

Şeytanın Genel Tarihi

GERALD MESSADIE

KABALCI

Gerald Messadié
ŞEYTANIN GENEL TARİHİ

Histoire Générale du Diable
© Editions Robert Laffont, S.A., Paris, 1993 (ONK)
© Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1998

Birinci Basım:
Kabalcı Yayınevi, 1998

Kapak Tasarımı:
Kutlu Çanlıoğlu (E.K. Ltd.)

Baskı: Yaylacık Matbaası

KABALCI YAYINEVİ
Himaye-i Etfal Sok. 8-B
Cağaloğlu 34410 İSTANBUL
Tel: (0212) 526 85 86 Fax: (0212) 513 63 05

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Cataloging-in-Publication Data (CIP)

Messadié, Gerald

Şeytanın Genel Tarihi

1. Tarih. 2. Din 3. Felsefe

İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1998

ISBN 975-7942-84-7

GERALD MESSADIÉ

ŞEYTANIN GENEL TARİHİ

Çeviren: Işık Ergüden

KABALCI YAYINEVİ

Özel adların yazımında sırasıyla şu kitaplar esas alınmıştır:

– "Table des noms d'auteurs anciens et médiévaux," *Bulletin de Philosophique Médiévale*, Belçika, 1996

– *Meydan Larousse*, 1992

– *Mitoloji Sözlüğü*, Azra Erhat, 1997

Kitabın orijinalinde kaynakça yer almamaktadır.

Kabalcı Yayınevi

İÇİNDEKİLER

1
ÖNSÖZ
Bu "Tarih"in Nedenleri, 7

2
OKYANUSYA'NIN İKİ ANLAMLI CİNLERİ, 23

3
KÖTÜLÜKTEN KURTULAN HİNT, 63

4
ÇİN VE JAPON:
YAZI YOLUYLA ŞEYTAN ÇIKARMA, 95

5
ZERDÜŞT, İLK AYETULLAHLAR
VE ŞEYTAN'IN GERÇEK DOĞUMU, 121

6
MEZOPOTAMYA
YA DA GÜNAHIN ORTAYA ÇIKIŞI, 153

7
KELTLER
YA DA ŞEYTANSIZ OTUZBEŞ YÜZYIL, 183

8
YUNAN
YA DA DEMOKRASİ YOLUYLA KOVULAN ŞEYTAN, 211

9
ROMA
YA DA ŞEYTAN'IN YASAKLANMASI, 245

10
MISIR YA DA AKLA GELMEYEN LANETLEME, 273

11
AFRİKA
DİNSEL EKOLOJİNİN BEŞİĞİ, 295

12
KUZEY AMERİKA YERLİLERİ YA DA ANAVATAN, 325

13
KUETZALKOATL MUAMMASI,
TÜYLÜ YILAN VE AĞLAYAN TANRI, 347

14
İSRAİL YA DA GÖKSEL HİZMETKAR
İBLİSLERDEN MODERN ŞEYTANA, 383

15
İLK KİLİSEDE ŞEYTAN
YA DA NEDEN-SONUÇ KARIŞIKLIĞI, 421

16
BATI'NIN BÜYÜK GECESİ:
ORTAÇAĞ'DAN FRANSIZ DEVRİMİNE, 453

17
İSLAM VE DEVLET GÖREVLİSİ ŞEYTAN, 489

18
MODERN ZAMANLAR VE TEMBELLİĞİN,
NEFRETİN VE NİHİLİZMİN TANRISI, 515

19
SONUÇ
YERİNE BİRKAÇ DÜŞÜNCE, 547

DİZİN, 557

I.
ÖNSÖZ
Bu "Tarih"in Nedenleri

Seksenli yılların ortasında, ilginç olduğu kadar da simgesel bir coğrafi yer değiştirme dünya kamuoyuna sunuldu. Gerçekten de, o yıllarda Amerika Birleşik Devletleri Başkanı, astrolojiyle de yakından ilgilenen Ronald Reagan'ın SSCB'yi "Kötülük İmparatorluğu" olarak nitelediği görüldü. Buna karşılık İran'ın fiili başkanı Ayetullah Humeyni de Amerika Birleşik Devletleri'ni "Büyük Şeytan" ("Küçük Şeytan"ın kim olduğu hiçbir zaman bilinemedi) olarak niteledi. Bu retorik bolluğundan çıkan ilk sonuç, Şeytan'ın yurdu olan Cehennem'in herkes için aynı yerde bulunmadığıydı. İkinci olarak ise Şeytan'ın politik olarak geçerli bir figür olduğu sonucu çıkıyordu. Oysa herkes bilir ki politika yalanın alanıdır.

Aslında 1992 yılında, Cezayir İslami Selamet Cephesi lideri Abbassi Madani'nin başyardımcısı Ali Binhacı, "Tanrı'nın, Kuran'ın ve Sünnet'in buyruklarından uzaklaşan her parti Şeytan'ın partisini temsil eder," açıklamasıyla Şeytan'a yeni bir politik rol atfediyordu... Cehenneme yollanan partiler gezegendeki politik partilerin neredeyse tamamıydı. Aynı ideoloji, daha sonra, Şeytan'ın dolaylı rolünü şu terimlerle özetleyecekti: "Demokrasi sorununa gelince, Müslüman bir ulusta en yüce iktidarın Tanrı'dan başka bir mercinin elinde olamayacağı inancındayım. Biz halkın halk üzerindeki iktidarına değil, Tanrı'nın halk üzerindeki iktidarına inanıyoruz."[1]

Başka bir deyişle ve akıl yürütme yoluyla, Yaratıcı'nın karşıtı Şey-

[1] "Hicap Bulaşması," *Jeune Afrique*, 26 Mart-1 Nisan 1992.

tan demokraside var olamaz, çünkü orada Tanrı yoktur. Buna karşılık, laik toplum bir Şeytan toplumudur.

Bu tür önermeler insanı öfke nöbetlerinden de ironiden de uzak durmaya davet eder. Doğduğu andan itibaren Hıristiyanlık, dünyevi kolları aracılığıyla, yeryüzünü Şeytan'ın varlığı ve onun kralın ve papanın birleşik iradesine uygun olmayan her şey içinde mevcut olduğu ilkesine dayanarak yönetti. Onbinlerce hayat bu teokratik devlet kavranışını savunmaya kurban edilirken, yalnızca Fransız Devrimi buna son verebildi.

Şeytan var mıdır? Bu kadar iddialı bir soru sormak savında olunduğunda mütevazılık kendi yerinin belirlenmesini ister. Katolik Hıristiyan olan ben, çocukluğumda Şeytan'ın varlığı konusunda ikna edilmeye çalışıldım. Öyle ki, hangi çılgınlıkla bilmiyorum ama, geceleyin şeytanın ayağını çekmesiyle bile tehdit edildim. Ciddi bir pedagojik hata; çünkü ben kuramsal olarak bu kadar önemli bir kişiliğin bir çocuk üzerinde bu kadar gülünç maceralara girişmesinden pek de saygıdeğer olmadığı yargısında bulunmakta gecikmedim. Daha kötüsü, beni tehdit edenler onu belli bir mekânla sınırlandırıyorlardı: Örneğin tuvaletlerden çıkmıyordu, bu da beni şaşkına çeviriyordu; belki bağırsaklarından rahatsızdı. Mahzenlerden de çıkmıyordu, burası da oturmak için pek saygın bir yer değildi. Birisine Tanrı'nın rakibi olma onuru verilirse, herhalde başka yerde oturur. Çocuklara saçma şeyler söylemenin daima kaybettirdiğini bugün anlıyorum. Çünkü, bu tür ipe sapa gelmez şeyler yinelene yinelene bende bu kişiliğin varlığına ilişkin ilk kuşku tohumları atılmış oldu.

Yine de ısrar ettiler. Çöl'de İsa'yı O baştan çıkarmıştı. Doğrusu söylevi bana inandırıcı gelmedi. Gerçekten de Şeytan, Tanrı'nın oğlu kabul edilen birine, zaten sahip olduğu imparatorlukları önermek için son derece aptal olmalıydı. Bu durumda ona niçin "Şeytan" demeli? Ya İsa Tanrı'nın oğlu değildi ya da bilinçlere nüfuz eden Şeytan onun

hakkında hiçbir şey bilmiyordu. Her durumda ortada bir yanlışlık vardı.

Cizvit papazları arasındaki din eğitimi derslerinde –başka yerlerde de dendiğini sanıyorum– Şeytan'a "Satan" denirdi. Bunun hiçbir anlamı yoktur, çünkü sözcük Arapça *Şitan*'dan türemiştir ve sadece, kısaca, şeytan anlamına gelir. Onun, gururunun kışkırtmasına boyun eğip başka bazı kötü niyetlileri de düşüşe sürükleyerek efendisi Tanrı'ya karşı ayaklandığı ana kadar Tanrı'nın yanında ikamet eden bir melek olduğu kesin olarak belirtildi. Kışkırtma mı? Bu durumda kışkırtma Şeytan'dan önce vardı diye itiraz ettim hep; dolayısıyla Kötülük ondan önceydi. Kötülüğün varsayılan mucidi O ise, bu nasıl olabilir? Akıl yürütme tarzım Peder Vrégille'i çok kızdırmış olmalı ki üç aylık raporda beni kötü niyetli olmakla suçladı. Bugün, yarım yüzyıl sonra, soru hâlâ yanıtsız kalmıştır ve hiçbir teoloji kitabı bu konuda beni henüz aydınlatabilmiş değil.

Kimileri onu bir Latin adı olan Lucifer, sonra Baalzebub, ardından da yirmi değişik adla adlandırdılar. Kavrama her yerde rastladım. Luther'in onu gördüğü ve kafasına hokka fırlattığı söylenir. Benim ve başkalarının yararına, bu durum, cinlilerin "ayan beyan" durumlarını anıştırdı. Ancak bu söylenenler konuyu tam olarak aydınlatmaktan uzaktır. Nil'e bakan bir terasta bir gün söyleştiğim ve *Loudun Şeytanları*'nı yazmış olan Aldous Huxley, Urbain Grandier ve etrafındaki deli rahibeler olayında sanrı yaratan etkenin büyük bir olasılıkla çavdar kılçığı olduğunu, Loudun rahibelerinin gösterdikleri semptomların bu buğday paraziti zehirlenmesinin semptomlarına şaşırtıcı ölçüde benzediğini açıkladı. Gerçekten de bu kılçık zihni rahatsız ediyor ve saplantılara neden oluyordu. Ayrıca, kısa süre sonra, ünlü Pont-Saint-Esprit sanrılıları olayı meydana geldi; bunlar bozulmuş unla yapılmış ekmekleri yedikten sonra cehennemi saplantılar içine girmişlerdi. Luther'in de bozulmuş unla yapılmış ekmek yiyip yeme-

diği hiçbir zaman bilinemedi!

Çok daha sonraları, kuşkuculuğumun karşı çıktığı bir bilgi beni bir "cinli"yi ziyaret etmeye yöneltti. Garip biçimde, erkek cinli vakası kadın cinliden çok daha azdır; bunun nedeni herhalde kadınların aslında demon'un yaratıkları olmasıdır. O kadının tutarsız, kasıtlı müstehcen konuşmaları vardı. Cinli olduğunu nasıl anlayacaktık? Yakın dönemdeki kanıt, çevre kilisedeki bir rahibin kadını, cinini kovarak "iyileştirmiş" olduğuydu; ancak Şeytan geri dönmüştü. Demek ki Şeytan yapacak iş bulmakta zorlanıyordu, yoksa zavallı bir kadının bedenine girip yerleşmek ne işe yarardı? Birinin evrensel görevleri varsa herhalde yapacak daha iyi bir işi olmalıdır. Bu zavallı kadın histerik miydi, yalnızca kafası karışık biri miydi, alkol ya da başka herhangi bir nörotrop madde mi kullanmıştı, yoksa beyin damarları mı hasara uğramıştı? Bugün bunu bilmenin hiç olanağı yok. Bugünlerde Paris metrosunda, yüksek sesle uygunsuz laflar eden ve başka dönemlerde "cinli" olarak nitelenebilecek alkolik dilencilere sık sık rastlıyoruz. Gilles de La Tourette'in psikiyatrik sendromunu da unutma eğilimindeyiz; bu sendrom, normalde çok kibar olan insanların ağzından aniden yığınla edepsizce uygunsuz söz çıkartır. Mozart'ın durumu da buydu.

Zamanla şaşırtıcı birçok başka motif de ortaya çıkacaktır. Önce, Şeytan'ın tasviri; Batı'da Şeytan niçin genellikle insan vücutlu, boynuzlu ve keçi ayaklı antik tanrı Pan'ın karikatür bir çeşitlemesidir? Ve niçin Kötülük, yine Avrupalılarda, genellikle sürüngenlere özgü bir şey olarak temsil edilmiştir de Mısırlılar ve Aztekler yılanı tanrılaştırmışlardır? Ve dahası, mitolojilerinde Şeytan'a denk düşecek hiçbir şey betimlenmediğine göre, Yunanlılar ve Romalılar –başkalarının yanı sıra– Şeytan'sız nasıl yapabilmişlerdi?

Tanrı karşısındaki kuşkuculuğum gözler önündeyken beni yıllarca teolojiye çekmeye çalıştılar kuşkusuz. Tanrı'nın bir simetrisinin ol-

ması gerekiyordu, aksi takdirde insanlığın kötülüklerini Tanrı'ya yıkmak gerekecekti. İyi bir tümevarımcı akıl yürütme tarzı! Peki, Tanrı yeryüzündeki her şeye kadir *değil miydi*? Evet, ama insanların iradesini araya sokuyordu: Kışkırtmaya karşı kendilerini savunması gerekenler onlardı. Peki ya henüz çocukken hastalanıp ölenler? Bunlar Yaratıcı'nın akıl sır ermez işleriydi. Ama Yaratıcı'nın akıl sır ermez bu işleri Kötülüğün alanını da kapsadığına göre, insanlığın mutsuzluklarının geri kalanının da O'ndan kaynaklanmadığını kim söyleyebilirdi? "Hakaret!" Rahipler beni azarladılar. "İmanın sırlarına itaat et!" Bunu ben de çok istiyordum, ama o zaman Yaratıcı niçin durup dururken beni bir akılla donatmıştı? Kullanmayayım diye mi? İtalyan filozof Giovanni Papini de kafamı iyice karıştırdı: Tanrı'nın iyiliği sonsuz olduğuna göre, kıyamet günü ezeli düşmanını da bağışlaması gerekirdi. Gelecekteki bu bağışlayıcılık bana mantıklı gözüktü. Fakat bunun sonuçları sapkındı: Sonunda aklanacağından haberli birine karşı savaşmanın pek yararı yoktu.

Teolojinin Şeytan'la ilgili konularda oldukça belirsiz olduğunu da söylemek uygun olur. Bilindiği gibi kilise Şeytan'a inanmaktadır, ama bu konudaki düşünceleri bana çelişik geliyor. Oldukça ama, laik dünya, Şeytan'a dair çok daha kesin ve güçlü bir düşünceye sahiptir. Dolayısıyla, vasat bir özlem duyduğumu itiraf ettiğim teolojiden vazgeçtim. Oysa modern dünya paradoksal bir çatışmanın kurbanıydı. Artık Şeytan'a karşı eskinin sertliğiyle, davalar, odunlar ve engizisyon üyelerinin gözdesi diğer işkence aletleriyle savaşılmıyordu, fakat Şeytan yine de her yerde görülüyordu; Reagan ve Humeyni bunun tanığıdır. Hem de "modernite"nin göbeğinde.

Modernite yanılsaması güçlüdür. Türev bir kavram olan "modern," anlamdan yoksun bir terim olduğu sürece bu daha da güçlü bir yanılsamadır. Bay Jourdain'in nesir yazması gibi, ister istemez, yani farkında olmadan modern olduğumuzdan çok endişeliyim. Mimaride

ve felsefede karşılaşılan ve cinsellik ile mutfağın da sırada beklediği şaşırtıcı bir kavram olan postmodern olmaya gelince, bunun nasıl olduğunu kendime sorup duruyorum.

Artık büyücülük davaları açmadığımıza göre, demek ki modernite yanılsaması çağımızın geçmişin batılinançlarından kurtulmasını istiyor. Göreceğiz! Kısa süre önce çıkan bir eser,[2] ayda yürüyen insanın vatanı Amerika Birleşik Devletleri'nde çok sayıda polisin sadece büyücülükle uğraştığını ve dünyanın değişik yerlerinde Şeytan adına büyü yapmakla suçlanan insanların durum elverdiğinde katledildiklerini saptamaktadır.

Bunlar dinsel işlerdir, insanların inanç özgürlüğüne dokunmayalım, denilebilir. Hiç kuşkusuz; ama inanç özgürlüğü adaletin ve politikanın işleyişini değiştiriyorsa durum böyle değildir.

Parlak laflara dayalı bu öfkelerin en çarpıcısı, politikacıların, Kötülüğü bir noktada toplayan ve buradan yola çıkarak tanımlayan mantık-öncesi zihnin –Kötülüğün değil– kışkırtmasına çok sık teslim olmalarıdır.

Çünkü, Kötülük tanımlandığı andan itibaren, yani adlandırılıp onu temsil edecek yetkili biri bulunduğunda sonunda belli bir yere yerleştirilir, bu iş de tamamlandığında artık tek hedef bu Kötülüğün imhasıdır. Örneğin Reagan SSCB'nin imhası için çağrı yaparken, Humeyni de Büyük Şeytan'ın imhasını istiyordu, ama her ikisinin söylevleri de ikiyüzlüydü; biri SSCB ile işbirliğine devam ediyor, diğeri de Büyük Şeytan'la silah ve rehineler sorunuyla ilgili gizlice pazarlık yapıyordu. Yine de bu retorik taşkınlıklar şiddetlenebilir ve tarafları hakiki bir savaşa sürükleyebilirdi; bu örnek, Şeytan'da, Lucifer ya da Baalzebub'ta var olduğuna inanılması gereken tehlikelerin kanıtıdır.

Fakat, renkleri canlı Reagan ve Humeyni'nin istisnai kusurlara bo-

---

[2] *In Pursuit of Satan.*

yun eğmeleri gerekirdi; gerçekten de çağdaş insanlık, büyük bölümüyle, Kötülüğün ortaklarını ve şeflerini imlemekle, nitelemekle, adlandırmakla, sınıflandırmakla, ayrıntılandırmakla ve yerini saptamakla meşguldür. Gün geçmiyor ki birileri, kendi ya da bir grup adına, falanca ya da filanca Kötülüğün şu ya da bu olduğu, orada ya da burada olduğu, otomobil, televizyon, rock, işsizlik, AIDS, şehir yorgunluğu, uyuşturucu, kirlilik, cinsellik, göç, Araplar, Yahudiler, KGB, CIA, Le Pen, Bush, Chirac, Pinochet, Margaret Thatcher, Giscard, Pol Pot, Marchais, Rocard, Birmanya rejimi, faşizm, kapitalizm, gürültü, sigara, kanser, nükleer santraller olduğunu ilan etmesin – kim ya da ne eksik kaldı? Hepimiz her zaman bir başkasının Şeytan'ıyız.

Demek ki Kötülüğe karşı, fanatik, bitmek tükenmez gizli bir savaşa ister istemez ortak oluyoruz; fanatizm terimini bir dil alışkanlığı sonucu kullanmadım. Bunun iyi, şunun kötü olduğunu iddia eden Manici bizi, her an kötü niyetliliğe, güvensizliğe, ardından da hoşgörüsüzlüğe ve nihayet cinayete hazırlar. Yabancı her zaman düşmandır ve bu zihniyet içinde sonunda her şey yabancıdır. Demek ki Kötülükle, yani farklılıkla kuşatılmışız ve yaşamımızın her anında bunu bertaraf etmekteyiz. XIV. yüzyılda, Wassy'de, Katolik Fransa, örnek olacak bir sertlikle Yahudileri kapı dışarı ettiğinde, onları Şeytan'ın işbirlikçileri, dolayısıyla düşman olarak kabul ediyordu. Kolayca unutuluyor ama, günümüzde garip bir şekilde nostaljik bir Katolik sağın simgesi olan Jean d'Arc'ı, kilise, piskopos Cauchon aracılığıyla büyücülükle suçladığı için ateşe attılar. XVI. yüzyılda Fransa, Protestanları katletmeye giriştiğinde de neden aynıydı.

Demek istediğim şu ki, Şeytan'ın sisteminin –çünkü bu öncelikle bir sistemdir, mantıksal bir çılgınlığın kurucusu olan bir sistem– kayda değer bir politik etkisi vardır. Onun varlığı temelde politiktir.

Bu sistemin en olağanüstü etkisi sonunda peşinden sürüklediği ve düşünce tarihinde tümden bir yenilik olan ahlaki ve felsefi düşünme-

nin doğasını bozmasıdır: Bu, "kötülüğün sıradanlaşması"na inanmaktır. Bu formül, otuz yıl önce, son derece verimli bir zihindeki, samimi olduğuna inandığım ve samimi olduğuna inanmam için bütün nedenlere sahip olduğum bir hüzün içinde bir kadın tarafından, yani Hannah Arendt tarafından ortaya atıldı. Bu yazarın, en tartışmalı çağdaş düşünür olan Heidegger'le ilişkisi olmasının önemi yok: Arendt, bıkkınlık getirdiğimiz, dolayısıyla artık bize sıradan gelen kötülük örneği, yani Nazizm tarafından direncimizin kırıldığına yürekten inanıyordu. Bu kavram, Auschwitz'den sonra tarihin bittiğine inanan çok sayıda saygın düşünür tarafından açıklanmış "postmodernizm"in şafağını başlattı.

Bu, Şeytan'a ve daha da önemlisi artık kendimizi ondan sakınamadığımıza inanmanın tehlikelerine dair mükemmel bir örnektir. Gerçekten de, gençliğim boyunca, Stalin'in ve Sovyet komünizminin Nazizm kadar kötü olduğunun ve şeytan diye kabul edilmeyi Nazizm kadar hak ettiğinin farkına çok az insan vardı. Utanç verici hesaplara girişmek gerekirse, SSCB'deki onaltı milyon ölü, en azından, Nazi kamplarındaki altı milyon ölü kadar "ağır"dır. Stalin ve SBKP (Sovyetler Birliği Komünist Partisi), Hitler'e ve III. Reich'e hangi temelde tercih edilebilir? Nazilerin Yahudi-karşıtlığı mı? Sovyetlerin Yahudi-karşıtlığı daha az ifade edilse de vardı. Gulaglar toplama kamplarıyla eş değerdedir. Ama, "ilkel anti-sovyetizm"le damgalanma korkusuyla kimse böyle bir yerin varlığına inanmak istemiyordu. Victor Kravçenko 1949'da Gulagları ilk kez gözler önüne serdiğinde bu bir skandal ve bir yuhlanma konusu oldu. Ona Amerikan ajanı dendi ve sahtekâr muamelesi gördü; dönemin saygın kişisi Sartre'ın yürekliliği bile, Kravçenko'nun iddialarının "montaj" olduğunu bizzat Kravçenko'nun itiraf etmesinin önüne geçemedi. "Şeytan, Hitler'dir, Nazi Almanyası'dır, niçin bunu inkâr etmek istiyorsunuz? Leningrad'ın çektiği korkunç acıyla Nazilerin canavarlığını bir kefeye koymaktan

çekinmiyor musunuz?" Kuşkusuz, sorun bu değildi, kimse bu tür kıyaslamalar yapmayı düşünmüyordu; aslında işin özü Şeytan'ın bir yerle sınırlandırılmış ve belirli bir alana kapatılmış olmasıdır. Dolayısıyla başka yerde olamazdı ve Stalin Hitler'e karşı savaşmışsa, bu, "insani eksikleri"ne rağmen iyi olduğundandı.

Böylece, pratikte Gorbaçov'a kadar, Avrupa'nın en iyi, en entelektüel, en incelikli, en bilge kişileri, SBKP'nin solun ışığı olduğu yanılsamasını yaşadılar. Picasso büyük bir ressamdı, çünkü komünistti; buna karşılık Franco rezilin tekiydi, çünkü Cumhuriyetçileri ezmişti. Malraux ve Sartre, aslında son derece dinsel olan bu yanılsamayı sürdürdüler. Çünkü Malraux entelektüel yapısı itibarıyla sonuna kadar dindardı ve "XIX. yüzyıl ya dinin yüzyılı olacaktır ya da hiçbir şey" diye yazan oydu. Tanrı bizi korusun! Eğer solcu değilseniz sağcısınız, dolayısıyla "faşistler"in suçortağısınız (temeldeki politik kültürsüzlüğe ve dönemin tuhaf karmaşasına tanıklık eden sözdağarı bulanıklığı). Bu sayfalardaki amacım, bu olağanüstü hatanın sonuçlarının dökümünü çıkarmak değildir. Dünyanın şeytanlaştırılmasının, dolayısıyla Şeytan'a inanmanın zararlarını açığa çıkarmak istiyorum.

Yine de biraz tarih bu ilkel teolojiyi parça parça sökmeyi başarıyor. Şeytan Stalin Şeytan Hitler'le anlaşma yaptı ve bunun nedeni, politikanın dar bakış açısıyla, Hitler'in usulüne uygun bir Şeytan –bu terminolojiyi kullanmak gerekirse– olmaktan vazgeçmiş olması değildir; Molotov-Ribbentrop paktı bunu açıkça kanıtlar. Ellili, altmışlı ve hatta yetmişli yıllarda, Kruşçev Raporu Sovyetlerin kusursuz görünümünde çatlaklar meydana getirmeye başladığında Alman-Sovyet Paktı'nın hatırlandığını görmek boşuna değildir. Sorun bu şekilde koyulduğunda, ya size bunların geçmiş zamanda kaldığı karşılığı verilecektir ya da en fazla kuşkulu bir kişi olarak görüleceksinizdir; tıpkı bir din adamları toplantısında, mayasız ekmeğin İsa'nın etine ve kanına dönüşeceği kesin ana ilişkin patavatsız sorular

soran bir rahip gibi.

Sırası gelmişken belirteyim, Tarih'in (büyük harfli, hiç kuşkusuz) ne olduğunu bilmiyorum ve kimsenin de bilmediğine dair güçlü bir inancım var. I. yüzyıldan itibaren Tarih üzerine söylenenlerden kuşku duymak için birçok nedenimiz oldu. Çünkü titiz tarihçi (ama o da Şeytan'a inanıyordu!) Flavius Josephus, *Yahudi Savaşı Üstüne* ve *Yahudilerin İlkçağı* adlı iki kitabında, sonraki iki bin yılı belirleyecek olaydan, yani İsa'nın vekaletinden ve ölüme mahkûm edilmesinden pek söz etmez. Kuşkusuz bundan haberdardı, çünkü bilgilenmesine hayli katkıda bulunmuş olan Herodes Agrippa II olaydan ona söz etmiş olmalıydı, fakat hiç kuşkusuz o bunu önemsiz bulmuştu. Ardından tüm bir düşünürler topluluğunun Tarih'in bir yönü olduğu –bu yön sosyalizmdi– konusunda bize güvence verdiğini gördük, ancak son on yılın olayları onları yalanlar gözükmektedir. Bu ünlü yönün peşinden gidildiği sanılırken, bazı kiliselerin, bürolarının içlerinden, Mao Zedung'u, ardından Mareşal Lon Nol'un Kamboçya yenilgisini övdükleri unutuluyor. Çikolatayı seven ama etkilerini sevmeyen insanlar gibi, bu insanlar da Kültür Devrimi sırasında ve ardından Kızıl Khmerlerin Phnom Penh'e girişleri sırasında kendilerini rahatsız hissettiler. Bu hataları hatırlatmak yakışıksız gibi geliyor; dolayısıyla yaratıcılarının adını anmayacağım, ancak Tarih'in, bağırsak kurtlarından rahatsız bir köpek gibi kendi kuyruğunu ısırdığını düşünmekten de kendimi alamayacağım. Dolayısıyla, doğal sonucu Kötülüğün Sıradanlaştırılması olan "postmodernite"ye inanmadığım gibi Tarih'in bir yönü olduğuna inanmıyorum.

"Modernite" üzerine kehanetlerin başarısının altında ezilen ben, "çağ"ımızdan önce IV. yüzyılda, Anabasis'in çektiği dayanılmaz acılar içinde –açlık, susuzluk, soğuk, öldürücü sıcaklar, bitkinlik, çıban, dizanteri, sıtma, engerekler, sinekler– Pontus kıyılarına doğru geçerlerken Ksenophon'un *Onbinler*'inden bir erin düşüncelerinin ne olabilece-

ğini hep merak etmişimdir. İnsan yaşamının ne önemi vardı? İnsan Site'nin kölesi miydi? Ne adına? Maceracı eski kurdun delice serüvenini Ksenophon dinlemiş olduğuna göre bu Sokrates'in öğretisinin ürünü müydü? Tanrılar ne düşünüyorlardı? Bu askerlerden vaz mı geçmişlerdi? Varlıklarını sürdürüyorlar mıydı? Onların entelektüel çare olarak başvuracakları şeytânları hiç olmadı. Sokrates'in daimon'u bile yoktu. Çünkü Yunanlıların, bunun üzerinde iyice düşünelim, Şeytanları yoktu! Canavarları kuşku-suz vardı, örneğin şu zavallı Gorgo, fakat onun da başını Perseus koparmıştı. Kerberos? Bir bekçi köpeğiydi o. Stymphale Gölü kuşları, Diomedes'in kısrağı, Erymanthos'un yabandomuzu? Onların hesabını Herakles gördü. Kentaurlar, kır tanrıları? Sevgili yokluğunda insana onlar eşlik ederdi. Tek bir kalıcı karşı-Tanrı yoktu; belki Tanrı'nın gökyüzünden aşağı attığı şu meleklerin ataları olan Titanlar bile karşı-Tanrı değildi: Çünkü onlar da Cehenneme gönderilmişlerdi ve Zeus'un gücünü artık tartışmıyorlardı. Yunanlılar, Ksenophon'un askerleri de dahil olmak üzere, demek ki kendi hayatlarını, hakiki tehlikeleri ve hakiki şansları görerek yaşıyorlardı; bu hayat, tanrılar arasındaki ilişkilere ve birbirlerine sundukları şeylere bağlıydı.

Ah, Yunan, sandallarının tozundan asla kurtulamadığımız ülke! Sen her şeyi yaşadın, her şeyi anladın, her şeyi söyledin!

Genellikle terörist, yani korkak olan bizim modern askerlerimiz öldürdükleri kimselerin Cennet'e gideceğini ileri sürerler (vatanın geçerliliği kalmamıştır), esir düştüklerinde ve ender olarak, öldürüldüklerinde ise kendilerini şehit ilan ederler, çünkü Her Şeye Kadir Olan adına ve Şeytan'a karşı savaşmışlardır. Kısaca benim söylemek istediğim şey, Şeytan'a inanmanın şeytanca olduğudur; yoksa, Şeytan'ın en büyük kurnazlığının insanları, kendisinin var olmadığına inandırmak olduğu konusunda güvence veren Cizvit papazlarının bana öğrettiği gibi tersi değil.

Tahrisallıklar –ki kötülük de bunlardan biridir– her zaman bir yerden, verili bir dönemden doğduğuna göre dünyanın bütün kötülüklerini taşıyan bu meçhul şahıs nereden gelmiştir? Ataları kimlerdi, tarihi neydi? Tüm zamanlarda var olmuş muydu? Soru çocukluğumdan itibaren zihnimi meşgul ediyordu; bu sayfalarda yanıt verdiğimi umuyorum.

Çocukluğumdan bu kadar uzaktayken burada Şeytan'a inanmayı da şeytanlaştırmak niyetinde değilim. Her insanın, hatta hayvanın (ilk kez bir köpekle karşı karşıya gelen, kabarmış, gözleri yuvalarından fırlamış ve tüyleri diken diken olmuş bir kedinin dehşetini görmüş biri hayvanların da şeytanları olduğundan kuşku duyamaz) özünde bulunan iç sıkıntısının şeytan kovmaya ihtiyacı vardır ve her türlü şeytan kovmanın ilki düşmanı adlandırmak, ardından tanımlamak ve mümkünse yok etmektir. Dev Golyat'tan Gevaudan'ın hayvanına, Arlesli Tarasque'dan Doktor Petiot'ya kadar korku nesnesinin neden olduğu iğrenme ve kine nasıl karşı koymalı, bütün kötülüklerin nedenini değilse de en azından Kötülüğün bir yerle sınırlandırılmasını bu nesnede görme kışkırtmasına nasıl direnmeli? Çünkü, insan varlığı, yaygın kanının tersine, rasyonel değil, rasyonalleşebilirdir; ve bu çok farklı bir şeydir. Benim dileğim, burada okura sunduğum çalışmanın sonucu olarak, korkumuzun nesnesini nihai olarak değerlendirmekten ve onu sürekli olarak kategorize etmekten sakınmak, yani Şeytan'ı, deliliklerimizi taşıttığımız zihinsel bir nesne haline getirmekten kaçınmaktır.

Konunun kapsamı dikkate alındığında, başkalarının çalışmalarını temel almam kaçınılmazdı. Kaynakça ve inceleme notları buna tanıktır. Şeytan sadece söylem dolayısıyla tanınabildiğine göre başka şansım yoktu. Şeytan'a hiç rastlamadığımdan dolayı birinci elden bir tanıklık sunamazdım. Bu nedenle Şeytan'dan söz edenlerin anlatılarını toplama zahmetine katlanmış olan tarihçi ve etnologlara, ilkçağ me-

tinlerini aktarmış olan kimliği belirsiz yazıcılara şükranlarımı sunmak benim için bir zorunluluktur. Tarihçi olduğu kadar değerli bir belgeci de olan Annie Latour'a da şükranlarımı sunmalıyım; dikkate değer sezgisi benim için çok yararlı oldu, çünkü ben ne aradığımı bilmediğimde genellikle o buldu.

Burada, çalışmalarını hiç kuşkusuz herkesten daha güç koşullarda sürdüren, çünkü genellikle çok güç iklim ve koşullarda saha çalışması yaparken, sadece beyinlerini değil, duyarlılıklarını ve bedenlerini de sınayan, Trobriand Adaları yerlilerinden hoşlanmayan bir Malinowski gibi ya da güncesinde ne Afrika'ya ne de Afrikalılara inandığını itiraf eden bir Leiris gibi, kimi zaman kuşku ve cesaretsizlik içinde kıvranan etnologlara bir düşüncemi –bu sözcüğü kullanmaya cesaret ediyorum– sevgiyle yöneltiyorum. Ne Malinowski'nin tiksintisine ne de Leiris'inkine inanıyorum, sadece onların cesaretsizliklerinin bir kültürü diğerinin içine geçirmekten ibaret engin, sonsuz bir amaç gütmekten kaynaklandığını sanıyorum.

Etnolog değil, iflah olmaz bir yolcu olan ben, kızgın isyancıların tehlikesi karşısında Port Moresby'deki odama kapandığımda ya da Palenque'da bir gece çamurun içinde bata çıka yürürken ve daha kötüsü, akşam yemeği için köşedeki yerliden yüksek bir fiyata satın alınmış neredeyse çürük iki muz ve ılık bir Coca Cola'dan başka bir şeyim yokken etnologların karşılaştığı güçlükleri hissetme fırsatım oldu. Kuşkusuz bu turistik bir gezi değildi! Birçok kez Paris'e dönerken yorgunluktan eşyalarımı paketleyemediğim oldu.

Bitmiş, açık seçik, akla yatkın, siyah beyaz basılmış, notlar düşülmüş kitaplarda bile bu cesaretsizlik her zaman tehdit edicidir. Ne çok inanç! Ne çok korku! Ne çok aptallık! Bununla birlikte, söz konusu edilen insanlar şefkate ve kızgınlığa kuşkusuz layık, ama bugün anlaşılamayan insanlar oldu. Arada bunca mesafe varken onlardan gerçekten söz edebilir miyiz? Ve dahası onları yargılayabilir miyiz? Yalan

söyleme pahasına da olsa bu riske girmek gerekir, çünkü soğuk düşünce olmadığı gibi soğuk bilgi de yoktur. Bu satırlarda, önceden söyleyeyim, duygulanımlarımı ve inkârlarımı okuyacaksınız.

Cennet ve Cehennem hikâyeleri zaten vardı, ama ben sadece bir tek *Şeytan'ın Tarihi* biliyorum. XVIII. yüzyılda yazılmış bu hikâyenin yazarı Robinson Crusoe'nin "babası" Daniel Defoe'dan başkası değildir. Konu o dönem için riskli olduğundan yazar imzasını atmaktan çekinmiştir. Fakat, doğruyu söylemek gerekirse, bu bir tarihten çok bir anekdotlar ve düşünceler toplamıdır. Ve aradan iki yüzyıl geçtiğinden, başlığı yeniden kullanabilirim gibi geliyor bana. Fakat, bu kez işin içine girerek.

Gerçekten de, ancak gerçek olayların tarihi olabilir ve Şeytan hiçbir olaya karışmamıştır. Son yüzyılların en önemli anlarında bile utanç verici biçimde yoktu. Kuyruğu ve boynuzları, ne Fransız Devrimi ne de 1917 Ekim Devrimi sırasında görüldü. Ne Hiroşima'da ne de Ay'da ona rastlandı; Pasteur'ün laboratuvarında da Hitler'in yeraltı sığınağında da yoktu. Pol Pot ortalığı kırıp geçirirken Kamboçya'da, kadınlar ve çocuklar gönüllü savaşçılar tarafından kurşunlanırken Saraybosna'da ortaya çıkması beklendi. Ama orada görülen şey insani tutkuların, özgürlük ve haysiyet tutkularının, entelektüel keşif tutkusunun ve de hayvanın bile bilmediği –çünkü hayvan asla hayvan/aptal değildir: sadece insan bir hayvandır/aptaldır– kin tutkusunun ifadesinden başka bir şey değildi.

O halde, var olmayan bir şeyin tarihi nasıl yazılabilir? İtiraf edeyim ki bu, Hegelci anlamda fenomenolojik bir tarihtir. Dolayısıyla çalışmam Tanrı'nın bir kadın, Büyük Tanrıça olduğu binlerce yıl öncesinden, insanlık cinayetlerinin karanlık güçlerin zaferiyle açıklanmaya çalışıldığı yakın yüzyıllara kadar uzanan tanıklıkların çözümlenmesinden ibarettir. Oysa bu karanlık güçlerin var olduğu tek yer toplum ve toplum ahlakı tarafından beyne kazınmış izlerdir. İçimiz-

dedirler, dışarda değil. Birkaç yıldan bu yana *France* ve *Navarre* gazetelerinin başyazarları okurlarını, "Şeytan'ın Dönüşü!" başlığı altında, bu Şeytan'ın kolektif bir fantazma olup olmadığını görünüşte kendilerine sormadan düzenli olarak azarlayıp duruyorlar. Dolayısıyla burada göstermeye çalıştığım şey, insanların kendilerine bu Şeytan'ı imal ettikleri ve günümüzde galaksiler arası canavarlar ya da "nesneler"e ilişkin korku filmleri görmeye gittiğimizde hâlâ yaptığımız gibi, bu Golem'i model almaya devam ettikleri şemaların şifresinin çözülmesidir.

Çünkü insan varlığı korkuyu sever.

Sonunda, Baudelaire'in dediği kadar ikiyüzlü olmayan okurdan ricam, adlandırmadan önce inceleme, yargılamadan önce anlama ve iç sıkıntısına hakim olma lütfunu Yunan'dan alıp öğrenmesidir. Ve bizim tanrı ya da şeytan diye adlandırdığımız şeyden korkmamasıdır. Çünkü, Homeros'un dediği gibi, "Odysseus bile tanrıları kandırıyordu."

2.
OKYANUSYA'NIN İKİ ANLAMLI CİNLERİ

Okyanusya üzerine - Okyanusya'nın uzun süreden beri kuşkusuz pek az değişmiş olması gerçeği üzerine - İnsanlığın ilk dinlerinin neler olduğunu bilmenin güçlüğü üzerine - Antropolojinin ve etnolojinin bazı temel verileri üzerine - Paskalya Adası ve Şeytan'ın oraya uğramaması üzerine - Malinowski'ye göre Trobriand Adaları yerlileri - Avusturalya ve bulmak istediğimiz şeyi aramanın tehlikeleri üzerine - Okyanusya'da Cinsel Kötülüğün yokluğu üzerine - Irala Yamileri ve cinleri tanrı olarak kabul etmeleri olgusu üzerine - Assam'ın Nagaları ve ahlaksız cinleri üzerine - Okyanusya'da Kötülük Prensi bir Şeytan'ın yokluğu üzerine.

Şeytan'ı rastgele ya da herhangi bir yerde aramıyoruz. Şeytan'a rastlanmayan yerleri biliyoruz. Örneğin Şeytan'ı Pasifik'te bulamadım, tıpkı Afrika'da bulamadığım gibi. Dolayısıyla bu araştırmanın anlatısına Pasifik'ten başlıyorum, çünkü beni en çok şaşırtan orası oldu.

Pasifik, Batılı için, allak bullak edici bir deneyimdir; bu, yapıbozumu ve istikrarsızlaşma içeren İngilizcedeki *confounding* sözcüğünün taşıdığı güçlü anlamla böyledir. Yüzde doksanbeşi sudan ve yitip giden mitoslardan oluşan dünyanın bu bölgesine tembel işi bir yolculuk için yetmişli yıllarda Los Angeles'tan yola çıkan ben, yolculuk boyunca destek olarak yanıma Margaret Mead'ın o zamandan bu yana gözden düşmüş olan eseri *Coming of Age in Samoa*'yı ve Malinowski'nin Trobriand Takımadaları üzerine incelemelerini almıştım. Hawailerde verdiğimiz mola önemsiz ama sevimliydi. Aldanmış güvercinlerin Waikiki Beach'deki *Royal Hawaian Hotel*'in plastik çimenlerini gagaladıkları Honolulu, bana, Miami'nin ihraç edilmiş bir çeşitlemesi gibi geldi. Maui ve Oahu en sıradan turizme terk edilmişti. Burası henüz Pasifik değildi. Birkaç gün sonra, Louis Antoine de Bougainville'in eski "Gemiciler Takımadası" olan ve "Amerikalı" denen Samoa Takımadaları'nın "başkenti" Pago-Pago'ya tan vaktinde ayak bastım. Bölgenin katlanılabilir tek otelinin adı *Rainmaker*'dı. Burası kurt yeniği pavyonların yanına gri ağaçtan yapılmış geniş bir tahıl ambarıydı. Somerset Maugham'ın *Yağmurlar*'ı burada yazdığı söylenir; çalışanlar özellikle sürekli gülümseyen Baudelairevari dev kadınlardır.

Baştan savma bir yerleşmenin ardından yemek saatine kadar bana

bir saatten daha fazla bir zaman kalıyordu. Taksiyle çevreyi gezmeye karar verdim. Adım adım gidiyorduk, otele yakın bir köye geldiğimizde iyice yavaşladık. Kalabalık yolu doldurmuştu, çünkü bayram vardı. Köyün başkanı kalabalığın ortasında tüm ciddiyetiyle duruyordu. Elli yaşlarında, güçlü ve çıplak gövdeli bu güzel erkek, bir hasırın üstünde diz çökmüş, sayısız tasvirini okumuş olduğum bu törene başkanlık ediyordu. Ona hasırlar sunuluyor, o da tombul ve hassas başparmağı ve iri, çatlamış bademi gözleriyle hasırların kalitesini bir bir ölçüyordu; en güzelleri ilmikleri en sıkı olanlardı; antropologların betimledikleri ünlü *fine mats*'lar. Bu hasırların örülmesiyle geçen zamanın onlara verilen değeri temsil ettiği çok kıymetli, aynı zamanda da simgesel hediyeler.

Los Angeles'tan, Hollywood'tan, selüloid ve kudurmuş diskotekler serabından yaklaşık on saatlik uçuştan sonra yaşam burada önceki yüzyılda olduğu gibi –belki de birkaç yüzyıl önceki gibi– devam ediyordu.

Böylesi anlar düşünmeye fırsat kalmadan yaşanır. Yine de biliyorum ki Pasifik o dönemde beni fethetti. Bir süre sonra, geçmişin seyyahlarını, Diderot'nun kusursuz *Cook'un Seyahatine Ek*'ini ve XVIII. yüzyıl mitolojilerinin bütün "iyi yürekli vahşiler"ini düşünüyordum. Bunlar, bu sıfata Rousseau'dan beri yüklenen kısmen aptalca anlamda ne "vahşi" ne de "iyi" olan, teknokratik kibir ve ticari imgelerle bizden daha az dolu erkek ve kadınlar sadece. Orada bulunduğum dönemde, sanıyorum Pago-Pago'daki tek televizyon otelde bulunuyordu ve görüntüler öylesine delik deşikti ki dünyanın bir yansısını aramaktan hızla vazgeçtim. Pasifik'in ek ilginçliklerinden biri, eğer dünyanın sonu gelirse, bunun ancak ertesi gün öğrenilebileceğidir.

Yine de, doğası gereği çok çekici olan, yapmacıklarımızı ve perukalarımızı bilmeyen, plajlarda ve gece mekânlarında sergilediğimiz sahte çıplaklığın sözünü bile işitmemiş Pasifik'in birçok takımadası –

o dönemde en azından yine de yakındılar– hayran olunacak şekilde, Batı'ya Afrika'nın bazı bölgelerinden daha fazla direnmişti. Yaşamın burada uzun süreden beri pek değişmediği hemen hissediliyordu. Ne Batı Samoalarında Appia'daki tek eczacının tefal tavaları ne de Fiji'deki Nandi ev kadınlarının taşıdıkları plastik örme sepetler, ne de Tongalı zengin yumurcakların transistörlü radyoları, ne Port Moresby'deki bazı antika arabalar, ne de piskoposun kendi kafasından uydurup zorunlu kıldığı "Mirabella" sütyenleri, kuşkusuz bunların hiçbiri bir şey değiştirmemişti. Papua-Yeni Gine'de ikram edilen bir sigarayı reddetmek, karşı tarafın yeterince cömert olmadığı anlamına geldiğinden meşru cinayet gerekçesidir. Fiji'de cinsel ilişki teklifini reddetmek ancak yabancı olmanın, yani bilmemenin affettirdiği bir küfürdür. Port Moresby'de ceplerimde daima iki paket sigara vardı.

Bu bölümün, en azından yanlı olduğunu ve Pasifik'i sevdiğimi burada itiraf etmem uygun olur. Sevgisiz ya da nefretsiz bir şey yazılmaz ve ben Pasifik'i sevdim, çünkü orada geçmişte olabileceğim kendimi buldum. Hanımefendinin korkunç saygınlığını da, *Tusitala*'nın (*Storyteller*, "hikâye anlatıcısı," yazar Robert Louis Stevenson'un lakâbının Pidgin diline tercümesi) *Appia*'sı, eşsiz bakışları ve göğüsleriyle yemek salonunu gözetleyen son kralın sütannesini de sevdim; tayfunun çıktığı bir akşam, bitip tükenmeyen istakozlarını bana sunarken dans eden *Rainmaker* çalışanlarının el ele tutuşarak oynadıkları Güney Fransa dansını sevdim; *Cargo Cult*'un bir örneğini istediğim Port Moresby yakınındaki Papu sanat satıcısının anasının gözü düzenbazlıklarını sevdim; denize girmeye hazırlandığım plajda "din"in pazarları denize girmeyi yasakladığını ukalaca bildiren ve teselli olarak bana bir "frangipanier" çiçeği sunan Tongalı yumurcağın fiyakalı inceliğini sevdim; çekmek istediğim panoramik fotoğraf için bir zoom'dan yararlanmakla iyi ettiğimi bana belirtmek amacıyla fotoğraf makinemi kapan tüylerle örtülü yarı çıplak Papu'nun acımasızlığında-

ki ürkünç gülüşü sevdim; Tusitala'nın yemişle beslenen köstebek kafesini, siyah kauçuk şemsiyelerde baş aşağı uyuyan ve bu pozisyonda bile muzların tadına bakmayı beceren yaldızlı peluş ayı yavrularını sevdim; Markizler'de, eğimli bir patikada canımın çıktığını görüp binek hayvanını bana sunmak için atından inen genç adamın beylere yaraşır inceliğini sevdim; Yeni Zelanda'da, hüznünün nedenini sorduğumda, sanki her şeyi açıklıyormuş gibi bana Maori olduğunu söyleyen Aucklandlı taksi şoförünün o hüzünlü gülümsemesini sevdim; onurlu insanların saklayacak hiçbir şeyleri olmadığından gün boyu hasır duvarları kaldırdıkları ve gerçekten de yapmacıksızca soyundukları Samoa evlerini sevdim; Port Moresby'de, kısmen sıkıyönetim altındayken, penceremin altında öfkeyle ateş edilen bir akşam, huzursuzluğumun farkına varıp odama çiçekler getiren Papu oda hizmetçisinin kaygısını sevdim...

Kuralların bilinmemesinin ancak kasıtlı ise suç oluşturduğu ve yabancının her zaman bağra basıldığı bir başka "eski rejim"i süsleyen arkaik incelik. Ve bu incelikte, ne "kendini melek sanma" ne de merhamet var...

Demek ki Pasifik'te dünya çok eskidir. Kötülüğün kökenlerini, yani Şeytan'ı aramak için iyi bir yer.

Soyut Kötülük kavramının öncesiz sonrasız var olduğu olası gözükmektedir. Bütün kötülükleri, acıları, musibetleri ve ölüm dahil tüm kazaları temel bir değerin amblemi altına yerleştirme eğilimine güçlükle karşı konulabilir. Bu değerin bir "zihin," yani karşısında insanın güçsüz olduğu bir kendilik, yani yazının keşfinden itibaren bir "tanrı" diye adlandırılan şey olması da olası gözükmektedir. Demek ki çelişkileri ve nüansları kavramakta hiç kuşkusuz yetersiz olan, yani indirgemeci ilkel yürek temizliği içindeki Kabil'in soyundan gelen insanın çektiği ıstırapların sorumluluğunu sırtına yüklediği Şeytan'ın atası konumunda olan bir Büyük Kötülük Ruhu hayal etmiş olduğunu

düşünmeden edemeyiz. Çığlardan, şimşeklerden, depremlerden, vahşi hayvan saldırılarından, orman yangınlarından, yakınlarının ölümünden korkan milyonlarca yıl önceki insanın, bu felaketlerin sorumlusu olarak kötücül bir doğaüstü yaratığın varlığını tasarlamış olduğuna inanma eğilimindeyiz.

Bununla birlikte, bu varsayım doğrulanmamıştır. Yaklaşık seksen bin yıl önce ortaya çıkıp otuzbeş bin yıl önce ortadan kaybolan Neandertal insanının ve bir süre Neandertal insanla birlikte var olduktan sonra yerini alan gerçek atamız olan Cro-Magnon insanının dinsel inanışlarına ilişkin neredeyse hiçbir şey bilmediğimizi kabul etmek zorundayız. Kuşkusuz, dinsel duygunun gerçekliği, ayrıntılı cenaze töreni kuralları tarafından kanıtlanmış gibidir. Yine kuşkusuz, grafik simgelerin bolluğu, özellikle güneşi, erkek ve kadın üreme organlarını, bir kudret tanrısını ve bir verimlilik tanrıçasını temsil eden simgelerin bolluğu yaşam güçlerinin kutsallaştırılmasının işaretidir. Ama yeniden tasarlamada daha ileriye pek gidemeyiz. Kabilelerdeki yaşlıların, iyileştirmeyi ve –sanıldığı üzere– tanrılarla ilişki kurmayı bilenlerin, büyücülerin, şamanların, *medicine men*'in klan ve ardından da kabile toplantılarında anlattıklarını ve mitosların tözünü oluşturan anlatıları metinlere dönüşmedikleri için bilemiyoruz.

Tarihöncesi fazlasıyla mitleştirilmiştir; tarihöncesinin en seçkin uzmanlarından biri olan André Leroi-Gourhan'ın uyardığı gibi, "en kalın sis tabakası" bu dönemin dini üzerindedir. Örneğin bir "kemik kültü," bir "ayı kültü" ihtiyatsızca hatırlatıldı, ama birincisi hakkında "sadece muğlak tahminler" vardır, ikinciye gelince, bu, "üç çeyrek yüzyıllık çalışmadan ve onlarca kazıdan sonra bile hâlâ tartışmaya açık olduğundan, gerçeğin sahteye kolaylıkla karıştığı tahminlerin tercih edildiği bir alandır."[1] Ve Kötülüğü simgeleyecek bir hayvan

[1] André Leroi-Gourhan, *Les Religions de la préhistoire*, Quadrige-P.U.F., 1983. *Le Mont Bego - La vallée des Merveilles et le val de Fontanalba*, Kültür ve İleti-

boş yere aranır: At, bizon, dağ keçisi, ren geyiği, mamut, yılan, balık ve herhangi bir kedi soyu arasında araştırma yapmak çok kuşkuludur. Söylenebilecek tek şey, "tarihöncesi insan"ın –ne kadar boş bir terim– etnik, coğrafi, kronolojik olarak dinsel bir duygusunun olduğu, fakat bunun yapısını ve ayrıntısını bilmediğimizdir.

Neolitik dönemden bize ulaşan ve eski din adamlarının Şeytan'ın tezahürü olarak gördükleri taş anıtlar, dikili taşlar ve dolmenler etrafında gelişen tuhaf edebiyata karşın, o dönemdeki tapınma törenleri ve onları esinlemiş mitoslar hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Zaten gündönümlerine ve ekinokslara gönderme yapan, kesin olmayan bazı kaynaklarda Güneş'in görünür seyrinin kutlandığı ileri sürülür. Ciddi tarihçi genel sonuçlara varmaktan uzak durur.[2]

Şeytan'ın soykütüğünün araştırılmasında, Orta Paleolitik ve Neolitik kültürlerin, yani İÖ 6000 ve 8000 arasında uzanan dönemin bazı kalıntıları ve özellikle neolitik dönemin ve bronz çağının çok daha fazla sayıdaki kalıntıları dikkat çekici bilgiler sağlar: Tapınma simgelerinin tümü yukarda anılan yaşam simgelerinin payına düşer. Her şey, sanki dinsel duygu tamamıyla yaşamın kutlanmasına ve özellikle, birçok yerde gökyüzünde atıyla seyrine devam eden Büyük Avcı'yla özdeşleştirilen Güneş'e dönükmüş gibi cereyan eder. "Orta, Doğu ve Kuzey Avrupa'nın büyük bölümünde ... ilahi fenomen olarak Güneş'e gösterilen saygı insanın doğaüstü karşısındaki tavrını belir-

---

şim Bakanlığı, 1992. "Bronz Çağında Din Üzerine Deneme"de Henry de Lumley benzer bir görüş belirtir: "İÖ 1800'den 1500'e kadar Güney Alplerde yerleşmiş bronz çağı insanlarının dinini bilmek sahip olduğumuz belgelerin ender bulunurluğu ve büyük ölçüde benzeşmezliği nedeniyle özellikle güç bir girişimdir..." Demek ki, arkeolog, denemesinin büyük bölümünde, Bego Dağı'nın özgül dinsel törenlerinin çerçevesini oluşturmak için tarih-öncesinin dünya çapındaki büyük mitlerinin karşılaştırmalı bir incelemesine başvurmak zorundadır.

[2] Pierre-Roland Giot, C.N.R.S.'de araştırma yöneticisi, "Dolmen'ler ve Menhir'ler," *Science&Vie*, üç aylık dergi, no 178.

ler gibidir," diye yazar Green.[3] Şeytan demek olan kutsallığın derinindeki bu imgede Şeytan yok gibidir. Genelde varsayımın tersine, Kötülük Kaygısı ya da Nefreti yaşama tapınmaktan daha az maddileşmiş gibidir.

"Modernist" ya da Avrupalı yorumlardan da birçok bakımdan sakınmak uygun olur; Mircea Eliade kusursuz yapıtı *Dinsel İnançlar ve Fikirler Tarihi*[4] adlı kitabında "Filistin'de bulunan ve yaklaşık olarak 4500 tarihli kadın heykelcikleri"nden söz eder; yani bunlar neolitik döneme aittirler ve "Ana Tanrıça'yı korkutucu ve şeytansı bir ifadeyle temsil ederler." Çağdaş bir bakış açısıyla, Munhata'da bulunan bu küçük heykellerin endişe verici bir görünümünün olduğu tartışma götürmez. Ama bunlara bakanlar ve bunları yapmış olanlar için de böyle miydiler? Bizim için aşırı şişman biri olan Lespugue Venüs'ü denen şu canavarı, Magdaleniyen insanları nasıl görüyordu? Bir verimlilik ya da güzellik simgesi olarak mı? O dönemde güzellik nasıldı? Kuşkusuz bizim güzellik anlayışımızla aynı değildi, önceki asrınkiyle de aynı değildi. Örneğin Afrika sanatlarındaki kadın güzelliğinin sayısız tasvirleri bir Batılıya, Aztek sanatının İspanyol serüvencilerine göründüğü kadar canavarca gelebilir. Her şey alışkanlık işidir; çağımızda da Picasso'nun resimlerini güzel bulan insanlar görülmüştür.

Ayrıca, Hacılar, Çatalhöyük ya da Tell Halaf gibi sekiz bin ya da on bin yıl öncesinin tarihöncesi kentlerinde keşfedilen boğa ve kadın heykelcikleri, resimleri ya da diğer buluntular, inançları ve tapınma kurallarını asla açıklayamazlar. Bununla birlikte Eliade, örneğin Bavyera'da ve Württemberg'de bulunan kafatası depoları konusunda, bunların doğal ölümle ölüp ardından meçhul bir nedenle kafaları koparıl-

---

[3] Mirand Green, *The Sun-Gods of Ancient Europe*, Hippocrene Books Inc., Londra, 1991.

[4] Mircea Eliade, *Histoire des croyances et des idées religieuses*, 3 cilt, Payot, 1976.

mış (bu tür kafataslarının yaşıyormuş görünümü vermek için kille sarmalandığı Melanezya'da olduğu gibi mevcudiyetlerinin sürdürülmesi amacıyla koparıldığı kolaylıkla düşünülebilir) insanlar mı yoksa kelle avcıları ya da yamyamlar tarafından katledilmiş insanlar mı olduklarını bilmenin olanaksızlığını kabul eder.

Günümüzün "ilkel" dinlerinin görünür kalıntılarından yola çıkarak geçmişin inançlarını yeniden kurmak için Eliade tarafından ileri sürülen "paralel etnolojiler" yöntemi tartışmalıdır, çünkü günümüzdeki "ilkel" dinlerin evrim geçirmediğine dair hiçbir kanıt yoktur. Hıristiyanlık bile iki bin yıldan bu yana birçok kez evrim geçirmiştir. Çok daha kesin olarak bildiğimiz şeyden yola çıkarsak, bu yüzyıl sonundaki bir Katolikten İznik Konsili dönemi Hıristiyanı kadar birbirinden daha uzak bir şey yoktur.

Daha baştan, bu ilk bölümde, geçmişin ve günümüzün dünyasının çözümlenmesine özel bir kültürün, uzun süre kendini Helenik sanmış (oysa ki daha çok düşmandı) ve ardından Hıristiyanlaşmış ve nihayet bilimsel-pozitivist olarak kendi kültürünün şemalarını dayatmış (ve hâlâ dayatan) bir Avrupa-merkezciliğin aşırılıklarını ortaya sermek bana bir o kadar gerekli görünmektedir. Zaten Çinlilerin keşfetmiş olduğu barutu kullanmak için, ardından (İÖ birinci yüzyıldaki İskenderiyeli Heron'dan sonra) buhar makinesini yeniden keşfetmek için, sonra da atomun güçlerini serbest bırakmak için Batı, gerçekte, geçmişin ve bugünün dünyasına maddi olarak dayattığı bir üstünlüğü kendine mal etti. Böylece, teknolojinin ilerlemelerini aslında evrim geçirmeyen felsefenin ilerlemeleriyle karıştırmışa benziyoruz.

Bu sayfalarda, bakışımızı oldukça genişletmiş olan ve biz Batılıların dünyanın ve tarihin merkezi olduğumuzu düşünme eğilimimizi yatıştırmış olan iki bilim dalından, son on yılların antropoloji ve etnoloji çalışmalarından büyük ölçüde yararlanıldı. Bu iki bilim dalı belli bir alçakgönüllülüğü teşvik etmiştir. Antropolojiyi kuran *İlkel*

Zihniyet[5] adlı eserde Lucien Lévy-Bruhl, 1922'de, yetmiş yıl sonra bile insanı hâlâ şaşırtmaya devam eden cümleler yazıyordu. "İlkel uygarlıklarda düşün değeri" üzerine bir ders sırasında –ki bu düşünceler bu uygarlıklara ilişkin yorumları derinlemesine etkileyecektir– Yeni Zelanda'daki Maoriler, Kuzey Amerika yerlileri, Avusturalya yerlileri, Sumatra'nın Batakları ve başkaları için düşlerin çok önemli olduğunu, onlar için düşlerin gerçekliği oluşturduğunu belirtir. Misyoner anlatılarını aktararak, bu "ilkeller"in genellikle düşlerin ardından din değiştirdiklerini belirtir. "Genellikle, bir misyonerin bir yerlinin din değiştirmesi çabaları boş çıktığında, aniden bir düş bu kararı belirler, özellikle bu düş birçok kez yineleniyorsa," diye yazar Lévy-Bruhl, sanki burada "ilkeller"e özgü bir özellik söz konusuymuş gibi. "Bu zihniyeti 'mantıköncesi' diye kabul ettiren nedenlerden biri budur," diye yazarak antropolojinin anahtar kavramlarından birini oluşturur Lévy-Bruhl; çok sonraları Lévi-Strauss *Yaban Düşünce*'de bu kavramı yeniden ele alacaktır.

Bazı başkan ve bakanlarımızın önemli kararları falcılarına ya da ünlü astrologlarına danışmadan almadıklarını ve her günün başlangıcında yüz milyonlarca Batılıya medyanın sayısız yıldız falı dökümü sunduğunu keşfedecek "ilkel" bir antropoloğun çıkaracağı sonuçları şimdiden merakla bekleyebiliriz. "Kovalar, dikkat edin, bugün size tuzaklar kurulabilir!" O halde, "mantıköncesi" zihniyet hangi taraftadır?

Bu "mantıköncesi" zihniyet, Lévy-Bruhl'ün yapıtında ve ardından modern antropolojide "ilkel" düşüncenin özelliği olarak ele alınıp teknolojik uygarlıkların tekelinde bulunan mantıksal düşünceden farklı diye kabul edilecektir. Öyleyse, bir bilim dalı tarafından, yani bu uygarlıkların kültürlerinde zaman aşımına uğramadan zikredilme

[5] Lucien Lévy-Bruhl, *La Mentalité primitive*, PUF, Paris, 1922.

hakkını elde etmiş olan psikanaliz tarafından düşlerin yorumuna yapılan vurgu hakkında ne düşünülmesi gerektiğini kendimize sorabiliriz. Bazı dairelerde çalışmaya aday olanlara yapılan sınavlarda psikanalistlere başvurmaya kadar varılmadı mı? Bundan çıkarılması gereken sonuç, teknolojik uygarlıkların "mantıköncesi" düşünceye doğru gerilediği midir? Yoksa, siyah kanapelerin müşterilerinin ve iş adaylarının düşlerinin başka bir kapsamı ve değeri mi vardır?[6] Bununla birlikte, Lévy-Bruhl "ilkeller"in bütün düşler tarafından kötüye kullanılmaya izin vermediklerini ve "edimlerini düşlere göre düzenleyen bütün halklar gibi Cafreslerin de iyi düşlerle kötü düşleri, gerçeğe uygun olanlarla yalan olanları birbirlerinden ayırt ettiklerini," açıkça belirtir.

Hiç kuşkusuz, Lévy-Bruhl döneminde, politikacıların, Fransa'da, Navarre'da ve başka yerlerde (Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Ronald Reagan'dan daha önce söz ettim), bazı politik kararların yerinde olup olmadığı konusunda gizlice kâhinlere akıl danışma alışkanlıkları yoktu.

Lévy-Bruhl, "mantıköncesi" düşüncenin tipik tezahürü olarak Gran Chaco'daki Lengua yerlilerinin (antropolog, "Yerli'nin zihinsel işlemleri" şeklinde kusursuz bir dolaylı anlatım kullanır), bir kişinin aynı anda başka yerde olmasına, yani hem burada hem orada, birbirinden birine uzak mesafelerde olma olanağına olan inançlarını da daha önceden ortaya koyar. Oysa Lévy-Bruhl'ün bizim Batı'nın Hıristiyan ruhani çevrelerindeki saygıdeğer azizlerin –yerden oldukça yükseğe çıkan İsveçli Azize Brigitte'in ve Avilalı Azize Tereza'nın, bir ejderhayı öldüren (ve bu inanılmaz olay nedeniyle takvimden sürülen) bahtsız Aziz Georgios'un– yaşamını okuyup okumadığı sorulabilir. 1939'da

---

[6] *Science&Vie* 1991 yılında psikanaliz sonuçlarının ve doktrininin eleştirel bir çözümlemesini yayımladığında, "modern bilimin çürüttüğü bilimci tavırlara" "arkaik" bir geri dönüşe karşı tepki gösteren birçok okur oldu...

ölen Lévy-Bruhl, Papa VI. Paul'ün 1970 yılında kitlelerin dinsel saygısına layık gördüğü, 1968'de ölen ve kısmen çağdaşı olan, aynı anda başka yerlerde olma yeteneği üzerine tanıklıklarıyla özellikle kitlelerin dikkati çeken ermiş Padre Pio'yu hiç olmazsa bilebilirdi.[7]

Dolayısıyla, Lévy-Bruhl'ün yorumları insanı şaşırtır, çünkü "mantıköncesi" düşüncenin "ilkeller"in bir özelliği olmasına gösterdiği nedenler ve Gran Chaco yerlilerindeki aynı anda başka yerlerde olmaya dair inancın çağdaş İtalyanlarda niçin farklı olduğu konusunda insanı kendini sorgulamaya yöneltir. Bu yapıtın Afrika dinleri üzerine olan bölümü, ilkel düşüncenin görünür "mantıköncesi" doğasına ilişkin kalıcı bir yanlış anlamayı zaten ortadan kaldıracaktır; bu düşüncenin doğal olarak, özü itibarıyla dinsel olması, bir Maori'nin ya da Gran Chaco yerlisinin düşlerinde gördükleri hayvanla uyanıkken gördüklerini ayırt edemeyeceği anlamına gelmez.

Antropolojinin birçok yanı bu bakımdan bir yeniden sorgulamayı gerektirir. Lévi-Strauss bu nedenle mantıksal düşüncenin ve tekniğin gelişiminin tektanrıcılık tarafından teşvik edildiğini öngörmüştür.[8] Batı'nın genel tarihine şöyle bir göz atmanın ilk bakışta düşünmeye

---

[7] Mistisizmin bazı fiziksel görüngülerinin gerçekliğinden burada hiç kuşku duymadığımı belirtmek isterim. Bu konuda Herbert J. Thurston'un *Les Phénomènes physiques du mysticisme*, Gallimard, 1973, adlı eserini öneririm. Benim hedefim, antropolojinin arkaik ya da "pre-teknolojik" uygarlıklar üzerine bakış açısıyla teknolojik uygarlıklar üzerine bakış açısı arasındaki karşıtlığı ortaya çıkarmaktır. Ayrıca, "ilkel" zihniyetin, Papuaların, Maorilerin ya da Afrikalılarınkinin doğuştan olduğu ve bir anlamda, temelden "mantıköncesi" bir kültür nedeniyle çaresiz olduğu şeklindeki şüpheli bir ön kabule ilişkin kendi bakış açımı belirtmeyi de isterim. "İlkeller"in kullandığı uçak ve helikoptere bindiğimden, araç kullanma ve mekanik bilgilerinin beyaz meslektaşlarınınkinden hiçbir noktada aşağı olmadığını değerlendirebildim.

[8] Claude Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale*, Plon, 1952. Her şeye rağmen, Lévi-Strauss, mantıksal zihniyetle mantıköncesi zihniyet arasındaki karşıtlık takınağını antropolojiden çıkarıp atan ilk kişidir; özellikle *La Pensée sauvage*'da, Plon, 1962.

davet edeceği şey budur. İkinci olarak, mantıksal düşüncenin çoktanrılı Yunanlılarda da eksik olmadığı fark edilir; bilim ve teknik de eksik değildir; İÖ III. yüzyılda Eratosthenes bir yeryüzü meridyeninin uzunluğunu kilometrenin binde biri hata payıyla ölçüyor, İÖ I. yüzyılda İskenderiyeli Heron ise buhar makinesini keşfediyordu. Çin'de, tektanrıcılığın yardımı olmaksızın, mantıksal düşünce de, bilim ve teknik de parladı; İÖ IV. yüzyılda aydınlatmada doğal gaz kullanılırken XIII. yüzyılda füzeler keşfedildi. Çoktanrılı Japonya tektanrılı Batı'yı yenilgiye uğrattı ve hâlâ uğratıyor. Dolayısıyla, bu tür yüklemlerin, Yunanlı ya da mandarin olsun, "vahşiler" karşısındaki Batılı küçümsemesinden kaynaklanıp kaynaklanmadığını insan kendine soracaktır.

Önyargı gözler önüne serildiğine göre, modern antropolojinin (eğer bir başkası varsa), dar anlamda "mantıköncesi" olan ve vahiy yoluyla gelen ya da geleneksel bütün dinlerin değer verdiği bazı verilerine gönderme yapılmamasından okurun şaşırmayacağını um: istiyorum.[9] Yazı öncesi kültürler üzerine sahip olduğumuz verilerden akla dayalı bir şekilde çıkarabileceğimiz şey, dinin bu kültürlerde toplumsal bir işlevinin olduğudur. Bu yüzyılın başında Emile Durkheim'ın çalışmalarından, özellikle de temel yapıtı *Dinsel Yaşamın Temel Biçimleri*'nden bu yana bir gerçeklik kendini dayatmıştır: Din, kültürü oluşturan şeydir. Bu düşünce, gelişmeye ve sürekli yeni açılımlar oluşturmaya devam etmektedir. Neandertal ya da Cro-Magnon insanın mantığına göre tehditkâr, meçhul ve "dolayısıyla" doğaüstü güçlerle iletişim kurmak gerektiğinde; bu güçler şimşek, su, rüzgâr, toprak, vahşi hayvan ya da daha soyut olarak, verimlilik, hastalık, av

[9] Dinin, –"mantıksız" terimini gizleyen bir örtmeceyi de meydana getirdiğini sandığım– "mantıköncesi" görünümüne rağmen, insan varlığı için özellikle mantıksal bir tatmin meydana getirmediğini de, başka bir eserde, bir gün ortaya çıkarmak gerekecektir. Burada belirtilen sınırlayıcı nüansın nedeni budur.

ve savaşta başarı olsa da, pratikleri örgütlemek, yani ibadet usüllerini yaratmak gerekti. Bu usüller zorunlu olarak roller yaratıyordu, çünkü hâlâ dayanıksız bir kavram olan birey, klan ya da kabile adına söz konusu güçlere ne tek başına, ne de tesadüfi olarak aracılık edebilirdi. Kuşkusuz kurban etmelerle ödüllendirilen aracılık, şimşek tanrısına - ya da örneğin su tanrısına çağrı yapılmasına bağlı olarak değişiyordu. Düzenli ya da istisnai durumlarda yapılan bir ritüel olmasının yanı sıra, daha önce belirlenmiş bir zamanda tamamlanması gerekiyordu.[10]

Ve aracılık özellikle yetkili bir kişi tarafından yapılmalıydı; ya iktidar sahibi tarafından, klanın ya da kabilenin seçilmiş şefi tarafından ya da falanca otun, falanca tözün, durumların falanca düzenlenişinin sırlarını bilen, büyülü güçlerle donanmış bir kişi, bir "hekim" tarafından. Birinci durumda rahibin kralla özdeşleşmesi söz konusu olur; ikinci durumda ise Dumézil tarafından ortaya çıkarılan iki işlev arasındaki ayrılık göze çarpar. (Klan ya da kabile şefi aynı zamanda savaşçı da olduğundan kral ile savaşçı arasında bir ayrılık olması olanaksız görülür.)

Her koşulda din zaten ilerde olacağı şeydi; o kolektif inançların, bir yerle sınırlı bir yaşantının ve gerçeklik karşısındaki bir politikanın yansısıdır. Bu politika, ortama ve toplulukların niteliğine göre, binlerce yıl boyunca hiç kuşkusuz değişti. Çünkü bazı usüller, onları savunmuş olan topluluklarla birlikte yok olurken, Okyanusya'daki *Cargo Cult* gibi yenileri de ortaya çıktı.

Kimileri on milyonlarca yıllık, kimileri sadece birkaç milyon yıllık olan, günümüzdeki üç büyük tektanrıcılıktan önce gelen eski dinlerin bugüne ulaşabilmiş unsurlarıyla çözümlenememesinin nedeni budur. Burada sadece nesnellikle zikredilen bir varsayım olmaktan

[10] H. Breuil ve R. Lantier, *Les Hommes de la pierre ancienne*, Payot, 1959.

öte bir anlam taşımayan ilkel denen toplulukların, tecrit oldukları ve çok yoksul bir teknoloji nedeniyle tarihin dışında kaldıkları kabul edilse de; bu topluluklar göçler, savaşlar, salgınlar, volkan patlamaları gibi doğal olaylar sırasında evrimleşebilmişlerdir. Örneğin Papua kabileleri, çok daha geniş olan, ticaretin, işgal ve fetihlerin zenginleştirdiği kıtalardaki topluluklarla aynı tarihsel çerçevede değerlendirilemez, ancak taş devrinde neyseler öyle kaldıkları da ileri sürülemez.[11] Bunun nedeni, öncelikle, taş devri hakkında hiçbir şey bilinmemesidir, ikincisi, bu varsayım çok kuşkuludur. Sadece bu toplulukların ve dolayısıyla dinlerinin, kıtalardaki topluluklardan çok daha yavaş değiştiği ve bu nedenle de başlangıçta oldukları şeyin az ya da çok önemli bir nüvesini içerme şanslarının olduğu varsayılabilir. Demek ki onları incelemek uzak geçmişimizi çözümlemeye çalışmaktır.

Okyanusya'daki bugünkü Papua'ya yaklaşık kırk bin yıl önce yerleşildiği, hakiki atamız *homo sapiens sapiens*'in kökenlerinden birinin Afrika'da ortaya çıktığının paleoantropoloji tarafından doğrulandığı düşünülürse, o toplulukların dinlerinin önemi daha da ortaya çıkar. Hiç kuşkusuz, tarihöncesinde doğmuş bu dinlerin günümüze kadar oldukları gibi kaldıklarına dair hiç kimse güvence veremez. Öncelikle dinler az ya da çok ağır evrimleşen, yaşayan kendiliklerdir ve sonuçta, bir kez daha, hiçbir şey bilmediğimizi itiraf etmek zorundayız.

Paskalya Adası'nı ele alalım. On milyonlarca yıl önce volkan patlamalarından doğan, 1687'de Edward Davis adlı kayıp bir korsan tarafından keşfedilen, ardından "Davis Ülkesi" belirsiz adıyla gemiciler için kaybolan ve 1722 yılında Hollandalı Jacob Roggeveen tarafından yeniden keşfedilen, yeniden kaybedilen, 1770 yılında Peru genel valisinin emrindeki bir sefer sırasında yeniden keşfedilen adaya en azından IS IV. yüzyılda yerleşildiğine inanılmaktadır. Günümüzde burası

[11] "Easter Island," *Encyclopaedia Britannica*.

Rapa Nui diye adlandırılır.

Paskalya Adası baştan çıkartıcı sonuçların çok hızlı benimsenmesinin yol açabileceği tehlikelere ve mitlerin soy zincirini yeniden oluşturma güçlüğüne iyi bir örnek oluşturur. Antropologların genel kanısı[12] uzun süre boyunca karşıt iki yönden gelen göçmenlerin adaya kabul edilmiş olması yönündeydi; bir dalga, Paskalyalıların dilbilimsel olarak Polinezya kökenli olmalarının gösterdiği gibi kuşkusuz Polinezya'dan geldi, diğer dalga ise Polinezyalı olmayan terimler ve ünlü heykeller gibi bazı antropolojik özelliklerin gösterdiği gibi Güney Amerika'nın ve belki Peru'nun okyanus kıyılarından gelmiş olabilir; bu heykeller, gerçekten de, Peru tarihinin Tiahuanaco denen evresinde meçhul bir halk tarafından dikilen anıtlara benzemektedir. Paskalya adalarına Güney Amerika'nın okyanus kıyılarından gelen insanların yerleştiği kuramını ne deniz akıntıları ne de rüzgârlar doğrulamasına karşın Thor Heyerdahl, ada uygarlığının oradan geldiğini ileri sürmektedir. Bununla birlikte bu fikir o kadar yol katetmiştir ki, doksanlı yılların başında en akla yatkın fikir olarak pratikte kendini dayatmıştır.

Fakat 1992'de iki antropolog, Bahn ve Flenley, bu görüşü hemen hemen çürüttüler. Öncelikle, ada bitki örtüsünün büyük bölümü Güneydoğu Asya kökenliydi; Polinezya yoluyla gelmişti. En azından bir kamışın, *totora*, Güney Amerika'dan geldiği ileri sürülmüştü; oysa eski polenlerin incelenmesi bu kamışın otuz bin yıldan beri, And dağlarındaki uygarlıkların ortaya çıkmasından çok önce adada yetiştiğini göstermektedir.

Ardından fiziksel antropoloji, Paskalyalıların kafatası ve diş yapılarının karakteristik olarak Polinezyalı olduğu ve And dağlarındaki topluluklarla akrabalıklarının bulunmadığını belirlemiştir. Dilbilim-

[12] Alfred Métraux, *L'Ile de Pâques*, Gallimard, 1941.

sel açıdan, Paskalya dili, Güney Amerika dil gruplarına değil, Polinezya dil gruplarına yakındır. Esrarengiz *rongo rongo* yazıtları da, düşünce açısından ve işleme tarzı açısından Polinezyalı gibidir.

Nihayet, Heyerdahl'ın bir Tiahuanaco megalitik uygarlığının ya da İnka-öncesi bir megalitik uygarlığın etkisini ortaya çıkardığını sandığı ünlü anıtsal heykeller rahatlıkla Markiz, Tahiti, Tongaların anıtsal heykel ve yapı geleneklerine bağlanabilir.[13] Kaptan Cook, 1774'te karşılaştığı ilk Paskalyalılar konuştuğunda Tahiti dilini tanımıştır.

Demek ki Paskalya Adası'na, esas olarak Polinezyalılar tarafından binlerce yıl önce yerleşilmişti. Zaten, yaklaşık otuz milyon kilometrekareyi kapsayan Pasifik Adaları'nın büyük bölümünü sömürgeleştirmiş olanlar Polinezyalı denizcilerdir. Deniz keşfi bütün zamanların en görkemli keşiflerinden biridir ve Kolomb'un flotillasına bu kadar güvenen biz Batılılar, meçhul toprakları sömürgeleştirmek için dayanıksız teknelerle yola çıkan bu kaşiflerin cesareti üzerine düşünürsek kendimize verdiğimiz değeri eksiltebiliriz. Demek ki yerleşildiği andan itibaren tecrit edilmiş olan Paskalya Adaları, Şeytan düşüncesinin olası oluşumunu incelemek için ideal bir laboratuvar oluşturur.

Şeytan'ımızın soykütüğünü yeniden oluşturmak için dünyadaki ve yüzyıllar içindeki yolculuğumuza buradan başlamayı öneriyorum.

Doğu'nun ya da Batı'nın katkılarıyla Kötülük hakkında oluşturulan düşüncelerin izinin orada bulunacağını umuyorduk. 1934 yılında ada,

---

[13] Paul Bahn ve John Flenley, *Easter Island, Earth Island*, Thames & Hudson, Londra ve New York, 1992. Bu yazarlar, dahası, Paskalya uygarlığının çöküşüne ada kaynaklarının ve özellikle cılız orman zenginliklerinin yaygın işletilmesinin yol açtığını belirtirler. Doğal zenginlikleri işletmekten ve korumaktan başka bir şey bilmeyen ilkel toplulukların doğuştan bilgeliği üzerine bazı romantik düşünceleri ılımlılaştırmaya davet eden şey budur. Mayalar gibi Paskalyalılar da sonunda toprakları yok ettiler, çünkü kaynakların yenilenme ritmini bilmiyorlardı. Tezleri artık gözden düşmüş olan Thor Heyerdahl'a Paskalya Adası üzerine makale yazdırmış olan mükemmel *Encyclopaedia Britannica*'yı burada hor görmüyorum.

egzotizm meraklıları için zorunlu bir mola yeri haline gelmeden çok önce, Alfred Métraux, Paskalya dininin büyük bir tanrı kabul ettiğini yazar; "en üstün *atua* ve evrenin yaratıcısı" – Makemake. Hıristiyan misyonerlerinin ilk işittikleri onun adı oldu, ama 1862'de Paskalyalı din adamlarının katledilmesinden itibaren ona tapınmaktan vazgeçildi.[14]

Kuşkusuz tek tanrı o değildi, çünkü Paskalya tanrıları arasında, yine günümüzde unutulmuş olan Rongo, Ruanuku, Atua-Metua (ya da tanrı-baba) ve birçok başka tanrı da vardır. Bu tanrılar sayısız ve önceden kestirilemeyen çiftleşmeler geçirmişlerdir. Örneğin Korkunç-Yüzlü Tanrı, Açık-Sözlü Tanrı'yla çiftleşerek *poporo* adlı küçük koyları ve Korunuk Gövde'yle birleşerek de *marinkuru* ağacını yarattı. Ama sonunda, yüce *atua* Makemake'nin varlığı simetrik bir düşmanın da işin içine dahil edildiğini tasavvur etmeye olanak tanır gözükmektedir.

Ancak durum böyle değildir, çünkü Métraux, "doğaüstü bütün varlıklar ayrım yapılmadan *akuaku* ya da *tatane* diye adlandırılır" diye belirtir; bu sözcük "Şeytan" sözcüğünden türemedir [karakteristik olarak Batı etkisindeki ve Batılı antropologlar tarafından ortaya çıkarılan verilerin mutlak özgünlüğü konusunda sakınımlı olmaya yönelten dilbilimsel, ama belki de aynı zamanda kavramsal kanıt]. "Bununla birlikte, bir deri bir kemik hortlaklarla yardımsever gözüken iyilik timsali ruhlar tek bir kategoriye yerleştirilemez." Tek bir tatane yoktur: Métraux döneminin yıllığı en azından yüz kadar ad sayıyordu ve liste tam değildi. Tek ve inatla kötü yürekli tatane yoktur, çünkü tatane'lar çokbiçimlidir: tamamen sıradan insan yaşamı sürdürebilen güzel genç kızlar ya da yürekli genç erkekler olabilirler, fakat gövde-

[14] Bronislaw Malinowski, *Argonauts of the Western Pacific*, John Hawtkins and Associates, Inc., New York, 1922; *Les Argonautes du Pacifique occidental*, Fransızcaya çeviren ve önsöz Michel Panoff, Gallimard, 1989.

leri kısmen çürümüş, omurgaları gözüken ve kaburgalarının eti çıkmış bir deri bir kemik de olabilirler; bu durumda bunlar ölülerin ruhlarıdır. Kötücül ve kurnaz olan bu ruhlar geceleyin, yaşayanlara eziyet çektirmek için evlere girerler. Bununla birlikte, genellikle kötü yürekli olsalar da bu küçük tanrısallıklar Kötülüğü temsil etmezler; cehennemlerden gelirler, ama bizim Cehennem'imizin temsilcileri değillerdir.

Tabularla dolu, sihirbazlar, büyücüler ve diğer büyü yapanlarla sürdürülen Paskalya doğaüstü yaşamı yararlı ve zararlı yorumlar bakımından zengindir, ama bizim Şeytan'ımızla yakından ya da uzaktan karşılaştırılabilecek Kötülüğün merkezi bir tasvirini aramak boş bir çabadır. Buradaki güçler birbirleriyle çatışır; bir büyücünün yaptığı büyü, daha güçlü bir büyücü tarafından ortadan kaldırılabilir. Örneğin büyü yaparak bir insan öldürülebilir: Bir horoz alınır ve baş aşağı bir deliğe gömülür, sonra, hayvanın boğularak öldürüldüğü yer ayakla çiğnenirken, öldürülmek istenen kişinin adı büyülü bir şekilde söylenir. O kişi kesin olarak ölecektir, ama bir diğer sihirbaz büyüyü bozabilir. Yani, Paskalya Adası dininde, İyiliğin ve Kötülüğün tekanlamlı tasvirleri yoktur, bunlar karşıt kolektif ya da bireysel güçlerin ortaya çıkmasından başka bir şey değildir.

Demek ki Paskalya Adası'nda Şeytan yoktur. Başka yere bakalım.

Ünlü antropolog Bronislaw Malinowski onyedi yıl boyunca Pasifik'teki ilkel kabileleri, yani Trobriand Adaları'ndaki yerlileri inceledi. 1914'den 1922'ye kadar kendisini, Yeni Gine'nin kuzeyinde, okyanusa yayılmış, yaklaşık yüzelli bin kilometrekarelik alanı kaplayan otuz kadar adayı incelemeye adadı. "Alan üzerindeki" çalışma raporu olan *Batı Pasifik Argonotları*[15] en ünlü üç dört antropoloji yapıtından biridir. O dönemde, yerliler zamanın başlangıcında var olan dünya

[15]Vittorio Maconi, *Australie et Mélanésie*, Atlas, Paris, 1980.

miti ya da *lili'u* ile gerçek dünya arasındaki farkı tam olarak ortaya koyuyorlardı.[16] Örneğin mitleri uçan kanolarla, topraktan çıkan (Yunan mitolojisindeki ilk kadın Pandora'nın yaratılışından önceki erkekler gibi), iradi olarak gençleşen, hayvan haline dönüşen (ya da tersi) insanlarla ve diğer doğaüstü mucizelerle doludur, ama bu mucizenin gerçekleşmediğini ya da daha doğrusu gerçekleşemeyeceğini bilirler, çünkü bir kano uçamaz. Bir misyoner onlara Beyaz Adam'ın uçan makineleri olduğunu söylediğinde, Malinowski'ye sorarlar, o da onlara uçak fotoğrafları gösterir; ama ona bu bir gerçek mi yoksa bir *lili'u*'mu diye sorarlar. Onlara göre, misyonerlerin kutsal tarihi bir *lili'u*'dur ve bunu reddederler. Geçmişin mucizeleri ancak, ya kaybolmuş ya da olağandışılıklar gerçekleştiremeyecek kadar azalmış bir yetenek olan büyü sayesinde olanaklıdır. Yine de, gerçek dünya ile mit dünyası arasında aracılık hizmeti yapan büyücüler vardır. Oysa mit dünyasında Kötülük cinleri vardır.

Kötülük, esas olarak hastalık, öncelikle büyücünün ya da *bwaga'u*'nun aracılığıyla ortaya çıkar, ama aynı zamanda uçan büyücüler tarafından da ortaya çıkarılır; bunların en korkunçları görünmez olan, ağaçların ve evlerin tepesinde dolaşan ve insanların "içini," ciğerlerini, kalbini, bağırsaklarını, beyin ve dillerini çalan *mulukwausi*'lerdir. Dahası salgınlardan sorumlu olan *tauva'u*'lar vardır. Hayvan haline gelmeye muktedir olan –bu durumda insandan kaçmazlar ve derileri üzerindeki parlak bir renk lekesiyle tanınırlar– bu cinler kurbanlarını bir sopa ya da gürz darbesiyle öldürürler. Ama, değerli nesneler sunularak yardımları alınabilir. Üçüncü grup zararlı cinler *tokway*'lar yalnızca zararsız hastalıklara neden olan çin türüne girerler.

---

[16] Malinowski, *Trois Essais sur la vie sociale des primitifs*'de (Payot, 1980), yine de, şunu yazar: "Vahşi bir cemaatte var olduğu şekliyle, yani ilkel biçimiyle mit yalnızca anlatılan bir hikâye değil, yaşanmış bir gerçekliktir." Cümle kafa karışıklığı yaratabilir, bence "imgelemde yaşanmış" diyerek tamamlanmalıdır.

Kötülük ruhları, üç tektanrıcılıkta olduğu gibi burada da belli bir mekanla sınırlıdır: Ölüm ruhlarının Boyowa'nın kuzeybatısındaki Tuma Adası'na doğru hızla göç etmesi gibi, *mulukwausi*'ler de Boyowa'nın orta ya da doğu yarısından gelirler: Örneğin Kitava, Iwa, Gava ve Murua adalarından ve *tauva'u*'lar Normanby Adası'nın kuzey kıyısından, Du'a'u kazasından "ve daha özel olarak," diye yazar Malinowski, "Sewatupa denen bir yerden," gelirler.

Sonuçta, yeterince çabuk müdahale etme koşuluyla büyücüler, Kötülük güçlerini yenilgiye uğratabilirler. Malinowski bu konuda oldukça ilginç bir anekdot aktarır; anekdot Yunanlı bir tacirle Oburaku'lu bir Kiriwina'nın kızları tarafından anlatılmıştır. O, küçük bir kızken bir büyücü, bir hasır almalarını önermek için anne babasının yanına gelir. Anne baba hasırı almayı reddeder, yine de satıcı kadına bir parça yiyecek sunarlar. Ünlü büyücü ya da *yoyova* daha fazla ilgiye alışkın olduğundan bu duruma sinirlenir. Ertesi gün küçük kız öyle ciddi hastalanır ki anne babası öldüğünü sanarlar. Anne tarafından büyükbabası bir başka *yoyova*'yı yardıma çağırır, o da çalınmış bağırsakların peşine düşüp onları bulur; gerekli olan ödünleyici tapınmalara girişir ve organlar yeniden yerlerine kavuşurlar. Malinowski bu anlatımın hiç kuşkuya düşmeden ve inanarak anlatıldığını belirtir.

Böyle bir *yoyova* eyleminden kişisel olarak kuşku duymuyoruz. Kuşkusuz bilinmeyen bitkilerle ve tözlerle gerçekleştirilen büyülü törenlerdir bunlar; incinmiş *yoyova*'nın, sağlıklı bir bireyi zombiye dönüştürmek için Haiti'deki büyücülerin kullandıklarına benzer zehirlerden yararlanmış olması ve onarıcı *yoyova*'nın da karşı-zehirler kullanmış olması kuvvetle olasıdır.

Kötülük ruhlarına karşı koruyucu törenlere ilişkin Trobriand yerlilerinin imgelem zenginliğini gösteren bir strateji vardır: *Kayga'u* töreni bir tür sis yaratır ve böylece *mulukwausi*'ler yollarını bulamazlar.

Demek ki kötülüğe ilişkin Trobriand inançlarının yapısı öncelikle bizimkileri çağrıştırır: Kötülük, özünde kötü niyetli olan gözle görülmez yaratıklar tarafından kışkırtılır, ama aynı zamanda, bizim şeytan çıkarma törenlerimize benzeyen törenler yardımıyla kötülükleri ortadan kaldırabilen ve bu yaratıklarla ilişki içinde olan insanların aracılığıyla da kışkırtılabilir. Dahası, bu yaratıklar coğrafi olarak bir yerle sınırlıdırlar: Bizim Şeytan'ımızın yer altında ikamet etmesi gibi onlar da uzak adalarda ikamet ederler; istisnai bir durumda, *mulukwausi*'lerin adalarında, ölülerin ruhlarının ikamet ettikleri yerin karşısında. Fakat karşılaştırma bundan daha öteye götürülemez: Okyanusya animizminde [canlıcılık] Kötülük ruhları İyilik ruhlarıyla birlikte bulunurlar, öyle ki bu durum "demokratik" olarak nitelenebilir ve burada Şeytan'ın kaynağına ilişkin Hint-Ari yaratılış mitlerinde rastlanılan büyük yapılanmalara rastlanmaz.

Bu yapılara çok yakın olan şey Yeni Gine mitolojileridir.[17] Bazı Afrika kabilelerinde de –özellikle Dogonlarda rastlananlarla kıyaslanabilecek– Trobriandlılarınki gibi tam anlamıyla bir kozmogoni yoktur. Ve onlarda Trobriand yerlileri gibi, çok uzak bir geçmişte bir "düş zamanı"nın var olduğunu ileri sürerler; o zamanlarda mitler gerçekti, ama artık yeni mitler olamaz, çünkü mitler zamanı geride kalmıştır.

Yine de tamamen Batılı bir mantık içinde bu mitlerin hızla geçersizleştiği sonucu çıkarılmamalı, çünkü yakın bir zamana kadar Papuların toplumsal yaşamını bu mitler biçimlendiriyordu; mitler var oldukları gibi güçlüydüler de ve inançla kutlanıyorlardı. Örneğin (Trobriand yerlilerinin dinsel ve toplumsal yaşamını belirleyen) hint patatesi ya da domuzlar bayramının kutlaması olmadan hâlâ ne mahsulün, ne hayvanların ne de yaşama sevincinin olamayacağına inanan

[17] Bronislaw Malinowski, *La Vie sexuelle des sauvages du nord-ouest de la Mélanésie*, Petite Bibliothèque Payot, 1970.

çok sayıda Melanezyalı vardır. Fakat açıktır ki nüfusun şehirlere – özellikle Port Moresby'ye– doğru akması bu törenlerin yavanlaşmasına katkıda bulundu. Yetmişli yıllarla seksenli yılların başında çok sık olarak rastladığımız Yeni Ginelilerin bazı Sepik ve Maprik törenleri, o zamandan bu yana kısmen kaybolmuştur; Solomon ve Fiji adalarında da durum aynıdır. Televizyon, beslenme alışkanlıklarının ağır ağır değişimi ve sanayinin sürekli sızması –turizmden söz bile etmiyoruz– Okyanusya dinlerini yirmi otuz yıl içinde kaybolmakla tehdit etmektedir.

Bununla birlikte, ayakta kalmış olan dinsel inançları yaklaşık olarak yeniden oluşturmak için yetmişli yıllardan geriye yeterince tanıklık kalmıştır. Bir kozmogoni olarak betimlenebilecek olan şeyin içinde ve "Yeni Gine'nin, Kuzey ve Orta Malenezya'nın büyük bölümünde," diye yazar Maconi, "yaratılış mitolojisi genellikle erkek ve dişi, kimi zaman karşıtlıklarla dolu ilk kültürel kahraman çifti etrafında oluşur. Bu büyük ruhların adları kabilelere göre değişir; örneğin Irian'ın[18] büyük Mejbrat'larında Siwa ve Mafit, Kuma'larda Boli ve Geru, Yeni Gine'nin diğer kabilelerinde Kilibob ve Manup diye adlandırılırlar. Bu iki büyük ruh, yeryüzünde bulunan her şeyin yaratıcısı olarak kabul edilir. Dünyayı yaratma edimine gönderme yapan mitler 'kurma' anlamına gelen bir sözcük altında yer alırlar." Demek ki bunlar kurucu mitlerdir.

Malinowski, gerçekte bu mitolojinin kısmen bulanık olduğunu gösterdi, çünkü Maconi'nin de belirttiği gibi, Güney Irian'da dünyanın yaratıcısı olanlar, doğaüstü yaratıklar sürüsü olan *demalar*'dır. Ama, iki büyük yaratıcı ruh gibi, Bank Adaları'nda *vui*, Yeni Hebridlerde *wuu*, Yeni Gine'deki Kumalarda *kibe*, Choiseul ve Solomonlarda *banara* denen demalar da birbirleriyle çatışır niteliktedir.

[18] Yeni Gine adası günümüzde, batı yarısına ya da Batı Irian'a sahip olan Endonezya ile Papua-Yeni Gine bağımsız devleti arasında paylaşılmıştır.

Her durumda, iki büyük tanrının ya da iki uzlaşmaz gruptaki bir ya da birkaç ruhun iradesi olmaksızın hiçbir şey meydana gelemez. Deprem ya da hastalık, doğum ya da yağmurlar, her şey ya doğrudan ya da bir büyücü ya da sihirbaz aracılığıyla kurucu ruhların ürünüdür. Büyücünün kötü yüreklilikle davrandığından her zaman kuşku duyan yerlilerin büyüye kötü gözle bakmalarının nedeni de zaten budur.

Demek ki Melanezyalıların, birinin iyi diğerinin kötü olması koşuluna bağlı kalmadan iki uzlaşmaz yaratıcı ilke ileri sürdüğü görülmektedir. Kötü yüreklilik her zaman özde bulunmaz ve kurucu ruhlara özgü bir ayrıcalık da değildir. Çünkü, farklı bir gruba ait ataların ruhları bazı kabilelerde kötü yürekli olarak görülürler. Her durumda bunlar, yakın zamanda ölmüş insanlara ait olduklarında, olur olmaz işlerle uğraşan ruhlar olarak görülürler, oysa zamanla öyle yumuşarlar ki iyi yürekli olurlar.

Bu karşıt anlamlılığa ya da daha kesin olarak, bizdeki Şeytan ile Tanrı'yı tanımlayan göksel ya da doğaüstü yaratıklar arasındaki kesin rol ayrımına Avusturalya yerlilerinde de rastlanmaz. Avusturalya yerlilerinin mitolojileri bu yüzyılın başından beri sıkça inceleme konusu olmuştur.[19] Mitolojileri de aynı kozmogonileri gibi çok gelişmiş olduğundan (ortak bir referans noktasıyla, çeşitli çatışma ve çiftleşmelerin ardından Samanyolu'nda dünyanın yaratılması) ve bir kabileden diğerine değişiklikler gösterdiğinden burada hepsini sayıp dökmek olanaksızdır.

Bunları özetlemeden önce bir hatırlatma zorunludur. Antropolog Andrew Lang 1887'de, Avusturalya dinlerinin kısmen tektanrılı bir niteliğe sahip olduğunu kanıtladığını ileri sürerek meslektaşları arasında kuşkulu bir sansasyon yarattı. Hâlâ yaygın bir sapma olan böy-

[19] Geza Roheim, *The Panic of the Gods*, Harper-Row, New York, 1972 (Fransızca çevirisi, *La Panique des dieux*, Payot, 1974).

le bir ulamanın, incelemeden kanıtlamaya yönelen Avrupa-merkezci bir hatadan doğduğu biraz geç fark edildi. Bir başka alanda, bu hatanın yarattığı bir başka miti dağıtmak için 1991 yılına dek beklemek gerekti. Hiç kuşkusuz ezeli tektanrıcılık mitinden daha az sapkın, ama bir o kadar aptalca olan bu mit, dinazorların zorunlu yamyamlığı mitiydi. XIX. yüzyılda dinazorların yeniden yapımıyla çirkin oldukları kanıtlanınca bundan onların kötü olmaları gerektiği sonucu çıkarıldı. İhtiyozor fosillerinin göğüs kafesinde daha küçük canlıların varlığı saptandığında kötülüğün kanıtının bulunduğu sanıldı. Bu, ihtiyozorların birbirlerini yiyen kötü hayvanlar olduklarını gösteriyordu. Yaklaşık yarım yüzyıl sonra ise söz konusu "yamyamlar"ın, gerçekte, gebe dişiler oldukları ve "yedikleri" küçüklerin, aslında doğmayı bekleyen bebekler oldukları anlaşıldı.

Avusturalyalılara (diğer "ilkeller"e olduğu gibi) tektanrıcı bir dünya kavrayışı atfeden yanılgı yıllarca sürüp gitti. Örneğin 1925 yılında, yine Roheim'ın ortaya koyduğu gibi, İngiliz antropolog Herbert Basedow şöyle yazıyordu: "Arrundta'larda İlahi Varlık, Altjerra adını taşır. İyiliksever Altjerra kendisi hiç durmaksızın gökyüzünde koştururken altında koşturan kabilelerin davranışlarını ve olayları dikkatli bir gözle izler. Yerliler onun her yerde var olduğuna öyle kesin inanıyorlardı ki, Arrundta'ların gözde nidası, örneğin şeref sözü verirlerken, *Altjerrim arrum*'du ve yaklaşık olarak 'Tanrı beni duysun!' anlamına geliyordu, bu cümleyle, verdikleri söze Altjerra'yı tanık gösteriyorlardı..." Oysa Arrundta'ların Altjerra'sı, tektanrıcı, hatta Hıristiyan Tanrı'dan kopya edilmiş bu tanıma asla uymayan, diğer kabilelerin Altjerra'sından başka bir şey değildi ve dahası, Roheim'in belirttiği gibi: "Basedow tarafından aktarılan deyim sadece misyonlardaki yerliler tarafından kullanılmıştır ve misyonerlerin kurduğu okulun doğrudan sonucudur." Antik Avusturalya'da tektanrıcılık yoktur.

Bununla birlikte, ortodoks antropoloji yüzyılın başında ilerleme-

sini sürdürdü. Ve Avusturalya kabilelerinin hem tektanrıcılığın hem de tektanrıcılığın ahlaki merkeziyetçiliği diye adlandırılabilecek şeyin tam karşıtı dinleri olduğunu gösterdi. Örneğin Maralarda gökyüzü Minungara denen, sayısı iki olan ruhların yeridir. Ama bu Minungara'lar hem iyi hem de kötüydü. Kötüydüler, çünkü ne zaman biri hasta olsa, onlar yeryüzüne inip onun işini bitirmekten başka bir şey düşünmezlerdi; ama bu iş için yeryüzüne indiklerinde, ormanda oturan ve Mumpani denilen karşıt bir ruh tarafından yenilgiye uğratılırlardı. Her şeye rağmen iyiydiler, çünkü hastaları iyileştiren hekimler onlardı. Diğer kabilelerde de, örneğin Bimbinga'larda ve Anulalarda da az çok benzerine rastlanan paradoksal bir kavrayış tarzıdır bu.

Bu tür bir çelişki bizi şaşırtabilir; ama aslında bu rollerin diyalektik karmaşıklığına dayanan bir dünya yorumundan kaynaklanır: Hiçbir şey kendinde "iyi" ya da "kötü" değildir, her şey bir an bu, başka bir an şu olabilir. Örneğin, "iblis ve üfürükçü aynı kumaştan insanlardır," diye belirtir Roheim. Bir kabilenin dininde önem taşıyan aynı ruh, isteğe göre, bir yerde "iyi," başka yerde "kötü" olarak nitelenebilir ya da dahası sırayla bir iyi bir kötü olur. İlinka grubunun Aranda'larında büyük ruh Altjerra iyidir ve *mara*'dır (bu sıfatı acele yorumlamaktan kaçınmak gerektiği daha ilerde görülecektir) ve Tjoritja grubundan olanlarda ise "kötü"dür. Ve yine Roheim belirtir ki, *mara*, iyi kavramına Hıristiyanların yükledikleri anlamda "iyi" demek değildir... *Mara* sözcüğünün metafizik yananlamı yoktur; bir cine uygulanabileceği gibi başka herhangi bir şeye de uygulanabilir ve kısaca, hakkında yaratılış efsanesi olmayan herhangi bir şeyi ya da kimseyi imler.

Pasifik dinlerini anlamak için gerekli olan anlambilimsel "gözden geçirme" burada bitmez. Gerçekten de, "cin" sözcüğü, hemcinslerine ister istemez bağlı olan Şeytan'ın özel hizmetçisi şeklindeki Avrupalı anlamda anlaşılamaz. Avusturalya dinlerindeki cinlerin çoğunluğu

gerçekten kötü bir yaradılışa sahip olup, insanları dışarıdan ya da içeriden kemiriyorlarsa da, Pindupi'lerde cin yiyerek beslenen *mangukuiata* adında bir cin (demon) vardır! "Bir sırık gibi ince uzun bu iblisin anüsü yoktur" (Roheim). Benzer bir ayrıksılık tektanrılı dinlerde bulunmadığı gibi, dahası, düşünülemez bile. Çünkü iblis yiyen bir iblis, bir anlamda, Tanrı'nın müttefiki olur. Oysa Avusturalya *mangukurata*'sı, hemcinsleriyle dişe diş boğuşsa da kötücül olmaya devam eder.

Gökyüzünde oturan doğaüstü bir ruh düşüncesi kaçınılmaz olarak bizi daha tanıdık olan tanrılarla, hatta Tanrı'nın kendisiyle bir takım karşılaştırmalar yapmaya yol açar; ve aynı kaçınılmazlıkla saygı kavramını dayatır. Avusturalyalılarda durum hiç de böyle değildir. Örneğin kişiliğinin temelden bozulmasıyla ilgili yukarda sözü edilen Altjerra hakkında Strehlow[20] şunu belirtir: "Aranda'ların iyi tanrısı... İnsanlığı yaratmamıştır ve insanlığın iyiliği onu ilgilendirmez... Yerliler ondan ne korkarlar ne de onu severler. Tek korkuları, gökyüzünün başlarına çöküp hepsini öldürmesidir."

Galyalılar ve Avusturalyalılar kadar birbirine uzak iki halkın korkuları arasındaki bu benzerlik çarpıcıdır; tıpkı Yumu, Pindupi, Pitjentara gibi birçok Avusturalya kabilesi için Samanyolu'nda köpek ayaklı, sarışın (doğuştan sarışın Avusturalya yerlilerinin varlığını unutmayalım), çok güzel doğaüstü bir varlığın var olmasının çarpıcılığı gibi.

Sırası gelmişken, tanrısallık kavramına dair düşünceleri az çok olumlu olsa da birçok yerlinin cinleri, kolaylıkla aldatılan aptal ruhlar olarak düşündüklerini de belirtmek ilginç olur. Okyanusya bölgesinin batısındaki Borneo'nun Katoengouw nehri kıyısında yaşayan Dayaklar, salgın dönemlerinde, cinler canlı insanlar yerine onları götür-

[20] Carl Strehlow, *Die Aranda-und-Loritja Stämme in Zentral-Australien*, Frankfurt, 1907-1908.

sünler diye kapılarının önüne tahtadan insan yontuları koyarlardı. Orta Avusturalya'nın Dieri'lerinde, bir salgın baş gösterdiğinde, büyücü salgının sorumlusu şeytanı ya da Cootchie'yi çıkarsın ve kamptan kovsun diye içi doldurulmuş bir kanguru kuyruğuyla toprağı dövmeye gönderilirdi.[21] Cinin zekâsı, cesareti ya da savaşçılığı karşısında gösterilen büyük saygının pek kanıtı olmayan uygulamalardır bunlar.

Fakat, Okyanusya'nın bir ucundan diğerine hiçbir bölgesinde, bizim büyük ve biricik Kötülük Ruhu'muz olan Şeytan'ın, Baalzebub'un, Deccal'ın ya da başkalarının; Laterano ve Otuzlar Konsili'nin öne sürdüğü üzere kişisel seçimiyle kötü olan ve insanı günaha ayartan bir kişiliğin izine rastlanmadığını da söylemek gerekir. Böyle bir ruh her yerde hazır ve nazır ve herkes tarafından tanınır olduğu kadar ezeli de olmalıdır. Ama Pasifik'te hiç de böyle değildir. Hastalığın, ölümün ve doğal felaketlerin korkunç etkeni olan Kötülük eğer Okyanusya, Polinezya ya da Melanezya dinleri –ya da en azından tepkimeli uçaklar, transistörler ve plastik çağında bu dinlerden geriye kalanlar (ne yazık ki çok bir şey yok!)– tarafından kabul gördüyse özel birtakım güçlerin ürünü olarak kabul gördü, yoksa biricik bir Tanrı'nın uzlaşmaz, merkezi gücünün belirmesi olarak değil. "İlkel" denen halklar ele alındığında varsayılmaya çalışılacak olan şeyin tersine Kötülük yorumunda indirgemecilik söz konusu değildir. İndirgemecilik, her zaman, animist kavramlar dağarı ile girişilen bir pazarlığın sonucudur; Kötülüğe neden olan Şeytan'a karşı Tanrı gücünü göstersin diye Tanrı nezdinde aracılıkla görevli kendilikler olan aziz ve azizelere; göz hastalıkları için Azize Lucie'ye, av kazaları için Aziz Hubert'e ya da kayıp eşyalar için Padovalı Aziz Antoine'a başvuran Hıristiyanların kavramlarıyla belli ölçüler içinde kıyaslanabilir bir diyalektiktir bu.

[21] Sir James Frazer, *The Golden Bough*, MacMillan, New York, 1963.

Bununla birlikte, Okyanusyalı farklı davranır, falanca yıkıma yol açmış özel cini yenilgiye uğratmak için bir büyücüyü ya da bir hekimi görevlendirir. Kıyaslamalar tehlikeli olsa da, dünyanın ikiliğinden emin tektanrıcılığın, gökyüzünü merkezileşmiş bir yönetim alanı olarak kabul ettiği, oysa ki Okyanusya animistinin gökyüzünü bölgelere ayrılmış olarak gördüğü söylenebilir.

Her adanın kendi mitolojisinin olmasını bölgesel bir karaktere bağlamak mümkün olsa da, durum kuşkusuz böyle değildir; tektanrıcı olan ve her biri kendini evrensel gören içkin eğilimli üç dinden çok farklı olarak bu mitolojiyi oluşturan mitler, cemaati oluşturan mitlerdir. Bu toplumlarda mitlerin değeri ve rolü, anayasaların demokratik toplumlardaki değeri ve rolüyle aynıdır; toplulukların yaşam tarzını yönetirler. Dolayısıyla her adanın kendi mitinin olması normaldir. Bu mitlerin, bizzat yaşamla ve öncelikle toplumsal uyumla iç içe girmiş olan İyiliğin asla karşıtı olmayan Kötülüğün, kötülüğe neden olabilecek ruhlarla diyalektik bir ritüel içinde önlenebileceğini ileri sürmesi de bir o kadar normaldir. Durum böyle olduğu içindir ki içkin Kötülük yoktur.

Bu farkı anlamak için şimdi modern Hıristiyanlıkla, örneğin Malinowski'nin betimlediği mitleri karşılaştıracağız. Hıristiyanlık, öncelikle, Yehovalıkla paylaşılan ve Tekvin tarafından oluşturulmuş bir kozmogoni önerir. Tanrı vardır, dünyayı O yaratmıştır ve O, İyilik'tir. Tanrı çok eski zamanlarda, davranışlarını ve toplumsal yaşamlarını düzeltmeleri için insanlara seslenmiştir. Son müdahalesi, Oğlu İsa'yı yeryüzüne göndermek olmuştur. Tanrı'nın karşısında, Şeytan tarafından yönetilen Kötülük vardır. Bu İyilik ve bu Kötülük içkindir, varlıklarını şimdiye dek sürdürmüşlerdir ve bütün toplumlarda var olacaklardır. Güncel dünyada, kiliselerle devletlerin ayrımı bu gerekçeyle temellendirilir; Hıristiyanlığı oluşturan mitler artık toplumun mitleri değildir, Fransa'da en azından 1789 Devrimi'nden bu yana

böyledir. Nihayet, Şeytan'da cisimleşen içkin bir Kötülük kavramının varlığını sürdürdüğü için, çağdaş laik toplumların yurttaşlarının temsil ettikleri Toplumsal İyilik ile bundan böyle dogma halini almış olan kilise mitleri arasında büyüyen bir uçurumun açıldığı görülür: Bu uçurumun en görünür olduğu alan ise cinsellik alanıdır.

Örneğin Trobriand Adaları'nda ya da Avusturalya toplumlarında, yaklaşık XX. yüzyılın ortalarına kadar ayakta kaldıkları haliyle, ensest tabuları hariç (ensest, geniş anlamıyla akrabalık ve kabile yapılarına aykırı bir ilişki anlamında anlaşılmalıdır) bir "Cinsel Kötülük" betimlemesine rastlanmaz; dolayısıyla şehvetperest bir Şeytan yoktur. Tektanrıcı dinlerde fazlasıyla egemen olan Kötülüğün bu temsilinin Trobriand Adaları'nda, Papua-Yeni Gine'de olduğundan daha fazla bir anlamı yoktur. İstimna, kadın ya da erkek eşcinselliği, eş aldatma ya da çocuk düşürmenin sadece toplumsal bir değeri vardır. Örneğin Papua-Yeni Gine'de erkek eşcinselliği bir düzene konmuştur; hatta genç erkekler için büluğ çağlarını izleyen belirli bir dönemde zorunludur.[22] Antik Yunan'daki düşüncenin bir çeşitlemesi olarak (Antik Yunan sanılandan çok daha az liberaldi, çünkü düzenleme tarafların arzusundan bağımsızdı ve örneğin cinsel alışveriş ancak yeniyetmelerle hoşgörülüyordu), gerçekten de Papular olgun erkeklerle (gerektiği gibi ayrıca düzenlenmiş olan) gündelik cinsel ilişkinin, nitelikleri herkesçe kabul edilmiş büyük savaşçıların erdemlerini oğlan çocuklarına "bulaşma yoluyla" aktaracağını düşünürler. Eş aldatma kavramı da yoktur: Yolcular çok yakın bir geçmişe kadar, uğradığı kabiledeki herhangi bir kadının kendisine lütufta bulunduğuna tanık oluyordu; kadının evli olup olmamasının, yolcunun talepte bulunup bulunmamasının önemi yoktu. Aynı şekilde istimna kavramının da fazla bir anlamı yoktu.

---

[22] Maurice Godelier, *La Production des grands hommes*, Fayard, 1982 ve Gilbert H. Herdt, *Guardian of the Flute, Idioms of Masculinity*, McGraw-Hill, 1981.

Böylesi uygulamaların tektanrıcılığın uygulamalarıyla uzlaşmaması üzerine burada konuşmak gerekmiyor. Ancak, Okyanusyalıları, sadece cinsellik alanında da olsa, dizginsiz sefahat düşkünleri olarak göstermek hatalı olur: Orta Avusturalya'da, Kaitish'lerin kabile şefi, çayırların büyümesi için yaptığı büyü törenleri boyunca karısıyla cinsel ilişkiden kesin olarak uzak durur.[23] Bu perhizin amacı enerjisini otlakların büyümesine adamasıdır. Başka birçok ilkel kabile gibi kadınların aybaşısından kutsal bir tiksinti duyan Orta Avusturalya Dieri'leri, kadınların bu dönemleri boyunca su akıntılarında yıkanmalarını, bunun akıntılardaki bütün balıkları öldüreceklerinden korkarak yasaklarlar. Torres Boğazı'ndaki adalardan biri olan Muralug Adası'nda erkekler kadınların denizden gelen şeyleri yemelerini, denizde yaşayan her şeyi öldürecekleri korkusuyla yasaklarlar. Bunun tersine, Leti'lerde, Sarmata'da ve Papua-Yeni Gine ile Güney Avusturalya arasında yer alan diğer adalarda, toprağı verimli kılan en önemli erkek tanrı olan Güneş'in, yani Upu-lera'nın bayramı, verimlilik ilkesini yüceltmek için çiftleşmenin derinden derine teşvik edildiği açık saçık eğlencelerle kutlanır.[24]

Pek bilinmeyen iki kültürdeki, Tayvan'ın güneydoğusundaki Yu Tao ya da Orkide Adası da denen Irala Adası'nda yaşayan Yamilerle, Birmanya sınırındaki Assam'ın Hint devletinde bulunan ve 1961'den bu yana Nagaland diye adlandırılan bir bölgede ikamet eden ilkel Güneydoğu Asya kabilesi Nagalardaki Kötülük düşüncesi ve nedenleri üzerine genel bir bakışı, dünya turumuza devam niyetine burada sunmanın yararlı olduğunu sanıyorum.

Yamiler, Malezya-Polinezyalı olduklarından Asya ile Polinezya arasında bağ oluşturan halklardan biridir. Bu araştırmada iki nedenden dolayı ilgi çekicidirler. Birincisi, Asya mitolojileriyle Avusturalya

[23] Frazer, *Altın Dal*.
[24] A.g.e.

mitolojileri arasındaki geçiş konusunda tam olarak bilgi verirler, çünkü diyalektleri *bashiic* geniş Avusturalya dil ailesine dahildir. Bu nedenle, Asya etkilerinden çok erken ayrılmışlardır ve bu da inançlarının özgül bir Şeytan mitine doğru evrilip evrilmediğini ya da tersine bu miti güçsüzleştirip güçsüzleştirmediklerini görmeye olanak tanır. İkinci neden, gerçekte, Yamilerin, Qing Hanedanı sırasında, yani 1644'den 1912'ye kadar en yakın ülke olan Tayvan'la ilişkilerinin asgari düzeyde sürdürülmesidir. Irala'nın iktisadi önemi olmadığı gibi stratejik önemi de pek yoktur. 1895'ten 1945'e kadar adayı işgal etmiş olan Japonlar adayı "etnoloji müzesi" ilan ederek halka kapamışlardı.

Irala, aralarında iki sönmüş volkanın da bulunduğu bir sivri tepeler zincirinden oluşan dağlarla tamamen kaplı bir adadır. Nüfusu, beş altı köye dağılmış yaklaşık iki bin kişiden ibarettir; teknisyen, asker ve eğitimcilerden oluşan Tayvanlı personel ve aileleri de dahil edilirse nüfus üç bine çıkar. Geçimlerini balıkçılıktan, esas olarak uçanbalıktan, aynı zamanda da ton, kalamar ve başka bazı çeşitleri avlamaktan, ayrıca taro, hint patatesi ve darı yetiştirmekten sağlarlar. Irala, kuşkusuz, turistik bir yer değildir: Otel yoktur ve tayfunlar sık sık ortalığı kasıp kavurduğundan evler –çatıları dışında– toprağın altındadır. Yerel ekonominin ilkel karakteri nedeniyle gençlik Tayvan'a doğru göç ettiğinden yüzyılın sonunda Yami kültüründen pek bir şey kalmaması olasıdır.

Irala, yabancı kültürlerin etkisinden tümüyle uzak kalmış olsaydı etnologlar için ideal bir yer olurdu. Ancak durum böyle değildir, çünkü Hıristiyanlık oraya, 1945'ten sonra Asya'da rastlanan en yaygın iki biçimi olan Katolik ve Presbiteryen biçimleri altında girmiştir. Yine de Hıristiyanlığın yerel kültür tarafından emildiği ve geleneksel dinin yerini alamadığı söylenebilir. Yazıları olmadığından ve bütün gelenekleri sözlü olarak aktarıldığından Yami inançlarının ne kadar

eski olduğunu belirlemek zaten olanaksızdır.

Esas olarak dinsel bir sistem olan Yamilerin etik sistemi, balık tüketim kurallarından yola çıkarak oluşturulmuştur: Listeledikleri dörtyüz elli çeşit balığın bazıları her yaştan kadınlar ve erkekler tarafından, diğer bazıları yaşlı erkekler ve kadınlar tarafından tüketilebilir. Bazı türler yalnızca hamile kadınlar içindir. Bazıları yalnızca loğusalıktan kalkan kadınlar tarafından tüketilebilirken, bazı köylerde oturanlara yasaktır. İzin verilmiş balıklarla yasak balıkların listesi oldukça karmaşıktır: Seksensekiz tür herkese yasaktır, altmışı belli koşullarda erkeklere yasaktır, bunların bazıları karıları hamile kaldığı andan itibaren kocalara yasaktır, diğer altmış tür balık ise kadınlara yasaktır, yalnızca dört tür hamile kadınlar için serbesttir...

Bu, hemen hemen bütün Okyanusya'da görülen tabu sisteminin özellikle "okunabilir" bir modelidir. Bu sistem bir etiğe dayanmaz; her zaman olduğu gibi, dünyanın klasik korunması sistemine dayanır: Tabuya saygı, kozmik düzeni sürdürür. Bir Yami "tabu durumunda" ölürse, Hıristiyan bile olsa, Hıristiyan gömme törenleri reddedilir. Ama görüleceği gibi, Yamilerin tabu sistemi tanrılardan bağımsızdır.

Üzerinde yaşadıkları adanın küçüklüğüne rağmen, Yamilerde, yaratılış mitlerini ve hiyerarşik tanrılar silsilesini içeren gelişmiş bir kozmoloji vardır. Çarpıcı nokta, özellikle Doğu'daki Tufan mitine – tufana hamile bir kadın yol açmıştır– burada da rastlanmasıdır. Panteonun tepesinde Simo-Rapao hüküm sürer: İlk insan çiftini o yaratmıştır ve Yahudi Yaratılış Tanrısı gibi etrafında bir tanrılar konseyi vardır. Bu panteonun en altında ise kötücül tanrılar vardır. Bunların oburlukları Yamileri "taro"lardan ve hint patatesinden yoksun bırakabilir ve kükürtlü özsuları iğrenç çekirge ve tırtıl yağmurlarına neden olabilir. Yami kozmogonisi, adada ortaya çıkan ilk insan varlığından başlayarak karmaşık Yami soykütüğüyle tamamlanır.

Panteonun iki ucu arasında aşağı tanrılar ve hatta doğaüstü, ama tanrısal olmayan kendilikler vardır; bunlar doğuma ve yaşama yön veren iki dişi olan *Pina Langalangoa*'lardır. "Tanrı" kavramı diğer kültürlerdekiyle aynı değildir, çünkü tanrılara "göksel atalar" anlamına gelen *akey do to* ve "yukardaki insanlar" anlamına gelen *tawo do to* denir.

Demek ki Yamilerin sistemi, yukarda çözümlenenler gibi, cehennemin başkentini de içeren bir panteon sistemidir. Bunun kanıtı, Yamilerin yılda bir kez, aralık ayında bütün tanrılara kurban sunmalarıdır. Fakat inançlarının bir özelliği olarak, doğaüstü alanında tanrılar, ruhlardan sonra gelirler. Onlara göre her insan varlığı bir "temel ruh"a ve organlarda, eklemlerde, vs. bulunan birçok ikincil ruha sahiptir. Ölüm ruhları serbest bırakır, yine de büyü yoluyla, örneğin ruhları görmeye ve onları duayla korumaya tanrının rızasıyla muktedir (zinanın kokusunu alabilen ve hatta zinaya dair düşünceleri okuyabilen) tek kişi olan bir büyücü, *makahaw*, aracılığıyla ruhları geri çağırmak da olanaklıdır.

Bir kişi doğal bir nedenle öldüğünde –yani bir kaza ya da acı çektiren bir hastalık değil de yaşlılık neden olmuşsa– temel *anito* Beyaz Ada denen mitik bir adaya çekip gider. Ama eğer hoşnutsuzsa, o ve diğer ruhlar canlılara, insanlara olduğu kadar hayvanlara da acı vermek için geri gelebilirler ve canlıları kötü ya da hasta yapabilirler. Dolayısıyla Yamiler, ister istemez, *anito* denen ölülerin ruhlarının sürekli ve "denetlenemeyen" korkusu içinde yaşarlar. En güçlü Yami tabuları cenaze törenleriyle ilgili olanlardır. Ölünün başında geçirilen geceler boyunca, ölünün akraba ve dost çevresinden hiç kimse gözünü kapamaz, çünkü ölünün *anito*'sunun saldırısından korkarlar. En korkunç kara büyü, bir insanın bir mezarın kumuna dokunmasını sağlayarak yapılır; çünkü kum bir anito taşıyor olabilir.

Bu inançlarda iki çarpıcı özellik görülür. Öncelikle, ruhlarla Yami

panteonunun alt düzeyindeki cinler arasında net bir ayrım vardır. Ardından, ruhların ikili karakteri: Tümden kötü değillerdir, ama kötü olabilirler. En ürkünç Kötülük tanrıların değil, insanların ürünüdür, anito'larıdır. Bu mitolojinin felsefesi, yukarda açıklanan birçok Okyanusya inancında da olduğu gibi, ilkel Asya dinlerindeki ölülerden duyulan korkuya da bağlıdır. Elbette Yamilerde Şeytan yoktur.[25]

Gerçekten de, inançlarının temel felsefesi Kötülüğün kökeninin, insanların kötü niyetliliğinin bir kalıntısı olarak insani olduğu, doğaüstü olmadığıdır. Bu felsefe, "kötü düşünceler içimizdedir" formülüyle özetlenebilir.

Yarım milyon nüfusu bulan Assam Nagaları farklı kültürlere sahip belli başlı onbeş kabileden ibarettir. Düz siyah saçlı, siyah, çekik gözlü, baskın olarak Mongoloid tipinde olmaları dışında kökenleri hakkında çok şey bilinmemektedir. Otuzbeş bin yıl önce başlamış, Güney Amerika'ya kadar uzanan büyük Mongoloid göçleri sırasında, günümüzde kaybolmuş olan ve Avusturalyalı ya da zenci –bunlar, özellikle kıvırcık ya da dalgalı saçlarla ayırt edilirler– yerel toplulukların yerine geçmiş olmaları olasıdır. Bazı Nagalarda rastlanan mongoloid olmayan kimi özelliklerin düşündürdüğü budur. Zaten, Naga hikâyelerinde Mongoloid olmayan topluluklarla bir karşılaşmadan söz edilir. Nagalar, büyük Çin-Tibet dil ailesine ait otuz kadar tonal dil konuşurlar; dolayısıyla, Güney Çin'den gelmiş olmalıdırlar.[26] Di-

[25]Yamiler üzerine bilgilerin önemli bölümünün alındığı eserler: Yamiler üzerine en eksiksiz inceleme olan Deszo Benedek'in mükemmel incelemesi *The Yami of Irala, The World and I*, The Washington Times Corporation yayını, Eylül 1987 ve Krista Weider'in incelemesi, *The Legends of Irala*, Research-Penn State University, cilt 6, no 3, Eylül 1985. Kurban eden ayin yöneticisinin başındaki kötülüğe neden olduğu varsayılan hırsız ya da kötü ruhlu kişiden haksız yere verdiği ıstırap dolayısıyla intikam almakla görevli bir kertenkelenin kurban edildiği özel bir Yami dinsel törenini belirtmek gerekir.

[26]Nagalar üzerine bilgilerin önemli bölümü Julian Jacobs'un Alan MacFarlane, Sarah Harrison ve Anita Herle ile birlikte yazdığı şu mükemmel eserden alın-

ğer ortak nokta, son yüzyıla kadar hepsinin kelle avcısı olmasıdır. Her koşulda Nagalar, paleolitik olmasa da eski bir ilkel kabiledir. Nagaların Güneybatı Asya'ya göçlerinden önce burada yaşayan toplulukların dinlerinden kimi öğeleri almış olması olası olan dinleri dünyanın yorumuna dair eski şemaları yansıtır; Naga dinsel politik rejimlerden bağımsız gibi gözüktüğünden bu şemalar açıklayıcıdır: Ao kabilesi gibi bazı kabilelerde topluluğu en yaşlılar yönetir, Konyak'lar gibi başka kabileler otokratik bir rejime tabidirler ve Angami'ler gibileri ise *Encyclopaedia Britannica*'nın değerlendirmesine göre "en katışıksız" demokrasi uygular. Bunlar, mevcut halleriyle, uzun süre önce bir araya gelmiş ve kimi zaman geleneklerden kimi zaman da sıfırdan yola çıkarak uyumsuz bir kültür oluşturmuş, az ya da çok birbirine bağlı kabileler olarak ortaya çıkarlar.

1890'dan bu yana adım adım Hıristiyanlaştırılmış olmakla birlikte başlangıçtaki dinlerinin hatırasını daima koruyan Nagalara göre insanın kökeni doğaüstüdür. Bu, kimilerine göre bir taş, kimilerine göre bir balkabağı ya da dev bir kuştur. Dinsel tören ve inançlar bakımından kabileler arasında ortak özellikler olsa da, Nagaların ne ortak bir mitolojileri ne de ortak dinleri vardır. Yaratıcı bir tanrıyı kabul ederler. Fakat Angamiler gibi bazı kabilelere göre, bu, aslında insanların yaşamına pek karışmayan, uzak bir tanrıçadır; Konyaklara göre ise, yeryüzü faaliyetlerine sürekli karışan, Kawang denen bir tanrıdır. Ama hepsi de iki tür ruh olduğunu ileri sürer; alt düzeydekiler yeryüzü ruhlarıdır ve yüksek olanlar ise elbetteki gökyüzü ruhlarıdır. Birinciler arasında kötü ruhlara, avın, verimliliğin, vs.'nin ruhlarına rastlanır. Nagalar, tanrı rızası için kurban adadıkları Kötülüğün ruhları da dahil olmak üzere aşağı ruhlara çok önem verirler.

---

mıştır: *Les Nagas*, Editions Olizane, 1990, Cenevre. Nagaların dil grubu üzerine görüşler farklı farklıdır, çünkü *Encyclopaedia Britannica*'nın 1980 baskısındaki "Naga" maddesine göre dilleri Tibet-Birmanya grubuna dahildir.

Nagalara göre, Kötülüğün evrensel nedenleri olmadığı gibi onlarda Kötülüğe ilişkin ortak bir kavram da yoktur. Kötülük çeşitli biçimlere bürünür, her kötülüğün kendi nedeni ve çaresi vardır. Örneğin Konyak'lar için bir deprem, bir klan şefinin ruhunun geçerken, yolunu kapayan büyük sarmaşıkları kesmesiyle meydana gelir. Depremin çaresi basit bir ritüeldir; köy bir araya gelir ve bağırır: "Düşme, düşme ki toprak sakin kalsın!" Korkutucu bir olay olan güneş ya da ay tutulmasına, güneşi ya da ayı ısırmaya kalkışan bir kaplan, bir kurbağa ya da bir köpek neden olur ve klan şefleri bağırırlar: "Yeme onu, bizim Güneş'imiz o!"

Burada anılan inançların tümünde Kötülük güçleriyle pazarlık yapma olanağı vardır: Bu güçler de diğerleri gibidir, bunlar da kurban isterler. İlkel dinlerin hedefi, insan varlığını çevreleyen çeşitli doğaüstü güçler arasında bir denge kurmaktır, ki bu denge ritüeller sayesinde sağlanır. Bu dinlerde ne dünya geri döndürülemez biçimde bölünmüştür ne de ilk günah vardır. İnsanın doğaüstü güçlere boyun eğmesi söz konusu değildir. Dinlerin hedefi tanrıların ve cinlerin hareketliliğinin insan faaliyetlerini aşırı rahatsız etmesini ve özellikle tanrı ve cinlerin bu faaliyetlere etik renkler vermesini engellemektir. Bunlar, saygı gösterilmesi gereken, ama teolojik bir sistem dayatamayacak, ikili özellik gösteren yabancılar, bir anlamda can sıkıcı kişilerdir. Yani dinler esas olarak doğaüstünün sürçmelerini uzak tutmaya yönelik ayinlerdir. Bu anlamda yaptıkları belki tam da tektanrıcı dinlerin yaptıkları şeyin karşıtıdır. Farklılık akademik gibi gelebilir; ama böyle değildir, bunu ilerde kanıtlamayı umuyorum.

Hâlâ yarı-özgün halde yaşayan ender gruplardan biri olan Nagaların özel durumunda, merkezi bir yönetimin yokluğunda, ne merkezileşmiş bir Kötülüğün ne de tek bir Şeytan'ın temsilinin bulunduğunu bir kez daha belirtmek gerekir. Okyanusya'daki Yamiler ve Nagalar gibi "ilkel" denen toplumlar, mutlak İyi'yi ve mutlak Kötü'yü niçin

tasarlamadılar? Burada yanıtlanması gereken soru budur. Dinsel antropolojinin büyük sorularından biridir bu ve bu sorunun konusu burada ele alınamayacak ve aydınlatılamayacak kadar geniştir. Bir Lévy-Bruhl'ün "aşağı toplumlar" –çünkü yazılı gelenekleri yoktur– üzerine tezlerini (kısmen!), bir Marcel Mauss'un ve bir Emile Durkheim'ın toplumsal ile dinsel arasındaki karşılıklı bağımlılık üzerine tezlerini ve elbette bir Lévi-Strauss'un dinselliğin oluşum kipi ve bunun teknik, ekonomik ve toplumsal gerçeklikle ilişkisi üzerine tezlerini ele almak yetmez; gerçekten de işe etiğin doğuşundan başlamak gerekir. Çeşitli yeteneklerle donatılmış birçok kişinin yaşamlarını bu işe adaması bile konunun ancak kısmen aydınlığa kavuşturulmasına yeter.

Bununla birlikte başlangıç için sınırlı bir açıklama önerilebilir. Okyanusya'daki topluluklar gibi sayısal olarak kısıtlı ve coğrafi olarak sınırlı topluluklar, Kötülüğün ancak görece bir kavramına sahip olabilirler, çünkü kaza, hastalık, açlık, ölüm, aynı anda genel olarak az sayıda insanı etkiler. Felaketin sayısal işareti orada zayıftır, başka yerde yığınla cesedi art arda dizen büyük salgınların yol açtığı yıkımlar burada bilinmez. Kültürel çeşitlilik de cılızdır ya da yakın bir geçmişe kadar en azından böyleydi: Okyanusya toplulukları, örneğin Yunan ya da Roma tiyatrolarının ve daha sonra matbaanın olanaklı kıldığı büyük edebi yayılmaları tanımadılar. Böylece, örneğin Trobriandlıların, Suetone'un *Oniki Sezar'ın Yaşamı*'nda bir araya getirdiği türden dehşet hikâyelerine vakıf olabileceklerini hayal etmek çok güçtür. Demek ki Kötülük kavramı, Okyanusya'da, güneş, deniz, bitkiler ve kadınların doğurganlığı gibi yaşam güçleri karşısında gülünçtür. Okyanusya mitleri, bu açıdan Yunan mitleriyle ve belki de tüm yarımada mitleriyle kıyaslanabilir; bunlar, etik kategorilerin gevşekçe içeri alındığı yaşam mitleridir.

Nihayet, iktisadi zayıflık dolayısıyla iktidar burada sınırlıdır. Do-

ğu toplumlarının tanıdığı türden haksızlık yapan katil zorbaların anısı olmadığı gibi, büyük politik sistemlere de sahne olmamıştır. Büyük politik sistemler büyük dinsel sistemlerle bir arada olduklarına göre, demek ki Okyanusya, büyük toplumsal yasakları bir Kötülük ciniyle özdeşleştiren bir öze sahip merkezi dini asla tanımadı.

Dolayısıyla, büyük tektanrıcı bedduaların hedefi olan Şeytan'a burada yer yoktur. Yaşayanlara acı çektirenler, olasılıkla etik değeri olmayan kendiliklerdir. Belki bu, Cook'dan Bougainville'e kadar adaya ayak basan ilk Batılı gemicilerin hissettikleri büyülenme motifin arkasında yatan gerçektir. Ve İyi Vahşi mitinin kökenidir. Bu "vahşi"ler "iyi" değildi, kötülükleri kadar iyiydiler. Yakın bir geçmişe kadar içlerinden çoğu yamyamdı. Ama bizim kaşiflerimizin hissettikleri şey onların, her durumda bize ait olan, karanlık, nedensiz, kirli, aptal ve kötü olan Kötülüğü bilmedikleri oldu.

Onları idealleştirdik; ardından bu ideali yıktık, sonunda da yoldan çıkardık; önce cinsel organlarını ve özellikle fiziksel çekiciliklerini saklamaya yönelik "güzelliği bozucu şeylerle" anatomilerini gizleyerek, ardından Şeytan'ın varlığını onlara öğreterek ve nihayet görsel ürünlerimizle onlara Şeytan'ın varlığını kanıtlayarak...

3.

KÖTÜLÜKTEN KURTULAN HİNT

"Asya"dan bir kendilik olarak söz etmenin güçlüğü üzerine – Yakutların Hıristiyanlığı kendi içlerinde eritme ve Şeytan'ı yutma tarzları üzerine – Çok sayıdaki başka dinin anası Vedacılık üzerine – Bildiğimiz her şeyin ve Vedalar'ın "kim bilir?"inin göreceliliği üzerine – Buda, Mara'yla savaşı, iblislerin varlığı ve Budist kozmolojide Şeytan'ın yokluğu üzerine – Hinduizmi açıkça tanımlamanın olanaksızlığı üzerine – Kötü Şiva'nın iyilik edimleri üzerine – Tanrısallıkla kaynaşma demek olan Hinduizmin tek gerekliliği üzerine.

Bir şeyin başka bir şey olmadığı şeklinde formüle edilen çelişmezlik ilkesi içine işlemiş olan ve mantık kurallarını izleyen Batılı bir zihin için, Asya'ya ayak basıldığında Şeytan'ı araştırmak içinden çıkılmaz bir hal alır. Örneğin Seylan'daki herhangi bir tapınağın freskoları ve çengelli şeytan yavrularını inceleyen bir yolcu, elbette Budistlerin, Şeytan'ı değilse de en azından şeytanları, şeytanın çocuklarını, yeğenlerini ve diğerlerini tanıdığı ve dolayısıyla Şeytan'ın evrensel olduğu sonucunu çıkarma eğilimini gösterir.

Fakat Asya'dan söz etmek maceralıdır. Öncelikle herkesin kendi Asya'sı olduğu için bu böyledir. Tibet ya da Sibirya, Endonezya ya da Borneo, Malezya ya da Filipinler, Hindistan ya da Pakistan, Çin ya da Japonya; bu ülkelerin her birini az da olsa tüm bir yaşam olarak tanımak gerekir. Dahası da var! Bu ülkelerin hepsi farklıdır ve bunun karşısında Avrupa, Britanya'nın Savoia'dan, Asturia'nın Endülüs'ten ya da Mecklembourg'un Bavyera'dan kısmen daha farklı olduğu bir eyaletler birlikteliği gibi görünür. Barrington çiçeklerinin –ardlarında ortaya çıkışlarının tek izi olarak toprağa saçılmış pembe bir gümüş püskül bırakarak– ancak bir saat yaşayabildikleri denli yaşamın hızlı olduğu, Malezya cangılından, geçen yüzyılın Rus seyyahlarının boğazlarında yuttukları kılıçla gömülmüş insanlara rastladıklarını anlattıkları Gobi Çölü'ne dek uzanan topraklarda, "inatçı iki ayaklı" dışında tek bir ortak canlı yoktur. Bu durumda ortak bir dinleri olduğuna nasıl inanılır? Ve paylaşılan bir Şeytan'ın varlığına nasıl inanılır?

Dahası, Asya bizim dünyamızdan daha yaşlıdır. "Asya" demek, et-

nolojinin hakkındaki bilgilerimizi en ince ayrıntılarına dek belirttiği günümüzde, ilkokul coğrafya derslerine kadar uzanan bir kavramı kullanmaktır; mutlaka merkezde olan Avrupa pembeye ve Asya sarıya (Afrika, çoğu kez kahverengidir; siyahın edeplice arıştırılmasıdır bu) boyanmıştır. Ama, antropologların bir dönem inandırmak istediklerinden birbirine çok daha az benzeyen Asyalılar bilinmez bir şeyin ardından kuzeydoğuya doğru yola çıkıp, buzlar arasında sıkışmış Bering Boğazı'nı ayakları ıslanmadan (ama donarak) geçerek, Ateş Adası'na kadar uzanıp Amerika kıtasına yerleştiklerinde, Avrupa, kaçırılmış bakire kız adına hâlâ viyaklıyor gibiydi. Bu, otuz beş bin yıl önceydi ve Madrid ile Moskova arasında yaşayan atalarımız hâlâ neolitik dönemi yaşıyordu.

O halde, Saul'ün kendi kilisesini kurmak için Roma'ya kadar yaydığı mantıksal düşünce kategorileri içinde donup kalmış bizimki gibi inançlara, bunca zamandan sonra bu insanların da inandığı nasıl düşünülebilir? Eski Hong Kong'un Hırsızlar Pazarı'nda, yirmi yıl önce, fildişinden heykeli yapılmış bir Mongol yeniyetmesiyle konuştuğumuzda ve on yıl sonra Java'nın güneyinde, Banju Wangi yakınlarında bir ihtiyarla konuştuğumuzda aynı binlerce yıllık bakışla karşılaşıyorduk. Sekseniki yaşında olduğunu itiraf eden yarı çıplak Hindu rahibinin yanıma verdiği kişi kördü ve Seylan'da, Prens Rama'nın düştüğü ve kanatlı cinler tarafından kurtarıldığı yeri göstermek için beni bir kahve masasından biraz büyük, fakat denizden üç yüz metre yüksekte sarp bir kayaya çıkardı. Asya'nın yaşı yoktur, bizim tarihimizi üç kez yaşamıştır ve oradaki bütün çocuklar, bakışlarının ciddiliğiyle genç Dalay-Lama'ya benzerler.

Ne televizyon ne de mobil telefonlar Asya'da bir şey değiştirdi. Asya, zaman ve mekan açısından her şeye direniyor. Antropologların Kuzey Türkleri olarak betimledikleri ve Buz Denizi kıyısında, ama gerçekte cehennemin kıyısında (Hidrolik bir proje için 1926 yılında

Yakutistan'a gönderilen bir Sovyet gezi heyeti, tuzun yarım kilosunun dört gram altına, etinkinin yirmi grama satıldığı bu ülkede açlıktan öldü) yaşayan Sibirya Yakutları bunun iyi bir örneğidir. XVIII. yüzyıl sonunda dayanıklı misyonerler onları Hıristiyanlaştırmaya gittiler. Birkaç on yıl sonra Yakutlar şunları anlatıyorlardı:

"Şeytan İsa'nın ağabeyidir, ama kötü kalplidir, oysa İsa iyi yürekliydi. Ve Tanrı Yeryüzü'nü yaratmak istediğinde Şeytan'a şöyle dedi: 'Her şeyi yapmakla ve benden daha büyük olmakla övünüyorsun; öyleyse, okyanusun dibinden biraz kum getir.' Bunun üzerine Şeytan denizin dibine daldı, ama yukarı çıktığında ellerindeki kumu suyun götürdüğünü fark etti. İki defa daha daldı, hepsi boşunaydı; dördüncüde kırlangıç halini aldı ve gagasının ucunda biraz balçık getirmeyi başardı. Bunun üzerine İsa çamuru kutsadı, çamur da Yeryüzü oldu. Yeryüzü güzel, düz ve kaygandı. Ama Şeytan, kendine bir dünya yaratmak istediğinden, gagasında biraz çamur saklamıştı. İsa kurnazlığı fark etti ve ensesine bir tokat attı. Bunun üzerine Şeytan çamuru tükürdü ve bunlar da düşerek dağları meydana getirdiler."[1]

Hikâye anlamlıdır, çünkü burada Şeytan'ın önceki mitolojiler tarafından yutulmuş olduğu görülür. Şeytan, Hıristiyanlar tarafından kabul edilen kötülüğüne –ki burada kötülük yapma eğilimi haline geldiğini varsayalım– ve dillere destan zekâsına rağmen, suçüstü yakalanmış bir üçkâğıtçı gibi İsa'nın şiddetli saldısına uğrar. Şeytan, evrensel ve kıyamete ilişkin tüm gücünü kaybederek –daha ilerde ayrıntılarına girilecek olan– yine evrensel, ama hiç kuşkusuz şeytani olmayan bir figür olan soytarıya, *trickster*'e dönüşür.[2] Çünkü Asyalılar Buz Denizi'nden Hint Okyanusu'na dek, tepede bir Tanrı'nın, altta da bir Şeytan'ın olduğunu asla hayal etmemişlerdir. Gerçekten, bu iki kişi-

---

[1] V.L. Serosevskii, *Yakuty*, Perograd, 1896, aktaran Joseph Campbell, *Primitive Mythology - The Masks of God*, Viking Penguin Inc., New York, 1959.

[2] Bkz. 8. bölüm.

lik de kültüreldir ve Asyalı nasıl bir Tanrı'nın var olduğuna doğal olarak inanma eğilimindeyse aynı şekilde Tanrı'nın ve Şeytan'ın birbirine karıştığını hayal etmesi de doğal olarak olanaksızdır. Bu kitabın sonunda görülecektir ki bu düşünce utanç verici değildir, çünkü modern ve Hıristiyan bir filozof olan Giovanni Papini de, Yakutların yardımı olmaksızın, bunu formüle etmiştir.

Afrika, Okyanusya ve Amerika'nın eski sakinleri gibi Asyanınkiler de, dünyanın geri kalanına göre değerlendirildiğinde, özellikle güneyindekilerde doğal olarak dindardır. Batı, Asya'nın cinlerle ve mucizelerle çalkalandığını, kısacası hâlâ putperest, yani putatapar olduğunu sandı. Kıta günümüzde üç dine, Budizme, Hinduizme ve İslama aitmiş gibi gözükse de, bu dinlerin yerleşmesi (Budizmi bir felsefeden çok din olarak kabul edersek) ve birbirlerini etkilemesi çok karmaşıktır. Her şey Hint'te başladı, çünkü Hint, Asya'nın Yunan'ıydı. Bu nedenle eğer Asya'dan söz etme cesaretimiz varsa, söze Asya'nın tinsel anası Hint'ten başlamak gerekir.

Gerçekten de Asya'nın büyük yerli dinleri, Hinduizm, Budizm, Caynacılık, Taoculuk, Şintoculuk esas olarak, Ari (*Arya*, yani "soylu" sözcüğünden gelir) istilalarıyla, İran'dan gelen halkların istilalarıyla İÖ 1500'e doğru Hint alt-kıtasına girmiş olan Vedacılıktan türerler.[3] Kutsal kitaplar olan *Vedalar*'dan yola çıkarak adlandırılan Vedacılık bir ya da birçok eski dinin yerini aldı. Böyle bir araştırmada ilk tanrıların, dolayısıyla ilk şeytanların nereden geldiğini bilmek gerekli olduğundan ve insanlık İÖ XV. yüzyıldan önemli ölçüde daha yaşlı olduğundan Vedacılığı önceleyen dinlerin hangileri olduğunu ve Şeytan'a inanıp inanmadıklarını kendimize sormaya hakkımız vardır. Oysa bu belli belirsiz bilinmektedir.

Ari istilasından önce Harappa uygarlığı ya da boyunca yerleştiği

[3] Bkz. 5. bölüm.

büyük ırmaktan aldığı adıyla İndus uygarlığı diye adlandırılan uygarlığın var olduğu kuşkusuz bilinmektedir. Ama, yazıdan yararlanamadığı için bu uygarlık hakkında pek az şey bilmekteyiz. Hayvan değiş tokuşu dışında dış dünyayla bağlantıları çok azdı, denize kıyısı yoktu, aslında ne atları ne de at arabalarını tanımasına karşın surlarla korunuyordu ve uygulamada politik bir yapısı yoktu: Şefin hem general hem de büyük rahip olduğu ilkel bir krallıktı. Dravidler denen bu uygarlığın insanlarının, bunları küçümsemiş ve bunlardan nefret etmiş gözüken Arilerin tanımlarına göre, tenlerinin Arilerden daha koyu ve yüzlerinin yassı olduğunu söyleyebiliriz.[4]

Ari-öncesi bu uygarlık İÖ V. bin yılından beri var olmuş olabilir. Tekerleği bilmiyor olmaları, Ariler Hint'e yerleşmeye geldiklerinde, Dravidlerin, son derece ilkel özelliklerini koruduklarını gösterir. Çok eski başka uygarlık örneklerinden yola çıkıldığında, Güneş ve verimlilik gibi temel kültlere dayanan Dravid dininin de ilkel olduğu hayal edilebilir. Büyük Tanrıça kültünü uyguladıklarını düşünmek için nedenler olsa da burada artık arkeolojinin alanı sona erer ve spekülasyonunki başlar.

Hint'e yerleşen Arilerin Vedacılığı bin yıl sürdü. Bu on yüzyıl hakkında hemen hemen hiçbir şey bilinmemektedir: Arilerin taştan yaptıkları hiçbir şey yoktur ve hiçbir şey yazmamışlardır. Kutsal kitapları Vedalar İÖ III. yüzyıla doğru belirgin hal almıştır; o zamana kadar, sözlü olarak aktarıldığından yüzyıllar sonra yazılmış transkripsiyonun aslına uygunluğu hakkında fikir yürütülemez. Demek ki başlangıçtaki Ari dini hakkında kesin bir şey bilinmemektedir; bilgimiz, ileri tarihlere ait yazılı transkripsiyonlarına dayanmaktadır. Fakat, aristokratik ve savaşçı bir kast olan, erkek dostluğunu geliştiren

[4] J.P. Mallory, *In Search of the Indo-Europeans-Language, Archaeology and Myth*, Thames & Hudson, Londra, 1989; ve Sir Mortimer Wheeler, *The Indus Civilization*, Cambridge, 1968.

Arilerin Hint'e, Büyük Tanrıça'yı[5] tahtından indiren ya da her durumda onun üstünlüğünü tartışan erkek bir panteon dayattıkları varsayılabilir.

Bütün dinler gibi eski Vedacılık da kendi Yaratılış yorumu olan Nasadiya ya da Rigvedalar'ın Yaratılış İlahisi denen bölümde (X: 129), başlangıçta, ne varlığın ne varlık-olmayanın, ne havanın ne gökyüzünün, ne ölümün ne ölümsüzlüğün, ne gecenin ne gündüzün, hiçbir şeyin olmadığını, sadece soluk almadan, kendi gücünden nefes alan Bir'in var olduğunu ileri sürer. Nasadiya'ya göre, İlk Varlığın iç zorunluluğu, varlık ile varlık-olmayan arasındaki ilk antitezi yarattı ve ardından aktif enerji ile pasif madde arasındaki antitez yaratıldı. Purusa-Sukta ya da İnsan İlahisi biraz farklı bir yorum sunar: Tanrılar dünyayı bir ilk varlığın, asla var olmamış ve asla var olmayacak olan *purusha*'nın kurban edilmesi sayesinde yaratmışlardır.[6]

Eski İran'daki gibi, Hint Vedacılığında da ikici bir şema vardır: Varuna, Mitra, İndra ve Nasatya ikizlerinden oluşan tanrılar ya da *daeva*'lar iktidarını dengeleyen karşı-tanrılar ya da *asura*'lar. Varuna'nın savaşıp zafer kazandığı Virtra gibi karşı-tanrılar da tıpkı tanrılar gibi çokbiçimlidir. Bunlar, Arilerin düşmanlarının mitolojik biçimlerini temsil ediyorlardı ve olasılıkla Pani, Dasa ve İndus uygarlığının başka temsilcileriydiler. Gerçekten de İndra, *purandara*, yani "surların yıkıcısı" diye nitelendirilmiştir ve hiç kuşku yok ki Harappa topluluklarına aittir.[7] Eski hikâye: Rakip, şeytana dönüştürülmüş ve kapkara temsil edilmiştir, çünkü Dravidler koyu tenliydiler.

Ama bu ikicilikteki simgecilik, varlığın ve varlık-olmayanın, yaratılışın ve kaosun da ikiciliğidir. Bu, zorunlu karşıtlıklar üzerinde

---

[5] Campbell, *Primitive Mythology - The Masks of God.*

[6] *The Rig Veda*, Penguin Classic, Londra, 1981.

[7] Mircea ELiade, *Histoire des croyances et des idées religieuses*, c. I, *De l'âge de la pierre aux mystères d'Eleusis*, Payot, 1976.

kurulmuş bir dünya yorumudur. Kozmos esas olarak insan karşısında iyi yüreklidir. Bu, Kötülüğün olmadığı anlamına gelmez; ne var ki kötülük, normaldir, kozmik kaosun bir sonucudur, çünkü Gökyüzü'nün karşıt güçleri arasında barış hiçbir zaman inşa edilmemiştir ve eğer kötülük insanı etkiliyorsa bu, insan mikrokozmosunun makrokozmosun bir parçası olduğu içindir. Ev içindeki *grhya* ve cemaatle ilgili *srauta* ritüellerine gösterilen özenin önemi de buradan kaynaklanır: Ritüel, göksel yasaların kutlanması olduğu kadar gözlenmesidir de ve yanlış yerine getirilen bir ritüelin kendisi bizzat bir felaket kaynağı olabilir. Ritüelin bu önemi Ari Hint'indeki yapıları yansıtır: Toplum çoktan hiyerarşikleşmiş ve kurallara bağlanmıştır ve din, toplumun bağlaşıklığının ruhu ve politik aracıdır. Ritüel, rahiplerin iktidarını yücelttiğinden, rahiplerin bekçiliğindeki toplumu da güçlendirir. Çember kapalıdır.

Gerçekten de, dünyanın dengesi, yani *davea*'lar ile *asura*'lar arasındaki denge, yine bir ritüel olan *soma* ile, kurban ve sunu törenleriyle sürdürülür. *Soma*, yalancı altınmantar ya da falloid mantar olması olası bir bitkinin suyu, yani halüsinasyon yapıcı bir içkidir.[8] Bu

[8] Bu açıdan, soma üzerine şu kayda değer incelemeyi belirtmek gerekir: Mott T. Greene, *Natural Knowledge in Preclassical Antiquity*, The John Hopkins University Press, Baltimore ve Londra, 1992. Greene, Hint'te Soma ve İran'da *Haoma* diye adlandırılan ve dinsel törenlerde içilen, toplu zehirlenmelere yol açan ve Hint-İran Vedacılığında başat bir yer işgal eden içeceğin özel bir bitkiden değil, fakat halüsinasyon yaratıcı aynı özelliklere sahip çeşitli bitkilerden çıkarıldığını kanıtlar. Esas bitki bulunamadığında kullanılacak bitkilerin listesini Vedalar'ın verdiğini saptar. Bu içkiyle ilgilenmiş çok sayıdaki botanist araştırmalarında bu içeceğin "asclépiade" birası ya da ravent şarabı olduğunu ileri sürdüler. Fakat öyle gözüküyor ki, özellikle R. Gordon Wasson'ın klasik incelemesi, "Soma: Divine Mushroom of Immortality"den bu yana bu içkinin, suyunda güçlü bir halüsinojen madde bulunan bizdeki yalancı altınmantar olduğu bellidir. Greene bunun belki de çavdar kılçığından çıkarılan "ergotin" olduğunu ileri sürer; bu, çok güçlü bir başka alkoloiddir ve çok ünlü Loudun Şeytanları olayında Loudun rahibelerinin, rastlantı sonucu maruz kaldıkları ünlü taşkınlık krizlerinin nedenidir.

arada, dinsel ayinin anlamı da artık değer görmeye layık olur: Dünya, insanın belirli tarihlerde ve ritüel olarak kendini sarhoşluğa vermesi koşuluyla vardır, sarhoşluk da insanı tanrıların doğasına katar. Yunan mysterionlarının temel ilkesi budur. Fakat bu aynı zamanda Yahudilerin tepkisine de yol açacak şeydir; bu tepkiyle, Nuh'un mitik hikâyesinde çok açıkça görüldüğü gibi sarhoşluk lanetlenir. Ariler, her durumda, içkiyi küçümsemiyorlardı, çünkü, *soma*'nın yanı sıra dinsel değeri olmayan *sura*'yı da kullanıyorlardı.

1Ö V. yüzyıla doğru Vedacılık, İran'da olduğu gibi, düşüş göstermeye başladı. Gerçekte bir belirsizlik içerisindeydi. Artık tanrıların adları, kimlikleri ve rolleri gerçek anlamda bilinmiyordu. En üstün tanrı Pracapati miydi? Öyleyse niçin onu Hiranyagarba ve kimi zaman da Brihaspati diye adlandırıyorlardı? Ayrıca, o gerçekten her şeyin ve her olayın en üstün tanrısı mıydı yoksa sadece yaratıkların tanrısı mıydı? Güneş Tanrısı Surya'dan ve Ateş Tanrısı Agni'den üstün ya da onlara denk miydi? Tanrılar farklı kendilikler miydi yoksa tek bir gerçekliğin tezahürleri miydi? Veda ilahilerine göre inanılacak olan bu sonuncu yorumdur: "Gerçek birdir, ama bilge insan farklı adlarla çağırmayı öğrenir." (X: 129, 2). Ve, ayrıca: "Rahipler ve şairler, tek olan gizli gerçeği sözcüklerle çoğaltıyorlar." (X: 114)[9]

Kuşkusuz, ne tek Tanrı vardı, ne tek Şeytan. Çünkü Vedacılığın karşı-tanrıları Modern Batı'da bizim anladığımız anlamda cin olmadıkları gibi Şeytan hiç değillerdi: Bunlar "sadece" karşı-iktidarlardı. Dumézil bunların "en başcinler" ve başmelekler olduklarını özellikle belirtir.[10] Tektanrıcı dinlerde ve özellikle Yahudi tektanrıcılığında izleri kalacak temel bir noktadır bu: Lucifer (bunun, güneş batarken görülen Venüs gezegeninin eski adı olduğunu hatırlatalım) bir başmelekti ve öyle de kaldı. Gerçekten de, Yahudilik, teolojisinin önemli

[9] *The Rig Veda*, a.g.e.

[10] Georges Dumézil, *Les Dieux souverains des Indo-Européens*, Gallimard, 1977.

bölümünü İran aracılığıyla Vedacılıktan ödünç almıştır.

Vedalar'ın tarihi belli değildir, ama en azından ihahilerinden birinin tarihsel bir dönemi yansıttığı kabul edilmiştir. Bu ilahi, Hint tarihinin tanrıların belirsiz ve çokanlamlı karakteri karşısında inananların çaresiz kaldığı bir döneminde ifade edilmiştir: "İndra kimdir? Kim görmüştür onu? Armağanlarımızı hangi tanrıya sunacağız?" (Meçhul Tanrı ya da Altın Embriyon," X: 121.)[11] Bu dönem, İÖ V. yüzyıla doğru meydana gelmiş olan Vedacılığın çöküş dönemidir.

Ama Hint Vedacılığının tüm gelişimi boyunca insanın dünya karşısındaki temel kuşkusunu öne sürmekten geri kalmadığını belirtmek gerekir. Veda döneminin sonu, şekillenen kuşkuculuğun bilinen ilk başlangıcıdır: Sonunculara, yani Vedalar'ın en son bölümleri olan ve Vedanta'da denen Upanişadlar'a göre hakikat bilinemezdir ve dinin hedefi insan ruhuna huzur getirmektir. Genellikle Vedalar'ınkinden farklı kabul edilen bu kuşkuculuk yine de Vedalar'ın vardığı noktadır, çünkü evrensel kuşku Nasadiya'nın başlangıcında zaten mevcuttur:

"Kim bilir gerçekten? Bunu kim burada ilan edecektir?... Yaratılış nereden kaynaklanır? Tanrılar bu evrenin yaratılışından sonra gelmişlerdir. O halde evrenin nereden doğduğunu kim bilir?" (X: 129, 6).

Bütün Veda öğretisine "kim bilir?" anlamına gelen "*Ko veda?*" damgasını vurmuştur. Ne var ki kuşku Upanişadlar'da çok daha belirgindir. Veda panteonu burada üstünlüğünü kaybeder: Bu aşağı dünyada hiçbir şey açıklanamaz. Tabandaki ilke olan madde, dirimsel görüngüleri açıklamaz. Kendilikler tanımlanamazdır. Tin, mantıksal görüngüleri açıklayamaz ve nihayet, mantık Varlığın yüksek görünümlerini açıklamakta güçsüzdür. Varlık, durumlarının toplamına indirgenemez ya da Varlık, (Vedacılıkla ilgilenmiş olan) Heidegger'in çok sonraları söyleyeceği gibi, Oradaki-Varlık değildir. Varlık değişme-

[11] *The Rig Veda*, a.g.e.

yen ve kalıcı bir kendiliktir, Evren'in özüyle özdeş olan Atman, Brahman, yani en yüksek ve tek mutluluk, Evren'in bütünsel ve nihai açıklamasıdır. *Tat twam asi*: "Bu sensin." Evren'in özü tanım gereği bilinemez olduğundan Varlık da bilinemezdir. Çember kapalıdır. Asla bir şey bilemeyeceğiz.

Fakat, Brahman tek ve tüm gerçek olduğundan ikicilik terk edilmiştir; Upanişadlar'daki hakim unsur budur. Mutluluk, *ananda*, Kötülüğü içeremez. Demek ki Kötülük yoktur, olamaz; dolayısıyla cinlerin ya da Şeytan'ın olmaması için de daha güçlü nedenler vardır; bunlar yanılsamadan başka bir şey değildir. Bu temel bilgi daha sonra Vedacılıktan türeyecek bütün dinleri koşullayacaktır; ve Hint, kültürünü Asya'nın bütününe yaydığından, Şeytan'ın Asya'da bilinmediği, insan ruhundan esinlenmiş bir kurgudan başka bir şey olmadığı söylenebilir.

Upanişadlar'da ve ikiciliği reddinde, ilk haliyle Vedacılık, tanrıların maskesini atarak kendi maskesini de fırlatıp atmıştır: Maskeler insan tarafından yaratılmış ve bilinmeyene asılmış yapay yüzlerden başka bir şey değildir.

Veda panteonunun çöküşüne yol açan –Avrupalı terimlerle– "bulanıklık," tartışma götürür bir şey değildir. Hint din felsefesinin güçlüğü de pek tartışma götürmez. Hiç kuşku yok ki bu, metafiziğin inceliklerinden kopmuş okumuşlara ve meditasyona dalan zihinlere dönük aristokratik bir felsefedir. Prenslere yaraşır "neşeli ehli keyifler" olan İÖ XV. yüzyılın Ari istilacıları, gerçekten de, yüzyıllar boyunca öyle nitelikli entelektüel seçkinler yaratmıştır ki, Vedacılığın çöküşünden otuz yüzyıl sonra bile, Batı felsefesi Vedacılığın ortaya attığı Varlık sorusuna[12] katkıda bulunamamıştır. Rahiplerin, brahmanların

[12] Eserinin büyük bölümünü Kendinde-Varlık ve Oradaki-Varlık çözümlemelerine adamış olan Martin Heidegger'in yaşamının sonuna doğru Doğu felsefelerini incelemeye yöneldiği bilinmektedir.

yüksek bir aristokrasi kastı oluşturmuş oldukları kolaylıkla kavranır. Halkın da kolaylıkla erişilebilir kavramlara, büyüye yatkın olduğu kavranır, ama bu inançlı insanların onbeş yüzyıl boyunca alıştıkları şeyi birden neden bıraktıkları sorulabilir. Yine de bin beşyüz yıl, bir panteonun "güvenilirliği"nin farkına varmak ya da varmamak için yeterince uzun bir süredir; hele bu panteon, tüm diğerleri gibi halktan doğmuşsa.

Bu sorunun yanıtı, öncelikle yukarda belirtilen ritüellerin eskimesinde yatar. Gerçekten de Veda panteonu kaybolmamıştır; eski tanrılara saygı gösterilmeye devam edilir, ama ibadetler köhneleşmiştir. Yanıt, Hint'in Vedacı döneminden epik dönemine kadar Vedacılıktan doğan toplumların evriminde de yatar. Bu noktada, yukarda sergilenen genel tabloyu daha ayrıntılı olarak yeniden ele almak gerekir.

Hint Yarımadası'nın kuzeyine açıldıklarında Ariler aristokratların yönettikleri savaşçı çeteler ya da kabilelerdi. Başlarında prensler, *racalar* bulunuyordu ve kabile konseyleri olan *sabhalar* ve *samitiler* prenslerin iktidarını dengeliyordu. Bu kabilelerin en ünlüsü Bharata'dır: Vedalar bize Arilerin özlü ama çok renkli bir tablosunu çizerler: Bunlar neşeli ehli keyiflerdir,[13] dolayısıyla çiftçi ve hayvan yetiştiricisi oldukları kadar seçkin savaşçılardır da, müziği ("flüt, lut ve arp çalıyorlardı"[14]) ve dansı seviyorlardı, doğal olarak alkole ve büyük olasılıkla kadın güzelliğine de değer veriyorlardı. Küçük köylerde yaşıyor (onlara ait bir başkent ya da şehir bilinmemektedir), geçimlerini tarım ve hayvancılıktan sağlıyorlardı, savaştan savaşa gidiyorlar ve fırsat oldukça içki âlemleri düzenliyorlardı. Bu, ayrıca, diğer Hint-Avrupalılarda, Keltlerde de rastlanılan bir şemadır.

---

[13] Bu terimler Buda'nın yaşamının birinci döneminin olgularından alınmadır. "Neşeli âlemcilerin inanç değiştirmesi," Bhadravadin'lerin, yüksek sınıftan genç insanları belirttiği sanılır.

[14] Eliade, *Histoire des croyances et des idées religieuses.*

Ariler önce, günümüzde Hindistan-Pakistan sınırı arasında kalmış olan Pencap'a, "beş nehir ülkesi"ne yerleştiler. Bazıları efsanevi Sarasvati bölgesine –kutsanarak hitabet, bilgi ve bilgelik tanrıçası olacak olan, olasılıkla, günümüzdeki Sarsuti nehri bölgesine– kadar Doğu'da macera aradılar. Bölge daha sonra Budizmin en kutsal bölgesi olacaktır.[15] Yaşamlarını tarım, hayvancılık ve savaşla geçirerek hâlâ kabile halinde yaşamaktaydılar.

Ama zamanla imparatorluklar kurulur. Ariler, günümüzdeki Racasthan denen Kurular ülkesine doğru inerler ve Delhi yakınlarında bilinen ilk başkentlerini kurarlar. Hanedana dayalı gerçek bir politik iktidar örgütlenir ve o dönemde din olmadan politika olmadığından, çok belirsiz olan Vedacılık ilk reformlara maruz kalır. Ardından, Kurular İmparatorluğu çöker ve Ganj Vadisi'ne, yani doğuya doğru inen bir kısım Ari, yolları üzerinde bir dizi başka imparatorluk kurarlar, bunların merkezleri Kosala, Videha, Kasi'dir; okyanus kıyısına doğru inen diğer bölümü ise Ujjain'e vararak iktidarını ticaret kapılarına kadar yayar.

Demek ki Ari olan Hint'in büyük bölümü politikleşmiştir. Hem belirsiz hem de kemikleşmiş bir dinin ortaya koyacağı bir şey olmadığından Vedacılık reform çağrısı yapar. Ve, çarpıcı nokta, bu reform yaklaşık olarak İran'daki reformla aynı dönemde meydana gelir; İran'da bu reformu İÖ 600'den itibaren gerçekleştiren Zerdüşt; Hint'te ise, yaklaşık 570'ten itibaren Vardhamanna ve 560'tan itibaren de Buda'dır. Her iki yerde de genel durum aynıdır: Merkezi bir politik iktidar oluşumu. Ama, önemli ayrım, Hint Vedacılığının İran'dakinden farklı bir yol izleyeceğidir.

Değişimin, tanrıların "reenkarnasyon"u yönünde gerçekleştiği hayal edilebilse de durum hiç de böyle değildir. Şaşırtıcı bir silkinişle

[15]Walter A. Faiservis, Jr., *The Origins of Oriental Civilization*, The New American Library, Mentor Books, New York, 1959.

Vedacılık tanrıcılığın son kalıntılarından kurtulur ve entelektüelizmini güçlendirir. Epik dönemde, Vedacılığın yerini alan ve dinsel yönü çok az olan üç düşünce sistemi ortaya çıkar.

Birincisi materyalizm ya da *lokayata*'dır. Algı, bilmenin tek kaynağıdır ve algının gerçeklikten bilebileceği her şey maddidir. Zekâ eksiktir ve ayırt ettiğine inandığı benzeşimler ve evrensel ilişkiler rastlantısaldır. Bilinç, maddenin bir işlevidir, ölümden sonra yaşam yoktur ve ruh da bedenle birlikte ölür. Dünya kendi kendine yaratılmıştır ve tanrısallık, bilgisizlik ve yetersizlik nedeniyle kabul ettiğimiz bir mittir. Etik yoktur, içkin etikse hiç yoktur, çünkü kusur ve erdem yalnızca birer sözleşmedir. Burada Yunan kiniklerinin bir yansısıyla karşılaşıldığı sanılabilir.

İkinci sistem Buda'nın çağdaşı olan ve garip bir şekilde Batı'da bilinmeyen, felsefi görececiliğin kurucusu, yukarda bahsettiğimiz Vardhamanna'nın yapıtıdır ve Caynacılık denir. Caynacılık, her biri bir filin farklı yerini tutan ve her biri hayvanı tanımlamaya çalışan altı körün hikâyesiyle özetlenebilir. Kulağını tutan bunun yumuşak bir yelpaze olduğu, ayağını tutan bir direk olduğu, vs. sonucunu çıkarır.

Caynacı doktrinin bakış açıları ya da *naya*'lar her bilginin görece olduğunu ve şeylerin karmaşıklığı verili olduğundan bir şeyi ne onaylayabileceğimizi ne de inkâr edebileceğimizi öğretir. Caynacılığın dünyayı sınıflandırdığı kategoriler temel kategorilerdir: Canlı ve cansız nesneler, ilk madde ve akışkan madde, hareketli nesneler ve hareketsiz nesneler... Akışkan madde ya da *karma* evreni doldurur ve evrenin onunla ilişkisinden ruh nüfuz eder. Karma'nın yapısı öyledir ki her değişme oraya kalıcı olarak dahil olur ve kişisel yansımasında her birinin yazgısını belirler. Bu, Upanişadlar'ın gecikmiş Vedacılığından doğrudan doğruya türeyen bir fikirdir ve XX. yüzyılın başından itibaren Batı'da, örneğin Paul Bourget'nin günümüzde unutulmuş romanı *Edimlerimiz Peşimizden Gelir*'de olduğu gibi çeşitli yankılar bul-

muştur.

Caynacılıkta, 2500 yıl eskiye dayanan ve bir o kadar da ilginç bir sezgiyle karşılaşıldığını belirtmek gerekir. Bu sezgi dünyanın iki biçim altında, atomlar ve bizim molekül diye adlandırdığımız çeşitli atom kombinasyonları biçiminde var olduğu ve "homojen [atomların] çeşitli bileşimlere uygun olarak farklı elementler meydana getirdikleri"dir;[16] bu sezgi Batı fiziği tarafından ancak XVIII. yüzyılda doğrulanmıştır.

Caynacılıkta –ruhlar, zor bir yaşam sayesinde "tanrısal bir statü"ye[17] erişebilseler de– tanrı yoktur. Bu "statüde" Karma'nın imhasına ulaşılır ve yeniden doğuş ve dolayısıyla yeni ve zahmetli ruh göçleri engellenmiş olur. Demek ki Caynacılıkta Şeytan da yoktur, ama Cayna göreneğinde etik yine de önemli bir yer tutar. Gerçekten de bu dinsel hareket daima var olmuştur ve dogmatik olmadığından, birbirinden oldukça farklı beş kastı içerir.[18]

Epik dönemde ortaya çıkan üçüncü düşünce sistemi Budizmdir. Etkisi, Zerdüşt'ün etkisinden daha büyük değilse de onunla kıyaslanabilen ve belki de insanlık tarihindeki tüm dinsel kişiliklerin en büyüğü olan bir büyük reformcunun (Vedacılık reformcusunun), Schopen-

---

[16] "Hint Felsefesi," *Encyclopaedia Britannica*, 1962. Hindistan'ın eski başkan yardımcısı ve Oxford Üniversitesi'nde eski etik ve Doğu dinleri profesörü Sarvepalli Radhakrishnan'ın kaleme aldığı bu makale, çok zengin bir kaynakçayla birlikte konu hakkındaki kayda değer sentezlerden biridir. Bu kitap, Hint'teki dinlerin genel tanımına kaynaklık etmektedir.

[17] A.g.e.

[18] Nalini Balbir, "Caynacılık," s. 88 ve 350-1, "Büyük Dinler Atlası," *Encyclopaedia Universalis*, 1988. Hint nüfusunun % 0,48'ini oluşturan (1981 sayımlarına göre Hint nüfusu yaklaşık 650 milyondur, dolayısıyla Caynalar 3,5 milyondan azdır) Cayna cemaati 1. yüzyıldan beri iki temel gruba bölünmüşlerdir; keşişlerin beyaz giydikleri *digambara*'lar ve en resmi keşişlerin çıplak oldukları *Svetambara*'lar. Bu sonuncu kast da VII. yüzyıldan itibaren putperestler ve putperest olmayanlar şeklinde ikiye bölünmüştür. Caynalar cinsiyet eşitliğine saygı gösterir.

hauer'in deyişiyle insanlığın üç büyük filozofundan biri olan, yani tıpkı Kouroi'nin gülümsemesinin Yunan sanatının yakasını bırakmaması ve Mona Lisa'nınkinin de Batı mutluluğunun betimlenemeyen tarihine musallat olması gibi, gülümsemesi dinler tarihine egemen olan Buda'nın[19] öğretisinden kaynaklanır.

Şeytan'ın doğuşu ve nedenleri üzerine ister istemez sınırlı bu araştırma çerçevesinde, İÖ 563'te, bugünkü Hindistan ve Nepal sınırlarındaki Sakya krallığında bir kralın oğlu olarak doğan Buda'nın maceraları, özel olarak Rokayata materyalizminin ve genel olarak Caynacılığın kopuşunu yalanlar gibidir. Çünkü, bizim Şeytan'ımızın en net belirtisinin Mısır'ın Seth'inden sonra burada bulunduğuna inanılabilir. Gerçekten de, onu bir iskelete döndürmüş ve ölümün eşiğine kadar götürmüş olan altı aylık bir orucun ardından, henüz bir çömez, "doğacak Buda" ya da *bodhisatva* olan Gautama,[20] bir incir ağacının altına oturmuş aydınlanmayı beklerken, Papimant da denen Kötü Mara, yani Kötücüllük, Ölümün Kişileşmesi, kötülük yapıcı ruhlar sürüsünün başında ona yaklaşır. Buda'ya yönelttiği kışkırtıcı söylem özünde kötü değildir. Gautama solgun dururken Mara onun karşısında belirir ve şöyle der: "Yersel ve göksel bağlarla bağlısın, her türden bağla bağlısın. Ey çilekeş, sen özgürleşemezsin."[21] Kuşkusuz bu, biraz da, Şeytan'ın İsa'ya çölde çektiği söylevin önbelirtisidir. Bu söylemin anlaşılması için, Hıristiyanlıkla hiç ilgisi olmayan kendi bağlamına yeniden yerleştirilmesi gerekir. Gerçekten de bu, algının olmadığı, ama algı-olmayanın da olmadığı üst durum, Hiçlik alanı ya da *akincanayatana*; kısacası mutlak hakikat ya da *nirvana*; varlığın yeniden doğmak

[19] Frédéric Morin ile söyleşi. Diğer ikisi Platon ve Kant'tır.

[20] Gautama, "tarihsel Buda Çakyamuni'nin ait olduğu klanın adıdır ve eski metinlerde de bu adla geçer." André Bareau, *En suivant Bouddha*, Philippe Lebaud Yayınları, Paris, 1985.

[21] A.g.e.

ve acı çekmek zorunluluğundan kurtulduğu durum olan Buda'nın arayışına karşıt olmalıdır. Oysa bu durum, Mara'nın *bodhisatva*'yı, kopmanın olanaksızlığını göstererek sürüklemeye çalıştığı yeryüzündeki varoluşa özünde karşı durur.

Burada Upanişadlar'ın Vedacılığı tarafından terk edilmiş ikiciliğin görünüşte yeniden ortaya çıktığı görülür: Kötülük vardır ve insan ruhunun bir yansısı değildir. Bu ikicilik, yeryüzüne ait olan her şeyin kötü olduğunu ileri süren Gnostik düşünceye yaklaşır (aslında kökeninde bu düşünce vardır). Gerçekten de Mara, Buda'yı suça, sefahate ya da hırsızlığa itmez; sadece yaşamaya iter ve Buda yaşamakla "kötü"dür. Mara bir şeytan değildir, Şeytan hiç değildir, meğer ki bizim Hıristiyan kavramlarımızla kıyaslamalar çok uzağa götürülmesin: O, Ölüm tanrısıdır, çünkü yaşayan her şey ölmeye çağrılıdır ve her yaşam başlangıcından itibaren ölümün tohumunu içerir. Yaşamak, demek ki ölmeye hazırlanmaktır. Buda'ya bağlarından kurtulamayacağını hatırlatmak, cesaretsizliğe, ışıksız insanların kaba yazgısına boyun eğmeye, yani ölüme karar vermeye kışkırtmaktır.

Ama, on büyük erdemle ya da *paramita*'larla desteklenen Gautama, Mara'ya şu yanıtı verir: "Tensel istekler senin ilk silahındır, ikincisi yüksek bir yaşamdan iğrenmektir, üçüncüsü susuzluk ve açlıktır, dördüncüsü arzudur, beşincisi uyuşukluk ve tembelliktir, altıncısı ödleklik, yedincisi kuşku, sekizincisi ikiyüzlülük ve inattır, dokuzuncusunu meydana getiren kâr, övgü, şeref ve sahte zaferdir ve onuncusu kendini önemseme ve başkalarını küçümsemedir. İşte senin silahların, Mara. Hiçbir güçsüz insan onları yok edemez ve bununla birlikte mutluluğa ancak onları yok ederek erişmek olanaklıdır." Mara İÖ 528 Mayısında bir dolunay gecesi en büyük yenilgiye uğradı. Gerçekten de, uyanık geçen üçüncü gece boyunca, saat ikiden altıya ilerlerken Gautama, Dört Soylu Hakikat'e erişti; artık bu dünyanın kışkırtmalarının erişemeyeceği biri olmuştu. Yine de Mara, birçok

kez Buda'dan intikamını alacaktır. Sonuncusu en başarılı olandır, çünkü Buda sonunda ölür.

Buda'nın tarihsel gerçeği ve tarihler önemli değildir. Buda'nın kişiliğinin tarihsel olarak yeniden inşası çabalarının boşunalığı üzerine Lamotte'un[22] klasik incelemesinden bu yana böyle bir çaba pek denenmiş gözükmemektedir. Zaten bu bir işe de yaramaz. Çünkü IV. yüzyıldan itibaren Çin, Kore, ardından Japonya, Sumatra ve hatta çok daha katı geleneksel bir din kuralının geliştirildiği Seylan'a kadar uzanan Mayahana akımının "geniş" Budacılığı çok sayıda Buda olduğunu ileri sürmektedir. Kimilerine göre beştir (Vairokana, Aksobhya, Ratnasambhava, Amitabha ve Amogasiddhi), kimilerine göre de önceden yirmi dört kimliği vardır. Aslında birbirleriyle asla mücadele etmeyen birçok Budacılık biçimi vardır, herkes için bir Budacılık olduğu söylenebilir. Öğreti ise aynı kalır: Merhamet ve bu dünya karşısında mesafe.

Buda'nın Mara'yla ilk çatışmasının ardından karşılaştığı Uruvilva'lı Acımasız Naga da Şeytan değildir. O, ejderhaların yeğeni olan, Uruvilva'da bir evde oturan ve kendi evinde ona hakim olmak isteyen Buda tarafından kışkırtılacak efsanevi bir kobradır. Buda, gövdesi dimdik ve bacakları kavuşmuş halde eve yerleşir. Buda'yı görür görmez Naga duman tükürür, buna karşılık Buda da duman tükürür. Sonra Naga alev tükürür, Buda da alev tükürür. Evden duman ve alev çıktığını uzaktan görenler endişelenirler. Ama karşılaşmanın sonucunu öğrendiklerinde, Buda, doğaüstü gücü sayesinde, Naga'yı itaate mecbur etmiş ve bir tasın içine çöreklemişti. Buda, Aziz Georgios mitinin, Cyclope'un gözünü oyan Odysseus'tan Andromeda'nın bekçisi ejderhayı öldüren Perseus'a kadar ünlü canavarları yenen bütün kahraman mitlerinin barışçıl önbelirtisidir. Bu, madde üzerinde zafer

[22] Etienne Lamotte, "La légende du Bouddha," *Revue de l'histoire des religions*, no 134, 37-71, 1947-1948.

kazanan ruhun simgesidir.

Eski Budizm öğretisini yayan okul olan Theravada'ya göre kozmolojide "Şeytan-Efendi" de yoktur. Üç evrenin alt alanı olan Arzu alanında beş altı tür yaratık vardır; yarı-tanrılar, insanlar, iblisler ve Paskalya Adası'ndakileri kısmen hatırlatan, bir deri bir kemik, aç hayaletler. Bu çeşitliliğe Sharvastivada, Sautrantika, Mahisasaka, Dharmaguptaka, Sammatiya, Vinaya, Mahasanghika, Lokottaravada, Satyasiddhi adı verilir. Bizimki gibi başiblisleri de yoktur. Buda'nın Mara üzerindeki zaferine Asya'daki farklı Budist geleneklerde; Hindistan'da, Seylan'da, Çin'de ve Japonya'da verilen öneme rağmen, aslında tıpkı tanrılar gibi iblislerin de ancak aşağı alanda, yani Arzu alanında kalındığı sürece var oldukları kabul edilir. Zaten büyük tefekkürcüler tanrılara da iblislere de inancı reddetmeyi buyururlar. Budizm, özünde, Nirvana'ya götürmesi gereken ardışık arınmalar öğretisi olduğundan, tektanrıcı dinlerde tanrılara ve iblislere atfedilen aşkın ve metafizik özün bir Şeytan'a, şeytanlara ya da tanrılara verilmesi söz konusu olamaz; Bunlar gerçek, ama olumsal kendiliklerdir. Hinduizmden ödünç alınan ve bizim Yaratıcı Tanrı'mızla kıyaslanan Brahma bile ezeli değildir: Her döngünün başında ilk ortaya çıkacak, sonunda son yok olacak odur. Demek ki tanrısallık da ister cehennemi olsun ister göksel, geçicidir.

Budizmde Tanrı-Şeytan çelişkisi olmadığı gibi bu çelişkinin anlamı da yoktur; teolojik bir değişimin öğretici örneği: Tibet'te, Budizm tarafından VIII. yüzyılda tahttan indirilen eski tanrıların aksi iblislere dönüşebilecekleri kabul edilir, bunları yenilgiye uğratabilecek olan yalnızca eski büyücüler ya da *bon*'lardır. Vedacılığın Zerdüştçü reformunda gerçekleştirilen panteonun yeniden düzenlenmesinin bir değişkesidir bu;[23] yine de bu durumda, yeniden örgütlenme dışlama yö-

[23] Bkz. 5. bölüm.

nünde değil bütünleşme yönünde gerçekleşir. Tibetli Budistler, Çin'dekiler gibi, yabancı tanrıların öfkesine karşı yalvarmak için diğer dinlerin tapınaklarının yanında küçük tapınaklar inşa ederler. Asya, daha o dönemde örnek bir dinsel hoşgörü toprağı olarak görülür: VIII. yüzyılda Budizm, Japonya'da yerel Şintoculukla rekabete girdiğinde (rekabet oldukça incelikliydi, çatışma olmadı, din savaşına benzeyen hiçbir şey yoktu, Şintocular Budist tapınaklarda küçük kiliseler kurdular ve Budistler de aynı şeyi yaptılar) ve din adamları "iyi" din üzerine kendilerine soru sormaya başladıklarında İmparator Şomu düşünde, Güneş Tanrıçası ve hanedanın kurucusu tanrıça Amaterasu'yu gördü ve tanrıça Japonya tanrıların toprağı olduğundan hepsine saygı gösterilmesi gerektiğini, "beşli"nin ilki olan Buda Vairocana'nın onlarla aynı doğada olduğunu söyledi.[24]

Peki ama suçlu ruhlar kimdi? Eğer, tamamlanmamış bazı yaşamların sonu olan cehennem varsa bile ezeli değildir çünkü reenkarnasyon döngüleri oradan çıkaracak şekildedir. Hiçbir suç, en mahkûm edilebiliri olan babayı öldürme bile, ezeli "lanetlenme"yi (Budizmin kavrayamadığı terim) haklı çıkarmaz. Pali din kitabı *Sutta Pitaka*'nın otuz iki metnini içeren üç büyük "sepet"ten birinin kitabı olan "Hortlak Hikâyeleri" ya da *Pettavathu*, suç işleyenlerin gittikleri korkunç yerlerin tariflerini içerir.[25] Bunlar yine de bizim anladığımız anlamda nihai cehennemler değil, araflardır. Her durumda ve mantıksal olarak, kötülük ezeli olmadığından cehennemler de ezeli olamaz, çünkü ilk günah yoktur, insan Kötülük denen bu yüksek hayal gücü ürününden sorumlu değildir. Böyle bir sistemde Şeytan, elbette hiçbir yere

---

[24] Dinler arası bu hoşgörü, ne yazık ki, Hinduizmin şiddetli gerilimler yaratarak kutsal mekânlarını Budizmin elinden almaya çalıştığı günümüz Hindistan'ında tehdit altında gözükmektedir. Bunun nedeni bir kez daha sosyo-politiktir: Budistlerin kutsal yerleri aşağı kastlara ve dokunulmazlığı olanlara hoşgörü gösterir.

[25] "Buddha and Buddhism," *Encyclopaedia Britannica.*

dahil olamaz, çünkü Kötülüğün metafizik dayanağı ayaklarının altından çekildiğinden dolayı tanrılar kötülüğü tanımazlar ve onu ancak insanlıkla ilişkilerinde ortaya çıkarırlar.

Agnostik sözcüğüne Avrupa'da verdiğimiz anlamda Budistlerin agnostik oldukları sonucunu çıkarmak hatalı olur: Evren yaratılmamış olduğundan ve Nyaya Okulu'nun mükemmel beş tasım önermesine[26] göre, kendileri de başka nedenlerin sonucu olan nedenlerin art arda dizilişinden başka bir şey olmadığından, yeterince bilgiye sahip olmadığımızdan dolayı Mutlak'ı bilemeyiz. Budist metafizik yoktur; metafizik asla Budizmin konusu olmamıştır: Budizm bir etiktir ve Budist öğretinin dışladığı dogmalara değil (aklı yatmıyorsa kimse dinsel bir önermeye inanmak zorunda değildir) merhamete dayanır. Buda tarafından belirtilen kusur ve erdemler, hemcinslerimizle ilişkilerde en üst uyuma ulaşmanın araçlarına gönderme yaparlar.

Demek ki erdemlerin ya da "yüce koşullar"ın ilki Sanskritçede *maitri*, Pali dilinde *mettra* olan merhamettir ve Budistin, kendisi de dahil, herhangi bir kimseyi incitmesini önler. Diğerleri sevgi, başkalarının acısından acı duymak, kendi acı ve sevinçlerine dair soğukkanlı olmaktır. Kusurlar ya da (dünyayla kurulan) "bağlar" on tanedir: Ben'in var olduğuna dair yanılsama, kuşku, çileciliğe yatırım, nefsine düşkünlük, kötü niyet, yeryüzünde reenkarnasyon arzusu, gökyüzüne varma arzusu, gurur, ahlaka aşırı bağlılık ve kibir. Yeryüzündeki durumlarını bir an önce aşmak isteyen, mutlaklık arayışında olanların sığınağı olan çilecilikteki aşırılıklar, Buda'nın temel ilkelerini –bu, bizzat Gautama tarafından öğütlenen orta yoldur– bilmemek kadar uygunsuzdur.

Başka deyişle, *maitri*'nin kuşattığı insan, yeryüzünde ya da başka

[26] Birinci önerme, ses geçicidir. İkincisi, akıl nedenlerin ürünüdür. Üçüncüsü –ve örnek– çömlekler gibidir. Dördüncüsü –ve uygulama– çömlekler nedenlerin ürünüdür ve sesler gibi geçicidir. Sonuç, ses geçicidir.

yerde ödül beklemeden ve ummadan merhametle davranacaktır. Bu dünya görüşü tam anlamıyla Batılılaştırılmak isteniyorsa Budistin *Dasein* ile, yani Heidegger'in "oradaki-varlık"ı ile sınırlı olduğu söylenecektir. Ama belki merhamet haddini bilmez bir şeydir. Buda'nın eylemi, öğretisini yaydığı koşullar göz önünde tutulursa anlaşılabilir. Gerçekten de Buda, dönemin dinlerinin iki ucunda, reddedilmiş hakikati arayan insanlara hitap ediyordu: Bir yanda duyuların yüceltilmesini öğütleyen Brahmancılık, diğer yanda, yaşamsal ve hatta zihinsel süreçleri durdurmayı hedefleyen Caynacılık gibi aşırı bir çilecilik.

Buda bir insan olarak ne kadar mitik olsa da, burada üstünde durmayı hak eder. Kendinden önceki inançları aşabilmiştir. Bu inançlar ruhun ölümsüzlüğünü değilse de hayatta kalacağını ileri sürüyorlardı ve köylüler kızgın bir atanın ruhunun gelip domuzlarını ya da tavuklarını öldüreceği korkusuyla kulübelerinde titriyorlardı; Buda buna son verdi. Budizmde Batılı anlamda ruh yoktur. Başlayan her şey biter ve ruh, yaşamla birlikte başladığına göre onunla birlikte son bulur. Kuşkusuz ilaç acıydı ve öğrencileri ruhgöçüne başvurarak bu ilacı yumuşattılar: Ruhun yine de ölümsüz olduğunu, fakat geçici olarak; mükemmelliğe erişinceye kadar reenkarnasyon geçirdiğini ve mükemmelliğe eriştiğinde de büyük Bütün içinde yok olduğunu ileri sürdüler. Bu durumda Budizm ne sinizmle ne de materyalizmle suçlanabilirdi: Madde geçici olduğuna göre ona geçici muamelesi yapılıyordu. İyi'nin ve Kötü'nün sınıflandırılması isteniyordu; Buda bunları yeryüzü yanılsamalarına indirgedi. Bu katı etik düzenlemede her Şeytan, hiç kuşku yok ki, günümüzde Perhiz çarşambasının şafağında kovulan bir karnaval kişisi gibi kovulmuştur. Hakkıyla kazanılan hazzın doğrulanması bekleniyordu; Bu, Bir'in yansıyacağı suyu bulandırmaktan başka bir şey olmazdı. Buda, arzuyu öğütlemedi: Yüksek bir ruh arzu duyamaz. Böylece döneminin tüm dinsel özlemlerine aykırı bir yerdeydi ve –burada Hint övülmelidir– kendi bakış açısını, ne kadar

zahmetli ve ağırbaşlı olsa da dayattı.

Budizme ve üç büyük Budizm sistemine koşut olarak eski Vedacılık yine de varlığını sürdürüyordu. Upanişadlar'ın Vedacılığı ile boyun eğdirilen ama ortadan kaldırılamayan Harappa gelenekleri ve elbette, genellikle kabilesel olan küçük geleneklerin kaynaşmasından doğan Hinduizm diye adlandırılan geniş bir inanç kitlesi içinde mevcuttu.[27] Bunu hemen incelemek gerekir: "Hinduizm" teriminin bir betimlemeden çok bir dil alışkanlığı olduğu konusunda bütün yazarlar hemfikirdir.[28] Gerçekten de, Hinduizmlerden ortak bir inanç gövdesi çıkarmak istenirse, Brahmancılık, Vişnuculuk, Şivacılık, Tantracılık, Sakticilik, popüler Hinduizm ve Hindu mistisizminin çeşitli biçimleri gibi çok sayıdaki akım arasındaki farklılıkların derin ve sayısız olduğu görülür. Dahası, Hinduizmler, sayısız yabancı etkiyi içlerine alarak, sürekli yeni dallar yaratarak ve çağımıza kadar çeşitlenerek zaman içinde değişmiş ve yenilenmiştir. Örneğin, "Dağdaki Vaız"ın Mahatma Gandi üzerindeki etkisi bilinmektedir, ama ender bir hoşgörü örneği olarak Hinduların Hıristiyanlığa ve Hıristiyanlığa geçişe fazlasıyla hoşgörü gösterdikleri, fakat genel olarak Hıristiyan teolojisini ve dogmalarını, tam da uzlaşmazlıkları nedeniyle reddettikleri pek bilinmemektedir. Yine de Hinduizmin, üç büyük ustanın, Şankara, Ra-

---

[27] Campbell, *Primitive Mythology* ve "Hinduizm," *Encyclopaedia Britannica.*

[28] *Encyclopaedia Britannica*, Hindu sosyolog Mysore Narasimhachar Srinivas, "Hinduizmin tanımı olanaksızdır" isimli makalesinde, bir Hindu'nun ne olduğunu tanımlamanın bile olanaksızlığını şaka yollu belirttikten sonra alçakgönüllülükle ve hakh olarak "Hinduizmin tanımı olanaksızdır" diye saptar! Bazılan, gerçekten de, bilim dallarının metinlerin incelenmesiyle tanımlandığını, diğerleri ise geleneklerin incelenmesiyle tanımlandığını düşünürler. Hinduizmin, en azından, Hint'e etnik aidiyetle tanımlandığı olgusu üzerinde ortak bir anlayış vardır, fakat burada da iddia ılımlı olmalıdır, çünkü en azından eski istisnalar bilinmektedir: İÖ II. yüzyılda Yunan Heliodore, Vişnu öğrencisi anlamına gelen bhagavata sıfatını aldı ve Samajistler Hindu-olmayanlar diye kabul edilmek için çabaladılar.

manuca ve Radhva'nın öğretileri tarafından belirlendiğini kabul etmek gelenektendir.

Vedacılığın ilk haline en yakın Hinduizm olan Brahmancılıkta teoloji önce bir tek tanrının varlığını öne sürdü. Bu, bizim tektanrıcılığımızın başlangıcı olan hem tanrı hem madde Puruşa'dır. Puruşa'dan Tanrıça Viraj doğdu ve Puruşa da bir kez daha doğdu. Puruşa'nın düşmanı yoktu. Kozmos, Vedacılıkta kendisini tehdit eden dramları bilmiyordu. Ancak Brahmancılık evrim geçirdi ve Hıristiyan teolojisinin çarpıcı bir önbelirtisinde Puruşa, insanoğlu Narayana ve Varlıkların Tanrısı olduğu kadar tüm diğer tanrıların da tanrısı olan Pracapati olarak yok oldu. Böylece hem Tanrı hem de cisimleşmiş oğlu oldu. Bütün yaşam biçimlerinden farklılaşarak yaratılmış olduğundan tapınma töreninde bütünlüğü bozuldu, yeniden bütünleşti ve eridi. Yani tapınmanın kendisi tanrısallıktı ve tanrısallığın tamamlanması tapınmayı sürdürüyordu.

Brahmancılıkta da, tektanrıcı dinlerin tanımladıkları şekliyle Kötülük, yani hatalı bir davranış yoluyla dünyanın düzenini bozma istenci yoktur. Mutlak İyilik gibi Mutlak Kötülük de ölümlülerin erişebileceği bir şey değildir; mutlak iyilik tapınma kurallarına uyulmuş olmasını ödüllendirirken mutlak kötülük de uyulmamış olmasını cezalandırır; Hinduizmin bu yanındaki aşırı biçimcilik buradan kaynaklanır. Örneğin hastalık ya da ani ölüm, ritüel bir ihlalin sonuçlarıdır. Bu ihlal bir kurban töreni protokolünde ya da bir dua okunmasındaki hata olabileceği gibi bir cesetde dokunmak da olabilir. Bu durumlarda, tanrı rızası için yeni bir kurban sunulmadıkça, normalde iyi yürekli, kötülüğü yiyip yutan ateş tanrısı Agni ya da denge tanrısı Varuna gibi tanrılar, intikamcı tanrılar haline gelirler.

Bu durum önemlidir, çünkü, Vedacılıkta olduğu gibi, art arda reenkarnasyonlar sırasında dinsel değerlerin kaybı anlamına gelen en kötü mutsuzluğu önleyebilecek tek şey, tapınma kurallarına titizlikle

uyulmasıdır. Diğer Hinduizmlerde olduğu gibi Brahmancılıkta da bir yenilik olan ve Upanişadlar'ın Vedacılığında zaten var olan reenkarnasyona inanç gelişmiş ve çeşitlenmiştir. Herhangi bir kimse, taşıdığı ya da kaybettiği değerlere göre, bir farede (Hinduların ayrıca çok zeki buldukları bu hayvan karşısındaki saygıları buradan gelir), bir inek ya da başka bir insanda reenkarnasyona uğramış olabilir. Önemli olan, bir insan yaşamında birikmiş üstünlükleri kaybetmemektir ve Upanişad'ın ya da *Bhradaranyaka* denen kutsal kitabın öne sürdüğü gibi bu da ancak yine ritüelin oluşturduğu kozmik bağlantının bilinmesiyle mümkündür. Bu kitabın talimatları ritüel katışıksızlık, kuşkulu rastlantılardan kaçınmak ve dinsel yasaya, yani *dharma*'ya saygıdır. Bu üç şey, inanan kişiye "kesin" bir dünya, yani *loka* ile birlikte sorunsuz bir reenkarnasyon olanağı sağlar.

Vişnuculuk, araştırmacıyı Hinduizmin karmaşıklıklarına daha dolaysız sokar. Gerçekten de, Vişnu tanrısına ve onun on cisimleşmiş şekline tapınmanın Batılı bir zihin tarafından anlaşılması, ancak Evrenin Yaratıcısı Tanrı'nın, yani Isana ya da diğer adıyla Brahman'ın, Brahma, Vişnu ve Şiva'dan oluşan bir teslisde, yani Trimurti içinde oluştuğunu bilmesiyle olanaklıdır. Ama bu noktada, Batılı zihniyet şaşkınlığa düşebilir, çünkü, bazı değişkeleri içinde, Vişnuculuk, Vişnu'nun ilahi birliğini ileri sürer ve üç büyük tektanrıcılığa, özellikle Hıristiyanlığa şaşırtıcı ölçüde yakın tektanrıcılık biçimlerinden birini XII. yüzyılda ortaya atar. Hinduist reenkarnasyon takıntısını ilk kez aşan ve Tanrı'nın, yani söz konusu durumda Vişnu Vithoba'nın, yani evrenin ve her şeyin azledilemez nedeninin kurtuluşun tek kapısı olduğunu öne süren, Hindu düşünürü ve Hinduist, Hint'in güneyinde baskın olan Srivaisnava eğilimli Vişnucu Ramanuca'dır. Bundan dolayı, VIII-IX. yüzyıldaki Birci teoloji uzmanı Şankara'nın kişisellikten uzak teolojisini reddeder ve kendi öğretisini ve üç büyük yorum yapıtını, kişisel bir tanrıya ilişkin Hıristiyan olmayan ilk bakış açısı-

nı kendi manastırında uygular. Aynı vesileyle, yaratılışın asla mutlak bir şekli olmadığını, Tanrı Vişnu'nun maddileşmediğini, her türlü maddeden kökten farklı olduğunu ve mükemmelliği içinde bütün canlı varlıkların, bilinçlerinin ve hatta bunların "üstün" durumlarının, (bir başka çarpıcı belirti olarak bu bakış psikanalitik kuramların belirtisidir) ruhlarının tümlüğünü oluşturduğunu öne sürer.

Bu Tanrı-Madde ikiliği Hıristiyanlıkta gizliden gizliye görülen ikicilikle karşılaştırılamaz, çünkü bu görüş Tanrı'nın maddi olmadığını ve cisimleşmediğini öne sürer; bu haliyle daha çok Hıristiyan ve Yahudi Gnostiklerine yakındır. Gerçekten de, maddi olan hiçbir şey ilahi değildir, dolayısıyla kötüdür. Ama Tanrı'nın bir melek, düşmüş bir tanrı ya da başka bir şey olarak bir düşman olduğunu da ileri sürmez. Vedacılığa bağlılığı içinde Tanrı'nın Tesniye'nin "kıskanç Tanrı"sı olmadığını, sayesinde insanın mükemmelce gelişip yanlış olanı reddedebileceği, iyi yürekli bir Tanrı olduğunu ileri sürer. Başka deyişle, birey ya bilgi tarafından kutsallaştırılmıştır (bu bilgi, çile dışında, bir lütufla bahşedilir ki, bu tanımının Janseniusçu lütufla benzerlikleri şaşırtıcıdır) ya da yoktur. Ramanuca'nın öğretisi yalınlaştırıldığında ya Tanrı vardır ya da hiçbir şey yoktur. Açıktır ki bu bizi Cehennem'den yöneten her yerde hazır ve nazır bir Kötülük düşüncesinden önemli oranda uzaklaştırır.

Ramanuca'nın öğretisinin Vişnuculuk üzerinde önemli bir etkisi olmuşsa da, eğilimin bütününe bu Gnostik bakış sinmemiştir: Gelenek, bütün varlıkların hem fiziksel hem de psişik doğalarını oluşturan bir Tanrı'ya ilişkin geleneksel düşünceyi benimsemiştir. Ayrıca, ritüel yanılgı ve hatalarının riski kavramını da almış, ama diğer özellik olarak, güçlü erotik renkleri olan bir mistisizmin tercih edilmesinin dışında, Tanrı Vişnu'nun özüne katılımı engelleyen günah kavramını oluşturmuştur: Kıskançlık, sahtelik, ikiyüzlülük (öncekinden farklıdır), küfür ve kibir.

Bir Batı zihnini şaşırtmaya hiç kuşkusuz en uygun olan din Şivacılık ya da Hinduist panteonunun çok biçimliliğinin kanıtı olan Parvati, Prithivi, Uma, Ambika, Kali ve Durka adları altında da bilinen eski Veda Rudra, yıkım tanrısı Şiva tanrısallığı kültüdür. Ölümlülerle ilişkilerinde kadın kılığına girmeye dek varan Vişnu'nun büyük değişiklikleri, çoklukları içinde zaten şaşırtıcıdır. Bir de Şiva'nın temel karşıt anlamlılığı iyice kafa karışıklığına yol açabilir. Yine de Hinduizm, şimdiye kadar boş yere aradığımız bu Şeytan'ın eseri Kötülük'le en doğrudan tartışmaya burada girer. Oysa "mutluluk getiren" Şiva, hem bütün yaşamın kaynağı hem de yıkım tanrısı olabilir; O, hem büyük bir kinci hem de armağan dağıtıcısıdır.

Tamamen şaşırtıcı olan Şiva, Vedacılık için doğanın kaprislerini temsil eden öngörülemez bir tanrı gibidir, ama pek önemli bir tanrı değildir. Sürü hayvanlarının tanrısı, yani Prasupati'dir, aynı zamanda cezalandırma tanrısı, yani Aghora'dır, ünlü kötülükçü ve örnek kocadır, kimi zaman mistik kimi zaman ateşli biridir, uzun cinsel pehrizlerden sonra kendini dizginsiz bir cinselliğe bırakır (fallusu teoloji açısından kayda değer oranlardadır), sürekli çift kutuplu ve öz olarak çelişiktir. Temel özellik olarak kendinde bir yandan üstün bir tanrının, yüksek bir tinselliğin, diğer yandan, kızgın ve kötücül bir gücün özelliklerini barındırması çok sonraları, Hinduizmin gelişimi içinde olmuştur. Kaprisli ve şiddetli bu unsur, Şivacılık tarafından mahkûm edilmiş değildir, çünkü o, gerçekten de, bir sezgi parıltısı (Zen'de bulunan kavram) yoluyla vahye erişilebileceğini ileri sürer. Ama, tinsel gücüne paralel olarak Şiva'nın etrafında bahtsız ölümlülere acı çektirmek için bir cin sürüsü vardır.

Şeytan'ın habercisi olan bizim Kötülük Ruhu'nun Şiva'da bulunduğu sanılsa da durum hiç böyle değildir. Çünkü o, hayvanca, yüzünü korkunç hallere sokan ve kurbanlarının kanıyla kızaran haliyle karşımıza çıktığı gibi, son derece tatlı, ezeli yaşamın suyunun damla

damla belirdiği hilali başında olarak da karşımıza çıkar. Hint'in dinsel hayal gücünün zenginliğinin ifadesi olan bu mitolojik olaylardan birinde, Şiva, karısı Sati'nin intihar etmesine neden olan kayınpederi Daksa'dan nefret ederek düşünceye dalmak için dağa çekilir. Reenkarnasyon geçiren Sati, yalnızlık içinde, onun yanında kalmaya gelir. Fakat, korkunç bir cin olan Taraka'dan kurtulmak için dünyanın ona ihtiyacı vardır. Bu durum, Şiva'nın Şeytan olmadığını da kanıtlar, çünkü ölümlüler tarafından Kötülükle boğaz boğaza gelmekle görevlendirilen odur. Şiva'yla hiçbir şey yalın olmadığından dünyanın kurtarılması da bir tehlike riski taşır. Gerçekten de, aşk tanrısı Kama, Şiva'nın kalbini aşka açık tutmak için onun yanında uçmaktadır. Altmış milyon yıl bekler ve ona ilk okunu fırlatır (bu da bizim Cupid'imizin Asyalı kökleri hakkında bilgi vermektedir). Rahatsız edilmesine kızan Şiva, Kama'yı bir anda öldürür. Bu sırada Taraka dünyamıza karşı koymaktadır elbette. Ancak nihayet ok harekete geçer, çünkü Şiva daldığı düşünceden uyanır ve reenkarnasyon geçirmiş Sati'yi fark ederek onun da sürdürdüğü çileci yaşamdan heyecan duyar; içine arzu dolar. Kumara adlı bir çocukları olur ve dünyayı sonunda iblis Taraka'dan kurtaracak olan odur.

Demek ki Şiva'nın yüzyıllar geçtikçe daha büyüleyici olduğu anlaşılıyor ve İÖ IV. yüzyılda Upanişad Svetasvarata'da, Trimurti'ye dahil olarak erişebileceği nihai düzeye varır. Büyük Hindu felsefe okulu Samkhya, beşli doğasının temel yirmibeş elemente denk düştüğü konusunda güvence verir. XX. yüzyılda, mistik teolog Ramakrişna onu tanrıça-canavar Kali biçiminde gördü, çünkü Hindu tanrılarının cinselliği, en yüksek tanrısallık özelliği olarak genellikle art arda değişir. Şiva, tuhaf bir şekilde, özellikle evrensel yaşamı ritme sokan dansı ve sarhoşluk törenleriyle Dionysos'a benzer. Fakat Dionysos'un Yunan kökenli değilse de (Girit'ten değil, Trakya ya da Tesalya'dan gelir), aslında Hindu olduğunu kanıtlayan bir şey yoktur. Dahası Di-

onysos, ne Şiva gibi merhametsiz ne de onun gibi kimi zaman eril, kimi zaman dişi, kimi zaman da Ardhanarisvara biçiminde hem eril hem de dişi olan bir biseksüeldir.

Şivacı teolojide cinler vardır, ancak bunlar hayaletlerin soyuna eş bir soydan gelen ikincil kişiliklerdir. Onları "bizimkiler"in kardeşi olarak kabul etmek hata olur; cin adı onlara, tektanrıcı dinlerde günahın esinleyicisi anlamında, Şeytan adına semantik olarak çok yakın olan iblisten daha uygun düşer. Bunlar daha çok Sokrates'in danışmanı *Daimon*'un yeğenleridir.

Şiva gibi her biçime girebilen bir tanrının himayesi altındaki Şivacı etik apaçık gelişmiştir. Yine açıktır ki Tanrı Şiva'nın kendisi, kaprislerine uygun bir Kötülüğü temsil ettiğinden Kötülüğün Büyük Ruhu'nu içermez; insanları etkileyebilecek olan Kötülük, ya bilgisizliğin ya da tanrının öfkesine neden olan erdemsizliğin ürünüdür.

Şiva'da çok belirgin olan ilahi çokbiçimlilik, Tantracılığa genellikle içinden çıkılmaz biçimde karışmış olan Hinduist okul Sakticiliğin kavramlarında bulunur. Akımlar ve eğilimler çok sayıda olduğundan ve iç içe girdiklerinden Sakticiliği derinlemesine tanımlamak bu kitapta konuya ayrılan yerden daha fazlasını gerektirmektedir. Şöyle özetleyebiliriz: Sakticilik, Brahman'ın eşi olan ve enerjiyi ifade eden Tanrıça Sakti'ye tapınmadır. Hinduizmde fazlasıyla bulunan bu türevler oyunuyla Sakti'ye, Şiva'nın annesi olarak yeniden rastlanır. Aynı zamanda Bengal Saktici tapınmasında Şiva'nın kişileşmelerinden biri olan canavar, Kali'yle özdeşleşmiştir ve dolayısıyla kanlı kurbanlar talep eder. Bu, yaratıcı olduğu kadar kaprisli, kötü huylu bir tanrıçadır; bir eliyle verdiğini diğer eliyle alır. Sakticilik Şivacılığa öyle yakındır ki içinde eriyecek gibidir; ama aslında durum böyle değildir: Çilenin önemli bir yer tuttuğu Vişnuculuktan ve yumuşatılmış bir biçimde de olsa var olduğu Şivacılıktan da farklı olarak Sakticilikte cinsellik yasaklar arasında değildir. Tam tersine, cinsel alış-

veriş ve şehvet –ritüelleştirilmiş olmak koşuluyla– ruh ile bedenin, insani olanla ilahi olanın birleşme seremonisi olarak yüceltilir. Sakticilik evli bir kadınla birleşmeyi önermeye kadar varır, çünkü onu baştan çıkarmak çok güçtür!

Demek ki kaosu kovmak amacıyla makrokozmos ile kişisel mikrokozmosu uyumlandırmayı amaçlayan, düşünceye dalıcı disiplin Sakticilikte ve de Tantracılıkta, kötü yürekli, ısırıcı ya da şehvetperest iblisleri aramaktan vazgeçmek gerekir. Bizim Aziz Antoine'a akla karayı seçtiren bu doğaüstü kendilikleri burada aramak boşunadır.

Yukarda tanımlanan, coğrafi olarak şu ya da bu bölgede egemen çeşitli akımların bir derlemesi olan popüler Hinduizm aslında orijinal bir akım değildir; o, daha çok, cinlerin bolca bulunduğu, ama Hinduizmi oluşturan unsurlardan biri olarak Şeytan'ın var olmadığı bir *kaynama kazanı*'dır.

Yukarda sunulmuş olan çok kısa veriler ister istemez şematiktir, çünkü Hinduist akımlar burada açıklanamayacak kadar çok yorumla yüzyıllar boyunca yeniden şekillenmiştir. Unutulmaması gereken şey, Hinduizmin İyi'yi ve Kötü'yü iki yanlı güçlerin tamamlayıcı yanları olarak kabul ettiği ve sistematik bir bireysel yükseliş arayışının entelektüel aracı olarak bir denge metafiziği yarattığıdır. Aslında inananın isteklerini harekete geçirecek olan İyi ya da Kötü değil tanrısallıkta erime arayışıdır. Bu arayış, bir Kötülük İmparatorluğu kavramının Hint'te yokluğunu açıklamaya yeter.

İran'da Kötülük ve Şeytan'a ilişkin katı kavramların ortaya çıkmasına neden olmuş Hint-Ari Vedacılığının Hint'teki dinlerin kaynağı olması şaşırtıcıdır. Ama, ilerde göreceğimiz gibi, İran sınırlı boyutlarda olduğundan merkezileşmiş bir imparatorluktu ve Hint ne geçmişte bir imparatorluktu ne de bugün öyledir. Maurya, Andhra, Satavahana, Kalinga ve daha sonraları Gupta hanedanları ve VIII. yüzyılda Arap istilacılar Hint'i bütünleştirmeyi başaramadılar. İyi'yle Kötü'yü

ayırdığı için sonunda Şeytan'ı imal etmeye varan katı bir inançlar birliğini Hint'e dayatmak olanaksızdı. Burada önemli olan Vedacı, Hindu, Caynacı ya da Budist Hint'te Şeytan'ın, her durumda bizim Şeytan'ın olmamasıdır. Hint, Şeytan'ın Zerdüştçü istilasından kurtuldu.

Büyük rüzgârların çıkacağı akşamlar, Polonnaruwa'da, Seylan'da, sayısız böcek, leş yiyen hayvanlardan korunmak için evlere üşüşürler. Sabahleyin evlerin tabanları bu böceklerin kadavralarından oluşan yumak yumak, yaldızlı, neredeyse kristal gibi bir karla kaplı olur. Bu, batılinançları yok eden ruhun büyük rüzgârlarının sessiz bir parabolü gibidir.

4.

ÇİN VE JAPON:
YAZI YOLUYLA ŞEYTAN ÇIKARMA

Cinlerin insani bir yanılsamadan başka bir şey olmadıkları Tibet Budizmi üzerine – Tao ve dinsel kutlamaları Taocu küçümseyiş – Konfüçyüs, etik pragmatizm ve Konfüçyüsçü kuşkuculuk üzerine – Şinto, bir armağan olarak yaratılış düşüncesi ve bu düşüncede İyi'nin ya da Kötü'nün yokluğu üzerine – Çin ve Japon dinlerinde Şeytan'ın yokluğu üzerine – Köylü batılinançlarının ve şeytanlarının dışlanmasında yazının rolü üzerine.

"Ey, soylu oğlu, iyi dinle. Onikinci gün geldiğinde, Karma ailesinin Kutsanmış Karma-heruka denen kan emicisi, beyninin kuzey bölgesinden doğacak ve eşiyle birlikte senin önünde açıkça belirecektir; koyu yeşil gövdesi, üç başı, altı kolu ve ayrık dört bacağıyla birlikte; sağ yüzü beyazdır, sol kırmızı ve ortadaki, muhteşem bir koyu yeşil; altı elinden sağdan birincisi iki ağzı keskin bir kılıç, ortadaki, ucuna üç insan başı geçirilmiş üç dişli yaba, soldaki bir çan, bir diğeri bir kafatası içinde yontulmuş bir kupa, sonuncusu bir saban demiri tutar; eşi Karma-Krodhisvari sağ koluyla vücudunu kucaklar, eli boynunda ve sol eliyle dudaklarına kan dolu bir kafatası götürür. Ondan korkma, ürkme, şaşırma. Onda kendi ruhunun biçimini gör. O senin 'yidam'ındır [bireyin aydınlanmasını temsil eden özel tanrısallık], *dolayısıyla korkma. O gerçekten, eşiyle birlikte Kutsanmış Amogh-yasiddhi'dir, yürekten bağlılık hisset. Minnettarlık ve özgürlük eşzamanlıdır."*[1]

Tibet Ölüler Kitabı'nda bulunan ve ölecek olanlara hitap eden uyarı böyledir. Yaşamdan ölüme geçiş olan bardo, yani sıçrayışla çakışan durdurulmuş zamanda, yukarıda tanımlanan tanrısallığın ortaya çıktığını gören birey, ışığın da ortaya çıktığını görür ve o zaman Hakikatin Gövdesi'ne, *dharmakaya*'ya, Buda'nın mutlak doğasına erişir.

Bardo'ya erişen bireyin sahip olabileceği tek görü bu değildir. Arada kalmış ruhu bekleyen sayısız başka görü vardır; sağ elinde gürz yerine bir kadavra sallayan ve sol elinde kan dolu bir kafatası taşıyan Beyaz Gauri; okuyla bir yay fırlatan Sarı Cauri; bir deniz cana-

---

[1] *The Tibetan Book of the Dead*, Francesca Fremantle ve Chögyam Trungpa'nın çeviri ve yorumları, Shambhala Dragon Yayınevi, Londra ve Boston, 1987.

varının flamasını sallayan Kırmızı Pramoha; sağ elinde bir *vaja* (çivi dolu bilye) ve sol elinde kan dolu bir kafatası tutan Kara Vetali; sağ elinde tuttuğu bağırsakları sol eliyle yiyen Portakal Sarısı Pukkasi; sağ elinde bir vajra sallarken sol elinde tuttuğu kan dolu kafatasından kan içen Yeşil Ghasmari; bir bedenin uzuvlarını koparıp yiyen Sarı Candali; aynısını yapan Lacivert Smasani; dişleri arasında bir kadavra tutan ve yelesini sallayan şarap renkli ve aslan yeleli Sinhamuka; sırıtarak dişlerini gösteren dişi kaplan kafalı Kırmızı Vyagrimukha; sağ elinde bir ustura tutan ve sol elinde tuttuğu bağırsakları yiyen, tilki başlı Kara Sirgalamukha...

Bunlar bizim için cehennemi görülerdir. Yine de bu vahşi canavarlar gülünçtür. *Tibet Ölüler Kitabı* bunları "ruhun bir yanılsaması" olarak, "bireyin kendi yansımaları" olarak kabul etmeyi buyurur.

Çünkü bu cinler aslında yoktur. Ölüler duası bunu açıkça tekrarlayıp durur:

"Sevgili dostlarımı terk ettiğimde ve tek başıma dolanırken,
ve kendi yansımalarımın boş biçimleri ortaya çıktığında,
Budalar merhametlerinin gücünü bana emanet ettiklerinde
Bardo'nun saldığı korkular gelmesin diye.
Bilgeliğin beş ışığı parladığında, korkusuzca tanıyabilirim kendimi..."[2]

Tek tehlike insanın kendi imgeleminin yaratıklarına inanmasıdır. Ölüm ile yeniden doğuş arasındaki kırk dokuz güne kadar süren ara durum olan *bardo*'nun ötesinde bir şey yoktur. Geçiş ancak korkak ruh için güçtür.

Batılı bir zihin için Hint dinlerinde gezinmek, sayısız nüanslarından, çelişik görünümlerinden ve olanak tanıdıkları zengin yorumlardan dolayı nasıl tehlikeli ise Asya'nın geri kalan bölgelerini keşfet-

[2] *The Tibetan Book of the Dead.*

mek de bir o kadar tehlikelidir. Himalaya sınırı geçilir geçilmez değişen ve tıpkı bir Avrupa portakalının Afrika'da farklı tatlarda meyveler vermesi gibi farklı ürünler veren Budizm başta olmak üzere bu böyledir.

Gerçekten de Kuzey Asya'nın mayası farklıdır. V. bin yılda, Altay Dağ kolu altında ve bugünkü Moğolistan'ın güneyindeki Gobi Çölü girişinde Barköl (Şensi) bölgesi Çinlileri kendi hesaplarına tarımı keşfettiler. Hiç kuşkusuz Hint-Avrupalılar karşısında iki, hatta üç bin yıl gecikmişlerdi, ama önemli olan, başka teknolojileri keşfetmeleri gibi bunu da tek başlarına keşfetmeleridir.[3] Bu durum, çok eski yerlerin işgalinin kanıtıdır. Ve Hint-Avrupa etkilerinden bağımsız gelişen bir dinin varlığını da kanıtlar. Yazılı iz olmadığından bu dinin ne olduğu hakkında hiçbir şey bilemiyoruz. En fazla söylenebilecek şey, mezarların içine yiyecek ve kap kacak koyduklarından Kuzey Çinlilerinin ruhun ölümsüzlüğüne inandıklarıdır.[4] Cinsel organların tasvirlerinin, varlığını kanıtladığı verimlilik tapınmasında, mevsimlerin bilgisinin yönlendirdiği kozmik döngü kavramında, bilindiği kadarıyla, bu dönem için istisnai hiçbir şey yoktur. Ne var ki küçük evleri temsil eden ve hem tabut hem de "ata evi" olan küçük seramiklerin sanat alanında ortaya çıktığı görülür. Bazı yazarlar, Çinlilerin atalara tapınmasının en azından II. bin yılda başlamış olduğunu iddia etmektedir. Fakat her halk kendi mitlerini kendi topraklarında yaratır; örneğin ilk Kuzey Çinlilerin dinlerinin doğduğu mitler Ganj Hindularınınkiyle aynı değildir. Yani, Budist misyonerler geldiklerinde toprak ne bakirdi ne de Hint'tekine benziyordu.

İÖ II. bin yıldan başlayarak Hint-Avrupalılar, Batı Sibirya'ya ulaş-

---

[3] Mircea Eliade, *Histoire des croyances et des idées religieuses - II. De Gautama Bouddha au triomphe du christianisme*, Payot, 1978.

[4] J.G. Anderson, *Children of the Yellow Earth*, ve Kwang-Chih Chang, *The Archaeology of Ancient China*, aktaran Eliade, ag.e.

tılar. Arkeolojinin bize belirttiği kadarıyla orada kalıcı, ancak belli bir yerle sınırlı ve kültürlerini yoğun bir şekilde yaymadıkları düşünülen merkezler oluşturdular.[5] Yerel topluluklarla ilişkileri bilinmemektedir.[6] Dolayısıyla Hint-Avrupalıların dinlerinin unsurlarını yerli Asyalılarla ilişkiye sokup sokmadıkları hakkında bir şey söylenemez. Şurası kesin ki, Şang Hanedanı altında (1751-1028'a doğru) büyük şehirlerin, askeri bir aristokrasinin, bir krallığın ve yazının ortaya çıktığı görülür. Panteon, Hint-Arilerinkinden tamamen farklıdır: Ti ya da Şang Ti (Efendi ya da Yukardaki Efendi) denen, verimlilik ve yağmur kralı, tanrılar kralı ve kral ataları olan yüce bir tanrı tarafından yönetilir. Onların dinleri neolitik dönemde var olan dinden türemiş gibidir: Atalara tapınmanın dışında bereket tapınması da görülür. İnsan kurban etmeler ritüeldir: Kral mezarlarında hayvan iskeletlerinin yanında, "hükümdara öte dünyada eşlik etsin diye gerçeğe uygunlukları bozulmadan öldürülmüş" çok sayıda kurban edilmiş insan iskeleti de bulunur.[7] Ruhun ölümsüzlüğüne duyulan inanç, insani yaşama saygıya ya da merhamete asla yöneltmemiştir. Özellikle ruhun ölüm-

---

[5] J.P. Mallory, *In Search of the Indo-Europeans–Language, Archaeology and Myth*, Thames & Hudson, Londra, 1989. Bildiğim kadarıyla günümüze kadarki en tam ve en yakın bu geniş sentezde Mallory, Andronov denen kültürden Hint-Avrupalıların bronz çağında Batı Sibirya'ya yerleştiklerine inanmamızı sağlayacak bütün nedenleri ve bütün çalışmaları sunar, fakat günümüzdeki bilginin sınırlarını da ortaya koyar: Andronov kültüründen bu Hint-Avrupalıların İranlılarla ve diğer bölgelerdeki Hint-İranlılarıyla ilişkileri bilinmemektedir. Bu "ilk" Sibiryalıların Hint-Avrupa diniyle kültürel ilişkileri tamamen spekülatif kalır.

[6] Seksenli yılların sonundan itibaren, gerçekten de, günümüz insanının, yani *homo sapiens sapiens*'in tek bir kaynaktan değil, Afrika'daki, Doğu ve Asya'daki bağımsız odaklarda ortaya çıktığı kabul edilmektedir, yani kıtalara özerk şekilde yerleşildiği kabul edilmektedir. Örneğin Çin'de Hint-Avrupalıların soyundan bağımsız bir soydan gelen topluluklar vardır. Fakat, bu satırları yazdığım zaman geçerli olan yerküreye yerleşime ilişkin bu düşüncenin daha sonra değişikliğe uğraması da mümkündür.

[7] Eliade, *Histoire des croyances et des idées religieuses*.

süzlüğü salt efendilere verilmişken...

O dönemde, "soylunun aklının fikrinin atalarında olmasının nedenleri vardı, çünkü yalnızca soylu sınıftan insanlar varlığını sürdürmeye muktedir bir ruha sahiptiler. Hatta bunların iki ruhu vardı: Biri, ölümden sonra cesedin etrafında güç de olsa yaşamaya devam eden bir tür hortlak halini almaya yönelik hayvan soluğundan başka bir şey değilken, diğeri, vefattan sonra cin biçiminde göğe yükselen, ama beslenmesi atalarının mezarlık bağışları sayesinde olduğu için orada tutunamayan tinsel ruhtur."[8] Bu gerçeği bilmeyen çağdaş Avrupalı için atalara tapınma, evladın atasına duyduğu saygının bir örneği olarak hayranlık verici ve etkileyici görünebilir. Oysa sunu, genellikle basit insanların kurban edilmesi şeklindeydi: Bir "serf," bir aristokratın ruhuna eşlik etsin diye öldürülüyordu. O dönemde basit insanların ruhu yoktu. Ruh, belli ki lüks bir şeydi. Bu da göstermektedir ki, şu ünlü atalara tapınma geleneğine duyulan hayranlık konusunda temkinli olmak gerekir.

Son Şang kralı Çu-Hsin zalim ve sefihti. Far West öncülerini ya da Akira Kurosawa filmlerini hatırlatan yarı-göçebe şeflerden biri olan Wou-wang, kralın ordusunu bozguna uğrattı. Yenilgisinin ardından Çu-Hsin sarayına döndü, Geyik terasına çıktı, mücevherlerini ve yeşimtaşından süslerini takındı ve kendini ateşe attı. Wou-wang kralın cesedinin kellesini Büyük Sarı Balta'yla uçurdu ve kendi hanedanı olan Çou hanedanını kurdu. Şang hanedanının hemen ardından gelen Çin hanedanları arasında en uzun hükümranlık süresine (1028-256) sahip olan Çou'lar döneminde, İyilik, Kötülük ve din kavramı daha iyi ayırt edilebilir bir niteliğe sahip oldu. T'ien (Gökyüzü) haline gelmiş olan Ti, Batı'nın tektanrıcı üç dininin Yehova-Tanrı-Allah'ına çok yakın, insan görünümlü kişisel bir tanrıdır. Büyük Ayı'da ikamet

[8] René Grousset, *Histoire de la Chine*, Fayard, 1942.

eder, her şeyi görür ve her şeyi bilir. Salt kozmik düzeni sağlamakla kalmaz, insanların ahlaki yasasını da düzenler. O da aşağı sınıftan insanları ruhtan yoksun mu görüyordu? Bilmiyoruz, ama tersi şüpheli görünmektedir.

Şurası bir gerçektir ki, gökyüzünden esin alan bir etik kavramının en eski tezahürlerinden biri burada bulunur. Olağanüstü hiçbir şey yoktur; bu, tarihin birçok yerinde ve özellikle bu eserin sonraki bölümünde İran'da rastlanacak şemadır: Merkezileşmiş bir devlette totaliter bir iktidarın inşasından itibaren kral, "gökyüzünün vekili" olarak seçilir ve onun uyguladığı yasa ister istemez "Gökyüzü" tarafından buyrulmuştur. Yani, iktidar İyi'ye ve Kötü'ye karar vermenin mutlak hakkını kendine mal eder.

O halde Mutlak Kötü var mıydı? Kral tarafından buyrulan yasaya karşı gelen her şey Kötü'ydü. Dönemin Çin kozmogonisi hakkında pek az ipucuna sahibiz, ama Gökyüzü'yle Yeryüzü'nü kesin biçimde ayıran ilk "ritüel hata" kavramına daha o dönemde rastlanıyordu. "Gökyüzüne değen dağ düzleşmişti."[9] Bu, daha o dönemde Yitik Cennet kavramıydı; Kötülük kavramı yakındadır, tıpkı bu kavramın temelindeki Şeytan kavramı gibi. Mitik imparator Yao döneminde "dünya düzen içinde değildi." Oğlu Yu "yeryüzünü kazdı, suları akıttı ve yılanlarla canavarları batakliklara sürdü."[10] Yılanlar ve canavarlar düzene karşı çıkarlar ve yalnızca kraliyet iktidarının yenilgiye uğratabileceği Kötülüğün habercisi bir ilkeyi temsil ederler.

Kötülüğün ve İyiliğin iktidar tarafından sahiplenilme sürecinin eskiliği zaten bilinmektedir: Bu durum ilk merkezi devletler kadar eskidir. Bu arkaik süreci yenilgiye uğratacak tek şey Hint'te olduğu gibi kopma felsefeleri ve Yunan'da olduğu gibi, politik olarak, demokrasi-

[9] Eliade, *Histoire des croyances et des idées religieuses.*

[10] Mencius, aktaran Eliade, a.g.e.

dir. Geniş feodal topraklardan ibaret Çin, ilk bakışta, Kötülüğü ve cinleri yeryüzü imgeleminin yaratıkları olarak sunan, insanların eşitliğini ve hoşgörüyü vaaz eden Budizmin yerleşmesine uygun değildir. Ve aslında ilerde göreceğimiz gibi, Çin Budizmi, Hindu Budizminden tümüyle farklıdır. Bu yüzden düşman toprağa uyum sağlamıştır.

Bununla birlikte, Budizm Çin'e, Hint'te oluşumundan yaklaşık üç yüzyıl sonra, yani İÖ III. yüzyılda geldiğinde, bu topraklarda yukarda tanımlanan arkaik ve kanlı bir din yoktu: Çin'in yerli ideolojisi Taoculuktur. Taoculuk, İÖ VI. yüzyılda, Doğu'nun ve Uzakdoğu'nun büyük dinlerinin doğmasına son derece uygun bu dönemde ortaya çıktı. Bilge Lao-tzu tarafından kurulduğu söylenir. Daha sonraları, Lao-tzu'nun da bir tanrının ve hatta evrenin ilk soluğunun reenkarnasyonu olduğu söylenecektir. İngilizcede ilginç bir sözcük olan *tranmogrification* sözcüğüyle tanımlanan bu tür ölümden sonra yüceltmeler, gerçekten de evrenseldir. Bugün bilmekteyiz ki Lao-tzu sadece okumuş biri ve bir din adamıydı.

Tao, yani "yol" sözcüğünden gelen Taoculuk teriminin anlamı belirsizdir, çünkü hem bir felsefeyi hem de bir inancı imler. Felsefe bir yüzyıldır birçok incelemeye konu olmuştur; din ise XX. yüzyılın yetmişli yıllarına doğru incelenmeye başlanmıştır. Felsefeyle dinin birbirine karışması sonucu büyüyle, fizyolojiyle (solunum denetimi, birleşme sırasında spermin tutulması ve diğer cinsel incelikler) ve besinle ilgili uygulamalar "taocu" olarak nitelendi, oysa ki bunlar genellikle Taoculuk-öncesi uygulamalardan kaynaklanıyordu.[11] Taoculuk bunları kendi felsefesine göre yeniden süzmüş, arındırmış ve kendine dahil etmişti.

Taoculuk ortaya çıktığında, topluluklar, az çok folklorik, arkaik dinden miras kalmış geniş bir tanrılar grubuna saygı gösteriyorlardı.

[11] "History of Taoism," *Encyclopaedia Britannica*, 1980.

Ayinleri, bizim anladığımız anlamda inançtan ve Çin okumuşlarının tartıştıkları ruhsal yücelme kavramından çok büyüden kaynaklanan kurallara bağlıdır. Bu ayinler bir *şaman*'ın, büyücünün, yani doğaüstü güçlerle, geleceğin ve geçmişin söyletildiği tanrı ve cinlerle ilişkiye geçme gücüne sahip olduğunu söyleyen birinin otoritesi altında uygulanır. Kısaca söylersek, bu ayinler şeytan çıkarma ve büyü yapmadır. Konumuza dönersek, Taoculuk bu panteonun, en iyi durumlarda insanlara yardımcı, ama genellikle zararlı olan ve sık sık görüşmenin deliliğe ya da doğru yoldan çıkmaya götürdüğü bir ruhlar grubundan oluştuğunu kabul eder. Taoculuğa göre Çin halk dininin Tao ile hiçbir ilişkisi yoktur. "Yol" köylülerin ve kültürsüz barbarların taşkınlığından geçemez.

Taocular, köylerde ve hatta şehirlerde karşılaştıkları, aromatik dumanlarla hipnotize olmuş ya da alkollü ya da alkoloit içeceklerle zehirlenmiş,[12] uyuşturucu almış şamanların ve müstehcen esrimeleri, çılgın el kol hareketleriyle kendilerinden geçmiş elebaşların ardısıra çılgınca dönen müminlerin ve basit ruhların –genellikle köylülerin– dinsel kutlamalarını küçümserler. Bunları *yin-su*, "kötüye kullanılan tapınmalar" olarak adlandırırlar ve kınamaları sonucunda yetkilileri bunları yasaklamaya ikna etmişlerdir.[13]

Bu tapınmaların yerine ne koyarlar? İki karşıt güç arasında dengeye dayalı bir dünya yorumu sistemi; soğuk ve sıcak, gece ve gündüz, kış ve yaz, kuru ve ıslak... gibi karşıt, ama aynı zamanda tamamlayı-

[12] İki ünlü mantarbilimci, *Mushrooms, Russia and History*, 2 cilt, New York, 1957 yazarı R. Gordon Wasson ve *Champignons toxiques et hallucinogènes*, N. Boubée&Cie, 1963, yeni baskı 1978 yazarı René Heim Sibirya ve kuzey Asya'daki Kamçad, Samoyed, Ioukaghire, Koryak ve diğer topluluklarda halüsinojen mantarların törenlerde kullanıldığını ileri sürerler. Bu tüketim, trans haline benzeyen ve erotik taşkınlıkların eşlik ettiği çılgınlık durumlarına sürüklüyordu.

[13] "History of Taoism," *Encyclopaedia Britannica*.

cı olan dişil Yin ve eril Yang. Ve insan varlığının, makrokozmosa bağlı, simgesel sayılar tarafından yönetilen bir mikrokozmos olarak temsil edildiğini savunurlar: Örneğin gövdenin üçyüz altmış eklemi ritüel yılın üçyüz altmış gününe denk düşer, aynı tutkunun, gövdenin beş büyük organına (kalp, ciğerler, dalak, bağırsaklar ve üreme organları) beş yöne, beş kutsal dağa, gökyüzünün bölümlerine, mevsimlere ve elementlere denk düştüğü gibi. İnsan mikrokozmosunda makrokozmostaki tanrıların aynıları bulunur. Kendinde-Kötülük yoktur, yalnızca düzensizlik vardır.

Günümüzde Taoculuk özellikle, kopmayı öğreten bir mistisizm olarak ortaya çıkar: Bağımsız bir yolla Budizme kavuşan Taoculuk, bilme arzusu da dahil bütün arzuların dengeyi bozduğunu, bitkisel ve tinsel özün birliğini tehdit ettiğini ve bunun da ölümle sonuçlanabileceğini söylerler. Müdahalesizliği, *wu wei*'yi öğütler; derin bilinci dünyanın en üstün birliğiyle, mutlakla birleştirebilecek tek şey olan mistik esrimeyi önerir. Taoculuğun üstadlarından biri olan Çuang-tse (IV. yüzyıl sonu-III. yüzyıl) zanaatkârlığı ve ticareti de kötülük nedeni olarak mahkûm edecektir:

" Tenekeler ve ölçekler imal edin, insanlar tenekelerle ve ölçeklerle çalacaktır."[14]

Bir çömlek imali bile doğanın düzenini bozar! Kötülüğe gelince, Taoculuğa göre bu bir yanlış anlamanın ürünüdür: Çuang-tse'ye göre, doğru ve yanlış gibi iyi ve kötü de, Tüm'ün bilinmemesinin ve tanınmamasının yansılarıdır; yani yine Tao'ya göre:

" Eğer tartışıyorsan, bilmediğin bir şey var demektir. En büyük Tao'da hiçbir şey adlandırılmamıştır; en büyük tartışmalar sözsüz cereyan eder... Bilen kimse susar, konuşan bilmez."

[14] "History of Taoism," *Encyclopaedia Britannica.*

Bu radikal, asosyal, aşırı-dinginci mistisizmden halkın sadece "ikincil pratikler" diye adlandırılan şeyi, örneğin gizli toplulukları ya da tıbbi uygulamaları akılda tutmuş olması anlaşılır bir şeydir. Çünkü Taocu hekimler ve üfürükçüler tedavi sanatını, "havayla beslenme"ye (bin kez soluğunu tutabilen kimse ölümsüz olacağından emindir) yönelik soluk alma denetimini, jimnastiği, kâhinliği ve paradoksal olarak zanaatkârlığı deneyimleriyle zenginleştirirler.

Çünkü, "katışıksız ve katı" Taocu mistisizm ancak kültürlü seçkinler tarafından kavranabilir. Bu gerçekte böyle olmuş olsa da Taoculuğun etkisi geniş olmuştur. Bu etki önce Çin'de, özellikle sanat ve zanaatkârlıkta (iyi bir zanaatkâr nesnelerini "içerden" işlemelidir) görüldü. Demirciler ve çömlekçiler gibi araba ustaları da, güzellikleri ve incelikleri hâlâ Batı'nın hayranlığını çeken nesneler yaratarak bundan büyük ölçüde yararlandılar. Ardından Batı da etkilendi; III. yüzyılda Plotinus ve XV. yüzyılda Nicolaus Cusanus gibi mistikler, karşıtların birleştiği Taocu mutlak birlik ilkesini geliştirdiler. Alman Üstat Eckhart, İspanyol Avila'lı Azize Tereza ve XIV. yüzyılda solunum denetimine ve gövdenin organları üzerinde yoğunlaşmaya başvuran Aynaroz Dağı'ndaki Hesychastesler gibi Avrupalı mistiklerle Taoculuk arasında kabul edilen bağlar vardı.

Taoculuk üzerine bu çok kısa, fazlasıyla kısa açıklama,[15] yukarda betimlenen ve totaliter bir iktidar tarafından etik bir sistemin oluşturulup sahiplenilmesi şeklindeki sürecin, bir saray kültürünün (Laotzu, Çou Hanedanı'nın saray arşivcisiydi, hanedanın çöküşünü hissettiği için sarayı terk ettiği söylenir) tersine çevrilme biçimini açıklar. Bu paradoks, VI. ve sonraki yüzyıllar Çin'inin iki temel özelliğine bağlıdır: Çin'in geniş toprakları ve sarayın aristokratik evreninin tecrit edilmişliği.

[15] "History of Taoism," *Encyclopaedia Britannica.*

Gerçekten de, Çin de Hint gibi, bir ideolojik hegemonyanın yerleşebilmesi için fazla geniş bir ülkeydi.[16] Totaliter iktidarların kurulduğu devletlerdeki ilişkiler, boyutlarıyla orantılı olarak, yıldızların faaliyet düzenlerinin hüküm sürdüğü ülkelerle kıyaslanabilir.[17] Arkaik Çin monarşilerinde cinlerin doğmasına yol açan hegemonya, bu devletler sınırlı büyüklükte olduklarından olanaklıydı. Bu devletler, bir ya da iki bölgeye, genellikle şehirleşmenin ardından "İlkbaharlar ve Sonbaharlar" denen dönemlerde nüfusları artan site-devletlere eşitti. Küçük krallar arasındaki bitip tükenmeyen savaşların sonucu olan fetihlerle VI. yüzyıldan itibaren gerçek devletler oluşmaya başladı. IV. yüzyılın ortasında yaklaşık 1000 km^2'lik küçük bir devlet olan Qin krallığı, Shu, Wei, Zhou, Han komşu krallıklarını, ardından Yan, Zhao, Qi, Chou krallıklarını art arda kendine kattı ve III. yüzyılın sonunda yüzölçümü 225 000 km^2 oldu.[18]

İmparatorluk Çin'inin bir diğer temel özelliği, başlangıcından itibaren, sarayın devlet içinde bir üst devlet olarak faaliyet sürdürmesiydi: Pekin'de Yasak Şehir olarak gözle görülür bir hal alan olgu. Burası, son imparatorun düşüşüne kadar, az rastlanır bir kültür ortamında, neredeyse kelebeklerin uçuşunu bile emirleriyle kontrol eden bir protokol tarafından yönetilen eşsiz bir yerdi. Taoculuk Laotzu'nun hayranlık verici beyninde, burada doğdu. Taoculuğu önce aristokrasi uyguladı; ta ki politikadan çok ezoterizme alışkın bakanların doktrinlerini ideal yönetime dayandırmak istedikleri Han Hsiao Wu Ti (İÖ 141'den 87'ye kadar hüküm sürmüş) imparatorluğunda ol-

[16] İletişim araçlarının çok daha sıkı politik denetimlere olanak tanıdığı XX. yüzyılda bile Maoculuğun, ardından komünizmin "yaygınlık düzeyi" bir bölgeden diğerine değişiyordu ve hâlâ çok değişmektedir, iktidar merkezinden, yani Pekin'den uzaklaştıkça bu yaygınlık azalmak eğilimindedir.

[17] Örneğin ağırlığı Güneş'in ağırlığının en az beş katı olan bir yıldızın yerçekimsel çökmesi kara delik oluşmasına yol açabilir.

[18] C. Blunden ve M. Elwin, *Atlas de la Chine*, Nathan, 1986.

duğu gibi politik anlamını kaybedinceye kadar.[19]

Kuşkusuz, sonraki yüzyıllarda Taoculuğun kurallar halinde düzenlenmesi, cinlere perilere olan inancın yeniden ortaya çıkmasına yol açtı: Her kural dikotomiye yol açar. Ancak iş işten geçmişti! Bazı küçük şeytanlar halk kültürünü istila etmiş olsalar da Şeytan, Çin'deki Taocu topluluklarda yaşama hakkını her durumda kaybetmişti.

Şeytan'ın yaşama hakkını kaybetmesi yalnızca Taoculuğun değil, aynı zamanda, Asya kültürüne derinlemesine nüfuz etmiş bir başka düşünce okulu olan Konfüçyüsçülük sayesindeydi de. Çünkü Konfüçyüsçülük de bir etik ve bir dünya yorumu sunar. Peki Konfüçyüsçülük bir din midir? Taoculuk ve Budacılık için olduğu gibi Konfüçyüsçülük konusunda da farklı düşünceler vardır. Biz Batılıların kafasında, bir dinin doğaüstüne başvurması gerektiği fikri öylesine yer etmiştir ki Konfüçyüsçülük bize daha çok bir felsefe olarak gelir. Kuşkusuz bir felsefedir de, çünkü kendilerini Budist, Taocu, hatta Hıristiyan kabul eden Asyalılar Konfüçyüsçülüklerini uygulamaya devam ederler. Avrupa'da hem Hıristiyan hem de Hegelci olunabileceği (ya da olunduğu sanılabileceği) gibi Asya'da da hem Budist hem de Konfüçyüsçü olunabilir. Ama sonuçta, hangi felsefe özünde dinsiz olmasına rağmen dinsel yankılar taşır?

Konfüçyüs de her koşulda dindardı. Çünkü dua ediyor, oruç tutuyor, dinsel törenlere katılıyor, kurban adıyor ve Gökyüzü üzerine yemin ediyordu. Ancak bu durum, Yin hanedanından ve yukarda betimlenen arkaik kültürlerden miras kalan döneminin dinsel göreneğini şiddetle reddetmesini engellemedi. Bu görenek büyücülük ve gözbağcılık halini alarak yozlaşmıştı. Konfüçyüs'ün tepkisi Lao-tzu ile aynıydı: Reddetme. Şaşırtıcı bir şey yok. Çünkü *Çuang-tse*'nin aktardığı, Konfüçyüs ile ondan yaşça büyük Lao-tzu arasında geçen bir konuş-

[19] Felsefe ile politikayı bu karıştırma eğilimi IV. yüzyılda, tamamen romanesk bir dönemde, Mao Shan'ın Vahiyleri döneminde yeniden ortaya çıktı.

mada Konfüçyüs, ustanın bilgeliği karşısında kafası karışmış bir halde görülür. Fakat *Çuang-tse*, Lao-tzu'nun esere adını veren ünlü öğrencisi tarafından kaleme alındığından (yedi çeşitlemesi bulunan) konuşmanın biraz farklı cereyan etmiş olması olasıdır.

İÖ 551'de, yani Buda'dan yedi yıl önce, benim mesut dönem diye adlandırdığım çağda fakir düşmüş soylu bir ailede doğan K'ung-Fu-Tzu ya da Konfüçyüs iyi bir yaşam sürdü. Çok küçük yaşta öksüz kaldığı bilinmektedir; yoksul bir çocukluğu oldu ve yaşamını parklarda ve devlet ambarlarında memurluk yaparak kazandı. Kendi kendini yetiştirdi, döneminin en eğitimli insanı olduğu söylenir. İddia abartılı olsa da, istisnai bir kişiliği olduğu bir gerçektir.

Kişiliğinin anahtarı feodaller arası savaşların yol açtığı sefalete, açlığa, vergilere ve bu sözde soyluların dayattığı zorunlu çalışmaya tepkisinde yatar. Bu tepki merhametti. Duruma çare bulmaya çaba gösteren Konfüçyüs genç insanlar yetiştirdi. Kuşkusuz, hiçbir otoriter skolastik bilgi dayatmayarak herkesi kendi doğasına uygun geliştirmeye çalıştı ve onlarda sadece samimiyet aradı. "Seçme Yazılar"ında "erdem insanları sevmektir, bilgelik onları anlamaktır," dedi. Ve "Dört denizin arasında bütün insanlar kardeştir." Diğerlerinin yanı sıra Hıristiyanların da Konfüçyüsçülüğü benimsediği anlaşılır. Bununla birlikte, üstadın öğretisinde metafiziğin önemli izlerine pek rastlanmaz. O, gerçeğin sözcüklerle pek öğrenilemeyeceğini düşündüğünden metafizik kadar mantığı da küçümsüyordu.

Konfüçyüsçülük Tao'yu kabul etse de ne Taocu ezoterizm ne de mistisizm onun çizgisindeydi. Belki yaşlı bilge Tao'nun tehlikelerini keşfetmişti:

"Üstad şöyle der: Üç yüz şiiri söylemeyi bilen bir adam hayal edin, ona bir yönetim emanet edilir, ancak o bu seviyede değildir; dünyanın dört bucağına elçi olarak gönderilir, ancak karşılık vermeye yetkin olmadığı görülür. Bütün

bilgisi neye yaramaktadır?"[20]

Ayrıca:

"Üstad şöyle der: 'Azizlere rastlama şansım hiç olmadı. Şerefli bir insana rastlasaydım daha iyi olurdu.' "[21]

Çuang-tse hemen imayı anladı ve Konfüsyüsçülüğün övdüğü kahramanları ve kâşifleri, aynı zamanda da toplum kurallarını ve usülleri öğretmek için araya giren bilgeleri mahkûm etmekte acele etti:

"Tao ve erdemi yok edildi, çünkü iyilikseverlik ve doğruluk yaratılmak istenmişti."

Kimi zaman Joseph Prudhomme'un öğütlerini hatırlatan bir bilgelikle her şeyi istediği gibi yönetme niyetleri içindeki Konfüçyüsçülük daha doğrudan mahkûm edilemezdi.

Buna karşın, Konfüçyüsçülük resmi felsefe düzeyine çıktı ve kalıcı bir devamlılığı oldu. Konfüçyüs'ün iki önemli öğrencisinden biri olan ve 371 ile 289 arasında yaşadığı için tanımadığı kurucusuna sadık Meng-Tzu, ki ismi Latinleştirilip Mencius yapılmıştır, göksel ya da cehennemi güçler üzerine teorik yapılar kurmadı. "İnsanlar nasıl görüyorsa gökyüzü de öyle görür. İnsanlar nasıl anlıyorsa gökyüzü de öyle anlıyor," diye yazdı. Başka deyişle, Gökyüzü ölümlülerden daha fazla bilemez. Her şeyi bilen üstün güçler için de durum aynıdır. Çünkü, Konfüçyüs gibi, insanların olabildiğince iyi olmalarına

[20] *Les Entretiens de Confucius*, Çinceden çeviren, sunan ve notlayan Pierre Ryckmans, önsöz d'Etiemble, Gallimard, 1987 - XIII; 5. Önsözde Etiemble, Konfüçyüs'ün politik anlamını tartışma konusu etmektedir: "Sonlu bir dünyanın bütün güçlüklerini sadece ahlâk yoluyla çözmek istediğinden, Konfüçyüs, itiraf etmek gerekir ki, politik olarak yenildi: 496 yılında başbakanlık görevini uygulamanın ona yettiği ve kasapların eti doğru fiyatla satmalarını sağlamada bile yetersiz bir seleti idam ettirdiği konusunda bizi ikna etmek istemeleri boşunadır. Bu hikâyeye kanacak değiliz."

[21] *Les Entretiens de Confucius*, VII; 26.

yardım ederek yeryüzü üzerinde mutlu olunmasıyla ilgilenen Mencius'u özne pek ilgilendirmez. Çünkü herkesin gelişmesiyle ilgilenen bir yaşam gücünün, *ch'i* denen evrensel bir unsurun var olduğuna inanır. İnsan *ch'i* ile dolduğunda göksel doğasıyla yeryüzündeki doğası birbirinden ayrılmaz: "Yaşayan bütün on bin şey bizim içimizdedir."[22] Demek ki, var olmuş olsaydı Şeytan da buna dahil olacaktı!

İÖ III. yüzyılda yaşamış diğer Konfüçyüsçü Hsün-tzu şöyle yazar: "İnsanın doğası kötüdür. İyilik sonradan edinilir." Bu düşünce, ilk günah, yani Hata üzerine Sami düşüncelerini yansıtıyor gibi gözükse de öyle değildir. Hata kimin huzurunda işlenmiştir? Gökyüzü karşısında kesinlikle değil; çünkü Hsün-tzu kendisine saygı gösterilmesini hiç istemez. Gökyüzü, bir lütuf kaynağı değildir; kendine yardım edene yardım etmez. Ezeli bir tanrının oturduğu yer olmadığı gibi insanbiçimli bir tanrının bulunduğu yer de değildir. Bu reddediş, kuşkusuz, Hıristiyanlığı onaylamamasının yansısıdır. İnsanın Gökyüzü'nden bekleyeceği hiçbir şey yoktur. Gökyüzü, yalnızca kendi hesabına çalışan mekanik bir süreçtir. Metafiziği bu reddedişte sanki Pindaros'un sesi işitilir: "Ey ruhum, ezeli yaşama özlem duyma, olanaklı olanın alanını tüket!" Cinler var mıdır? Hayır, çünkü Hsün-tzu büyüyü, kehaneti, cin çıkarmaları ve diğer batıl pratikleri şiddetle reddeder. Doğaüstü güçlere –ki yokturlar– başvurmayı ve dini reddeder. Onun konusu Yeryüzü İmparatorluğu'dur; dinleyicilerini, imparatorları yararsız kılmak için, daha iyi olsunlar diye sık sık kendilerine yetmeye davet eder. "Her birey, kendine hakim olacağı ve ödevini tamamlayacağı kendi doğru yerini bulduğunda, imparator, bir toprak yığını gibi gereksiz olacaktı."

Teorik olarak Budizmin bu bağlamda çok küçük bir eylem alanı vardır. Ama bu alanı yine de bulur. Gerçekten de Budizm İÖ III. yüz-

[22] Wu-chi Liu, *A Short History of Confucian Philosophy*, Londra, 1955.

yılda Konfüçyüsçülüğe olduğu kadar Taoculuğa da uymaya elverişliydi. İÖ 321-297 arasında Hint yarımadasında hüküm sürmüş olan[23] İmparator Aşoka, Seylan'da, ardından ilk din değiştirenlerin Hmonlar olduğu Güneydoğu Asya'da, Birmanya'da, Kamboçya'da, Siyam'da, ardından Güney Çin'de misyonerlerin işini bitiren ilk kişi oldu. V. yüzyıldan önce Budizm Java ve Sumatra'ya ulaşmıştı. Gautama'nın öğretisinin Orta Asya'ya nasıl geçtiği hâlâ bilinmemektedir. Şurası kesin ki oradan geçti ve dil, din, kültür ve kavim fırtınası demek olan Tarım Havzası'nda biçimlendi ve değişti.[24]

Tersi zaten şaşırtıcı olurdu. Çünkü Budizm orada İran Mazdacılığın, Nesturi Hıristiyanlarının, büyük Hıristiyanlık yayıcılarının,[25] yerel dinlerin ve VIII. yüzyıldan itibaren de İslamın etkisine maruz

---

[23] Krallığında gerçek bir *dharma* ya da tamamen Budizmden esinlenen ideal kural yerleştirmek kaygısıyla bir "sosyal güvenlik" uygulayan ilk o oldu. Ücretsiz tıbbi tedavilerin insanlara olduğu kadar hayvanlara da sunulduğunu belirtmek gerekir.

[24] "History of Buddhism," *Encyclopaedia Britannica*, 1980.

[25] Nesturiler sapkın olarak görülüyordu; çünkü başları olan Kostantinopolis piskoposu Nestorius, Meryem'e *Theotokos*, Tanrı'nın Anası sıfatını vermeyi reddetti, çünkü o bir insandı ve Tanrı'nın bir insandan doğmuş olması olanaksızdı. Nestorius'a göre, ona uygun sıfat sadece *Christotokos*'tu, yani "İsa'nın Anası." Dahası, piskopos, İsa'nın insan olarak özgür ve eksiksiz bir kişiliğe sahip olduğunu oysa ki rakip ve düşmanları olan İskenderiyelilerin onu "basit bir Logos aracı"na indirgemiş olduklarını kabul ediyordu ("Nestorius-Nestorianisme," *Encyclopédie du christianisme ancien*, cilt II, Cerf, 1990). Nestorius ve öğrencileri 451 yılında Kalkedon (Kadıköy) Konsili'nden –anlaşılamadan– kovuldular. Tersine, bu onları İncil yolundaki çabalarından alıkoyamadı, çünkü Asya'yı Hıristiyanlaştıran onlar oldu; Thomas ya da Bartholomaeus ve efsanenin tersine Hıristiyanlaştırma kampanyası bir yenilgi olan İskenderiyeli Pantainos değil. Gerçekten de dinsel misyonları sadece Suriye, Emenistan ve Pers'e değil, Seylan'a ve Malabarlar kıyısında o dönemde dörtyüz bin Suriyeli Nesturi bulunan Hint'e kadar yayıldı; bunlara daha sonra "Thomas Hıristiyanları" denecektir (bu adı taşıyan havari tarafından dine geçtikleri için değil, VIII. yüzyılın sonunda piskopos Kana'lı Thomas'ı izleyen göçmenlerle sayıları kabarıklaştığından böyle adlandırılacaklardır). Pekin'e bile ulaştılar.

kaldı. Budizm Çin'de, özellikle Han hanedanı döneminde (Han imparatorlarından biri olan Ming, altın sarısı ve uçan bir tanrısallığı Buda'nın ilham kaynaklarından biri olarak yorumladı) çok yaygınlaştı. Ancak bu, yerel Taoculuğun telafi ettiği ve özellikle yaygın büyü pratikleri tarafından biçimlenen yozlaşmış bir Budacılıktı.[26] Budizmin Çin'de farklı bir yaşamı oldu; örneğin burada Arık Ülke Budizmi denen yeni bir okulun ortaya çıktığı görüldü. Buna göre, Amitabha üzerine on kez meditasyonda bulunulduğunda Arık Ülke cennette yeniden doğma şansına sahip olunabilirdi. Kuşkusuz biraz kolay: Bu bizim Hıristiyanlığın bağışlama ticaretini can sıkıcı şekilde hatırlatmaktadır.

Yaygınlaşmanın bedelini ödemek için feda etmesi gereken silahlar ve bilgi dağarcığı hesaba katılsa bile, bir dinin bu ihraç başarısı şaşırtıcıdır. Bu başarı ancak yayıcılarının yüzseksen derece fikir değiştirmeleriyle açıklanabilir: Başlangıçtaki Budizm ruhun var olmadığını ileri sürse bile –bu, hem atalara tapınma hem de Taocu iki ruh kavramına aykırı düşen radikal bir düşüncedir– yeni Budistler ruhun ortadan kaldırılamaz olduğunu öne sürerler. Nirvana bir Hiç'ti; ölümsüzlük haline gelmişti.[27] Buda, tutkuları dışlamayan Orta Yolu seçmişken onlar tutkuları ortadan kaldırmayı öğretirler, bu da onları bir kez daha Taocularla uyuşturur. Nihayet, iyiliğin ve merhametin erdemlerine vurguda bulunmaları bu kez de onları Konfüçyüsçülerle uyum içine sokar. Diğer bir ödün örneği: *Bodhisatva* ya da "doğacak Buda" Avalokitesvara cinsiyet değiştirdi, dişi bir tanrı haline geldi ve Çin ana-tanrıça Kuan-yin'le ve benzeri olan Tibet'teki Beyaz Tara'yla öz-

[26] Gerçekten de, Han hanedanı döneminde Buda'nın Lao-tzu'nun reenkarnasyonu olduğu ve aynı sunak üzerinde yan yana bulunan Buda ve Lao-tzu'ya birçok imparatorun derin saygı duydukları öğretilir.

[27] Kenneth K.S. Ch'en, *Buddhism in China: A Historical Survey*, New York, 1964 ve "History of Buddhism," *Encyclopaedia Britannica*, 1980.

deşleşti. Bunlar küçük değişiklikler değildi.

Sonra, "Konfüçyüsçüleşmiş" Budizm, Hint Budizminden farklı olarak pragmatik, hatta bayağı bir hal aldı: "Manastırlar yağhaneleri ve genel mağazaları yönetiyor, yolların bakımını yapıyor, hatta ticaret ve ödünç para vermekle uğraşıyorlardı."[28]

Fakat İlk Günah'ta Şeytan hiç yoktu: Örneğin T'ien-tai mezhebi her bir anın ve her bir tohumun içinde tüm evrenin bulunduğunu öğretiyordu. Her pirinç tanesinde Şeytan'ı aramak mı gerekiyordu?

T'ang hanedanı döneminde Budizm devlet dini haline geldiğinde ve Budizmin keşişleri, bir Batı demokrasisinde çalışma izinlerini yenileten göçmenler gibi hükümet bürolarındaki Konfüçyüsçü görevlilerden papazlık sertifikası talep etmek zorunda kaldıklarında bile (çünkü Çin'in tuhaf bürokratik alışkanlığı dün başlamamıştır) kimse Şeytan'ı tasarlamadı. Neyin iyi neyin kötü olduğuna ve Kötülüğe doğaüstü bir gücün neden olduğuna karar vermekte acele eden devlet iktidarı aslında bunu istemişti; ama iktidarı ellerinde tutanlar Taoculardan, Konfüçyüsçülerden ve Budistlerden oluştuğu için bir Kötülük Şeytanı'na kolay inanamıyorlardı. Bitki ruhlarının, varlığın karşıtı olan ölülerin ruhlarının onları tedirgin etmekte kararlı olduklarını düşünen batılınançlı insanlar orada burada hâlâ vardı. Yani, bunun için altın ya da gümüş para karşılığı ya da ağırlığınca kurban adayarak, hayaletleri ait oldukları yere göndermek için dua okumakla görevli şamanlara başvuruyorlardı; bir şey yapılamıyordu. Cahiller her zaman batılınançlıdır ve ayrıca bölge huzurunu garanti ettikleri ölçüde bu göreneklere hoşgörü göstermek daha uygundu. Din adamları ve yöneticiler için önemli olan, devrimleri kışkırtmak değil, bireşimler yapmaktı. Hatta Japonya'da, Ani Aydınlanma mezhebinin aşırılıkları Zen haline geldiğinde ve XX. yüzyılda California'da belli

[28] A.g.e.

belirsiz bir geleceğe yükselip doruk noktasına ulaştığında bile ufukta Şeytan'ın görüntüsünden eser yoktu.

Bununla birlikte, Zen Budizm mezhebi, V. ya da VI. yüzyıl Asya'sından çok sonraları çeşitli yerlerdeki Hıristiyanlara, Şeytan'ın kuyruğu ve çatal ağızlı tahta pabuçlarıyla pek yakında olduğuna inandıracak bu yoğun cesaretten yoksun değildi. Bu mezhep iki öğretiden türüyordu: Biri, 470 yılında Hint'ten gelip önce Kanton'a yerleşen, ardından yarım yüzyıl sonra kuzeye çıkacak bir Budist olan Boddhidharma'nın, diğeri yine V. yüzyıldaki bir diğer keşiş olan Tao-sheng'in öğretisinden. Bu mezhep, Çincede *wu* ve Japoncada *satori* demek olan Uyanış ya da Aydınlanma'nın, metinlerin kıt anlayışlı okunmasıyla hiç ilişkisi olmadığını öğretiyordu: Uyanış ya gelir ya da gelmezdi, hepsi bu; insan kendinde boşluk yaratmayı biliyorsa gelir ve o anda Hakikat birden oraya dolardı.

Başlangıçta bu şekilde tanımlanan Zen, barışçı bir mistisizm görünümü altındaydı. Ancak korkunç aşırılıklara eğilim gösteriyordu. Boddhidarma'nın kendini soktuğu transın dokuz yıl sürdüğü öne sürülüyordu; neden sonra Boddhidarma'nın bacakları düştü, ama o bunu fark etmedi. Ve gözkapaklarının kımıldaması meditasyonunu rahatsız edeceğinden Boddhidarma bunları kesti. Gerçekten de, bir Zen öğrencisi meditasyonunu ne pahasına olursa olsun tehlikeye atmamalıdır ve üstad I-Hsüan şöyle buyuruyordu:

"Size engel olan herkesi öldürün. Buda size engel olursa onu öldürün! Efendilerin Efendisi'ne rastlarsanız, arhanlara [Nirvanaya ulaşmış bu ulu kişiler, çilelerini bitirdiklerinden reenkarnasyondan muaftırlar] *rastlarsanız, onları öldürün!"*

Kanlı program! Yine de bu tür şiddetin kökeninde Şeytan ya da cinler yoktu. Çünkü boşlukta ne Tanrı ne Şeytan vardı; hiçbir şey yoktu. "Bedene mutlak hakim olmak, reflekslere güvenmek, ölümü

küçümsemek için zihin tekniklerinden [Zen tekniklerinden] elde edilebilecek yararı anlamış olan"[29] askeri sınıfın bazı temsilcileri tarafından Japonya'da bu şiddet işler hale getirildi. İşte savaş sanatları böyle doğdu.

Çünkü Japonya, Kore yoluyla gelen Budizmi, önce kuşkuyla karşıladı; sonra işler hale getirdi. Bununla birlikte, kendi yerli dini olan Şintoculuğa ya da daha doğru bir deyişle *şinto*, yani Tao gibi "yol" ya da dahası "tanrıların öğretisi" demek olan dinine de sahip çıktı. Ama bu, Budizmin Japonya tarafından iyi niyetle özümsendiği anlamına gelmez. XIII. yüzyılda kendi mezhebinin kurucusu olan keşiş Niçiren, Zen'i "şeytan işi" olarak niteledi ve Japonlaşmış olan ve imparatorluk iktidarı tarafından korunan Zen'in iki biçiminden biri olan Shingon'u "ülkeyi yok etmek"le suçladı. Ama, Niçiren'in fanatik ve tutarsız biri olduğu da doğrudur.[30]

Batılıların pek bilmediği Japon dilini kullanmanın güçlüğünün yanı sıra, Japonya'nın tek ulusal dini Şinto, din düşüncesinin kendisi de dahil olmak üzere günlük Batılı kavramlara meydan okur. Bir Japonya uzmanı olan Herbert'in yazdığı gibi,[31] bu "diğer dinlere benzer bir din değildir. Dogmalardan tamamen yoksun, kutsal kitap olarak yalnızca kısa metinler ve güç yorumlara dayanan, asla ahlaki kurallar düzenlememiş, hiçbir ritüel dayatmayan Şinto, Japonyalılar için daha çok kendilerini benzerlerine, Doğa'ya, Tanrısallığa bağlayan bağların bilincine varılmasıdır."

Demek ki bu dinde bizim "Kötülük" diye adlandırdığımız şeyin

---

[29] René Sieffert, *Les Religions du Japon*, Presses universitaires de France, 1968.

[30] René Sieffert, *Les Religions du Japon*, Presses universitaires de France, 1968.

[31] Jean Herbert, *Les Dieux nationaux du Japon*, Albin Michel, 1965. Bu bilgin, pek rastlanmayan bir alçakgönüllülükle, Japon Şintocuların kendi yorumları üzerine görüşlerini, ne tamamen hemfikir olasalar ne de hepsi birden övseler de yayımladı.

tanımı olmadığı gibi, etik ve dahası kötülüğü simgeleyecek karşı-tanrısallık da yoktur. Araştırmamızı demek ki burada kesmeli ve kendimizi Şintoda Şeytan'ın yokluğu koyutuyla sınırlamalıyız, ancak bu biraz baştan savma olur. Gerçekten de Şinto göksel ve yersel uyumsuzluklar olduğunu kabul eder. Şintocu kozmogonik mitlerin çok sayıdaki çeşitlemelerinden birine göre, başlangıçtaki iki cin ya da *kami* (ayrıca sekiz yüzden fazla vardır), İzanagi ve İzanami evrenin karşıt eğilimli efendilerini, biri göksel diğeri yersel olan, Güneş Tanrıçası Amaterasu-o-mi-kami ve erkek kardeşi Susano-Wo'yu (gerçekte üçüncü bir çocuk da vardır, Ay Tanrısı İsuki-yomi) doğurduklarında bir çatışma patlak verdi. Okyanus Düzlüğü, yani Su Yüzüne Çıkmış Topraklar Tanrısı olan Susano-Wo yazgısından hoşnut değildi; nehirleri ve denizleri kuruttuğunda ağladı. Aşağı Ülke'deki, yani cehennemlerdeki annesine kavuşmak istedi, bu isteği de babası İzanagi tarafından gökyüzünden kovulmasına mal oldu. Kovulma buyruğu yerine getirilmeden önce Susano-Wo bir an olsun kız kardeşi Amaterasu'ya kavuşmak istedi, sonra sonsuza kadar gidecekti. Kız kardeş bu kızgın ve taşkın erkek kardeşin gelişinden telaşa kapıldı ve göksel yaratıklar için elbise dokuduğu salonda nedimeleriyle barikat kurdu. Kız kardeşin bu sevgisizliği yersel Kami'nin göksel alanlara giremeyeceği olgusuyla açıklanır, çünkü bu doğaya karşıdır. Bununla birlikte davetsiz Susano-Wo göksel barınağa saldırdı ve Amaterasu'nun nedimeleri kendilerini tecavüze uğramış kabul ettiler; bunun üzerine dokuma aletlerini cinsel organlarına soktular. Amaterasu ise direndi ve bir kayalığa saklanmaya gitti.[32]

Bununla birlikte, bir ağaç biçimindeki bitkisel yaşam, kuş biçimindeki hayvansal yaşam, cinsel organını ve göğüslerini gösteren dişi bir *kami* tarafından simgelenen üreme yeteneği, mücevherler, yani

[32] J.-M. Martin, S.M.E.P., *Le Shintoisme ancien*, Jean Maisonneuve, Paris, 1988.

insanın zenginlik ve güzellik üretme yeteneği ve son olarak da insanın kutsal olanı yansıtma olanağını belirten kusursuz ayna, Amaterasu'yu sığınağını terk etmeye ve gökyüzüne yeniden ulaşmaya ikna ettiler. Susano-Wo sonsuza dek yeryüzü alanlarına atandı.

Bu ilk çatışmanın birçok çeşitlemesi vardır;[33] ben burada bir bireşim gerçekleştirdim. Genel simgeciliği ortadadır: Uzlaşmaz olan, göksel ve yersel güçlerin karşıtlığından oluşur. Yersel olan Susano-Wo Kötülükle ya da her durumda bilgelik yokluğuyla bir tutulabilecek karakter eksiklerini, saygısızlığı, hayasızlığı, ajitasyonu ifade eder. *Nihongi*[34] çeşitlemesinde, gerçekten de, şöyle denmektedir: "Bu *kami*'nin doğası sapkındı ve sızlanmalardan ve kızgınlıktan her zaman zevk alıyordu... Bu nedenle ailesi ona şöyle dedi: 'Yeryüzünde hüküm sürmek istiyorsan bunun sonunda kesinlikle çok yaşam yok olur.'" Gerçekten de, bir başka metin olan *Bingo-fudoki*'de Susano-Wo'nun tüm insan soyunu yok ettiği yazılıdır, yalnızca erkek kardeşi Somin ve onun, karısı ve çocuğunun canını, bir gece kendisini barındırdıkları için bağışlamıştır. Yine de Asya'nın diğer tanrıları gibi karşıt yanları vardır, çünkü ev sahibine tarım tekniklerini öğreten de odur. O bir iblis değil, dünyanın karmaşıklığının Asyalı anlamını yansıtan çelişik bir cindir. Her durumda o, Japonya'da Şeytan olarak görülmemiştir, çünkü bazı tapınaklarda ona tapılır.

Dünyayı oluşturan ikiliğe Şinto, kuşkusuz, cinlerin ya da *kami*'lerin ikiliğini de ekler, çünkü bunların iyileri ve kötüleri vardır. Bu şunu gösterir ki, bakan, klan şefi, kültürün efsanevi cisimleşmesi ve şair Miçizane Suguwara bir adaletsizliğin kurbanı olarak 903 yılında öldüğünde hayaleti imparatorluk sarayını ve ülkeyi dehşete düşürdü. Düşmanları ve hatta imparatorluk prensi kısa aralıklarla öldüler.

[33] Bunlar Herbert'in önceden belirtilen eserinde ayrıntılı olarak bulunur.

[34] 720 yılında yazıldı; 712'de yazılmış olan *Kojiki* ile birlikte Şinto'nun belli başlı kutsal metinlerinden biridir. Yedi yorumu vardır.

İnatçı kızgınlık; çünkü 947'de Miçizane, hizmetinde yüzaltmışsekiz bin iblisi olduğunu bir çocuğun ağzından açıkladı. Nihayet kendisine, imparatorlara bile verilmeyen Tenjin, Göksel Kami sıfatı verilerek yatıştırıldı. Demek ki iblisler vardır. Ancak bunlar, göksel Kami'lerin karşıtı yeryüzü Kami'leridir. Ele avuca sığmazlıkları yersel olan yaşamın da ele avuca sığmaz olmasından kaynaklanır.

Şinto'nun Yaratılış'ı erdemsiz kabul ettiği, böylece Samilerin ilk günah kavramına yaklaştığı söylenebilir mi? Hayır: "Şinto, yaratılışı, insanlığın son derece minnettar olması gereken bir olay olarak kabul etmesi gerektiğini düşünür ve dünyamızın gelecekteki yok oluşuna dair hiçbir imada bulunmaz." (Herbert) Dünyada Kötülüğün varlığı ne dünyanın kötü olması ne de Kötülüğün İyilik'ten sonsuza dek ayrı kalması demektir; Kötülüğün belirli bir yerde bulunması demek hiç değildir. Aşağıdaki hikâyenin gösterdiği gibi, Kötülük, tanrıların öfkesinin sonucudur: İmparator Sujin döneminde salgın hastalıklar ülkeyi kırıp geçiriyordu ve çok sayıda kurban oldu. "Bir gece, Mikado sarayındaki aile tapınağında üzüntü içerisinde uyumuştu ki tanrı O Mono Mushi düşünde göründü ve şöyle dedi: 'Olanlar benim irademin sonucudur. Benim karşımda bakan O Ta Taneko'ya *matsuri*'ler [dinsel kurbanlar] sundurursan öfkem yatışır ve ülke huzur içinde olur.'"[35]

Tek bir Şeytan'ı hayal etmekten yoksun olan Asya, hiç kuşkusuz, kötü tanrılara ya da bir iyi bir kötü olan tanrılara inanmıştı. Tüm Uzakdoğu kavimlerindeki iyi tanrı ve kötü tanrı düşüncelerinin dökümünü çıkarmak için ciltler gerekir; burada birkaç örnek yeterlidir. Örneğin: "Kuril ve Hokkaido Aynuları... kötü tanrıların varlığına inanırlar, ancak bu tanrıların dünyanın yönetiminde hiçbir payları yoktur; sadece iyi tanrılar dünya üzerinde yargılama yetkisine sahip-

[35] Martin'in belirtilen eserinde bu öğüdün değişik biçimleri vardır.

tir."[36] Çukçeler ve Koryaklar ise iyi ve kötü tanrıların var olduğuna inanırlar, ama kötü tanrılara ilişkin oldukça hayvani bir fikir oluşturmuşa benzerler, çünkü bunlar sanki kurt ya da tilkiymiş gibi davul sesinin onları korkutmaya yettiğini düşünürler. Ayrıca davul "şaman törenlerinde temel bir rol" oynar. Korelilere göre, "tanrılar, doğada hemen hemen her yere yayılmış ruhlar gibi düşünülür; onlardan korkulmamalıdır, yine de onları hoşnutsuz etmekten kaçınılmalıdır."

Bununla birlikte ve işin özü de sanıyorum budur, cinlere inanç Asya'da toplumsal basamaklar yükseldikçe azalır. Pek şehirleşmemiş ilkel halklar ve köylüler için iblisler hayvana çok yakın kaba varlıklarla bir tutulur; ancak toplulukların okumuş tabakalarındaki dünya kavrayışı, cinleri hissedilir görüngülerin hatalı yorumları olarak bir kenara atar. Dünyanın her yerinde olduğu gibi, batılınanç toplum seviyesinde yayılır. Bu durumdan, cehennemi yumurtaya düşük yaptırmış olanın okumuş aristokrasi olduğu sonucu çıkarılabilir. Bu sonuç yanlış olmaz, ancak okumuş bir aristokrasinin var olduğu başka kıta ve ülkelerde bu durum görülmediğinden akıl yürütme eksik kalır.

İlk bakışta bütün Asya, Şeytan'ı dünyaya getirecek dinlere sahipti: Arkaik dinler ve devletlerin otoriter hegemonyaları tarafından sürdürülen yerel ilkel toplulukların batılınançları. Fakat iki önemli olgu bunu engeller. Birincisi, sınırları sık sık değişen toprakların genişliğidir; Hint bir ülkeden fazladır, bir kıtadır ve Çin'in tarihi özellikle kırk yüzyıldan fazla süren sınırların sürekli yeniden biçimlenmesiyle iç içedir. G.B. Shaw'ın önemli bir sözünü açarsak, bir süre için tüm bir kıta yönetilebilir ya da bir ülke (görece olarak konuşursak) daima yönetilebilir, ama tüm bir kıta daima yönetilemez. Her işgal, her fetih gibi, egemen ideoloji için can sıkıcı kültür şoklarına neden olur.

İkinci olgu, Asya'nın iki büyük dininin (üçüncü büyük felsefe olan

[36] Martin, a.g.e.

Konfüçyüsçülüğü saymıyoruz), Budizm ve Taoculuğun, yeryüzü toplumlarının yansıması olan etik ile Budizmin de Taoculuğun da insani özellik atfetmeyi reddettikleri ve hatta Buda'nın Hiçlik'le bir tuttuğu en yüce bir kendilik arasında hemen ayrım yapan iki yüksek tin tarafından (hemen hemen aynı anda) kurulmuş olmalarıdır. Peygamberler varolan inançları, güçlendirmek için aştıklarında, aynı dönemde Zarathoustra örneğinde olduğu gibi, her parçadan yeni bir düşünce sistemi yarattılar. Köylüleri ve okur yazar olmayanları korkutan ve şamanların kehanet ve mucizeleri sayesinde uzak tutulan kırların müdavimi küçük cinler varlıklarını sürdürdüler kuşkusuz, fakat asla yetişkin durumuna, bizim Şeytan'ımızın durumuna doğru evrilmediler.

Sanki yazıyla birlikte Cehennem'den ve yüzlerini korkunç şekillere sokan, kin dolu cehennem sakinlerinden kurtulmuşuzdur. Bu sonuncular, bu bölümün başındaki ölülere uyarı gibi, ölümlülerin fantazmları, güçlü ve doğru bir ruhun çaba sarf etmeden reddetmesi gereken geçici halüsinasyonlardır.

Kitabın bu noktasında cinlere ve daha çok da Şeytan'a bu elvedayla Asya'dan ayrılmayı diliyorum. İlk Batılı seyyahlar bu kıtadan ateş püskürten canavar imgeleri aktardılar; kuşkusuz, Endonezya açıklarındaki Komodo Adaları'nın dev kertenkeleleridir bunlar. Ancak sonunda, bir şey kesindir: Asya Şeytan'dan kurtulmuştur. Asya'nın canavarları, harika dekoratif motiflerden ya da özsaygılarına saygı duymak gereken yeraltı cinlerinden başka bir şey değildir. Bu nedenle, Hong Kong'da bir bina inşa edildiğinde bir yeraltı cininin rahatsız edilmediğini bilmek gerekir.

Çin Bankası'nın görkemli gökdeleni bu protokolü ihmal etmiş gözükmektedir. Geç kalınmış olunsa bile yeraltı cinine kurban sunulmuş, ancak bu biraz pahalıya mal olmuştur...

5.

ZERDÜŞT, İLK AYETULLAHLAR VE ŞEYTAN'IN GERÇEK DOĞUMU

İran'daki uygarlığın çok eskiliği üzerine – İlk Hint-Avrupa krallığının merkezileşmiş yapısı ve güçlü bir dinin gerekliliği üzerine – Ari Vedacılığı üzerine – İÖ VI. yüzyılda Zerdüşt devrimi üzerine – İkici gökyüzü ve cehennem düşüncesi üzerine – Dinler tarihinde tektanrıcılığın ilk ortaya çıkışı üzerine – Zerdüşt ve kişiliği üzerine – Aristokratların gözdesi kanlı kurban törenlerine tepkisinin nedenleri üzerine – Gathaların "İncilvari" niteliği üzerine – Kutsal Ruh'un, yedi temel günahın ve kıyametin anlamının ortaya çıkışı üzerine – Cinbilimin icadı üzerine – Zerdüşt ve Mani mirası üzerine – Mecusi din adamlarının politik eğilimleri ve teokratik darbe girişimleri üzerine – Darius'un din adamlarına olan tepkisi, ama yine de Mecusiliği benimsemek zorunda kalması üzerine.

Bugünkü Rusya'nın güneyinden, Dinyeper ve Don havzasını içeren geniş bir bölge olan aşağı Volga vadisi ve Kazakistan steplerinden dört bin yıl kadar önce gelen atlılar, İran'a yerleşmek için Kafkasya Vadisi üzerinden İran'ın bereketli ovalarına akın ettiler. Böylelikle Karadeniz ve Azak Denizi kıyılarının yerine Hazar ve Basra Körfezi kıyılarını geçiriyorlardı; fakat başka kabileler Yunanistan ve Anadolu'ya doğru yola devam ettiler; daha başkalarıysa İskandinavya'nın ve Finlandiya'nın güneyine doğru gittiler ve İÖ 2000 yılına doğru Britanya Adaları'na ulaştılar. Ayaklarında sıkı potur, başlarında bizim dağcı başlıklarımızı hatırlatan bereler, küçük atlara binmiş, peşlerindeki kadın, çocuk ve eşya yüklü at arabalarının tekerlek gürültüsünü bastırmak için gırtlaklarını yırtarcasına bağırırken düşünebiliriz onları.

Eşyalar arasında sandıklar, heybeler, çömlek ve sepetler kımıldamadan duruyordu. Asla hayal edilmemiş en güçlü patlayıcı çok sonraları fark edilecektir; başlangıçta neredeyse bir hiç olan, küçük heykeller ve muskalar biçiminde simgelenen kimi inançlar, kuşkusuz aslında Şeytan'ın tohumuydu. Bu savaşçı ve "Kurgan insanları" ("tümsek" anlamına gelen Rusça sözcükten gelir) denen çoban göçmenler, gerçekten de, dünyada tek bir Tanrı'nın karşısına tek bir Şeytan'ı çıkaran ilk dini kurmaya gidiyorlardı.[1]

---

[1] Tarihçiler tarafından ortak olarak kabul gören Marija Gimbutas'ın tezini, 1963'te sunulduğu haliyle burada tekrar ele alıyorum (Marija Gimbutas: "The Indo-Europaens: Archaeological Problems," *American Anthropologist*, cilt LXV). III. ve II. bin yıl arasında meydana gelen Hint ve Avrupa arasındaki kaynaşmanın muammasını aydınlatmak gerekiyor. Dar dilbilimsel açıdan, Hint-Avrupa dillerinin birçok dala bölündüğünü burada hatırlamak gerekir, Hint-İran grubu Hint-Ari kolunu yaratmıştır.

Önceki dönemlerde de başka güzergâhlar üzerinden tekrarlanmış bu ışıl ışıl geniş işgal, birçok açıdan insanlık tarihinin en önemli olaylarından biriydi. Konuştukları dillerin Sanskritçeyle olan ilişkisi dolayımıyla Hint-Avrupalı diye adlandırılanlar insanlardı bunlar. Avrupa dillerinin hemen hemen tamamı, Yukarı ve Aşağı Almanca, Latince, Yunanca, Fransızca ve İngilizce, Ermenice, Norveççe ve Litvanyaca, gerçekten de Sanskritçeden türemiştir. Çünkü Vladivostok'tan Paris'e, Roma ve Atina'dan Los Angeles ve Rio'ya uzanan ve bugün bize ait olan kültürün kaynakları Hint-Avrupa işgaliyle kuruldu. Batı denen dev kültür ve inançlar bloğu bu kolonizasyon sonucu oluştu. "Kurgan insanları" Yakın ve Ortadoğu'nun, Avrupa'nın hemen tümünü ele geçirmemiş olsaydı, tanrısallık dahil, Evreni yorumlayış sistemlerimizin büyük bir bölümü bugün var olmazdı.

Bugün bunu unuttuk, ama neyi unutmadık ki! Yine de Yunanlılar, her şeyin bu yörelerde başladığını biliyorlardı. Prometheus'un tanrılara meydan okuduğu ve göksel ateşi çaldığı için zincirlendiği dağı, Rion Vadisi'nde Kolkhis'e yerleştirmişlerdi ve Altın Post'u ele geçirsinler diye Argonautları gönderdikleri yer de orasıydı.

Kabile örgütlenmelerine rağmen Kurgan insanları çoktan yapılaşmış toplumsal bir sisteme, bir tekniğe ve bir dine sahip olarak gelmişlerdi. Politik olarak, kralın iktidarı, hakiki modern devletlerdeki parlamentoların önbelirtisi olan aristokratik bir meclis tarafından denetleniyordu. Teknolojik olarak, sadece tekerleği ve nehir gemiciliğini değil sabanı da biliyorlardı; un yaptıkları tahılı yetiştirmek için toprağı işlemeyi de biliyorlardı. Felsefi olarak, ruhun ölümsüzlüğüne ve öbür dünyadaki yaşama inanıyorlardı; orada, elinde bir balta ya da bir çekiç taşıyan ve ölülerini emanet ettikleri erkek bir tanrı hüküm sürüyordu. Hiç kuşkusuz ülkenin önceki işgalcilerinden mirası kalan bir ana tanrıçaya tapıyorlardı; güneş ve kutsal ateş, at, yılan, yabandomuzu Kurgan insanları için sihirli özelliklere sahipti.

Hint dinleriyle kaynaşmanın ne zaman başladığı da ne şekilde olduğu da bilinmemektedir; ama kaynaşmanın olduğu kesindir: II. bin yılın son çeyreğinde Ortadoğuya yerleşen Hindular vardı; İÖ 1380'de Hitit kralı Şuppiluliuma'yla yaptığı anlaşmada Mitanni kralı Mattivaza'nın belirttiği tanrıların listesi bunun kanıtıdır; bunlar aynı zamanda Hindu panteonunun tanrılarıdır: Mitra-Varuna-İndra teslisi ve Nasatyalar. Demek ki Hint ve İran uzun süre aynı tanrıları paylaştılar; Vedalar denen kutsal yazılarda belirtilen Veda tanrılarıydı bunlar.

Demek ki, Hint-Avrupalılar demir çağından önce, İÖ iki, belki üç bin yıllarında *hakiki bir uygarlık kurdular*; belki de uygarlık adına layık ilk uygarlığı kurdular. İran'a, yüksek yerlerde, yarısı yeraltına kurulmuş köylerle tahkim edilmiş şehirler kurarak hakiki modern yöneticiler olarak yerleştiler. Oradan yalnızca Doğu üzerine değil, uzak dünya üzerine de ışık saçtılar: Sadece politik olarak değil, entelektüel olarak da.

Gerçekten de, Hint-Avrupa odağı –tarihçilerin genel kabulü olarak– eski dinlerin oluşumunda en etkili odaktır. Coğrafi konumunun ve güçlü politik örgütlenmesinin sağladığı parlamayla Ortadoğu'nun ve Doğu Akdeniz'in büyük bölümünü yüzyıllar boyunca belirlemiştir. Med savaşlarıyla yoğunlaşan Helen askeri direnişi Hint-Ari odağı için gerçek bir engel oluşturmadı, çünkü örneğin Yunan Orphikçiliğinde Hint-Ari etkileriyle tekrar karşılaşılacaktır. Yahudi ve Hıristiyan Gnostisizminin çeşitli akımları, Sürgün sonrası Yahudilik, Hıristiyanlık gibi İslamın Şii mezhebi de az çok onun derin izlerini taşır. Tektanrıcı teolojilerin büyük bölümünün, özellikle, modern kültürleri kurmuş olanların İran'ın döl yatağında oluştukları ileri sürülebilir. Bizim Yahudi, Hıristiyan, Müslüman melek ve başmeleklerimiz ve Şeytan'ımız orada doğmuştur. Örneğin İslam, Cennet'inin imgesini ondan ödünç almıştır: Daha *Avesta*'da, daha sonra Müslüman Cennet'inde olduğu gibi, seçilmiş ruha, ölmüş olanın gerçekleştirdiği bü-

tün iyi eylemleri temsil eden bir genç kız eşlik eder. Dolayısıyla, İran dini özel bir dikkati hak eder. Ve bu geniş etki nedeniyle kaynaklarının çözümlenmesi kendini bir zorunluluk olarak dayatılır.

Hint-Avrupalı istilacılar bomboş bir ülkeye gelmediler. Gerçekten de İran'ın tarihi çok uzundur, istisnai olarak uzundur. Ülkeye, bir buz çağından ötekine, neredeyse sürekli olarak yerleşilmiş gibidir; ki bu, kuşkusuz dünyanın geri kalanının durumundan farklıdır. En azından üst Paleolitik dönemden itibaren, yani otuzbeş bin yıldan beri, orada insan vardır. Aslında Zagros Dağları'nda otuzlu yıllardan itibaren yapılan keşiflerin kanıtladığı gibi orta Paleolitik dönemden ya da Musterien dönemden, yani yüz bin yıldan beri burada insan vardır ve aşağı Paleolotiğe, yani yüzelli bin yıla uzanan insan varlığının izlerinin bile bulunduğu dışlanmamaktadır. Demek ki burası gelişmiş bir toplumsal anlamın binlerce yıldır var olduğu bir ülkedir.

Dahası, Hint-Avrupalıların burada karşılaştıkları topluluklar Asya'da olduğu gibi dağınık değildi, yaylalarda toplanmışlardı. Tarıma, bitki ve hayvan türlerinin evcilleştirilmesine dayanan ilk yerleşik köyler de burada ortaya çıktılar. İran, dünyada Neolitik devrimin ortaya çıktığı ilk bölge değilse de, her durumda ilk bölgelerden biri oldu; Batı'daki Guran, Asiyab, Ganj-e-Dareh, Ali Kuş kentleri, Huzistan Horramşahr ve Zavi Semi Çanidar gibi şu anki İran sınırındaki doğu kentleri bunun kanıtıdır. İÖ VIII. bin yıldan itibaren gelişmiş ve düzenli bir tarım vardı. Tarihsel uygarlığın temelleri atılmıştı. Köyler yaylalarda ve aşağı Huzistan'da çoğaldılar.[2]

---

[2] İÖ III. bin yılda İran'ı işgal eden Hint-Avrupa halklarının aslında VIII. bin yıldan bu yana orayı işgal eden ve bu arada başka yere göç etmiş ilkel toplulukların soyundan geldikleri varsayımı hiçbir şey çürütemediği gibi doğrulamamaktadır da. İlk işgalcilerin uzak akrabaları tarafından toprakların yeniden işgal edilmesine dayanan bu şema, gerçekten de, Keltlerle birlikte görülmüştür (bkz. s. 169). Bununla birlikte, böyle bir varsayım ancak, yapılmayı bekleyen arkeolojik keşiflerle doğrulanabilir. Bununla birlikte, 1947-1949'da

Bu köylerde yaşayanların bir dini vardı; bu dini bildiğimizi ileri süremeyiz. Okyanusya dinleri bölümünde tarihöncesi dinler konusunda bunu açıkladım. Bu dinin çoktanrılı olduğu, köyden köye değiştiği varsayılabilir. Eliade, Ortadoğu'nun her yerinde simge olarak boğa'ya tapıldığını ileri sürer,[3] bu olasıdır, ama kanıtlanmamıştır ve her durumda boğayı eril bir ilkeye tapınmanın kanıtı olarak yorumlamaktan kaçınmak gerekir. Örneğin Anadolu'da tarihi VIII. bin yıl öncesine uzanan bir kent olan Çatalhöyük'te, boğa "tapınması" tezini doğrulayan öküz başları bulunduğu doğru olsa da, simgeler konusunda çoğul okumaya açık olmak gerekir. Gerçekten de, boğanın boynuzları ile hilal ve rahim (fallop boruları ile birlikte) arasında temel bir benzerlik vardır. Amerikalı Cameron bu yorumu sistematize etmiştir.[4] Simge ikilemesinin anlamlı örneği olan Hathor, Mısır bereket tanrıçası, inek başındaki boynuzların arasında bir hilalle simgelenmiştir. Her durumda, eski dinlerin güç ile doğurganlığı birleştiren eril-dişil bir simgede boğayla verimliliği birleştirdiklerini düşünmek olasıdır. Hem ineğin hem de kadının gebeliğinin dokuz ay sürüyor olması –ilk tarımcıları şaşırtan bu çakışma– bu düşünceyi güçlendirir.

Şu da açıklayıcı bir durumdur ki, Bereketli Hilal merkezlerinden biri olan Elam ülkesinde, en önemli tanrıça olan Kiririşna bir bereket

---

kaleme alınmış Enstitü üyesi Roman Ghirshman'ın eseri *L'Iran, des origines à l'islam*'da [Kuruluşundan İslama dek İran] (Albin Michel, 1976) şu belirtilir: "Bu vahalara en eski yerleşen insanların [Hint-Avrupalılardan önce gelen III. bin yılın İranlıları] kemiklerinden yapılan antropolojik incelemeler çok homojen bir ırkın varlığını kanıtlamaz ve bilgilerimizin şu anki durumunda, orada karşılaşılan iki tür Dolisephal insanın sonradan gelip gelmediği ya da tersine, Akdenizli adı altında belirtilen ve tarih-öncesi dönemde, Akdeniz'den Rusya Türkistan'ına ve İndus Vadisi'ne uzanan aynı grubun özelliklerini taşıyıp taşımadığı bilinmemektedir."

[3] Mircea Eliade, *Histoire des croyances et des idées religieuses*, c. II, Payot, 1973.

[4] Dorothy Cameron, *Symbols of Birth and Death in the Neolithic Era*, Kenyon-Deane, Londra, 1981.

tapınmasının resmi işaretleri olan çömelmiş, doğurma pozisyonunda ve göğüslerini tutar'ken temsil edilmiştir, ama beklenenin aksine, Kiririşna'nın eşi olan tanrı İnşuşinak boğa'yı çağrıştırmamaktadır.

Demek ki İran yaylaları, toplumsal bir bilincin ötesinde hiç kuşkusuz dinsel bir bilincin ortaya çıktığı ilk yerlerdir. Yine de, III. bin yılın ortalarına kadar bu yaylalar görece tecrit edilmiş kaldıklarından İran dini gerçek anlamıyla burada değil, Huzistan'ı ve komşu dağların bir bölümünü kapsayan ve dört şehirden oluşan –en ünlüleri, krallığın federal başkenti Sus'tur– Elam'da gelişti.

Elam krallığı çok eskidir; İÖ 2700'e kadar uzanır. Katı hanedanlık kurallarına tabi olarak, kesin stratejik kısıtlamalara da boyun eğiyordu, çünkü bir yandan yaylaları ve diğer yandan, Doğu'nun ilkel topluluklarının yayılmacı atılımlarını denetliyordu. Aslında İÖ IX. yüzyıl ortasında Med krallığının kurulmasına kadar Elam tarihi Ur, Babil ve Asurlulara karşı seferlerin olduğu art arda köleleştirmelerin ve fetihlerin tarihidir. *Ligare*, yani "bağlamak" sözcüğünden geldiğini gördüğümüz *religio* sözcüğünde semantik işlevini de yerine getiren din, politik bir işleve sahiptir. Medler, ardından Persler geldiklerinde, günümüze kadar belirlenememiş topluluklar arasında, özellikle Hint-Ari olmayanlar arasında[5] güçlü ve eski, hem politik hem dinsel yapıların bulunduğunu gördüler.

Dolayısıyla, Hint-Avrupa işgallerinden çok önceleri İran, merkezileşmiş bir ulus-devletin gelişimine istisnai olarak uygun ve geleneksel olarak güçlü bir iktidara elverişli bir alan teşkil ediyordu. Gerçekten de, yalnızca İran'da değil, bütün eski uygarlıklarda zorba hükümdar hemen her zaman "yazgı işareti" diye adlandırılabilecek şeyin

[5] Sorunu saptayan *Encyclopaedia Universalis* şöyle yazar: "Başkent Sus'u çevreleyen yaylalarda ve kuzeye ve doğuya uzanan Elam Krallığı'nda yaşayanların etnik kökenlerinin ne olduğu bilinmemektedir; ne Sümerdiler ne Sami; ve Sümer, Akad, Babil ve Asurlularla sürekli savaş halindeydiler."

izleriyle çevrilidir: Seçilerek gelmiş olsa da onu seçen yazgıdır; başka deyişle, erişilmez tanrısallıklar tarafından seçilmiştir ve onların yeryüzündeki vekilidir. Dolayısıyla, hem onlara tapınmanın kefilidir hem de iradelerine saygının ve iradelerinin sözcüsüdür. Dumézil'in önerdiği[6] ünlü savaşçı-rahip-çiftçi üçlüsü burada bazı küçük farklılıklar gösteriyor gibidir, çünkü kral birçok durumda hem en yüksek papaz hem de askeri şeftir. Firavunlar ve Yahudi krallar bunu kanıtlayan örneklerdir.

Her durumda, yalnızca tanrılara değil krala da kutsal diye tapınılır. Kral panteon üzerinde egemenliğini yitirmeye hoşgörü gösteremez (ama, Keyhüsrev ve Darius döneminde, krallık iktidarının tartışmasız olduğu ve ikbalin zirvesine çıktığı için hoşgörülü davranacaktır). Hiyerarşide yer almayan, birbirine rakip birçok tanrı, kralın sahip olduğu iktidarı tartışma konusu edebilir.

Böyle bir politik sistem, ortak zihniyete hakim olabilmek için, anlatı ve simge bakımından yeterince zengin, güçlü bir dini gerektirir. Bu da, kutsal yazılar olan Rigvedalar'a dayanan Vedacılık oldu.[7] Vedacılık, Medler geldiğinde İran halklarının tümü tarafından paylaşılıyordu. Tam bir hükümdar diniydi; Hint'ten gelen, çok sayıda at ve öküzü kurban eden, daha ilerde göreceğimiz gibi, uyuşturucu almış kutlayıcıların kendilerini cinsellik ve şiddet âlemlerine bıraktıkları vahşi tören yandaşı Aryalar ya da Ariler. Nihayet bu, İran halklarına dayatılan din oldu.

O dönemde "İran halkları" denince ne anlaşılıyordu? Bu tanım yalnızca, özellikle Hint-Avrupa kökenlileri değil –bunlar ilk kez İÖ III. bin yılda ve ikinci kez İÖ 1700'e doğru gelerek yaklaşık olarak şu anki İran topraklarını işgal etmişlerdi– ek olarak Hazar Denizi'nin

---

[6] Georges Dumézil, *Les Dieux souverains des Indo-Européens*, Gallimard, 1977.

[7] Sanskritçe kaleme alınmış kutsal kitaplar olan Rigvedalar İÖ 1200 ile 900 arasında yazılmıştır.

her iki kıyısındaki İskitler ve Sarmatlar ile Don ve Ural arasında Sarmatlar gibi göçebe yaşayan Alanları da içeriyordu. İran dininin güçlü yapılanmasına katkıda bulunan site-devletlerin bu dinin etkisini komşu topluluklara da yaydığı varsayılabilir; genel olarak Doğu'ya, Sogdiane (Sogd bölgesi), Baktriane (bugünkü Afganistan), Sakas, Arachosie, elbette güney dahil, Carmanie (bugünkü İran Belücistanı'na denk düşer), ayrıca Sarmatlarla İranlılar arasında (bugünkü Türkmenistan'ın bir bölümü) yaşayan Parthlar, Asur ve Babil (Fırat ve Dicle arasında) ve nihayet aşağı yukarı bugünkü Irak'ın yerinde bulunan Kassit krallığına.

Böylece Medler geldi. Övünç dönemi de geldi.

Herodotos'a göre İÖ 728'de (ancak görünüşe bakılırsa bir yüzyıl önce) Deiokes tarafından kurulmuş olan ve Hint-Avrupa işgallerinden yaklaşık on yüzyıl sonra yeni İran imparatorluğunun çekirdeğini oluşturan Med krallığı, kuşkusuz, savaşçı ve –VII. yüzyılın yarısından VI. yüzyıl sonuna kadar süren İskit ara dönemi bir yana bırakılırsa– muzaffer bir krallıktı. İÖ VI. ve V. yüzyıllarda, Akamanış döneminde, tarihin en büyük imparatorluklarından biri oldu; Libya'dan Hint'e, Karadeniz'den Hazar ve Aral Denizi'ne, Etiyopya'ya kadar uzanıyor, Basra Körfezi'nin ve Arap Denizi'nin doğu kıyılarının tümünü kapsıyordu. Bir Yedi Denizler imparatorluğuydu: Akdeniz, Kızıldeniz, Karadeniz, Hazar, Aral Denizi, Basra Körfezi ve Arap Denizi. Tüm tarihin en geniş imparatorluklarından biriydi ve imparatorluğun hemen hemen tümünü fetheden İskender tarafından bozguna uğratılacaktı.

Med imparatorluğunda birçok dil konuşuluyordu. Öncelikle, imparatorluğun neredeyse tümünde konuşulan Aramca –çünkü bu imparatorluk bürokrasisinin diliydi– sadece Elam bölgesi haline gelen yer hariç, eski Perçe, Babil dili ve nihayet Elam dili konuşuluyordu.

600 yılına doğru dinsel bir kopma oldu. Bu, şaşırtıcı bir olay olan Zerdüşt reformudur. O zamana kadar Veda çoktanrıcılığı hüküm

sürmüştü. Zerdüştlük ya da öncesi İran'ında din ve dinsel örgütlenme üzerine Rigvedalar'dan başka pek az metne sahibiz; her durumda Veda dininin doğaüstü iki büyük güç grubunun hükmü altında olduğu bilinmektedir: *Ahuralar*, üst tanrılar ve *daeva*'lar ya da alt tanrılar. Bunların her ikisi de, Güneş'in, Ay'ın ve yıldızların seyrini yöneten iki temel tanrı, Ahura Mazda ve Mitra tarafından yönetilir. Şeytan'la kıyaslanabilecek önemli bir karşı-tanrı ya da cin bilinmemektedir.

Ancak dinler tarihinde tamamen yeni bir kavram ortaya çıkmıştır: Ahiret mutluluğu kavramı. İran dininin temel teması, gerçekten de, Zerdüşt reformundan çok önce, bireysel ve kolektif ahiret mutluluğuydu. Hemen söylemek gerekir, Şeytan, burada, bir Agar kültüründeki streptokok kolonileri kadar oluşmaya hazırdı. Çünkü "ahiret mutluluğu"ndan kim söz ederse "cehennem azabı"ndan da söz eder ve her kim ki "cehennem azabı"ndan söz eder "Şeytan"dan da söz etmiş olur. Ölenin ruhunun çaresiz yargılanmasının ilk kez gündelik Sarmat ve Alan (İskitlerinki pek bilinmemektedir) teolojisinde ortaya çıktığı görülür: Osetlerin uyguladıkları cenaze töreninde, *bahſaldisyn*, Nart denen kahramanların ülkesine atla gitmiş olan ölenin ruhuna, Dilek Sahibi Köprüsü ya da *Shinvat Peretu* denen dar bir köprüyü geçmesi gerektiğini hatırlatmak için biri söz alır; eğer ruhu doğruysa geçecektir; değilse, onun ve atının altındaki köprü çökecektir. Bu geçişin çeşitli biçimleri vardır. Zaman ve yazgı tanrısı Zurvan'ın adından dolayı Zurvani denen Med mezhebine göre bu köprü, üzerinden suçlu geçerken –yaygın imge olarak– bir kılıç ağzı gibi keskinleşir.

Suçlu nereye gider? Ruhun yazgısına karar vermekle görevli tanrı Rashnu'nun yargısı olumsuzsa, günahkâr, yakıcı ve pis kokulu cehennemi bir yere, *hamestagan*'a gidecektir. Bununla birlikte, Zerdüşt reformundan sonra bile bu cehennem geçicidir, çünkü Kıyamet Günü tüm bedenler dirildiğinde yok olacaktır; Hıristiyanların alışkın oldukları bir temadır bu. Dolayısıyla, bizim sonlu Cehennem'imizden

çok Hıristiyan Araf'ına daha yakındır. Ancak kuşkusuz, ahiret mutluluğu kavramı, günah kavramını zaten içeriyordu.

Ahiret mutluluğu teması Zerdüşt öncesi Mitra mitinde daha güçlü olarak ortaya çıkmıştır. Bizimki gibi, peygamberler tarafından bildirilmiş ve doğumu, yine İsa gibi, bir mağarada, mucizevi küçük bir çocuk biçiminde olan ve istisnai bir yıldızın ortaya çıkışıyla belirtilen Mitra, evrenin yöneticisi karşıt tanrılar olan ve kimliği akımlara göre değişen farksız bir Demiurgos'tan doğmuş Ahura Mazda ve Ahriman ya da Angra Manyu, İyi ve Kötü arasındaki göksel aracıdır. Örneğin özellikle İranlı akıma göre bu, kendi kendine gebe kalmış olan Ahura Mazda'dır. Zurvani akımına göre ise, Ahura Mazda ve Ahriman'a, yani İyi ile Kötü'ye birlikte gebe kalmış olan çiftcinsiyetli tanrı Zurvan'dır.[9] Her durumda burada Mitra, Vişnu'nun yerini doldurur; Vişnu, Zerdüşt öncesi dinde dünyanın Kurtarıcısı'dır: Tanrılar ve iblisler evreni ateşler içine atarak savaşa tutuşurlarken ve –dönem için olağanüstü metafizik kavram– uzamı yok etmekle tehdit ederlerken Vişnu yayılabilen gövdesiyle uzamı kapsadı ve dünya yeniden doğabildi.

Geriye bir olgu kalır: İÖ III. yüzyıla, yani Parth dönemine kadar aralıksız varlığını sürdürmüş olan İran dini, Şeytan'ın şekillenmesinde tüm dinlerden daha fazla rol oynamıştır.

---

[9] 453'e doğru Şam'da (Damas) doğmuş ve 533'e doğru ölmüş Yunan filozof Damaskios ya da Damaskius, Atina Felsefe Okulu'nun son temsilcisi, *İlkeler Üzerine Kuşkular ve Çözümler*'de, bir öncülü olan 300'den önce yaşamış Rodoslu Eudemos'un sözlerini belirtir: "Müneccimlerin [Bağdaştırmacı bir akım kurmuş olan, İran dininde büyük bir rol oynamış olan Med müneccimleri] bazıları, Tüm Birleşik Zaman diye, diğerleri Uzam diye adlandırırlar. Bunun sonucu bir İyi Tanrı ile bir Kötü Cin, yani aydınlık ile karanlık arasındaki farklılıktır. Ve aynıları, bölünmez doğayı böylece paylaştıktan sonra, en önemli elementlerin ikili bir sınıflandırmasını yaparlar ve birinin yönetimini Oromazes'e [Ormazda ya da Ahura Mazda], diğerininki Areimanios'a [Ahriman] verir." *Encyclopaedia Britannica*, "Iranian Religions." İran dininin nihai akımını temsil eden Maniciliğin açıkça oluştuğu burada görülür.

Burada tanrısallığın bürünebileceği toplumsal rolün belki de eşsiz bir netlikle belirdiğini saptamak gerekir. Tanık Aryaman; Mitra ve Varuna ile sık sık bağdaştırılan, Bhaga ile birlikte Mitra'nın temel "yardımcısı" kabul edilen Aryaman'ın adı "dost" anlamına gelir; "Arya toplulukların üyelerini birleştiren bağların sağlamlığına göz kulak olur," diye yazar Dumézil. Aynı zamanda, konukseverlik ilişkilerine, yollarda serbestçe dolaşmaya (salt yeryüzünde değil, öbür dünyada da), evliliklere, ritüel faaliyete, karşılıklı hediye alıp vermelere ve yardımlara da göz kulak olur; bu tür toplumsal işler bakanlığının temel doğaüstü faaliyeti "Babalar"a da göz kulak olmaktır. Dumézil'in belirttiğine göre bu terim, ataların bir bölümünü ve önemsiz cinler topluluğunu da belirtir.[9] Tanrısallığın bu yanı anlamlıdır, çünkü Aryaların, ilk hakiki Arilerin kendi tanrılarını ve her durumda Aryaman'ı kendi toplumlarına göre özel olarak ve doğrudan şekillendirdiklerini belirtir. İranlılara göre tanrılar yeryüzü işlerini yönetmek için vardırlar.

Zerdüşt reformundan sonra bile, Aryaman, tanrısallık katını kaybettiğinde ve Sraosa adı altında dirildiğinde, "İran vatanının tanrısı" aşağı yukarı aynı işlevlere sahiptir ve hatta yeni işlevler yüklenmiştir: Bu, tam olarak Hıristiyanlığın koruyucu meleğinin habercisidir; "öncelikle kendi cesedinin başucunda duran, sonra bu dünyadan ötekine geçmek için atmosferi aşan ruhu [ölümü takip eden üç gün boyunca ruhu] cehenneme götürmek isteyen iblislere karşı koruyan" Srao-

[9] Dumézil'e göre, panteonun bu yeniden düzenlenmesi tarihin doğrudan sonucudur: "Davranışları, farklı oldukları için reform için tehditkâr idealleri, şiddete dayalı ve taşkın bir aristokrasiyle bayağı ve açgözlü bir köylülüğün ideallerini garanti eden diğer düzeylerden tanrılar [yani İndra ve Nasatyalar] reddedildi, mahkûm edildi ve rezil edildiler." Bu şema, Fransa'da isyancı yerel derebeyliklere ve ayaklanmaya her zaman müsait köylülüğe karşı krallığın inşasının şemasına çok benzemektedir. Hint tarihinde, her durumda, Gökyüzü'nün Yeryüzü'nünkinin yansısından başka bir şey olmadığı yine de söylenebilir. Dumézil, *Les Diex souverains des Indo-Européens.*

sa'dır, diye yazar Dumézil (*Zend Avesta*'yı bizzat yorumlamış olan J. Darmesteter'den aktarır). İlk hakiki tektanrıcılığın yakın olduğu görülür.

Demek ki İran'ın görünüşteki çoktanrıcılığı, yeryüzü yönetiminin göksel bir yansısı olan merkezileşmiş göksel yönetim sistemine göre kurulmuştur. Yeryüzü yönetimi gibi İyi ve Kötü arasındaki geçici bir dengeye dayanır ve bunun gibi, kötülüğün, İyi'nin nihai zaferiyle, varsayımsal bir gelecekte yok olacağını vaat eder. Bu da İran'daki gibi, özellikle Akamanışların muhteşem döneminde, bir fetih yönetimidir. Vedacılık imparatorluğun politik, kraliyetle ilgili ve aristokratik yapısını yansıtır.

Sonuçta Zerdüşt gelir.

Eski Farsçada Zarathustra, modern Farsçada Zarthosht, kuşkusuz 628'e doğru doğdu ve 551'e doğru öldü. Adının anlamı belirsizdir. Platon onu "Oromazdes'in oğlu"[10] diye adlandırır. Bu hiç kuşkusuz bir imgedir, çünkü Oromazdes, Vedacı panteonun iki büyük tanrısından biri olan Ahura Mazda'dan başkası değildir. Fakat, İS I. yüzyılda, Plutarkhos'un da ona tanrılarla bir akrabalık atfettiği doğrudur.[11] Plinius, daha doğduğu gün güldüğü konusunda teminat verir.[12] Tüm bunlar onun Yunanlılarda tanrı oğlu ya da yarı-tanrı kabul edilen efsanevi bir kişilik olduğunu gösterir. Dion Chrysostomos'a göre, bir dağa çekilmişti, ateşler dağı yakıp kül etti, peygamber sağ salim kurtuldu ve halka hitap etmeye başladı.

Tek başına kişiliği bile dikkate değer; gerçekten de, bir reformcunun karakterinin reform kararında belirleyici olmadığını düşünmek güçtür, tıpkı bir reformun uygun bir tarihsel koşula denk düşmediği-

[10] Platon, *Alcibiade*, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, Mass. ve William Heinemann, Londra, 1923.

[11] Plutarkos, *Numa*, 4, "Ünlü Adamların Hayatları," La Pléiade, Gallimard, 1956.

[12] Pline, *Histoire naturelle*, VII, 15, XXX.

ni düşünmenin güç olduğu gibi.

Avesta'nın[13] onüçüncü kitabı olan ve Zerdüşt'ün biyografisine ayrılmış *Spend Nask* kaybolmamış olsaydı kuşkusuz daha fazla şey bilirdik. Gerçekten de, *Avesta*'ların geri kalanından yaşamı üzerine tarihsel olarak pek bir şey öğrenemeyiz: *Avesta*'lardan biri olan *Yasht*, Zerdüşt ortaya çıktığında tüm doğanın bayram ettiğini ve tanrılara kurban sunan bir rahip ve bir ozan, Sanskritçede *hotar*, olduğunu belirtir. Bu sonuncu nokta önemlidir, çünkü Zerdüşt özellikle öküz kurban eden insanlara öfke duyuyordu. İkinci çözümlemede, *Avesta*'larda bulunan kişiliğinin bazı özellikleri sanıldığından daha açıklayıcıdır.

İsa'nın çölde baştan çıkarılmasının altı yüzyıldan daha fazla bir süre önceki habercisi olan *Avesta*'ların diğer kitabı *Vendidad*, Şeytan'ın inancından vazgeçmeye kışkırtmak için ona yaklaştığını aktarır ve *Yasht* ise cinlerle çatışmadan sonra zafer kazandığını ve onları yeryüzünden kovduğunu belirtir. Zerdüşt'ten söz eden daha ileri tarihli diğer kitaplar olan *Dinkard*, *Şehname*, *Zerdüştname* olağanüstü olaylar ve mucizevi tedaviler aktaran övgülerle dolu biyografilerdir. Hiç kuşku yok ki Zerdüşt kendi döneminde ve sonraki yüzyıllarda salt bir peygamber olarak değil, dahası doğaüstü bir kişilik olarak görülür. Bu, tıpkı bazı tarihçilerin İsa'nın varlığından kuşku duymaları gibi,

---

[13] Zerdüşt öğretisini, *Zend-Avesta* da denen *Avesta*'lardan öğreniyoruz. Bunlar, çok daha yaygın gibi gözüken ve İskender'in İran fethi sırasında yok edildiği ileri sürülen kozmogonik, yasa koyucu ve dinsel bir corpus'un tek kalıntılarıdır. Bize ulaşan *Avesta*'lar ilk çeşitlemenin parçalarından yola çıkarak, IS III. ve IV. yüzyıllarda, Sasani kralları döneminde yeniden oluşturulmuştur. Beş bölümden oluşur, Gathalar merkezi bölüme aittir; Yasna dinsel kurallardır ve kutsal içecek *haoma*'nın hazırlanmasının ve tüketilmesinin kurallarını belirtir (bkz. dipnot 19). Gathalar Zerdüştçü ezgilerdir ve Zerdüşt'ün yazdığı şekliyle aktarıldıkları ileri sürülür. Diğer dört bölüm, Zerdüştçü din şeflerine saygıdan ibaret olan *Visp-rat*; dinsel ve sivil Zerdüşt yasasını içeren *Vendidad*'lar ya da *Videvdad*'lardır; Yasht'lar, çeşitli kahramanlara, yani meleklere ya da yazata'lara yönelik yirmibir ezgiden olusur ve *Khurda Avesta* küçük metinlerden ibarettir.

bazı İran uzmanlarının da onu tarihsel tözü olmayan bir mit olarak kabul etmelerine yol açmıştır. Birçok peygamberin yazgısıdır bu[14]... Burada Zerdüşt'e karşı ölçülü davranmak daha akla yatkın olur, çünkü belirli bir dönemde Vedacılıkta reform yapan etten kemikten bir insandır o.

Kuşkusuz Zerdüşt'ün de bir doğum yeri vardır. Bazı tarihçiler Baktriane, başkaları Media ya da Pers derler. *Avesta*'nın iki kitabı *Yasna* ve *Vendidad*'a göre, doğduğu yer olan babası Purusaspa'nın evi ("benekli attan") Airan Vej bölgesindeki Dareja Nehri kıyısındadır. Bir başka eski metin doğum yerinin Atropatene yönünde olduğunu belirttiğinden bunun eski Media'nın[15] kuzeybatı sınırında, kısmen Ermenistan sınırı ve Hazar Denizi kıyısında, Araks Nehri kıyısındaki Aran çevresi olduğu sonucu çıkarılabilir. Demek ki müneccimler ülkesinden geliyordu ve o da müneccimlerden biriydi. Evli olduğu kesindir; çünkü küçük kızının adının Purucista olduğu bilinmektedir. Yine *Yasht*'tan öğreniyoruz ki, at yetiştiricisi bir kabileden geliyordu: Spitama kabilesi, "parlak saldırı." Tam adı Zarosht Spitama'dır.

Kısa sürede düşmanlar edindi. Yoksuldu. Ahura Mazda'ya yakarmasında bunu oldukça sık ifade eder: "Ey bilge, niçin güçsüz olduğumu biliyorum, az sürüm ve az insanım olduğundan." Onu horgören zengin bir grup genç savaşçının düşmanlığını kazandı; bunlar gizli bir erkek dayanışma topluluğunun üyesiydiler ve sloganları aesma idi, yani "büyük öfke," kısacası bunlar günümüzde kendilerine "şama-

---

[14] Eliade, *Histoire des croyances et des idées religieuses*'de (Payot, 1973) "Zerdüşt ve İran Dini" bölümünde, Mazdacılığın bazı tarihçilere göre İran dininin sadece bir parçasını oluşturduğunu, dolayısıyla reform olmadığını ve bu bakış açısına göre reformcu da olmadığını belirtir. Bu eleştirel radikalizm, çalışmaların ve kaynakların yeniden incelenmesini gerektirmesine rağmen, bu sayfalarda elbette benimsenmemiştir. Zerdüşt reformunun kanıtları ciddi biçimde tartışmak için yeterince çok gibidir.

[15] "Zoroaster," *Encyclopaedia Britannica*, 1962.

tacı" denilen insan grubundandılar. İkisinin adı bilinmektedir; cünkü Zerdüşt bunları, müritlerinin önünde lanetlemiştir. Birinin adı Bandva'dır, diğeri de sert bir kış günü soğuktan titreyen Zerdüşt'ü ve hayvanlarını misafir etmeyi reddeden "küçük Vaepya prensi."

Şimdiden bir portresi olmuştur: Yoksul ve coşkulu bir şair, aynı zamanda şiddet-karşıtı biri, kuşkusuz bir müşfik, bir meczup, belki bir şaman, ama aynı zamanda kinci biri. Gerçekten de, kendilerini kanlı tapınmalara verenlere amansız bir şiddetle saldırır. Oysa Eliade'ın ortaya koyduğu gibi, bu tapınmalar tam da erkek kültlerini niteleyen şeylerdi. Bir at yetiştiricisinin oğlu olan Zerdüşt'ün bu hayvanların kurban edilmesinden tiksinti duyduğunu düşünmek oldukça çekicidir. Çünkü bu görkemli hayvanlarla yaşamış herhangi bir kimsenin onlara karşı neredeyse kardeşçe bir bağlılık duymadığını ve tanrısallığı tatmin ettiği sanılan böyle bir katliamdan tiksinmediğini düşünmek son derece güçtür. Daha çekici olan şey, Zerdüşt'ün hayvan kurban etmek konusundaki tiksintisinin, Gathaların düşündürttüğü gibi kurban edenlerin gaddar ve kibirli kişiliğinden dolayı güçlendiğini düşünmektir. Ancak nihayetinde, bu çözümlemeyi yirmialtı yüzyıl sonra daha ileriye götürmek macera olur. Kesin olan tek şey, peygamberin bu zalim aristokratlar karşısında hissettikleridir.

Bu, kuşkusuz, Zerdüştçülüğün, at ve öküz kurban eden zengin kurban ediciler karşısında Zerdüşt'ün kişisel kininden doğduğunu ileri sürmek anlamına gelmez. Bu, yukarda belirtilen ayrıntılardan anlaşıldığı üzere Zerdüşt'ün karakterinin şiddete dayalı ve çok daha dünyevileşmiş aristokratik bir dinin reddine denk düştüğünü gösterir.[16]

[16] Bu konuda, Vedacılıktan türemiş olan Brahmancılığın bunun iç mantığını açıklamış gözüktüğünü saptamak gerekir, çünkü kast sisteminin inşasına ve brahmanların ezici yararına brahmanlar tarafından yönetilen bir toplumun inşasına yöneltmiştir.Tersine, Hint'in ineklere mutlak saygıyı Zerdüşt'ün ve Zerdüştçülüğün etkisine borçlu olup olmadığı sorulabilir. Konu, ne yazık ki, Şeytan'ın kökenleri üzerine bu araştırmada ele alınmayacak kadar geniştir.

Güçlülerin dini olan Vedacılık İran'da halkı gerçek tinsel yardımdan yorsun bırakıyordu. Oysa Zerdüşt de bir müneccimdi. Böyle bir eksikliğe ilgisiz kalamazdı. Gathalarının tinsel öfkesi, acıları ve lirizmleri çoğu zaman merhametle de zenginleşiyordu. Zerdüşt, halka karşı büyük bir şefkat ve ilgi besleyen büyük peygamberler soyundandır. Ve dönem Zerdüşt için uygundu.

Gerçekten de Zerdüşt'ün ortaya çıkışı, II. Nabukadnezar ve Kyaksares dönemlerinde Asurluların bozguna uğratılması ve komşu ülkelerin köleleştirilmesinin ardından büyük İran İmparatorluğu'nun kurulmasıyla aynı zamana denk düşer. O dönemde imparatorluk düşmanlara karşı güçlendirilmiş, merkezileşmişti; başkenti Persepolis ışıl ışıl parıldıyordu. Sus'ta, Ekbatana'da ve diğer şehirlerde egemen kasta ayrılmış şatafatlı bahçelerle çevrili olağanüstü saraylar ve tapınaklar yükseliyordu. Çalışanların, zengin kastlar tarafından sömürülmelerini engellemek amacıyla çalışma saatlerinin belirlendiği fermanının gösterdiği gibi Darius, toplumsal bir bilincin belirtilerini sergilemiş olsa da, halk, büyük kült törenlerinin dışında kalıyordu.

Bu genç imparatorluğun ölçülerine uygun bir dinin ihtiyacı o zaman hissedildi. Gerçekten de imparatorluğun boyutları ve uygulanan dinlerin çokluğu din adamlarını çöküşle tehdit ediyordu; müneccimler kabilenin diğer kastlarından birini oluşturuyorlardı, ki Babil müneccimleri gibi bazıları açıkça şarlatan olarak suçlanmıştır. Med müneccimlerinin dinlerinin kesinliği ve basitliğiyle yürürlükteki çoktanrıcılıktan farklılaşması gerekiyordu. Bu din görkemli tapınma kurallarıyla, kurbanlarıyla ve yandaşlarının gücüyle değil, birey üzerindeki iç nüfuzuyla, kaçınılmaz bir aciliyetin ve müthiş bir hedefin duygusuyla kendini dayatacaktı: Gökyüzü'nün kazanılması ya da kaybedilmesi, ahiret mutluluğu ya da ezeli güçsüzlük. Peygamber işte o dönemde ortaya çıktı; konuştu ve Vedacılık temelleri üzerinde kurduğu din bir kalıntıdan başka bir şey olmasa da sesinin yankıları titreşti ve

hiç kuşkusuz yüzyıllar boyunca da titreşecektir.

Doğumundaki efsanenin kanıtladığı gibi İsa'nın prototipi olan Zerdüşt, bir reformdan daha fazlasını yapmıştır; Avesta'daki *Gatha* denen "incilvari" ilahilerinin belirttiği, Pehlevi kitaplarının ve Yunan tarihçilerinin doğruladığı gibi ilk tektanrıcılığın gerçek kurucusudur.[17] Öğretisinin çoktanrıcı görünümleri, yukarda kısaca betimlenen ve yok etme iddiasında bulunmadığı eski dinin kalıntılarından başka bir şey değildir.

Zerdüşt dininin bir anda ortaya çıktığını ve müneccimin, tamamen silahlı, tam ve değişmez bir dinsel sistemle ortaya çıktığını düşünmekten kaçınmak gerekir. Tersine, Zerdüşt ilahileri olan Gathalar, ağır bir evrime işaret ederler.[18] Ateş öncelikle Kutsal Ruh'la özdeşleşmiştir, ardından Tanrı'nın görünür biçimi olan Güneş'le, nihayet tanrıların en yükseği olan Ahura Mazda'yla. Vedacılığın yeniden yapılanması aşama aşama gerçekleştirilir ve öncelikle kurban törenlerine ve *haoma* içmeye eşlik eden sefih asırılıkların ihbarıyla sınırlanır.[19] Gerçekten de, kan seyriyle şiddetlenen, şiddete dayalı halüsinas-

---

[17] Bunlar, esas olarak, Herodotos'un *Tarihler*'i, Photius'un seçmeleri aracılığıyla bize ulaştığı şekliyle Ctésias de Cnide'in *Persiques*'i, Ksenophon'un *Anabasis* ve *Helenikler*'i ve belli ölçüler içinde, eski İran üzerine bizi bilgilendiren Berosos'un *Babil Tarihi*'dir. Bkz. R. Henry, *Ctésias, la Perse, l'Inde et les Sommaires de Photius*, 1947.

[18] Bkz. Eliade, *Zarathoustra et la religion iranienne*, s. 336-338.

[19] Bunun spermatik nitelikteki kutsal içecek olan ve tüketimi, Zerdüşt tarafından gözler önüne serilen, sefahat taşkınlıklarına yol açan haoma olduğu bilinmemektedir. John Allegro'nun *Le Champignon sacré et la Croix* (Albin Michel, 1971) adlı incelemesi, Güney Asya kabilelerinin soma'sına benzer gözüken haoma'nın, kuşkusuz çok açık simgesel nedenlerle, en zehirli mantarın sıvısından hazırlanmış olduğunu düşündürtür. Fakat V. Pavlovna ve R. Gordon Wasson'un *Mushrooms, Russia and History*, Cambridge, Mass., 1957 ve Roger Heim'in, Enstitü'den, *Les Champignons toxiques et hallucinogènes* (Boubée, 1978) adlı çalışmaları, söz konusu olanın yalancı altınmantar olduğunu düşündürtür daha çok. Yalancı altınmantarın, doğurduğu şiddetli saplantılar nedeniyle neden olduğu şeytanca anlamı Watson mükemmel tanım-

yonlar Veda törenlerine katılanları, hiç kuşkusuz, Zerdüşt'ü isyan ettirten cinsel ve ölümcül taşkınlıklara sürüklüyordu. Zerdüşt, gençliğinde, komşu ülke İskit'in şamanlarının vecd törenlerine katılmış ve bu törenlerde hazır bulunan kimse bir ocağın üstüne serilmiş kenevir tohumundan sarhoş olmuş olsa da, bunlar, Vedacılığın sefih törenlerinin çılgın öfkesinin yanında zararsız gözükür.

Dolayısıyla peygamber sözcüsü müneccimin Vedacılığa müdahalesi bir reform olmaya başlar; öncelikle, ılımlaştırıcı ve uzlaştırıcı olarak kendini gösterir. Yolun sonunda, son Gathalarda, usulüne uygun bir devrim olarak ortaya çıkar.

Her ne olursa olsun, bu yolun sonunda tektanrıcılık vardır: Dumézil'in belirttiği gibi, bir yandan Varuna ve Mitra çiftinden ve diğer yandan İndra'dan oluşan eski teslis kaybolmuştur. Tapınmaya layık olan Tek Tanrı yalnızca Ahura Mazda'dır. Eski tanrı İndra, cin düzeyine indirilmiştir; tıpkı iki Nasatya'nın reform öncesi "ikincil" tanrıları olması gibi. Gathalara göre, Ahura Mazda, gökyüzünün ve yeryüzünün, maddi ve tinsel dünyanın yaratıcısıdır. Yasa Koyucu hükümran, En Yetkin Yargıç, günün ve gecenin Düzenleyicisi, doğanın

---

lamıştır. Watson'un çalışmalarını yorumlayan Heim şöyle yazar: "Veda metinlerinin dar yorumuna dayanan bu teori birçok değerli Hint uzmanının sempatisini kazanmıştır. Doğru olduğu ortaya çıkarsa, yalancı altınmantar tapınmasının en azından üçbin beşyüz yıl boyunca Hint-Avrupalılar tarafından uygulandığını ve sonuç olarak, halüsinasyon yaratıcı mantarların etkisine ve bunların yol açtığı pratiklere bağlı çok eski dinlerin kökeninin Orta Amerikalılara değil Küçük Asya'ya bağlı olduğunu kabul etmeye yöneltir." Mott T. Greene'in *Natural Knowledge in Preclassical Antiquity*, The John Hopkins University Press, Baltimore ve Londra, 1992 eserinde konunun derin bir incelemesi, halüsinasyon yaratıcı etkileri Vedacı rahipler tarafından kullanılmış olan bitki türleri katoloğunu önemli oranda genişletir; bunun, güçlü bir halüsinasyon yaratıcı olan ve önce XVII. yüzyıldaki ünlü "Loudun Şeytanları" olayında Loudun rahibeleri arasında neden olduğu histerik taşkınlıklar nedeniyle, ardından altmışlı ve sonraki yıllarda katışıksızlaştırılmış LSD 25 biçimi altında bazı "iç egzotizm" meraklıları arasındaki ünü nedeniyle Batı'da bilinen çavdar sapı olduğu sonucunu çıkarır.

Merkezi ve ahlak yasasının Kâşifi'dir. Sonraki tektanrılı üç dinin Tanrısı bundan daha iyi tanımlanamaz. Çünkü Mazdacılık ile Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam arasındaki bağ açıkça ortadadır.

Ahura Mazda-Tanrı kesinlikle erkektir ve eşi yoktur. Ataerkil sistem, gerçekten de, iktidarın bir kadın ya da dişil bir varlık tarafından paylaşılmasını ya da ona devredilmesini tasarlayamaz.

Sonraki *Avesta*'lar Tanrı'nın, *Ameşaspend* denen yedi Ölümsüz Yardımsever'le çevrili olduğunu belirtir. Bunların birincisi eskiden Ateş denen Kutsal-Ruh'tur; diğerleri ise Adalet, Düşünce Doğruluğu, İbadet, Arzu Edilir Alan, Tümlük ve Ölümsüzlük'tür. Bununla birlikte, bu varlıklar da Tanrı yaratıklarıdır ve Ahura Mazda'nın insan müridi *ashavan*'larla aynı ahlak yasasını izlemek zorundadırlar.

Bu Ölümsüzler'in dördüncüsüne özellikle dikkat etmek gerekir, çünkü bunda kıyamet düşüncesinin ve Yahudi-Hıristiyan eskatolojisinin çekirdeği vardır; Arzu Edilir Alan ise gelecekteki Krallığı temsil eder.

Ve Şeytan ilk kez İran'da ortaya çıkar. Gathalar, dünyanın başlangıcında özgür seçim yapabilen iki ruhun karşılaştıklarını öğretirler. Birincisi, Ahura Mazda; doğru tercihi yapmıştır ve O bizim İyi Tanrımız'ın açıkça öncüsü olan "Bilge Tanrı"dır. İkincisi, Ahriman, Angra Manyu, Kötü Ruh, kötü tercihi yapar ve O Kötü Tanrı'dır. O'nun peşinden gidenler "yalanın takipçileri"dir, *dregvant*'lar, yani yalan ya da *druj* tarafından yoldan çıkarılanlardır.

Ahriman, eski tanrıları ve özellikle *daeva*'ları bünyesinde toplar: İndra (Ölüm tanrısı İndra-Vayou olur), eski Vedacı Nasatya tanrılarından Saurva (ölüm ve hastalık cini), Akoman (Kötü Ruh), Tauru, Aeshma (kuşkusuz İncil'de yeniden karşımıza çıkacak olan Asmodaios'un "babası," ve şiddet, öfke, suç güdüleri cini), Az (tensel istekler cini), Mitrandruj (*Mitra'ya yalan söyleyen*, sahtelik cini), Jeh (insan soyunu küçük düşürmek için Ahriman tarafından sonradan ya-

ratılan fahişe cin) ve hatta, Vedacı tapınmanın törensel içecekleri olan *haoma* ya da *soma*'nın içimine eşlik eden tanrı Zairi. Bu, Vedacılığın sefih pratiklerine son darbenin indirilmesi ve tektanrılı üç dinin uz bir dille habercisi olan ağırbaşlı ve tinsel bir yaşam dininin doğrulanmasıdır.

Temel bir nokta daha o zamanda belirir: Karşıtlık içermeyen özel bir Kötülük Tanrısı ilk kez ortaya çıkar; Ahriman'dır bu. İkiz kardeşi, İyilik Tanrısı Ormazd'ın eşitidir ve bu ikisi acımasız bir mücadeleye girişeceklerdir. Pehlevi metinlerinde yansısına rastlanan *Avesta*'ların kayıp bazı cehennemi metinlerinde, bir Büyük Savaş vuku bulacaktır ve bunun sonunda Gökyüzü bir Büyük Kral[20] gönderecektir; Mitra'dır bu: Ancak yeryüzündeki yaşamının sonunda reenkarnasyon geçirmiştir. Kurtarıcı Mitra, Kötülük güçlerini ateş ve keskin kılıçla yok edecektir. Dinler tarihinde ilk kez, peygamberlerin getirdiği tektanrılı dinlerin büyük temaları ortaya çıkmıştır; İyi ve Kötü aşkın ilkeler olarak kurulmuştur. Varlığın pragmatik yorumundan esinlenmiş iki anlamlılıklar ortadan kalkmıştır.

Ahriman'ın uğursuz ordularında ıssız yerlerin cini olan ve Günah Keçisi'nde cisimleşen Azazel –ki, hemen hemen aynı şekilde Yahudiliğe aktarılacaktır– kaos cinleri Leviathan ve Rahab ve yine Yahudiliğin devralacağı efsanenin Adem'in ilk karısı olduğunu doğruladığı içli Lilith –ne yazık ki kısırdır ve ilk erkek tarafından terk edilmesinin intikamını almak için geceleyin ortalığı kırıp geçirir[21]– de bulunacaktır.

[20] Bu temanın, din değiştirmiş bir Yahudi olan Nostradamus'un Yüzyıllık'larında yeniden karşımıza çıkması ilginçtir. Belki, orjinal metinlerin Hıristiyan ve Yahudi transkripsiyonları dolayısıyla bunları biliyordu.

[21] Gerçekten de, Isaie bunu Edom Krallığı'nın sonunu ve dünyanın başlangıçtaki kaosa düşüşü tanımlarken zikreder: "Vahşi kediler sırtlanlara rastlayacaklardır ve satirler oraya çağrılacaktır; Lilith sükûnet bulmak için orada da saklanacaktır." (XXXIX, 14). Lilith mitine dair önemli incelemesinde (*Lilith ou la mère obscure*, Payot, 1981) Jacques Brill, Lilith'in Kudüs İncili'nin Eyüp, XVIII, 15'inde de karşımıza çıktığını gösterir.

Hâlâ bu mirası yaşıyoruz. Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanların hepsi bu cinleri çok iyi bilirler.

Yedi temel günah geniş ölçüde tasarlanmıştır: Tensel istekler, çekemezlik, öfke, yalan, cinayet...

Görünüşte, ama sadece görünüşte, Zerdüşt, kökten yenilik yapmamıştır; Ahura Mazda ile Ahriman arasındaki karşıtlık Veda mirasında örtük biçimde de olsa zaten vardı; reformcu, panteonu sadeleştirmekten başka bir şey yapmadı; sonradan eklenmiş tanrıları kovdu ve özellikle reformdan önce Ahura Mazda'nın simetrik tanrısı olan Ahriman'a ve Cehennem'e, Ahriman saflarına gönderilmiş olan eski Veda'daki ikincil tanrılar olan *daeva*'lara yapılan kurban törenlerini yasakladı. Ama aslında müdahalesi son derece radikaldir: İki anlamlılığı tanrıların arasına göndermiştir; ilk kez iyi iyidir, kötü de kötü. İkilik resmileşmiştir. Zerdüşt, aynı anda, cinbilimi de icat etmiştir.

IS III. yüzyılda bir başka İranlı, Mani, Zerdüşt düşüncesini kendi tarzında tamamlayacaktır: Yaşam, insan varlığının Kötülüğün saldırılarına sürekli maruz kaldığı bir sınavdan başka bir şey değildir; bundan, bizi alçaklığa karşı dayanıksız kılan şeyin yeryüzündeki varlığımız olduğu sonucu çıkar. Kötülük ancak maddiyattan kaynaklanabilir; biz tenden ve mizaçtan oluştuğumuz için cinlerin üzerimizde etkileri vardır. Bir kez ruhani alana girdiğimizde Kötülükten uzak oluruz. Demek ki madde kötü, ruh temizdir. Gnostisizm, bu kavramlarda rüşeym hâlinde bulunuyordu. Bu, daha sonra göreceğimiz bir şeydir.

Tarihsel olarak, Zerdüşt'ün kısa biyografisinde bir ayrıntı öne çıkar: Kırk yaşında, yani İÖ 588'e doğru bir kralı, Vishtashpa'yı kendisine inandırmıştı; bu kral I. Darius'un babasıydı büyük bir olasılıkla ve Aral Denizi'nin güneyinde bir bölgede, Horazmie'de hüküm sürmektedir. Bu ayrıntının önemi ilerde görülecektir. Vishtashpa, tüm yaşamı boyunca Zerdüşt'ün koruyucusu olarak kalacaktır.

Şu an için önemli olan Zerdüşt'ün içkin, önceden var olan ve an-

cak zamanın sonunda yok olacak İyilik ve Kötülüğü icat etmiş olmasıdır. Dünyaya ilişkin teolojik düşüncesi Hıristiyanlığınkiyle öyle sıkı sıkıya özdeşleşmiştir ki Kilise Babaları'nın Gathaları kopya etmemişlerse de okumuş oldukları kimi zaman düşünülebilir:[22] Yaşam, her bir düşüncenin, her bir sözün ve her bir eylemin bireyin öte dünyadaki yazgısını hazırladığı bir geçişten başka bir şey değildir. Orada, İyi Tanrı kötüleri cezalandıracak ve iyileri ödüllendirecektir. Zamanların sonunda Ahriman, insan biçiminde cisimleşmiş Mitra tarafından yenilgiye uğratıldığında ölüler dirilecek ve Kıyametteki yargı günü kötüleri yeniden cehenneme gönderecektir. İyiler sonsuza dek Cennet'te yaşayacaklardır. Ana hatlarıyla bu çerçeve, tektanrılı üç dinle aynıdır. Bu nüfus cüzdanını İranlı bir rahibin imzaladığı bizim Şeytan'ımızdır.

Kolaylıkla anlaşılır ki Zerdüşt'ün girişimi tarihçilerin kafasını karıştırmaya devam etmektedir. Önce şöyle açıklandı: Hayvan kurban etmenin yasaklanması aynı zamanda bu kurbanların adandığı tanrıların da –ki bunlar genellikle utanç verici, sefih tanrılardı– reddini beraberinde getiriyordu. Ancak Zerdüşt'ü basit bir erdemci olarak hayal etmek kolay değildir; reformunun hedefi apaçıktır, bu, esritici törenlerin reddinden ve panteonun yalınlaştırılmasından daha fazla bir şeydir; bu, ayrılmaz bir parçası olan eski tanrı ve törenlerin yasaklanmasıyla birlikte bütünlüklü bir revizyon ve ilahi hiyerarşinin radikal olarak yeniden örgütlenmesidir. Bununla birlikte, tarihçilerin farklı

[22] Bu yakınlık elbette birçok kez yalanlanmıştır ve Mazdacılıkla Yahudi-Hıristiyanlık arasındaki "ortaklıklar"ın Mazdacılık üzerindeki bir Hıristiyanlık-sonrası etkisinden, hatta (IS II. yüzyılda başlayıp VII. yüzyılda sona eren) Sasani dönemi kadar gecikmiş bir etkiden kaynaklandığı bile kimi zaman ileri sürülmeye çalışılmıştır. "Bu girişimler," diye yazar *Encyclopaedia Britannica*, "gözden düşürülmüştür." Metin yorumlama biçimseldir, bu benzerliği aktaran metinler Hıristiyanlıktan çok öncedir. Mazdacılığı belirleyen Hıristiyanlık değildir, tersi doğrudur.

düşünceleri vardır. Dumézil burada neredeyse "basit" bir tanrı ikamesi görmektedir,[23] Molé bir teolojinin yaratılışı sonucunu çıkarıyor gibidir.[24] Ménasce[25] burada, kendi açısından, kaybolacak kadar düzensiz hale gelmiş dindeki kurban etme pratiğinin Zerdüşt tarafından reddedilişini görür. Ancak bu farklılıklar, bir kez daha, olayın düğümünü unutturmazlar; yani Tanrı-Şeytan ikilisinin ve yine öncesi olmayan İyi-Kötü etik ikiliğinin öncesi olmayan yaratılışını. Hiç kuşkusuz, Savonarole, ardından da Luther'in henüz olgunlaşmamış hali olarak Zerdüşt'ün İran dinini Protestan anlamında "reforme" edebildiği varsayımı akla yatkındır, ama tümüyle tatmin edici değildir.

Gerçekten de, Zerdüşt'ün reform girişimini niçin o dönemde ve yeterince canlı gözüken bir muhalefete karşı gerçekleştirdiği pek anlaşılamamaktadır; bu muhalefete Zerdüşt'ün reformunu ılımlılaştırmak ve bazı eski tanrıları ve kurban törenlerini kabul etmek zorunda kaldığının öğrenildiği Gatha metinleri tanıklık ederler. Ve müneccimlerin, bir çıkar bulamadılarsa sonunda niçin Zerdüştçülüğe dahil oldukları ve İyi-Kötü ikiliğini benimsedikleri de güç anlaşılacaktır.

---

[23] Dumézil, *Les Dieux souverains des Indo-Européens.*

[24] M. Molé, *La Légende de Zoroastre selon les textes Pehlevis*, P.U.F., 1967.

[25] Jean de Ménasce, "Zoroastre," *Encyclopaedia Universalis.* Eliade gibi Ménasce da Zerdüşt tarafından gerçekleştirilen tersine çevirmenin görüldüğü kadar radikal olmadığını ve yaptığı reformun özünde ikici olmadığını ileri sürer. Fakat bu Zerdüşt'ün ayrıksılığını güçlendirmekten başka bir şey yapmaz. Çünkü, bu ikicilik daha önce değil, Zerdüşt'ten itibaren ortaya çıkar ve sonunda kendini dayatır. Bu, gerçekten de, Dumézil'in gösterdiği gibi, Vedacılığın eşsiz ve açınlayıcı serüvenlerinde açıkça görülür, oysa ki, Vedalar'da, başlangıçtaki tanrılar, hiyerarşik düzene göre, Varuna-Mitra ikiliği, ardından İndra, ve nihayet iki Nasatya'dır, Zerdüştçülüğün teolojik yeniden düzenlenişi sırasında İndra ve Nasatya'ların iblisler safına geçtikleri görülür. Veda panteonu basitleştirilmiş ve "radikalleştirilmiştir": tıpkı Sovyet "panteonu"nda Stalin'in iktidarı alışının ardından eski "tanrı" Troçki'nin, tek kutsal üçleme olan Engels-Marx-Lenin yararına, iblis düzeyine indirilmesi gibi Mitra-Varuna çifti de gökyüzünde tek kalır ve diğer tanrılar uzlaşmaz hal alırlar.

Oysa bir çıkar buldular, çünkü teoloji reformun tek kapsamı değildi. Rahip ve müneccim Zerdüşt, hiç kuşkusuz ve ilk kez, kendi kastı için tanrıların iki anlamlılığına, iradelerinin çözülemez doğasına ve belki de –ancak bu sadece varsayımdır– dini yeryüzü toplumlarının çok sadık bir yansısı yapmaktaki tehlikeye bağlı riskleri ölçmüştü: Ondan önceki rahiplerin cin çıkarma ve büyü yapması, kehanet, ona tam bir şaklabanlık olarak gelmiş olmalıdır, hükümdarlar kanmış gibi yapsalar da bunların yararsızlığının farkındaydılar. Din ancak sarsılmaz temellere, yani İyi'nin ve Kötü'nün –yeryüzündeki yöneticisi din adamlarıdır– aşkın tanımına dayandığı sürece iktidara sahip olabilirdi. Rahiplerin iktidarı ancak böyle sağlamlaştırılabilirdi.

Dahası, müneccimlerin iktidarı, dinin halkın dini olduğu ve ancak halkın uyrukluğuyla değer kazanacağı ileri sürülerek sağlamlaştırıldı. Bu demagojinin başlıca değeri, din adamlarının iktidarını yalnızca tinsellik, yani İyi ile Kötü'yü niteleme gücü üzerine değil, politika üzerine, yani halkın iradesi üzerine dayandırmasıydı. Böylece Mazdacılık, krala boyun eğmek zorunda kalmayan hakiki bir paralel iktidar kurdu; o zamana kadarki uygarlıkların tarihi içinde eşsiz bir reformdu bu.

Rahipler ya da müneccimler kastı kuşkusuz güçlü olduğu ölçüde bu varsayım yerindedir, ancak o dönemde insan belleğinde eşi olmayan dünyevi bir iktidarın varlığı karşısında bu kast kendini tehdit edilmiş hissetti. Dumézil'in yasa koyucu-savaşçı-rahip üçlü tezi kabul edilirse rahipler kastı, zaferden zafere koşan ve ilk Pers İmparatorluğunu kalkanların ve trompetlerin gürültüsü içinde kuran Keyhüsrev ve generalleri kadar parlak savaşçılar kastı karşısında ağırlık oluşturamamaya başlıyorlardı. Zerdüşt reformu ise rahiplere dünyevi iktidarların ötesinde bir meşruiyet veriyordu. Kuşkusuz bu meşruiyeti biraz fazla ciddiye aldılar, İÖ 522'de, Pers kralı Kambyses Nübye'de (bir Yahudi kiralık askerler alayıyla birlikte) fazla başarı kazanamadan

savaşırken ülke ona karşı isyan etti: Kendini, kralın öz kardeşi Bardiya yerine koyan bir sahtekâr, ülkede olmayan hükümdara, ama aslında Akamanış iktidarına karşı bölgeleri ayaklandırdı. Müneccimler onun tarafını tuttular (Bardiya –eski bir hileye başvurarak– vergileri düşüreceğini vaat etmişti.) Tahta çıkmasında katkıda bulundukları bir kralın kendilerine daha saygılı davranacağı umuduyla Akamanış hanedanına da kuşkusuz ihanet ettiler; yani eylemleri güdüleyen temelde politik ihtirastı. Hanedan için bir talihsizlik daha gerçekleşti; Kambyses tam bu anda öldü. Dolayısıyla iktidar bir sahtekârın eline geçmek üzeredir. Tahtı kurtaran, iktidarı alan, sahtekârı öldüren ve müneccimleri yere seren bir Chorasmie prensi oldu ki bu, daha sonra, I. Darius adı altında tanınacaktır.

Olay, üzerinde daha fazla durmayı hak eder; çünkü Şeytan'ın keşfinin anahtarı burada yatmaktadır: Sahtekârın adı aslında Gaumata idi ve aslında bir müneccimdi. Çağımızdaki Ayetullahların Şah'a karşı yaptıkları gibi müneccimler bir tür hükümet darbesini dinsel bir halk iktidarı adına tezgâhladılar. Tahtta bir dalavere ortağıyla dünyadaki ilk teokrasiyi yerleştirebilirlerdi; kısmen de başardılar. Bu, XX. yüzyılın moda bir jargonunu kullanırsak, bir "popüler teokrasi" olacaktı, çünkü Zerdüştçü olduğu sanılan Gautama, başka densizlikleri yanı sıra, soylulara tahsis edilmiş sunakları da yıktırdı, yani soyluların dinsel imtiyazlarını ortadan kaldırdı, gördüğümüz gibi Zerdüştçülük halkın bağlılığına dayanıyor ve Pers'te alışılmamış bir demokrasi uyguluyordu. Büyük yanlış; çünkü birçok satrap sahtekârdan yana tavır almış olsalar da, aristokrasi imtiyazlarını koruyordu ve hanedanlık kendini muzafferane bir şekilde savunuyordu.

Darius, ayrıca, hanedanlığa dayanıyordu ve hanedanlığın altı prensinin yardımıyla birlikte sahte Bardiya'nın göğsünü kendi mızrağıyla delip geçti, kellesini kesti ve halkın önünde sergiledi. Ve bu nedenle, mücadeleyi kazanmış olarak, soyluların sunaklarını yeniden yaptırdı,

Ahura Mazda'ya tapınmayı öğretti, fakat tabii ki yarım ağızla,[26] çünkü *daeva*'lara tapınma sürüyordu. Bu arada belirtelim ki, aşağılanma Zerdüşt müneccimlerinin kendi dinlerini tek din olarak dayatmalarının nedeni değildi, çünkü Darius'un oğlu Kserkses bütün imparatorlukta, iblis haline gelmiş eski tanrılar olan *daeva*'lara tapınmayı yasakladı. Ancak şunu da belirtelim ki, zafer kısa süreli oldu, çünkü Kserkses'in halefi II. Artakserkses, tek tanrı Ahura Mazda'nın yanında Mitra ve Anahita'yı da kapsayan, gözden geçirilmiş eski Veda teslisini yeniden kurdu.

Şurası bir gerçek ki, Darius, zaferinden sonra, heyecan verici olduğu kadar anlamlı bir davranış olarak, başarılarının hikâyesini Zagros Dağları'ndaki Behistun falezinin kaya yüzlerine kazıttı. Ve bilmeyen kalmasın diye üç dilden kaleme aldırdı: Eski Farsça, Elam dili ve Akadça. Hükümdar orada, müneccimlerin elinden aldıklarını ileri sürdükleri yasa koyucu ve düzenleyici rolünü kesin olarak üstlenir. Oysa istek tuhaftır, çünkü açıktır ki, hükümdar tanım gereği yasa koyucudur. Darius, imtiyazı üzerinde bu kadar ısrar ettiyse tartışıldığı içindir.

Ve, gerçekten de tartışılmıştır, çünkü Zerdüşt rahipleri yasama gücünü her zaman talep etmişlerdir. Bizzat Zerdüşt tarafından yazılmış *Avesta*'ların beş kitabından biri olan *Videvdad*'lar sadece dinsel yasayı değil, medeni yasayı da ortaya koyma iddiasındadırlar. Eğer müneccimler darbelerinde başarılı olmuş olsalardı, Şeytan Ahriman'a dünyada ilk medeni hal kâğıdını vermiş olacaklardı. Dinsel hiyerarşide yer alanların eski düşü olan, dinsel yasadaki her kusurun din dı-

[26] W.B. Henning, *Zoroaster, Politician or Witch Doctor*, Oxford University Press, 1951. "Iran Tarihi," XXX. Gerçekten de Darius, halefi Keyhüsrev gibi, yoz bir Zerdüştçülük uyguladı, çünkü Zerdüşt'ün buyurduğu gibi, iblis haline gelen eski tanrılar *daeva*'lara tapınmaya karşı çıkıp, bir "Büyük Tanrı" olan Ahura Mazda'ya tapınmayı teşvik etmekle kendini sınırlandırmadı. Babil gibi fethettiği bölgelerde Ahura Mazda'ya tapınma dışındaki tapınmaları yasakladı.

şı otoriteler tarafından cezalandırılması gerçekleşecekti. Bir tek Tanrı'nın ve bir Şeytan'ın belirtilmesiyle başlamış olan Zerdüşt macerası dolayısıyla politika arenasında tamamlanacaktı. Bu ancak ertelenmiş karşılaşmaydı, çünkü teokrasi yine de, inancın "koruyucusu" imparator Constantinus'un yükselişiyle birlikte, yaklaşık sekiz yüzyıl sonra tekrar gün ışığına çıkacaktır. Her durumda, Şeytan'ı doğurmuş olan politikaydı ve demek ki Şeytan politik bir icattır.

Halk iktidarına dayanan müneccimlerin demokrasinin habercileri oldukları söylenebilir mi? Olabilirlikten tamamen uzak bir varsayım, çünkü bu öncelikle İran'da vaktinden çok daha önce eleştirel bir politik düşüncenin olmasını ve bunun sözcüsü olacak müneccimlerin politik bir parti kurmuş olmalarını gerektirir. Saçma bir aşırılık: Durum böyle olsaydı, Büyük Keyhüsrev başta olmak üzere krallık iktidarları tarafından saman çöpü gibi süpürülmüş olmalarından pek kuşku duyulmazdı. Gerçekten de, Akamanış Pers'inde modern anlamda örgütlü bir politik karşı çıkış hayal edilemez. Dahası yasa yapanların rahipler olduğu bir rejimi "demokratik" diye adlandırmak tehlikeli olur. Her durumda, dönemin Pers tarihine eğilindiğinde, imparatorluklara sızmış Helenik anlamdaki bir demokrasi fikri oldukça tuhaf görülür. Hayır, eğer müneccimler, iktidarlarına oturmak için halka dayanıyorlarsa, bu, demagoji yoluyla olmuştur. Kuşkusuz, Zerdüşt Usta için durum farklıdır.

Gerçekten de, Mazdacılığın görünürdeki "demokrasisinin" açıklaması bunun, yukarda hatırlatılan, çok başka bir görünümünde yatar: Dinin imparatorluk yurttaşına değil bireye hitap edebileceği, etmesi gerektiği şeklindeki Zerdüşt'ün dâhice sezgisinde yatar. Ruhun esenliğini vaaz ederek, yani bu dünyanın mutluluğunu bir başka dünyaya taşıyarak dinden, öncelikle, eski çoktanrılı dinlerin kutlamalarının – gökyüzünden beklenen ve zaten geçici olan armağanlar bir tanrı tarafından bahşedilip diğeri tarafından reddedilebiliyordu– olağan işlerini

söküp alıyordu. Gerçekten de, ahret mutluluğu, eğer varsa, ancak bir otoriteye ve cehennem azabı da bir başkasına bağlı olabilirdi. Ancak ardından bireyi, Gökyüzü üzerinde hiçbir otoritesi olmayan, ahiret mutluluğunu bahşetme ya da reddetmenin herhangi bir aracına sahip olmayan dünyevi güçlerin nüfuz alanından çıkarıyordu.

Demek ki Zerdüşt, tarihin ilk tinselci dinini, tektanrılı üç dinin döl yatağını kurmuştu. Esin ona nereden geldi? Çünkü, maddi dünyanın ruhun büyük alanlarının bekleme odası olduğu düşüncesinde Buda'dan bir yüzyıl önce geliyordu. Daha çok bu dünyanın örtük küçümsenmesini Buda'nın ona ödünç verdiği varsayılabilir. Aslında her ikisi de Hint temeli üzerinde yetişmişlerdi, çünkü Zerdüşt Vedacılıktan geliyordu. Ve doğanın dev akımları tarafından oldum olası kırılıp geçirilmiş bu temelde, ölümün her yerde her zamanda mevcudiyeti, dünyanın geçici doğası üzerine meditasyonu teşvik etmekten başka bir şey yapmamıştır. Buda için de Zerdüşt için de bu böyledir.

Bundan böyle, din adamları, imparatorluğun sınırlarına, hatta daha ötesine kadar uzanmaya elverişli, kraliyet iktidarının üstünde kendini dayatan yüksek bir güç edinmişlerdi. Dinsel nüfuzun mutlak olması için bir tek, günah çıkarma ve vaftiz gibi dinsel işlemler eksikti. Yaklaşık yedi yüzyıl sonra, teokratik iktidarın bu tamamlayıcısı zaten ortaya çıkacaktır. Zerdüşt reformu önseziliydi: Gerçekten de yeni İran dini, Hıristiyanlığın habercisi olan geç-Yahudiliği belirleyecektir.

Böylece, Darius tarafından şiddetle baskı altında tutulmuş olsalar da müneccimler, ilahi içkinliğin temsilcisi olarak ve hiç kuşkusuz halkın da desteği sayesinde varlıklarını sürdürdüler. Dolayısıyla, kısmen mücadeleyi kazanmışlardı, özellikle Zerdüştçülüğün yayılmasından ve Darius'un onlara en azından görünüşte saygı göstermek zorunda kalmasından sonra. Bu hükümdarın, bizzat Zerdüşt'ün etkisiyle din değiştiren (bu, kesin değildir, çünkü dönemin ne olduğu pek belli de-

gildir ve dahası, Darius'un, Kambyses'in bir kuzeni olduğu da ileri sürülür) kral Vishtashpa'nın oğlu olduğu ileri sürülür. Bu durumda, babasının örneğini inkâr edemedi, ancak kendisiyle tartışan rahiplere iktidarı isteyerek vermekte kararlı olmadığı da anlaşılır. Darius Zerdüştçü kaldı, ancak gördüğümüz çekincelerle birlikte.

Darius'un Pers geleneği olan kraliyet dinsel hoşgörüsüne teslim olmuş olması daha olasıdır. İÖ yaklaşık 550-539 arasında hüküm sürmüş Keyhüsrev döneminde gerçekten de bütün dinlerin, Babil dini ve Yahudilik de dahil[27] Pers ülkesinde yerleşme hakkı vardı. Zerdüştçülük, saray tarafından uygulanıyor olsa da, diğer dinler arasında bir dindi. Keyhüsrev'in Zerdüştçü olduğu görülür, ancak Zerdüştçülüğünün rahiplerin dilediği kadar "katışıksız ve katı" olduğu kesin değildir ve bunun iki nedeni vardır: Birincisi, eğer böyle olsaydı, hükümdarın Zerdüşt'ün tekelci öğütlerini benimsemesi ve Ahura Mazda dışındaki tanrılara kurban sunulmasını yasaklaması gerekirdi; ikincisi, bu şekilde reformun kendisi, onu daha az katı kılacak çeşitli düzenlemelere maruz kalırdı.[28]

Bu kraliyet hoşgörüsü, demek ki, kendileri de Zerdüştçü olan müneccimlerin rızasıyla olmamalıydı, çünkü bu hoşgörü onların iktidarını (ve kuşkusuz gelirlerini) azaltıyordu. Reforma uğramış Ahura

---

[27] "History of Iran," *Encyclopaedia Britannica*, 1983.

[28] Iranlı hükümdarlar Zerdüştçü gözükseler de Iranlı hoşgörüsü önemliydi. Babil'e sürülmüş mahkûmlar olan İbranilerin Kudüs'ü yeniden inşa etmek için oraya geri dönmelerine izin veren Keyhüsrev oldu. Darius da Kudüs tapınağının yeniden inşasına izin verdi ve Yahudiliğin kurulmasına izin vermiş olan, Ezra ve Nehemiah'ın koruyucusu I. Artakserkses oldu. Bilindiği gibi bu hoşgörü karşılıklı değildi. Fakat bu hoşgörüden sadece Yahudiler yararlanmadı, çünkü bilinmektedir ki, Darius, Meandre üzerindeki Magnesie bölgesindeki ya da *paramainos*'undaki satrap Gadatas'a yerel Apollon tapınağının imtiyazlarına titizlikle saygı göstermeyi emretti. Her durumda, Yunan mabetlerine imparatorluk topraklarının tümünde tamamen saygı gösterildi. "Persia," *Encyclopaedia Britannica*, 1962.

Mazda tapınmasını dayatan Darius, yine de müneccimlerin aşağılamalarına maruz kalmadı. Müneccimler maruz kaldıkları baskıya rağmen, önemli bir işe koyuluyorlardı, çünkü bağımsız bir dinsel iktidar olarak varlıklarını sürdürüyorlardı.

Geriye, en ünlü temsilcileri Şeytan'ı keşfeden, bizim Yeni Ahit'imize kadar ayakta kalıp İsa'nın doğumunda hazır bulunan bu müneccimlerin kim olduklarını bilmek kalıyor. Herodotos'a göre Med olmalıydılar. Babadan oğula geçen bir rahipler kastı oluşturuyorlardı, Zerdüşt'ü fazlasıyla öfkelendiren beyaz atların kurban edilmesi vesilesiyle kehanette bulunan kâhin ve peygamberlerdi bunlar. Görünüşte İÖ IX. yüzyılın ortasına doğru Med işgaliyle birlikte geldiler ve krallığın kurulmasında, kuşkusuz, astroloji yoluyla kâhinlik kapasiteleri ve şamanlık güçleri aracılığıyla önemli bir rol oynadılar. Dayanıklıydılar, çünkü Akamanış egemenliği dışında Parth, Selefki ve Sasani egemenliği altında da onlara rastlanır. Yüzyıllar boyunca prestijleri artıyordu. Dinsel prestij sadece onların elindeydi, çünkü Babil müneccimleri her zaman sahtekâr olarak görülüyordu.

Burada, bu kitap bitiyor gibi görünüyor: Demek ki, Şeytan'ın İÖ VI. yüzyıla doğru İran'da doğduğu; onu vaftiz kurnalarının üzerinde tutanların müneccimler olduğu; bu keşfin politik bir keşif olduğu söylenebilir. Çıkarılacak ders açıktır: Dinsel iktidar, göksel de olsa, çoğulluk ve demokrasiyle çatışkılıdır.

Gerçekten de, aşırı kalabalık panteonlar, ölümlülerin gürültü patırtısına, ardından da ölümsüzlerle alay etmelerine izin verir. Örneğin Yunanlılar tanrılarını yenmekten geri kalmazlar, Keltler de öyle. Çoktanrılı dinlerde de din adamları bütünlükten yoksundurlar; Apollon rahibi hangi hakla Afrodit ya da Hermes rahibinden daha üstün olduğunu söyleyecektir? Her biri kendi için ve Zeus herkes içindir. Hıristiyanlık kadar kural olarak merkezileşmiş bir dinde bile düşmanlıkların acımasızlığı görüldü, örneğin Pavlus sünnetsizleri vaftiz

etmek için araya girdiğinde, Kudüs'te kalan Petrus, Küçük Yakup, Filipus ve Yuhanna gibi havarilerin öfkesini çekti. Antiokheia ve Kudüs arasındaki ve daha sonra Antiokheia ve İskenderiye arasındaki acımasız düşmanlık da başka bir örnektir. O halde Zerdüşt'ün çoktanrılı bir dinde, tıpkı seçim bölgelerini yeniden düzenlemek isteyen bir içişleri bakanı gibi, İran panteonunda reform yapmaya karar vermesinin nedeni sürekli büyüyen bir politik iktidar karşısında dinin çok zayıf kalmasıdır. Kültler dağınık ve kurallar düzensizdir.

Burada bir karşılaştırma gerekir: Bu müneccimler aslında bugünkü Ayetullahların atalarıydı. Güçlü bir devletten doğan, Zerdüştçü tepki ve reformla güçlenen müneccimler, dindışı iktidara kıskanç gözle bakmaktan ve din ile politika arasında bir bağlantı kurmayı denemekten geri duramazlardı. Dumézil'in üçlemesi tehlikedeydi, bunu bu arada belirtelim, çünkü aynı kişilik o dönemde hem hükümdar, hem de savaşçı ve yasa koyucu rollerine yargılıydı.

Fakat burada, müneccimler mücadeleyi kaybetmişti. Şeytan'ı yaratmışlardı, ama onu politik karşı-iktidar olarak yerleştirmeyi başaramamışlardı. Bu keşfi başaracak olan Hıristiyan Kilisesi olacaktır. Bununla birlikte, Faust'un işkencecisinin bu atası sonsuza dek sürüp gidecektir. Her durumda müneccimler düşüncelerini yaydılar.

Şaşırtıcı olan şey, bölgede durumun başka türlü olduğu ve uzun süre boyunca başka türlü olacağıdır.

6.

MEZOPOTAMYA YA DA GÜNAHIN ORTAYA ÇIKIŞI

Mezopotamya uygarlıklarının çok eskiliği üzerine – Mezopotamya'nın bir İran bölgesi oluncaya kadarki yazgısı üzerine – Aşırı panteonları üzerine – Kozmogonileri ve mitik kahramanları üzerine – Suçlusu kadın olan Günah'ın onlarda ilk kez ortaya çıkmasının nedenleri üzerine – Metafizik kötülüğün keşfi ve günah çıkarma kurallarının ortaya çıkışı üzerine – Bütün dinleri kapsayan bir selametin ortaya çıkışı üzerine – Bu olguların nedenleri, sınırlı bir topraktaki teokratik tiranlık ve bireyin değersizliği üzerine.

Bugünkü Irak'ta, yaklaşık olarak Dicle ve Fırat arasında yer alan Mezopotamya'nın ya da "iki nehir arası"nın tarihsel imgesi, birçok insan için, bu toprakların büyük bölümü gibi bataklıktır. Bani Lam'dan kuzeydoğuya ve batıdaki Nasirya'dan Basra Körfezi'ne akan Şattülarap kanalıyla yarılan güney ucuna kadar bu bölgeler, gerçekten de, XX. yüzyıl sonuna kadar insanın talancı dehasına salta durdurtan geniş bataklıklardır. Yalnızca kıyıdaki ilkel toplulukların *tarada* ve *balam*'ları –hançer ağzı gibi ve saygınlık alameti gibi uzayan pruvalı ve planı yüzyıllardan beri değişmeyen, deyim yerindeyse, gondola benzer oyma kayık türleri– bu bataklığı aşabilmiştir.

Birkaç ender istisna dışında Batılı oraya pek seyahat etmedi ve modern Iraklı da, bu XX. yüzyıl sonunda bölgeyi sarsan gülünç gürültü patırtıya kadar, kredi kartıyla çalışan telefonların tamamen münasebetsiz kaçtığı bu bölgeler karşısında bazı tereddütler hissediyordu. "Kültürel" bilgiye gelince, kavramlar kısmen daha dayanıklıdır. Dün Mezopotamya, bugün Irak; bölge, antikçağ haritacılarının hiçbir şey bilmediği ve Latince üç sözcükle, *Hic sunt leones*, "orada aslanlar var," yani "aldırmayın!" diye tanımladıkları alanların yazgısını paylaşarak, dünyanın bilinçdışında kalır. Bugün orada kendini tehlikeye atan yolcu, sazların dikine yerleştirildiği ve tan vaktinin kan denizine çevirdiği bu düzlük yörelerde, Babil, Asur, Sümer gibi parlak imparatorlukların yükseldiğine inanmakta güçlük çekecektir. Ve dahası, Batı'nın tinsel yazgısının bu bölgede hazırlandığına inanmakta da güçlük çekecektir. Çünkü anlaşılır ve parlak Yunan bile; bizi sonunda hummalı düşlerin ve miyasmaların magması Doğu'nun bulanıklığın-

dan kurtarıcılığına inandığımız Yunan bile bu çirkef dolu yörelerin etkisine maruz kalmıştır.

Yine de doğrudur; kuzeyde Asur, güneyde Babil ülkesi ve bunun kalbinde, kuzeyde Akad ve yine güneyde Sümer; bu yankılar uyandıran imparatorluklar iki nehrin kudurgan çiğliğine adanmış bu bölgelerde önce Doğu'nun, ardından da Batı'nın yazgısını değiştirdiler. İÖ 6300'e doğru orada ilk dokumacılık mesleği ortaya çıktı ve yine orada, iki ya da üç yüzyıl sonra, vahşi sığırlar evcilleştirildi ve insan süt içmeyi öğrendi. 3700'e doğru Sümer'de ilk site-devletler kuruldu. Ardından birey ilk imza ile kendini gösterdi: Mühür, bundan böyle, betik ustalarını niteler. 3400'de, tüm zamanların en büyük keşfi kendini dayattı; tekerlektir bu. 3100'e doğru, insan zekâsının en eşsiz ürünü, sözcükleri ve kapsadıkları bilginin ölümsüzleşmesini sağlar: Sümer'de yazı doğar.[1] Bronz çağı henüz sona ermemiştir ki, *Gılgamış Destanı*'nın üç bin satırı Ninova'da, Sennakherib ve Asurbanipal kraliyet kütüphanelerinde bulunan oniki tablete kaydedilmiştir. Böylelikle, yaklaşık dört bin yıl boyunca tüm insanlık, yani tozlu kütüphanelerdeki birkaç okumuş, yalnızca dostu Enkidu'yu seven yarı-tanrı Babil kahramanı Gılgamış'ın, kendisine âşık olan tanrıça Iştar, yani Sabah Yıldızı'nın ısrarlarını reddettiğini bilmektedir. Enkidu öldüğünde büyük Gılgamış'ın acısı patlak verir:

"Enkidu, dostum, küçük kardeşim, çöl panteri,
Benimle birlikte aslanları öldüren dostum,
Benimle birlikte güçlüklere göğüs geren dostum,
Yazgısı onu yakaladı;

[1] Bizim bildiğimiz haliyle yazının keşfinin birçok evrede gerçekleştiğini, en yakının Fenikeliler tarafından İÖ II. bin yıla doğru yapılmış olan alfabe taslağı olduğunu ve bunun, alfabenin gerçek yaratıcısı Yunanlılarca tamamlandığını burada hatırlamak uygun olur. V.E. Puech, "Alfabenin Kökeni" –II. bin yılın lineer ve çivi yazısı alfabe belgeleri– *Revue biblique*, no 93, 1986, ve Françoise Briquet-Chatonnet, "Alfabenin Doğuşu," *L'Histoire*, no 156, Haziran 1992.

onun üzerinde altı gün altı gece ağladım..."

Ve kahraman, Ölüler Okyanusu nehri üzerinde bizzat Ölüm'le karşılaşmaya karar verir. O zaman, kutsal meyhaneci Siduri Sabitu onu, aklını başına toplamaya yöneltmeye ve insan varlığının sınırlarını ona göstermeye çalışır. Boşunadır bu çaba; Gılgamış, insan dayanıksızlığının bilinciyle geri döneceği Öte Dünya'ya doğru yola çıkar.[2] Ölüler Okyanusu'nun ötesinde, Mutluluk Adası'nda, yerlerin efendisi Utanapiştim, Gılgamış'a kahramanca ayrıcalıklarının tanrıların katışıksız bir bağışı olduğunu, ne bir fetih ne de yeteneğin ödülü olduğunu öğretecektir. İlahi adaletsizlik birkaç dizede anlatılır: Güçlüler güçlerini şansa borçludurlar ve diğerleri de şanssızlıklarına.

Üstünlük bildiren sıfatlar Gılgamış Destanı'na hücum etmiştir, özellikle çağdaş dönemde ve belki de haksız değillerdir: Başeğmez erkekliğin bu kutlanması insanlığın tanıdığı ilk büyük şiirdir ve Homeros'un, insanın yazgısına meydan okumasını tanımlamak için kıyaslanabilir vurgular bulduğu tek şiirdir. Ölüm anlamına gelen Kötülüğün varlığı, bu destanda, umutsuzluğun çarpıcı bir tanımını esinler. Fakat Mezopotamya'nın, daha o zamandan üstün güçlerin oyuncağı olduğunu bildiği doğrudur, çünkü Gılgamış'a Utanapiştim'in anlatacağı, tanrıların deliliğinin unutulmaz göstergesi Tufan'ı görmüştür.

2000 yılı civarına denk düşen çiviyazısı metinlerde anlatılan bu felaket, eski yerleşim tabakalarının üstünde arkeologlar tarafından saptanan, sellerin bıraktığı balçıkların gösterdiği gibi gerçekten olmuştur. Güvenilir tarihler yoktur.[3] Dönemin topluluklarına göre, ar-

---

[2] *The Babylonian Gilgamesh Epic*, Oxford University Press, 1993, Andrew George yönetiminde basılmış, yayımlanmamış bölümler içeren eser. Gılgamış Destanı'nın iki çeşitlemesi vardır, Babil çeşitlemesi de denen eski çeşitlemesi ve Ninova çeşitlemesi. Bölümlerin kimliği, sayısı ve değeri üzerine Jean Bottéro'nun *L'Epopée de Gilgamesh*, Gallimard, 1992 eserine başvurulacaktır.

[3] İlk Sümer Tufan hikâyesi İÖ 2000'lere kadar uzanır. Bu tarihten önce de balçık ve kum yığınları bulunmuştur ancak, diye aktarır *Encyclopaedia Britan-*

dından hikâyeyi eskatolojik hedeflerle yeniden düzenleyen İÖ VIII. ve VI. yüzyıl İbranilerine göre felaket evrenseldi, çünkü Mezopotamya'nın çok büyük bölümünü etkilemiş gibidir. Buna, 1954'te meydana geldiği gibi Dicle ve Fırat'ın istisnai taşmasının neden olduğu kolaylıkla anlaşılır. Ancak su yüzüne çıkmış topraklar efsanede olduğu gibi asla sular altında kalmaz.

Tufan ya da tufanlar Mezopotamya'da yaşayanlara, tanrıların insan soyunun dostları olmalarının zorunlu olmadığını öğretmiştir. Yine de çok eski bir dönemde[4] Mezopotamya'ya girmiş Samilere göre, tanrısal düşmanlık düşüncesi, özellikle Mezopotamyalıların tasarladığı şekliyle hiç kuşkusuz, hoşgörülemezdi; bu nedenle İbraniler bunu, bir Akit teolojisine –uzaktan daha katlanılır olan, ancak yine de kıskanç ve kinci bir Tanrı imgesini silmeyen bir teoloji– dahil edecek şekilde yorumladılar. Bu bölgelerde Tanrı asla Yunan'daki Zeus gibi sevimli olmadı.

İran gibi Mezopotamya da her zaman işgal altında gibidir. Ama gerçekte kimin işgali altında olduğu bilinmememektedir. Konu iro-

---

nica ("Flood in Religion and Myth") bunlar katmanbilimsel olarak birbirlerine denk düşmezler, deprem sonrasından kalma olabilirler. Ur'da, 3,7 ile 2,7 metre derinlikteki bir kil yığını III.-IV. bin yıla uzanıyor gibidir, oysa Kiş'te benzer bir yığın 0,30 metre derinliktedir ve İÖ 2800'e uzanır. Ereç ve Şuruppak'ta yığın aynı döneme uzanır, fakat 1,55 ile 0,60 metreler arasında değişen derinliklerdedir, Ninova'da, 21,1 ile 21,3 metre derinlikler arasında 13 yığına rastlanmıştır. *Encyclopaedia Britannica*'nın aktardığı ve bugüne kadar genel kabul gören çözüme göre, kuşkusuz iklim değişikliklerinin ardından, bir değil birden çok tufan olmuştur. İçlerinden biri, büyük bir olasılıkla, öylesine şiddetli olmuştur ki hayal güçlerini derinlemesine etkilemiştir.

Bölgede Sami varlığının ne zaman başladığı bilinmemektedir; Sümerlerin varlığından önce gibi gözükmektedir ("Babylonia and Assyria," *Encyclopaedia Britannica*). Sırayla Doğu Anadolu'ya, Arabistan'a ve hatta Mezopotamya'ya yerleştirilen Proto-Sami dillerin merkezinin nerede bulunduğu hâlâ bilinmediğinden sorun çözülmeye hazır gözükmemektedir. Bilinmeyen bu durumlar Georges Roux tarafından ustaca kaleme alınmıştır: *La Mésopotamie – Essai d'histoire politique, économique et culturelle* (Le Seuil, 1985).

niktir: Otomobil sürücüsü, *Resmi Gazete* başyazarı ve köpeğini gezdiren kadın kadar, iyi hamur pişiren fırıncı ve tekstil sanayicisi de atalarından hangisinin tekerleği ve yazıyı keşfettiğini, buğday yetiştirdiğini, hayvan cinslerini evcilleştirdiğini ve giyinmek için kenevir ve keten dokumayı icat ettiğini bilmez. Sümerlerin kökenleri de bilinmemektedir; tamamen karanlık bir geçmişten ortaya çıkarlar. En fazla Fırat'ın doğu yakasından geldiklerini düşünebiliriz, çünkü efsanelerinde kayıp bir şehirden söz ederler, Der in Ashunak; bu şehir gerçekten de var olmuştur, çünkü Bağdat'ın kuzeydoğusuna kırk kilometre kadar mesafedeki bugünkü Asmar yakınlarında izleri bulunmuştur.

Dillerinden de daha fazla bir şey öğrenilememektedir: Hint-Avrupa değildir ve bu, hâlâ bir tartışma konusudur.[5] Bu karanlık noktalar kuşkusuz can sıkıcıdır, çünkü Mezopotamya inançlarının ve tekniklerinin gerisine doğru adım adım gitmek eğitici olurdu; belki ilerdeki keşifler bunu sağlayacaktır.

Bu sayfaların konusu Mezopotamya tarihini yeniden okumak değildir. Zaten bu tarih şaşırtıcı biçimde karmaşıktır. Kısa bir genel bakış bu tarihin ana hatlarını kısmen belirtecektir. Ur krallarından Mezopotamya'yı bir eyalete indirgeyen İran hakimiyetine kadar hanedanlar birbirini izlerken sınırlar da değişti. Sümer hanedanının ardından, gerçekten de, bir Sami hanedanı olan Akadlar geldi; ardından Akad imparatorluğunun yıkılmasından sonra Guti hanedanı egemen oldu,

---

[5] Jean Bottéro, *Mésopotamie - L'écriture, la raison, les dieux*, Gallimard, 1987. Bilinen ilk yazı "bilinen tüm diğer dillerden ya da dilbilimsel ailelerden ... tecrit edilmiş [bir dildeydi] ve Tibet dili Fransızcadan ne kadar farklıysa Akad dilinden de o kadar farklıydı." Asurbilimi folklorunda iki saygın akademisyenin enstitü koridorlarında şemsiyelerle kavga etmeye vardıklarını Bottéro nakleder... Üniversite dışı dünyada oldukça yaygın olan bazı yanılsamalara rağmen Yakın ve Orta Doğu'nun antik dillerini hâlâ dikenli bir alandır. Çeviriyazı ve Dilbilgisi Akademisi'nin, Enstitü'nün üyesi Emmanuel Laroche'un tebliği buna tanıktır: "Küçük Asya'da Diller ve Uygarlıklar," s. 407-412, *Annuaire du Collège de France*, 74. Yıl, 1974.

ardından III. Ur hanedanı denen yine bir Sümer hanedanı geldi; sonra krallık yeniden ikiye bölündü, Ur imparatorluğu çöktüğünden Sami kralları Babil ülkesine, Asurlular Asur'a yerleştiler. Babilli Hammurabi imparatorluğu birleştirdi; ardından hanedanı yok oldu ve Asur ve Babil düşmanlığı yeniden başladı. Kimi zaman biri büyüdü, kimi zaman diğeri, her biri komşusunun gölgesini taşıdı. Medler Asur'u fethettiklerinde Asur hanedanı nihayet zafer kazanmış gözüktü. Eski imparatorluk, Medler ve bir Kalde hanedanı arasında parçalandı ve İncil'deki Nebukadretzar adıyla daha iyi tanınan II. Nabu-kudurri-usur bu hanedanın en ünlü temsilcisi olacaktır. Babil, bir Pers eyaletinden başka bir şey değildir ve İÖ 330'da İskender oraya girdiğinde Babil'de, bir yüzyıl önce Herodotos tarafından anlatılmış büyük ziguratın harabelerinden başka bir şey bulamadı. Kıyamet beddualarının gerçekleşmişti, fakat dört yüzyıl önceki "Büyük Babil, dünyanın tüm fahişelerinin ve çirkinliklerinin koruyucusu," Tanrı halkının kanıyla sarhoş Babil artık çölden başka bir şey değildir.

Kıyamet yaratıcısının öfkesi bugün şaşırtıcıdır, çünkü Musa, Hıristiyanlık tarafından yeniden ele alınan On Emir'in esinini Babil'de, Hammurabi yasalarında bulunur. I. yüzyılda, yani Yuhanna'nın kinci ve kehanet içeren şiirini yazdığı dönemde Babil, bir hayaletten başka bir şey değildi ve bu kadar alçakça davranışı kuşkusuz hak etmiyordu. Ancak Yahudiler ebediyen hatırlarlar ki, İÖ 598'de Nabukodonosor, Kudüs kuşatmasını zaferle gerçekleştirdi ve Yahuda kralı Yekoyakim'i Babil'e tutsak götürdü, onun tahtına kukla Sedekias'ı geçirdi. Yine hatırlarlar ki 587'de Sedekias da isyan etti ve Babilliler geri geldiler ve bu kez çok daha fazla sayıda Yahudiyi savaş esiri olarak Babil'e götürdüler. Bunu hatırlıyorlardı çünkü iki tutsaklık Yahuda krallığının sonunu getirmişti. Canlı hatıra! Yahudiler bu dönemden sonra Ahdin hâlâ yürürlükte olup olmadığını ve Tanrı'nın kendi halkını hâlâ hatırlayıp hatırlamadığını kendilerine sormaya başladılar.

Ancak Babil'in Yahudi lanetini kışkırtacak özelliklerinin olduğu doğrudur: Birçok tanrıya tapılıyor olması iğrenç bir suçtur. Hangi tanrılar? Bir Mezopotamya uzmanı olan Georges Roux, "Mezopotamya tanrılarının 'rasyonel' bir sınıflandırılması pratik olarak olanaksızdır, çünkü bizim mantığımız eskilerinkiyle aynı değildir," der. Dahası bu yazar, bu tanrılar arasında "zaten oldukça belirsiz olan katman türleri"[6] ayırt etmeye rıza gösterir. Panteonu yöneten belli başlı tanrılar şunlardı: Öncelikle Gökyüzü'nün efendisi ve diğer tanrıların babası Anu; ana tanrıça olmasına karşın bekâr olan Nintud; göksel bakire Innina; yeryüzü tanrısı Enlil ve eşi Ninlil; Sümercede Enki denen su tanrısı Ea ve eşi Damkina; yani üç çift ve bir anlamda bir yönetici. Yine de bu tanrıların adları, sıfatları ve tercihli tapınma yerleri ve hatta kimlikleri değişkendir. Nintud'un kırkbir kadar değişik adı vardır: *Belit Ilani* ya da "tanrıların anası;" aynı zamanda Makh, Ninhursag ya da "dağ kraliçesi" adıyla da anılır; bu Sümerler için "yeryüzü kraliçesi," Babilliler içinse "ölüler ülkesi kraliçesi" demektir. Ancak Aruru ya da "hamilelik tanrıçası," daha basit olarak ise Mama da denir ona; dişil bir yaratılış ilkesinin antik örneği olan Mama, anaerkil bir toplumun yansısı olan bir anlayışın sonucu olarak erkeği kilden yaratmıştır.[7] Aslında bütün bunlar Mezopotamya hükümdarlıklarını, uygarlıklarını, dillerini ve dinlerini kat edecek yedi tanrı, daha doğrusu yedi tanrı arketipidir.

"Tanrıların sayısı zamanla kayda değer bir şekilde azaldı," diye yazar Bottéro. "*Yaratılış Destanı*, İÖ 1200 yılına doğru 'altı yüz'den fazla tanrı saymaz."[8]

Bir tek Şeytana bile rastlanmaz. Enki, yani yeryüzünün yüzeyin-

---

[6] Roux, *La Mésopotamie*.

[7] Bottéro, *Mésopotamie - L'écriture, la raison, les dieux*.

[8] Manfred Lurker, *Lexikon der Götter und Dämonen*, Alfred Kramer Verlag, Münih, 1984.

den cehenneme kadar uzanan dünya olan "Ki Efendisi," anlaşıldığı anlamıyla cehennemi değildir. Çünkü o aynı zamanda su tanrısıdır ve Mezopotamyalılar için Yeryüzünün Donuk suyunun tanrısıdır.

Tıpkı Antik dinlerde olduğu gibi tanrıların kimlikleri birbirine karışmış ya da üst üste binmişti: Örneğin Nintud ve Innina aynı öznitelikleri paylaşıyordu; insanlık günah işlediğinde ve tanrılar insanlığı kötü muameleyle tehdit ettiğinde bu iki tanrıça aracılıkları yoluyla onları cezadan kurtarıyorlardı. Günah kavramı bile şimdiden bağışlamayı içeriyordu. Ve yeryüzü yaşamında olduğu gibi bağışlama kadınların işiydi. Ezeli olarak suçlu bir insanlığı kurtarmak için aracılık eden tanrıçalarımızın işleri zordur.

O halde hangi tanrının nezdinde aracılık ederler? Marduk; başlangıçta Sümer tanrısı Amar-Utuk, yani "Güneş-Tanrı'nın Kalçası," İbranilerin Merodach'ı, Babil şehrinin ve ardından tüm Babil imparatorluğunun vasisi olan ve Yargı ve İlkbahar Işığı tanrısı da olan Marduk, simgeleri bizim Jüpiter dediğimiz yıldız ve ejderha-yılan Mussussu'dur. Çünkü, fetihler ve tutsaklıklar boyunca tanrılar bir ülkeden diğerine geçerler ve bunu yaparken, bazı özniteliklerini bırakıp başkalarını kazanarak bir dinden diğerine geçerler.[9]

Tanrıların ve adlarının çokluğuna rağmen Mezopotamya dinlerinin kaosta olması eksik olmuyordu. Ve barbar adlar taşıyan kaçık kahramanlarla dolu mitler dizisine indirgendikçe çok daha fazla kaos oluyordu. Çünkü, Mezopotamyalıların epik soluğu, Eski Ahit'teki Yaratılış'ın bir "taşaron haftası" görünümü aldığı bir genişliktedir. Daha sonraki çeşitlemeleri bile çarpıcıdır. Marduk doğduğunda, yüce Evren tanrısı Anu'nun torunu ve evrende düzeni inşa etmesi gereken kahramanın –Gılgamış, Herkül ya da İsa– prototipidir. Anu, tahtını kaybettiğini hissederek öfkelenir. Böylece, dört rüzgârla dişi deniz ej-

[9] Marduk'un Babil'de bu yükselişi Ereç, Nippur, Larsa, Ur, Kiş gibi Sümer sitelerindeki diğer teolojik merkezler tarafından kabul görmemiştir.

derhası, tüm yaşamın yaratıcısı ve cehennem ırmağının tanrıçası Tiamat'ı bu isyankâra karşı kışkırtır:

"Karşı konulmaz silahlar yaptı, dev-yılanlar doğurdu
Sivri dişli, acımasız çeneli;
kan yerine vücutlarını zehirle doldurdu,
öfkeli ejderhalara korku giydirdi,
Onları ihtişamla taçladı ve onları tanrılara eş kıldı;
Kim görse onları korkudan düşüp kalır!
En ön safta, geri çekilmekten sakınırlar!
Yedi Başlı Yılan Bashma'yı, Kızıl Ejderhayı ve Lahamu'yu o yarattı,
Dev aslanları, ateş püskürten köpekleri ve akrep-insanı,
Fırtınaların kötü yürekli iblislerini, balık-insanı ve Kusarikku'yu."

Çünkü, Sümerler ya da dengi Samiler, Mezopotamyalılar kendi tanrılarını bir korku imgesi haline getiriyorlardı, hiç kuşkusuz bütün dinlerin en ürküncüdür bu. Yahudi tanrısı, ne epik Babil soluğunun etkisinden ne de onu işitenlerde yarattığı kutsal korkudan kaçabildi. Yahudi tanrısının kendi On Emir'i haline getirdiği Hammurabi Yasaları'ndan başka, kitaplarının ilki olan Yaratılış'ta Her Şeyin başlangıç hikâyesini de, Yaratılış, yani kaosa karşı mücadele şiiri olan Enuma Eliş'teki haliyle aldı. Aşağıdaki karşılaştırmayı Bernard Teyssèdre'den alıyorum:[10]

Enuma Eliş I, 1-16

Yukarda Gökyüzü yokken, aşağıda Yeryüzü adlandırılmamışken, tanrıların doğacağı esas Apsu, doğurgan-Mummu ve onların hepsini doğuracak olan Tiamat, bütün sularını tek bir suda birleştiriyorlardı...

[10] Bernard Teyssèdre, *Naissance du Diable*, Albin Michel, 1985. Teyssèdre, "Eski-Eski" Ahitlerle Babil litürjilerinin metinleri arasındaki anlamlı karşılaştırmayı daha öteye götürür.

Yaratılış I, 1-2

Başlangıçta Tanrı gökleri ve yeri yarattı. Ve yer ıssız ve boştu; ve enginin yüzü üzerinde karanlık vardı; ve Tanrı'nın Ruhu suların yüzü üzerinde hareket ediyordu...

XX. yüzyılda iyi bilinmeyen bu tanrıları küçümsemek oldukça yanlış olur, çünkü insanlık tarihinde ilk kez Mezopotamya'da tanrılar insanlara hizmet edecektir; ne Okyanusya'da, ne Hint'te, ne Çin'de, ne Mısır'da asla böyle hizmet etmemişlerdir. Ancak bu bölgenin çalkantılı tarihi boyunca bu tanrıların izlerini takip etmek güçtür. Bir tanrının herhangi bir devlet ya da site tarafından benimsenmesi kuşkusuz beraberinde ad, kimi zaman da cinsiyet değişiklikleri getirir. Yukarda belirtilen çoğul kimliklerden başka, gelecekteki Astarte, ardından Afrodit olacak olan İştar'ın başlangıçta niçin erkek bir tanrı olduğunu; Venüs gezegeni tanrısı Arap Açtar'ın Arabistan'dan Mezopotamya'ya geçerken niçin dişi olduğunu kimse bilmemektedir. Sapkın eşdeğerlikleri de akılda tutmak gerekir, örneğin Sami Güneş Tanrısı Şamaş Sümerlerin Utu'sundan başka bir şey değildir, bizim tarafımızdan zararsız Babbar adıyla da bilinir.[11] Dahası, Sümer, Sami, Babil ve Asur dinleri arasındaki karşılaşmalardan doğan zorunlu bağdaştırmacılıklar, günümüzde, Mezopotamya'nın yaklaşık dört bin tanrısının kimliklerini deşifre etmek için bir bilgisayar gerektirir. Örneğin savaş tanrısı Ninurta eski Ninib'den başkası değildir, ama ateş tanrısı Nusku ile birleşir. Babil'in Marduk'u Borsippa'nın Nabu'suyla aynıdır ve su ve ateş karşıtlıkları sevinçle uçuşurlar, çünkü ateş tanrısı Gibil, Nusku'nun diğer adı, su tanrısı Enki'den ayrılamaz, aynı şekilde Marduk ve Nabu'dan da...

Mezopotamya panteonlarının akrabalık, yakınlık ve özdeşliklerini

[11] E. Cassin, *La Splendeur divine – Introduction à l'étude de la mentalité babylonienne*, 1968.

tanımlamaya tüm bir almanak yetmez. Örneğin İnnina'nın bir kız kardeşi vardır, Ereşkigal; cehennemlerde hüküm sürer, ancak cehennemler Nintud'un da alanıdır; bu da İnnina ve Nintud'u kardeş yapar. Mezopotamya teologlarının altı yüz tanrıdan –İgigi'ler– oluşan ve göksel oldukları için yüksek ve üç yüz tanrıdan oluşan –Annunaki'ler– dünyevi ve cehennemi olduklarından aşağı bir panteon oluşturdukları ve Babil ve Asur dinlerinin yaklaşık dört bin tanrıdan ibaret olduğu bilindiğinde teologların tam gün çalıştıkları seve seve kabul edilir.

Yeri belli olmayan Keş şehrinde, aynı zamanda kuzeydeki büyük şehir Kiş'te (Keş olmadığı sanılmaktadır) Nintud'a tapıldığı öğrenildiğinde yorumların karmaşıklığı daha da artar. Anu ve İnnina'nın tapınakları Ereç'te, Enlil ve Ninlil'inki Nippur'da, Ea ve Damkina'nınki ise Eridu'da, Fırat'ın ağzındadır.

Bununla birlikte iki büyük mit bu teolojik mozaiğe egemen gözükmektedir; bunun içinde her ilke kendi karşıtına bağlıdır, tıpkı yukarda belirtilen su ve ateş bağının gösterdiği gibi. Birincisi, yukarı dünyadan bir tanrının, yaz ve sıcaklık yöneticisi Nergal'in, aşağı dünyadan bir tanrıçayla, cehennemlerin tanrıçası, yani ölüler ve soğuk kraliçesi Ereşkigal ile evliliğidir; tabii eğer burada sıcakla soğuğun birliğini daima tanımlayan Afrika mitolojilerine başvurmaya izin verilirse. Bu elbette gürültüsüz bir evlilik değildir, hafif meşrep bir sahne ise hiç değildir: Tanrıların emri üzerine yeraltı dünyasına inmiş Nergal'ın bir ziyaretini izler, bir şekilde kızdırdığı Ereşkigal'dan özür dilemeye gelmiştir, ama sonunda cehennemi bedeninin güzelliğiyle baştan çıkarak kendini onunla, "erkeklerin ve kadınların yaptıkları şeyi" yapma arzusuna kaptırır. Kuşkusuz bu işte iyidir, çünkü, o gittikten sonra baştan çıkarıcı Ereşkigal iki gözü iki çeşme ağlar:

"Nergal, zevklerimin sevgilisi!
Onunla birlikte zevk alacak kadar yeterince boş zamanım olmadı!"

Bu madrigal tonunun "Nergal ve Ereşkigal" şiiri boyunca egemen olması, çapkınlık tonunu ilk kullananın XVII. yüzyıl Fransızcası olmadığını gösterir. Aşktan deliye dönen Ereşkigal, Nergal'i yakalamak ve tekrar kucaklayabilmek için cehenneme getirmek üzere tanrılara bir haberci –Namtar'ı– gönderir.

"Git, Namtar, Anu, Enlil ve Ea ile konuşmalısın!
Anu, Enlil ve Ea'nın kapısına sür yüzünü,
De ki onlara, çocukluğumdan beri ben,
Diğer kızların tanıdığı zevki tatmadım,
Çocukların oyununu bilmedim.
Bana gönderdiğiniz ve beni hamile bırakan tanrı, yeniden yatsın benimle!
Geri gelsin bu tanrı ve geceyi geçirsin benimle sevgilim olarak!"

Otuz yüzyıl sonra Richard Strauss'un kadın kahramanlarına yaraşır bu şaşırtıcı, ateşli aşk söylevi, gözyaşı döken yaşlı bir kızın değil, kinci bir gücün söylevidir. Çünkü haberci Namtar şu mesajla da görevlidir: Eğer Nergal, Ereşkigal'in yatağına girmeye gelmezse:

"Ölüleri diriltecegim ve canlıları kemirecekler,
Yeryüzünde ölüleri canlılardan kalabalık kılacağım!"

Gılgamış Destanı'nda, güzel Gılgamış kurlarına direndiğinde bir başka çılgın âşığın, İştar'ın savurduğu aynı korkunç tehdittir. Gılgamış direndi, ama Nergal büyük öfkenin isteklerine boyun eğmek zorundadır. Bu yüzden Gökyüzü'nden Cehennem'e götüren merdivenden iner; görünüşte çok kötü bir ruh hali içindedir, Yedi Kapı'nın bekçilerini birbiri ardına yener, taht salonuna erişir, Ereşkigal'i görüverir, kahkahadan kırılır ve onu saçlarından yakaladığı gibi tahttan aşağı atar ve sürükler, o sırada Ereşkigal ağlamakta ve evlenmek için yalvarmaktadır.

"Benim eşim olabilirsin, ben de senin eşin,

Sana bırakacağım
Büyük toprakların krallığını! Eline vereceğim
Bilgelik tabletlerini! Efendi olabilirsin,
Ben de Efendi!"[12]

Nihayet Nergal tükenir, karanlık âşığını kucaklar ve tahtını onunla paylaşmayı kabul eder. Oysa Richard Wagner'in pek sevdiği büyük mitlerle şaşırtıcı bir yakınlık gösteren bu şiddetli aşk hikâyesi bir simgecilik taşır ve bunları çözmek için terimleri zorlamaya pek gerek yoktur: Canlılar dünyası ölülerinkine sıkı sıkıya bağlıdır ve Cehennem'in gücü gökyüzününkinden daha büyüktür. Çürüme, canlı maddenin kalbinde bulunur. Ölüm ve Kötülük, Ereşkigal'in dişiliğiyle temsil edilmiştir. İlk Günah kavramı burada rüşeym halinde mevcuttur; tümü de ataerkil sistemlerden türeyen vahiyli dinlerin temelindeki kadın düşmanlığı gibi cinsellik Günah'ın taşıyıcısıdır ve Ereşkigal, ilk büyük baştan çıkarıcı, daha o zamandan hem Havva'nın atasıdır hem de Adem'in ilk gerçek karısı olan Lilith'in atasıdır.

Gerçekten de, Mezopotamya dininin temeli Günah ve Varlığa içkin Kötülük kavramına dayanıyor olmasıdır.

Anlamlı ikinci mit, insanın yaratılış mitidir: İnsan eski bir tanrının, Kingu'nun kanından doğmuştur; Kingu başçin olmuş ve evrende düzensizlik tohumları ektiği için Marduk'un emriyle ölüme mahkûm edilmiştir. Oysa Kingu ikilik taşımayan bir cindir: Kötüdür; salt kötüdür, tıpkı bizim Şeytan'ımız gibi; ondan hiçbir yardım dilenilemez, örneğin Mısır mitolojisinde Ra'nın Katlanılmaz Seth'den aldığı türden bir yardım dilenilemez. Bu, Kingu'nun oğlu insanın temelde kötü ve şeytansı olduğu anlamına gelir; Kötülük onun tenindedir.[13]

---

[12] Lurker, a.g.e. ve "Babylonian and Assyrian religion," *Encyclopaedia Britannica.*

[13] Aktaran Henrietta McCall, *Mesopotamian Myths*, British Museum Publications, Londra, 1990. Buradaki Amarna versiyonudur, çünkü Mısır'da, Tell al-

Şiir ve mizah, dünyanın ve insan doğasının bu olumsuz görüntüsünü saklamayı tam anlamıyla başaramasa da, ikisi de Mezopotamya kültürlerinde fazlasıyla bulunurlar. Birincisi, Yaratılış anlatısından beri mevcuttur, metinleri, –ne ironi!– Asurbanipal'ın sarayının harabelerinde bulunmuştur. Demiurgos, Güneş ve Babil tanrısı Marduk orada dişi bir ejderhayla karşı karşıya gelir; Tiamat'la Tiamat'ın Her Şey'in de anası, tuzlu su tanrıçası ve tatlı su tanrısı Apsu'nun eşi olduğunu belirtmek ilginçtir. Tiamat ve Apsu, gerçekten de, tanrılar doğurmuşlardır ve bunların gençliği gürültü patırtı içinde geçmiştir; Apsu, eşine şikâyet ediyordu: "Davranışları katlanılır gibi değil. Ne gündüz dinlenebiliyorum ne de gece uyuyabiliyorum. Bu gürültüye son vermek için onları yok etmek istiyorum ki sonunda sükunet egemen olsun da uyuyabilelim!"[14]

Bunun ardından, hem burjuva hem de canice, şaşırtıcı bir tartışma gelir: Bir cumartesi akşamı çocuklarının hırgüründen sinirleri bozulan banliyödeki aileler gibi, çabuk öfkelenen Apsu'nun talep ettiği çocuk öldürmeyi tartışırlar. Bu durum tanrıların kulağına çalınır. Tiamat'la boğaz boğaza gelmek ve göksel güçlerin davasını savunmak için seçilmiş Marduk, savaş arabasıyla yola çıkar. Cadaloz kadının oniki müttefiki onun geldiğini görünce kaçarlar. Marduk, düşmanı dişi ejderhayı ışıktan bir ağla yakalar, ağzından fırtına saçar ve oklarıyla onu deler. Cadaloz öldüğünde bedenini uzunlamasına parçalara böler ve benekli sırtını yukarıya doğru fırlatır böylece gökkubbeyi yaratır. Sonra, karnını aşağıya doğru fırlatır ve yeryüzüyle okyanusları yaratır. Annesi Tiamat tarafından yardımına gelsin diye gönderilen Kingu bu devlere yaraşır bir kavga sırasında Marduk tarafından

---

Amarna'da bulunmuştur; kuşkusuz bu ülkenin fethi sırasında Asurbanipal tarafından bırakılmıştır.

[14] Garelli ve Leibovici çevirilerinden uyarlanma: *La Naissance du monde selon Akkad*. Aktaran Eliade.

öldürülecektir.

Ana katilliğine dayanan bu kanlı kozmogonide, erkek kahramanlığı dehşeti gerektiği kadar gizleyemez ve simge meraklıları erkek ilke ile dişi ilke arasındaki, dişinin ölümüyle sonuçlanan bu düellonun anlamını çözmekle, kuşkusuz, uğraşacaklardır. Kötülük, söylediğimiz gibi, Kadın'dır. Eğer isterseniz, erkeğin içsel yazgısının "Ödipyen" yorumlarının dayanıksızlığını ölçebilirsiniz.[15]

Mizah duygusu, çirkin insanların yaratılış hikâyesinin bulunduğu bir başka kozmogonide de kendini gösterir. Burada, soğuk su tanrısı Enki –yukarda gördüğümüz gibi Marduk'un babası olacaktır– derin sular tanrıçası, annesi Nammu tarafından uyandırılır. Nammu tanrılara dayatılan zahmetli çalışmadan şikâyetçi olur. Bunun üzerine Enki, onların yerine çalışacak kuklalar yaratmalarını önerir. Öncelikle, der, yeryüzü ile derin sular arasındaki ara bölgeden getirilmiş kil gerekiyordu. Nammu'nun bedeninden çıkarılması gereken bu kil, kuklaların kalbini yapmaya yarayacaktır. Sekiz tanrı daha göreve katkıda bulunurlar ve insan soyu böyle yaratılır.

İş burada bitmez. Enki, başarısını kutlamak için bir şölen düzenler. Şölende çok bira içilir. Enki'nin karısı Ninmah çakırkeyf olur. Yaratılışın başarılması onu hiç kuşkusuz kuşkucu kılmıştır, ki Enki'ye şöyle der: "İnsan bedeni neye değer? Ben rahat rahat yaparım onu! " Bu sarhoş meydan okumasını, "Yapın o halde, sizin yaratacağınız her insan varlığına bir yer bulacağıma söz veririm," diye yanıtlar kocası. Ninmah, işe koyularak bir hadım, bir kısır kadın ve dört sakat yaratır. Enki onlara toplumda rol verir. Hadımı bir memur, kısır

[15] Freudcü "Oidipus kompleksi," Freudcülara göre "kurucu" kompleks teorilerini bu parlak yalanlama konusunda ve ilave olarak, psikanalizin bugüne kadar antropolojinin ve dinler tarihinin katkılarından pek yararlanmışa benzemediğini belirtmek belki yararlı olur. Böylece, Malinowski tarafından bu teorinin geçersiz kılınması, ünlü "kompleks" yanlılarınca hâlâ geniş ölçüde –ve kasıtlı olarak– bilmezlikten gelinmektedir.

kadını nikâhsız yaşayan bir eş yapar; sakatları ne yaptığı bilinmemektedir. Sonra oyuna dahil olup, bir kaynağa göre, "rolleri değiştirerek devam etmesi için Ninmah'a meydan okur. En tuhafı o yaratacak ve bu yaratıkların yerlerini de Ninmah bulacaktır. Ninmah meydan okumayı kabul eder. Enki, önce, 'doğalı çok olmuş' bir adam yaratır, bu ilk yaşlıdır. Adam Ninmah'ın karşısına çıkar. Ninmah adama bir parça ekmek sunar, ancak yaşlı adamın ne dişleri vardır ne de ekmeği tutacak gücü. Ninmah bu zavallıya ne yapacağını bilemez. Adamakıllı sarhoş olan Enki, zaferini tamamlamak için, her biri birbirinden biçimsiz ve müsibet beş erkek ve kadın daha yaratarak tanrısal eşinin elindekini avucundakini alır. Ninmah onlara hiçbir iş bulamaz. Gece gürültü patırtı içinde son bulur."[16]

Burada, Mezopotamyalıların, tanrıları karşısında, Yunanlılardan ve Keltlerden daha saygılı olmadıklarına inanılabilir. Ancak benzerlik yalnızca yüzeyseldir. Ciddiyetle başlamış Yaratılış'ın bir içki âlemiyle şiddetlenmiş acımasız bir toplumsal oyunla tamamlandığı bu hikâyede tanrıların acımasız güçler olarak gösterildiğini görmek gerekir. Kötülüğün ürünü olmadıkları zaman insanlar yalnızca tanrılara ev işlerinde hizmet etmek için yaratılmışlardır.

Asurlunun kendi kölelik duygusundan oluştuğunu söylemek gerekir; imparatorlara özgü olan güçlü olmak hariç. Aşağıdaki bölüm bunun kanıtıdır. Efendiyle kölesi arasındaki bu diyalog Molière'in (ya da Brecht'in) habercisi gibidir ve *Karamsarın Diyaloğu* adını taşır:

– *Hizmetçi, itaat et bana!*

– *Evet, efendim, evet!*

– *Evet, sev, efendim, sev. Bir kadını seven bir erkek acıyı ve sıkıntıyı unutur.*

[16] Alexander Eliot, Mircea Eliade, Joseph Campbell, Detlef I. Lauf, *L'Univers fantastique des mythes*, Presses de la Connaissance, Paris, 1976.

– Hayır, hizmetçi, kadın sevmeyeceğim.

– Sevme, efendim, sevme. Kadın bir tuzak, keskin bir kılıç, sicimdir yani! Bir erkeğin boynunu uçurur."[17]

Bu metinlerde, özgürlüğü en yüksek şey olarak belirtmiş Helen dini ve kültürünün en küçük bir yansıması bile bulunmaz. Sümer, dinsel özgürlüğü asla dikkate almamıştır; özgürlük zaten Yunanlılara özgü bir keşiftir. Litürjileri sadece Yahudi ve Hıristiyan usüllerinin habercisi olmakla kalmayıp Bizans kökenli ayinlerde rastlanan türden Doğu'nun varoluş sıkıntısının en karanlık tezahürlerinin de habercisidir. Bunlar tanrılara, özellikle Enlil'e yönelik bitmez tükenmez "monodik" kutlamalar olan, flüt eşliğindeki ve bitkinlik şarkılarıyla *–kishubs–* kesintiye uğrayan *ershemma*'lardır. Tanrıların giyimine, beslenmesine, evliliklerine ("baş başa bırakmak için 'zifaf odaları'na götürülmeden önce süsleyip püsledikleri heykeller aracılığıyla" yapılır[18]) ve tapınmalarına eşlik ediyorlardı.

Son Ur hanedanı ve Larsa ve Isin kralları dönemindeki Büyük Sümer yenilenmesinin klasik dönem din adamları, *ershemma*'ların ve *kishub*'ların düzenlenmesinin "en iç karartıcı ve istiğfarla ilgili" büyük teolojik temaları sergilemeye yaradığı karmaşık ayinler derlemişlerdir.[19] Her litürji, hitap ettiği tanrının "Öfke Sözü" ilahisinden ibaretti. Burada bizim *Dies irae*'mizin kökeni kolayca görülür. Katolik litanilerin kökeni de buradadır: Çünkü bu litürjilerde, tanrıların adlarını sayan uzun yakarıları bir cenaze nakaratı izler. Bu yürek parçalayıcı seremoniler Katolik kutsal Cuma'sında olduğu gibi istiğfar yakarısıyla noktalanır.[20] Dahası, "inanılmaz sayıda olumlu ve özellikle olum-

[17] "Babylonian and Assyrian Religion," *Enc. Britan.*; S. Langdon, *Babylonian Penitential Psalms*, Paris, 1913; *Sumerian Liturgies and Psalms*, Philadelphia, 1919.
[18] Bottéro, a.g.e.
[19] "Babylonian and Assyrian Religion," *Encyclopaedia Britannica*, 1962.
[20] A.g.e.

suz talimatlar [vardır]... Ant içmek için kaldırılan el yıkanmış olmak zorundadır, çapa sallarken kutsal bir ad ağza alınamaz; ne pişmemiş kil bir kupadan içilebilir; ne stepten çalı çırpı ne de kamışlıktan kamış koparılabilir..."[21]

İşte daha şimdiden kısmen Bizans'tayız; çünkü litürjik takvim modeli çoktan çizilmiştir, tamdır, uyarlanmaya hazırdır: Her ay uygun litürjileri, rahipler tarafından bazı günlerde söylenen düzenli ayinleri ya da *gala*'ları içerir. Litürjiler kötü kehanetleri savmaya yöneliktir; ritüeller herhangi bir vesileyle kutlanacakları yerleri belirtirler. Ökümenizm de [Evrensel kilise anlayışı, çn] mevcuttur, çünkü, dinler tarihinde ilk kez, *insanlığın bütününü* tehdit eden felaketleri uzaklaştırmak ve tanrıların gazabını savmak için ayinlerin ortaya çıktığı görülür. Ancak, *Encyclopaedia Britannica*, "bu müzikli ayinlerde büyülü anlamda hiçbir apotropaik şey yoktur,"[22] der, yani bunlar, uğursuz karakteri temeldeki umutsuz üslubu bağışlatan büyülü bela savmalar değildir: "Bunlar, tanrıların şerefine söylenen –arada, yaşamın iğrenç sefilliğini anlatan insan ıstıraplarının karamsar betimlemeleriyle kesilen– kuru ilahilerdir." Dev tapınaklarda, bitip tükenmez ıstırap ayinlerini aşırı titiz bir maharetle yerine getiren karanlık bakışlı ve kara sakallı rahipler kortejinin ilerlediği kolaylıkla, fakat geriye dönük bir acıyla hayal edilebilir.

Kamusal ibadetlerin yetmediği yerde, Sümer dini, özel olarak söylenecek bir pişmanlık duaları toplamı öngördü: Sümer dininin köklerine uzanan ve derin izler bırakacak olan diğer bir yenilik olan özel istiğfar mezmurları. Fakat bir başka uygunluk daha vardır: Sonraki bir icat olan, bir rahiple birlikte söylenen övgü, *günah çıkarma* ve şefaat mezmurları. Günah çıkarma töreninin de ilk kez ortaya çıktığı görülür. Bu metinlerin tabletlerini bulan arkeologların, Sümer dili

[21] Bottéro, a.g.e.
[22] A.g.e.

geçerliliğini yitirmişken bile litürjinin her zaman, tıpkı Roma Katolik kilisesindeki litürjilerin Latince söylenmesi gibi, Sümer dilinde söylendiğini keşfettiklerinde düştükleri şaşkınlık hayal edilebilir.

Kıyamet yaratıcılarının Babil karşısındaki öfkelerinin nedeni bir kez daha sorulabilir: Ünlü "fahişeler anası" bizim ölü ayini törenlerimizin sevimli opera türevleri olarak görüleceği bir yerdi. Dünyada hiçbir şey Sümer dini kadar korkunç değildir ve burada ileri sürüyorum ki umutsuzluk, yazıyla aynı zamanda ve aynı yerde, Sümer'de doğmuştur.

Fakat, Sümer dininin vahiyli dinlerle ve özellikle Yahudilik ve Hıristiyanlıkla çarpıcı benzerliğini sorgulamak daha yerinde gözüküyor. Bu dinlerin teolojilerine kadar uzanan bu Günah anlayışının kökenlerinin ne oldukları sorgulanabilir. Ve, ana hatları İran'da çizilen Şeytan'ın yaratılışının daha kesin biçimde ifade edilen temel şeması burada bulunacaktır.

Teolojik olarak, Sümerler ve Samiler başlarına gelen felaketlerin büyük kısmının iblislerin suçu olduğunu kabul ediyorlardı. "İblisbilim, dinlerinin çok önemli bir yanıydı," diye yazar *Encyclopaedia Britannica*.[23] Gerçekten de, İranlı komşuları tanrısallığı ve karşı-tanrısallığı merkezileştirmişken, Mezopotamyalılar hâlâ iblislerle dolu çoktanrıcılığı uyguluyorlardı. Yedi iblisleri vardı; aslan, panter, köpek, koyun, keçi, kuş ve yılan gibi hayvan başlı, yarı insan canavarlar.

Bu korkunç yedili iki iğrenç keşifle süsleniyordu: Dört kanatlı, yarasa başlı, akrep kuyruklu, güneydoğu rüzgârlarını temsil eden iblis, Asurlu Pazuzu; ve loğusalık ateşinin dişi şeytanı, Sümer Dimme'nin reenkarnasyonu, genellikle bir memesiyle bir köpeğe, diğeriyle bir domuza süt verirken temsil edilen dişi kâbus Lamaştu.[24]

---

[23] "Babylonian and Assyrian Religion," *Encyclopaedia Britannica*.

[24] Lurker, a.g.e.

Burada, Veda tanrılarında görüldüğü gibi, çok fazla belirsizlik vardır, çünkü Gökyüzü'nün Efendisi Anu'nun öz kızı Dimme, Hint-İranlıların zalim Ahriman'ının kızkardeşiydi aynı zamanda. Her durumda, pek de iyi olmayan bir erkek kardeşi vardı ve tek bir iyiliğini bile belirtmekte güçlük çekilirdi, Utukku Limnu da Anu'nun oğludur ve iblislerin başıdır. Mezopotamyalılara göre, tanrıların çiftleşmeleri pek mutluluk getirmezdi, çünkü üçüncü bir iblis, yazgı iblisi Namtar, Yeryüzü'nün Efendisi tanrı Enlil ile Ereşkigal'in habercisi, yukarda gördüğümüz ve insanlara ölüm getirmekle görevli Cehennemlerin Dişi Efendisi'nin oğluydu.[25] Bu tüyler ürpertici tanrısal evlatlar "tanrıların acı zehiri" diye adlandırılıyor ve yeraltı dünyasında doğuyorlardı. Cehennemler giderek daha net bir şekilde vahiyli dinlerin Cehennem'inin rengini –Yahudi Gehenne'den başlayarak– alıyordu; her şeye kadir tanrılar en ürkünç çocuklarını burada doğuruyorlardı.

Varsayılanın tersine, günah kavramı vahiyli dinlerden çok öncedir, çünkü ilk kez Sümer dininde ortaya çıkmıştır; Nergal ve Ereşkigal tarihlerinde açığa çıkarılan İlk Günah'ın ilk ürünlerinden çok daha önce. Sümer'de iblislerin lanetinin sonucu olarak kabul edilmiştir. İblislerin insanlar üzerindeki iktidarları insanlara ahlaki ve dinsel buyrukları ihlal ettirir ya da *tabu* (terim gerçekten de Sümer'den gelmektedir) bir nesneye dokundurtur. İlk günah kavramı da ana hatlarıyla belirtilmiştir, çünkü etik ya da ritüel günahları sayan Akad (yani Sami) metinleri olan *Şurpu* ve *Maklu*'larda dilek sahibinin kendisi tarafından değil, atalarından biri tarafından işlenen günah temasının ortaya çıktığı görülür.

Ve, cinlerin sadece günahkârların kafasını karıştırdığı ve bir insan cinliyse muhakkak bir günah işlemiş olduğundandır şeklinde formülleştirilen, Asur ve Babil dinlerinin değişik biçimlerinde güçle-

[25] A.g.e.

necek ve Yahudilik aracılığıyla tüm Hıristiyanlık tarihi boyunca sürüp gidecek olan anlayış burada belirginleşir. Tarih çok önemlidir, çünkü yeryüzü etiği ilk kez gökyüzüne demir atar: Veda ve Zerdüşt müneccimleri gibi Mezopotamya din adamları da yasa koyucunun yetkesini kendilerine mal ederler, çünkü hak etikten gelmelidir.

Ahiret mutluluğu [selamet], gerçekten de, din adamlarının, yani büyücülerin ya da *aşipu*'ların müdahalesine bağlıdır. Burada "selamet"i Hıristiyanlıktaki anlamıyla anlamak gerekir; yoksa bu, büyücü, *hekim* ya da şamanın cin çıkarmasının eskatolojik hiçbir anlamının olmadığı Okyanusya, Afrika ya da Asya'daki diğer uygarlıklarda olduğu gibi bir "iyileşme" değildir. Sadece Babil müneccimi, davetsiz misafiri kovmaya yarayan lanetleri söyleyebilecek durumdadır. Büyülü ritüellerle, şeytani dalaverenin tanımlarıyla ve iblis adlarının okunmasıyla dolu uzun bir seremonidir bu, çünkü suçlunun kimliği bilinmemektedir ve bu iblis adları sayılarak suçluyu kovma olanağı vardır. Sonra hastanın bedenine su, hamur, otlar, tuz ve diğer maddeler uygulanır; büyülü sözler iblisi oradan başka yere gitmeye zorlar, bu maddeler o zaman yok olacaktır. Hastanın yatağına renkli kurdeleler bağlanır, sonra, iblisin bağının koptuğuna işaret etmek için kurdeleler koparılır. Bu *kuppuru* seremonisidir, yani pişmanlık seremonisi; bu da dinler tarihinde ilk kez ortaya çıkmaktadır ve buradan Yahudiliğe geçecektir.

İş uzundur ve cin çıkarma kimi zaman etkilidir, çünkü kutsal olmayan, ne dinsel ezgiler düzen, ne büyücü, ne peygamber, ne kâhin olan bir rahip, *asû* gönüllü olarak müdahale eder. Günümüzde eczacı, *cum*, doktor diye adlandırılan budur; ve sanatının önemli bir bölümü batılınanç pratiklerinden oluşsa da, sonradan bulunan metinler, Mezopotamya doktorlarının bazı bitki ve minerallerin bilgisine sahip olduklarını gösterir. İyi bir kusturucu, bir ateş düşürücü, bir mikrop öldürücü ya da kan boğmasını giderici bir damla bedenleri işgal eden

"cin"i doğru yola getirebilir elbette ve din, kuşkusuz, galip gelir. Tüm Doğu, günümüzde bile, bu türden numaralara yatkındır.

Asur ve Babil dinlerine göre insanlar iblislerin ezeli ikametgâhını oluştururlar. Her insana, doğumundan itibaren koruyucu bir tanrı, daha sonra "Falancanın Tanrısı" diye adlandırılacak ve erdemi ölümlüyü aşacak özel bir tanrı verme zorunluluğu buradan gelir. Bu tanrı ölümlüde yaşayacaktır, fakat günah işlediğinde onu terk edecektir, böylece yeri iblislere bırakacaktır. İşte bizim koruyucu meleğimiz!

İşte özellikle din tarafından kuşatılmış insan! Ne sağdan ne soldan, ne aşağıdan ne yukarıdan hiçbir çıkış yok: Ya mutlak itaat ya da tanrı yolundan ayrılma var. Hayat dar ve tehlikeli bir yoldur, en ufak yanlış adım yolcunun ezeli lanetine mal olur. Ne Asya'da, ne Afrika'da, ne de daha önce başka bir yerde meydana gelmemiş bu mucize nasıl gerçekleşti?

Öncelikle olayın geçtiği yerin darlığını dikkate almak gerekir:, Mısır kadar olması için on tane Mezopotamya'nın, Baktriane kadar olması için elli tane Mezopotamya'nın yan yana getirilmesi gerekir. Bir tufan, kökten bir tufan, onu tümüyle Basra Körfezi'ne sürükledi. Pontus ve Hazar etrafında dönüp duran İskitler, Daçyalılar, Getler, Sarmatlar, Massagetesler çok daha geniş topraklar işgal ediyorlardı ve Iskender'in halefleri burayı Selefki İmparatorluğu'na kattıklarında haritalarda şaşkınlıkla arandı; bu boyu eninden uzun tohum yumağı, engin Yunan hamur teknesinde kaybolmuştu. Bu çok küçük topraklarda iktidar, en köktenci biçimde işlemekte hiç güçlük çekmedi.

Gerçekten de iktidar güç kullanarak işledi. Ur, Asur, Akad, Babil kartal yuvalarıdır. Endişeli zorba hükümdarlar –örneğin çok sonra doğacak olan, kuşkusuz saygısız fakat kendine yeterli, günlük hayatın keçi peyniri, zeytin ve incirden, şarap ve şiirden, aynı zamanda da ironiden ibaret olduğu küçük köyler olan Helenik Yunan siteleriyle hiçbir benzerlikleri olmayan– site-devletlerin ticaret ve silah münave-

besi sayesinde oraya yerleştiler. Mezopotamya kralları zengindir: İÖ III. bin yıldan itibaren, Mısır ne yapacağını bilemezken ve Yunan belirsizlik içindeyken, bölge tüm dünyayla ticaret yapmaktaydı ve ördek ya da aslan biçiminde sayısız kurşun ağırlığın kanıtladığı gibi malı tartmayı bilmektedirler. Ne ticareti yapılmaktadır? Altın, bakır, kalay, mücevherler ve değerli taşlar, fildişi, mercan, baharat, tıbbi otlar, kürkler ve daha sonra da, cam eşyalar, porselenler, halılar, ipekliler, sanat eşyaları. Yunan sanatına Romalılarla birlikte ilk bizim değer verdiğimize seve seve inanıyoruz, ancak İÖ V. yüzyılda, bölgenin zalim hükümdarları ondan bizim kadar zevk alıyorlardı. Örneğin Küçük Asya'daki kolonilerde gereksinimlerini oradan sağlıyorlardı.

Ülke tarım yönünden de zengindi: Bağları işletmek bilindiğinde sayısız balçık istisnai ürünler verir. Bunu biliyorlardı, çünkü III. bin yılın sonundan itibaren Ur kralları, krallık angaryası gücüyle sulama kanalları inşa ettirdiler ve Mezopotamya'nın art arda gelen hükümdarları ülke zenginliğinin tatlı su tanrısı Apsu'nun köleleştirilmesinden kaynaklandığını asla unutmadılar.[26] Yüzyıllar boyunca, tarım kanallarını yüksek su yolları düzeyine eriştiler ve Sennakherib, Ninova'daki sarayını süsleyecek taştan dev boğaları kayıklarla bu yollardan getirtti. Arapların gelişinden sonra Mezopotamya'nın su yolu ağları önce ihmal edildi, ardından terk edilerek batağa dönüştü ve iki nehir, ülke üzerinde bugün hâlâ korudukları etkilerine yeniden kavuştular.

Bu bolluk, III. Ur hanedanına, yani İÖ 2030'a kadar devlet tarafından denetlenecek ardından da özel kapitalizmin egemenliğine girecektir. Son Ur kralı Ibisin, küçük bir kraliyet çiftliğini yönetiyor ve dış ticareti olduğu kadar iç ticareti de denetliyor olsa da Samilerin gelişiyle birlikte her şey değişir: Serbest girişim zafer kazanır; sonra

[26] John Boardam ve diğerleri, "The Assyrian and Babylonian Empires and Other States of the Near East, from the Eigth to Sixth Centuries B.C.," *The Cambridge Ancient History*, c. III, Cambridge University Press, 1992.

kraliyet tebasının serveti üzerindeki vergileri kaldırarak iktidarı yeniden kazanır. Tüm Mezopotamya krallıklarının tarihi birbirinden görkemli saraylar, freskolarla süslü kaleler, anıtsal alçak kabartmalar, heykeller, okçuların koruduğu ve hovardalarla rahiplerden oluşan bir kalabalığın doldurduğu cennet benzeri bahçelerin resmi geçidi gibidir. Tüm bu krallar, antik Ur döneminde kral-tanrılar olduktan sonra artık güneş-tanrılardır da.

Fransız Botha'nın 1843'te Horsabad'da, Amerikalı Mallowan ve Oates'ın ise Nemrud'da yaptığı kazılar sayesinde değişik Mezopotamya saraylarına ilişkin bilgilerimiz gittikçe zenginleşmiştir: Asur, Tukultininurta, Dur Şarrukin ("Sargon Sarayı"), Til-Barslip, Arslan-Taş, Ninova ("Sennakherib Sarayı") saraylarının yeniden inşası arkeolojinin ve mimarinin katışıksız alanını aşar. Bu inşalar öncelikle, bu iktidar merkezlerinin koskoca şatafatının dünya tarihinde emsalsiz olduğunu gösterirler: Teb, Menfis ya da Karnak onlarla ancak kısmen boy ölçüşebilir. Çok daha geniş halklara hükmeden Çin imparatorları ya da Hint imparatorları bile böylesine görkemli bir kibre tanıklık etmemişlerdir. Mezopotamya'nın Yunan'ı etkilediği ise son derece açıktır. Her ne kadar biz –ya da en azından içimizden bazıları– Yunan mucizesinin sadece sevecen gökyüzü ile lâl rengi denizin karşılaşması olan Attika sayesinde doğmuş olduğuna inanmak istesek de bu böyledir. Yunan da Mezopotamya'ya borçludur.[27]

Bu yeniden inşa etmeler, özellikle, bu inanılmaz binaları (Sargon sarayının iki yüz dokuz salonu için on hektar) inşa ettirmiş olan hükümdarların dev gücünü hayal etmemizi sağlar. Bu insanların fetihten başka hayalleri yoktur ve Mezopotamya tarihi baştan sona yalnızca fe-

[27]Bu saptama Georges Roux'nun çalışmasının sonucudur, a.g.e. "Mükemmelliği reddedilemeyecek olan 'Yunan mucizesi'yle uzun süre gözü kamaşan klasik antikçağ tarihçileri Helenik düşünce ve sanat üzerinde Doğu etkilerinin tüm izini şimdi kabul etmektedirler."

tihtir: İskender gibi bize daha yakın fatihlerin yararına zamanın örttüğü bir cesaretle sürdürülen bir dizi savaşın belirlediği bir tarih. Örneğin annesi tarafından bir sandık içinde ırmağa bırakılan (tıpkı Musa gibi)[28] Sargon, İÖ XXIV. yüzyılda tahtı ele geçirdi, Taurus'a ulaştı, Anadolu yaylalarını aştı, tüm Ur Krallığı'nı fethetti ve Basra Körfezi'nde "silahlarını yıkamaya" indi, ardından Akad'ın mükemmel başkentini inşa etti. İÖ VII. yüzyılda, Asarhaddon Mısır'a inecek kadar cesaret gösterdi, Mısır'ı fethetti ve ülkeyi Asurlu memurların yönetiminde yirmiiki bölgeye ayırdı; genç oğlu Asurbanipal ise isyan içindeki ülkeyi yeniden fethetti, firavunu rehin aldı, Teb'i yerle bir etti ve ganimet olarak iki dikilitaşı Ninova'ya götürdü.

Sümer'den Asur'a Mezopotamya rejimleri, görüldüğü gibi, zorba rejimlerdi. Kesin bir ritüeller ve törensel davranışlar toplamı, kraliyet yönetimi üyelerinin kendi aralarındaki raporlarından mektuplaşmalardaki görgü kurallarına kadar imparatorluktaki tüm davranışları düzenliyordu. Her sözcükte kraliyetin her şeye kadirliği okunur. Örneğin Sargon'a hitap eden bir mektubunda bir vasal kendini şöyle tanıtır: "Ben, evde doğmuş bir köle, efendim kralın bir hizmetçisiyim! Gördüğüm ve işittiğim her şeyi efendim krala rapor ederim, efendimden hiçbir şey saklamam."[29] Oysa söz konusu olan bir taşra valisidir. Kâhinlere ne demeli! Kurbanların bağırsaklarını inceleyen bir kâhin olan Marduk-Şumu-Usur Asurbanipal'a, tahta çıkışından kısa süre sonra şöyle yazıyordu: "Bir düşte Asur efendimin bilge büyük babasını çağırdı. Kral, kralların efendisi bir bilgenin ve Adapa'nın soyundandır. Sen, Apsu'nun ve tüm derin bilginin bilgeliğini aştın."[30]

---

[28] Yüzyıllarca mesafeden Sargon ile Musa'nın, iki insan yöneticisinin kökensel mitlerinin sıkı benzerliğini ortaya çıkarmak iştah kabartıcıdır.

[29] C.N.R.S.'de araştırma görevlisi Cécile Michel, "Saray Yönetimi ve Arşivleri," *Les Dossiers d'archéologie*, no 171, Mayıs 1992.

[30] Pierre Villard, "Çapkınlar," *Les Dossiers d'archéologie*, no 171, Mayıs 1992.

"Ben, efendim kralı kutsayan köpek...," der mektubuna girişte bir diğer dalkavuk. Çünkü Mezopotamya krallıklarının mutlak teokrasisinde birey küçümsenecek bir nicelik, ilahi iradenin bir alt-ürünü, dünyanın yüzündeki bir pisliktir. Sadece kral vardır, o da sadece kendi memurları ve tebası üzerinde değil, onların çocukları üzerinde de hüküm sürmek ister: "Oğullarınızı getirin bana! Çevremde dursunlar!" diye emreder Asurbanipal, Ninova'nın büyük ailelerinin reislerine.[31]

Antik dünyanın en gelişmiş, son derece büyük bürokrasisi aracılığıyla uyguladığı otoritenin ötesinde, bu sistemde hükümdarın tebası üzerindeki otoritesi, aynı zamanda dinsel lider de olduğundan sınırsızdır: "Ritüelleri okurken, Asur kültünün en önemli kişiliğinin o olduğu izlenimi edinilir, çünkü ya kült edimi onun huzurunda cereyan eder ya da 'büyük rahip' diye çevirdiğimizden daha fazla bir sıfatla o kültün esas amilidir," diye yazar Durand[32] ve daha ilerde şunu ilave eder: "Zaten bazı krallar kendilerini falanca tanrının ya da tapınağın rahibi olarak atamışlardır." Kral, iki krallığında –Asur ve Babil'de– bir şehir ve tapınaktan diğer şehir ve tapınağa koşar. Mezopotamya dini boş bir sözcük değildir; kral üzerinde olduğu kadar en küçük köylü üzerinde de aralıksız nüfuz uygular.

Sir James Frazer ünlü eseri *Altın Dal*'da, hiç kuşkusuz bilinçdışı, fakat yine de alçaklığa yakın şaşırtıcı yanlı sayfalarda, başka şeylerin yanı sıra Babil zorbalığının savunmasını üstlenir: "Bu ilkel dönemde despotizmin insanlığın ve ne kadar paradoksal gözükse de özgürlüğün en iyi dostu olduğunu söylemek pek abartılı olmaz. Çünkü yine de, bireyin bahtının beşikten mezara miras aldığı alışkanlıkların sarsıl-

---

[31] Jean-Marie Durand, yüksek öğretim pratik okulunda (IV. bölüm) eğitim müdürü ve C.N.R.S.'de laboratuvar müdürü, "Sarayındaki Asur Kralı," *Les Dossiers d'archéologie*, a.g.s. Dumézil'in üçlü şemasından net bir şekilde ayrılan savaşçı rolleri ile sivil ve dinsel yasa koyucu rolları arasındaki kaynaşmayı gözlemlemek belki ilginç olur.

[32] Cécile Michel, age.

maz cenderesinde akıp gittiği vahşi yaşamın görünüşteki özgürlüğündense en mutlak despotizm, en baskıcı zorbalık koşullarında bu sözcüğün en iyi anlamıyla –kendi düşüncelerimize sahip olma ve yazgımıza biçim verme özgürlüğü– daha fazla özgürlük vardır."[33]

Britanya İmparatorluğu'nun baron bozması Frazer'in, üzerinde güneşin henüz asla batmadığı bu imparatorluğun en güzel dönemlerinde yazdığı (eseri 1922'de yayımlanmıştır) ve Tacın iyilikleri olmasaydı kolonilerde olacak olan "vahşi durum"dansa Britanya zorbalığının daha iyi olduğu duygusunu yurttaşlarıyla paylaştığı kuşkusuz doğrudur. Diğer zorbalıkların deneyimi ve geçen zaman, Frazer'in bu konudaki teorilerinin çılgın boşunalığını olduğu kadar "vahşi durum" üzerine düşüncelerinin aşikâr yanlışlığını da kanıtladı. Frazer, insan varlığının "ilerleme"sine inananlardandır; bunlar, Brezilya Yanomami'siyle elektronik dalgalarla ve konforun otomatizmiyle çepçevre kuşatılmış olsa da bizim megapollerimizin "Yerli"si arasındaki tıpatıp benzerliği bilmezler ya da bilmek istemezler. Londra, Lyon ya da Los Angeles kenar mahallelerindeki nasipsizlerin ayaklanmaları, genel oyun ve ücretli tatillerin varsayılan "ilerleme"lerinin sahte doğasını, politikanın ötesinde, kanıtlamıştır. Olgular üzerine teorileri şişirmeye maruz kalmanın tehlikelerini de zaman ve deneyim kanıtlamıştır.

"Soğuk" antropoloji yapıldığına inanmak, her durumda, tam bir yanılsama ve küstah bir ikiyüzlülüktür. Malinowski'nin günlüğü, "yerliler"e duyduğu derin tiksintiyi, onun yerlilerin hayatlarını arsenik haplarından ve küçümsemelerden destek alarak, istemeden incelediğini birçok yerde kanıtlar.[34]

---

[33] Sir James George Frazer, *The Golden Bough*, MacMillan Co., New York, 1992.

[34] Ünlü ve özenli antropolog, modern etnolojinin kurucusu Malinowski 1917'de şöyle yazıyordu: "Etnolojiye gelince, yerlilerin yaşamını tamamen ilgiden ve önemden yoksun görüyorum, bir köpeğin yaşamı kadar bana yabancı bir şey." (*Journal d'ethnographe*, Recherches anthropologiques, Le Seuil, 1985, s. 172). Ayrıca: "Doğruyu söylemek gerekirse, Nigger'lerden tüm içten-

Mezopotamya krallıklarının, Sümer'den itibaren ve dar anlamda politik nedenlerle, birey bilincinin özel alanında bile kölelik ve aşağılanmayı vurgulayan dinleri ürettiklerini saptamak gerekir. Mezopotamya'daki uygarlıklar dışında hiçbir uygarlıkta bireyin bu noktaya indirildiği görülmedi. Temel amaç, bireyi cismani ve tinsel olarak en aşağılık tabiyetliğe indirgemektir. Bir Frazer'in, fakat daha yakın dönemdeki birçok antropoloğun da laflarından alttan alta anlaşılan köleliğin "ilerleme"nin bir bileşeni olmasının ötesinde kölelik kaçınılmaz değildi: Keltler ya da Yunanlılar örneği birbirleriyle yarışırcasına bunu kanıtlarlar. Mezopotamya krallıklarının, İlk Günah kavramında özetlenen, yine Keltlerin ve Yunanlıların hakaret etmeden, ne esriklik ne de çılgınlık geçirdikleri metafizik Kötülüğü de keşfettiklerini saptamak gerekir. Oysa bu Günah'ın tanımı bunun dayatıldığı insanlara eşit insan varlıklarının ürünüdür: Bu Machiavelli'in hesaplarını otuzbeş yüzyıl önce gören kaba bir teokrasinin çatık kaşlı memurlarının politik hayal gücünün ürününden başka bir şey değildir.

Mezopotamya bireyi ezmek için ve daha kötüsü birey kendi ezilişini doğrulasın diye Günah'ı keşfetti ve İran bireyi korkutmak için Şeytan'ı icat etti. Bizim "şeytansılaşmış" tektanrıcılıklarımızın yatağı hazırdı. Geriye kalan tek şey o yatağa yatmaktı.

---

liğimle nefret ederek Kiriwina'dan uzakta, çok uzakta yaşıyorum." (A.g.e., s. 259). Daha ilerde: "Yerliler beni hâlâ sinirlendiriyor, özellikle de Ginger, seve seve gebertebilirim. Belçikalıların ve Almanların tüm sömürgeci acımasızlıklarını anlamaya başlıyorum." (A.g.e., s. 272). "Vahşiler" üzerindeki Batılı bakışın insanileşmesi için Métraux ve Lévi-Strauss'un beklenmesi gerekti.

7.

KELTLER
YA DA ŞEYTANSIZ OTUZBEŞ YÜZYIL

Keltlerin Hint-Avrupa kökeni üzerine – Keltlere verilen eski tanımlar üzerine – Atalarının eski dininden farklı bir din yaratmaları olgusu üzerine – Bu din, dört yüz tanrıları ve Büyük Tanrıça üzerine – Kelt dininde cinlerin varlığı ve şeytan'ın yokluğu üzerine – Zırzop tanrı Loki'nin kişiliği, Polichinelle'in yeğenleri diğer *trickster* tanrılar Evnissyen ve Syrdon'le benzerlikleri üzerine – Keltlerin bir sefahat, kötülük ve zayıflık tanrısına sahip olamamalarının politik ve tarihsel nedenleri üzerine.

XX. yüzyılın altmışlı yıllarında, antropologların çoğunluğu insanın Afrika'da ortaya çıktığını, belirsiz bir dönemde oradan diğer kıtalara doğru göç ettiğini ileri sürdüler. Daha sonra, göçün Ortadoğu'ya ulaştığını ve orada en azından iki büyük akıma bölündüğünü, birinin Avrupa diğerinin Asya nüfusunu oluşturduğunu varsaydılar. Buradan, doğmakta olan insanlığın bir bölümü, kuşkusuz düşman topraklarda güçlükle ilerleyen sürüler, Bering Boğazı'ndan Amerika kıtasına, diğeri ise deniz yoluyla Okyanusya adalarına erişti. Hepimizin anası "Afrikalı Havva" olmalıydı.

Otuz yıl sonra bu hipotez çöktü. Gerçekten de Asya'da çok başka bir şeye işaret eden kemik kalıntıları bulundu: İnsanlaşma, yani dik yürümeye alışkın, sözcüğün gerçek anlamıyla ilk insan varlıklarının ortaya çıkışı yine Asya'da meydana gelmiş olabilirdi, ama belki de başka yerde, örneğin Avrupa'da meydana gelmişlerdi. Yeryüzünün nüfuslanmasının kronolojik akışına ilişkin hipotezler temkinlilikle ele alınmalı ve Anglosaksonların alaycı bir şekilde *famous last words* diye adlandırdıkları şeye bel bağlanmamalıdır. Gerçekten de, 1980'li on yılın başına kadar, Amerika kıtasına yerleşimin yaklaşık oniki bin yıl önce meydana gelen son buzlanmadan önce olamayacağı öğretiliyordu ve ben bile uzmanların tanıklığı üzerine eskiden bu kanıyı benimsemiştim; zaten o zamanlar konuya ilişkin başka bir görüş de yoktu. Daha sonra, 1980'li on yılın başında, öncelikle, özellikle Amerikan arkeoloji okulu tarafından açık bir düşmanlık demesek de belirgin bir kuşkuculukla karşılanan yeterince olağanüstü bir keşif yapıldı. Fransız arkeologlar, gerçekten de, Brezilya'da, Piedra Furada, yani Delikli

Taş denen kazı bölgesinde, önceden belirtilmiş tarihlerden çok daha eskiye giden, yani karbon 14 yöntemiyle yapılan tarih saptamalarının kanıtladığı gibi en azından otuz bin yıla, belki daha fazlasına doğru uzanan bir insan varlığına tanıklık eden mağaralar buldular. 1990'lı on yılların başında, Amerika kıtasında söylenenden önce insan bulunduğu hipotezi bir olgu haline geldi.

Geriye bu kadar farklı kavmin nasıl oluştuğunu bilmek kaldı: Örneğin iri ve sarışın Keltlerle ufak tefek ve siyah saçlı mongoloid Asyalıların. Bu, gerçekten de, sizin Şeytan imgenizi değiştirebilir.

Bu konu açıldığına göre, ilerde söyleneceklerin anlaşılması için antropologlar tarafından genel kabul gören bir hipotezden söz etmek yararlı olabilir: Bu hipotez, görece tecrit edilmiş nüfus gruplarının tekrarlanan melezleşmesinin, genlerin katlanarak tekrarlanan aktarımı yoluyla çekinik ve baskın genleri, örneğin (fakat işleyen tek mekanizma bu değildir) bazı fiziksel karakterlerin ortaya çıktıkları genetik "havuzlar"ı yarattıklarıdır. Böylece, Kuzey Avrupa'nın sarışın toplulukları, yani Keltlerin sarı saçları ve mavi gözleri çekinik genlerin ağır basması sonucunda oluşmuştur. Ve yine örneğin mongoloid toplulukların bireyleri genetik miras yoluyla belirlenen özelliklerden tanınır: Kulak kirinin bileşimiyle ve hemen hemen düz saç telinin ovalleşmiş bölümüyle, saç bölümleri yuvarlak olan Afrikalılardan ve kulak kirleri çok daha akışkan ve saç bölümleri neredeyse kare şeklinde olan, ortak olarak Kafkasya soyundan geldikleri söylenen beyaz topluluklardan ayrılırlar. Bu özellikler, günümüzde terk edilmiş olan insan "ırkları" kurgusuna yol açmıştır; herhangi bir genetikçi deney yoluyla bilmektedir ki, "soyu sağlam" bir Parisli ya da New Yorklu, genetik olarak Trobriand Adaları'ndan bir Melanezyalıya kapı komşularından çok daha yakın olabilir. Irk konusunda bir ve bölünmez tek bir insan ırkı vardır.

Batı'nın kolektif hayal gücünde Etrüskler ve "Yunanlılar"la birlikte

en ünlü Avrupalı topluluklardan biri olan Keltlerin kökenleri hakkında, Hint-Avrupa denen geniş topluluklar bütününe ait olmaları dışında pek az şey bilinmektedir. "Kelt" terimi bile anlam belirsizliklerine, yorumlara, spekülasyonlara ve açıkçası, rahip, taşanıt, doğaüstü bilgiler şeklinde –hepsi de basit düşünceyle yıkılmış– çılgınca fantezilere yol açmıştır. Eski bir romantik önyargı hayal gücünün gerçekten daha zengin olduğunu ileri sürer, fakat bilime yapılan biraz kibar, yani sakınımlı her başvuru tamamen tersi olduğunu gösterir. Kısacası, birçok noktada zaten övgüye değer tarihsel bir kesinlik olan "Galyalı Asteriks," masalsı "Kelt bilgisi" üzerine bazı mistik gevişlerden daha fazla şey öğretir.

Keltoi terimi, ilk sözünü eden Yunanlılardan geldiğinden, Keltler hakkında onların bize sundukları tanıma en azından saygı gösterelim: Bunlar, iri yarı ve sarışın, mavi ya da gri renk gözlü, Alplerin kuzeyinde yaşayan insanlardı.

İÖ I. yüzyılda, bir hikâye derleyicisi ve kulaktan kulağa aktarıcısı olan Sicilyalı Diodoros, "Galyalılar"ın –çünkü "Galyalı" ve "Kelt" terimleri birbirlerinin yerine kullanılabilir– çok kaba ve boğuk sesleriyle korkunç görünüşleri olduğunu; sınırlı bir söz dağarına sahip olduklarını ve bulmacalarla konuştuklarını, konuşurken şeylere imada bulunmakla yetindiklerini ve birçok şeyi keşfedilmeye bıraktıklarını; kendi değerlerini yüceltmek ve başkalarını aşağılamak için abartıya başvurduklarını; bunların, abartıyı bir tehdit olarak kullanan övüngenler olduklarını, fakat yine de canlı ve hızla öğrenmeye muktedir olduklarını aktarır. "Bard adını verdikleri lirik şairleri de vardır. Lire benzeyen enstrümanlar eşliğinde kimi zaman içli şiirler kimi zaman da hicivler söylerler. Özel önem verdikleri filozofları ve teologları da vardır ve bunlara druid derler."

Kısaca, kötü yürekli ve kuşkusuz duygusal, alaya duyarlı zırlaklar. I. yüzyılın başında Strabon, onları bir yandan çılgınca kavgacı,

cesur ve dalaşa yatkın fakat diğer yandan dürüst ve kötülükten uzak bulur. Güçlerinden ve cesaretlerinden başka bir şeyleri olmasa da, her zaman tehlikeyle karşılaşmaya hazırdırlar.

Keltler gözü karalıkları ve dil yoksulluklarıyla farklılaşsalar bile, birlikte şiir okuma zevkleriyle ve özellikle kahramanlardan oluşan topluluklarıyla Yunanlıları fazlasıyla çağrıştırırlar.

Onlara Kuzeyde, *Norse* denir ve önce üç gruba bölünmüş gibidirler: Kartal burun, uzun kafatası (dolikosefal) ve çok açık renk saçlarla Yunanlıların tanımına tamı tamına denk düşen İskandinavlar; Güneydoğu Fransa'da, Savoie'da, İsviçre'de, Po Ovası'nda, Tiroller'de, Auvergne'de, Bretagne'da, Normandiya'da, Bourgogne'da, Ardenne'de, Vosges'da rastlanan ve kafalarının yuvarlak, burunlarının iri, boylarının kısa, fındık gözlü ve kestane saçlı olmalarıyla vücut hatları öncekilerden farklı olan Alpliler; ve orta boy, ince, uzun yüzlü, koyu renk saçlı, koyu renk gözlü Akdenizliler. Bu tanım, Eski Kıta'nın nüfusunu oluşturan büyük istilaların ikinci dalgasını oluşturan topluluklara denk düşüyordu.[1] Birincisi, doğudan batıya, İÖ yaklaşık üç bin yılda Hint'ten gelen Hint-Avrupa topluluklarınkiydi; hakkında daha geniş

[1] "Celts," *Encyclopaedia Britannica*. Sözcüğün tam anlamıyla Keltlerin belirli sayıda "dalgayla" akın akın hücum ettikleri düşüncesinin, XVII. yüzyılda ve bu yüzyılın başına kadar, Edward Lhwyd'den bu yana tarihte egemen olan bu düşüncenin terk edildiğini konuya girişte belirtmek bana gerekli gelmektedir. *Archaelogy and Language: The Puzzle of Indo-Europeans Origins* (Cambridge University Press, New York, 1987)'de Colin Renfrew'in yazdığı gibi, "Kelt" terimi sekiz anlamda anlaşılabilir: Romalıların anladığı anlamda, kendilerini Kelt olarak adlandıranların anladığı anlamda, dilbilimsel bir grup anlamında, Avrupa'nın ortabatısındaki arkeolojik bir kompleks anlamında, sanatsal bir üslup olarak, bir ruh hali olarak, Ortaçağ İrlanda'sı olarak ve Kelt mirası olarak... Dolayısıyla, "dalgalar" kavramına bağlı kalırsak neden söz edildiği kesin olarak bilinemez. Ve Renfrew, Romalılardan çok önceki arkeolojik dönemlerdeki insanları bugün aynı gruba dahil etmek zorunda olduğumuzu belirtir. Benim burada benimsediğim taraf budur, mevcut bilgilerimize dayanarak, "ölülerini yakan" halklar, Proto-Keltler ve geleneksel –belirsiz– anlamda Keltlerin aynı kökenden olduğusöylenebilir.

bilgilere sahip olduğumuz ikincisi batıdan doğuya ve kuzeye, kuşkusuz İÖ VIII. yüzyıla doğru Orta Avrupa'dan gelmiş topluluklarınkiydi ve çeşitli Kelt kavimlerinin önceden oluşmuş krallıklara ortaçağda yerleşmesiyle tamamlanan üçüncüsü V. yüzyılda başladı.

Üç istila dalgasından toplulukların ortak bir soydan geldikleri hipotezi büyük oranda genel kabul görür. Gerçekten de, "Keltlerde kıtanın ilk Hint-Avrupa istilacılarının soyundan gelenler görülür."[2] Bu hipotezi destekleyen olgu, Karpatlarla Ural arasında "bir yerde" yaklaşık dört bin beş yüz yıl önce kök salmış olan Hint-Avrupa dil ağacına mensup Kelt dilidir. Keltçe, gerçekten de, Latincenin olduğu kadar Slav dilinin, Hinducanın olduğu kadar Yunancanın akrabasıdır.

Keltler dalga dalga yayıldıklarında boş alan bulamadılar. Ataları, "ölülerini yakan" halklar ve Proto-Keltler onlardan önce gelmişlerdi. Titizlikle hazırlanmış bazı soyağaçlarına rağmen, ikinci ve üçüncü dalga Keltler, kökenlerini bilmezlikten gelmişe benzerler. Buna şaşmamak gerekir, çünkü sözlü geleneğe ayrıcalık tanıyorlardı. Tüm Kelt edebiyatı –zaten geç dönemlidir– bunu kanıtlar, eğer sözcükler şiir değilse yararsızdırlar ve geçmiş ya olağanüstü ya da sıkıcı bir hikâyedir. Keltlerin kökenlerine gönderme yapan efsaneler hayal gücünde iç içe girerler. "İstilalar kitabı der ki, İrlanda'nın ilk istilacıları, elli bir kadın ve üç erkek, Nuh soyundan geliyorlardı ve hepsi, tek bir erkek hariç Tufan'da öldüler. Hayatta kalan o adam, Fintan, büyü yeteneğine sahip olduğundan, dalgalar arasında yüzebilmek için

[2] Duncan Norton-Taylor, *The Celts*, Time-Life, 1974. Örneğin günümüzdeki Belçika'ya denk düşen bölgelerde bulunan ilkel toplulukları belirten Fir Bolg terimi, Belgae teriminin kökeninde bulunur ve İÖ IV-III. yüzyılda ikinci Kelt istila dalgasıyla karşılaşan Fir Bolg'lar selefler ve "atalar"dı. Proto-Keltler daha genel olarak çeşitli akımları niteleyen kültürlerin adıyla anılırlar, savaş baltalı halklar, çan kupalı halklar (kilden kupalarının çan biçiminde olması nedeniyle), ölülerini yakan halklar (ölülerin küllerini şişelere koyup nekropollere yerleştirmeleri nedeniyle).

somon balığına dönüştü. Sular çekildiğinde, kartal oldu, ardından atmaca; atmaca olarak ülkenin çok yükseklerinde uçtu ve su çekilirken ortaya çıkan dağları ve ovaları gözledi."[3]

Tez şaşırtabilir, çünkü Yunan tarihçileri tarafından tanımlanan sarışınlık, örneğin İranlılarda hiç yoktur. Fakat genetik bilimi öğretir ki, gördüğümüz gibi, çekinik genlerin üstün gelmesini sağlayan bir ırk karışımı meydana gelmiş olabilir.

Bu nokta önemlidir, çünkü Keltler dahil Avrupa istila topluluklarının tümünün kökeninde Vedacılığa ve Zerdüştçülüğe yol açmış topluluklarla aynı inançlar vardır. Bu da önemlidir, çünkü bu topluluklar hiç de Hint-Arilerle aynı dinleri yaratmamışlardır. Aynı ağacın dalları, demek ki, farklı meyveler vermektedir.

Sözcüğün tam anlamıyla Keltler hakkında bilinen her şey, ikinci istila dalgasını oluşturanlara adanmış terime göre, köken olarak Orta Avrupalı gözüktükleri ve İÖ V. yüzyılda başlayan La Tene[4] denen dönemden itibaren kayda değer biçimde yayıldıklarıdır: Britanya adalarını, İspanya'yı, Yunanistan'ı, Rusya'yı almışlardır. Kabile halinde yaşamışlar ve seçmiş oldukları topraklara göre farklılaşmışlardır: Kimileri kendilerini İrlandalı olarak tanımlarlarken, diğerleri de Galyalı, Damimarkalı, Norveçli olarak tanımlamışlardır... Aynı dönemde, Germania ve Bohemya'dan gelen bu göçebe soylular Galya'yı işgal ettiler. Pireneleri aşıp İspanya'ya ulaşmak için onlara elli yıl gerekti.[5] Hiç kuşkusuz Makedonyalı İskender bir Kelttir; tıpkı Vercingetorix ve on yüzyıl sonra Amerika'yı keşfedecek Vikingler gibi.

Romalı tarihçiler tarafından telkin edilen ve onlar açısından uy-

---

[3] Frank Delaney, *Legends of the Celts*, Grafton Books, Londra, 1991.

[4] Neuchatel Gölü kıyısındaki bölgenin adından gelen Tene sanatı, zenginliği ve dekoratif özellikleri, Asya ve Doğu sanatlarını çağrıştıran kıvrım ve arabeskleriyle şaşırtıcı derecede özgün bir estetiğin en katışıksız ifadesini temsil eder.

[5] John Sharkey, *Celtic Mysteries*, Thames & Hudson, Londra, 1985.

gunsuz önyargı kuşkusuz kesin olarak doğrulanmamıştır: Bu halklar ileri bir metalürji miras almışlardı, İÖ III. bin yıldan beri tekerlekli araçları kullanan Proto-Keltlerin mirasını. Barbar olmaları da bakış açısına bağlıdır, çünkü "ölülerini yakan" halklar, aynı dönemde, etlerini zaten küçük bronz kazanlarda pişiriyorlardı; mücevheratlarının ve giysilerinin (günümüz Balkan köylülerinin giysilerine oldukça benzer) tanıklık ettiği gibi gelişmiş bir estetik duyuları vardı. Ve Vikingler gemi inşa etmeye başladıklarında, "drakkar" denen ve Kolomb'un karavellerinden beş yüzyıl önce Amerika'ya kadar okyanusları aşabilen denizcilik dehasının bu başyapıtını gerçekleştirdiler.

İÖ 279'da Keltler yeniden Makedonya'yı, Trakya'yı ve Teselya'yı, dolayısıyla Yunanistan'ı istila ettiler. Kelt paralı askerleri III. yüzyılın Helenik savaşlarında çarpıştılar; Roma tarafından Yeni Ahit'in ünlü "tetrark"ı Herodes Antipas'a hediye edilen dört yüz Galyalıdan oluşan özel muhafızlar da yine Kelt idi. İçlerinden yirmi bin kadarı bu kez de Küçük Asya'yı işgal etmek için yola çıktılar ve Galatia'ya yerleştiler. Britanya'da olduğu kadar Türkiye'de de, İspanya'da olduğu kadar Rusya'da da Keltler vardı: Bilinen dünyanın sınırlarının üzerinden her yönde ve hatta, daha sonra, denizlerin ötesinde akan iğrenç altın sıvısı leke. Ünlü "Galyalı atalarımız" Kelt idi.

Keltler hakkında konuşmak ya da Mutlular Adası, Lyonesse (Büyük Britanya ve Fransa arasında, kuşkusuz Jersey ya da Guernesey Adası olmalıdır) gibi efsanevi adaların Uzakkuzeylerinin [hyperborlular] kim olduğunu saptamak oldukça zordur. İrlanda'nın güneybatısında Hi Brazil Adası gibi en kuzey bölgelere kadar varan Keltler homojen ve farklı bir bütün oluşturmazlar. Avrupa'nın her yerinde Keltler vardı, ama birkaç yüzyılın sonunda artık aynı değillerdi: Örneğin Vikinglerle Galyalılar arasındaki farklılıklar ortadadır. Yüzyıllar içinde görenekleri de inançları da farklılaşmıştı.

Ne var ki inançları ortak bir gövdeden geliyordu ve püristleri ya-

lanlasa bile burada bunları yüzyıllar ve ülkeler boyunca anlatacağım, bu inançların yerleşimler ve zaman boyunca farklılaşmış olması olgusuna rağmen Arverni ya da Viking olmaları olgusu üzerinde aşırı durmayacağım.

Bu inançların başlangıçta, bronz çağında, ardından demir çağında nasıl olduklarına dair hemen hemen hiçbir şey bilmiyoruz. Keltler hakkında bildiklerimiz XIII. yüzyılda yaşamış Snorri Sturluson adlı İzlandalı bir bilginin çalışmalarından kaynaklanır. Bu bilgin Kelt efsanelerini, sonraki bütün çalışmaların ana temelini teşkil edecek bir yapıtta topladı: *Düzyazı Edda'lar* (böyle adlandırılırlar, çünkü belirsiz bir tarihte derlenmiş olan aynı adlı şiirlerden ayırt etmek gerekir).[6] Proto-Keltlere gelince, onlar hakkındaki kullanılabilecek birkaç parça şey dinlerini yeniden tasarlama olanağı vermez. Sanat ve metinlerinin geniş ölçüde gösterdiği gibi kesik baş kültleri vardı;. İÖ III.-II. yüzyıllara kadar uzanan Bouches-du-Rhône'daki Roqueperteuse Tapınağı'nın tüyler ürpertici sütunu yığınla örnekten biridir ve Papua'nın en korkunç el yapımı ürünlerinden hiç aşağı kalmaz: Bu, taşlar arasına yerleştirilmiş hakiki bir kafatasıdır. Çünkü Keltler ellerine geçen her kesik başın onları doğaüstü güçlere karşı koruduğuna inanıyorlardı.[7] Buradan yola çıkarak bir dini yeniden oluşturmak şairlerin alanına giren büyük bir adımdır.

Kelt efsanelerinin ve özellikle kafasını uçurmadan herhangi bir kimseye kendini ifade edemeyen yeniyetme ve terbiyesiz kahraman Cuchulainn'in zaferlerinin tanıklık ettiği gibi bu kafa takınağı sürekli-

---

[6] Kopenhag Kraliyet Kütüphanesi'nde korunan Edda şiirlerinin XIII. yüzyılın ikinci yarısında yazıldığı kabul edilir. Bu şiirlerin sonuncu özel sahipleri olan İrlandalı piskopos Brynjolf Sveinsson onların XII. yüzyıldaki İzlandalı bilge Saemund Sigfusson tarafından yazıldığını ileri sürer. Fakat şiirlerin üslubu daha ileri bir tarihe işaret eder.

[7] Sharkey, *Celtic Mysteries*, a.g.e.

lik arzeder.[8]

Taptıkları ana tanrıçanın kutsal renginin mavi olduğu inancı onları gövdelerini boyamaya yöneltiyordu; örneğin Romalılara akla karayı seçtiren Pictlerin, Keltlerin (belki de Proto-Keltlerin), İskoçyalıların adları buradan kaynaklanır. Onları yamyam olarak niteleyen Romalı yazarların onlara yükledikleri korkunç ün de buradan kaynaklanır. Kuşkusuz, dönemin en uygarları olan Romalılar için, çığlıklar atarak, çırılçıplak, boyalı bedenleriyle hafif at arabaları üzerinde savaşa atılan bu insanlar korkunç bir barbarlığı temsil ediyorlardı.

Galler ile Anglesey Adası arasında Menai Boğazı'ndaki kıyı üzerinde Romalıları bekleyen görüntüyü Tacitus anlattığında aktarmaya çabaladığı korku anlaşılır (o dönemde henüz küçük bir çocuk olduğundan kavgaya kuşkusuz tanık olmadı): Kara çarşaflı, ellerinde alevler alev yanan meşaleler taşıyan kadınlar, Roma lejyonlarının üzerine büyük bir öfkeyle atlarlarken beyaz elbiseli bir grup druid de lanetler okuyorlardı. Romalılar bu tür bir çılgınlıkla daha önce hiç karşılaşmamışlardı. Üstelik Keltlerin şenlikleri sırasında ortalık yerde sevişmeleri de Romalılara göre pek hoş bir şey değildi.

Fakat yine de bir panteonları vardı. Mommsen, "bu Kelt Olympos'unu dolduran acayip ve fantastik yeryüzü eşyaları"na hayran kalır, ancak başka bir yerde onları, "güzellikten ve katışıksızlıktan yoksun" bulur. Ayrıca, "spekülasyonun ve hayal gücünün garip bir şekilde birbirine karıştığı Kelt rahiplerinin (druidlerin) öğretisi hakkında kesin bir fikir belirtme isteğinin" boş bir çaba olduğu konusunda da güvence verir.[9] Ancak Mommsen'in Kelt dinini, kuşkusuz

---

[8] Delaney'in *Legends of the Celts* adlı yapıtında, başka şeylerle birlikte değerlendirilebileceği gibi, Kelt efsaneleri, genellikle, uzun bir zaferler dizisidir. Çağdaş sinemanın bazı kişiliklerinin habercisi olan Yalancı Pehlivan Cuchulainn gibi, "alın saçlı" kahramanların erkekliğinin kanıtı olarak kelle uçurmalar boldur.

[9] Theodor Mommsen, *Histoire romaine*, L. VI, *Les Provinces Gauloises*.

ruhu tatmin etmeye daha uygun bulduğu Greko-Romen diniyle karşılaştırdığı unutulmamalıdır; bu, yukarda gösterilmiş olan, XIX. yüzyılın bakış açısı yanılsamasıdır. Kelt panteonunda, "en az dört yüz tanrı" sayılmıştır.[10] Burada bir Büyük Tanrıça Danu vardır, İrlanda Keltleri onun soyundan geldiklerini söylerler: *Tuatha De Danann*, Danu'nun oğulları. Büyük Tanrıça'nın soykütüğünü belirlemek olanaksızdır: Çatalhöyük gibi kimi zaman İÖ VIII. bin yıla kadar uzanan bu işaret noktalarını belirtmekle yetinirsek, Çatalhöyük'ten Lepenski-Vir'e ve Etrüsklere kadar sayısız eski uygarlık ona tapmıştır; Keltlerin Hint-Ari kökenleriyle yakınlığının kesin bir şemasını oluşturmak rastlantıya kalmış bir iştir. Tarımın başlangıcından itibaren, öncelikle hayatta kalmanın garantisi, sonra da zenginlik kaynağı olan toprağın ve sürülerin verimliliğinin, tohum ekmeyi ve boynuzlugilleri, ardından da vahşi koyunları evcilleştirmeyi öğrenmiş tüm halklar tarafından kutsallaştırılmış olduğu hemen hemen doğrudur. Verimlilik ve bunu sürdüren cinsellik, Kelt el yapımlarında neredeyse takınak halindedir: Fallus-taş anıtlardan vajinalarını iki elleriyle ayırarak duran tanrıça temsillerine, küçük tepe yamaçlarındaki yumuşak kireç kayalarda ereksiyon halindeki erkekleri tasvir eden dev gravürlere kadar liste oldukça uzundur. Keltlerin hayal gücü cinsellikle ölüm kutupları arasında, müstehcenden ölümcüle salınır gibidir.

Her durumda, Danu tek ana-tanrıça değildi: "Kelt panteonunun tanrıçaları, genel olarak sıfatları aile yaşamını temsil eden ana-tanrıçalardı. Gerçekten de, kollarında çocuk, meyve ya da ekmek somunu tutarlar."[11]

Göksel soykütükler oluşturmanın bu güçlüğü erkek tanrılarda da görülür. Örneğin Lug –adını eskiden Lugdunum denen bugünkü Lyon'a vermiştir– İran ve Yunan panteonlarının sentezine benzer:

[10] Norton-Taylor, *The Celts*.
[11] A.g.e.

Hem savaş tanrısı, hem de büyü, güneş, şimşek ve sanat tanrısıdır;[12] Ares, Hermes, Helios, Zeus ve Apollon tek bir erkekte bir aradadır.

"Yakın dönem" tanıklıklarına, yani ikinci Kelt istila dalgasından kaynaklanan tarihsel tanıklıklara başvurulduğunda bile Kelt inançları ancak kısmen yeniden oluşturulabilir. Bunların hemen hepsi çokbiçimlidir; bir kabileden diğerine değişirler. Keltlerin doğaüstüne inanma istekleri vardı, ama görünüşte hepsi her zaman aynı şeye inanmıyordu. Yine de uygulama ve törenleri hakkında çok şey bilinmektedir. En büyük şenlikleri olan ve bizim 1 Kasımımızın arifesinde kutlanan Samhain, düzen karşısında kaos yok olduğunda dünyanın yaratılışını kutluyordu. Ölülerin ruhlarının Yeryüzü'ne musallat olmak için geri döndükleri bu korkunç dönemde, dönüşlerini engellemek için kurban sunuluyordu. Hıristiyanlık ise ölüleri kutlamak için sadece bir gün kaydırmıştı: 2 Kasım.[13] Demek ki Keltler ölülerin ruhlarına, yani ruhun dirilişine inanıyorlardı. Onları çağırmak için druidleri vardı; bunlar, II. yüzyılda Strabon'un naklettiğine göre, bir insan kurban ederek kehanete girişiyorlardı. Romalı tarihçi Justinus, *Trogus Tarihlerinin Özeti*'nde, III. yüzyılda Keltlerin kehanet sanatında çok başarılı olduklarını belirtir. Kelt dini, günümüzdekilerden çok başka, birçok batılınanç pratiği içeriyordu.

Cinlere ve ölülerin ruhlarına da inanıyorlardı; örneğin Draugr, bu öfkeli ruh kurganlarda dolaşıyordu;[14] fakat Keltlerde, tek bir Yaratıcı'nın karşıtı olacak tek bir Şeytan'ın izine rastlanmamıştır.

Boynuzlarla temsil ettikleri (kimi zaman Buda duruşuna benzer biçimde oturan), adı "Boynuzlu" anlamına gelen Cernunnos, kuşkusuz

---

[12] Manfred Lurker, *Lexikon des Götter und Dämonen*, Alfred Kramer Verlag, Stuttgart, 1984.

[13] Norton-Taylor, *The Celts*.

[14] H.R. Ellis Davidson, *Gods and Myths of Northern Europe*, Pelican Books, 1964, Londra.

cehennemle ilişkilidir, ama aynı zamanda, cehennemler tanrıçası Proserpina gibi bereket, şans ve hasat tanrısıdır.[15] Eğer bu "geyiklerin tanrısı" bir şeytan idiyse –bizim Şeytan'ımız boynuzlarını ona borçludur– aynı zamanda da iyi bir tanrıydı. Bütün tanrısallık işaretleri iç içe girer; Cernunnos hem tanrı Pan'ın hem de bizim Aziz Hubert'imizin kuzenidir, çünkü aynı zamanda avcıların koruyucu tanrısıydı. Uzun süre yaşamış bu tanrının II. yüzyıl tarihli gecikmiş bir tasviri, Buda duruşuyla ve Roma işgalinin dayattığı Apollon ve Merkür'le çevrili olarak Reims Müzesi'nde görülebilir. Orada Pan'a benzer ve pek endişelendirmez. Fakat yine galloromen parçası olan Cluny Müzesi'ndeki resmi incelendiğinde bir tür kötülük ortaya çıkar: Keçi boynuzları ve sabit bakışlarıyla bizim ortaçağ Şeytan'ımıza son derece benzemeye başlar. Bu, Val Canonica'da, İÖ IV-III. yüzyıllara kadar gelen tasvirleri bulunan eski bir tanrının en son ve en kötü temsilidir.

Başka tasvirler bizi kararsız bırakır: Bouches-du-Rhône'da, Noves şehrinde bulunan ve İÖ III. yüzyıla tarihlenen Noves canavarı gibi. İri dişli ve iri pençeli, ağzında yarı yarıya yenmiş bir insan kolu bulunan, ayakları iki kesik baş üzerinde duran, fallusu ereksiyon halindeki bu canavar, ilk bakışta, kesin biçimini almamış Hıristiyan Şeytan'ının en mükemmel tasvirlerinden biridir. Kesin olarak, Romalı ve ardından Gotik sanatçılar, Büyük Kötülük'ün en karakteristik çizgilerini belirlemek için bu türden figürlerin geniş dağarından yararlanmaktan başka bir şey yapmamışlardır. Ancak bu canavar Tanrı Crom Cruach'tır: Yani *Tepenin kamburu*. Keltlerin insan kurban ettikleri ve Julius Sezar'ın belirttiğine göre yedikleri kanlı törenlerde hazır bulunan doğaüstü figür.

Crom Cruach'tan bize sadece taş resimler kalmıştır, fakat XI. yüzyılın adı bilinmeyen bir keşişinin metninin aktardığı gibi, altın

[15] Sharkey, *Celtic Mysteries*.

işlemeli resimleri de vardır; *Leinster Kitabı*'nda şöyle denir:

"... Kötü davranırlar,
Ellerini çırparak, bedenlerini döverek,
onları zincire vuran canavarın yanında ağlaşarak,
Gözyaşları yağmur gibi dökülerek.
Taştan on iki put diziliyordu;
Fakat Crom'unki altındandı."[16]

Crom önemli bir tanrıydı. Efsane buna tanıktır. Efsaneye göre, yine efsanevi bir tanrı olan İskoçyalı Tiernmas döneminde, İÖ XVI. yüzyılda, bütün klan şeflerinin ilk doğan çocukları Tapınma Ovası olan Mag Slecht'te ona kurban ediliyordu.

İkinci olarak, bereket ile ölümün her birliği, yararlı oldukları kadar gaddar da olan doğaüstü güçlerin anlam belirsizliğini yansıtır. Burada şeytanı bir resim gören bizleriz, yani iki bin yıllık Hıristiyan ikonografisinin koşullandırdığı XX. yüzyıllılar. Çünkü, eğer Crom Şeytan'sa, yararlı ve verimli güçleri de Şeytan'a atfetmemiz gerekir ki, durum böyle değildir.

Şeytan'ın Kelt atası sıfatına daha uygun bir aday olabilir gibi gözüken bir başka tanrı vardır: Loki. Dumézil tüm bir çalışmasını ona adamıştır ve daha başlangıçta, "İskandinav tanrıları arasında en eşsizlerinden biri" diye yazar.[17] Loki kuzey ülkelerinin, İskandinav ve Germen panteonunun kurnaz soytarısıdır; tanrıya düşman güçler olan Kurt Fenrir'in, Hel'in, cehennemler tanrıçasının, yılan Midgard'ın babası ve komutanıdır.[18] İstediği biçimi alabilen bir tanrıdır ve Kelt efsanelerinde sekiz bacaklı at Sleipnir'in babası olarak geçer.[19] "Halk

[16] A.g.e.
[17] Georges Dumézil, *Loki*, Flammarion, 1986.
[18] Lurker, *Lexikon*.
[19] A.g.e.

etimolojisi," diye yazar Lurker,[20] "adını *log* sözcüğüne yaklaştırır (Almancada *lohe* = vahşi alevler)."

Kimi zaman görünüş değiştirse de, genellikle ufak tefek, neredeyse cüce bir insan görünümüyle ortaya çıkar. Loki gerçekten bir şeytan mıdır? Dumézil onu yalnızca bir soytarı, bir *trickster* olarak görmek istemez; trickster birçok dinde rastlanan ve kralın delisiyle, jokerle karşılaştırılabilecek mitik bir kişiliktir; kralı, tanrıları sinirlendirebilir, ama saraydaki yerini asla kaybetmez. Şunu belirtmek gerekir ki, çağdaş iskambil oyunlarımız da dahil bütün ikonografilerde ona sözcüğün zararsız anlamıyla kötü yürekli bir görünüm verilir; bir operadaki küçük şeytan görünümü. Bu tanrı tipinde en ilginç olan şey görünürde birbiriyle ilişkisi olmayan dinlerde rastlanılmasıdır; Batı Afrika'nın büyük kavmi Yoruba panteonunda Eshu'dur, bütün tanrıların habercisi, bu dinde Hermes-Merkür'ün karşılığıdır. Yine de Dumézil, Loki'de gerçek bir Kötülük cini görme eğilimindedir.

Ne var ki Loki, tanrı Odin'in hizmetindedir. Loki, Odin ve Thor dışında hiçbir Kelt tanrısında olmayan bir özelliğe sahiptir; eşi vardır ve bu onun toplumsallığıdır. Hatta devler ve canavarlarla da yakındır.[21] Ne yazık ki, efendisine ve diğer ölümsüzlere kötü, hatta çok kötü oyunlar oynama fırsatını hiç kaçırmaz, örneğin tanrı Balder'in ölümüne neden olur ve neredeyse dünyanın mahvına neden olacaktır.

Germen mitolojisinde Loki, gelecek olan Kıyamet'in ya da *Ragnarök*'ün failidir: Gelecekteki Balta ve Kılıç döneminde insanlar bütün dünya yanana kadar dövüşeceklerdir. Bunun üzerine tanrılar, Kötülük güçlerine karşı son bir savaş için silahlanacaklardır: Devler Ymir'in komutasında, Muspell'in oğulları Loki'nin komutasında ve Surtur ateşle birlikte. Kurt Fenrir büyük tanrı Odin'i yutacak, bunun üzerine

[20] A.g.e.

[21] Ellis Davidson, *Gods and Myths*.....

Odin'in oğlu Vidar, Fenrir'i öldürecektir. Diğer yandan, Thor, yılan Midgarḍ'ı yenecektir, ama onun zehirli soluğuyla kendisi de can verecektir. Freya, ateş tanrısı Surtur tarafından yenilgiye uğratılacaktır ve o zaman dünyayı ateşe verecektir. "Güneş karardı, toprak deniz tarafından yutuldu ve parlak yıldızlar gökyüzünden düştüler."[22] Hiç kuşku yok ki kıyametler birbirlerine benziyorlar!

Demek ki Loki, Hint-Ari Agni'den türeyen –şu farkla ki Loki'ye tapılmaz– ateş tanrısı olacaktır. Bununla birlikte, Norveç, İskandinavya, Danimarka, Feröe, İzlanda köylülerinin geleneklerinde hâlâ yaşamaktadır: "Atasözlerinde, bazı hikâyelerde onun adı vardır," der Dumézil. "Telemarken'de ... sütün kaymağı 'Lokje için' diyerek ateşe atılır," bu, Loki olmalıdır ve "İsveç'in birçok bölgesinde ve hatta yerli Finliler arasında bir dişi düşen çocuk onu, 'Loki, bana kemik bir diş karşılığında altın bir diş ver!' diyerek ateşe atar."

Fakat Loki'nin ateş tanrısı olduğundan emin miyiz? Dumézil, "doğalcı okulun ilk yandaşları"nın hipotezini buna bağlar; belki bu, Lurker'in belirttiği ve açıklayıcı etimolojiyi belli bir küçümsemeyle ihmal etmektir. Günümüzde "doğalcı okul"un terimleri "din-karşıtı," "bilimci" ya da "özgür düşünceli" olduğu kadar yakışıksız ve geçersizdirler. Ne var ki Loki genellikle ateşle birlikte anılır. Bu onun "cehennemi" doğasının kanıtıdır. Başka uzmanların onda bir su tanrısını, bitkilerin, cehennemi güçlerin tanrısını, hatta dünyanın sonunu getiren "joker"i gördükleri doğrudur. Bu sonuncu yorum Yaratılış'tan itibaren insanlık tarihi –son taç giymeler, suikastlar ve kraliyet evlilikleri– (elmayı Havva'ya uzatırken kalçalarını kıvıran bir aktörle) anlatıldıktan sonra beliren grotesk kostümlü bir cücenin, gülünç olduğu için hikâyenin bitmesi gerektiğini duyurup perdeyi indirdiği bir ortaçağ oyununun kinizmini anımsatır.

---

[22] *L'Univers fantastique des mythes*, kolektif eser, Presses de la Connaissance, Paris, 1976.

Hikâye, kuşkusuz, gülünçtür ve Loki hakkındaki görüş eğer böyleyse ve eğer Loki şeytansa bunun kabul edilmesine çalışılır. Fakat sonuçta, burada belirlenmesi gereken şey Loki'nin doğasıdır: Şeytan mıdır değil midir ya da yaklaşık olarak, Pers Ahriman'ın yeğeni midir? Bu pek kesin değildir, çünkü o bir Ase'dir,[23] diğer yarı-ölümsüzler olan Odin, Thor, Tyr, Balder (Loki yüzünden ölecektir), Herimdall ve tanrıçalar Frigg, Nanna ve Sif ile birlikte Kuzey Olympos'unda, Asgard'da oturan tanrıların ya da Aesir'lerin soyundandır. Bu olguda onun bir şeytan ya da tek Şeytan olduğu hipotezini içeren hiçbir şey yoktur, çünkü cehennem ruhuyla göksel ruhun aynı yerde oturduğu pek görülmez. Yine de devam edelim.

Bitki tanrısı Loki hipotezinin elenmesi gerekir gibidir: Loki'nin kötü oyunlarından biri güzel tanrıça Sif'in altın saçlarını kesmesidir. Sif, tanrı Thor'un karısıdır; Thor ise –eski Saksoncada Thunar, çağdaş Almancada Donner– büyük Odin'in öz oğlu olup fırtına ve bereket tanrısıdır. Sif'in altın saçları meltemle dalgalanan buğday tarlalarının şiirsel bir tasviriydi, ki bu, Kuzey Kybele'si, hasat ve bitki tanrıçası Sif'in işlevine tamamen denk düşer. Eğer korkunç Loki bitki tanrısı olsaydı öncelikle yüce Thor'u gereksiz yere tekrarlamış olurdu, sonra da zavallı Sif'in kafasını kazıyarak kendisine karşı bir suç işlemiş olurdu. Hasat tanrısı sahneden çekilir. Loki bir başkasıdır.

---

[23] Filolojik yazışma meraklılarının zevki için, Palmyra'daki ve diğer bazı kazı bölgelerindeki yazıtlarda rastlanan eski Arap binicilik tanrısının adı Aesir'dir: Oysa Loki, "ase," masal atı Sleipnir'in babasıdır. Pegasus'un kuzeni olan bu at anılmaya değer. Lurker'e göre o, Loki'nin hem oğlu hem de atıdır, fakat *L'Univers fantastique des mythes*'e göre, Loki'nin binek hayvanı, Loki'nin öz oğlu olan kurt Fenrir'dir, Sleipnir, Germen panteonunun efendisi Odin'in binek hayvanıdır. Bu, Kelt mitlerinin sayısız çakışmasından ve çeşitlemesinden biridir. Sekiz bacağı Sleipnir'in olağanüstü hızlılığına işaret eder; bunların, binicisi Odin'in şamanizminin simgesi oldukları Eliade'nin bir varsayımıdır ve dünyada olup bitenden haberdar etmek için krala her yerde eşlik eden iki karga bunu doğrular. Dolayısıyla Odin, her yerde, şimşek hızında yer değiştirebilir ve en uzaktaki olaylardan bile haberdar olabilir.

Bu arada, açıklayıcı olduğundan, Loki'nin kurbanı olan tanrıların zararlı tepkilerini belirtelim: "Porr [Edda'da Thor'un diğer adı[24]] bunu öğrendiğinde, Loki'yi aldı ve eğer Loki, Siyah Hava Perileri'ne Sif için, doğal saçlar gibi bitme özelliğine sahip altın bir saç yaptırmaya yemin etmeseydi bütün kemiklerini kırardı." Kısacası, hakarete uğrayan kadının kocasının korkunç ellerinde hapsolan Loki, bir peruka vaat eder. Hiç kuşkusuz Keltler de, Yunanlılar gibi, tanrılarının öfkesini övgüye değer bir fikir haline getirmezler. Çünkü aslında Loki, bir peruka aracılığıyla hayatını kurtarır! Demek ki bu bölüm bir farstır.

Bütün bunlardan şu çıkar ki, Loki, güzel saçlarından kuşkusuz çok gurur duyan Sif'in saçını kazıma arzusuna dayanamamıştır, ama Thor'un öfkesi onu pişman etmiştir. Oysa bu, Loki'nin kötülüğünün tek örneği değildir: Bir başka sefer, bu soytarı, tanrıça Freya'nın dört cüce tarafından yapılmış bir kolyeyi ele geçirmek için can attığını öğrenir. Cüceler, her biriyle bir gece sevişmesi koşuluyla bunu ona vermeyi kabul ederler: Pamuk Prenses'in uçkuruna düşkün çeşitlemesi. Loki bu pazarlıktan tanrıçanın kocası Odin'i haberdar eder, o da Loki'yi kolyeyi çalmakla görevlendirir. Bu arada belirtelim ki, bu vodvilvari bölümler ilginç bir şekilde Yunan mitolojisinin grotesk hikâyelerini hatırlatır; örneğin karısını Ares ile yatakta yakalayan Hephaistos âşıkların üzerine bir ağ fırlatır ve onları bu şekilde Olymposluların önüne getirir, onlar da elbette gülmekten kırılır. Mitolojilerde bu tür gülmeceler es geçilemeyecek kadar azdır. Özellikle Keltlerde egemen olan insan özgürlüğünün anlamını açığa çıkaran doğaüstü güçler nezdinde bir ironiye tanıklık ederler. Bu kötü yürekli, kaçınılmaz bir şekilde, jandarmanın ve sahte kahramanların ezeli düşmanı Afacan Till'i, hatta Polichinelle'yi hatırlatır.

---

[24] Dumézil, a.g.e.

Loki'nin diğer yorumlarına da bir göz atmak gerekir. Su tanrısı olduğu söylenir. Oysa bu tam da, Veda ateş tanrısı ve aynı zamanda da su tanrısı Agni'nin durumudur, "suyun içinde sönmüş ateşin ruhu bulunur." Dumézil Loki'yi, yeraltı güçlerinin tanrısı diye de adlandırır: Çok basit benzerlikler yaptığıma üzgünüm fakat bu da Agni'nin durumudur: Bu Hint-Ari tanrı da Yeryüzünün derinliklerinden doğmuştur.[25]

Dumézil'in bir gözleminden yola çıkan Eliade, Loki'nin Şeytan olduğuna ikna olmuştur. Gerçekten de, Dumézil, Loki'nin şeytansı bir kişilik olan ve "çağımızın iblisinin en üstün cisimleşmesi" Duryodhana'nın benzeri olduğunu belirtir.[26] Oysa Eliade abartmaktadır. Benzerlik kesindir, fakat Duryodhana, *Mahabharata*'da Şeytan değildir,[27] dünyanın sonunun sorumlusu ise hiç değildir. Kuşkusuz tiksinti verici bir karakterdir; yaptığı en büyük haksızlık prens Yudhisthira'nın bütün servetini zarda kazanmış olmasıdır, fakat sonuçta Yudhisthira,

---

[25] Dumézil Keltlerin, Germenlerin ve Osetlerin ya da İskitlerin efsanevi temaları arasındaki önemli benzerliğe şaşırır (ya da şaşırmış gibi yapar), böylece okuru Hint-Ari akımının değişik dallarının yüzyıllar boyunca ve tüm farklılıklarla, pek az değişmiş eski temaları korudukları varsayımını kabul etmeye yöneltir. Kuşkusuz, İskitlerin Keltlerden farklı bir tarihleri vardır, fakat akrabalıklar sürmektedir.

[26] Mircea Eliade, *Histoire des croyances et des idées religieuses*, II: *De Gautama Bouddha au triomphe du christianisme*, Payot, 1978.

[27] *Mahabharata*, yani "Bharata'ların büyük şiiri," ya da "Bharata prenslerinin büyük şiiri" (*bharata* Sanskritçede "oyuncu" anlamına da gelir), Hint'in iki büyük epik şiirinden biridir, diğeri ise *Ramayana*'dır. Onsekiz kitaba bölünmüş yüz bin dizeden oluşur, *Ilyada* ve *Odysseia*'nın bir araya gelmiş ciltlerinin sekiz katını temsil eder ve düzenlemesi Visatya'ya atfedilir, İÖ IV. yüzyıldan bu yana var olduğu sanılmaktadır. Tarihsel olgulara, kuşkusuz Kurularla Pandular arasındaki savaşa dayanmaktadır. Dinsel mezheplerin etkisi altında, görünüşte birçok kez yeniden düzenlemeye uğramıştır ve sonuçta, hüküm sürmüş olan prensler Hastinapura, Dhiritarashtra, Pandu ve Vishna destanından başlayarak anlatılan olayların büyük ölçüde mitleştirilmesine varmıştır. İS V. yüzyılda, otoritesi, yargı görüşü bildirecek kadar artmıştır.

göksel güçler köpekleri kabul etmediğinden, köpeğiyle birlikte gökyüzünün kapılarından geçmeyi reddettiğinde onun ruhunu çalmayı denemez bile.

Ardından, burada Şeytan düşüncesinin ana bir teması söz konusu olduğundan, dünyanın selameti ve yazgısı, yani yine nihai amaçlar ya da eskatoloji söz konusu olduğundan, dinlerin evriminin kaçınılmaz biçimde Hıristiyanlığı hazırladığı şeklindeki moda bir düşünceyi incelikleriyle belirtmek belki yararlı olur. Kelt Ragnarök'ü kuşkusuz dünyanın *bir* sonudur, fakat tektanrılı üç dinde sunulduğu şekliyle dünyanın sonu, evrenin nihai sonu *değildir*. Gerçekten de, yukarda betimlenen korkunç kavgadan sonra, "hiç olmadığı kadar verimli, yeşil, güzel, yeni bir toprak ortaya çıkar. Öncekinden daha parlak, yeni bir güneş gökyüzünde dönmeye başlayacaktır," diye yazar Eliade.[28] Sırası gelmişken inceleyelim, bu düşünce Yeni İmparatorluk koşullarında Antik Mısır'da geçerli olan fikirle hemen hemen aynıdır.[29]

Söz konusu dünyanın sonu büyük bir döngünün tamamlanmasıdır; ardından bir başka döngünün başlangıcı gelir. Eğer Loki burada baskın bir rol, aslında kavgacı bir provokatör rolü oynuyorsa bunun nedeni, "Germen mitlerinin bir kahraman tanrılar miti aktarmalarıdır. Bu mite göre, kavga dünyanın düzenini sürdürür ve yeni bir evrenin şafağından önce onu yok eder." Bu, kavga etmenin iyi olduğu anlamına gelir, çünkü kavga güçler dengesini korur ve aynı zamanda dünyanın yenilenmesini sağlar. Bu inancın yankısı bir Orta-Amerika geleneği olan potlatch'da görülür; bu gelenekte herkes yenilerini edinmek için belirli tarihlerde sahip olduğu bütün çanak çömleği yok eder.

Dolayısıyla Loki'de Şeytan'ın bir habercisini görmekte ısrar etmek

---

[28] Eliade, a.g.e.

[29] Bkz. bölüm 10.

boşunadır. Sonuçta Loki, ilk bakışta soğuk şakalar yapan biridir,[30] ikinci olarak tıpkı önceden belirtilmiş olan Yorubaların dinindeki meslektaşı Eshu gibi, dünyanın düzeni için gerekli bir güçtür.

Zaten Keltlerin bu tür kişilikler yaratmada benzersiz bir dehaları vardı. "Zehirli dilli" Bricriu buna örnektir. Tanrılıkla hiç ilgisi olmayan Bricriu, efsanevi kral Conor Mac Nessa'nın yönetimindeki Ulster kabilelerinden birisinin efsanevi şefidir. Övüngen biridir, bütün konuklarının konukseverliğinden övgüyle söz etmelerini ister; kaba biri olsa da, her tarafta taklit edilen olağanüstü bir kale inşa ettirmiştir. Fakat aslında, der "Şampiyonun Payı"[31] adlı hikâye, o kargaşa yaratan biridir. Örneğin bütün Ulster şeflerini evine davet eder ve her birini tek tek, kralın şampiyona vereceği hediyeyi kazanacağına ikna eder. Şölen günü geldiğinde doğal olarak rekabet kötü bir biçim alır, herkes ünlü hediyeyi istemektedir. Daha kötüsü, her birinin karısını, hepsinin en çekicisi olduğu konusunda ikna ederek baştan çıkarmayı dener. Fitne tohumları ekmekten büyük zevk alır.

Bununla birlikte bir Şeytan değildir, anlayışlı hatta peygambervari biridir[32] ve ileri dönem belgelerinde, diye belirtir Dumézil, "genellikle bir *ollam*, yani bilge olarak gösterilmiştir." Eğer kötü yürekliyse bu, ne dilini ne de bir sırrı tutabildiğindendir, yoksa alnında yumruk gibi büyük bir kan çıbanı çıkar.

Diğer bir hayta örneği, Evnissyen'dir. Birbirleriyle iyi anlaşan in-

---

[30] Jan de Vries, Loki'nin edebi kaynaklarının incelenmesine geniş bir araştırma adamıştır ve Loki'nin kişiliğinin ileri tarihlerde alçaltıldığını, başlangıçta Loki'nin öncelikle bir hırsız olduğunu belirtir: Tanrılardan gençlik elmalarını (Herakles'in ele geçirdiği Hesperidlerin bahçesinin altın elmalarına benzetilir), Thor'un kemerini ve eldivenlerini, Freya'nın kolyesini çalar. Dumézil'e göre, bu hırsız prototipi ilk Hint-Avrupa mitolojilerine kadar uzanır, bunun bir kolu Helenlerin hırsız-tanrısı Hermes mitini yaratmıştır.

[31] Delaney, a.g.e.

[32] Eliade, a.g.e.

sanları birbirine düşüren, kimi zaman çekilmez biridir; üvey kız kardeşiyle evlenen İrlanda kralına verilen atları vahşice sakatlar, böylece savaşa neden olur, fakat başka vesilelerde, barışın kutlandığı şölen salonunda, çantaların içine savaşçıları saklamış olan İrlandalıların kurnazlığını anlayışlılığı sayesinde bozar.[33]

Dumézil, bir başka mitik kişilik olan Sydron'u da Loki ve Bricriu'ya benzetir. Sydron, kayıp bir "ırk" olan Nartlara atfedilen efsanelerden çıkmıştır ve birçok Kafkas kabilesi bu geleneği sürdürür: İskit, Sarmat, Alan ve Roksolan kabilelerinin soyundan gelen sonuncular Osetler, Tatarlar, Doğu ve Batı Çerkezleri, Çeçenler ve İnguşlar.[34] O da "kötülük yapmaktan zevk" duyar ve "Nartların baş belası" diye adlandırılır. Bilinçsiz ve sefih biridir, mutsuzlar ve can çekişenlerle alay eder ve kötü oyunlar oynar. Ayrıca, şeytansı ataları olduğu da varsayılır: Doğumuna ilişkin bir yoruma göre bir şeytanla güzel bir Nart'ın oğludur; bir başka yorumda, bir lanet sonucu hamile kalmış dişi bir şeytanın oğludur.

İşte, ilk bakışta, Şeytan rolü için akla yatkın bir başka aday. Ne yazık ki, Nartlar onu genellikle anlaşmazlıklarında hakem olarak seçerler, çünkü çok akıllıdır ve kötü yürekliliğine rağmen onlara hizmet eder, örneğin Nartları esir almış devlerin tuzaklarını bozmuş ve onları ökseye batırılmış koltuklara oturtmuştur; burada, dayanılmaz bir şekilde, Polyphemos'un tutsağı olmuş arkadaşlarını kurtarmak isteyen Odysseus'un kurnazlıklarını hatırlatır. Dahası, Syrdon, Nartlar için av hayvanı bulur. Bu pek şeytansı bir şey değildir. "Nart Uryzmaeg ve Uaerp ve Aeldar" hikâyesinde,[35] cesur bir rol bile oynar, çünkü ününü kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya olan ünlü Uryzmaeg'i kadın düşkünlüğünden vazgeçirir. Aynı hikâyede, "Tanrı

[33] Delaney, a.g.e.

[34] G. Sanajev, aktaran Dumézil, a.g.e.

[35] *Branwèn, the Daughter of LLyr*, aktaran Delaney, a.g.e.

[Syrdon'u] Nartlar kesin olarak onsuz yaşayamasınlar diye yaratmıştır," diye eklenir. Bu, bizim Şeytan'ımızın rolüne ve onun Tanrı'yla ilişkilerine pek uygun bir şey değildir.

Bundan çıkan sonuç Syrdon, Evrüssyen, Loki, Cuchulainn ve Bricriu'nun Kelt karakterinin bir yanını temsil eden kişilikler oldukları-dır; kavgacı, övüngen, vahşi, kurnaz, ama zeki ve özünde halkları onlara ihtiyaç duyduğunda iyi ve fedakâr olan çocuklardır. Nasreddin Hoca'nın ve Afacan Till'in kuzenleridirler, hatta gece toplantılarında şaklabanlıkları ve marifetleriyle güldüren kurnaz tiplerin, bizim Polichinelle'imizin, Türklerin Karagöz'ünün atasıdırlar. Göksel gücü temsil ederek jandarmayı kandırdığında alkışlarız, fakat dayanılmaz biri olduğundan, jandarma tarafından pestili çıkana kadar dövüldüğünde de güleriz. Sürüleri çalan Hermes'in işlediği suçlarda onun iziyle karşılaşırız. Oysa Hermes, Şeytan değildir.

Demek ki Keltlerde Şeytan yoktur. Tıpkı tüccar ve korsan, güçlerinden gurur duyan, öncelikle cesarete değer veren Yunanlılar gibi saygısız, maceraperest, batılınançlıdırlar kuşkusuz, fakat zekâyla tanrıların öfkesinin caydırılacağına da inanırlar, toplumların kabile yapılarını koruduğu küçük krallıklar halinde sağa sola dağılmışlardır, merkezi ve merkezileştirici bir iktidar asla kurulmamıştır.

Şeytan'ı doğal olarak yaratan İranlılarda gördüğümüz bu evreye Kelt dininin nasıl asla erişmediğini bilmek kalır geriye. Kökleri yine de ortaktır ve III. bin yılda Avrupa'ya vardıklarında, hiç kuşkusuz, İranlılara Ahrimanlarını yaratmalarını sağlayan aynı özü taşıyorlardı.

Keltlerin Şeytan'larının "olmaması" dinsel yapının hatası mıdır? Pek öyle gözükmemektedir: Diodoros'un "filozof ve teolog" olarak nitelediği Kelt rahipleri (druidler),[36] Kelt toplumlarında İran münec-

[36] Yunanlılar ve Romalılar bunlara önceleri *druidai, druides, drysidae, dryadae* adını vermişlerdi. Norton-Taylor şöyle yazar: "IS 1. yüzyılda Galiçya'da dava vekili mevkiini işgal eden Yaşlı Plinius, "meşe" anlamına gelen Yunanca

cimleriyle aynı rolü oynamış gibidirler. Gördük ki, bunlar korkak din adamları değillerdi; savaşların ortasında yer alıyorlar, kendi taraflarının savaşçı coşkusunu körüklüyorlardı. Ayrıca, oldukça ilginç bir şekilde, İskenderiye'nin Yunan bilginleri onları Hindu müneccimleri ve brahmanlara benzetmişlerdir; hak ettikleri prestij ve yetenekten daha fazlasının bahşedildiği sanıldı; durum bu değildir. Julius Sezar onlara dinsel bir rolün dışında, hukuksal bir rol de atfediyordu: "Yargı bildiriyorlar ve cezai ve hukuksal durumlara bağlı zarar ziyan bedellerine ve cezalara karar veriyorlardı, aynı zamanda miras ve sınır anlaşmazlıklarında karar veriyorlardı..." Mahkemeler yılda bir kez, Chartes yakınlarında, Carnutes topraklarında toplanıyorlardı. "Anlaşmazlık içinde olan herkes, dört bir yandan bu mahkemelere başvurmaya geliyordu."[37] Oysa "İrlanda yasalarının eski metinlerinin belirtiği gibi, Kelt yasasına göre, sadece suçlunun kendisi değil, tüm yakın akrabaları da işlenen suçtan sorumlu tutulabileceğinden tüm aileleri davaya dahil eden" bu yargılar hiç de basit değildi. Örneğin sürüsünü komşusunun tarlalarına salan biri bütün bir mevsim boyunca tarlalarını komşusunun kullanımına verme emri alabilirdi."[38] Demek ki işlevleri aynı dönemdeki hahamlarınkine benzemektedir.

Rahiplik rolünün yasa koyucu rolüyle böyle özdeşleştirilmesi te-

---

sözcüğün drus olduğunu fark edince onların adlarının belki de bu ağacın adından türemiş olduğunu ileri sürdü..." Birçok Avrupa dilinde, diye devam eder bu tarihçi, dru terimi "güçlü" anlamına gelir (Fransızcada olduğu gibi), oysa ki "wid" ve bazı değişkeleri genel olarak "bilme"ye denk düşer. Dolayısıyla, Kelt rahiplerinin [druidler] hem bilge olduğunu hem de kurallarından bazılarını meşelerin altında gerçekleştirdiklerini öne süren benzerliğe bağlı olarak sözcüğün etimolojisini belirlemek güçtür.

[37] Norton-Taylor, *The Celts*; "Mescla Ulad," *Mediaeval and Modern Irish Series*, XIII, Dublin, 1941.

[38] Jules Cesar, *Commentarii de bello gallico*, yayına hazırlayan Maurice Rat, Flammarion, 1964.

okrasinin tipik özelliğidir;[39] İran teokrasisinde bu daha karakteristiktir. Darius örneğinde gördüğümüz gibi sadece kral yasa koyucudur. Gerçekten de Keltler, toplumu, müneccim ve yasa koyucu olan rahiplere, savaşçılara ve özgür insanlara, yani inek sahiplerine bölüyorlardı, diye yazar Eliade.[40] Dolayısıyla rahipler, Kelt toplumsal piramidinin en tepesinde yer alıyorlardı, çünkü hukuksal iktidarlarının gücünü gördük; bu iktidar onları, kabile şeflerinden daha yüksek bir sıraya değilse de, onlarla aynı sıraya yerleştiriyorlardı. Dolayısıyla, İran müneccimlerinin yolunu hangi olgudan dolayı izlemedikleri ve bir tek Tanrı'nın ve onun karşısında da bir tek Şeytan'ın resmen ilanına varan panteonun merkezileştirilmesine –ya da daha doğrusu, birden fazla Kelt merkezi dikkate alındığında merkezileşmelere– yol açmadıkları sorulabilir.

Bu durum ancak belli sayıdaki faktör bir araya geldiğinde anlaşılır. Öncelikle, Kelt toplumu, Eliade'ın söylediği kadar katı değildi. Yapılar (toplumsal hiyerarşiyi koşullandıran ekonomik yapılar) bir kraliyet yönetimi ve yerleşik bir rahipler gövdesiyle iyi tanımlanmış olsa da, büyük bir toplumsal hareketlilik de gösteriyordu, çünkü savaşçılar, seçkinleri oluşturan bilgeler ve hatta zanaatkârlar "başarılarına ya da talihsizliklerine bağlı olarak kralın iyi niyetine tabiydiler."[41] Demek ki, bu yapı esas erdemin, feodal bir toplumda hayal

---

[39] Dumézil'in ünlü üçlemesini burada da ayrıntılarıyla belirtmeye çağıran özdeşlik.

[40] Eliade, a.g.e. Aslında Norton-Taylor, *The Celts*'de şöyle belirtir: "Eski yasa metinlerine göre, tipik bir özgür insan yedi ineğe, bir boğaya, yedi domuza, doğurgan bir dişi domuza, yedi koyuna, bir ata ve yılda yedi inek yetiştirmek için yeterince geniş otlaklara sahipti." Ayrıca: "Diğer üç çiftçiyle birlikte bir sabana, bir saban demirine, bir öküze, bir üvendireye ve bir yulara sahipti; yine onlarla birlikte bir fırın, bir değirmen ve bir tahıl ambarını paylaşıyordu."

[41] Norton-Taylor, *The Celts*. Rollerin bu paylaşımı, Dumézil'in bütün eski toplumlara atfettiği savaşçı-rahip-çiftçi üçlemesine, eksik olarak, bir kez daha denk düşer. Bu şemayı bütün Hint-Avrupa topluluklarına uygulamanın güç-

edilebilecek olan şeyin tersine, kişisel cesaret, yani bireysellik olduğu bir "meritokrasi"ydi.

Kelt soyundan gelenler, Hıristiyanlaştırıldıklarında bile, efsanelerinin üne kavuşturduğu, savaştaki şaşırtıcı vahşiliklerini korurlar. Vikinglere Hıristiyan bağışlayıcılığı öğretildikten çok sonra derlenmiş kahramanca mücadele ve savaş derlemesi olan *Feroienlerin Sagası*'nda,[42] kaybolan savaşçıların intikamını almak ya da kişisel anlaşmazlıkları çözümlemek için temel retorik unsuru olarak balta ve kılıç görülür: İnsanlar başları koparılmış, kolları kesilmiş, delik deşik edilmiş ya da ikiye bölünmüş halde sinekler gibi öldürülürler. Kelt kültüründe başat olan kahramanlar kültü, İran toplumlarındakiyle karşılaştırılamaz biçimde güçlüdür. Dolayısıyla tanrılar güç tanrısıydılar ve zayıflık tanrısı asla olmadığından bu eksikliği temsil eden karşı-tanrı da var olamazdı. Hakiki teorik güç olan Şeytan, eğer cesarete, zekâya ve kurnazlığa sahipse bir düşman olamazdı.[43]

Ayrıca, Kelt toplumlarının hepsi kabile toplumlarıydı, yani merkezileşmiş bir din adamları sınıfının emrindeki birleşik bir dini gerektiren merkezileşmiş bir devlet oluşturmuyorlardı. Asla büyük bir devlet ya da büyük bir Kelt metropolü olmadı. Her kabilenin komşu kabileden bağımsız kendi rahipleri vardı. Roma imparatorluğunun sonuna kadar Keltler sürekli değişen ve hareket halinde bir mozaik oluşturdular, Jütler, Angıllar ve Saksonlar İngiltere'yi fethederek orada yedi küçük devlet kurdular ve kendi paganizmlerini oraya ithal et-

---

lüklerine ilişkin Renfrew'in *Archaeology and Language*'daki açıklamasına da dikkat çekelim.

[42] Jean Renaud'nun çevirisi ve sunuşu, önsöz Régis Boyer, *La Saga des Féroiens*, Aubier-Montaigne, Paris, 1983.

[43] XIX. yüzyılda romantizmin getirdiği bireyciliğin zaferinin, klasisizmin uyguladığı Greko-Romen uygarlığının kuralları tarafından uzun süre gölgede bırakılan Kelt kültü ve mitlerinin yeniden keşfinin bir sonucu olduğu ileri sürülebilir.

tiler. Franklar, Vandallar, Alamanlar, Ostrogotlar, Vizigotlar ve sayısız başka halk, kıtada, güvenlik içinde yerleşecekleri bir yer aradılar.[44] İlk Avrupa krallıkları yavaş yavaş biçimlendikten sonra bile Hebrides Adaları'nı, Orkney'leri, Shetland'ları, Man Adası ve Dublin'i yöneten Vikingler göçebeliklerine, talan ve fetihlerine devam ettiler, fırsat buldukça akınlarını, talanlarını, yıkım ve fetihlerini kıta üzerine, Paris ve Hamburg'a kadar yaymaya kalkıştılar. İsveç Vareglerini Novgorod'a kadar püskürten Vikingler 896 yılında Seine ağzına yerleştiler ve daima pagan kaldılar.[45] Vikinglerin Hıristiyanlaştırılmasının yaklaşık olarak 1000 yılına kadar uzandığını hatırlamak gerekir. İlk Viking devleti, 600 yılında Ynglingler hanedanından Uppsala kralları tarafından birleştirilen İsveç'tir ve Vikinglerin korsanlıktan ilk vazgeçişleri 911 gibi geç bir tarihte Seine Vikingleri ile Frank kralı Basit Charles arasındaki Saint-Clair-sur-Epte Anlaşması'yladır.[46]

Nihayet ve paradoksal olarak, Kelt halklarında ulusal bilinç asla olmadı: Örneğin 450 yılında Kelt Bretonları Galler Ülkesi'nden çıkarmak için onlara karşı savaşanlar Kelt kökenli Jütler, Angıllar ve Saksonlardı ve 862 yılında Northumberland ve Doğu Anglia'yı almak için Kelt Angıllar ve Saksonlara karşı savaşanlar da yine Kelt, Danimarka Vikingleriydi. Her Kelt kabilesi diğer Kelt kabilelerinin mal varlığını kıskanırdı. Bu koşullarda örgütlü bir din oluşturmak olanaksızdır.

O dönemde Normanlar denen Keltler yerleştikleri yerlerde, İngiltere ve Normandiya, Apulia ve Sicilya krallıkları gibi devletler kur-

---

[44] H.R. Ellis Davidson, a.g.e.

[45] *Grand Atlas historique*, éditions du Livre de Paris-Stock, 1968.

[46] *Grand Atlas historique*. Yine de İngiltere, VII. yüzyılda kısmen Hıristiyanlaştırıldı ve üç kilise vardı: Galler ülkesinde Breton kilisesi, İrlanda-İskoçya ve Anglosakson kilisesi. Bir tanesinin, Papa Büyük Gregorius tarafından gönderilen ilk Canterbury piskoposu Theodore de Tarse sayesinde Roma kilisesiyle sıkı ilişkileri vardı.

duklarında ya da Kiev İmparatorluğu'nda, Polonya Dükalığı'nda ve Macaristan Krallığı'nda olduğu gibi devletlere katıldıklarında, kıtaya güçlü bir şekilde nüfuz etmiş olan Hıristiyanlığın etkisi altına girerler. Dinleri, yeniden örgütlenemeden yok olur, birkaç tören ve efsanesi Hıristiyanlığa kalır. Kültürel etkileri XIX. yüzyıla kadar yitip gider; bu yüzyılda, bireycilik ve kahramanlık kültlerinden yana, özellikle Anglosakson edebi nostaljilerde yeniden dirilir. Son büyük göçebeler olan Vikinglere gelince, onlar yerlerini, daha önceleri başka Keltler tarafından kurulmuş krallıkların etkisine bırakırlar. Régis Boyer'nin yazdığı gibi, eğer "her şey ölçülmüş olsaydı, Viking etkisi Orta ve Güney Avrupa için belirleyici olmazdı," ve "Doğu Avrupa'da kısa sürede ortadan kaldırılır ve nihayet Batı Avrupa'da pek kalıcı olmazdı,"[47] istikrarlı ve güçlü dinsel ve politik rejimlere çarpardı.

Göçebeliklerin ve gürültü patırtının sonunda Şeytan devreye girer; Kelt gözüpekliğinin üstesinden gelmesi için sonunda Şeytan'a yaklaşık otuzbeş yüzyıl gerekti.

[47] Régis Boyer, *Yggdrasil, la religion des anciens Scandinaves*, Payot, 1992.

8.

YUNAN YA DA DEMOKRASİ YOLUYLA KOVULAN ŞEYTAN

Yunan'a ilişkin sıradan düşünceler üzerine – Yunan tanrılarının tuhaf kökenleri ve düzensiz davranışları üzerine – Olympos'ta Şeytan'ın yokluğu üzerine – Yunan'ın Tanrıları karşısında kahramanca saygısızlığı ve özgürlük duygusu üzerine – Helenik ve helenistik dünyalarda batılınançlar üzerine – Platon'un özel olarak büyücülük ve genel olarak din hakkındaki bulanık düşünceleri ve mistisizmi üzerine – Yunanlıların iç sıkıntılarıyla ve Dionysik, Eleusiyen ve Orphikçi sırlarıyla başa çıkma biçimleri üzerine – Yunan demokrasisinin Şeytan'a karşı koruyucu rolü üzerine.

Yunan'da Şeytan'ı aramak ilk bakışta tuhaf gelebilecek bir fikirdir: Yunan'da Şeytan'ın olmadığını biliyoruz. Bunu nereden biliyoruz? Çünkü, Şeytan'a inanmak insanlara can sıkıcı bir görünüş verir. İnsan derken sanatı kastediyorum, çünkü geçmiş çağların insanları kendileri hakkında bizde bu imgeyi bırakmışlardır. Gotik sanatın kişileri, Bizans kişilikleri gibi, kısmen hasta görünüşlüdürler; bir deri bir kemiktirler ve yüzleri kırış kırıştır. Ünlü Reims Gülümsemesi neredeyse tüm gücünü yitirmiştir ve yüce İsa'nın İstanbul Ayasofya'daki donuk yüzü kuşkusuz tanrısallığın sevincine kanıt değildir.

Tüm Hıristiyan sanatı, Rönesansın getirdiği canlanmaya kadar, gülümsemeyi ve bedenlerin güzelliğini bilmezlikten gelir. Gülümseyen ilk kadın –La Jaconde– yine de kısmen yas içindedir; bu saygısızlığıyla şaşılacak bir üne erişmiştir. Gülümsemesi gizemli olduğundan değil, gülümsediği için! Ya da daha doğrusu, Yunan sanatının arkaik gülümsemesine, *kouroi*'lerin hafifçe alaycı ve muzafferane gülümsemesine yeniden kavuşmuştur. Başlangıcından itibaren, Helenistik pathos'a, yani doğunun etkisine kadar, "Laokoon ve Oğulları"na ya da Bergama'daki büyük sunağa gelip kararmadan önce, Yunan sanatı uyumlu mimarisinden resimli vazolarındaki kişilere kadar gülmeye devam edecektir. Bunun nedeni basittir: Çünkü tanrılarının düşmanı olmamıştır. Tanrısallık muzaffer olduğundan insanlık da huzur içindedir. Ya da tam tersi.

Demek ki, araştırma, Yunan'da niçin Şeytan yok sorusuna yanıt verme dışında boşunadır. Şeytan'ın yaratıcısı İran Hint-Avrupalılarına zaman ve mekân içinde bu kadar yakın olan Yunan nasıl olmuş da bu

akımın dışında kalmıştır? Tanrılarında, yani insanlarında –çünkü tanrıları kendi imgelerinden yaratanlar insanlardır– bu kadar özel olan nedir?

Yunan tanrılarından söz edildiğinde, genellikle hafif giyimli, bencil bir yaşam süren ve insanların işlerine ancak kendi kavgaları yararına karışan kahramanlar temsil edilir. Bu anlayışın, bireylerin ve toplulukların edimlerini, Sodom ve Gomorra örneğinde görüldüğü gibi dengelemek pahasına sürekli ve kıskançça gözlerle gözetleyen tanrısallık anlayışlarıyla ve Essenlilerin uç örneğinde ya da Hıristiyan dinsel tarikatlarında olduğu gibi her edimin tek Tanrı'ya tapınmaya adandığı kabul edilen tektanrılı dinlerle kıyaslanacak hiçbir şey yoktur.

Tektanrılı dinler açısından bu tanrılar gülünç değilse bile, ciddiyetten uzak görünürler. Bu tanrıların hiçbiri, günümüzde egemen olan tektanrılı dinlerin tanrıları olan Yehova, Tanrı ya da Allah'ın çağırdığı varlığın fışkırmasına; bireyin dökküntülerini yakıp kavuran ve onu inanç aydınlanmasına doğru yöneltmek için olumsallıklarından arındıran aşkın kaynaşmaya yol açamaz. Bir durumdan diğerine geçişte ilerleme kaydettiğine sık sık inanan insan ruhunun doğuştan küçük bu kusuruna, "tarihin ilerlemesi" yanılsamalarının yansısına boyun eğilirse, tanrısallığın tektanrılı tasvirinin Olympos'un hakimi Zeus'unkilerle kıyaslandığında daha geniş, daha derin, daha dinamik olduğu sonucu çıkarılabilir.

Bu durumda Yunan ve Roma dinlerinde Şeytan'ı ve önbelirtilerini bulmaya yönelik tüm aramalar gülünç olacaktır, çünkü tektanrılı dinlerin Şeytan'ının soykütüğünde gerektiğinde yer alabilen yolunu şaşırmış bazı canavarlar Yunan mitolojisinde yer alsa da, bunlar Arlesli Tarasque'dan daha ilginç olmayacaklardır. Gerçekten de, herkes ancak hak ettiği düşmanı bulur. Eğer böyle olsaydı Yunan, insan ruhunun tarihinde garip bir andan, ürünleri en fazla müzeler ve uzman

kitapları için yararlı olabilecek arkaik bir rastlantıdan başka bir şey olmazdı.

Oysa –ve uzun zamandır bilindiği gibi– her şey çok başka türlüdür. Ne Yunan ne de Roma olmadan tarih tasarlanamaz.

Önce Rönesans'la, ardından XVIII. yüzyılda, toprak araştırılmaya ve Yunan uygarlığıyla biraz daha bilimsel olarak ilgilenilmeye başlandığında art arda yapılan keşiflerinden bu yana algıladığımız haliyle Yunan, gerçekten de, bu "rastlantı"dan çok daha fazlasını oluşturur: Burası, her insan için tektanrılı dinler tarafından yerleştirilmiş olan "Şeytan yoksa Tanrı da yoktur!" eski düşüncesi ile özgürlük arasındaki düellonun cereyan ettiği, cereyan etmesi gereken arenadır. Şeytan'ın yokluğunda insan varlığının dinsizliğe teslim olacağı düşüncesini sadece bu ölümcül kavga boşa çıkarabilir.

Sonuçta bu Theseus'un Minotauros'a –ondan boynuzlarını almış olan bizim Şeytan'la uzaktan karşılaştırılabilecek tek Yunan canavarı– karşı mücadelesidir. Kadın ve korkunun garip ve kaçınılmaz birleşimiyle Minotauros simgesel olarak Ariadne'ın üvey kardeşidir! Yunan'ı incelemek, dibinde canavarın sinip saklandığı labirente girmek ve ardından, sonunda bize denizlerin özgürlüğünün sunulduğu metafizik boğa güreşine katılmaktır. Tuzlu nefes Hayvan'ın soluğunun canavarca anısını yok eder, denizin köpüğü de onu kandan, salya ve terden temizler.

Yunan'a hayranız, çünkü Şeytan'dan kurtulmuştur.

Fakat hangi Yunan? Uzun süre boyunca sövüp sayılmış ve XVIII. ve XIX. yüzyılların teorik tasvirlerinden ödünç alınmış ve daha genel olarak Yunan ve Latin Dili ve Edebiyatı'nda "Perikles Dönemi" diye adlandırılan döneme, yani yarım asra dayanan Yunan. Oysa Attika dönemi, XIV. Louis döneminin Fransa'yı özetlemesinden daha fazla Yunan ruhunu ifade etmez. Yunan, deha tarafından bir çırpıda yontulmuş yekpare bir mermer değildir ve Romalılar da, hâlâ öğretildiği gibi,

bu dehayı Avrupa'nın geri kalanına aktarmaya elverişli hale birdenbire gelmemişlerdir. Yunanlıların gökyüzü, uyumlu renklerle boyanmış ve istikrarsız tanrıların doldurduğu bir dekordan ibaret değildir. Helen ve Helenistik Yunan, tüm Akdeniz havzasına yayıldı; Asya sınırlarına bile uzandı ve İskenderiye'den kovulan Yunan Atina'ya ya da Korinthos'a olduğu kadar oraya dahil olmayı da, en azından, hak eder. Başlangıcından çöküşüne, İÖ II. bin yıldaki Mykene ve III. yüzyıldaki Dor istilalarından VII. yüzyıldaki Bizanslı Heraklitlerin tahta çıkışlarına dek Yunan ruhu yaklaşık otuz yüzyıl yaşadı; "Çin" uygarlığı hariç hiç kuşkusuz başka hiçbir uygarlığın tanımadığı değişimlerden geçti.

Yunan, Zeus'un kafatasından Athena'nın doğmasını andırır biçimde bir güneş gibi doğmadı: Öncelikle, Homeros döneminde, genellikle küçük kralların iktidarına tabi olan ve Thucydides'in *Peloponez Savaşı*'nın başında belirttiği gibi vurgun ve korsanlık dolu savaşlara teslim olmuş sınırlı boyutlarda bir sürü site-devletlerden ibaretti. Din, kuşkusuz, daha bronz çağından, ardından demir çağından beri vardı, fakat ülke yapıları gibi, dokusu gevşek ve karmaşıktı. İnsanbiçimli kahramanları ve Rüzgârlar gibi, henüz doğru dürüst tanımlanamamış kahramanları işleyen mitler ve efsaneler dizisinden ibaretti.

Bu kuşkusuz bir folklor değildi, fakat kurallar getiren bir din de değildi. Tanrılara yapılan ibadet "gelişmiş kurallar içermez ve bir din adamları sınıfının varlığını gerektirmez. Şereflerine bağışlarda bulunulur, içmeye hazırlanılan kupalardan yere dökülen şaraplar ya da tüm bir sürünün kurban edildiği hekatomb törenleri yapılır."[1] Bu özellikler son Helenistik ateşlerin sönmesine kadar varlıklarını sürdürdüler: Yunan, tanrılarıyla doğrudan ilişki kurar, tapınakların muhafazası ve bazı ibadetlerin yerine getirilmesiyle görevli olan ve daha

[1] "Homeros Uygarlığı," *Encyclopaedia Universalis*.

sonra ortaya çıkacak papazlar, Mısır ya da İran uygarlıklarında olduğu gibi kendilerine emanet edilmiş iktidara asla sahip olmayacaklardır. Yunan panteonu yüzyıllar boyunca belirginleşecek ve zenginleşecek, ama asla karakter değiştirmeyecektir: Hayranlık ve korku duymaya layık bir kahramanlar toplumudur, fakat bunların hiçbiri Mutlak İyilik ve Kötülüğün metafizik boyutlarına erişememiştir.

Yunan denen ve dünyada eşi olmayan insani sorunların bu çözümünün garipliğinin başlangıçta "Yunan" olan hiçbir yanı yoktu. Bu bir mozaiktir. Bizzat Herodotos'un söylediği gibi, dili Fenikelilerden, dini Doğu'dan, geçmişi Ege'nin kaba uygarlıklarından gelir. Ve büyüklüğünün önemli bir bölümü de hiç Yunan olmayan bir kahramandan, bir Makedonyalıdan, yani Yunanca bile konuşmayan yarı-göçebe bir halktan çıkmış olan bir barbardan, İskender'den gelir. XX. yüzyılın sonuna kadar Yunanistan Makedonya'yı istemiştir, tıpkı geçmişte İtalya'nın Savoie'yı ve Nice kontluğunu istemesi gibi ya da Almanya'nın Alsace'ı ve Lorraine'i istemesi gibi.

Tarihsel olarak ve harfi harfine söz edersek bizim Yunan ve Latin kültürümüzün "Yunanistan"ı, "Akropol'de ibadet"in ve "Genz Park'ın beyaz Yunanistan"ı, tıpkı Racine'in, Poussin'in, Stefan Georg'un ve Hölderlin'in Yunanistan'ı gibi, British Museum'un Elgin mermerlerini satın alan XVIII. yüzyıl İngiltere'si de dahil olmak üzere, gerçekten de tam anlamıyla edebi bir kurgudur. Batı üniversite geleneğinin pek sevdiği Helenler, Winckelmann'ın bilgiçliklerinden, Goethe'nin verdiği değerden bu yana, hatırlanamayan zamanlardan beri Yunan'ı işgal ettiğine seve seve inanılan bu Helenler, Homeros'un döneminde, küçük bir Teselya kabilesinden başka bir şey değillerdi!

Düş ve cehalet ürünü olan bu Yunan, üç bin yıl boyunca Akdeniz'i çalkalayan bir su taşkınının köpüğüdür ve bazı akımları VII. bin yıla kadar bile uzanır. Çok sonraları "Klasik Yunan" halini alacak olan uygarlığın ilk taşlarını koymuş olan Mykene uygarlıkları, Girit etrafın-

da toplanmışlardır, buradan adım adım Kykladeslere ve birkaç başka adaya doğru yayıldılar. Oysa dört bin yıl önceden, yani taş çağı ve neolitik sonundaki Girit'ten daha az Yunan olan bir şey yoktur. İlk Giritliler Anadolulular ya da Kuzey Afrikalılardır,[2] hatta ikisi bir aradadır, Büyük Tanrıça kültünü sürdürürler. Kuzey'den çok Güney'le ilgilenenler daha çok Doğululardır. Mısır'la ilişkileri gerçek olduğu kadar yaygındır da: Knossos sarayı Mısır'ın devasa tapınaklarının izini taşır. Taş vazoları bile Mısır vazolarının taklididir. Mısır'la ilişkiler ancak II. bin yılın sonunda, XIX. Mısır hanedanı döneminde, Mykene İmparatorluğu kralları ve firavunlar birbirlerini kıskanç gözlerle süzmeye başlayacak kadar güç ve özerklik kazandığında soğuyacaktır. Fakat yine de tanrıların kralı Zeus, müstakbel Kybele olan Büyük Tanrıça'nın gücünü dengelemek için yabancı topraklarda, Psychro yakınlarındaki bir mağarada doğdu.

Mykene uygarlığı İÖ 1250'ye doğru doruk noktasına ulaştı. Sadece Kykladesleri ve Sporadesleri değil, "bizim" Yunanistan'ımızı da, Messenia'yı, Peloponez'i, Kefalonya'yı, Attika'yı, Euboia'yı, Etolya'nın ve Teselya'nın bir bölümünü de işgal etti. Atina, Korinthos, Thebai, Delphoi, antik tragedyanın ve çağdaş imgelemin ünlü yerleri Doğulu fatihlerin sultası altındadır.

Mykenelilerin Yunan'ı bu dönemde kurdukları hayal edilebilir. Fakat böyle değildir. Bilinmeyen nedenlerle, Küçük Asya toplulukları

---

[2] Bu, Colin Renfrew'un *Archaeology&Language: The Puzzle of Indo-European Origins*, Cambridge University Press, New York, 1985'te, en uç sonuçlarına kadar götürülmüş tezidir. Dilbilimsel örneklere dayanarak Anadolu'dan gelmiş Hint-Avrupalıların İÖ VII. bin yılda Yunan'ı işgal ettiklerini ileri sürer. Bu tez, J.P. Mallory tarafından ılımlılaştırılmıştır (*In Search of the Indo-Europeans – Language, Archaeology and Myth*, Thames & Hudson, Londra ve New York, 1989). Mallory, Yunan'ın Renfrew tarafından belirtilen dönemden itibaren Anadolu işgali altında olduğunu kabul eder, fakat başka çalışmalar temelinde, Yunan'ın Anadolu işgalinin Balkanlardan yola çıkarak yeniden yapıldığını da ileri sürer. Ayrıca bkz. "Crete," *Encyclopaedia Britannica*.

ani bir yayılmacı atılıma maruz kalırlar. Proto-Kelt olan İllyrianlar ve Daçyalılar Balkanlara nüfuz ederler, o sırada Trakya-Frigyalılar ters yönde Anadolu'ya doğru ilerlerler. "Klasik Yunanlılar" diye adlandırılan Dorlar, Eolisler, İonialılar bu dönemde Helen yarımadasına saldırıya geçerler, Mykenelileri geri püskürtürler ve nihayet Yunan'ın öncüllerini kurarlar. Bu işgalciler kimlerdir? Yabancı, barbar kabileler, Girit kökenli Dorlar, Asyalı İonialılar[3] ve yine Asyalı olan daha sonraki Frigyalılar ve Eolisler (Eolisler aslında Eolie Adaları'nı, bugünkü Lipari, kolonileştirmiş olan Knidoslulardı). Tümü de İonialılar ve Eolisler gibi yabancı kanıyla, Perslerle karışmış insanlardır.[4]

Hepsi, az çok yakın tarihli, mitlere düşkün Hint-Avrupalılar olan bu topluluklar, bu mitler aracılığıyla Yunan zevkini yayacaklardır. Çünkü Yunanlılar, masallara ve büyük anlatılara, trajik seyirlere, hatta komedilere hayrandırlar. Sophokles, Aiskhylos ve Euripides'in Yunan olması ve Romalıların asla onlara rakip yetiştirememiş olması bir rastlantı değildir. Bu arada, işgalcilerin hakkını verelim: Komşularını şaşkınlığa uğratan ibadet törenleriyle bu önemli tanrıları, Apollon'u ve Herakles'i Yunan'a sokmuş olan eski Mykeneliler, yani Dorlardır.

Demek ki şaşılacak şey, her şeye rağmen bir Yunan'ın var olmasıdır. Bu bitip tükenmeyen istilalardan ve birbiri ardına gelen bu melezlerin melezleştirilmesinden özel bir kültür doğmuştur. Çünkü bir Yunan panteonu vardır, hemen hemen ezbere bilinir. Oysa örneğin Hindu panteonu kadar paradoksaldır. Bizim güzellikle, ışıkla, ilahi parlaklıkla, yani ışıl ışıl bir gönül yüceliğinin bütün erdemleriyle özdeşleştirdiğimiz Apollon, korkunç bir kıskançlık krizi geçirerek, kendisinden daha iyi flüt çalan satir Marsyas'ın derisini canlı canlı yüzer.

---

[3] Herodot, 1; 146.

[4] Georges Roux, *La Mésopotamie, essai d'histoire politique, économique et culturelle*, Le Seuil, 1985.

Hükümdar Zeus, Hera'yla evli olmasına rağmen, dur durak bilmeden çapkınlık yapar, Antiope'yi, Alkmene'yi, Leda'yı, Europa'yı baştan çıkarır, fırsat bulduğunda da darkafalı davranır, çünkü güzel Ganymedes'i de kaçırır (daha az da olsa bir başka güzel oğlanın adı da geçer, Phaenos, sonunda göğe kaçar.) Denizler tanrısı Poseidon, Atinalılar Athena'yı ona tercih ettiler diye öfkelenerek su baskınlarına yol açar. Yine bir tanrı ve aynı zamanda topal bir demirci de olan Hephaistos'un eşi Afrodit onu Ares'le aldatır ve ıstırap ve zevk için kendini suçüstü yakalatır. Ruhları Cehennem'deki ikametlerine götüren Hermes, en iddialı dinlerden birine koruyucu olarak hizmet eden Hermes, Apollon'un sürüsünden elli inek çalar... Yunan tanrılarının çok insani zayıflıkları, cinayetleri değilse de suçları saymakla bitmez. Anakronizmler ve saygısızlıklar için pek az istek duyulsa da taşkınlıklarının Offenbach'ın müziğinden daha soylu bir şeyle eşlik edilmeyi pek hak etmediğini kabul edebiliriz.

Baştan çıkarıcı, hırsız, sadakatsiz, gaddar, katil, öfkeli, sinsi; işte, hakikatte, güzel tanrılar! Bu kadar az çekici imge nereden kaynaklanır? Öncelikle, Olympos güçlerinin sonuçta insan zekâsının ürünü olduklarını hatırlamak gerekir. Yine de, insan soyunun sözcüsü olduğunu öne süren ve göksel ateşi çalıp yeryüzüne getiren Prometheus'un yazgısına maruz kalmamak için temkinli olmak yerinde olur; bu, Prometheus'a, sonsuza dek kayaya zincirlenip Zeus'un kartalının karaciğerini deşmesine mal olmuştur. Bu güçler gerçekte kincidirler ya da en azından böyle kabul edilirler. Kuşkusuz güçlüdürler, fakat ahlaklılıkları olsa olsa şüphelidir; çünkü bu tanrılar genellikle sefahat düşkünüdürler. Yunan'ın ahlaki olduğu, ama ahlakçı olmadığı doğrudur.

Roma'nın çöküşünü ve Barbarların iktidara gelişini izleyen yıllarda Yunanlıların tanrısallığın gelişiminde hiçbir katkıları olmamış mıdır? Tanrısal ilkeden yüksek hiçbir erdem tasarlamamışlar mıdır? Kuşkusuz, Hesiodos'un kozmogonileri doğaüstüne fazlasıyla çağrıda

bulunur, fakat Yunan tanrıları ölümlülerin eleştirel bakışına tabi kalırlar: Onlara karşı pek iyi niyet beslenmez ve etik de onlardan kaynaklanmaz. Her zaman ve zorunlu olarak iyi yürekli değillerdir. Örneğin Athena, annesi Klytemnestra'yı öldüren Orestes'i koruması altına alabilir ve Bilgeler Kurulu'nu topladıktan sonra, teraziyi ondan yana eğebilir, yine tıpkı *Ilyada*'da olduğu gibi, Diomedes'in safında dövüşerek taraf tutabilir: Ölümlüler için şefkatin (ve başkalarını küçümseme ya da düşmanlığın) iyi kanıtları. Fakat tanrılar, Pandora'nın kutusunun kanıtladığı gibi, doğaları gereği iyi değillerdir: Bu kutu, Pandora'nın kocası, Prometheus'un erkek kardeşi Epimetheus'a Zeus'un hazırladığı zehirli bir hediyedir. Bir gün, meraka kapılan Pandora kutuyu açar ve bütün ıstırap ve hastalıklar, bütün mutsuzluklar insanın üzerine çökmek için dışarı çıkarlar.

Yunanlıların tasvir ettiği biçimiyle tanrılar insanlığın ne dostları ne de düşmanlarıdır. Tanrısal işler insanlarla ilgili değildir. Birçok yerde ölçülürler. Euripides'in *Herakles* tragedyasında anlattığı gibi, Zeus'un evlilik dışı oğlu Herakles bir çılgınlık krizine tutulup babası sandığı Amphitryon'un sarayında öz evlatlarını öldürdüğünde ve ardından aklı başına gelip, umutsuzluk ve vicdan azabı içinde kendini öldürmek istediğinde Theseus onu sakinleştirir: "Ölümlü varlık tanrısal olan hiçbir şeyi lekeleyemez." Ve daha ilerde, öfkeli Herakles, "tanrılar küstah, ben de onlara karşı küstahım" diyerek kendisini deli eden tanrılardan öç almak istediğinde Theseus yine ona itiraz eder: "Tanrıların senin tehditlerinden korktuklarını mı sanıyorsun?"[5] Oysa klasik dönemin ortasında, İÖ 424'e doğru Euripides, Yunan seyircisine tanrıların bu gözü açılmış imgesini gösterir. Ve bu imge, tarihinin başından sonuna kadar Yunan dinine egemen olur.

Ölümlüler tanrıların yıldırmasına da izin vermezler. Aşil kılıcını

[5] Euripides, c. III, *Herakles*, 1230 ve 1240, Les Belles-Lettres, 1976.

Agamemnon'a saplamaya hazırlandığında, saçlarını bir elin tuttuğunu hisseder, ardına döner ve bu hareketiyle onu sakinleştirmeye gelmiş olan, sevgi dolu ve sevimli Athena'yı görür. Hâlâ öfke dolu olarak haykırır: "Pallas'ın kalkanını tutan Zeus'un kızı, ne yapmaya geldin?" "Atreus oğlu saygısız Agamemnon'u görmeye mi geldin?"[6]

Demek ki Yunan tanrılarını anlamak uzak ataları Hint-Ariler kadar olanaksızdır. Neye alınacakları ve neyin onlara iyilik ya da kötülük telkin edeceği asla bilinemez. Bu durumda hangi dinsel duygu onlarda etkili olabilir? Burada, öncelikle, Antik Yunan'da saygı duyulduğu sanılan tanrıların doğası karşısında, dinin ne olduğunu sormak gerekir. Soru, Yunanlılar kadar eskidir. Din terimi, burada, her durumda, bizim tektanrılı dinlerimizde olduğu gibi anlaşılamaz; yani, tek başına vecd içinde gerçekleştirilen ve mümini aşkınlığa götürdüğü varsayılan bireysel bir pratik olarak anlaşılamaz. Bunu kavrayabilmek için sözcüğün etimolojisini yeniden ele almak gerekir: Latince *ligare*'den, yani "bağlamak"tan gelir ve Yunan dini aslında şudur: Müminler arasındaki bir ilişki ya da daha kesin olarak, Site'de oturanlar arasındaki bir bağ. Belki tüm diğer uygarlıklardan daha fazla Yunan Sitesi'nde oynadığı rolü, yani politik rolünü dikkate almazsak Antik Yunan dinini anlamamız olanaksızdır.

Bu din, gerçekten de, devletin birleştirici hamuruydu ve tanrıları, tüm tanrılar gibi, kurucu mitlerin ağırlığıyla yüklü kahramanlardı. Dolayısıyla, onlara yapılan ibadet metafizik bir macera, bireyin yukarda anlatılan aşkınlığa doğru bir atılımının ritüelleştirilmesi değil, Site'nin özüyle özdeşleştirilen ve fırsat olduğunda isyanlara ve savaşlara yol açmaya uygun bir erdemin kutlanmasıydı. Yunan demokrasisi, bu şekilde, tanrıların temsil ettiği medeni ideallere sıkı sıkıya bağlı bulunur. Roma panteonunun kendine dahil ettiği Yunan tanrıla-

[6] *İlyada*, I, 202-203.

rı, imparatorlar zorbaca taşkınlıklarıyla onları gülünçleştirmek için kendilerine uydurduklarında önemlerini yitireceklerdir. Yunanlılar tanrıların yardımıyla zorbalarını devirirler, Romalılar ise zorba imparatorları aracılığıyla tanrılarını devirirler. Fakat Yunanlıların hakiki tanrısı *polis*'tir.

Paralel olarak, Yunan ruhu, parlak çeşitliliği içinde –çünkü hiçbir şey bir Makedonyalının bir Atinalıdan farklı olduğu kadar farklı değildir– örneğin belki dinler tarihinin bütününde eşi benzeri olmayan, insan onuru açısından büyük bir eleştirel özene çok erkenden tanıklık eder; kürucu bir mit, kuşkusuz, yurttaşlık onurunun maddi olmayan kanıyla doludur, fakat eleştirel aklın aydınlığına tabi değildir, aynı zamanda özgür bir insanın da onuru olan bu yurttaşlık onuruyla bağdaşmayan zorba ve boş bir kurgudan başka bir şey olmama riski taşır. Demek ki Yunanlıların paradoksal dehası, sırası gelmişken, tanrıları tasarlamak fakat zorbalıklarını reddetmektir. Çünkü zorbalık, tek bir kişinin ya da birkaç kişinin mutlak iktidarı, Yunanla bağdaşır bir şey değildir. Thebaili bir haberci Atina'ya gelip kralı aradığında Theseus ona şu cevabı verir: "Söylemin, yabancı, bir yanılgıyla başlıyor, asla tek bir kişinin iktidarından olmayan bu şehirde bir kralı boş yere arıyorsun: Atina özgürdür..."[7] Bu nedenle tanrılar sorgulanmış ve mitolojiler onlara kötü alışkanlıklar, zihihnsel sarsıntılar, kötülükler ve bizim tektanrılı dinlerimizin yandaşlarını elbette rahatsız eden ahlaksız maceralar atfetmişlerdir.

Yunan, tinsel tarihte de eşsiz bir dönemi temsil etmiştir; zekânın kendi yarattığı mitleri, kumlar üzerinde bekleyen bir deniz yıldızının gülünç durumuna indirgediği bir dönem. Gerçekten de, İÖ V. yüzyıldan itibaren Kinizm dinin, şairlerin, oyun yazarlarının ve geleneğin yaratmış olduğu bu büyük masallar mağazasını yağmalamaya başla-

[7] Euripides, c. III, *Yakarıcılar*, 400.

mıştır, böylece özgürlüğün temeli olan saygısızlığın en etkileyici örneklerinden birini vermiştir. Bu okulun kurucusu Diogenes, Oidipus hakkında şunu ileri sürer: "O, Delphoi'ye, mucizeye tanık olmak için gitmemiştir, Tiresias'a rastlamıştır ve cehaleti nedeniyle bu sefil kâhinin kehanetlerinden büyük belalar gelmiştir başına. Gerçekten de, öz annesiyle evlendiğini ve ondan oğulları olduğunu öğrenmiştir; ardından, hiçbir şey söylememekle ya da en azından Thebaili insanların gözünde olayları meşrulaştırmakla belki iyi yapardı: Fakat, tam tersine, önce herkese duyurdu, sonra kendinden tiksindi ve çocuklarının hem babası hem de ağabeyi, aynı kadının hem eşi hem oğlu olduğunu bağıra bağıra ilan etti." Bunun üzerine, muhatabı karşılık verir: "Söyle bakalım, Diogenes, Oidipus'u, insan soyunun en aptal varlığı olarak tasvir ediyorsun! Tersine, Yunanlılar onun, şanssız bir insan olsa da, insanların en uyanığı olduğuna inanırlar." Ve Diogenes gülmekten kırılır ve aptallık simgesi Sphinks'le karşılaşma bölümüne kadar Oidipus'u bir aptal olarak betimlemeye devam eder.[8]

Bilinen saygısızlıkla İskender'e cevap vermiş olan (kendisine ne hizmette bulunabileceğini soran kahramana "gölge etme!" diye cevap verir), Platon'la alay eden (*Devlet*'ten sonra, sanki devletin yasaları yokmuş gibi, *Yasalar*'ı yazmayı niçin gerekli gördüğünü sorar), Herakles'in kahramanlıklarının içyüzünü ortaya çıkaran, kısacası, sonraki yüzyılların, özellikle XIX. ve XX. yüzyılın büyük bir ciddiyetle baktığı tüm karmakarışık yığını yerle bir eden bu Diogenes'dir.

Oysa Diogenes ve diğer Kinikler, Monime, Onesikritos, ardından Demetrios, Demonaks, Herakleios da Platon, Aristoteles, Sophokles, Aiskhylos ve Phidias kadar Yunan'ı temsil ederler. Kuşkusuz Platon'un adlandırdığı gibi bu "kendinden geçmiş Sokrates"ten Hint bilgeleriyle ve özellikle "gymnosophistes"lerle –bunlar da, üstelik ilk

[8] Dion Chrysostome, IX. söylev, aktaran Léonce Paquet, *Les Cyniques grecs*, Livre de Poche, 1992.

defa olmak üzere, tam feragati ve yoksunlaşmayı vaaz ediyorlardı (hâlâ da ediyorlar)– özel bir benzerlik çıkarılabilir. Büyük bir olasılıkla yine Hint-Ari etkiler, çünkü Yunanlılar, gerçekten de, Hindu "gymnosophistes"lerini biliyorlardı, ama bunları Helenik ironisiyle uygun şekilde özümlediler.

Bu durumda kolaylıkla anlaşılır ki, tanrıların her zaman büyük bir prestiji olmadı, cinlerin daha da az. Çok sonraları bu, İmparator Julianus'u kızdıracaktı. Kinikleri saygısızlıkla suçladı ve Diogenes'e atfedilen tragedyaların (bunlar kayıptır) aşırı iğrençlikleri nedeniyle tiksinti uyandırdığını düşündü; "sapkınlığın en yüksek derecesi," "alçaklığın alçaklığı" Oenomaos'un tragedyalarının sözü bile edilmez.[9] Bilindiği gibi, tanrılarla zorba hükümdarların ortaklıkları vardır. Günümüzde Şeytan'ın varlığı inkâr edilmektedir ve polis bundan endişe duymaktadır; bu sayfaların sonunda görülecektir. Çünkü *polis*'ten polise giden yol düzdür.

Fakat bir imparator her zaman şaibelidir ve Yunan'a âşık olan Julianus bir Romalıydı ve öğrenimini Hıristiyanlıkta yapmıştı. Yunanlılar, özellikle klasik dönem Yunanlılar, bilicilerin kehanetlerine ve diğer falcılıklarına inanmıyorlardı. Theseus, Phoibos'taki Apollon kahinini dinleyerek kızlarını meçhul kişilerle evlendiren Kral Adrastos'u bir kez daha azarlar: "Phoibos'un yaydığı kehanete boyun eğerek, şaşkın bir şekilde kızlarını yabancılara veren o insanlardansın sen de!"[10] Bu demektir ki, kehanetler Atina'da pek dikkate alınmıyordı. Ve düşüncesizliğiyle ünlü dönek Julianus, bir Romalı gibi düşünüyordu, yoksa bir Yunan gibi değil.

Yine de Yunan'ı, kendi tarihinin onüç yüzyılı boyunca, din duygusundan ve varoluş sıkıntısından tamamen kurtulmuş saygısız kahra-

[9] Paquet, a.g.e.
[10] Euripides, *Yakarıcılar*, 215.

manlar uygarlığı olarak düşünmek gerekir. Her durumda, *deisidaimonia*, δετστδα:μουια mevcuttur. Yunanistan ve sonra Magna Graecia ve Roma dünyasının Yunanları, İÖ V. yüzyıldan itibaren, kendilerini karanlık pratiklere adadılar; bu pratikler müneccimlerin, büyücülerin, keramet sahiplerinin, göz bağcılarının –*magoi, geotoi, pharmakoi*[11]– aracılığıyla gerçekleştirilir, bunlar yukarda bahsettiğimiz reçeteleri uygularlar ve o dönem için bizim kırlarımızdaki büyücülerin işlevini yerine getirirler: Resmi statüleri yoktur, ancak yarı resmidirler.

Deisidaimonia sözcüğü üstünde durmak gerekir; bu sözcük her şeyden ve bildiğimiz herhangi bir şeye karşı duyulan batılınancı değil, daimon denen tanrılara karşı duyulan aşırı endişeyi belirtir. Çünkü, sırası gelmişken, kimi zaman Sokrates'e esin kaynağı olmuş olan ünlü "iblis" üzerine Hıristiyan teologlarının tüm söylemleri sözcüğün tamamen yanlış ve anakronik bir yorumundan kaynaklanır: Sözcük sadece "tanrı" anlamına gelmektedir, ek olarak "ruh" ya da "cin" demektir ve bu konuda ikna olmak için Bailly'nin Yunanca-Fransızca sözlüğünü incelemek yeter. Epikastes diye biri komşusunun kem gözünün kızı için ayarladığı güzel evliliği suya düşürmesinden korkar, bunun üzerine sadece bir eczacı değil, Sophokles'e göre bir zehirleyici ve Platon'a göre bir büyücü de olan bir pharmakos'a gizlice danışır. O, korkunç hammaddeler yardımıyla bir hamur hazırlar ve yine korkunç formüller söyleyerek üç ayaklı bir masa üzerinde bu hamuru yakar, böylece komşunun kötülüğünü etkisizleştirir.

Bu şarlatanlar, küçümsenseler de, yurttaşların özel hayatına şaşırtıcı bir sıklıkla müdahale ederler. Çünkü Yunanlıların ve özellikle Helenist dönem Yunanlılarının gündelik yaşamı lanetlerle, büyü ve büyücülükle belirlenir hale gelmiştir. Artemis'in diğer yüzü Kükürtlü Hekate, Pluton, Persephone, Hermes ve başkalarının adı geçiyordu, ki

[11] André Bernand, *Sorciers grecs*, Fayard, 1991.

ileri yaşlarda, lavoth diye adlandırılan İbranilerin tanrısının değişik türleri bile, herhangi bir eve geçimsizlik taşımakla ya da herhangi bir kimsenin –deyim yerindeyse– cinsel ilişki için en ufak bir rıza göstermesini engellemekle görevlendirilmişlerdi.

André Bernand, tatlı bir renklilikle, birçok büyücülük metni aktarır:[12] "[Bu büyüyü] size emanet ediyorum, size, yeraltı tanrıları ve tanrıçaları, Pluton Uesmigadoth ve Kore Eroschigal, Barbaritha ve yeraltı Hermes'i de denen Adonis, Thoth ve Aroubis, sonra Hades'in anahtarlarını elinde tutan Pseriphta ve sizlere yeraltı ruhları, vaktinden önce ölmüş oğlanlar ve kızlar, genç erkekler ve genç kızlar, yıl be yıl, ay be ay, gün be gün, gece be gece, saat be saat. Bu yerde bulunan bütün ruhlara ant içerim: Buradaki ruha tanık olun. Ölüm ruhu, kim olursan ol, kadın ya da erkek, benim için uyan ve her yerde, her mahallede, her evde hazır bulun, ki Heronous, Thsenoubasthis'i doğurmuş olan, ne vajinal birleşmeyi, ne anal birleşmeyi bilsin, ne de benden başka herhangi bir erkekten zevk alsın." Yeraltı ruhları onun saçmalıklarını işitirler!

Saçma değilse bile tamamen egzotik olan çok sayıdaki tanrının ötesinde, Barovchambra'lar, Barbaramcheloumbra'lar, Abrathabrasaks'lar, Sesengenbarpharages'ler ve Fenikelilerden, Asyalılardan ve Sicilya'nın ya da Malta'nın içinden çıkılmaz aşağı tabakalarından, hatta bizzat büyücülerin serbest bırakılmış imgeleminden alınan diğer Pakeptoh'lar, demek ki, resmi Yunan tanrılarıydı ve bunlarla esas olarak bu işlerle görevli büyücüler "çalışıyordu;" bunun anlamı, bu tanrıların her zaman geçmişin hümanizmasının temsil etmek istediği aydınlanmanın yüzleri olmadıklarıdır. Fakat, diğer yandan, bu tanrıların karanlık bir yanları da vardı ve ayrıca, batılınançlıların zevkine göre yeterince tehditkâr olmadıklarında, bizim diplomalılarımız yine

[12] A.g.e.

tamamen resmi, fakat yabancı olan Thoth ve Anubis gibi başkalarını arayacaklardır.

Büyücülerimiz, kötü yürekli ya da terk ettikleri bir dünyanın işlerine karışmakta acele eden patavatsız ölülerin ruhlarıyla da çalışıyorlardı, çünkü Yunanlılar, başkaları, örneğin Melanezyalılar gibi, zor kullanılarak, acı çekerek ya da şanssızlıkla ölüme götürülen insanların yaşayanlara diş bilediğine inanma eğilimindeydiler. Dolayısıyla her zaman aşağı işler için çağrılabilirler ve böylece hırçınlıklarını ifade etme olanağı bulabilirler. Başka deyişle, Yunanlılar diğerleri gibi batılinançlıydılar, kem gözden, korkunç *phtonos*'tan sürekli korkmaları bunun kanıtıdır; daha az talihli olanların daha çok talihli olanlara duydukları şu tiksinti verici kıskançlık ifadesi.

Fakat burada da, yakarışların ayrıntılı incelenmesi merkezi bir Şeytan'a referans bulmayı hiç de sağlamaz. Dahası, Helenistik büyücülüğün büyük işinin, sonuçta tensel aşk ya da aşağılık tartışmalar olmasıyla etkileniriz. Genellikle tanrıları ve ölüleri sadece şehvetperest amaçlarla seferber etmekle uğraşılır, bunlarda karanlık ya da kurbanı olduğu sanılan bir haksızlıktan intikam alacak, yani kendi "phtonos"unu tatmin edecek hiçbir şey yoktur. Anlaşılması çok güç bu yakarışlar, XIX. yüzyıl İngilizlerinden çok önce XVII. ve XVIII. yüzyılının Fransız dekadan ruhlarının gözdesi kara ayinler kuşkusuz değildir, fakat bu yoksun bırakılmış âşıkların çağdaşlarını güldürüp güldürmedikleri ilk akla gelen sorulardır. Sonuçta, bir XX. yüzyıl gözlemcisini bile bunların, göz dikilen nesnenin buna göz diken kimsenin kalbinde arzuyu kökleştirmeyi hedefleyip hedeflemediklerini sormaya kışkırtır.

İlk bakışta, bu batılinanç pratiklerini dinle paralel pratikler olarak koymak aşırı görünebilir. Onların evrenleri öyle sınırlı ve amaçları öyle küçümsenecek bir şeydir ki sadece önemsiz işlerle uğraşan ruhlar ya da kategorik teorisyenler –daha ilerde görülecektir– bundan ra-

hatsız olurlar. Fakat, ikinci düzlemde olay açıklayıcıdır. Gerçekten de, bu düzlem sözde-dinsel bir pratiğin, daha sonra Kötülük olarak adlandırılacak olumsuza doğru kaymasını ifade eder. Bizim ortaçağımızda olduğu gibi, korku ve aptallık Şeytan'ı yaratacak olan ikinci sınıf bir tür din örecektir. Çünkü Şeytan asla soylu biri değildir, her zaman utanç verici, ter içinde bırakacak bir korkutuculuğun ve cehaletin yaratığı, zavallı ve üstelik hırçın bir Şeytan'dır.

Yakarışların okunması, bizi batılınançhların motivasyonları konusunda son derece bilgilendirir: Kişisel bastırma ve kötü yüreklilik. Din sadece *polis* erdemlerinin güçlendirilmesi olan temel işlevini yitirmekle kalmadı; dahası, Site'nin temellerini de dinamitledi, çünkü bir bireye karşı bir diğerine hizmetten başka bir şey yapmıyordu; hem de –gördüğümüz gibi– yasadışı bir biçimde. Çünkü, daha sonra Fransa'da söyleneceği gibi, kötü ruhlar gün ışığında dua etmezler. Müneccimlerin, büyücülerin ya da diğer gözbağcıların, kısacası her türlü şarlatanın karanlık tezgâhlarında dua ederler. Dahası, bunlar büyük tanrılar diye adlandırılan Zeus, Apollon, Dionysos, Athena, Afrodit değil, Pluton gibi "ikincil" tanrılar ya da yeraltı tanrılarıdır, Artemis'in ikizi Hekate gibi büyük tanrıların karanlık biçimleri ya da ölülerin ruhlarıdır. Daha doğrusu yukarda gördük, bunlar genellikle yabancı tanrılardır.

Tektanrılı dinlerde görülen değişmez özellik kötücül güçlerin yabancı olarak kabul edilmesidir.

Yunan batılınanç pratiklerinin meydana getirdiği Hıristiyan büyücülüğünün bu Şeytan'sız önbelirtisi, demek ki, son derece anlamlıdır: Kınanması gereken işlerle kişisel istekleri yerine getirmek söz konusu olduğunda karanlık güçlere başvurulur. Böylelikle, kötü niyetli ruhlara en fazla inananların bundan en fazla kâr elde etmek isteyenler oldukları anlaşılır: Bu boynuzlu şeytanlar kendileridir!

Bu karşı-dine ilişkin filozofların sert sözleri de şimdi daha iyi an-

laşılır: Platon'a göre, *magganeia*, yani büyü, "büyücülük yoluyla aldatma"dır.[13] Namuslu bir yurttaşın tanrılardan aşırı ölçüde korkması gerekmez. Ve Sokrates "goete"in şarlatan olduğunu belirtir.[14] Bu insanlar, kişisel amaçlarla ölülerin ruhundan yararlandıklarını ileri sürerek Site'yi karıştırırlar. Yine de, resmi dinle batılınanç arasındaki çatışmayı yerli yerine oturmak için, Sokrates'in ve Platon'un, usta ve öğrencisinin –her zaman öyle görülmeseler de– kısmen totaliter bir toplumun yandaşları olduğunu unutmamak gerekir. *Devlet*'te bulunan ideal site tanımı insanın kanını donduran bir ütopyadır.[15]

Bu açıdan, Platon'un özellikle dinsel duygusu sorgulanabilir. Büyücüleri, sırlara vakıf olanları ve yandaşlarını dinin karşısında çıkarırken bile sözleri kuşkuludur: "Vahşi hayvanlar gibi tanrıların varlığını inkâr etmekten memnun olmayarak ya da ister umursamaz olsun ister ayartıcı, onlara inanarak, ölülerin ruhlarını çağırabileceklerini ileri sürerek ya da kurbanlarla, dualar ve büyülerle büyüleyerek tanrıları bile baştan çıkarmayı vaat ederek canlıların önemli bir bölümünün ruhlarını ele geçirecek kadar insanları aşağılayanlara gelince; baş-

[13] Platon, *Yasalar*, 908 d, Garnier.

[14] Platon, *Phaidon*, 81 b.

[15] Amerikalı tarihçi Irving Stone, Sokrates'in tiranlık kurmayı hedefleyen iki hükümet darbesine katıldığını gösterdi ve filozofu yargıçlar karşısına çıkaran üçüncü bir komployа katılmadığına ilişkin yurttaşları gözündeki haklı kuşkudur. Sokrates nasıl bir tiranlık hayal ediyordu? Örneğin öğrencisi ve gözdesi Alkibiades'in katıldığı –ki, açıklayıcı bir olaydır– bir hükümet darbesinin dayattığı Dört Yüzler yarı-tiranlığından sonuç çıkarılabilir. Bu, kuşkusuz, iktidarın ortak bir din adamları kurulunun elinde olduğu bir tiranlıktır. Irving Stone, *The Trial of Socrate*, Little, Brown & Co., Boston & Toronto, 1988. Özellikle Platon'a göre *Devlet*'te betimlediği ideal Site aslında, Bentham'a kadar ütopistlerin hayal ettiği otoriter bir rejime tabiydi. Demek ki, öğrenci için olduğu kadar ustası için de, irrasyonel, bireysel, ortak yasaya tabi kılınması olanaksız olan ve büyücülüğün ortaya koyduğu gibi güçlere başvurmak bir bayağılıktır. Dolayısıyla, Sokrates ve Platon batılınanca karşı değil, dinin bireysel bir pratiğine karşı başkaldırırlar.

tan aşağı özel kişileri bütün aileleri ve siteleri para aşkıyla mahvetmeye can atanlar; bu suçlara kim kanarsa mahkeme onu yasaya göre merkez cezaevinde hapse mahkûm edecektir ve hiçbir özgür insan ziyaretine gitmeyecektir..."[16]

İşte, çok kesin olan şey! Yine de insan kendisine Platon'un hangi dönemde yaşadığını sorar; çünkü bir yandan tanrının varlığını inkâr eden diğer yandan onlara kurbanlar sunan ayin yöneticileri güçlükle hayal edilir; bunlar Platon'un belirttiği gibi yıkılmaya yüz tutmuş kurbanlardır ve düşüncesizce bu işe girişmek kimsenin aklına gelmez. Dahası, "vahşi hayvanlar gibi..." olanlara yapılan ima; Dionysos'la geleneksel olarak eş tutulan pantere değilse de, zımnen, fakat doğrudan doğruya Bakkhos törenlerini kutlayanlara –bunlar, gerçekten de panter derisine bürünürler– göndermedir. Demek ki Platon bu dönemdedir.

Dahası, tanrılarını kesin olarak bilen Platon, onların kendi söylediği şey olduklarını da iyi bilir, kaprisli, zorba ve tarafgir olmanın ötesinde hem umursamaz hem de ayartıcıdırlar (bunun kanıtı, dişi ölümlülerin ya da erkek güzeli ölümlülerin peşinden gittikleri buyurgan buluşmalardır). Gerçekte ve büyücüleri kötüleme bahanesiyle Platon dolaylı olarak, sadece dinsel ateşliliğin aşırılıklarına değil, tanrılara da saldırır. Bu, başka eserlerin yanı sıra *Eutyphron*'da,[17] bu addaki teoloğu Sokrates'in huzuruna çıkardığında ve sofuluk üzerine bir söylev başlattığında görülür; bu Eutyphron aslında vasat bir zekâdır, Sokrates'i anlamaktan yoksun biridir. İdeal devlette kuşkusuz ancak bir memur olacaktır.

Aslında, ve *Timaios* ile *Eutyphron*'da da açıkça görüldüğü gibi, Platon bir Pythagorasçıdır; adeta, biraz kaba bir örnek kullanırsak

[16] Platon, *Yasalar*, 909 a-b.

[17] Platon, *Eutyphron*, 3 b-c.

vekâlet verilmiş bir Batılıdır. O, Attika ruhundan çok Zerdüşt'e ve Orphikçilere daha yakın bir mistiktir. Gerçekten de, Pythagorasçılar ruhgöçüne inanırlar; bu, onların Hindu Vedacılığından doğrudan miras aldıkları bir düşüncedir; ve ruhun hayatta kaldığına inanırlar, bu da açıkça *Phaidon*'da ve özellikle *Şölen*'de rastlanan bir düşüncedir; bu eserde Platon insanlarla tanrılar arasında aracılar olduğunu ve bunların, esas olarak iyi olan, ünlü *daimon*'lar olduklarını ileri sürer (paradoksal olarak, Hıristiyan yazarlar iblislerin etrafımızdaki havada yaşadıkları fikrini Platon'dan ödünç almışlardır). Bu temayı daha sonra Hıristiyan skolastiği uygulayacaktır.

Ayrıca I. yüzyılda, yeni- Pythagorasçı öğreti Platon'un öğretisi içinde eriyecektir: Her ikisine göre de, dünyada yüce bir düzen, İdea barınır. Jacqueline de Romilly bu durumu şu terimlerle açıklamıştır: "O [Platon'un, dünyanın tümünü tabi kılmak istediği idea] aydınlık ve anlatılamaz bir varoluş edinmek ister: Gerçek olduğunu sandığımız her şey bozulmuş bir kopyadan başka bir şey değildir."[18] Gerçek dünyanın bir yanılsama olduğu düşüncesine burada da rastlanır, Gnostisizm bu düşünceyi, maddi olan her şeyin kötü olduğunu ileri sürmeye kadar götürecektir. Yani, Platon'un dini Yunan değildir; bu en açık ifadesini *Devlet*'te bulur: Platon, mutlak, tam, bilinebilir ve kavranabilir İyi ilkesini öne sürdüğünde ve yücelttiğinde, diğer diyaloglarda itiraf etmeye cesaret edemediği ya da ikili bir dil ve retorik bir yaldız altında sakladığı, Yunan panteonu ve bütün Helenik dinsel pratikten duyduğu tiksintiyi kem küm etmeden dile getirir. Yunan kültürüyle sert bir şekilde çatışan ve nesne ile özne arasındaki diyalektik ilkesine dayanan bu dinsel totalitarizm, sonuçta Platon'u –olgulardan çok öğretiler sayesinde, neredeyse münasebetsiz, eşsiz bir yer işgal ettiği– Helenik tablodan dışlar. Çünkü, *Devlet*'te yüceltilen Mutlak İyi, Mut-

[18] Jacqueline de Romilly, *Pourquoi la Grèce?* Editions de Fallois, 1992.

lak Kötü'yü, yani Yunan ruhuna tamamen yabancı olan Şeytan'ı içerir. Olympos'un pek yakında boşaltılması ve tanrılarının sürülmesi! Böyle bir tavır Gnostisizmin ve hatta Hıristiyanlığın habercisidir ve bu nedenle, Platonculuk Platoncu Hıristiyanlık tarafından kolaylıkla alınacak ve benimsenecektir. Daha sonra, Fransız Devrimi koşullarında birkaç sözle, aniden yeşerecek olan yaygın duygu olan tanrıcılık biçimlerinde yeniden ortaya çıkacaktır. Sanki Platon Şeytan'ın çok yakınından geçmiştir.

Platon'un öğrencisi Ksenokrates, Aristoteles gibi, hakiki sistematik bir iblisbilim kaleme alacaktır: Ona göre, *daimon*'lar, bedenlerde cisimleşmeden önce var olan ve bedenler öldüklerinde hayatta kalan, yüzer gezer ruhlardır. Ksenokrates iyi ve kötü *daimon*'ları da birbirinden ayırır.

Özellikle büyücülükle ilgilenen Aristoteles arzuyu, büyücülerin güdüsü yapmıştır. Arzu, Yunan dünyasının mutlak ideali olan Site'nin uyumunu bozacak, bayağı bir duygu olduğundan büyücülük ancak bu ideale karşıt olabilir: Karanlık işlerin tezgâhlandığı yerlerde yasadışı bir şekilde uygulanır, oysa ki din, törensel bir şekilde halka açık olarak kutlanır. Bernand, açıkça göstermiştir ki,[19] arzu, yukarda belirtilen *phtonos*, çok sayıda Yunan düşünürü tarafından geçimsizliğin ana nedenlerinden biri olarak görülür; dolayısıyla, bunun aracı olan büyücülük –düzeni kurmakla görevli– dine karşıdır. Ancak Aristoteles, arzuyu mahkûm ederken onun Kötülüğün biçimlerinden biri olduğunu ileri sürmez: Ona göre bu bir "eksiklik"tir.

Doğu'dan ve kuşkusuz İran'dan etkilenen Plutarkhos da, II. yüzyılda, *Isis ve Osiris Hakkında* ve *De defectu oraculorum* adlı iki yapıtında *daimon*'ları ele almıştır: Ksenokrates'in düşüncelerinin bir bölümünü ele alarak *daimon*'ları, tanrı olabilecek ya da insanların safına düşebi-

[19] Bernard, a.g.e.

lecek aracı ruhlar olarak tanımlar. İyileriyle kötülerini birbirinden ayırır ve bu açıdan kafası oldukça karışık olan Plutarkhos, kötüleri, tanrıları olduğu kadar insanları da kötü eylemlere teşvik etmekle suçlar; iyi *daimon*'lar ise tanrıları ve insanları iyi eylemlere teşvik eder. Bu söylemde Gnostisizm apaçık ortadadır: Demek ki, hem Kötülük ruhları hem de İyilik ruhları vardır. Hıristiyan savunuları burada görülür: Kötü *daimon*'ların varlığı tanrıları kötü eylemlerin sorumluluğundan kurtarır. Bu, pek Yunan bir düşünce değildir, çünkü bu düşünce insanları ve tanrıları doğaüstü güçlere boyun eğdirerek özgürlüğü yadsır. Kuşkusuz Şeytan'a sahip değiliz, fakat sonuçta Şeytan'dan çok uzak da değiliz, çünkü, iyi ve kötü *daimon*'lar arasında ayrım yaptığımızda ikilik ortaya çıkar ve böylece aslında meleklerle iblisler arasında ayrım yapılır.

Demek ki Yunan filozoflarında Kötülük güçlerinin tek bir yansısına pek rastlanmaz, çünkü onlarda İyilik tanrısının da tek yansısı pek bulunmaz. Bununla birlikte, Yunan uygarlığından doğan Yunan felsefesini, Yunanlıların günlük gerçeğine ve inançlarına yabancı, katışıksız entelektüel bir yapı olarak kabul etmek saçmadır. Kojève çok doğru bir şekilde göstermiştir:[20] Stoacılar Helenistik dönemde Aristoteles'in felsefesini yüceltirler, bu felsefe de köken olarak Platoncudur; esas olarak kozmosun özdeşleşebileceği tanrısallığın onun sürekli oluşumu olduğunu ve bu tanrısallığın ortaya çıktığı kozmosun değirmi ve döngüsel bir hareket izlediğini ileri sürer. Burada, bütün Yunan edebiyatının ilgisiz kaldığı, hem alaycı hem de endişeli kuşkuculuk (septisizm) kendini gösterir. Her şey, hiç durmaksızın aynı noktaya geldiğinden, bir ilkenin diğeri üzerinde "zaferi" yoktur; yani Yunan felsefesi modern, Hegelci anlamda bir tarih kavramını reddeder. Gecikmiş Yahudiliğin getireceği kıyamet kavramını da reddeder.

[20] Alexandre Kojève, *Essai d'une histoire raisonnée de la philosophie paienne, III, La philosophie hellénistique et les néo-platoniciens*, Gallimard, 1973.

Hiçbir şey ilerlemez, Zenon paradoksunun ifade ettiği gibi her hareket bir yanılsamadır. Dolayısıyla, Helenistik dönemde, şeylerin akışını özetleyen imge olarak kendini açıklayan Yunan felsefesi; ilk ezeli yenilen başlamayı ileri süren Herakleitos tarafından başlatılan halkayı böylece tamamlar. İnsan düşüncesi de kozmos gibi ilerlemez.

Bu durumda, Kojève'in dediği gibi ne Mutlak İyi ne de Mutlak Kötü var olabilir.[21] Sonuç olarak ne İyilik Tanrısı vardır ne de Kötülük Tanrısı. Tyanaeus'lu Apollonius gibi Stoacılığın etkilediği sonraki Helenistik düşünürler ve hatiplerin devamında Gnostisizmin bu temayı tekrar işlediği görülecektir; Gnostisizme göre yaratılış İyi'nin ve Kötü'nün ötesindeki bir Demiurgos'un ürünü olacaktır, Yahudi-Hıristiyan Tanrı'sı ve Şeytan'ı ise ancak ikincil ve geçici tanrılar olacaktır.

Görüldüğü gibi, "Yunan filozofu"nun –burada bu terimi en geniş anlamıyla ele almak gerekir, çünkü örneğin bir Herakleitos'la bir Kinik'ten daha farklı hiçbir şey yoktur– Helen ve Helenistik pratikten farklılaştığı doğruysa, bu filozof bütün insan varlığı için doğa karşısındaki sınırlarının ve dayanıksızlığının bilincinin içerdiği sıkıntıya pek yer vermez; kutsallık duygusunu ele almaz. Ama Yunan dinsel pratiği devlet dinini aşabilir ve dışına çıkarabilir, hem de sadece batılınançta değil: Dinsel oyunların belirttiği budur. Varoluş sıkıntısının doğurduğu canavarlarla Yunanlıların başa çıkma tarzını başka yerde aramak gerekir.

Örneğin çok sonralara kadar süren insan kurban etme pratiğinde bu görülür. Yunan'da böylesi bir kurban etme fikri insanı sarsar; ama Plutarkhos'un (yaklaşık 50-125) tanıklığı bunu doğrulamıştır. Doğduğu şehir olan Khaironeia'da en yüksek yargıç mertebesine yükselen

[21] "... Stoacılar aslında sözcüğün tam anlamıyla hiçbir etkileşim ya da ne (kozmik) Gökyüzü'nde ne de İlk Ateş'te (Kozmos'un yokluğu sırasında) ("zıtlar" arasında) indirgenemez bir karşıtlık kabul etmezler...," *Essai d'une histoire raisonnée de la philosophie païenne*, III, a.g.e.

Plutarkhos "açlığın kovulması" törenine başkanlık ediyordu: Bu tören, özel bir ağacın (Roma dilinde *Agnus castus*, bazı sihirli özelliklere sahip bir ağaçtır) dallarıyla bir köleyi dövme şeklindedir, ardından bu köle siteden kovulurken törene katılanlar törensel olarak, "açlığı kovalım, refah ve sağlık gelsin!" diye bağırırlar.[22] Fakat kurban etme, Frazer'in belirttiği gibi, her zaman simgesel değildir: En zengin ve en parlak Yunan kolonilerinden biri olan Marsilya "veba" salgınına maruz kaldığında genellikle en yoksul sınıflardan bir erkek kurban olarak sunuluyordu; site masraflarıyla beslenen erkek, bir yılın sonunda tören giysileri giymiş olarak, başında kutsal dallarla şehirde gezdirilirdi, o dolaştırılırken şehir sakinleri şehirlerindeki bütün kötülüklerin onun başına düşmesi için dua ediyorlardı. Kurban da siteden kovuluyordu ve duvarların dışında taşa tutularak öldürülüyordu.

Küçük Asya'da, yine salgın ya da deprem gibi bir felaket durumunda, bu amaçlar için önceden seçilmiş çirkin ya da sakat biri topluluğun bütün kötülüklerini yükleniyordu, flüt sesi eşliğinde cinsel organlarına vuruluyor ve sonra da bir odun yığının üstüne atılıp yakılıyordu. Böyle bir kurban etme her zaman istisnai olmuyordu, düzenli de olabiliyordu. Önceki yüzyıllarda, mayıs ayında Atina'da düzenlenen Thargelie festivalinde –yine Frazer belirtir– bir erkek ve bir kadın şehir dışına götürülür ve taşlanarak öldürülürdü. Trakya'daki Abdera'da kefaret kurbanı olarak hali vakti yerinde bir yurttaş kurban ediliyordu. Leukas'larda, dalgalar tanrısı Poseidon'a borç ödemek için her yıl bir erkek denize atılıyordu.

Tanrıların da insanlar kadar kendini beğenmiş ve tamahkâr olduklarına ve olası gazaplarını dizginlemek için kurbanlar istediklerine dair evrensel inancı sürdüren Yunanlılar böylece siteyi temizlediklerini sanıyorlardı. Temizlik kavramı da temiz olmamayı içerdiğine

[22] Sir James Frazer, *The Golden Bough*, MacMillan, New York, 1973.

göre, demek ki, Yunanlıların maddi olmayan bir kötülük kavramı vardı; panteonlarının tanrılarından herhangi biriyle pazarlık yaparak bunu önlemek olanaklıydı. Fakat bu kötülük özel bir tanrısallık tarafından yönetilmiyordu; bu, kurbanın sunulduğu tanrısallığın olumsuz bir ifadesiydi. Leukas'larda genç erkeğin denize atılmasında amaçlanan tanrı Poseidon olduğu kadar Apollon da olabilirdi – ya da her ikisi birden.

Bu kurban etmeler, demek ki, ritüel biçimde uygulanıyordu; ancak törenlerin tümü bunlardan ibaret değildi. Dinsel oyunların tanıklık ettiği gibi başka kutlamaları da içeriyordu. Helenik dönemde üç büyük tür görülür: Dionysos törenleri, Eleusis mysterionları ve Orpheus törenleri. Birinciler, en bilinen geleneğe göre şarap tanrısı olan, ama aynı zamanda bölgelere göre buğday, bağ, çiçek tanrısı da olan (Attika ve Akhaia'da çiçeklerin tanrısı, Atina'da meyvelerin tanrısı, Korinthos'ta çamların, Trakya'da buğdayın tanrısıdır), Trakya kökenli kahraman Dionysos'u kutlamaya adanmıştır. Zeus ve Semele'nin gayrımeşru çocuklarından biri olan Demeter'in benzeri bu erkek verimlilik tanrısı, Zeus'un meşru eşi olan Hera'nın lanetine uğramıştır; bir Girit yorumuna göre, Hera'nın kışkırtmasıyla Titanlar tarafından kolları bacakları koparılmış, pişirilmiş ve yenmiştir. Titanların bu davranışı ölümcül oldu, çünkü ünlü öfke nöbetlerinden birine kapılan Zeus eski hizmetkârlarını öldürdü. Apollon tarafından yeniden bir araya getirilen Dionysos'un gövdesi daha sonra, bazı efsanelere göre Delphoi'ye, diğer efsanelere göre Thebai'ye gömüldü, dirildi ya da başka efsanelere göre Zeus tarafından diriltildi; Yunan dini her mit için sayısız farklı yorum içerir.

Akla hemen Titanların, tanrı olarak dirilen ezeli kahramanı katleden iblislerin bir çeşitlemesi olup olmadıkları sorusu gelir. Tıpkı Gökyüzü'nden Cehennem'e atılmış bizim Lucifer'imiz ve boynuzlu takipçilerinden oluşan birliği gibi onlar da kafese kapatılmadan önce

Olympos'tan aşağı atılmışlardır. Theos'un *teta*'sından Zeus'un *zeta*'sına fonetik, ardından semantik kayma kolaydır ve kötü hizmetçilerini "şeytana" havale eden bu tanrı-kral, Hıristiyanların Tanrı'sını dehşetli bir şekilde çağrıştırmaktadır; ki, o da, kötü meleklerini cehennemin derinliklerine göndermiştir. Fakat öncelikle, Titanlar korkunç yamyamlıklarının sonucunda mitolojinin belleğinde bir daha görülemeyeceklerdir: Küllleri insanlığı yaratmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Eliade'ın –hiç kuşkusuz biraz fazla kesinlikle ileri sürdüğü gibi– Dionysos'un katliamı mitinin dine giriş törenlerinin senaryolarını kopya ediyor olması pek olasıdır; bu senaryolar, gerçekten de, pişirmeden ve kol bacak koparılmasından geçerler.

İÖ VII. yüzyılda Trakya'dan ya da Sabazios adıyla anıldığı Frigya'dan gelen Dionysos'un adı Mykene metinlerinde önceden geçiyordu, fakat bazıları ön-Minos döneminden itibaren, yani III. bin yıldan önce Dionysos'a tapınıldığını ileri sürer; doğumu cilalı taş çağına denk düşer. Başkaları da onun Mısırlı Osiris'in değişik bir biçimi olduğunu iddia ederler, yazgısı gerçekten de onunkine çok benzer, çünkü o da yeniden doğuş tanrısıdır ve onun gövdesi de parçalanmıştır. Belki hatırlamak gerekir ki, Babilli Dumuzi gibi yeniden doğuş simgesi olan başka uygarlıkların başka tanrıları da cinayetlerin kurbanıydı ve onlara da muzaffer dirilişler vaat edilmişti.

Yunan sanatında ortaya çıktığı haliyle Dionysos sevimli bir tanrıdır, gençliğinden itibaren toramandır, sürekli gülümser; daha ilerde görülecektir, Orpheus'u Mainadlara katlettiren öfkesinden dolayı ancak eleştirilebilir. Onun da canavarca ölümü kem göze, Hera'nın *photonos*'una atfedilir; Hera cehennemi bir tanrıçayı temsil etmekten uzaktır, çünkü eşi Zeus'un yanında Olympos'ta ikamet eder. Yunanlılar önemli bir bayramı Dionysos'a adadıklarından onu her durumda severler; bazı bölgelerde yıllık, Girit gibi bazı bölgelerde altı ayda bir düzenlenen Dionysos törenlerinde tanrı aşkı, yer yer vahşili-

ğe başvurarak canlandırılıyordu. Örneğin Girit'te bir boğanın kol ve bacakları koparılıyor, törene katılanlar dişleri arasında kanlı bir parça taşıyorlardı.

Eski zamanlarda, kuşkusuz VII. yüzyıla doğru, bu dinsel törenleri kutlayanların, Mainadlar ya da "deliler"in, insanların kol ve bacaklarını parçaladıkları (*sparagmos*) ve çiğ yedikleri (*omophagie*) ileri sürülür. En azından *Bakkhalar*'da Aiskhylos'un belirttiği budur. Bu mümkündür, çünkü Yunanlılar insan kurban etmekten iğrenmezler ve Dionysos tapınmasını getirmiş olan Trakya ve Frigya toplulukları, gerçekten de, benzer vahşilikler gösterebiliyordu. Her durumda, İÖ V. ya da IV. yüzyıldan itibaren insan öldüren bu tür coşku kaybolmuş gibidir. Ve haklı bir nedenle: Doğa güçleriyle mistisizme varan bir kaynaşmanın doğrudan ifadesi olan Dionysos törenleri kefaret törenleri değildir; Kötülüğü kovmazlar, yaşamı; ölülerle, yaşayanlarla, gelecek kuşaklarla metafizik birliği kutlarlar. Bu nedenle burada *din polis* çerçevesini geniş ölçüde aşar.

Fakat, belirtmek gerekir ki, Antik Çağ'dan itibaren, geçici "delilik," Dionysos gösterilerinin "korybantlığı" birçok kişinin keyfini kaçırır. Herodotos ve Demosthenes bunlarla alay ederler. Bu hareketlilikler ve bu taşkınlıklar onlara iyi niyetle ortaya çıkmış gibi gelmez. Bu işte Şeytan'ın parmağını görecek kadar ileri gitmemişlerse bu, özellikle Şeytan'ı tanımadıkları içindir.

Dinsel gösterilerin ikinci türü Eleusis'te Demeter adına yapılan mysterionlardır. Bunlar aslında Atina ve Megare arasındaki Eleusis'te kutlanan tarım festivalleridir; tanrıça Demeter ve kızı Kore'nin ikili koruması altındaki ekin, tohum atma ve hasat kutlanır. Gerçekten de, mite göre, cehennem tanrısı Pluton kadın aramaktadır ve Kore'yi kaçırır. Kızını arayan Demeter Eleusis'e gelir; bereket tanrıçası olmasına rağmen atılmış tohumu yeşertmeyi reddeder. Pluton'a rehineyi serbest bırakması emredilir ve Kore yeryüzüne yeniden çıkar,

böylece Demeter tohumu yeşertir ve aynı vesileyle, Yunancada "zenginlik" anlamına gelen oğlu Plutos'u doğurur. Bununla birlikte Kore, yeraltı dünyasında ölüm ve doğum simgesi olan bir nar yediğinden yeryüzünde kesin olarak kalamaz ve bir anlaşma yolu bulunur: Buna göre Kore, yılın üçte birinde eşinin yanında geri kalan sürede annesinin yanında kalacaktır. Böylece tatmin olan Demeter, Eleusis mysterionlarını başlatır.

Pluton'u bizim Şeytan'ımızla ya da onun habercilerinden biriyle özdeşleştirmeye yönelik tüm çabalar boşunadır, çünkü bu Tanrı ezeli bir ölümü değil, geçici bir ölümü temsil etmektedir. Eleusis mysterionları hakkında Sophokles, "Bu dinsel gösterileri seyrettikten sonra Hades'in yanına gidecek olanlar üç kez mutludurlar: Sadece onlar orada yaşayabilirler; diğerleri için her şey ıstırap olacaktır," diye yazar. Doğanın karşıt güçleri arasındaki yukarda belirtilen birliğe katılım sanki törene katılanı ezeli ve mutlu yaşamın sırrına vakıf biri yapar.

Üçüncü grubu oluşturan Orpheus dinsel gösterileri öncekileri güçlü bir şekilde çağrıştırır, çünkü Mainadlar tarafından Orpheus'un kolları ve bacakları koparılmıştır, bazı yorumlara göre bu Dionysos'un emriyle olmuştur. Sevimli Dionysos'un bu şaşırtıcı gaddarlığı başka durumlardaki Apollon'un gaddarlığını çağrıştırır, çünkü bu sıradan bir kıskançlık sonucudur: Müzisyen kahraman, Dionysos'u yüceltmek yerine Apollon'u yüceltmekte ısrar edince şarap tanrısı da onu katlettirir. Sicilyalı Diodoros'tan[23] nakleden Eliade, Orpheus'un Dionysos adına düzenlenen dinsel gösterilerde reform yapan biri olduğunu söyler. "Reform yapan" belki aşırı bir sözcüktür, çünkü Orpheus dinsel ayinleri Eleusis'tekileri de çağrıştırır, çünkü onlar da cehenneme bir ziyareti ve ölüler arasından birinin, bir yılan ısırığıyla

[23]Mircea Eliade, *Histoire des croyances et des idées religieuses*, – I. *De l'âge de pierre aux Mystères d'Eleusis*, Bibliothèque historique Payot, 3 cilt, 1976.

ölmüş Eurydike'in kurtarılmasını içerir.

Yunan mitlerinin değişkelerini, kesiştikleri noktaları ve kökenlerini çözümleme çabalarının ucu bucağı yoktur. Bu arada, özellikle Orpheus dinsel gösterilerinin Hıristiyanlık öncesi nitelikleri ve Doğu kökeni göz önüne alındığında, Orphik ile Helen ve Helenistik kültürlerin toplamı arasındaki belirgin karşıtlığın altını çizmek gerekir: Orphik ilahiler tensel bir yüceltmeyi taşımaktan uzak olarak, ne et ne şarap tüketilen, cinsel perhiz uygulanan sade bir yaşamı emrediyordu. Sadece Orphikçi bir disiplin içinde böylesi bir yaşam –Helenik uygarlıkta öncesi olmayan düşünce– Cennet'te selamete erişmeye ve tersine Dionysosvari bir yaşam sürdürmüş olanlara ayrılmış olan cehennem azabından kurtulmaya olanak tanıyordu. Oysa bu öte dünya ve selamet kaygısı Helenik kültürün bütünüyle tamamen çelişiktir.

Dahası, Orphik İyi ve Kötü karşıtlığı, İlk Günah ilkelerini, deyim yerindeyse, yalnızca tohum halinde taşıyan değil, yeşertmiş ilk Yunan hareketidir. Gerçekten de, Orphik metinlere göre[24] insanların kötü yürekli ruhlar olan Titanların küllerinden doğmuş olmaları insanlardaki kötülük payının kanıtıdır. Fakat yıldırımla öldürülmeden önce, bir tanrının, genç Dionysos'un etini yedikleri için Titanların külleri ve dolayısıyla insanlar da tanrısal öğeler içerirler. İnsanların ortaya çıkmasından önce dünya mükemmeldi. Dünyanın dengesinin bozulması Titanların hatasıdır. Bundan böyle, her insanın kendi selametine kavuşmak için tanrısallık payını yeniden bulması gerekir. Bu, Hıristiyan eskatolojisinin habercisidir. Kuşkusuz henüz Şeytan yoktur, fakat dekor şimdiden kurulmuştur ve Şeytan'ın yapacağı tek şey ortaya çıkmaktır.

Encyclopaedia Universalis haklı olarak şöyle yazar: "Orfeizm esas olarak, lÖ VI. yüzyılda Yunan'da ortaya çıkmış dinsel bir protesto ha-

[24] "Çoktanrıcılık," *Encyclopaedia Britannica.*

reketidir..." ve "... Orphikçi mistisizm ... Yunan sitesinin resmi dininin sistematik olarak sorgulanmasıdır." Dolayısıyla Orphikçi gösterilerin, birçok öğesini miras alan özellikle Pythagorasçı başka dinsel gösteriler aracılığıyla Platon üzerindeki etkisi (Platon'un bazı Orphikçilere yönelttiği iğnelemelere rağmen) bir yana Yunan'da pek başarı kazanamaması şaşırtmaz.

Demek ki Orphik Yunan değildir ve 1962'ye kadar, Orphik dinin gecikmiş bir yapı olmasından pek az kuşku duyuldu; fakat, o yıl, İÖ V. yüzyıl sonuna varan metinler bulundu; hiç kuşku yoktu, bu, pek erkenden Yunan'da yerleşmeyi denemiş olan eski bir mitolojik gelenekti, fakat gerçekte başarılı olamamıştı. Diodoros tarafından, "Dionysos peygamberi" ve "bütün giriş törenlerinin kurucusu"[25] olarak nitelenen Orpheus sadece Dionysos'un yükselişinin çağdaşı değil, daha da ötesi ondan öncedir. Bu eskilik şaşırtabilir, çünkü Yunan'da tanrılar karşısında –Hesiodos'un sövgüsüne göre bu "şimdiki zaman yiyicileri" karşısında– insan tavrının birliği ve bütünlüğü çok erken oluştu. Yunan dininin kurucu büyüklerinden biri olarak kabul edilebilecek olan Hesiodos, gerçekten de, VIII. ve VII. yüzyılın zirvesinde yaşadı ve onun *Theogonia*'sı ile en geç Helenistik düşünürler arasında neredeyse düz bir ilişki görülür. Hesiodos'a göre, dünyanın başlangıcında kaos vardı ve ancak çetin mücadelelerden sonra Zeus hükümranlığını dayatabilmiştir. Buna karşılık Orpheus'a göre, ilk tanrı olan Eros'un, yani karşıt-kaos'un doğduğu Yumurta en baştan itibaren vardı. Birincilere göre düzen, kaosun beklenmedik olaylarından sonra düzenlendi, ikincilere göre baştan itibaren vardı. Orphikçilerin Hesiodos'u ve Helen dinsel düşüncesinin egemen akımını bilmedikleri düşünülemez. Ve karşı çıkış içinde yaşamamış olsalar da, en azından, bir tecrit içinde yaşadıkları sonucu çıkabilir.

[25] Eliade, a.g.e.

Yunanlıların Orphikçilere baskı yaptığı ve sadece sınırlı bir ortamda yaşamalarına izin verdiğini düşünmek çekici gelir. Ortaya çıktığı haliyle Orphikçilik Yunanlıları kuşkulandırıyordu, çünkü insan ile tanrı arasında aracı olan rahibi, Dumézil'in önerdiği üçlemenin – kral, rahip, savaşçı– tepesine yerleştirerek site'nin özünü oluşturan demokrasinin ölüm fermanını imzalıyordu. Bu, kısa sürede bir Kutsal İttifak'a ve her durumda, kralla rahip arasında bir kaynaşmaya ya da Mısır'da uygulandığı ve İmparatorluk Roması'nda olduğu gibi kralın kutsallaştırılmasına varabilirdi.

Böylece, kızgın Dionysos'un, Orpheus'u Mainadların öfkesine terk etmesi daha iyi anlaşılır. Orpheus mitinin bu yanı, hiç kuşkusuz, Orphikçiliğin yerleşmesinden sonradır ve dillerden düşmeyen kahramana karşı Yunanlıların nefretini açıklar. Orphikçilik nereden gelir, Orpheus nereden gelmiştir? Bilinmemektedir. Arkeoloji sonsuza dek tamamlanmadan kalacak bir kitaptır ve II. ve I. bin yılın Hint-Avrupa topluluklarının akınları kısmen bilinmektedir. Şurası kesin ki, perhizci, etyemez, bu sade Trakya tanrısı ne vatandaşı Dionysos'a ne de başka herhangi bir tanrıya benzer. Bir İskit de değildir, Frigyalı da değildir, karakteri kaçınılmaz olarak İran'ı hatırlatır. Eğer İran'dan gelmişse, bu, Orta Asya, Yakın ve Ortadoğu topluluklarını İÖ XV. ve VIII. yüzyıllar arasında yerlerinden eden büyük göçler sırasında olmuştur. Belki bir gün İran'da ya da Afganistan'da elinde lir olan bir tanrının portresi bulunur ve o zaman kesin olarak söylenebilir: Bu dönemde, burada doğdu. O zamana kadar, Şeytan'ı Olympos'a dahil etmek ve bu sahte canavarı Hymettos Dağı yamaçlarında bırakmak gerektiği saptanabilir ancak. Hint-Avrupalılara ve Doğu'ya bu kadar yakın, mitlerle bu kadar dolu Yunan, Yabancı'yı kıl payı kaçırmıştır.

Dikkate değer bir olay kalır geriye: Şeytan'ı sınırların dışında tutan Helen ve ardından Helenistik demokrasi oldu. Çünkü Düşmüş Melek, özünde, totaliter güçlerin mantıksal bir kurnazlığından başka

bir şey değildir. Yunan din adamı, İyilik ile Kötülük'ü birbirinden ayırmanın uluslarötesi hakkını asla kendine mal etmedi. Yunan, tanrılarını ve onun yansısı olanları kendinin icat ettiğini asla unutmadı. Demek istediğim şu: Yunanlılar asla köle olmadı.

Paradoks gözler önüne sermekten kaçamayacağım kadar güzeldir: Tragedyayı, bu kölelik anlatısını keşfetmiş olan uygarlık, dramla, yazgıya karşı isyanların anlatısıyla, zafer kazandı.

9.

ROMA
YA DA ŞEYTAN'IN YASAKLANMASI

Roma'nın sonraki yüzyıllardaki etkisi üzerine – Roma dininin kökenleri üzerine – Roma dininin başlangıcından itibaren yozlaşmış olduğunu ve Hıristiyanlığa özlem duyduğunu kanıtlamak için tarihçilerin giriştikleri boş çabalar üzerine – Bu tarihçilerin yalanları üzerine – Romalıların derin dindarlıkları üzerine ve Kötülüğe ancak önemsiz ya da gülünç tanrılar atfetmiş olmaları olgusu üzerine – *Religio*'nun esas anlamı üzerine – Bu dinin ihmal edilen anahtarı üzerine ya da tanrılarla bireysel olarak ilişki kurmanın yasaklanması demek olan *superstitio* üzerine – Bu yasağın Roma yurttaşlık erdemlerini, özgürlüğün ve haysiyetin anlamını ve Şeytan'ın yasaklanmasını açıklaması üzerine – Demokrasilere model olarak hizmet etmeye devam eden bir imparatorlukta Şeytan'ın yokluğundan çıkarılan dersler üzerine.

Yasaların anası Roma'nın ayırıcı özelliği, günümüze kadar varlığını sürdüren dünya çapındaki gücü ve nüfuzu, tarihsel yazgısına, paradoksal olarak, şans getirmemiştir. Yüzyıllar boyunca ve özellikle Rönesans'tan bu yana, Roma'ya gönderme yapmayan pek az zorba ve ideolog vardır; bunların her biri nalıncı keseri gibi hep kendine yontmuş ya da imparatorluk kırmızısını çekip almış ve Roma'nın sahte bir imgesini sunmuştur. Romalı gibi poz veren XIV. Louis ve Napolyon'dan Mussolini ve Hitler'e, Yeni Roma'ların yaratıcıları olarak kendilerini tanımlayan sayısız küçük zorbadan söz etmesek bile, liste uzundur. Versailles, sonuçta, dev bir Roma villasından başka bir şey değildir, tıpkı Berlin'deki Wilhelm Almanyası'nın resmi binalarının, Washington'daki Capitol ve Beyaz Saray'ın büyük Roma binalarının ruhsuz kopyalarından başka bir şey olmaması gibi. İngiltere, kendi gençliğine "Roma tarzı bir eğitim" verdiğini sanmıştır ve en ünlü otomobilinin önüne klasik Roma alınlığını kopya etmiştir. Hıristiyanlığa geçen Bizans imparatorları, tektanrıcılığın ve bireysel ibadetin Roma ruhunun en açık inkârı olduğunu bilmiyormuş gibi "Augustus" [yüce, ulu] sıfatıyla övünmeye devam etmişlerdir. Roma, önceleri, tek bir politik ilkenin hüküm sürdüğü tüccar bir ulustu. "Ruhu" olmadığına üzülündü, özellikle Hıristiyan, faşist, nazi –bu tür şeyler– değil diye üzülündü, bu "ruh"lardan biri ona vermek için yarışıldı. Gerçekten de ne Tanrı'sı –özellikle tek ve aşkın bir tanrı– vardı, ne de Şeytan'ı, yani Cehennem'i. Şeytan Roma'yı Şeytan'sız nasıl tahayyül edebilir?

Bunun üzerine, Roma dininin kökenleri üzerine eğilen çok sayıda

bilgili kişinin alınları kırıştı.[1] Herkes sorun üzerine kendi bakış açısını dayatmak istedi ve hâlâ istiyor ve çoğu, Roma dininin, kısacası, Romalı olmadığını kanıtlamayı denedi: Neredeyse Romulus tarafından kuruluşundan itibaren Hıristiyanlığa hazırlanıyordu. Seçkin uzmanlar, böylece, Romalıların "bu serpilmiş, kendi yataklarına uzanmış ve sıradan yurttaşlar tarzında bir yemeğe katılır havasındaki Yunan-Roma tanrı ve tanrıçalarının zavallı görüntülerine" saygı gösterebileceklerini kabul etmediler.[2] Kimi zaman grotesk sınırlara kadar varan bu revizyonizm Roma'yı "kutsallaştırma" açık niyeti tarafından dayatıldı: Britanya İmparatorluğu'nun, ardından, XX. yüzyıl ortalarına kadar rağbette olan her türden emperyalizmin dayandığı model Roma'dır: Roma'yı okullarda öğretmek gerekti, fakat zındıkların inatçılığı olan çoktanrıcılığın, azgelişmiş zihinler, barbarlar, putperestler yarattığı tekrarlandığına göre, Roma'nın çoktanrıcılığı nasıl aklanacaktı? Bunun üzerine Suetone'dan ve Tacitus'tan daha ileri gidilerek birbiriyle yarışırcasına Hıristiyanlara eziyet eden imparator figürlerine gölge düşürüldü; böylece kaçıklarla aptal ve kanlı ahlaksızların geniş derlemesi yapıldı; tanrıya şükür, kuşkusuz bunlar "hakiki" Roma'yı, Vergilius'un, Cicero'nun ve Marcus Aurelius'un Roması'nı temsil etmiyorlardı. Örneğin Tacitus'un boş yere kötü yürekli olduğunu ve romanesk uydurmaların tersine, o anda elli kilometre uzakta bulunan Neron'un Roma'yı yakmadığını, ezeli şehrin külleri üzerinde ne lir ne de keman çaldığını ve hatta başka şeylerle birlikte kendi güzel sarayını da kaybettiği bir yangına üzüldüğünü ortaya koymak için bu

---

[1] Pierre Boyancé'nin önemli eseri *Etudes sur la religion romaine*'in [Roma Dini Üzerine İncelemeler] (Ecole française de Rome, 1972) ilk sayfalarından itibaren bunun bir yansısı bulunacaktır. Bilginler kendi inançlarından uzaklaşanlara ya da çalışmalarına yeterince saygı göstermeyenlere karşı pek yumuşak değillerdir.

[2] Bu kolay kolay inanmayan kızgınlığın pek hoş ifadesi, bu yüzyıl başındaki İngiliz tarihçi W. Warde Fowler'a aittir ve aktaran Boyancé'dir.

yüzyılın sonunu beklemek gerekti. Daha kötüsü: Bu "isterik şarlatan"ın, kısacası Şeytan'ın bu destekçisinin, aslında Seneca tarafından eğitildiğini, Augustine Tapınağı'nın kütüphanesini yeniden yaptırdığını, edebiyat ve güzel sanatları önemli ölçüde desteklediğini kanıtlamak için daha beklemek gerekti.[3] Yine güçlükle yapılan başka düzeltmeler bunları izledi.

Kısaca durum böyle. Tarihçiler Roma tanrılarını, Yahudi-Hıristiyanlığa şaşırtıcı derecede benzeyen, XX. yüzyılda Melanezya etnografyasından ödünç alınan ve kutsal bir duyguyu ifade eden *mana*'da özetlenen mistik bir tanrısallık kavrayışıyla donatmak için çaba gösterdiler.[4]

Bu arada, Roma dininin çok uzaklardan, Romalıların o dönemde bilmedikleri bir bölgeden ödünç alınan bir sözcükle ya da daha kötüsü, bir kavramla –dahası, sözel ifadeye hakim olan Romalıların eşdeğerini asla formüle etmedikleri bir sözcükle– açıklanması gerektiğinin (densizlik demesek de) gariplığini kimse ortaya koymadı. Bu tıpkı, Budacılığı mayasız ekmeğin İsa peygamberin etine ve kanına dönüşmesiyle açıklamak gibidir. O halde, *mana*'yı bir yana bırakalım. Peki ya *numen*? Bu sözcük en azından bir Roma sözcüğüdür, Vergilius'un *Aeneis*'inde geçer ve ortak kabul gören bir tanımı olmasa da, "kutsal varoluş" anlamına geldiğini ileri sürebilirim. Anlaşılacağı gi-

---

[3] "Neron'un kişiliği geleneksel tarihin sandığı, romanın ve televizyon ekranının popülerleştirdiği en cılkı çıkmış klişelerin öne sürdüğü kadar basit değildir. Neron, Cehennem'in püskürttüğü bir canavar olarak verilmiştir ve Roma'nın küçük insanları tarafından ona hayranlık duyulmuştur. Histerik bir palyaço olarak, başında tacı olan sıradan bir soytarı olarak gösterilmiştir, bu flamenko tavrının altındaki niyetin ne olduğu anlaşılmadığı gibi, Neron'a duyulan hayranlığın, Senato için her zaman güven verici olmasa da, genellikle ileri görüşlü olma olgusu dikkate alınmamıştır." Lucien Jerphagnon, *Vivre et philosopher sous les Césars*, Edouard Privat, Toulouse, 1980.

[4] H. Wagenwoort, *Roman Dynamism – Studies in Ancient Roman Thought, Language and Custom*, Blackwell, Oxford, 1947.

bi varsayım tamamen akla yatkındır: İnsanda, başlangıçtan itibaren, doğaüstü duygusu vardır. Bilindiği gibi, başlangıçtan itibaren Romalıların büyük bir pratik duyuları vardı ve tanrılarına meslek adı veriyorlardı, yani onları görevli yapıyorlardı: Birinci ekin tanrısının adı Vervactor'du, ikincisininki Reparator, tapan geçme tanrısının adı Imporcitor'du, tohumlama tanrısınınki İnsitor'du ve böyle devam ediyordu. Yüzeysel bir saygısızlıktan dolayı bu tanrılar beni bağışlasınlar: Romalıların onlara hasat zamanı sundukları kurbanlar bu yüzyılın başına kadar mevsimlik işçilere verilen (ve günümüzde bağ bozumuna giden gönüllü öğrencilere hâlâ verilen) aylıklara benziyordu.

Hemen söylemeliyim ki, Roma'da benden önce de şeytan arandı. Bulunamadı. Nedeni basittir: Bir şey ters gittiğinde bunun nedeni, Obarator ya da Occator ve başkalarının memnuniyetsiz olmaları ve intikam almalarıydı.

Fakat bu yararcı tanrılar nereden kaynaklanıyordu? İtalya'ya kimler, ne zaman geldiler? Bu insanların bir dini var mıydı? Oysa evet, İtalya'ya Roma'dan çok önce yerleşildi ve Romalılar İÖ I. bin yılın İtalyanlarının soyundan geliyorlardı: Bu dönemden itibaren, büyük bir kültür homojenliği ortaya çıkar. İki temel kültür vardır, ölülerin gömüldüğü Çukur Mezarlar kültürü ve daha önce de gördüğümüz ölülerin yakıldığı Ölü Yakma kültürü. Birincisi Villanova, Adriyatik, Apulia ve Siculi kültürlerini bir araya getirir; ikincisi ise Golasecca, Atestine ve Latial kültürlerini. Dinleri hakkında az şey, pek az şey bilinmektedir. İki grubun ölüleriyle farklı ilişkiler sürdürdükleri sonucu, haklı olarak, çıkarılabilir.[5]

Yine bilmekteyiz ki, savaş alanından kaçan Troyalı Aeneas, babası-

[5] Gömme ile yakma arasındaki kültürel ve etnolojik farklılıklar bu kitabı aşar. Okuru yoksun bırakmamak için, kesin olmamakla birlikte, ölülerini gömenlerin "yeniden çıkmasını" umduklarını, yakanlarınsa cesedin dehşetini ateşle temizleyerek kovduklarını söyleyebiliriz.

nı Sicilya'da kaybettikten ve Kartaca kraliçesi Dido'nun cilvelerine esir düştükten sonra Tiber Nehri'nin döküldüğü ağza vardığında ("latin" sözcüğünün türediği) Latium kralı tarafından kabul edildi; kral, kızı Lavinia'yı ona verdi. Aeneas'ın kurduğu şehrin adı olan Lavinium buradan gelir. Dolayısıyla, İÖ XIII. yüzyıl İtalya'sında –bu tarih, Aeneas'ın gelişine ilişkin Herodotos'un verdiği tarihtir– en azından bir uygarlık vardı. Bu uygarlığın, yani Latium'un, kendi dini vardı ve yukarda belirtilen tanrılar kısmen ondan türerler. "Kısmen" terimi bir başka İtalya halkının, Samnitlere akraba olan Sabinlerin de Roma'nın kuruluşuna katılmış olması ve kendi tanrılarından bazılarını Roma dinine dahil etmesiyle doğrulanır.

Latinlerin ve Sabinlerin kökeni kesinlikle Hint-Avrupalıdır, çünkü İtalya'daki diğer dillerin büyük bölümü, Falisci, Osk-Umbria, Venetce, Doğu İtalyancası, sonra Po Ovası'nda, Lombardia'da, Piemonte'de, Liguria'da ve Emilia'nın bir bölümünde konuşulan Kelt dili, Apulia'da konuşulan Messapia dili ve çizmenin ucunun ve Sicilya'nın kıyı bölgelerinde konuşulan Yunanca Hint-Avrupa dil ailesine dahildi.[6]

Latinlerin ve Sabinlerin dinleri de Hint-Avrupa kökenliydi; yani en azından Aeneas geldiğinde çoktanrılıydılar. Latinlerin ve Sabinlerin özdeşleştikleri büyük doğa güçleri ve insan faaliyetleri için –güneş, gökyüzü, yıldızlar, şimşek, bereket ve hasat, sonra savaş, sanatlar, ticaret, aşk, vs– Tanrıları vardı. Roma'nın oluşumunda Hint-İran panteonunun etkisi belki abartıldı; benim işim bu değil.[7] Birçok baş-

---

[6] T. Cornell ve J. Matthews, *Atlas du monde romain*, Edition du Fanal, Amsterdam, 1986.

[7] Georges Dumézil'in öncüllerinden ve rakiplerinden alıntı yapan P. Boyancé, "Etimolojilerin sistematik kullanımı, doğalcı hipotez üzerinde kurulu mitlerin çözümlenmesi ... hayal kırıcı sonuçlara varmışlır," diye yazar. Fakat bir anlamda asıl kaynakları bulmak için Dumézil'in ne pahasına olursa olsun sürdürdüğü çabalar pek de inandırıcı olmamıştır: "Georges Dumézil'in *Festin d'immortalité* (1924) ya da *Problème des centaures* (1927) adlı yapıtlarındaki ilk araştırmaları artık kendisi tarafından bile geçerli görülmemektedir," diye

ka din gibi, eski İtalya'dan türeyen ve yerel dinleri birleştiren Roma dininde de bir Gökyüzü tanrısı vardı; önce şimşek ona bağlandı (daha sonra, verilmiş sözün koruyucusu yapıldı) ve bu, dünya işlerine pek karışmadan dünyaya hakim olan Jüpiter'di. Başka tanrılar da panteonuna katıldılar, Mars, Quirinus[8], Ceres, Herkül, Bacchus, Venüs...

---

yazar Boyancé. Dumézil kişiliğinde bir bilgine duyulan bütün saygıyla birlikte, *Les dieux souverains des Indo-Européens* (Gallimard, 1977) kitabının "Jüpiter ve çevresi" bölümünde sergilediği şekliyle Roma mitolojisi üzerine kimi tezleri bazı ayrıntılar getiriyor gibidir. Örneğin Roma mitolojisinin iki kişiliğini, Romulus ve Numa'yı Hint-Avrupa tanrıları olan Varuna ve Mitra çerçevesine dahil etmek rastlantısaldır. Yapısalcılık, kimi zaman, en ünlü tarihçileri zaman ve mekân gibi basit etkenleri ihmal etmeye sürükledi. Hint-Avrupalılar İtalya'ya birkaç yılda gelmediler, ve İtalya ne İran'dır ne Hint. Tanrılar zaman ve mekân içinde değişirler; tıpkı Meseller Kitabı'ndan Enoş Kitabı'na kadar Şeytan'ın da rol değiştirmesi gibi. Romulus, kökeninde Varuna'dan daha gerçek bir kişi olmalıdır; ve ne kadar efsanevi olsa da Roma'nın ikinci kralı Numa'nın uydurulduğunu herhangi bir biçimde belirten hiçbir ipucu yoktur: o, Titus Tatius'un kızıyla evli bir Sabin idi, Titus Tatius da bir yıllık fetret devrinin sonunda kral seçilmişti ve yaptığı işler arasında Jüpiter, Mars ve Quirinus rahiplerini yaratmak da vardı. 181 yılında Janiculum'da bulunan mezarı tarihsel bir kişilik olduğunu doğrular. Günümüzde, açıktır ki, büyük bilinçliliği içerisinde Dumézil Hint-Avrupalıları bazılarının yanlış olarak açığa çıkardıklarını sandıkları homojen bir varlık yapmaya çalışmamaktadır; bu, verimli gruplaşmalar gerçekleştirmeyi sağlamış bir çalışma hipotezidir.

[8] Özel bir tartışmaya girmeden Jüpiter, Mars, Quirinius üçlemesinin Hint-Avrupa'daki büyücü-rahip, savaşçı, çiftçi üçlüsünün taklidi olduğu şeklindeki Dumézil'in hipotezini burada hatırlatmam gerekir. Fakat, öncelikle belirtilmeli ki, bu üçleme Roma dininde asla kutsanmamıştır. Dahası, Quirinius Latin tanrıları olan Jüpiter ve Mars'a Sabin olduğu için benzeyebilir ve Romalılar bu halkla sıkı ilişkiler sürdürüyorlardı (Numa'nın bu tanrıyla özdeşleştirilme yanılgısı buradan kaynaklanır). O, özel olarak, Quirinale Tepesi'ne yerleşmiş Sabinlerin tanrısıydı (Manfred Lurker, *Lexikon der Götter und Dämonen*, Alfred Kramer Verlag, Stuttgart, 1984). Boyancé'nin ileri sürdüğü gibi rolü belirsiz, hatta bulanık gibidir: Asla üretici bir tanrı değildir, fakat saldırgan olmaktan çok savunan bir başka savaş tanrısıdır, ve "cılız" karakteri zaten yok olmasına ve Romulus'la özdeşleştirilmesine yol açmıştır; bu da Numa'yla özdeşleştirilmesi kadar yanlıştır. Nihayet, Roma'nın en kutsal tapınağında bulunan üç tanrı Jüpiter, eşi Junon ve kızı Minerva'dır ve bu da Hint-Avrupa üçlemesini yeniden oluşturuyor gibi görünmemektedir.

Ne var ki İtalya'nın bir özelliği vardır; eğilimin yöneldiği gibi, Avrupa'nın diğer Akdenizli halklarıyla, yani Yunan'dan başlayan ve Hint-Avrupalılarla son bulan halklarla çok sıkı bir özdeşleşmeyi engeller. Gerçekten de, Yunanlılara göre[9] Aeneas'ın soyundan gelen efsanevi kahramanlar Romulus ve Remus'un Roma'yı İÖ 753-749 arasında kurduğu dönemde kuruluşun üçüncü büyük katılımcısı olan ve ilk bakışta Hint-Avrupalı olmayan bir halk vardır: Etrüskler. "İlk bakışta" diyorum, çünkü eskiden onların Hint-Avrupalı olmadıkları varsayılmıştı; gerçekten de dilleri Hint-Avrupa dili değildi.

Etrüskler nereden geliyorlardı? Herodotos Etrüsklerin Doğu Anadolu'daki Lidya kökenli olduklarını, II. bin yıl sonu ile I. bin yıl başı arasında İtalya'ya göç etmiş olduklarını söyler.[10] O halde Hint-Avrupa kökenlidirler,[11] fakat dilleri yüzyıllar boyunca farklı türde evrimleşmiş olmalıdır. Çarpıcı ayrıntı, Troyalı ve dolayısıyla coğrafi olarak Lidyalılara yakın bir halk olan Frigyalı Aeneas'ın Etrüsklerin "kuzeni" olmasıdır. Bu demektir ki, İtalya'nın ve ilk Roma topluluğunun önemli bir bölümü I. bin yılda Türkiye'den gelmişti. Çünkü, Etrüsk-

---

[9] İÖ II. yüzyıla doğru Romalıların tarihsel edebiyatları yoktu. Yunan efsanesi Romulus ile Remus'un, Aeneas'ın, İÖ XII. yüzyıla doğru Latium'a sığındığında –Lavinium şehrini de kurmuştur– kurduğu Alba hanedanının uzaktan akrabaları olduğunu ileri sürer. "Alba" sıfatı kaynağını Aeneas'ın oğlu Askanios'un Alba Longa şehrini kurmasından alır. Arkeoloji bunu kısmen doğrular; gerçekten de Lavinium'da ve Alba tepelerinde ilkel yerleşim yerlerinin en eski kalıntıları keşfedilmiştir. Cornell ve Matthews, *Atlas du monde Romain*.

[10] İÖ I. yüzyılda Roma'da yaşayan Yunan Halikarnassoslu Dionysios Etrüsklerin İtalya'nın yerlileri olduğunu ileri sürdü. Bu hipotez genel kabul görmedi, çünkü Herodotos'unkini kabul etmek için çok fazla neden vardır. Örneğin Vico Gölü yakınlarında kayaların içine oyulmuş Etrüsk mezarları ile Türkiye'deki Lidya ve Likya mezarları arasında çarpıcı benzerlikler vardır; tıpkı Etrüsk dini ve soy zincir tarzı ile Lidyalılarınki arasındaki diğer benzerlikler gibi.

[11] Colin Renfrew'un *Archaeology Language – The Puzzle of Indo-European Origins*, Cambridge University Press, New York, 1987'de, onu reddetmeden hatırlattığı hipotez en azından budur.

ler Latinlerle birlikte Roma metropolünün kurucusudurlar.[12]

Şeytan'ın kökenlerini araştıran bir çalışmada ilginç olan şey, Etrüsklerin, İtalya'nın diğer sakinleri gibi, Zerdüşt reformundan çok önce Hint-Avrupa odağını terk etmiş olmalarıdır. Yani, Vedacı panteonun Tanrı-Şeytan kutuplaşmasından kurtulmuşlardı. Aslında Etrüsk ve Roma dininde şeytanın gölgesine rastlanmaz. İÖ VI. yüzyıldan itibaren İtalya, yaşlı Cato denen Savonarole'u pek kızdıran Yunan etkisine –"yayılmasına" demek daha doğru olur– maruz kaldığı andan itibaren şeytana rastlama olasılığı daha da azalır. Daha önce gördüğümüz gibi Yunan'da Şeytan yoktur. Batılınarçılar için ortalıkta dolaşan ve özellikle engellenmiş âşıkların, kazıklanmış tüccarların, boynuzlanmış kocaların ve kıskanç komşuların kötü mizaçlarını dile getirmeye yarayan bazı iblisler bulunur yalnızca.

Bunları söylemişken, Yunan'ın Roma üzerindeki etkisinin sanılanın ve söylenenin tersine çok daha az derin olduğunu söylememe izin verin, çünkü Jüpiter'in Zeus'la özdeşleşmesi, eğer buradan başlarsak, tamamen biçimsel, biçimci ve yapaydır, örneğin Zeus Yunan'da verilen sözün güvencesi asla olmamıştır. Ceres'in Libera mı, Ariane, Venüs ya da Semele mi olduğu hâlâ alabildiğine tartışılmaktadır.[13] Roma, Atina'nın bir taklidi değildir.

O dönemde İtalya'daki dinler, Etrüsk, Latin, Sabin ortak bir İtalya dininde iç içe girmişlerdi. Dumézil kuşkusuz hoş bir şekilde, "aydınlanma çağında Romalıların mitolojisi yoktu ve Halikarnassoslu Dionysios, onları büyüden koruyan ve ritüellerini katışıksız ve süssüz bir teolojiye bağlamalarını sağlayan bu hayal gücü sadeliklerini övüyor-

[12]"Etrüskler" ve "Roma," *Encyclopaedia Britannica*.

[13]Bu konuda, Boyancé'nin *Etudes sur la religion romaine* adlı eserindeki "Roma'da Ceres Kültü" makalesini öneririm. Burada, Büyük Tanrıça'nın bir biçimi olan Ceres'in diğer Yunan ya da Latin tanrıçalarıyla paylaşabileceği tek kimlik üzerinde yazarlar kadar farklı yorumlar da olduğu gözlenir.

du," der.[14] Romalılar için, Roma'ya sürgün edilmiş bir Yunanlı olan ve Roma'nın Yunan'ın bir yansısı olduğunu sistematik olarak söyleme eğiliminde olan Halikarnassoslu Dionysios'un iyi niyeti elbette birçok açıdan kuşku vericidir. Romalıları dinsel geleneklerinin fiili, görünür yavanlığı içinde tutmayı dileyip dilemediği sorulabilir!

Çünkü gördüğümüz gibi, başlangıcından itibaren Romalıların konsül, eyalet yöneticisi, memur, yani görevli olan tanrıları vardır. Buğday ve bağlar için bir tanrıları, Saturnus; tarlalardaki faaliyet için bir başkası, Ops; şehirlerin ve evlerin kapıları için bir başkası, Janus; gençlik için biri, Juventus; tarlaların sınırlarını korumak için biri, Terminus; çocuğa dik durmasını öğretmek için biri, Statulinus, vs. vardır. Hatta hırsızlar için de bir tanrıça vardır, Laverna! "Roma panteonu dünyevi Roma'yı yansıtır," diye belirtir Mommsen,[15] "titiz bir kesinlikle her şeyi yeniden üretmeye çabalar. Devlet, aileler, doğa olayları, ahlaki dünyadaki olaylar, insanlar, mekânlar, nesneler, yasalarla ilgili davalar bile Roma tanrıları sisteminde yeniden ortaya çıkarlar... Orada, hem dünyevi hem ideal olan Apollon kültünün muzaffer imgelerini, Bacchus Dionysos'un tanrısal sarhoşluklarını, Yeryüzü mitinin kural ve esrarı altında saklanmış derin dogmaları boşuna aramayın..." Dinsel törenler Arvallar ya da Tarlaların On İki Kardeşi gibi birlikler, otuz *curia*'nın kutsal ateşini korumakla görevli Titienler gibi yardımlaşma dernekleri, Herkül kültünden sorumlu Potitienler ve Pinarienler gibi özel olarak belirtilmiş aileler tarafından kutlanır.[16] Ne ayinleri yönetenler ne de şenlikler saymakla biter. Bunlarla karşılaştırılınca Avrupa'daki ulusal geçit törenlerimiz pinti angaryalar sayılır.

---

[14] Dumézil, *Les dieux souverains des Indo-Européens*, a.g.e.

[15] *Histoire romaine, I., Des commencements de Rome jusqu'aux guerres civiles*, Robert Laffont, 1985.

[16] A.g.e.

Kuşkusuz, Romalıların mitlerinde büyük fanteziler yoktur. Eğer inancı, her durumda şiir duygusuna ya da saçmalığa benzetmek gerekiyorsa, Melanezyalılar bile kendi kozmogonilerinde, mitolojilerinde ve panteonlarında daha fazla esine tanıklık ederler. Fakat, sonuçta, Romalıları ayaklarını yerden kesmedikleri ve doğaüstüne yönelmedikleri için suçlayabilir miyiz? Çünkü doğaüstü onlar için düzensizlik anlamına geliyordu ve bu da onları korkutuyordu. Yunanlılar dini, demokrasinin garantörü yapmıştı; Romalılar dini, düzenin, ardından da devletin garantörü yaptılar. Ve Yunan da Roma da tuhaflıkları benimsemediler ve insanın bir taştan, yılan kuyruklu bir kuştan ya da canavarların kozmik çiftleşmesinden doğduğunu ileri sürmediler. Çok erkenden bir *gens* dini, klanın, evin, ölülerin dini oldu ve –açıklayıcı bir olgu olarak– temel toplumsal grubun, *curia*'nın ve bütün mesleki gruplaşmaların, diğer deyişle *collegia*'nın dini oldu. Başlangıçtan itibaren dinleri işlevseldi, Yunan taşkınlıklarına yabancıydı – bu taşkınlıklar zaten Doğu kökenliydi– Doğu'nun ve Asya'nın dinlerinin tinsel fırtınalarına daha da yabancıydı. Bu özellik onların portrelerini de belirleyecektir: Sanat tarihinde gerçekçiliğin özellikle Romalı ve öncesi olmayan bir sunuş olduğu söylenebilir.

Roma dininin anahtarı, oldukça paradoksal bir şekilde, en sık ihmal edilen ya da –bu konuya değinmeden tamamlanan– birçok çalışma tarafından belki de gönüllü olarak üstü örtülen noktadır: Bu, tanrılarla doğrudan ilişki sürdürmeyi ileri sürmenin yasaklanmasıdır; her ihlal Romalıyı *superstitio*'dan, yani "anarşik dindarlık"tan suçlu kılacaktır ve bu zaten, belirttiği terimin ve yanılgının, genellikle bilinmeyen kökenidir. Sürekli olarak gözleri önünde olsa da, Tanrılar karşısında özgür olan Romalı onlarla kişisel bir ilişki kurmaya kalkışmamalıdır.[17] Kehanet, kişisel falcılık ve bilicilik Romalılar tara-

[17] Roma dininin bu temel yanı *Encyclopaedia Universalis*'in "Roma ve Roma İmparatorluğu" makalesinin Roma dini üzerine araştırmasının başında yer alır.

fından din ihlalleri olarak kabul edilir; bu her şeyden önce, koruyucu tanrılarla toplumsal bir sözleşmedir. Falların falcı tarafından yorumu topluluğun özel olarak yönlendirdiği bir faaliyettir. Mısır'da, bir keramet gücü olduğuna inandırılan imparator Vespasianus bile Roma'ya girdiğinde tavır değiştirir: Burada doğaüstü güçlerin lafı edilmez, Senato kaşlarını çatar.

Tanrılara doğrudan başvurunun bu yasaklanması kâğıt üstünde kalacak bir hüküm değildir: Örneğin Seneca, tüm bir kitabını bu konuya ayırmıştır: *De superstitio*. Bu kitapta özellikle bazı Roma ibadetlerini eleştirir; bu ibadetlerde özellikle Doğu ibadetlerinden oluşan ve İç Şehir'i istila etmeye başlayan aşırılığı gösterir. Öncelikle törenlerin, yukarda belirtilen *gens, curia, collegia* ve benzeri topluluklara dağılımını açıklar. Hıristiyan öğretiden geçmiş çağdaş insana bu durum anlaşılmaz gelebilir; fakat tanrısallığa bireysel başvurunun iki tehlike içerdiği anlaşıldığında konu açıklığa kavuşur. Birincisi, koruyucu tanrıların iktidarının, yani bizzat Site'nin ruhunun bir birey tarafından yasadışı bir şekilde çalınmasıdır. Bu, ilahi güçlerin tanrısallığının kendisine verildiğini ileri süren bir insanın tiranlığına olanak tanıyan bir gedik olur. Bu nedenle doğaüstü ya da olağandışı bir gösterinin tanığı olan her Roma yurttaşı kendi grubunun dinsel otoritesine –bununla savaşma yeteneğine tek o sahiptir– başvurur.

İçerdiği ikinci tehlike, topluluğun üstünlüğüne dayanan site yasalarının çökmesidir. Çünkü, bir insan tanrısal güce sahip olduğunu söylediği anda başkaları da aynı şeyi yapabilir. Bu, yasaların üstünlüğüne son verir.

Aynı yasaklama, daha sonra, sadece Roma dininde mistisizmin yokluğunu değil olanaksızlığını da açıklar; bu, çağdaş tarihçileri pek şaşırtmış, sonra da yanıltmıştır. Bu eksiklik bir zayıflık değil, bir görevdir: Çünkü, tanrılarla konuşan ya da tanrıların onunla konuştuğu bir insan artık topluluğun bir üyesi değildir. Ve, herkes bilir ki,

mistisizmden, histeriye değilse de deliliğe ya da ahlak bozukluğuna kolaylıkla kayılır.

Nihayet, aynı yasaklama Şeytan'ın yokluğunu da açıklamaktadır. Mazdacılığın ve Yahudiliğin Ahriman'a ya da Şeytan'a verdiği kadar kayda değer iktidara sahip olan her güç tanrıdan başka bir şey olamaz ve bir insanın kendi çıkarları için bir tanrıya başvurabilmesi ve site'nin koruyucu tanrılarının uyumuna karşı çıkabilmesi kamu düzeni için tehlikelidir. Roma dinindeki az sayıdaki cinin rollerinin son derece sınırlı olmasının nedeni budur; örneğin buğdaydaki pas hastalığına yol açan cin Robigo ve ateş cini Cacus ya da "kötü Jüpiter" Vejovis gibi kötü oyunlar oynamaya yatkın ikincil tanrılar (yaşamın her anı için bir tanrı ve tanrıçanın olduğu) geniş Roma panteonunun silik bir parçasını oluştururlar. Roma'da tanrılar özellikle olumludur sanki. Tanrısallık kavramı yaşamın ve site'nin özüne dahildir. Ve, Capitolium'a göz kulak olan üç tanrının Roma'nın üç temel bileşeninin koruyucuları olmaları rastlantı değildir. Jüpiter yeminin koruyucusudur, Junon evlilik tanrıçasıdır ve Minerva Roma'nın koruyucu tanrıçasıdır.

Romalılar Kötülüğü bilmiyorlar mıydı? Kötülüğün temsilcisi olarak sadece "tanrıcıklar" mı atamışlardı? Etik alanda kuşkusuz hayır, fakat dinsel ve metafizik alanda kuşkusuz evet: Her yerde hazır ve nazır olan, tiksinç ve tehditkâr bir Kötülük kavramının ayrıcalığı Hıristiyanlığa ve bundan kaynaklanan varoluş sıkıntısına aittir. Romalıların elbette miyasma, ateş, hastalık tanrıları vardır; fakat bunlar alanın "küçük parçaları" arasında yer alırlar ve Merkezi bir Şeytan'ın taslağını bile oluşturmazlar. Kötülük bir kültün ihmalinden kaynaklanır: Bu, ilkel tabunun nihai biçimidir. Aynı zamanda da cehalettir: "İyilik nedir? Gerçekliğin bilinmesi. Kötülük nedir? Gerçekliğin bilinmeme-

si," diye yazar Seneca.[18] Eğer herhangi bir kötülük ortalığı kırıp geçirirse bu tanrıların intikamı yüzündendir. "Fakat, kalbin aradığı bu esrarlı ürpertiyi o [Roma dini] kendinde uyandırmayı bilmez," diye yazar Mommsen.[19] Ya Romalıların kalbi yoktu ya da Mommsen'in düşündüğünden farklıydı, çünkü bu esrarlı ürpertinin yok olduğu yüzyıllar boyunca buna alışmış gibidirler.

Romalılar donuk, mayasız insanlar oldukları ve Roma'da sıkıldıkları için mi? "Yeryüzü nimetlerinin tatmin edilmiş sevinci ve, ikinci olarak, doğa olayları zincirlerinden boşandığında bunlardan duyulan korku, işte Latin dininin temel özellikleri," diye yazar Mommsen. "İtalya'da kehanetler ve kâhinler Yunan'da kazandıkları güce asla sahip olmadılar." Metafizik duygunun bu körelmesi Romalıları neredeyse barbarlıkla suçlamaya vardıracaktır; fakat burada, tersine, esas olarak yasalarla yönetilen bir uygarlık söz konusudur, Yunan'da olduğu gibi insan kurban etmeye asla rastlanmaz: "... İtalya'da suçlunun canının alındığını asla görmeyiz, elbette cani olduğuna hukuksal olarak karar verilmiş kişi ile doğal olarak öldürülmüş masum kişi hariç."

Belki Mommsen, çağdaşları gibi Roma modeline vurgun olduğundan, Romalıları aşırı temiz görmektedir ya da Britanya'nın Roma'yla özdeşleştirilmesine teslim olarak onları Viktoryen burjuvalarla özdeşleştirmeyi denemektedir. Onlar da başkaları gibi insandı, yüceliklere de hayvansı vahşiliklere de yatkındırlar, Mommsen'in onlara ördüğü taçları dikkate alarak, Cicero'nun vahşice katledilmesini ve Claudius'un dul eşi ve Antonius'un karısı cadaloz Fulvia'nın herkesin gözü önünde hatibin kesik başındaki dilini saç iğnesiyle deldiği sahne hatırlanmadan edilemez.[20] Roma'nın, Cumhuriyet'in doğuşundan (son

[18] *Apprendre à vivre*, lettres à, seçen ve çeviren Alain Golomb, Paris, Andrea, 1990.

[19] Mommsen, *Histoire romaine*, a.g.e.

[20] Jérôme Carcopino, *La Vie quotidienne à Rome à l'apogée de l'Empire*, Hachette,

temsilcisi Tarquinius'un Romalılara bıraktığı iğrenç hatıra dışında krallık hakkında pek bir şey bilinmemektedir) İmparatorluğun çöküşüne kadar bir tutku, entrika, vahşilik, taşkınlık, aynı zamanda da işitilmemiş bir incelik ve kültür şehri olduğunu hatırlamak gerekir. Ve bir Juvenal'in ya da bir Petrone'nin çağdaşları hakkında söyledikleri çarpıcı bir ironidir ve yaptıkları betimlemeler Roma'da kuşkusuz sıkılınmadığını gösterir.

Çünkü sonuçta, çoktanrılı olsun olmasın birçok ülkenin yüzyıllar boyunca Roma modelini izlemeye çabalamış olması boşuna değildir. Gerçekten de Roma, ulus devletin en tamamlanmış modeliydi; site'nin daha sınırlı modelini mükemmelleştirmekle meşgul olan Yunan buraya pek aldırmıyordu. Roma özünde sömürgeleştirici, fakat –üstünde yeterince durduğumuz gibi– hâlâ uygarlaştırıcı olan dehası içinde site'yi özümsedi ve devletin çok daha geniş boyutlarına yaydı. Bir *Pax romana* böyle oluştu, fakat asla bir *Pax graeca* oluşmadı.

Burada durulabilir. Romalılarda Şeytan hiç olmadı; binaların karanlığında gezinen hayaletler gibi, ancak ikincil birkaç cin vardır. Öteki dünyaya ilişkin düşüncelerini daha ilerde göreceğiz, çünkü dinleri bu konuda hiçbir inanç belirtmiyordu. Kötülük hakkındaki düşüncelerini de göreceğiz. Burada belirtilmesi gereken şey, imparatorluk döneminden itibaren Roma dininin temsil etmeye devam ettiği meydan okumadır; bu, Manici şeytansılıkla ve varoluş sıkıntılarıyla dolu çağımız için çok daha fazladır. Antik tapınakların beyazlamış taşları üzerinde sarmaşığın büyümesi gibi, bilgelerin geniş ve süregen girişimi, Roma'yı, ona Yahudi-Hıristiyanlığın habercisi endişe ve sarsıntılarını yükleyen spekülasyonlarla kuşatmayı denemiştir.

En yakından başlayalım. Bu yüzyılın başından itibaren, "cansız" buldukları bir dinden rahatsız olan çok sayıda tarihçi[21] bunun Roma'-

---

1939.

[21] Warde Fowler, Cyril Bailey, Friedrich Pfister, H. Wagenwoort, aktaran

nın asıl dini olmadığını ve dönemin metin ve yazıtlarına aldanmamak gerektiğini kanıtlamaya çabalamışlardır. Bu tutum daha sonraki dönemlerde "revizyonist" olarak nitelenecektir. Yararsızlığı burada ayrıntılı olarak sergilemek bana can sıkıcı gelmektedir; bu bana Büyük Piramid'in "sırları" üzerine anlaşılmayan teorileri bazı kişilere esinleten aynı ruh haline katılmak gibi geliyor.

Roma'nın a posteriori olarak "ön-Hıristiyanlaştırılması" çabasına katılan Dumézil, Romalıların dinsel bir duyuları olduğunu, fakat bunu kaybettiklerini[22] ileri sürer; ama "dinsel duyu" derken neyi kastettiğini, bu duyuyu ne zaman ve niçin kaybettiklerini belirtmez. Daha 1939 yılında Carcopino, İmparatorluk döneminde dinsel pratiğin çöktüğünü savunur: "Roma panteonu görünüşte kımıltısız olsa da varlığını sürdürür elbette ve yüzyıllardan beri, papazlar tarafından kutsal takvimlerinde belirtilen tarihlerde gerçekleşen törenler ataların geleneklerine uygun olarak gerçekleşmeye devam eder. Ancak insanların ruhu onu bırakıp gitmiştir ve insanların hizmetlerinden yararlanıyor olsa da, onların kalplerine ve inançlarına hakim olamadığı da doğrudur. Belirsiz tanrıları ve renksiz mitleriyle, Latin topografisinin ayrıntılarından ya da Yunan destanlarında Olymposluların başına gelen maceraların zayıf yansımalarından uydurulan basit hikâyelerdi... Roma dini, ölçülü soğukluğu ve yavan yararcılığıyla inanç itkilerini dondurıyordu."[23]

Romalılara, İmparatorluk dini tarafından gerçekleşmesi engelle-

---

Boyancé. Söz konusu kişiler, Boyancé'ye göre, "XIX. yüzyılda bir Mommsen'in üzerinde çalışmış olduğu bu bakış açısındaki eksiklikleri göstermişlerdir." Dünya tarihini Hıristiyanlığın doğuşunun uzun hazırlığı olarak yorumlayan Arnold Toynbee'nin adını da bunlara ekliyorum.

[22] "Jüpiter ve Çevresi," *Les Dieux souverains des Indo-Européens*, a.g.e.

[23] Sezar'ın öldürülmesinden sonra komplocular Antonius ve Brutus tarafından sürgüne gönderildi, 10 7 Aralık 43'te Formiae'de öldürüldü. Düşmanları, *Philippicae* adlı eserini bağışlamadılar. Başı ve elleri kesildi ve Senato'da sergilenmesi için Roma'ya gönderildi.

nen, bir anlamda Hıristiyanlık-öncesi bir inanç verme isteği karşısında insan nasıl şaşkınlığa düşmez? Hıristiyan anlamda "iman" kavramını esas olarak bilmedikleri kesin olan Çinlilere, Japonlara, Hindulara, Mısırlılara, Afrikalılara, Mayalara, Azteklere ne demeli? Cumhuriyetten İmparatorluğa geçerken Roma dini değişmemiştir. Bu durumda, Carcopino'nun ileri sürdüğü gibi halkın bu dinin değerini anlamamasını nasıl açıklamalı? Bu koşullarda bu din, yaklaşık oniki yüzyıl nasıl sürebilmiştir?

Her durumda, Carcopino'nun tersini kanıtlamak için yaptığı acı söylev, paradoksal olarak, Roma dininde, eklenmek istenen bu esrarlı tanrılardan olmadığı gibi şeytanın da olmadığını çok iyi kanıtlamaktadır. Aslında Roma dinine yöneltilen eleştiri hem Tanrı'nın hem de Şeytan'ın yokluğudur.

Ancak Romalıların dinsel pratikten vazgeçmiş olabilecekleri anlamsızdır; paradoksal olarak, Carcopino bile bunu kabul etmektedir: "... Kamu harcamaları tarafından karşılanan, tanrılar için yapılan şenlikleri halk coşkuyla karşılardı... Küçük insanların üşüştükleri eğlenceler arasında, daha eğlenceli, daha gürültülü ve onlara daha fazla ait' olduğu için daha çok hoşlarına gidenleri vardır," diye yazar Marcus Aurelius'tan aktararak. Hıristiyan imparatorun küçümsemesi çok açıktır, fakat "küçük insanlar"ın –gülünçlüğe kadar varan küçümseyici terim– sevinçlerinin meşruluğundan bir şey değişmez. Kamu maliyesinin dinsel kutlamalar için harcama yapmasına gelince, bundan daha normal ne olabilir? Çünkü görüldüğü gibi din, devletin güvencesiydi. Oysa Roma dini üzerine çağdaş incelemelerin önemli bir bölümü bu Hıristiyanlaştırıcı önyargının kanıtıdır.

Bana öyle geliyor ki, Roma dininin boş bir iskelet olduğu, başlangıcından itibaren yozlaşmış bir kurgu olduğu şeklindeki inatçı söylemleri sonsuza kadar bir yana bırakmak gerekmektedir.

Doğruyu söylemek gerekirse, Roma dininde mistik bir damarın

öngörülemez olduğu kadar karanlık da olan işaretlerini çözmeye çabalayan çağdaş tarihçiler çok eski örnekleri izlemekten başka bir şey yapmamaktadırlar. Çünkü ne bu yeni bir şeydir, ne de aşırı bir karşıtlık kaygısı duymadan, bir yandan Romalıların bastırılmış bir "dinsel duyguları" olduğunu ve diğer yandan bizzat kendilerinin de bastırıldıklarını kanıtlama çabası dün denenmektedir. "Tarif edilemez tanrı" hikâyesi bunun kanıtıdır.

181 yılında, Janiculum Tepesi'nin yamacında bir mezar bulunduğunda, üzerindeki yazılar bu mezarın ikinci Roma kralı Numa'ya ait olduğunu belirtiyordu. Esrarlı yazıların da bulunduğu söylenir, şehir yargıcı Quintus Petilius tarafından yönetilen Senato bunları aceleyle yaktırmıştır. Yazılar kimse okuyamadan yok edilmişlerse de, Plutarkhos, Numa'nın hayatında bunlardan söz etmiştir.[24] Elbette çağdaş hayal güçleri birden harekete geçerek yazıların, ataların dinine karşı çıktıkları için Senato tarafından yakıldıklarını ileri sürdüler.[25] Çok daha sonraları bu kitapların Pythagorasçı yazılar oldukları söylendi, çünkü Numa, Pythagoras'dan ilham almıştı.[26] Daha ilerde görülecektir ki, aslında üst düzey entelektüel bir dolandırıcılık söz konusudur.

Hipotez, kronolojik olarak bile saçmadır, çünkü Roma İÖ VIII. yüzyılın ortasına doğru kurulmuştur ve ilk kralı Romulus'tur. Ardılı Numa, VIII. yüzyılın sonundan ya da en geç VII. yüzyıl başından önce hüküm sürmüş olamaz. Hükümranlığının geleneksel olarak kabul edilmiş tarihleri İÖ 715-672'dir. Oysa Pythagoras Güney İtalya'nın Dor kolonisi Crotone'da İÖ 530'a doğru ders verdi. Aradaki iki yüzyıllık mesafe yorumu geçersizleştirmektedir: Numa döneminde Pythagorasçı hiç kimse yoktu. Ama, kesin biçimini almamış olsa da,

[24] Plutarkus, *Vie des hommes illustres*, La Pléiade, Gallimard, 1955.

[25] *Etudes sur la religion romaine* adlı eserinin "Fulvius Noblior ve Tarif Edilemez Tanrı" bölümünde Boyancé'nin çok nesnel olarak sergilediği tez budur.

[26] A.g.e.

büyük bir olasılıkla rasyonalist olan Senato'nun hasıraltı ettiği mistik bir ruhu Roma dinine atfetmek gerekiyordu.

Bu yüzyılın bir tarihçisi olan Armand Delatte, bu konu üzerinde bilgece ve parlak bir araştırma yürüttü. Bu araştırmada, ünlü kayıp yazıların II. yüzyıldaki karanlık bir Romalı yazar olan Fulvius Nobilior'un ürünü olduğuna inanmak için yeterli nedenler gösterir.[27] Bu yazar, Numa'nın yıldız bilgisi nedeniyle Pythagorasçı olduğuna ikna olmuş olmalıdır. Gerçekten de Numa yıldızlarla uğraşıyordu ve Roma yılını on iki aya bölmüş olan odur. Fakat, Plutarkhos'a inanılırsa, Roma döneminden itibaren büyük bir astronom olarak kabul edilmiyordu.[28] Kısacası, Fulvius ve dostu Ennius, tasarladıkları teorinin merkezine kendilerinin tasarladıkları "tarif edilemez" bir tanrıyı, Herkül Musagetus'u, yani müzlerin koruyucusu Herkül'ü yerleştirdiler. Bu, en azından kuraldışı bir bileşimdir ve aralarında Ovidius'un *Pythagoras*'ının da bulunduğu eski metinlerin hatalı bir yorumu temelindedir.[29] Sanki Senato bir sahtekârlıklar yığınını yakmıştır. Pythagorasçı öğretinin birçok Roma düşünürü üzerindeki etkisi kuşkusuz derin oldu, fakat Numa'nın, Gnostiklerin Tanrı'sının çok açık bir habercisi olan "tarif edilemez bir tanrı"ya inandığını ve Senato'nun tamamen Romalı bir tektanrıcılığın bu yenidendoğuşunu tohum halindeyken bastırdığını ileri sürmek zırvalık olur.

Oysa Roma'da ve hatta imparatorluk Roma'sında hem dinsel pratik hem de din duygusu canlıydı. Bu, Roma'nın başlangıcından itiba-

---

[27] Armand Delatte, *Les doctrines pythagoriciennes des Livres de Numa*, Bulletin de l'Académie royale de Belgique, Brüksel, 1936.

[28] Gerçekten de, Plutarkhos, Numa hakkında şöyle söyler: "Gökyüzünün incelenmesine ne doğru ne de tamamen bilimden yoksun bir tarz uyguladı ve on aydan ibaret olan Romulus takviminin kaba yanılgılarını düzeltmekten başka bir şey yapmadı." "Numa'nın Yaşamı," XVIII, *Vie des hommes illustres*, a.g.e.

[29] Olay çok daha karmaşıktır, okuru Boyancé'nin yukarda belirtilen eserine gönderiyorum. Boyancé, kinci bir açıklık ve bilgelikle sergiler ve çözümler.

ren bütün davranışlarına önderlik ediyordu: "Sözünü tutmamak Jüpiter'i kandırmak olarak kabul edilmelidir," diye yazar örneğin Tacitus satış edimleri hakkında.[30] Ve bu sözün önemi tanrıların kralı Jüpiter'den başka kimsenin koruması altında olmamasıdır. Asker olduğu kadar tüccar bir ulus olan ve dolayısıyla şeref ve verilen sözü çok ciddiye alan Roma, mitologlardan çok özellikle ahlakçıları tatmin etmeye uygun bir tanrıya tapıyordu: İyi Niyet tanrısı, *Deus Fidius*; elbette ticaretin koruyucu tanrısıdır, fakat genel olarak ticaret ve özel olarak hırsızların tanrısı olan Mercurius'tan farklıdır (farklılık ironisinin tadına varalım). "Yaşlı biri, İtalya'nın bütün kasabalarında ona saygı gösterildiğini söyler; her yerde, şehrin sokaklarında ve büyük yollar boyunca onun sunaklarına rastlanıyordu."[31] Bu, tıpkı Parislilerin Noel yemeğine akınlarının Katolikliğin geçerliliğini yansıtmaması gibi Romalıların şenliklere akınlarının da dinlerini yansıtmadığını düşünen Carcopino'nun savını bir kenara koymamızı sağlar. Her durumda, ve bu düşünce derinleştirilirse, bütün şenlikler, yapılar ve törenler ortadan kalktığında kaç insanın dindar kalacağını insanın kendine sorması gerekir.

Bununla birlikte, Romalıların tanrılarına adadıkları çok güzel ve çok masraflı tapınakları nedensiz yere inşa ettiğini hayal etmek için fazlasıyla aklı havada ya da kötü niyetli olmak gerekir. Sayısız şenlik düzenlemişlerdir: eski Carmentis tanrıçalarının anısına düzenlenen *Carmentalia*'lardan Vesta rahibelerinin şubat ayında kutladıkları *Parentalia*'lara –ölüler bayramı– *Regifugium, Equirria, Fodicidia, Cerialia, Parilia, Vinalia*, ölülerden korunmaya yönelik *Lemuria, Vestalia, kadınlar bayramı Matralia, Nones caprotines, Neptunalia, Furrinalia, Portunalia, Consualia, Fontunalia, Armilustrium, Saturnalia*... Palatium Dağı etrafında çıplak dans eden insanlar gören eski tarihçileri çok korkutan

[30] *Annales*, kitap 1., bölüm 73, La Pléiade, Gallimard.

[31] Mommsen, *Histoire romaine*, a.g.e.

Lupercalia'lardan söz bile etmiyoruz. Oyunlardan söz etmiyoruz. Arınma törenlerinden söz etmiyoruz. Yüksek papazlık, bilgiçlik, senato, papaz, papa, Vesta rahibeleri, kâhinlerle ilgili büyük düzenlemelerden de söz etmiyoruz. Başka türlü düşünmek Romalıların en önemli niteliklerinden biri olan iyi niyete aldırmamaktır. Ne de olsa dinsizlik ölümle cezalandırılan bir suçtu.

Romalıların kendi dinlerine inanmadıkları iddiasını, tektanrılı dinlerin daha sonra özümsedikleri, Cehennem gibi mitler konusunda sonraki yazarların beslediği kuşkuya borçluyuz.

"... Bir yerlerde kutsal ruhların ve bir yeraltı krallığının ve Charon'un sırığının olduğuna ve Styx çukurunda kara kurbağaların bulunduğuna ve binlerce ölünün tek bir kayıkla taşındığına çocuklar bile inanmıyordu; tek istisnası henüz banyolara girişi ödeyecek yaşta olmayanlardır..." Juvenal böyle yazar. İmparatorluk döneminde Roma dininin çöküşünü göstermek için Carcopino bunu aktarır. "Küçük insanlar" kaygısına son derece sadık olan Carcopino şunu ekler: "Juvenal'in kuşkuculuğu geneldi. Küçük insanları kazanmıştı, bunların iyi niyetlileri üzülerek, şimdi 'tembel ve uyuşuk' *–pedes lanatos–* olan bu Roma tanrılarına karşı çok büyük bir ilgisizlik gösteriyorlardı. Juvenal, 'Jüpiter'e hiç aldırmayan' soylu kadınlar *–stolatae–* tarafından utanmadan eğitilmişti."[32]

Juvenal'in nasıl yorumlanacağı burada anahtarımızdır; bir başka deyişle cehenneme inanmayanın dindar olamayacağı ima edilir. Oysa bu –Jerome Carcopino'ya duyulan tüm saygı ya da saygısızlıkla birlikte– Roma dinini bilmemektir: Roma dininde dogma yoktur; ünlü tepe dışında Roma Vatikan'ı yoktur ve tanrısallığa yapılan referansla-

[32] 'Tembel ve uyuşuk' anlamına gelen "ayaklarını sürümek" deyimi "eğlenceli" bir anakronizmdir, çünkü o dönemde ne nikel ne de "ayaklarını sürümek" [pieds nickelés] deyimi vardı ve Carcopino tarafından Arnout'ya atfedilmiştir. Son alıntı Petrone'nindir.

rın hiçbirinde Cehennem ya da Şeytan'ın sözü edilmemektedir. Cehennem şiirsel bir kavramdır ve kişi inanıp inanmamakta özgürdür. Roma'da Cehennem'in mucidi Vergilius'tur, o da kuşkusuz bir teolog değildir. Bu şair, Campania'da, Cannes yakınlarındaki, bugün Fusaro denen Akheron bataklığında Cehennemin girişlerinden birinin bulunduğunu belirttiğinde, Jerimacleth'i icat eden Hugo kadar inandırıcıdır ve Juvenal buna inanmadığı için dinsiz olmaz. Bölge iç bunaltıcı olmalıdır ve bu nedenle, pis kokuyu ölümle birleştiren Vergilius, cehennem ırmağının ters aktığı yerlerden birini oraya yerleştirir.

"*Aeneis* miti önemli bir başarı kazanacaktır. Hem şiirsel hem de alegorik ve rasyonel olan mit entelektüel kuşakları baştan çıkaracak ve halk sanatı aracılığıyla halklar üzerinde gerçek bir büyülenme yaratacaktır."[33] Dolayısıyla, Cehennem inancının Roma dininin denektaşı olduğu sonucunu çıkarmak yanlış olur; bu, edebi bir başarıdan başka bir şey değildir. Lucretius'a göre, "Akheron korkusunu kovmak ve yenmek gerekir, bu korku insanın en derinlerine inerek hayatı bulandırır, bütünüyle ölüm karasına boyar."[34] "Cicero bir cehennemin varlığını asla düşünmez ve şairlerin tüm söylediklerinin masaldan başka bir şey olmadığına inanır. Seçim, tanrılarla mutluluk ile hiçlik arasındadır," diye yazar Georges Minois tam bir doğrulukla.[35] Çağdaş tarihçilerimizin karşılaştığı güçlük buradadır: Bütün diğer dinleri Hıristiyanlığa göre değerlendirdiklerinden onları kavramaktan ve korku ve titremenin bulunmadığı, sadece toplumsal bir çimento olan bir *religio* hayal etmekten yoksundurlar.

Roma'nın, başka şeylerin yanı sıra, Cehennem konusunda da Yunan düşüncesinin etkisi altında olduğu kesindir. Platon Cehennem'den üç kez söz eder: *Phaidon*'da, *Gorgias*'ta ve hatta *Devlet*'te. *Devlet*'te, Ce-

[33] Georges Minois, *Histoire des Enfers*, Arthème Fayard, 1991.

[34] *De natura rerum*, III, 35.

[35] Minois, *Histoire des Enfers*, a.g.e.

hennem'e inen ve sonra diriltilen Er, haklıyı haksızdan ayıran bir yargının varlığını ileri sürer. Bunun Hıristiyanlık-öncesi bir düşünce olduğu inkâr edilemez.[36] Fakat Platon'un, bir kez daha belirtelim, Roma düşüncesinde, ne Cumhuriyet koşullarında ne de İmparatorluk koşullarında teolog gücü yoktur. Dahası, Akademi'nin Hıristiyanlık-öncesi Gnostisizmine (bilinircilik) doğru Pythagorasçı ve Orphikçi (yani İran tektanrıcılığına bağlı) eğilimlerinin çok açık şekilde türevi olan ve asla ortaya çıkmayan asıl dünya ile asla gerçek olmayan algılanabilir dünya arasındaki kısmen Manici ikiciliği ile *Phaidon*'da eksiksiz bir şekilde bulunan Platon'un düşüncesinin bize ulaştığı haliyle geçtiği yollar hâlâ tanımlanmayı beklemektedir.[37] Nietzsche tarafından ortaya çıkarılan bu açık gariplik genellikle yanlış yorumlanan bir bölümde (Wagner'in Yahudi düşmanlığından duyduğu tiksintiyi açıkça haykırmış olan Nietzsche'nin elbette hayali Yahudi düşmanlığının "kanıtı" olarak) ifade edilir: "Bu Atinalının Mısırlıların –büyük olasılıkla Mısır Yahudilerinin– okuluna katılmış olması bize pahalıya mal olmuştur."[38] Fakat sonuçta, Roma'nın Platon'un öğretisine duyarsız kalmasında hiçbir dinsizlik yoktur. 1992 yılında, Almanya'daki Hıristiyanların çoğu, çengelli canavarlarla dolu ve kaynayan bir cehennem karşısında aynı inançsızlığı ifade ediyorlardı.[39]

Roma elitlerinin ve entelektüel olarak nitelenebilecek olanların Yunan mitlerini kuşkuyla karşıladıkları kesindir: Olymposlular karşısında Helen ve dahası Helenistik saygısızlık onları şaşkınlığa düşü-

---

[36] Bkz. 8. bölüm.

[37] 8. bölümün 18. notuna ek olarak belki burada hatırlatmak uygun olur ki, Platon'un diyaloglarının tam metni ancak Hıristiyanlık döneminin başında Dercylides ve Mende'li Thrasyleus tarafından oluşturulmuştur ve bir Yahudi etkisini göz önüne almamak mümkün değildir.

[38] Friedrich Nietzsche, *Fragments posthumes*, 1888 başı – Ocak 1989 başı, XIV, Gallimard, 1977, *Ecce homo*, 8, s. 365.

[39] "Das geht auf das Mark," *Der Spiegel*, 26, 1992.

rür; keyfi karakterleri daha da fazla şaşırtır. Bu, cumhuriyet döneminden itibaren görülen bir şeydir: "Romalıların ulusal teolojisi tanrısallığın olaylarını ve niteliklerini hissedilir ve kavranır kılmak için her zaman çabalamıştır," diye yazar Mommsen.[40] Sağduyu ve mantık, başka halkların tanrısallıkla bağdaştırdıkları doğaüstüne yer bırakmaz. Bu, esas olarak, halkın ve geleneğin özündeki erdemlerin koruyucusu olarak, yani bireysel başvurudan çok topluluğun koruyucu tanrısı olarak –ve kuşkusuz kişisel aşkınlığa yönelik bir kapı değildi– kendini dayatıyordu. Roma kültürünün mistisizmden tamamen muaf olması tartışmasız bir olgudur.

Bu seçkin ve entelektüellerin dinden uzak olmaları, fakat sadece bu terime verilen modern anlamda böyle olmaları, hatta dinsiz olmaları da kesindir. Roma *religio*'sunun, hatırlamak gerekir ki, bizim din düşüncemizle ortak hemen hemen hiçbir yönü yoktur –etimoloji hariç–: *Religio*, toplumu "birleştirmeye" yönelik ahlaki ilkeler toplamıdır, hem bir etik hem de toplumsal bir bağdır. Dolayısıyla, "Yasaların Ruhu"dur. Tanrısal aşkınlığı olduğu kadar içkinliği de içerir ve Numa'nın Egerie perisinden öğüt almak için bir mağaraya gittiği söylense de kuşkusuz vahiy yoktur. Roma metinlerinde sık sık karşımıza çıkan bir sözcük olan *pietas*'ı bu bakış açısı içerisinde anlamak gerekir: Bu, bizim Hıristiyan dindarlığımız değil, Site tanrılarına saygıdır. "Bu sözcükten anladığımız şey, Hıristiyanın imandan anladığı şey değildir... Daha çok, kişinin yüklendiği sorumluluklarıyla olan daimi bağını ifade eden bir davranış biçimidir."[41]

Demek ki, *pietas* bir onur biçimidir; erdem anlamına değil, cesa-

---

[40] Mommsen, *Histoire romaine*, a.g.e.

[41] Pierre Boyancé, "Fides halkı Romalılar," *Etudes sur la religion romaine*, a.g.e. Boyancé, pietas'ın laik bir tanımından sonra, bunun, "laik denebilecek" bir terim değil, dinsel bir terim olduğunu tuhaf bir şekilde ileri sürer; kuşkusuz doğru, fakat "dinsel" sözcüğünün Romalı anlamında.

ret, yiğitlik anlamına gelen *virtus*'den ve Polybios'a göre, bir Romalının devlet gelirlerinden yararlanamaması zorunluluğunu ifade eden tokalaşmayla simgelenen, bizim "şeref sözü"müzün, güvene dayalı anlaşmanın dengi olan *fides*'ten ayrı değildir. Yani, güvendir.[42] *Pietas*, *virtus* ve *fides*, Romalılara ait, insanın yazgısının efendisi olduğu duygusunu bütün anlamları içerisinde özetleyen üç kavramdır. Bunlar insan saygınlığının ve özgürlüğünün ilanıdır. Modern tarihçileri fazlasıyla şaşırtan Roma dininin görünürdeki bu sadeliği gerçekte toplumsal bağın güvencesiydi.

İmparatorların fazlasıyla önem verdikleri "Augustus" sıfatı, "sözcüğün tam anlamıyla bir *augus*'la, bir güç artışıyla donanmış olmak anlamına gelir."[43] Öncelikle, atalardan kalma ruhun simgesel yerleri olan tapınaklara uygulanmıştır; dolayısıyla, imparatorların ulusal gücün hem taşıyıcısı hem de koruyucusu oldukları anlamına gelir. Böylece, kendini tanrı sanan imparator Domitianus hükümranlığında kabilesinin insanları olan Flaviuslar incelikli bir biçimde baştan çıkartılacaklardır: Capitolium Tepesi'nin koruyucu tapınağını, filozoflar için tiranlığa direnişin simgesi olan Jüpiter Capitolium'unu onaracaklardır.

Romalı, esas olarak, filozoftur ve teolojisi temelde hukuksaldır. Numa'nın mezarının keşfinde Senato, Numa'nın olduğu sanılan ünlü kitapları yaktırdığında, bunun nedeni sadece bu kitaplardan kaynaklanan Pythagorasçı mistisizmin güçlü izi değil, tanrısallaştırılmış insanlar olan tanrılar söz konusu olduğundandır. Sapkınlık! Çılgınlık! Senato böyle saçmalıklara izin veremez! Ve, böyle davranmakta sayısız nedeni vardır, çünkü imparatorlar tanrısallaşmaya ciddi olarak

---

[42] A.g.e. Burada da, Romalıların fides kavramlarını çok sayıda alıntı yardımıyla betimledikten sonra, Boyancé bunun da laik değil dinsel bir kavram olduğunu ileri sürer. Din Romalı anlamda anlaşıldığında, bir kere daha doğrudur bu.

[43] Pierre Boyancé, "Roma Dininde Mana," *Etudes sur la religion romaine*, a.g.e.

çok eğilimlidirler. Olaylar arasındaki gizli uyumlara inanmaya eğilimli, gençliğinde Pythagorasçı olan Octavianus'un, Actium zaferi bir Apollon sunağı yakınlarında kazanıldığı için Apollon'u "kutsal koruyucu" olarak seçmiş olmasından hangi aklıbaşında kimse gizlice yaralanmaz?[44] Fakat bu durumdan, Romalıların tanrılarına saygı duymadıkları sonucunu çıkarmak, varolmayan şeyi arayıp bulma arzusuna teslim olmaktan başka bir şey değildir kesinlikle.

Bazı tarihçiler, Tacitus gibi yazarlarda Yahudiliğe ve buradan kaynaklanarak Hıristiyanlığa yönelik gizli bir sempati gördüklerini sanmışlardır.[45] Bu tarihçilere göre Tacitus, Roma dininin reddini yansıtıyordu. Ne kadar da kötü okumuşlar! Çünkü Tacitus, Yahudilikle Hıristiyanlığı kuşkusuz özdeşleştirerek, "Christ" [Mesih] adı altında İsa'yı zikrettiği tek yerde; tersine, şöyle yazar: "Bu gürültüyü bastırmak için Neron [Tacitus'a göre, Roma yangınından sorumluydu] günah keçileri buldu ve halkın "Hıristiyan" diye adlandırdığı ve canice geleneklerinden dolayı sevilmeyen insanları en büyük cezalara çarptırdı. Bu adın kaynağı olan kimse, Tiberius'un hükümranlığı altında vali Pontius Pilatus tarafından ölüme mahkûm edilmiş olan Christ'dir; anında bastırılan bu iğrenç batılınanç sadece bu belanın bulunduğu Yahudiye'de değil, iğrenç ve rezil olan her şeyin, her yerde uç verdiği ve yayıldığı Roma'da da yeniden ortaya çıkıyordu... Önce itiraf edenler yakalandı, ardından onların itirafı üzerine geniş bir kalabalık yakalandı,- suçları yangın çıkarmak değil, insanlık soyundan nefret etmeleriydi."[46] "Canice gelenekler," "iğrenç batılınanç," "belâ," "iğrenç ve rezil," "insanlık soyundan nefret;" bunlarda Taci-

[44] Bu noktanın açıklandığı eser: Jerphagnon, *Vivre et philosopher sous les Césars.*

[45] "Tacitus'ta, sevilmeyen bir putperestin neden olduğu itiraf edilmeyen fakat kesin sempati"den söz eden Carcopino da bundan söz eder. "Eğitim, kültür, inançlar," *La Vie quotidien à Rome à l'apogée de l'Empire*, a.g.e.

[46] Tacitus, *Annales*, XV, 49, a.g.e.

tus'un Yahudi-Hıristiyanlık için duyduğu "itiraf edilmemiş sempatisi"nin işaretlerini bulmak için çok şey gerekmektedir.

Din konusunda, pek hafif kaçsa da, alaya cesaret edebilmek için imparatorluğa ve en yüksek düzeye, imparatorluk düzeyine erişmek gerekir. Örneğin 79 yılında hastalıktan ölen İmparator Vespasianus Romalı alaycılığını kaybetmedi (çünkü, bu alanda, Yunanlılar ve Romalılar İngilizlerden önce gelirler): "Tanrı haline gelmekte olduğumu fark ediyorum," diye alay eder. "Tanrı" lafı sessizce geçiştirilmez. Vespasianus filozofları sevmemekle suçlanmıştı; Neron döneminde, filozoflar devlete hiçbir yarar sağlamadan aşırı yayılmışlardı. Roma'da, imparatorun oğlu Titus'un bir Yahudi kızı olan Berenike'yle ilişkisinden endişe edildi; kız Titus'u yabancı bir dine mi sürükleyecekti? Fakat, din konusunda imparatorluğa olan önlenemez bağlılığın kanıtı olarak Titus, sonunda, bu diğer Kleopatra'yı reddetti (ki, zaten o da, köküne ilişkin yarıda kalmış özlemlerle, erkek kardeşi II. Herodes Agrippa'yla ensest ilişki şüphesi altındaydı).

Bu noktada, Roma dininden iki ders ortaya çıkmış gibidir. Birincisi, Şeytan olmadan çok iyi ve uzun süre yaşanabileceğidir. İkincisi, "ırksal" ya da etnik kaçınılmazlık olmadığıdır: İranlılar gibi emperyalist ve Hint-Avrupalı olan Romalılar, Etrüskler, Latinler ve Sabinler gibi aşırı bir mit zevki miras almadıkları gibi, panteonlarını aşırı basitleştirme eğilimini de miras almamışlardır.

Bu açıdan, bir neden-sonuç ilişkisinin olup olmadığını, bölgelerin cinlerinin olup olmadığını ve sonuçta kendi dinlerini dayatıp dayatmadıklarını sormamız gerekir. Vergilius'un Aztek olduğu ya da Musa'nın Venedikli ya da Napolili olduğu güçlükle hayal edilir. Apulia'dan Toscana'ya İtalya, Şeytan'ı barındıramayacak kadar sevimlidir; en azından Şeytan bu kadar rahat betimlenmiş o çirkin canavar olduğu sürece. İran'ın sert yaylalarında doğan, Ölü Deniz'in sert sahillerinde semiren zavallı şeytan, İtalya'nın güleç gökyüzü altında zayıfla-

dı. Kafasını cinsiyete takmış Hıristiyanlığın eninde sonunda bulduğu şey ona yarı-keçi, yarı-insan ve üstelik kafasını cinsellikle bozmuş tanrı Pan'ın özelliklerini vermek oldu. Ve Michelangelo'nun bütün dehası, ona, Sistine şapelinin tavanında bir yardımcı komedyen rolü vermeye yaradı.

Fakat, manzaranın göksel güçlere ilişkin fikrimiz üzerindeki etkisi başka bir konudur.

10.
MISIR
YA DA
AKLA GELMEYEN LANETLEME

"Tektanrılı dinlerin yaratıcısı" Akhenaton mitinin edebi yaratılışı üzerine – Farklı tanrıların Meçhul'ün ifadelerinden başka bir şey olmadıkları Mısır dininde önceden alttan alta var olan tektanrıcılık üzerine – Mısır tanrılarının karşıt anlamlılığı üzerine – Tanrıların, tapıldıkları ve beslendikleri koşulda ayakta kalmaları, yoksa ölmeleri olgusu üzerine – Seth üzerine, onu Şeytan'ın ve Şeytan'a karşı çıkanların habercisi olarak görmenin olası nedenleri üzerine – Mutlak karşıtlıkların yokluğu üzerine – Mısır dininde tanrısallığa tapmadaki serinkanlılığın sağladığı huzur üzerine.

Mısır dini, imgelemi ve ne yazık ki özellikle edebi imgelemi en fazla kışkırtmış olan dinlerden biridir. Anglosakson deyişiyle *half-baked*, yani tam olgunlaşmamış fikir yanlılarının gözde tezlerinden biri tektanrıcılığın, XVIII. hanedanın ünlü firavunu IV. Amenhotep ya da ilk hanedanlık adıyla IV. Amenofis, kendine verdiği adla Akhenaton – XX. yüzyılın medyatik ve entelektüel ya da daha doğrusu, entelektüel olarak romanesk mitolojisinin gözde figürlerinden biridir– döneminde doğmuş olduğudur. Olguları yerli yerine yerleştirirsek, XVIII. hanedan, I. Ahmosis'le başlayan Yeni İmparatorluğun en muzaffer hanedanıdır. En "mistik-medyatik" temsilcisi Akhenaton, İÖ 1375'ten yaklaşık 1352'ye kadar hüküm sürmüştür.

Bu modern mitolojiye göre, III. Amenofis'in oğlu IV. Amenofis iktidara geldiğinde, tüm Mısır panteonunun yerine bir tek tanrıyı, Güneş tanrısı Aton'u geçirten bir vahiy geldi. İnsanlığın başlangıçtan beri kaderi olan evrensel ve nihai tektanrıcılığın ilk habercisi, kadın gövdeli ve tilki kafalı bu ünlü –niçin "esrarengiz" olmasın?– firavun, aynı ölçüde medyatik olan ve Berlin'deki Mısır Müzesi'nde hayranlıkla seyredilecek türden tuhaf bir şekilde ağlamaklı bir maskenin kesin biçimini almamış bir Greta Garbo karakteri verdiği solgun güzel Nefertiti'nin eşidir. "Tuhaf bir şekilde" diye yazdım, çünkü diğer tüm firavunların ve aile üyelerinin portrelerinde, cisimleşmiş tanrısallığı ve tanrı soyundan gelmeyi temsil eden bir gülümseme vardır. Mısır gülümsemesi, mutlu huzuruyla, her şeyi düşünen fakat ilgisizliğinden üzüntü duymayan insanın serinkanlılığıyla Buda'nınkiyle kıyaslanabilir. Yani bilmediğimiz bir nedenden dolayı, Nefertiti'ninkiyle değil.

Eşi Akhenaton, yaşamı ya da yaptığı önemli şeylerden çok mezarıyla çok ünlü bahtsız delikanlı Tutankhamon ile birlikte, Batı'nın en fazla mürekkep akıttığı firavundur. Çeşitli yerlerde ona takılan maskeler arasında en anakroniği barışçı bir mistiğin maskesidir. Mistik belki, ama ya barışçı; kavram, tamamen yanlış olmanın ötesinde çağımızdan ondört yüzyıl öncesi için şaşırtıcıdır. Tektanrıcı da dendi ona, hatta kısmen "Hıristiyan." Bakın hele! Ender olarak teoriden yoksun olan Sigmund Freud, Mısır "prensi" Musa'ya tektanrıcılığın vahyinin geldiğini ve İbrani halkına bunu ilettiğini ileri sürdü. Görüleceği gibi bu hipotez imgeleme çok şey borçludur.

Peygamber gibi "tektanrıcı" yönelimi, eşinin güzelliği ve vahyinin Musa'ya aktarılmasıyla bu eşi benzeri olmayan firavunun birleşimi, hiç kuşkusuz ki bu Mısır'ın aydınlığında tasarlanmıştır, ki, atom bombasının ve uçan dairelerin keşfi de dahil çok şey bu aydınlıktan ödünç alınmıştır ve bazı zihinleri, en ciddiyetsizleri değil, düzmece bir teslis yaratmaya yöneltmiştir. Aton'un, kısa yoldan söylersek, Yehova'nın kavramsal babası olduğu söylentisini desteklemek için Akhenaton'un kendi yarattığı bu "yeni" tanrıya yönelttiği aşk ve tapınma şiirlerinden alıntılarlar:

"Senin ışıkların! Herkese değiyor... Aşkının İlkiz Ülkesi'ni dolduruyorsun, sen onlar için uyandığında insanlar yaşıyor... Gökyüzünde senin doğman için, kendi yaratılışını seyreylemek için gökyüzünü uzaklaştırdın, sen Tek'sin, fakat sende milyonlarca yaşam var..."

Güneş kursu Aton'a hitap eden ezgilerde bunlar okunuyor. Kraliyet sanatçıları tarafından temsil edilen ışınlarının uçlarında küçük elli insanlar vardır. Gerçekten de Akhenaton, Mısır panteonunun yerine Aton'u geçirdi,ve Akhenaton'un yaptığı devrim Mısır üzerine bu bölümün başında anılmaya değer, çünkü bir tek tanrının icat edilmesi mantıksal olarak tek bir gerçek karşıtı öngörür. Eğer durum buysa

İÖ yaklaşık ondört yüzyıl, İran'daki resmi doğumundan da sekiz yüzyıl önce Şeytan'ımızla karşılaşmış oluyoruz!

Hakikat oldukça farklıdır.

Tamamen modern ve Antik Mısır'da münasebetsiz kaçan bir kavram olan "barışçı" ününü hemen çözüme bağlayabiliriz: Akhenaton otoriter bir hükümran idi ve askeri seferler onun döneminde de, önceki dönemlerde olduğu gibi devam etti. "Bir süre önce bulunan bir Karnak kabartması, yabancı bir düşmanı yere seren krala pala ve gürz uzatan kursun iyiliksever küçük ellerini gösterir," diye yazar Traunecker.[1]

Geriye, yukarda betimlenen genelleştirmelerden daha karmaşık olan dinsel devrim kalır. Çünkü, Büyük III. Amenofis'in egemenliği döneminde, öncelikle, Güneş-Tanrı Ra ya da Re kültünün yayılması fikri, sonra, bu panteonun birleştirici basitleştirilmesi zaten kendini dayatmıştı. Örneğin Erman ve Ranke, "Ufukta hüküm süren Tebli Amon, Horus, File Benzer Khnoum, Heliopolisli Atum Yeni İmparatorluk döneminde Ra ile özdeşleşmişlerdir," diye yazarlar ve şöyle devam ederler: "Nihai sonuçlarına vardırılan bu eğilim çoktanrıcılığın aşama aşama kaldırılmasına mantıksal olarak varmalıydı ve aslında da bu yönde girişimler oldu. Güneş ilahilerinde [Akhenaton'dan önce] çok değişik öğelerden oluşan kutsal varlık Amon-Ra-Horakhte-Atum'un *tek tanrı* olarak anıldığı da olur."[2] IV. Amenofis'in "peygamberce sezisi"ni böylece bir kenara koyarız.

Geriye, bizim çelişkili hükümdarımızdan önceki tektanrıcılık eğilimi kalır. Çok önce; çünkü yine Erman ve Ranke şöyle yazıyorlar:

---

[1] Claude Traunecker, *Les Dieux de l'Egypte*, P.U.F., Que Sais-je? 1992. C.N.R.S.'deki bir araştırma görevlisine borçlu olunan ve "popüler" bir seride çıkmış olan bu incelemenin özlülüğü, açıklığı ve nesnelliği bu kitabı bu konudaki en eksiksiz ve tasviye edilir eser yapar.

[2] A. Erman ve H. Ranke, *La Civilisation égyptienne*, Payot, 1963.

"Çok eski bir dönemde, Delta'daki (daha sonra Busiris, yani Osiris'in evi diye adlandırılır) Dedu şehrinde bulunan ilk Osiris kültü bütün Mısır'ı fethedince Menfis'ten Ptah ve Sokaris ve Abidos'tan Khenti-Amentiu gibi tamamen yabancı tanrıları Osiris haline getirdiler."[3] Oysa bu birleştirme eğilimi Mısır birliğinin inşası yoluyla açıklanır: "Bütün nomoslardan [illerden] Mısırlı köylüler homojen bir halka ait olduklarının farkına vardıkça ve uzunlamasına genişleyen bu ülkenin çeşitli bölümleri arasında ilişkiler geliştikçe tanrılara tapınma da bütünlük kazanacaktır."[4]

Yani bu birlik (ve ona eşlik eden din) ulusal bir bilinç üzerinde inşa edilmiştir. Dahası, bu ulusal bilinç de politikaya tabidir. Panteonun birleşme eğilimi XVIII. hanedan koşullarında ortaya çıkıyorsa bunun nedeni bu hanedanın Mısır'ın büyüklüğüne özellikle katkıda bulunmuş olmasıdır. Kurucusu I. Ahmosis, Hiksosluları Delta'nın kuzeydoğusunda ilk ezen kimseydi, önce Avaris'teki güçlü bölgelerini ele geçirmiş ardından Filistin'e kadar onları kovalamıştır. Filistin'de üç yıl süren kuşatmanın ardından Hiksosların güçlü kalesi Sharuhen'i ele geçirmişti. Aynı kral, daha sonra, Nübye'deki iktidarına karşı çıkan komploları boşa çıkardı. Eserleri Amenofis'lerin birincisi tarafından devam ettirildi. Bunlar, Libya'daki ve Nübye'deki savaşlar sonunda Mısır sınırına kadar gerilediler, özellikle güneyde üçüncü büyük çağlayana kadar. Nübye ve Aşağı-Sudan bir kral naibinin iktidarına tabi oldular, bu da dördüncü çağlayanın ötesine kadar uzanıyordu. Nil Vadisi, hemen hemen Nil'in kaynaklarına kadar denetim altına alındı. Dahası, ardılı I. Tutmosis imparatorluğunu Fırat'a kadar genişletti. Öldüğünde ülkesi için çok şeyler yapmıştı: Ünlü Krallar Vadisi'ne ilk gömülen o oldu.

Mısır güçlü ve zengin bir ülke haline gelmiş, ama aynı zamanda

[3] A.g.e.
[4] A.g.e.

da merkezileşmişti: Böylece, XVIII. hanedanlık, çok sonraları bir Richelieu tarafından canlandırılacak olan ezeli bir senaryoya göre Orta İmparatorluk'ta refah içinde yaşayan yerel senyörlükleri yok etmişti. II. ve III. Tutmosis'in (Oronte üzerine bir seferden esir aldığı yedi kralla dönmüştür), II. Amenofis'in, IV. Tutmosis'in ve ardından III. Amenofis'in hükümranlıklarından sonra Mısır, antik dünyada kıyaslanamaz bir güçle parladı. Bilinen dünyanın her yerinden armağanlar yağdı, günümüzde de hayran olunan Luksor ve Teb tapınakları, Karnak'taki çok büyük düzenlemeler gibi önemli çalışmalar dolaylı olarak desteklendi.

Böylece, XVIII. hanedanlığın bütün firavunlarının, kendi tarzlarında, sadece tanrı-krallar değil –çünkü tanrısallık krallıkla iç içeydi– güneş-krallar oldukları da kabul edilebilir. Din, devlet dini, söylemeye gerek yok, bu bakış açısında, diğer tanrıların rekabetçi görkemini mümkün olduğunca azaltarak fakat kuşkusuz –göreceğimiz gibi– onları ortadan kaldırmayarak firavunların tanrısal statülerini yüceltecektir. Panteonun birleştirilmesi eğilimi öngörülen doğrultuda gitti: Diğer tanrılar egemen Ra'yla özdeşleştirildi.

IV. Amenofis, yani bizim Akhenaton'umuzun güzel bir mirası vardı. Belki fiziksel olarak değil; çünkü geniş hermafrodit kalçaları ve anormal şekilde gerilip uzamış yüzüyle portreleri bir kromozom bozukluğuna işaret eder. Bu fanatiğin[5] Heliopolis'te[6] Ra-Horakhte (Ufuk

[5] Onu böyle niteleyen *Encyclopaedia Britannica*'dır ("Ikhnaton" maddesinde). Akhenaton'un, Amon'un hizmetkârı olan babasının sarayını, bu tanrıya ibadetin bütün izlerini silmek için yer yer yıktığı ve Amon rahiplerini tam bir kıyımdan geçirdiği bilindiğinden, bu adlandırma aşırı değildir. Erman ve Ranke'nin düşünceleri de bu yöndedir. Şöyle yazarlar: "Akhenaton'un, eski tanrıları ve özellikle Teb tanrılarını ortadan kaldırışındaki öfkenin fanatizm tarihinde eşi yoktur. Amon'un adı ve resmi rastlandıkları her yerde silindi, Akhenaton'un müritleri, lanetlenmiş bu tanrıya karşı kinlerini yatıştırmak için özel mezarların içine kadar giriyorlardı."

[6] A. Erman ve H. Ranke, *La Civilisation égyptienne*, a.g.e.

Ra-Horus'u) olduğu varsayıldı.[7] Dolayısıyla kendisini bu tanrının geleneksel tapınmasına değil, onun adının dile getirilişinin arkaik bir biçimine adadı: Tanrısallığın kendisini değil, güneş kursunu belirten ve Erman ile Ranke'nin ifadesiyle "dinsel dilde kullanıma asla girmemiş" terim olan Aton.

Yani, medyatik efsanenin tersine, Akhenaton, çağdaş dilde güneş tanrısı Ra'nın tözlük-ötesiliğiyle özdeşleşmeye asla girişmemiştir. Tersine, güneş kursunun putatapar tarzdaki bir gerilemesidir o. Gerçekten de, *Encyclopaedia Britannica*'da "yeni hareketin eski güneş teolojisine sıkı sıkıya bağlı olduğu açıktır," diye yazar. Akhenaton'un gerçekleştirdiği şey arkaik esinli bir tepkiydi. Dayattığı şey, Mısır panteonunun aşkın tanrısallığının simgesi –Mısır dininin tektanrılı yönelimini o dönemde kullanmış olan simge– değil, tersine, somut görünümünde güneşe tapınmaydı.

Bu tuhaflığın tektanrıcı yorumları Akhenaton'un bu güneş kursunu "bir tanrı ki dışında hiçbir şey yoktur," olarak görmesine dayanır. Bu görünüşte kesinlikle tektanrıcı bir devrimdi, ancak bu durum zaten kendini aşkın bir tek tanrıya tapınmaya vakfetmiş olmasına karşın çeşitli yorumları olan Mısır panteonunun tüm simgeselliğini yıkma özelliği taşıyordu; böylece bu simgeselliğin kökten yoksullaşmasına varılıyordu; çünkü Akhenaton güneş biçimini alan bir tanrıya değil, Güneş-Tanrı'ya, yalnızca ve yalnızca ona tapmayı emretmişti. Dünyanın önceden içerdiği tanrısallık olan doğum, ölüm, tinsellik, cinsellik, bitkiler, gökyüzü, yıldızlar, ay sadece gündüz yıldızına indirgenmişti. Başka deyişle, geleneksel dinin karşısına Akhenaton, sert bir şekilde bir tür indirgeyici putatapınmayı çıkardı.

Bu edimin garipliği, krallığın kendisinin aslında Mısır dininin görünürdeki çoktanrıcılığına dayandığı göz önüne alındığında ortaya çı-

[7] *Encyclopaedia Britannica*, "Egypt," 5.

kar: Evrenin çokbiçimli doğası Mısırlılar için tek bir hakikatin maddileşmesinden başka bir şey değildi. Bundan çıkan sonuç, tanrısal gerçekliği yansıtan firavunun gücünün yaşamın her alanını kapsadığıdır. Akhenaton'la birlikte firavun yalnızca Güneş-Tanrı olduğunda, bu sınırlama, firavunu, tanrısallığın tezahürlerinden ve yaşamın mucizelerinden dışlıyordu. Bu nokta önemlidir, çünkü çeşitli Mısır tanrıları kavranamayan ve bilinemeyen tanrısallığın tezahürleri, hatta metaforlarıydı. Bu da tanrısallığın esrarlı bir şekilde her yerde hazır ve nazır olması demekti. Traunecker şöyle yazmaktadır:[8] "Örneğin Osiris miti, ölen ve İsis ile Nephtys'in ilgisi sayesinde yeniden doğan bu tanrı, bitkiler, Nil'in taşması ya da yaşam ve ölüm gibi bütün döngüsel olayları açıklamanın bir biçimidir."

Bu, söz konusu çoktanrıcılığın yapay ve tesadüfi olduğu ve sonuçta Akhenaton'un mitolojik ve litürjik bir maskaralığı kuşkusuz kabaca, fakat gerekli şekilde ortaya çıkarmaktan başka bir şey yapmadığı anlamına mı gelir? Tam tersine; bu tür kötü niyetli basitleştirmeler Mısırlıların felsefi zekâsına hakaret etmek olur. Yine Traunecker'in deyişiyle: "Birçok nesne tek bir gücün ortaya çıkış noktaları olabilir."[9] Bütün tanrısallığı kavramanın olanaksızlığıyla buna saygı göstermenin zorunluluğu arasında yer alan Mısırlı, tanıyabileceği, korkabileceği ve aynı zamanda da sayabileceği bu tanrısallığın tezahürlerine ibadet etmiştir. *Giden ve gelen olan ve ay tanrısı* olan Khonsu'ya, *yol açan izci köpek-tanrı* Upuaut'a, aslan-tanrıçalar Pakhet ve Sekhmet'e, krallık tanrısı Atum'a, *gizli* Amon'a, *uzak* Horus'a, Horus'un meskeni Hathor'a, yazı ve bilgi tanrısı Thoth'a... da ibadet etmişlerdir.

Mısır Nil'den ve Nil de Afrika'dan doğmuştur. Mısır'ın uygarlığı gibi dininin de Afrika kökenli olduğu yadsınamaz. Afrika'nın geri kalanında olduğu gibi kutsallık duygusu doğaldır. Mısır'a göre tanrısal-

[8] Claude Traunecker, *Les Dieux de l'Egypte*, a.g.e.

[9] A.g.e.

lık yaşama içkindir ve bütün biçimleriyle yaşam, tanrısallıktır. Mısır dilindeki *neter* sözcüğü hem "tanrı" hem de "canlanma" anlamına gelir.[10] Tanrısallık hiç durmadan yenilenen bir şeydir; Antik Mısır'ı anlamak isteyen biri için bu temel kavramdır ve din adamları ve halk için sunakların bakımının gerekliliği buradan kaynaklanır.

Fakat, belki, bu kavram eskinin Batılı Mısır uzmanları için kavranması güç bir kavramdı, bunlar vahiyli bir din olmasını da güçlükle kavramışlardı, tanrılarının soykütüğü uzun süre tartışma konusu olmuştu: Bunlar totemler, fetişler miydi yoksa zaten tamamlanmış tanrılar mıydı? Tartışma günümüzde aşılmıştır: Morenz'le birlikte,[11] tanrılara ilişkin (tanımlanmayı bekleyen) asıl kavram, çevresinden farklılaşan çocuk gibi, birey de kendi kimliğinin bilincine vardığında ortaya çıkabilir; bana öyle geliyor ki, bu tartışmada, yazının önemi biraz ihmal edilmiştir: Adı yazılabilecek ve dolayısıyla belirlenen her kavram zaman içinde anlam ve güç bakımından zenginleşir. Mısırlıların yazısı vardı; totemleri ya da fetişleri böylelikle tanrı haline getirdiler, tektanrılı dinlerden önce bunlardan bazılarını cin, daha sonra da Şeytan haline getirdiler; Mısır tanrılarının Tinit hanedanlığı döneminde, İÖ 3150'ye doğru ortaya çıktıkları sanılmaktadır. Hayvan başlı tanrılar, Horus'un öncüsü olan şahin başlı, Hathor'u duyuran inek başlı tanrılar daha o dönemde görülmekteydi; fil başlılar da vardı, ama daha sonra Mısır panteonunda bunlar görülmeyecektir. Bu tanrılar, Lévi-Strauss'un sözünü ettiği "doğadan kültüre geçiş"e tanıklık ederler.

Mısırlı, bu tanrılara genellikle bu hayvan başlarıyla nitelenen bireyselliklerini koruyarak bir değişim alanı yüklüyordu. Bu alan içinde aynı tanrı kimi zaman eril, kimi zaman dişil oluyor ve sık sık rol

[10] Daha 1899 yılında Sir E. A. Wallis Budge bunu açıklıyordu: *Egyptian Religion: Egyptian Ideas of the Future Life*, yeni baskı, Arkana, Londra, 1987.

[11] S. Morenz, *La Religion égyptienne*, Payot, 1962.

değiştiriyordu. Amon kimi zaman baba kimi zaman anne oluyordu ve "dünyanın yaratıcısı tanrıça Neith, kadın gibi davranan bir erkek ve erkek gibi davranan bir kadındı."[12] Çiftcinsiyetlilik yaratılmamış olan erildişinin ifadesiydi. Timsah-Tanrı ve su hayvanlarının tanrısı Sobek, örneğin Güneş diskinin sorumlusu olabiliyordu.

Bu anlamda, çoktanrıcılık insanın küçümsenişinin ifadesiydi: Yeryüzü sakini için tanrısallığın temel doğasını tanımanın olanaksızlığının itirafı. Böylece, Akhenaton'un devrimi bir türevdi, çünkü bir kendini beğenmişlikle, sonuçta tanrısallığın doğasını açığa çıkardığını ileri sürüyordu. Bu kendini beğenmişliğin sadece entelektüel olmadığını, kişisel ve hanedanlıkla ilintili olduğunu da görmek gerekir, çünkü firavun tanrısal kökten geldiğinden Akhenaton, Güneş-Tanrı'yla özdeşleşiyordu.

Eliade'nin belirttiği gibi, Akhenaton'un, firavunun iki babalığı arasındaki gerilime de son verdiği varsayılabilir: Güneş teolojisine göre gerçekte o Ra'nın oğluydu, fakat Osiris'in temsil ettiği önceki ölmüş kralın yerine geçtiği için aynı zamanda Horus idi. Böylece Akhenaton Güneş'in tek cisimleşmesi olur. Bu kuşkuludur; çünkü bir yandan, kraliyet ideolojisinde, Eski ve Orta İmparatorluğun güneş teolojisi, Osiris soyundan gelindiği iddiasıyla, bir yana atılmadıysa da, adım adım egemenlik altına alındı; ve diğer yandan, Ra'nın oğlundan başka biri değildi, fakat bilinemez olan Ra'nın kendisi de hiç değildi. O halde, sapkınlık fikri Akhenaton'a nereden gelmiştir? Vernus ve Yo-

[12] Claude Traunecker, *Les Dieux de l'Egypte*. Traunecker'in kitabının 14-15. sayfalarında, Mısır'da var olduğu ileri sürülen tektanrıcılık konusunda karşı görüşler savunan ekoller üzerine özlü ve kesin bir açıklama vardır. Drioton, Sainte-Fare Garnot, Vandier, Desroches-Noblecourt ve Daumas tarafından temsil edilen ve Mısır seçkinlerinin tektanrıcılığı tezini destekleyen Fransız ekolünün bir bölümü ve "fenomenolojik" bir çoktanrıcılığı aşan bir tektanrıcılığın bu bölümde sunulan sentezini destekleyen Sethe, Kees, Frankfort, Sauneron, Yoyotte ve Hornung tarafından temsil edilen ekolü.

yotte'nin belirttikleri gibi,[13] "göksel soluklu kursu yaratıcının gerçekliği olarak kabul eden" Heliopolisli düşünürlerden etkilenmişe benzer. Tektanrıcılığın Musa tarafından ödünç alınmasına gelince, tehlikeli spekülasyonların zevkine cevap verir sadece.[14] Yahudilerin başka esin kaynakları olmuştur: Özellikle On Emir'i ödünç aldıkları Mezopotamya ve çok daha sonraları özellikle Şeytan fikrini ödünç aldıkları Mazdacı İran tektanrıcılığı.

Dolayısıyla, Akhenaton'u tektanrıcılığın "kurucusu" ve diğer iki tektanrıcılığın doğmasına neden olmuş olan Yahudi tektanrıcılığının habercisi olarak görmekte ısrar etmek, terimin kötü anlamıyla edebi

---

[13] Pascal Vernus ve Jean Yoyotte, *Les Pharaons*, M.A. Editions, 1988.

[14] Freud, teorisini Musa ya da Mose adının Mısır dilinden geldiği üzerine kurdu. Bu doğrudur, çünkü Ahmose ya da Ahmosis, Tuthmose ya da Tutmosis gibi çok sayıda adın sonekinde buna rastlanır ve *Lexikon der Agyptologie*'nin (7 cilt, Otto Harassowitz, Wiesbaden, 1972-1991) onayladığı gibi "çocuk" anlamına gelir. Yine de bu haliyle eksik olduğu ve kuşkusuz ondan önce bir başka adın geldiği, bunun da Amon ya da Ptah gibi bir Mısır tanrısı olduğu, çünkü böyle adların meydana getirilmesinde, çocuğun doğumunu bahşetmiş olan göksel gücün adının öne konulduğu görülecektir. Önemli nokta, ne Freud'un, ne de tezini sürdürenlerin, baskıcı ve Çıkış'a yol açan firavunun IV. Amenofis olduğu konusunda ilginç ya da inandırıcı en ufak bir ibarede bulunmamış olmasıdır. İki olayı tarihsel olarak yerine yerleştirmeye çalışan bütün incelemeler, baskıcı firavunla Çıkış'a yol açan firavunun II. Ramses olduğu olasılığı üzerinde birleşirler (Vernus ve Yoyotte'a göre oğlu Merenptah senaryodan dışlanacaktır). Oysa bu, Akhenaton 1336'da öldüğünden ve II. Ramses 1279'da iktidara geldiğinden elliyedi yılın olaylarını en asgari düzeyde değiştirir. Baskı yılları ile Çıkış'ın II. Ramses'in hükümranlığının ilk yıllarında meydana geldiği düşünülemez kuşkusuz. "Ramses dönemi" varsayımı, İsrailoğullarının tuğla imal etmeye zorlandıkları Kızıldeniz'e giden yol üzerindeki Pithom şehrinin Ramses döneminde kurulmuş olmasına dayanır (Vernus ve Yoyotte, a.g.e.). Oysa Ramses döneminde Akhenaton'un "tektanrıcılığı" tamamen unutulmuş, bütün kayıtlardan ve yazılardan silinmişti. Musa'nın bu tektanrıcılıktan haberdar olması Akhenaton döneminde doğmuş olması halinde olasıydı; bu da Çıkış tarihinde değil mucizelerini gerçekleştirmek, Vaadedilmiş Toprakları bile göremeyecek kadar yaşlı olduğu anlamına gelir. Gerçekten de Aton'a tapınma, Akhenaton'un ölümünden sonra Amon rahipleri tarafından son kalıntısına kadar silinmişti.

ve yanlış olur. Vernus ve Yoyotte'un yazdıkları gibi:[15] "Bazı tarihler onu, putperest bir karanlıkçılığa karşı savaşan bir kurtarıcı, Hıristiyan anlamda evrensel hedefleri olan bir barışçı, Amon ve etrafındakilerin uyguladıkları baskıyla savaşan popülist bir din adamı-karşıtı haline getirmişlerdir. Bütün bu portreler başka kaynaklar tarafından yalanlanmıştır ya da tarihe aykırı olarak spekülatiftirler."[16] Akhenaton

[15] Vernus ve Yoyotte, *Les Pharaons*, a.g.e.

[16] Kadın kalçaları, çıkıntılı karnı, abartılı bir şekilde uzun elleri ve kolları ve güçlü bir şekilde içe çekilmiş benzi ile –modern tıpta Klinefelter sendromuna denk düşen anormalllik– canavara benzeyen dış görünüşünün güçlü bir şekilde ifade ettiği kromozomdan kaynaklanan anormalliğin de ötesinde Akhenaton'da çok gelişmiş başka özellikleri de görmek gerekir. Başka şeylerin yanı sıra, Berlin Müzesi'ndeki dikili taş da buna tanıktır. Uzun süre boyunca erotik niteliği nedeniyle dikili taşın firavunu ve eşi Nefertiti'yi temsil ettiği sanıldı. Gerçekten de burada, Akhenaton masada görülür, çenesini sevgiyle okşadığı birinin omzuna bir kolunu atmıştır; oysa bu genç bir erkektir: Semenkhkare. Akhenaton onu resmi olarak görevlendirmiştir ve çok kısa bir süre için tahta geçirmiştir ve ardından tahta Tutankamon çıkmıştır (büyük bir olasılıkla rahiplerin entrikalarının ardından). Vernus ve Yoyotte'in ileri sürdükleri gibi Semenkhkare'nin kim olduğu bilinmemektedir ve ender bulunan arkeolojik kalıntılar en aşırı varsayımlara neden olmuştur (bir kadın olduğu bile ileri sürülmüştür, ki bu çok kuşkuludur, çünkü hem resmi görevli hem de firavun olmuştu). Mumyalanma koşulları da olayı karanlığa boğmaktan başka bir şey yapmamıştır, çünkü mumyası –erkek– teorik olarak Akhenaton'a ayrılmış mezarda bulunmuştur. Kahire Üniversitesi'nde anatomi profesörü Dr. D.E. Derry'nin kafatası incelemeleri bunun Tutankamon'un erkek kardeşi ya da üvey kardeşi olduğunu göstermiştir, fakat Vernus ve Yoyotte'a göre, Tutankamon'un kimin oğlu olduğu bilinmediğinden, Semenkhkare'nin de kimin oğlu olduğunun ve de firavunla olan akrabalık bağlarının ne olduğunun bilinemez. Her durumda, kraliyet ailesinin bir prensi olması gerekir ve adı olan Ankh-Kheperou-Ra, yani "Nefer-Kheperou-ra'nın sevgilisi," yani Akhenaton'un sevgilisi, Berlin taşının anlamını güçlendirir. Bu iki unsur, Akhenaton'un genç bir sevgiliyi görevlendirdiğini ve böylelikle yücelttiğini düşündürtür. Niyetim bir skandalı ifade etmek değildir ve eşcinsellik dahil cinsel yasaklar, Eski Mısır'da var olmadığından hiç değildir, sadece Akhenaton'un (bir tür teşhirciliğe bağlı) bir özelliğini daha ortaya çıkarmaktır, çünkü Eski Mısır'da bir kralın eşcinsel ilişkisinin başka örneği yoktur. Başka firavunların da sevgilileri olmuştur kuşkusuz, fakat kimse onları resmi görevli yapmamıştır.

Tanrı'yı yaratmadığı gibi bizim Şeytan'ımızı hiç yaratmamıştır.

Geriye, Şeytan'ın Mısır dininde tümüyle ya da öncülleri itibariyle var olup olmadığını bilmek kalıyor. Fakat, bu durumda, homojen ve kalıcı bir inançlar bütününü yanlış yere varsayan "Mısır dini" gibi belirsiz bir kavramı belirtme zorunluluğuna varılır. Çünkü, gerçekten var olmuş bu din, en azından yaklaşık üç bin yıl sürmüştür ve dogma içermeyip, bir yorum sistemi içerdiğinden birçok dönüşüme maruz kalmıştır.

Uzun süre Mısır'ın iki esas tanrısı olduğu öğretilmiştir: Biri, Yukarı-Mısır'ın efendisi Horus, diğeri, Aşağı-Mısır'ın efendisi Seth. Her ikisi de, Osiris'le İsis'in oğludur ve iktidar kavgasına tutuşacaklardır. Seth, Horus'un mirasına karşı çıkarak babası Osiris'i öldürdü. Horus, teke tek kavgada kardeşine meydan okudu, onu yendi ve nihayet birleşmiş İki Ülke'nin hükümdarı oldu. Kralık iktidarının meşru aktarımını açıkladığı kabul edilen bu mitte Horus iyi evlattı ve Seth ise kötü evlat. Aslında Seth, başka birçok mitte de kötü karakter olarak görülür. Demek ki, Kötülük cininin habercisidir.

İşin aslı çok daha karmaşıktır. Sadece Horus mitinin çözümlenmesi bile, önceki mitleri özetlemek için büyük bir eser gerektirir. Şu iki temel noktayı hatırlamak gerekir: Öncelikle, gökyüzü tanrısı Horus kültü tarihöncesinde Delta'da başladı ve tüm Mısır'a yayıldı. Böylece yanlışlıkla, Horus kültünün Yukarı-Mısır tanrısına yönelik olduğu sanıldı, çünkü orada gerçekten de Horus'a adanmış bir şehir bulunmuştu. Antik Hierakonpolis, "şahin şehir" bugünkü Nekhen'dedir ve o dönemde Yukarı-Mısır krallığının başkentidir. Seth ise Yukarı-Mısır'ın bir tanrısıydı, Ombos şehrinde hüküm sürüyordu. O dönemde iki tanrı barış içinde yönetiyorlar, kralın koruyucusu olarak kabul ediliyorlardı. V. Hanedandan önce, onların birlikte varlığını doğrulamak için, her birine Mısır'ın bir bölümü verildi ve kökenleri tersine çevrilerek, Aşağı-Mısır Seth'e ve Yukarı-Mısır Horus'a verildi.

Daha sonra, iki tanrı arasındaki karşıtlığın geç ortaya çıktığı söylenebilir, çünkü V. hanedanlığın sonuna doğru, yani İÖ 2245'e doğru ölmüş bir kral Osiris'in kişiliğinde ve ardılı olan yaşayan kral da Horus'un kişiliğinde temsil edildi. Ancak andan sonra Horus, Osiris ile İsis'in oğlu oldu. Böylelikle Seth, Horus'un rakibi ve düşmanı oldu, çünkü krallığı onunla paylaşamazdı.[17] Osiris'in oğlu Seth tarafından öldürülmesi miti de o zaman üretildi.

Başka deyişle, görünürdeki iyi-Kötü, Horus-Seth çatışması hanedanlık sorunlarının dinsel bir bağlama aktarımıdır. Yine de Mısır dininde, Hıristiyan anlamda ne iyi ne de Kötü vardır: Onlara bu ad genelleştirme yoluyla ve aslına sadık kalmadan verilebilir, çünkü zararlı olan "Kötülük," bütün olarak "iyilik" olarak kabul edilen Yaratılış içinde başlangıçtaki Kaos'un ortaya çıkmasıyla üretilmiştir. V. Hanedanlıktan sonra din tarafından betimlendiği biçimiyle "kötülük," politik Kral'ın düşmanıydı; bu, bütün monarşik devlet dinlerinde görülecek olan bir şemadır. Yani, Yaratılış'ı yok etmekle tehdit eden başlangıçtaki Kaos'un ifadesi olan "Kötülük"ün dolaylı bir politik işlevi vardı.

Bununla birlikte, Mısır dini kozmos'un yorumuna dayanan bir sistemdi ve insan eliyle yaratılmıştı; kuralları Yaratılış'ı korumayı hedefliyordu. Mısır tarihi boyunca, Roma istilasına kadar, mitler, güneyde ve kuzeyde sürekli olarak değişecektir ve Mısır tarihi yabancı panteonları zenginleştirirken onların desteğiyle de kendisi sık sık zenginleşecektir: Örneğin tanrı Seth Asurlular tarafından benimsenecek ve Asurlular tanrı Baal'larında onunla büyük benzerlik bulacaklardır. Horus ve Osiris mitleri böyle değişimlerin canlı tanıklıklarıdır. Adları bile değişecektir ve Horus Yunan'da Harmachis ya da Mısır dilinde Har-em-akhet, *Ufuk* Horus'u olacaktır; Harpokrat ya da Harpe-

[17] *Encyclopaedia Britannica*, "Horus."

khrad, *Çocuk* Horus; Haroeris ya da Har-wer, *Yaşlı* Horus; Harsomtus ya da Har-sem-Tow, *İki Ülkeyi Birleştiren* Horus; Harendotes ya da Harend-yotef, *Babasının Koruyucusu* Horus. Metamorfozlarla dolu Yunanlılar Horus'u Apollon'la özdeşleştirdiler ve timsah Seketh'i öldüren Mısırlı tanrı imgesi Hıristiyanlara esin kaynağı oldu. Onu canavarı öldüren Aziz Georgios haline getirdiler, daha sonra Vatikan bu efsaneyi ortadan kaldırdı: Aziz Georgios diye biri asla var olmamıştı.

Sayısız mitin kahramanı olan Osiris'in durumu da aynıdır. Traunecker şöyle yazar: "Açıkçası yazılmış ve derlenmiş bir Osiris miti yoktur. İhtiyaçlara uygun olarak metinler, mit temalarına bağlı bir dizi bölümden kaynağını alırlar: Vahşice ölüm, yas, bedenin koruyuculuğu, miras, diriliş, dava, intikam, vs."

Bu çeşitlilik XX. yüzyılda Batı'da sanıldığı gibi bağıntısızlığın belirtisi değil, tanrısallığın hakikatine doğrudan yaklaşma olanaksızlığına dair yukarda sözü edilen Mısır inancının yansısıdır. Aynı zamanda, dinin politik ve iktisadi yapısının yansısıdır: Tapınaklar, genellikle büyük topraklara sahip iktisadi birimler oluşturuyorlardı; rahipler hiyerarşisine dahil edilmiş ve büyük toprak sahipleri yönetimince kullanılan nüfusun geniş kesimlerini çalıştırıyorlardı; bunlar, ulusal ekonominin önemli bir unsuruydu. Her bölge ve her büyük rahip herhangi bir tanrıdan yararlanma ve kutsal yazıları kendi tarzında yorumlama özgürlüğünü kullanıyordu. Mısır dininde, papa ya da imama benzer merkezi bir mevki yoktur.

Dahası, Kaos'un kabul edilmesi asla etik alanına erişmedi. Bu dünyada iyilik ve Kötülük var olamazdı ve Kaos ya da "Kötülük" rastlantısaldı, çünkü denge onu kendi alanlarına itiyordu ve itaat edebilirdi, çünkü Yaratılış öncesi güçleri temsil ediyordu. Her durumda, Yeni İmparatorluk dönemine kadar, Eski Mısır'da toplumu yöneten sistemden başka etik sistem olmadı ve bu sistemin temel ilkesi uyumu sağlamak ve güce başvurmayı engellemekti. Sadece Yeni İmparatorluk'ta

din, ahlaki duygu ile din arasında bir ilişki kurarak tanrılardan duyulan korkunun inançlı kişiyi erdemli kılacağını öne sürdü.[18]

İnsan varlığı, ancak yaratılanı ya da yaratılmayanı tecrübe edebilir; onların özüne nüfuz edemez. Dolayısıyla, onları adlandıramaz. Mısır panteonu, böylelikle, Roma işgaline kadar, çokanlamlılık diye adlandırılabilen şeyi, yani anlam çeşitliliğini koruyacaktır. Bu çeşitlilikte, tanrısallık belirtilerinin anlamını az çok kavramanın olanaksızlığı şeklindeki egemen duyguyla, olayların ve eylemlerin göreceliliği duygusuyla karşılaşılır. Kargaşa yaratan ve saldırganlıkla özdeşleşen, krallığın düşmanı Seth böylece tanrı mertebesini ve olası yararlılığını koruyordu. Bunun kanıtı, *başlangıçtaki düzensizliğin yeniden ortaya çıkması olan yılan* Apopis, kötülüklerini, açlık, sel baskını, çekirge bulutlarını yayarken ve Ra'nın teknesi Yılan Apopis'in kum yığını üzerinde karaya otururken, canavarı esir alması ve dünyanın düzenini yeniden oluşturması için bizzat Ra, Seth'i görevlendirmişti. Demek ki "kötü" iyi oluyordu.

Şeytan'ı başka yerde aramayı deneyeceğiz. Örneğin şu yılan Apopis Şeytan olmasın? Gerçekten de, bir demiurgos olan Neith'in tükürüğünden doğan Aposis, isyan eder. Şeytan'ınkine benzer bir yazgı.

---

[18] "Egyptian Religion," *Encyclopaedia Britannica*, 1973, etik ile din arasındaki ilk bağın ilk ara dönem sırasında ele alındığını ileri sürer. Yaklaşık 2160'tan 2040'a uzanan bu dönemin bir paradoks tarafından belirlendiğini görmek ilginçtir: Yaşam orada daha katlanılır olmuştur, Eski İmparatorluğun son firavunu II. Pepi'nin ölümünden sonra bölgeler daha fazla özerklik kazanmışlardır. Dönemin metinleri toplumsal adalet ve kişisel erdemlere daha güçlü vurgu yaparlar. Yine de bu iyileşme, firavunların kısmi-tiranlığının kaybolmasının neden olduğu karışıklığa son vermez. Dönemin metinlerinde ve sanatında ülkenin ve kişisel bilinçlerin oldukça karanlık bir yansısı görülür. Eski Mısır tarihinde ilk kez birey, kendi yazgısına ilişkin melankolik bir bakış edinir; sanki yeryüzü mutluluğu perspektifi kendi sonunu aydınlatıyormuş gibidir. Birinci ara dönemden itibaren ölünün tanrıların krallığına doğrudan giremediğini ve oraya giriş hakkı elde etmek için savunma yapması gerektiğini belirtmek de ilginçtir.

Yine de Aposis Kötülüğü, imha edici güçleri temsil eden diğer tanrılardan daha fazla temsil etmiyordu. Çünkü, ilk kaostan ve metafizik bir kötülükten kaynaklanıyordu, dolayısıyla yaratılmamış olanla yaratılmış olan arasındaki bir çatışmanın tarifsiz ürünüdür. Yılan şeklindeki biçimi çağdaşlarımızı yanılgıya sürüklememelidir: Mısırlılarda, yılan her zaman topraktaki bir delikten çıkarken görüldüğünden, "yılan, büyümenin güçlerine ya da tanrısallıklarına eşlik eder."[19] İlkel yılan, yaratıcı tanrı Atum'un ilk ve son imgesidir.[20] *Ölüler Kitabı*'nda, babası Osiris'in intikamını alan Horus'la durum gereği özdeşleşen tanrı Men'in başında, iki tüy ya da iki yılanın, "tanrı Atum'un yüzündeki iki büyük yılan"ın[21] bulunduğu bir taç vardır.

İsyancı güçler ve Kaos'un olası habercisi olan yılanlar, demek ki, o kadar da kötü yürekli değillerdir. Yaratılış'tan önce gelen ve yararlı olabildikleri için yok edilmemesi gereken güçleri temsil ederler. Yaratılmış dünyayı örten, tüm yaşamın kaynaklandığı, fakat örneğin sel yağmurları ve felaket baskınları sırasında yıkıcı şekilde de ortaya çıkabilen tehditkâr ve hareketsiz *Nun*'un durumu da budur. Örneğin insanların isyanı sırasında, Her Şeyin Efendisi "bu ülke Nun durumuna gelecek," der.[22] Yılan, canavar Apopis'e şeklini vermiş olsa da, Kötü-

[19] Traunecker, a.g.e.

[20] Serge Sauneron ve Jean Yoyotte, *La Naissance du monde selon l'Egypte ancienne*, Doğu Kaynakları, Le Seuil, 1958; J.P. Allen, *Genesis in Egypt*, Yale Egyptological Studies 2, New Haven, 1988.

[21] *The Ancient Egyptian Book of the Dead*, University Texas, 1990.

[22] A.g.e., bölüm 17. Bu Yaratıcı diktası, Tufan'da insanlığı yok etmeye karar vermiş olan Tanrı'nın diktasını özellikle anımsatır. Mısır'ı tehdit etmiş bir tufan hakkında bilgimiz yoktur, fakat on bin yıl önce, son buz çağının sonunda Akdeniz'in yüzeyinin kayda değer oranda yükselmesinin Aşağı-Mısır'ın topraklarının büyük bölümünü su altında bıraktığı kesindir ve yerel toplulukların bunu hatırladığı varsayılabilir. Yine, daha yakın bir tarihte, Sahra'nın çölleşmesine yol açan iklim değişiklikleri sırasında Nil'in felaket bir biçimde taştığı da ileri sürülebilir.

lük amblemi değildir: Atmaca ve pislikböceği ile birlikte, Güneş-Tanrı Ra'nın üç kutsal hayvanından biridir. Daha anlamlısı, kobra Yukarı Mısır'ın beyaz tacının merkezi süslemesidir. Ve Mısır panteonu, diğer tehlikeli hayvanlara karşı daha fazla kuşku duymaz: Örneğin Osiris'in bedeninin koruyucusu olan tanrıça Selkis'in akrep kafası vardır; hem korku hem de bereket tanrısı olan Sobek'in timsah kafası vardır; hasat tanrıçası Ermutis'in de, Isis'in bir başka biçimi olan Meresger gibi bir yılan kafası vardır.

Bu, Mısırlılarda cin olmadığı anlamına mı gelir? Sürüyle cin vardır: Pasifik dinlerinde ve birçok başka dinde olduğu gibi, bu ikincil cinler hastalıktan ve felaketlerden sorumlu tutulurlar ve bunlar tektanrılı hayal gücünde olduğu kadar iğrenç ve dayanılmazdırlar: Örneğin *itici yüzlü cin, kurtlarla yaşayan cin* ya da *kendi dışkılarını yiyen cin*. "Bunlar, özellikle ölünün *Duat*'a ulaştığı beş günlük ara dönemlerde salgın hastalıklara yol açarlar." Yedisi bir arada ya da yedinin katı gruplar halinde dolaşarak mevsimlik hastalıklar yayarlar; bu, sanıldığından daha yaygın ve "modern" bir düşüncedir, çünkü, XIX. yüzyılın ortasında Pasteur'ün kanıtlamalarına kadar hastalıkların ve salgınların, bilimsel olarak kanıtlanması güç "miyasma"larla açıklandığı bir tıp ekolü vardı.

Cinlere *Akhu* denir ve çöl, karanlık, uzak yerler, sular gibi "düzenli dünyanın çevresini etkilerler."[23] Bu açıdan, bunlar inkâr edilemez biçimde, aynı yöreleri etkileyen bizim Şeytan'ın atalarıdır. Büyük bir olasılıkla Yahudiliğin hayal gücünü etkilemişlerdir ve Yahudilik de onları sonra gelen iki büyük dine aktarmıştır. "Kaosun bu hizmetkârları"nın yine de sınırlı simgeleri vardır. Fakat tanrı ve tanrıçalar kadar hizmetçileri de dahil, kırk tanrı, Sekhmet gibi aslan başlılar ve Sekhmet'le tanrı Ptah'ın oğlu Nefertum bunlar arasındadır.

---

[23] Traunecker, a.g.e.

Mısır kozmogonisinde yaratılış, Kaos'un hassas bir anıdır ve kendi içinde hiçbir İyi ya da Kötü ilke içermez. Etik, bir kez daha, insan toplumunun bir özelliğidir, yani dünyevidir. Mısır toplumunun temel yasakları, bizim anladığımız anlamda metafizik bir İyilik ilkesi dayatmaktan değil, yaşam kaynağı olan yaratılışın sürmesini güvenceye almaktan ibarettir. İlk Günah'a Mısır'da rastlanmaz ve arındırıcı ibadetler cenaze törenlerine ve tanrı heykellerine yöneliktir.

Mısırlılara göre, tanrılar dahil tüm dünya geçicidir: "Tanrıların ölümü, hangi tanrı olursa olsun, dinsel metinlerde sık sık belirtilmiştir," diye yazar Mısır uzmanı Moret bu yüzyılın başında. "*Hades'te Olup Bitenleri Öğrenme Kitabı* canlıların tanrısı Ra'nın, Tumu'nun, Khopri'nin mezarlarını ve ölülerin tanrısı Osiris ya da Sokaris'inkini anlatır. *Isis ve Osiris Hakkında* adlı kitabın yazarı [Plutarkhos] da şu geleneği anlatır: 'Mısır rahipleri sadece bu tanrının [Osiris] değil, genel olarak tüm tanrılarının bedenlerinin, kefenlenmiş ve kutsanmış olarak yeryüzünde bulunduklarını ve ruhlarının da gökyüzünde, parlak yıldızlar arasında bulunduklarını söylerler.' "[24] Tanrılar sadece ölümlülerin tapınmasıyla yaşarlar ve krallar ya da rahipler kutsal hizmette hata yaparlarsa güçten düşerler, çökerler ve çürürler.[25] Her biçimdeki tanrısallık Yaratılışın ve insan iradesinin ürünüymüş gibi görüldüğünden ne tanrısal ezelilik vardır, ne de mutlak İyilik ve Kötülük. Yeryüzündeki İyilik ve Kötülük Kaos ile yaratılış düzeni arasındaki mücadelenin yansılarıdır ve krallık iktidarı bu mücadelenin hakemidir. Dünyevi iktidar tarafından cezalandırılan insani ihlaller, Kaos'un içini dolduracağı bir boşluk yaratan ihlallerdir. Fakat Son'dan önce, Yaratılış art arda gelen başlangıçlardan başka bir şey değildir: Her akşam, gün batımında gökkubbe tarafından batıda yutu-

[24] Alexandre Moret, *Le Rituel du culte divin journalier en Égypte*, 1902, Slatkine Reprints, Cenevre, 1988.
[25] A.g.e.

lan tanrıça Nut, ertesi gün, gökyüzünde yükselmek için kalçalarını ayırarak yeniden çıkar.

Mısırlıya göre dünya, yıldızları ve Yaratılış'ıyla birlikte kuşkusuz son bulacaktır ve burada, bir başka yanılsamayı ortaya çıkarmak gerekir, bu da, Mısırlıların bitmiş bir zamanın yabancıları oldukları, yani iki kere yabancı olduklarıdır. Yani, inançlarının bizim için sadece tarihsel bir önemi vardır. Bundan daha yanlış bir şey yoktur, çünkü Antik Mısır dini kendi eskatolojisini, yani sona ilişkin kendi bakış açısını içerir; hatta bunu başkalarından çok daha önce kapsamıştır, kuşkusuz eski İran diniyle ve Asya dinleriyle aynı zamanda. Bu kavram görece gizli olsa da var olmuştur. Yunanlılar, zamanın sona ereceği ve ardından bir Altın Çağ'ın başlayacağı, bunun da yeni ve dengeli bir dünya olacağı fikrini Mısırlılardan almışlardır. *Deniz Kazasından Kurtulan Adam* ve *Atum ile Osiris Arasında Söyleşi* gibi metinlerde bunun yansıları bulunur.[26] Ve biz de bu fikri Yunanlılardan aldık.

O dönemde, belki, Mısırlının inancı sayesinde neşe içinde, sayısız sevimli tanrı tarafından bilgelik ve ağırbaşlılıkla korunduğuna inanılabilir. Bundan daha yanlış bir şey yoktur: Mısır mitolojisinde, kardeşi Osiris, Seth'in tuzağına düşünce İsis'in döktüğü gözyaşları başta olmak üzere, bolca gözyaşı vardır. Çünkü, kardeşi Osiris'in başarılarını kıskanan Seth, bir şölen gecesinde Osiris'in sarayına göz kamaştırıcı bir şekilde süslenmiş bir tabut getirmiş ve bunu boyutları en uygun olan kimseye armağan edeceğine dair söz vermişti. Osiris bu meydan okumayı safça kabul edip anında tabuta yatınca, Seth'in yetmiş suçortağı kapağın üstüne atlarlar ve çivilerler. Sonra, kurşun eritip tabutu tıka basa doldururlar ve nehre atarlar, nehir de tabutu denize doğru götürür. Bunun üzerine İsis iki gözü iki çeşme ağlar ve

[26] Sir E.A. Wallis Budge, *Egyptian Religion: Egyptian Ideas of the Future Life*, a.g.e.

üzüntü işareti olarak saçlarını keser, sonra da tabutu aramaya çıkar. Dalgalar tabutu Fenike'deki Byblos sahillerine taşımıştır. Orada, harikulade bir ağaç tabutu korumak için etrafında dal budak sardı ve İsis ağacı ve tabutu böylece buldu. Tabutu alıp bir kayığa yerleştirdi ve denize açıldı. Denizde tabutu açtı, yüzünü kardeşinin yüzüne dayadı, öptü ve ağladı.[27]

Ezeli gözyaşları; bunların yankısı, granit ve güneş Mısır'ının aynı zamanda üzüntüye, acıya, sıkıntıya da duyarlı olduğunu göstermek için titreşir. Burası, sadece sütunlu odaların, dev taşların ve sfenkslerin ülkesi değildir. Heykellerin gülümsemeleri, papirüslerde daha iyi ortaya çıkan ölümlülerin ıstırabını unutturmamalıdır. Mısırlı da ölümü az çok kavrıyordu.

Fakat Mısırlının ölümü, ortaçağın bize miras bıraktığı Ligier Richier'nin korkunç heykelindeki gibi iblislerin kemirdiği ceset görüntüleriyle ve kemirilmiş iskeletinin üzerindeki lime lime etleriyle Yargı günü dirilen bizim karanlık ve kirli ölümümüz değildir; tanrıların krallığına temkinli ve görkemli bir girişitir. Tenin çürümesi Mısır'da da bilinmektedir, fakat ilahi merhamet sayesinde bundan kurtulunabilir. *Ölüler Kitabı*'nın, Yok Olmayan Beden Bölümü adı altında bilinen "Osiris'e Övgü" bölümünde bunun çok sayıda kanıtına rastlanır:

"Ey benim ilahi babam Osiris, sana şükürler olsun! Bedenimin azalarını güzel kokularla ilaçlayabilmen için, evet, ilaçlayabilmen için geldim sana, çünkü yok olmak ve hiçliğe karışmak istemiyorum, kutsal babam Khepera gibi olmak istiyorum, onun kutsal kişiliği asla çürümemiştir. Gel, ve öyle davran ki, soluğuma hakim olayım, ey sen, rüzgârların efendisi, sana benzeyen kutsal varlıkları ululaştıran sen. Güç ver bana, güçlü kıl beni. Ey, tabutun efendisi. Sonsuzluk ülkesine girmemi sağla, tıpkı sana sağlandığı gibi, sana ve baban Tenu'ya, Ey, bedeni çürüme nedir bilmeyen sen... Kurtlar beni gördüklerinde

[27] A.g.e.

benden korkup dehşete düşsünler ve benim ölümümden sonra bütün yaratıklar, hayvanlar, kuşlar, balıklar ya da kurtlar ya da sürüngenler için de aynısını yap. Ve öyle davran ki, yaşamdan ölüm doğsun."[28]

Mısırlının sıkıntılara yabancı olmadığını, fakat tanrısallığa olan inancının onu umutlu kıldığını bir kez daha gösteren görkemli ve dokunaklı metin.

Ezeli bir Şeytan ve lanetlilerin beden ve ruhlarının Nihai Yargı'nın ardından sonsuza dek bu şeytanın işkencelerine maruz kalacağı kavramı bilinmediği gibi tasarlanamaz bir şeydir de. Ruhun kurtuluşu kavramı da, yok oluşu da bilinmemektedir. Her şeyin kaçınılmaz ölümü ve başlangıçtaki Kaos'a geri dönüş fikriyle biçimlenmiş Mısır uygarlığı kendisini, din dahil, insan toplumunun yansısı olarak kabul eder. Bu uygarlık, gökyüzü olan tanrıça Nut'un yay biçimli büyük gövdesini açılmış kollarında tutan uzam demek olan tanrı Şu'yla karşılaştırılabilir. Şu ölecektir ve gökkubbe de çökecektir. Dogması olmayan, mitlerden ve ibadet kurallarından oluşan bu din, insan davranışları üzerine, insan doğası ya da genel olarak Doğa üzerine olduğundan daha fazla etik yargıya sahip değildir. Tanrısallığa ve onun yeryüzündeki temsilcileri olan krallara saygı gösterilmesinden başka bir şey istemez. Mısır dini, Yunan'la birlikte, insan varlığını ve Yaratılış'ı karşıt güçlerle uyum içerisinde tutmayı hedefleyen son büyük dindir. Dolayısıyla, Şeytan'ı tasarlayamazdı.

Tanrıların bile öldüğü bir uygarlıkta, sonsuz lanetlenme düşünülemezdi.

---

[28] A.g.e.

11.
AFRİKA
DİNSEL EKOLOJİNİN BEŞİĞİ

Afrika'nın adım adım yok oluşu üzerine – Batılı canlıcılık kavramı ve bu kavramın yüzeyselliği üzerine – Bütün Afrika dinlerinin yaşamı kutlaması üzerine – Tüm Afrika tanrılarının ikili karakteri üzerine – Siyah panteona bir Şeytan dahil etmenin olanaksızlığı üzerine – Afrikalıyı yöneten Kozmos'ta kaynaşma duygusu üzerine.

Hâlâ Afrika'dan söz edebilir miyiz? Bütün yüzyılların en iğrenci olan bu yüzyılın sonunda, Güney Afrika'da gecikmiş ve hâlâ beyaz bir özgürlüğün sancılarıyla yırtılan, "Somalili yumurcakların ellerindeki otomatik silahların yoğun ateşiyle, Angola'da can çekişen ideolojilerin geğirtisiyle, güçsüz Batılı güçlerin ve hem Şeytan'ı hem de Tanrı Baba'yı satan karanlık küçük şeytanların entrikalarının yerleştirdiği megaloman otokratların taşkınlıklarıyla yırtılan, herkesin ve özellikle kim olursa onun gizli servislerinin kurtları tarafından yaşlı bir ağaç gibi kemirilen, kabileleri arasındaki düşmanlıklarla parça parça koparılan, tarımı ve bilgi işlemi öğretme iddiasındaki uluslararası örgütlerin vahşi kaygısının belini büktüğü, kolalı yakalı zombilere büyük sıcakların ortasında kırmızı Burgonya şarabı satan klimalı restoranların, Amerikan *sitcom*'u satan televizyonların, açgözlü akbabaların incliğinin görüldüğü havaalanlarındaki Batılı taşkın gençler tarafından aptala çevrilen bu kıta hâlâ mevcut mudur? Hangi Afrika? Eğer birinin aklına Afrika'dan söz etme fikri gelirse, André Gide'in *Kongo Yolculuğu*'unun bir anlamda ikinci cildi olan Michel Leiris'in güzel ve hüzünlü kitabı *Hayalet Afrika*'nın adını hatırlasın; Beyazların lokomotifini taklit etmek için "çuf çuf" yaparak ve ak tolgalı kasklar takan Britanya İmparatorluğu'nun saçma albaylarını temsil etmek için başlarında yumurta kırarak Beyazların dünyasını cinlerden kurtarmaya çalışan Afrikalıların görüldüğü Jean Rouch'un korkunç ve mükemmel filmi *Çılgın Efendiler*'i unutmasın.

Hangi Afrika? Pek az Afrikalı olan Magrep değil, geçmişte tek bir krallıkta birleşmiş olan Nil Vadisi'nin kesik çiçeği Mısır da değil, İs-

panyol ve Fransız hayaletlerin gezindiği Sahra hiç değil. Gettolara başka bir ad vermek için Güney'in Beyazları tarafından kurulmuş hayali devlet Ciskei mi?

Şeytan'ı Afrika'da aramak mı? İnandırıcı bir şey mi bu! Çünkü bu kıtada ortalığı kırıp geçirmiş tek Şeytan beyaz adamdır: Kipling'in göklere çıkardığı imparatorlukların korkunç kurucusu ve genellikle canlı abanoz ya da cansız fildişi ticareti yapan, "dehşet, dehşet!" diye haykırarak yaşamı korku içinde son bulan Conrad'ın kahramanı, *Karanlığın Yüreği*'nin Kurtz'unu alçaklıkta geri bırakmayan kardeşi, Avrupalı sömürgecidir o. Anavatanında İnsanlığın Kurtuluşu ve ruh üzerine söylevler ve çığlıklar atarken, bir ruha sahip olduğunu kabul etmediği Siyah Adamı Atlantik-ötesinde satmak için iğrenç gemilere, yakacak kütük gibi yerleştiren sömürücüdür o.

XVI. yüzyılda Doğu Afrika'nın zengin metropolü Malindi'ye varan Vasco de Gama burada, Avrupa uygarlığıyla kıyaslanabilecek bir uygarlık düzeyi bulunca şaşırmıştı. Sadece şunları hatırlayalım: "1500'e doğru, kitap ticareti Timbuktu'da ekonominin önemli bir kolu haline geldi," ve "gezgin satıcılar o dönemde kırk bin kişiden oluşan şehrin bilginler ve bilgelerle dolu olduğunu anlatırlar."[1]

Evet, hangi Afrika? Geriye ne kaldı? Kuzey'in sanayi faaliyetlerinin dünya ikliminde yol açtığı değişimin sonuçlarına ilk olarak maruz kalan ve bir türlü tükenmeyen bir dünya üzerine kitaplar. Afrika kültürlerinden geride kalan şeyde Şeytan'ı aradığım bu anda, yüz milyon Afrikalı kuraklık nedeniyle açlık tehlikesi altında! Kitaplar, diyordum: Ne yazık ki çok az, çünkü yazı yakın döneme aittir ve keşfedildiğinde Afrikalılar bundan yararlanmadılar. Son buzul dönemini izleyen aşırı bol yağışların Sahra'yı yemyeşil ve av bakımından zengin, insanın var olduğu bir bölgeye çevirdiği İÖ X. bin yıldaki Afri-

[1] Gert Chesi, *Les Derniers Africains*, Arthaud, 1978.

ka'nın nasıl bir Afrika olduğunu asla bilmeyeceğiz; ya da pek az şey bileceğiz. Orada bir uygarlık vardı; belki birden çok, bunu hiç bilmiyoruz, fakat Tassili kaya resimleri orada avcılar olduğunu ve bu avcıların bir mitolojisi bulunduğunu göstermektedir.

İÖ ikibin beşyüz yıl önce, doğuda Mısır siyah firavunların II. ve esrarengiz hanedanlığına eriştiğinde ve kuzeyde Tuna'daki topluluklar Batı Avrupa'yı istila etmeye başladıklarında Sahra kuraklaşmaya başlıyordu. Sahra'da yaşayan topluluklar güneye akın ettiler, Kalahari çölündeki Boşimanların bu göçün son kalıntıları olması olasıdır. Bu insanlar hangi tanrılara tapıyorlardı? Sır! Afrika'nın geçmişi hakkında hemen hemen hiçbir şey bilmiyoruz. Anıtları, eğer kalmışlarsa, muammalıdır. Tıpkı 1928 yılında Leo Frobenius tarafından bugünkü Zimbabwe olan Rodezya'da keşfedilen, görece yakın tarihli tapınak gibi. Kime adanmış olduğu bilinmediği gibi tarihleme bile yapılamamıştır, çünkü ona atfedilen yıl farkı, İS XII. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar beş yüzyılı kapsamaktadır.

Tarih dönemi Afrika bilgimiz kısmen daha belirgindir. 1177 yılında Papa III. Gregorius hayali "Rahip Jean"a bir mektup gönderdiğinde nereye göndereceğini bile bilmiyordu! Hıristiyanlığın dostu kabul edilen bu zorba hükümdarın süreğen efsanesi coğrafi olarak XV. yüzyıla bağlanır: Aksum hanedanının halefi Habeşistan kralı olduğu kabul edildi. Bu hükümdar gerçekten de o dönemde Hıristiyandı. Doğu Afrika, başta Frumentius –ilk *abuna* ya da Habeşistan piskoposu ve Kıpti kilisesinin (yani İskenderiye kilisesinin) kurucusu– olmak üzere IV. yüzyıldan itibaren Suriyeli seyyah keşişlerce Hıristiyanlaştırılmaya başlanmıştı. Denizden yaklaşık 3 bin metre yükseklikte, bugünkü Dicle'de bulunan başkenti Aksum'dan dolayı Aksum denilen krallık çok daha eskiydi: Aksum'un *Habeş Kitabı* krallığın binlerce yıl önce, yani Hıristiyanlıktan önce kurulmuş olduğunu ileri sürer.

Peki, kim kurmuştu? Krallığın eskiliği kuşkusuz yerel bir şişirme

değildir: Homeros'un şiirlerinde bu bölgede oturan Etiyopyalıların izlerine rastlanır. Kimdir bunlar, nereden gelmişlerdir? Anıtların üzerinde ortaya çıkarılan Saba dili, Yunanca ve Gez dilindeki bazı yazıtlar, Habeş tarihinin kırıntılarını bulmayı sağlar. Aksum'un İÖ II. bin yılda ve belki daha önce, Kızıldeniz'i aşarak Arabistan'dan gelen Samiler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmektedir.[2] İlk yerleşenler onlar oldu, çünkü o dönemde Kush ya da Punt krallığı denen bölgenin ilk sakinleri olan Etiyopyalılarla, yani "karanlık yüzlü insanlar"la yapılan savaşlar sonucunda kendi iktidarlarını kurdular. Kayalarda yonttukları ve Baalbek'in çağdaşı olan olağanüstü yekpare taş anıtlar Güneş'e taptıklarını söylememizi sağlar.

İşte birçok soru: Sadece Etiyopyalılardan söz edersek, Samilerin gelişinden önce Etiyopyalıların dini neydi? Ve onlar kendi Güneş kültlerini dayattıklarında dinleri, açıkça ithal edilen Hıristiyanlıkla nasıl karıştı? Gerçekten de Aksum krallığı gücü dolayısıyla yaklaşık VII. yüzyıla kadar refah içinde ilerledi. Antik Etiyopya'daki dinler kabarışı –ilk Afrika dinleri, Sami dinleri, Hıristiyanlık; bugünkü Zula olan Adulis limanı Akdeniz'deki büyük bir alışveriş merkezi[3] oldu-

---

[2] C.F. Rey, *The Real Abyssinia*, Londra ve Philadelphia, 1935. Doğu Afrika'da ve genel olarak Kızıldeniz'in iki yakasında Sami ve özellikle Yahudi varlığının süresi ve önemi genellikle bilinmemektedir. Bunlar, burada belirttiğim, bilimsel olarak desteklenen orijinal bir varsayıma esin olmuşlardır. Bu varsayıma göre İncil'in önemli bir bölümü Filistin'de değil, Arabistan'da, Mekke'nin güneyinde yazılmıştır: Kamal Salibi, Beyrut eski Amerikan Üniversitesi'nde tarihçi ve arkeolog, *La Bible est née en Arabie*, Grasset, 1985.

[3] Akdeniz'le Kızıldeniz arasında deniz ticaretinin belirtilmiş olması şaşırtabilir. Gerçekten de, bugünkü Süveyş Kanalı'ndan çok önce, günümüzdekiler gibi su içi derinliği düşük seviyeli teknelerin Akdeniz'den Kızıldeniz'e ve Kızıldeniz'den Akdeniz'e geçmelerini sağlayan yollar vardı. Yaklaşık olarak İÖ iki bin yılında açılmış olan bu kanalların ilkinin iki parçası vardı; birincisi, Tumilat Vadisi ve Acı Göller yoluyla Nil'in Pelusim kolunu bağlıyordu; ikincisi Kızıldeniz'e kadar uzanıyordu. Bu kanallar sık sık kumla doluyordu ve firavunlar döneminde ticari ve politik istemler doğrultusunda temizlenmişlerdir. İÖ 510'a doğru Büyük Darius kanalları onardı ve genişletti. Bu kanallar Plo-

gından Helenistik ve Roma dinleri, Mısır dininin kalıntıları, Yahudilik, diğer Asya dinleri– hakkında son derece şematik bir fikre sahibiz. Bu karmakarışık yumakta şu ya da bu inancın kökenleri nasıl ayırt edilebilir? Şu ya da bu halkın Kötülük fikrinden ilk olarak hangi biçimde kurtulduğunu nasıl bilebiliriz?

Afrika üzerinde Asya etkilerinin tarihini kabaca biliyoruz. Bu etkiler, çömlekçilik ve tarımcılık konusundaki bilgilerini getirerek İS V. yüzyıla doğru Endonezya'dan gelen Malezya-Polinezyalı gemicilerin girişimiyle Bantular üzerinde görülmüştür. Bantuların, bilgilerini kabilelerinin dışına yayıp yaymadıkları bilinmemektedir, tıpkı Benin kültürünün Avrupa ortaçağında şaşırtıcı bir biçimde yayılmasının bilinmemesi gibi.

Aynı şekilde, örneğin VI. yüzyılda Aksum kralı Kaleb'in ya da El-Esbaha'nın sefer düzenlediği Güney Arabistan'ın gizemli Yahudi devleti aracılığıyla Doğu Afrika üzerindeki Yahudi etkileri hakkında da hemen hemen hiçbir şey bilinmemektedir.

Çılgınca bir kibir içindeki Batı, Afrika'yı, açgözlülüğüne sunulmuş ölü bir toprak olarak kabul etti her zaman; oysa orada, VII. yüzyılda İbrahim adlı bir Afrikalı dünyanın yazgısıyla oynadı ve Hıristiyanlığın en büyük rakibinin yaratılmasına katkıda bulundu: O, Muhammet'e ve işkence altındaki yandaşlarına cömertçe kapılarını açan bir Aksum kralıydı. Misafirperverlik göstermemiş olsaydı Peygamber ve yandaşları kuşkusuz yok olurlardı. İlk olarak İngiliz tarihçi Edward Gibbon'un gözlemlediği gibi, doğmakta olan İslam dininin güç kazanmasını ve günümüzde Cebeli Tarık'dan Endonezya'ya kadar uzanan bir imparatorluğu önce askeri sonra manevi olarak fethetmesini sağlayan bu İbrahim olmuştur. Demek ki Afrika, dünyanın

---

temaik ve ardından Roma dönemine kadar kullanıldılar. İpek Yolu, Asya ile ticareti tekelleştirdiğinde bu kanallar sonunda kumla dolup tıkandılar. ("Kanallar" ve "Süveyş Kanalı," *Encyclopaedia Britannica*, 1962.)

yazgısını birçok biçimde değiştirmiştir.

Afrika üzerindeki etkilerin listesi çıkarılırken özellikle Hıristiyan etkisi nasıl ihmal edilebilir? Çünkü genellikle XIX. yüzyılın büyük sömürge imparatorlukları olan Britanya, Fransız ve kimi zaman unutulan Alman imparatorluklarıyla birlikte gelen misyonerlere kadar Afrika'nın Batı etkisinden uzak olduğuna inanılır. Bu yanlıştır. XV. yüzyılın ortasından itibaren Portekizliler, bugünkü Gana'daki Elmina'dan Kongo'ya kadar Batı Afrika'yı Hıristiyanlaştırmaya giriştiler ve *manikongo* denen krala ve uyruğundaki birçok kişiye din değiştirtmeyi başardılar. Bu Hıristiyanlaştırma bazı çalkantılara neden oldu, çünkü hükümran Portekiz ile dostluğunu aniden bozdu ve misyonerlik faaliyetlerine geçici olarak son verdi. Bununla birlikte, sonraki yüzyıllar boyunca başka girişimler gerçekleşti ve bu girişimlerden çok karışık dinler doğdu. Afrika halklarının büyük kızmı göçmen olduğundan, dinlerinin kökenlerini olduğu kadar Hıristiyanlıkla ilişkilerinden doğan bağdaşık dinlerini de hayal etmek olanaklı değildir. Çünkü, kısmen sürekli kabile göçleri nedeniyle Afrika dinleri kronik değişkenlik durumundadırlar ve etkilere örneğin Asya dinlerinden çok daha açıktırlar.

Örneğin 1927'ye kadar, Gabon'daki Ekvator ormanlarının Bwiti'leri, bu çok karışık dinlerden birini uyguluyorlardı. Bu din, aslında bir başka kabile olan Mizogo'lar tarafından kurulmuştu ve paradoksal olarak bu karma din, Hıristiyan misyonerlerin faaliyetine engel teşkil ediyor gibiydi. "Hıristiyan seremonileri, mumlar, mihraplar, haçlar ve sunaklarla Hıristiyan bir din uyguluyorlardı, hastalıkları cin çıkarma yöntemiyle iyileştiriyor ya da düşmanlarını kanlı törenlerle lanetliyorlardı."[4] Eskiden Hıristiyanlaştırılma yolunda olan Afrika şimdi İslamlaştırılma yolundadır; en azından kıta savaşlarla bölünmediği

[4] Chesi, *Les Derniers Africains*, a.g.e.

zaman (Sahel'in açlıktan ölen insanlarının Tanrı'ya da Şeytan'a da inanacak zamanları yoktu.)

Daha kötüsü, Afrika dinlerinin imhası, ithal edilen iki dinin, Hıristiyanlıkla İslamın Kara Kıta'ya geçmişte bilinmeyen bir mezhepçilik sokmalarıyla hızlanmıştır. Örneğin Güney Kamerun Kirdileri Müslüman Fulbe'lerin baskısı altına alınıp aşağılanmışlardır, daha sonra dinsel ve kültürel bir gettoya atılmışlar, dağıtılmışlar ya da köle olarak satılmışlardır. "Fulbe'lerin kölelik uygulamasına son vermeyi başaran [XX. yüzyılın başında] Alman sömürge rejimi oldu."[5]

Bundan çıkan sonuç, günümüzde, "katışıksız" bir Afrika dinini incelemenin olanaksız olduğudur ve bir yandan Afrika dinleri arasında ve diğer yandan Afrika dinleriyle Hıristiyanlık ve İslam arasında gerçekleştirilen karışımlar sonucu bütün Afrika inançları yaklaşık olarak aynı ortak temelden kaynaklanırlar.

Etnologların son tanıklıklarından, yaklaşık biçimde, bilindiği gibi, Afrika mitolojileri mitlerle ve efsanelerle doludur, ancak Afrika kıtası denen bu engin hintkirazının bir ucundan diğerine gerçekte sadece iki kötülük vardır: Kuraklık ve ölüm. Aslında bunlar iç içe girerler, çünkü kuraklık ölüm demektir. Savanalardan cangıllara, yaylalardan dağlara ancak su varsa yaşam vardır. Afrika etnolojisinin en ünlü eserlerinden biri olan *Su Tanrısı*'nda "Nommo [su] olmasaydı ... yeryüzü yaratılamazdı; yeryüzü yaratıldı ve yaşamı sudan aldı," der, Dogonların belleği Ogotemmeli.[6]

Kökenleri bilinmeyen Afrika dinleri dünyanın en eski dinleri arasında yer alırlar, çünkü Kara Kıta insan soyunun tohum verdiği iki kıtadan biridir, diğeri hakkında daha geniş bilgi sahibi olunan Asya'dır. Antropoloji insan soyunun Lucy'den Doğu Rift bölgesinde keş-

[5] A.g.e.

[6] Marcel Griaule, *Dieu d'eau*, Fayard, 1966.

fedilen ön-hominien'e, *homo sapiens*'e, oradan da bize, *homo sapiens sapiens*'e art arda dönüşümlerle oluştuğunu düşünür.[7] 1980'li yıllardan beri insanın tek bir odakta ortaya çıktığı artık varsayılmamaktadır ve insan soyunun gezegen üzerinde dağılımı üzerine bir varsayımda bulunmaya kimse girişmemektedir.[8] Martin Bernal[9] gibi, Afrikalıların, "yakın" bir dönemde, yani İÖ XV. yüzyıla doğru Akdeniz'i aşarak tüm diğer kültürlere kaynaklık ettiğini ileri sürmek için çok cesur olmak gerekir. İleri sürülebilecek tek şey, Nübye kökenli siyah bir Afrika kültürünün gerçekten de Mısır kültürünün doğmasına yol açtığıdır. Ve varsayılabilecek tek şey, bulundukları yerde, belki de Afrika savanlarında farklılaştıktan sonra Afrika topluluklarının güneyden kuzeye doğru çıktıkları ve önce Ortadoğu'ya, ardından da diğer kıtalara dağıldıklarıdır. Fakat bu varsayım çok temkinli ele alınmalıdır, çünkü gerçekten de insanlığın atalarının, Neandertal insanın, sonra Cro-Magnon insanın Afrika'dan, yalnızca Afrika'dan dağıldığını belirten bir şey yoktur.

Fakat, dinsel duygu insanda doğuştan var olduğundan Afrikalıların tanrıları ilk hayal edenler arasında yer aldıkları söylenebilir. Bu tanrıları asla bilemeyeceğiz, çünkü Afrika dinlerinin tek aktarım biçimi sözlü gelenektir. Sadece bin yıl öncesinin Afrika dinlerinin ne olduğunu hayal etmek bile olanaksızdır. Afrika sanatının temel malze-

---

[7] Donald Johanson ve Maitland Eley, *Lucy, une jeune femme de trois cent cinquante mille ans*, Robert Laffont, 1983.

[8] Yayılmacılık, yeryüzüne insanın bir ya da iki merkezden dağıldığını ileri süren teoridir. Hint-Avrupa merkezli bir varsayımdan yola çıkan bu görüş, Pasifik ve ardından Fırat-Dicle bölgesinde insan toplanmasına ilişkin yanılgıları nedeniyle bir kenara atılmıştır.

[9] *Black Athena – The Afroasiatic Roots of Classical Civilization*, 2 cilt, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey, 1991. Antik dünya üzerindeki Afrika ve esas olarak Mısır etkilerinin arkeolojik ve dilbilimsel kanıtları açısından son derece zengin bu eser, yine de aşırı bir sistemleştirmeye ve Mısır ve Sami etkileriyle özellikle Afrika etkilerinin karışımına yönelir.

mesi, saklanması güç bir madde olan odundur. Benin sanatının bronz eserleri hariç, en eski Afrika nesneleri genellikle iki yüzyıllık bile değildir. Bir mitolojinin diğeri üzerindeki etkilerini ya da bir dinin diğerinden nasıl türediğini ancak çok kısmi olarak tasarlayabiliriz.

Afrika dinlerinin tümünün belirgin özelliği, bilgi-işlemin ikili sistemini çağrıştıran iki kutup ya da değer arasında örgütlenmiş olmasıdır: Yaşam ya da hiç, 1 ya da 0, daha aşağıda ayrıntılı verilen şu farkla ki, her iki değer arasında mantıksal karşıtlık yoktur. Yabancı kültürleri, özellikle –saf olduğu kadar ayrıksı da olan– "ilkel" denen kültürleri kavramayı oldukça olanaksızlaştırmış olan ve bir "ilerleme"ye dayanan (tek bir Tanrı'ya inanç nasıl bir ilerlemedir?) Avrupa-merkezcilikten uzak durmayı başarırsak ve sergileyenler için aşağılayıcı olduğu kadar hakaret edici de olan egzotizmin incik boncuğunu reddedersek şunun farkına varırız: Afrika dinlerinin güzelliği mitlerinin çokluğunda değil, organik doğalarındadır. Ganalı ya da Sudanlı Afrikalı kendiliğinden dindardır, çünkü varoluşun bile büyülü olarak ortaya çıktığı bir dünyada yaşar. Din sadece doğum, ölüm, sünnet, evlilik ya da hasat törenleri gibi düzenli seremoniler vesilesiyle ortaya çıkmaz, tüm bireysel ve toplumsal davranışlara sinmiştir. Afrikalı bir entelektüelin şaka yoluyla dediği gibi, "Kara Afrika çaresiz bir biçimde dindardır."[10]

---

[10] Yine de bu dinselliğin, kimi zaman aşırı bir biçimde kültürsüzleşerek ya da – Batı'dan kopya edilen ve büyük masraflarla inşa edilen bazı binaların gösterdiği gibi– başka kültürleri benimseyerek yok olmadan önce tamamen Afrikalı, yani geleneksel dinlerle ilgili olarak bozularak gittiği konusunda kuşku duyulabilir. Afrika'nın büyüyen şehirleşmesi ve televizyon ağlarının girmesi, esas olarak, geleneksel kırsal yapılara dayanan dinlerin ayakta kalmasına pek katkıda bulunmazlar. Yine de, çok sayıda Afrika uzmanı, Hıristiyanlık ve İslam gibi yeni dinlerin, geleneksel dinlerin etkisini hissedilir biçimde değiştirmediklerini ve sadece yerel mitolojileri zenginleştirdiği düşünürler. Gerçekten de, günümüze kadar Afrika'da, Hıristiyan ve Müslüman simgelerinin, ilave korumaların garantisi olarak yerel fetişlere eklendiği sıkça görülen bir durumdur. Bu "birleşme yoluyla bağdaştırmacılık" biçimi yine de ender bir du-

Belirli zamanlarda bir ibadet yerine gidilerek, sonra katılınan ibadet kurallarına en ufak bir göndermede bulunmadan geri kalan zamanda olağan ya da olağandışı faaliyetlerle uğraşılarak "görevlerin yerine getirildiği" diğer dinlerden farklı olarak, kimi zaman Avrupalının gözünde görülmeyecek kadar zavallı olan, birkaç tohum, biber, otlar, cılız bir kümes hayvanı, kurutulmuş balık, meyveler ya da köklerden ibaret ürünlerini satmak için pazara giden Kenyalı ya da Sudanlı tarımcı, refahını ya da yenilgisini belirten Kadir-i Mutlak bir güçle, anında, hiç çaba sarf etmeden ilişkiye girer. Fakat amacı yaşamın tüm görkemiyle kutlanmasıdır, burada Şeytan'ın yeri yoktur ve olamaz, çünkü yaşamın tek karşıtı ölüm olduğundan Şeytan var olamaz. Gökyüzünden yağmurun düşüşünün, iyiliksever bir Kadir-i Mutlak gücün armağanı ve de öfkesinin işareti olarak kabul edildiğini, her durumda sıcak bir meteorolojik cephe ile soğuk bir cephenin karşılaşması olarak değil, kozmik bir hareketin ifadesi olarak kabul edildiğini anlamak için XX. yüzyılın göbeğinde bir Afrikalının uzun bir kuraklıktan sonra ilk yağmurları kabul etmek için dinsel vecd ifadesi olarak kollarını kaldırışını görmek gerekir.

Canlıcılık kavramı, Afrika dinleri üzerine Batılı bakışı, önce beylik düşünceler, sonra da önyargılar haline getirerek uzun süre yıpratmıştır. Arap ve Avrupalı sömürgeciler için, sonra da Hıristiyan ve İslam misyonerleri için Afrika mitlerinin ve efsanelerinin çeşitliliği ve panteonlarının zenginliği, Afrika dinlerinin, çocukça olmasa da çocuksu olduğu ve Afrikalıların hayalgüçlerini baobab, yılan ve ırmak ruhlarından evrenin yaratıcısı bir Büyük Tanrı kavramına yükselte-

---

rum değildir: Şintoculuk, Budizmi benimsediğinde Eski Japonya'da bu durum görüldü. Bazı Müslüman Çerkez kabileleri, bu yüzyılın başına kadar Hıristiyan Paskalya'sını kutluyorlardı. Ve yazar, Yukarı-Mısır'da, kendi evinde, inançlı Müslümanların bir hastalık ya da erkek çocuk doğurması istenen bir gebelik gibi durumlarda Aziz Georgios'a –"Mari Guirguis– ya da Aziz Antoine'a –"Mari Antun"– yakardıklarını görmüştür.

meyecek oldukları yanılsamasını yaratmıştır. Bu önyargıyı, bütün kültürlerin en korkuncu olabilecek "medyatik" kültür yaymıştır ve örneğin birçok yerde Afrikalıların fetişlere "tapıkları" ileri sürülmüştür. Tam bir cehalet; çünkü Afrikalılar fetişlere "tapmamışlardır," tapınma (bu aslında aşırı bir ifadedir) fetişlerin temsil ettikleri ve etraflarında, tanrı rızası için yapılan kurban törenlerinin örgütlendiği cinler ve ruhlar için geçerli bir ifadedir.

Ateizmle canlıcılığın denkleme sokulmasından daha yanlış bir şey yoktur: Canlıcılık ya da ruhlara tapınma, başlangıç olarak, tektanrıcılığın kavramlarına özdeş değilse de son derece yakın olan ruhun ölümsüzlüğü kavramından başka bir şeye dayanmaz; bunlarla arasındaki temel farklılık ruh kavramını insandan başka varlıklara da yaymasıdır. Afrika kültürlerindeki her yerde mevcut dinsel duygu buradan kaynaklanır. Afrikalı için, Tanrı'nın yarattığı her şey Tanrı Nefesi'nin bir parçasını içerir[11] ve en keskin zekâ bile onun tüm sırlarına vakıf olamaz. Örneğin Sudan'daki Dinkalar ve Şilluklar evrensel dengenin bağlı olduğu tanrısallığın bir bölümünün her varlıkta var olduğuna inanırlar. Bir insan yaşlandığında ya da ciddi olarak hasta olduğunda tanrısallık yanının çöküşü genel bir felaket endişesi yaratır. Bu

[11] Canlıcılığın (Alman fizikçi ve kimyacı Georg Ernst Stahl'ın, evrensel bir can teorisini belirtmek için XVIII. yüzyıl başında ortaya attığı terim) incelenmesi, bir yüzyıldan fazla bir süre boyunca, Sir Edward Burnett Tylor'un 1871'de yayımlanan *Primitive Culture*'den başlamak üzere, oldukça zengin bir külliyata yol açmıştır. Taylor'a göre canlıcılık, tanrısal bir gücü tasarlayamayan cansız ile canlı arasındaki farktan etkilenen aşağı bir kültürün ürünüdür; Tylor'a göre canlıcılık, ruhlardaki bir inanca indirgenmiş bir dindi ve dinler tarihinin, tektanrıcılığa geçmeden önce, çoktanrıcılığın başlangıcındaki ilkel bir evresini oluşturuyordu; tarihin anlamı şeklindeki Hegelci yanılsama bu yorumda fark edilecektir. Andrew Lang'a göre, 1898'de yayımlanan *The Making of Religion*'da, canlıcılık, tersine, Helenik dinde olduğu gibi, mite dönüşmüş bir kahramanlar kültünden kaynaklanıyordu. Modern antropoloji, canlıcılığın katı yorumlarını tamamen terk etmiştir. Canlıcılıkta, modern ekoloji akımlarıyla çarpıcı biçimde birleşen "kozmobiyolojik" bir din görürler.

kabilelerde hastaların ve can çekişenlerin öldürülmelerinin (ya da geçmişte böyle yapılmasının) nedeni budur. Neredeyse bütün Afrika dinleri bu kozmik yöne tanıklık ederler.

İkinci olarak, Afrika dinlerinin büyük bölümü, evrenin yaratıcısı İlahi bir Tanrı'nın varlığını ileri sürerler. Kısmen antropolojik tespitlerden güç alan karşıt bir önyargıyı çürütmek için birçok çağdaş Afrikalı yazar bunu zaten kanıtlamıştır.[12] Batı, tektanrıcılığı "keşfetmiş" olmakla, haksız olarak, uzun süre böbürlenmiştir ve tüm diğer dinleri "putperest" ya da "ilkel" olarak reddetmiştir; bu olsa olsa bir aldatmacadır, çünkü, bir yandan, tektanrıcılık İÖ VI. yüzyılda Zerdüşt tarafından –deyim yerindeyse– keşfedildi ve diğer yandan eski Afrika dinleri hakkında bugün bilinen şey, çoktanrıcı dalları olsa da, uzun süre tektanrıcı olduklarıdır. Örneğin Dinkaların mitolojisi Samilerin Cennet mitinin öncüllerini bile içerir: Çok eski zamanlarda her insan varlığı Tanrı'ya özgürce ulaşabiliyor, ıstırap ve ölüm bilinmiyordu. İnsanda bulunan bu iki kötülüğün en açık belirtilerinden biri budur. "Acı çekmek ve ölmek için yaratılmış olamayız. Eskiden başka türlüydü, fakat bir kaza meydana geldi." Yine de Cennet mitinin evrensel olması olanaklıdır, çünkü o sadece yitik çocukluğun nostaljik hikâyesidir.

Doğaüstü ve bağımlı güçlerin atfedilmiş olması, bu Tanrı'nın gücünün azalmasını değil, Yaratılış hikâyesinde Tanrı'nın ikincil tezahürlerini temsil etme gerekliliğindendir. Çünkü bu, Tekvin'de olduğu gibi Afrika dinlerinde de bir hikâyedir. Aslan-insan ya da çakal-insan gibi güçlerin müdahalesi bu dinleri yaratan kültürlerin doğal yansısıdır; tıpkı, Yahudi ve Hıristiyan tektanrıcılıklarında Yaratıcı'nın beyaz sakallı, kıskanç ve kaprisli bir ihtiyar olarak temsil edilmesinin İbrani topluluğunu temsil eden ataerkilliğin yansısı olması gibi.

[12] Bolaji İdowu, *Olodumare: God in Yoruba Belief*, Longman, Londra, 1962.

Afrika kültürlerinde tanrının her yerde mevcut olması, Batılı için uzun süre anlaşılması güç bir şeydi, çünkü ona göre varoluş sorunu şu alternatifin iki ucu dışında çözümsüzdür: Ya Tanrı vardır ve esrarengiz biçimde adaletsizdir ve iyiliğin tekelini ona atfedemeyiz ya da Tanrı yoktur ve dünya saçmadır. Afrikalıya göre ise, tersine, çelişkiler görünüştedir ve insanın dünyayı bütünü içinde kavramasının olanaksızlığından kaynaklanır. "Gündelik varoluşunun içinde zamanın bu yanlarının [tanrıların ezeliliğinin] eşzamanlı varlığı içinde Yoruba inancı[13] uzun süreden beri bilinmektedir, fakat hâlâ yanlış yorumlanmaktadır," diye yazar Nijeryalı Wole Soyinka.[14] "Bu soyut bir fikir değildir. Yoruba, zamanın tamamen kavramsal yanlarıyla ilgilenen Avrupalı gibi değildir; bunlar onun dünyasının metafizik düzenini açıklamaya yönelik törensel davranışlar olarak onun yaşamında, dininde ve duyarlılığında son derece somut olarak gerçekleşirler..." Fakat, açıkça ırkçı nitelikteki bazı Avrupalı yorumların tersine Yoruba "kendisi ile tanrısallıklar arasında, kendisiyle ataları arasında, gücül olanla gerçeklik arasında..." açıkça ayrım yapar. (Soyinka)

Ayrıca, Afrika dinlerinin kuşkusuz en modern dinler oldukları ve Kuzey Amerika yerlilerininki gibi kaybolma yolundaki başka dinlerle birlikte, ekolojide ifadesini bulan XX. yüzyıl sonunda ortaya çıkan gezegen bilincine doğrudan katıldıkları vurgulanmalıdır. Bunlar, gerçekten de, doğayla birliğin dinleridir. René Bureau[15] bunu şöyle ifade eder: "Afrikalı insan doğanın mutlak efendisi değildir. Doğada bere-

---

[13] Yorubalar, Benin Halk Cumhuriyeti olan eski Dahomey'in doğusunda ve Nijerya'nın güneybatısında bulunan geniş bir kavimdir. Mısır törenlerinin, gelenek ve maskelerinin inkâr edilemez unsurları eskiden Mısır'dan gelmiş olduklarını düşündürtür.

[14] Wole Soyinka, *Myth, Literature and the African World*, Cambridge University Press, 1976.

[15] René Bureau, "Les Religions: spécificités, rivalités, analogies – L'Afrique noire," *Atlas Universalis des religions*, Encylopedia Universalis, Paris, 1968.

ketin, sağlığın ve genel olarak doğal fenomenlerin kaynaklarını elinde bulunduran varlıklar vardır..." Tanrı, "ilahi ata, Tanrı'nın töz çeşidi, kimi zaman birçok ikizinin eşlik ettiği ve insanın göremediği varlıklar çokluğudur... *yaşam* denen evrenin temel gerçekliğini yönetir ve hükmederler. Dünya, bu yaşamsal modelden ve onun tersi olan ölümden yola çıkarak kavranır. Bu anlamda, 'kozmo-biyolojik' dinden söz edilebilir. İnsan, bu kozmosun parçasıdır, ona dahildir; ona bağlıdır; onun kullanıcısıdır, sahibi değil." Afrika dinlerinin, beyaz adamın, kendini uzun süre sahibi sanarak, kozmosun havasını, suyunu ve topraklarını yağmaladıktan sonra, günümüzde yeniden keşfettiği bu saygının dinleri oldukları söylenebilir.

A. Ba Hampate ve Germaine Dieterlen bu saygının Afrika'da, "oturulan mekanın (köy düzenlemesinin), kişi ve çevresi arasındaki ilişkinin temeli olan düzenlilik kaygısını genellikle kusursuz biçimde yansıttığı"nı belirtirler.[16] "Ayrıca," der Sow, "bazı yerleşimlerin mimarisinin kozmosun yapısını yansıttığı bilinmektedir... Kozmosun en küçük bölümünü temsil eden [ev], hem insan varlığının örgütlenişine ve denetimine tamamen tabi bir altyapıdır hem de evren düşüncesini en yüksek düzeyde ifade eden bir üstyapıdır."[17]

Doğal düzeni korumak olan temel ilke kavranmadığı takdirde Afrika dinlerini (ve "ilkel" denilen dinleri) kavramaya çalışmak olanaksız, hatta yararsızdır. Jean-Jacques Rousseau'da ve onun ünlü "iyi yürekli vahşi" mitinde de kısmen aynısı görüldüğünden, özellikle Afrika'ya ait olmaktan uzak olan bu dünya kavrayışı, dünyanın başlangıçtaki saflığı içinde nasıl devam edebileceğini belirlemek ve bu saflığa karşıt karışımları engellemek için dünyanın mevcut haliyle bir envan-

[16] A. Ba Hampate ve Germaine Dieterlen, *Koumen, texte initatique des pasteurs peuls*, Mouton, 1961.

[17] I. Sow, *Les Structures antropologiques de la folie en Afrique noire*, Payot, 1978.

terini çıkarmaya da "doğal olarak" yöneltir.[18] Bu kavrayış, insan ruhunun tasarlayabileceği tüm tuhaflıklara yöneltilebilir; örneğin "Kikuyularda [Kenya] bir insan, deniz hayvanı olan kurbağanın ateşe atladığını gördüğünde iffetsiz olmakla suçlanır. Bu günahtır ve itiraf edilmesi gerekir."[19] "Garip, alışılmamış şeylerin *tonda* (tabu sözcüğüne benzer bir anlamı vardır) diye adlandırıldığı Baila'larda, bir yerli, ülkeye ilk kez gelen muzları, *tonda* diyerek yemeyi reddeder."[20]

Çin'de olduğu gibi birçok Afrika kabilesinde de (tamamen farklı nedenlerle) uygulanan atalar kültünün nedeni budur: Başlangıçtan beri aynı kalmış bir dünyanın yitik tanıkları olan ölüler ilahi bir tinsel otorite edinirler. Örneğin Kuzey Gana'daki Tallensilerde ve LoDagaalarda, yaşayanların ahlaki ve yasal kurallarını onlar belirlerler.[21]

Dünyanın, mevcut haliyle, doğasına dahil olduğundan ve kendi de "doğal" olduğundan bizim mitolojimizde çok büyük bir rol oynayan Şeytan'ın, Afrika dinlerinde kesinlikle yeri yoktur. Gerçekten de, Hıristiyan ve Müslüman etkilerine rağmen Şeytan Afrika dinlerinde kendine yer bulamamıştır. Onu Düşman olarak kabul etmek gerekseydi, aynı zamanda, iffetsizliğin de her zaman var olduğunu, başka deyişle

---

[18] Bu, Roger Callois'nın "Le pur et l'impur" de açıkça ifade ettiği saptamadır. *Histoire générale des religions*, c. I, Quillet, 1948: "İlkel denen toplumlardaki yasakların çoğu, ilk bakışta karışımı engelleme yasaklarıdır. Doğrudan ve dolaylı temasın, kapalı bir yerdeki eşzamanlı varlığın karışımlar oluşturduğu kabul edilir."

[19] Jean Cazeneuve, *Sociologie du rite*, Presses Universitaires de France, 1971.

[20] Cazeneuve, aktaran P.W. Perryman, a.g.e. Batı toplumlarımızda yeni unsurların şeytanlaştırılmasının, bu toplumların tam da aşağı kabul ettikleri "ilkel" toplumlar gibi davrandıklarını büyük ölçüde kanıtladığı görülecektir. Fransa'da, vaizlerin rock and roll'u Şeytan hilesi olarak niteleyiklerine birçok kez tanık olunmuştur. Irkçılığın "ilkel" bir düşüncenin ifadesi olduğu ve kendilerine ırksal saflığın bekçiliği görevini vermiş olan sözümona Arilerin "aşağı ırklar" karşısında Baila'ların muzlar karşısındaki davranışı gibi davrandıkları ileri sürülebilir.

[21] "Primitive Religion," *Encyclopaedia Britannica*, 1980.

iffetsizliğin iffeti oluşturduğunu kabul etmek gerekirdi; bu da Afrika dinlerinin felsefesiyle bağdaşmaz. Afrika dinlerinde İlk Günah yoktur, sadece Hata vardır. Dünyadaki Kötülük, insanların kozmik düzene dahil olma ya da ona saygı göstermedeki yetersizliğinden kaynaklanır ve bu düzen, yaşamın sürdürülmesi gibi, kendi korunması için de gerekli özellikleri ve pratikleri gerektirir. Afrika toplumlarında tören kurallarının bolluğunun ya da aşırı bolluğunun nedeni budur. Bu aşırı bolluk, "laikliğe," yani davranışlarının ve gündelik yaşamındaki olayların anlamsızlığına alışkın Batılı gözlemciyi her zaman etkilemiştir.

Örneğin kaybolma yolundaki bir topluluk olan ve Sudan, Kenya ve Uganda arasında, Rudolf Gölü'nün güneybatısındaki dağlık bölgede yaşayan İk'lerde gökyüzü tanrısı Didigwari, insanlara mızrak vermiş ve bunu birbirlerini öldürmede değil, avcılık ve toplayıcılıkta kullanmalarını emretmiştir. O zamana kadar insanlar bu tanrıya serbestçe ulaşabiliyorlardı, onunla konuşabilmek için sarmaşıklara tırmanmaları yetiyordu. Fakat, iyi avlanan erkekler paylarını kadınlara vermeyi ihmal edince hoşnutsuz olan Didigwari sarmaşıkları kesti ve erkekler onu görmek için yukarı çıkamadılar. Ders alınacak bu hikâye, erdemlerin gerekliliğini sadakatle yansıtmaktadır; İyilik, cömertlik, saygı, sevgi, namusluluk, misafirperverlik, merhamet, yardımseverlik gibi erdemlerin yokluğunda İk toplumu kendi kısır ortamında yaşayamazdı. İk'lere göre, bu erdemleri gösteren bir kimsenin bekleyeceği ödül yoktur, çünkü onları sergilemekten edindiği zevkle ödüllendirilir.[22]

Demek ki, Şeytan, Afrikalılara göre kozmosa tamamen yabancı olmakla kalmaz, dahası, onların dinlerinden de dışlanmıştır, çünkü Şeytan kavramı insanın özgür iradesini kabul eder, ama bu düşünce

[22] Colin M. Turnbull, *The Mountain People*, Simon Schuster, New York, 1972.

Afrika dinlerinin felsefesiyle bağdaşmaz. Sonuna kadar yararlandığımız kötülük tercihinin bir Afrikalı için hiç anlamı yoktur; tabii bizim "Batılılaştırdığımız" Afrikalılar bir yana. Gerçekten de, bu dinleri meydana getiren mitolojilerin trajik görünüşüdür bu, çünkü, Victoria Nyanza bölgesindeki Basumbwa kabilesindeki Genç Adam ve Ölüm efsanesinin gösterdiği gibi, ölüm orada hüküm sürer: Genç bir adam, ölmüş babasını Ölüm'ün sürülerini yönetirken görür. Hayalet genç adamı bir kalabalığın toplandığı bir bölgeye doğru, toprağın içine dalan bir ize sürükler ve orada baba oğlunu terk eder. Ölümün Büyük Şefi ortaya çıkar, bedeninin bir bölümü mükemmeldir, fakat diğer yarısı çürümektedir ve kurtlar kaynamaktadır. İnananlar kurtları toplar ve yarı-kadavra adamın yaralarını yıkarlar, yıkama işi bittiğinde Ölüm, o gün doğacak olanın ticaret yaparsa hırsızlığa uğrayacağını, o gün hamile kalan kadının doğumda öleceğini, tarlasında çalışanın ürününü kaybedeceğini ve ormanlarda dolaşanın aslana yem olacağını bildirir. Sonra, Ölüm yok olur, ertesi gün tekrar ortaya çıkar ve inanlar bedeninin mükemmel kısmını yıkar ve güzel kokular sürerler. İşlerini bitirdiklerinde, Ölüm o gün doğanın zengin olacağını, o gün hamile kalacak kadının uzun süre yaşayacak bir çocuk doğuracağını, o gün doğacak çocuğun işlerinin yolunda gideceğini, o gün ormanda dolaşacak olanın birçok av hayvanı yakalayacağını ve hatta filler bulacağını bildirir.

Ölü baba kötü günde gelen oğluna şöyle der: *"Eğer bugün gelmiş olsaydın, şansın açık olurdu, fakat senin payına düşen yoksulluktur, apaçık ortada. O halde, yarın, çekip gitmelisin."*[23]

Demek ki yazgı önceden bellidir ve kaçınılmazdır. İnsanın, ilahi iradeye isyanı bile aklın alabileceği bir şey değildir. Bu isyan, kozmik düzeni altüst ediyordu, en büyük suçtu, bunun yankısı Mısır di-

[23] Joseph Campbell, *Primitive Mythology*, Viking Penguin Inc., Londra, 1969.

ninde bulunuyordu: Öte dünyada ruhların tartısını denetleyen tanrı Maat, ölen kişinin dünyanın dengesini altüst edip etmediğine tanıklık etmek üzere hazır bulunur. Afrika dinlerini birbirinden ayıran farklılıklar ne olursa olsun tamamen tanrısallığı merkez alırlar ve karşıt bir Kötülük imparatorluğu yoktur. Dogonlara göre her insanın doğuştan itibaren bir hayvan ruhuna sahip olduğunu ve sünnetinde de Güneş-Kertenkele'nin ruhuna sahip olduğunu *Su Tanrısı*'nda, Ogotemmeli aktarır. Bir Kötülük İmparatorluğu'na doğru yönelme söz konusu değildir: Yasaklar, kabileyi doğal yasalara bağlı kılar ve bunların ihlali hatadır, suç değil.[24]

Kozmik düzene karşı çıkan ve etkisiz hale getirilmeleri büyücülerin önemli görevi olan "kötü irade"nin ifadesi olan kötü ruhlar "ikincil şeytanlar" olarak değil, ölünün geçmiş hatalarının, kıskançlıklarının, hoşnutsuzluklarının belirmesi ya da ihlal edilmiş tabuların izleri olarak kabul edilmelidir. Afrikalının hedefi, yolundan sapanı düzen alanını geri getirmektir, onu dışlamak değil.

Bu dünya görüşünün en anlamlı ifadelerinden biri, Afrika'nın "deliliğe" uyguladığı tedavidir.[25] Batı'da XVIII. yüzyıla kadar bir lanet,

---

[24] Afrika dinlerinin hızlanan yok oluşu sadece kara kıtanın İslamlaştırılmasından ve Hıristiyanlaştırılmasından değil, dahası ve özellikle, dünyanın düzeninin altüst olması gerektiğini ileri süren politik sistemlerin kıtaya girmesinden de kaynaklanır: Angola, Mozambik, Zimbabwe, Etiyopya'da Marksizmi, başka yerlerde parlamenter ya da sözde parlamenter sistemleri XX. yüzyılın sonunda Afrika kültürlerinin geri dönüşsüz yok edilişi izler.

[25] Zihinsel sorunların epidemiolojisini ortaya koyan I. Sow, keskin psikozların büyük sıklığını ve nevrozların az rastlanırlığını ortaya koyar. Geleneksel ortamda kendinden geçmenin garip, anlaşılmaz bir fenomen olmadığını gözler; varoluşun parçasıdır ve bu sıfatla, her zaman bir açıklaması vardır. H. Collomb'un *Bouffées délirantes en psychiatrie africaine* incelemesinden alıntı yapan Sow, "ne reddetmeye ne de yabancılaşmaya yol açan bu tavrın yararlı sonuçları ortadadır. Kronikleşmeyen kendinden geçme deneyimlerinin hızlı çözümü genellikle kuraldır," diye yazar. Bu tavır, "mantık öncesi" düşünceye sözümona bağlaşık olan ve zihinsel hastalık "şeytanlaştırılmış" olduğundan ve XX. yüzyılda bile Şeytani Kötülük'ün değilse de herhangi bir kötülüğün reza-

hatta Şeytan'ın tezahürü olarak kabul edilen ve buna göre tedavi edilen delilik Afrika'da topluluk tarafından kabul edilir; bu durum, çatışmasız bir çözüm sağlar: Zihinsel hastaların %90'ı hızla iyileşir.[26] Dr. Knock'un ünlü paradoksunu tersine çeviren Afrikalı her hastalığın, bilmediği bir iyiliği getirdiğini kabul eder.

Şeytan olmadığından, mitik güçler arasında çatışmalar olsa da, dünyayı ikiye bölen, bir tanrının diğerine isyanı da yoktur. "Tanrı'nın hayal kırıklığına uğramış ve hayal kırıklığına uğratıcı evladı" Çakal, büyük örgütleyici Söz'e sahip olmak istediğinde, annesi olan Söz'ün giysilerinin üzerine elini koyar, yani ensestvari bir edim gerçekleştirir. Söz direnir ve bir karınca yuvasında karınca haline gelerek kaçar. "Fakat Çakal onu takip ediyordu; dünyada arzulanacak başka kadın yoktu." Sonunda Söz yakalanır ve "ensestin büyük sonuçları olur: Öncelikle Çakal konuşmaya başlar; bu, onun, sonsuza kadar, gelecekteki kâhinlere Tanrı'nın niyetlerini göstermesini sağlar."[27] Yani, yasak, düzene dahil edilir.

Ayrıca incelenmesi gereken bu duruma sık rastlanır, çünkü ensest birçok mitolojide önemli bir yer işgal eder. Grigorieff[28] üç tür ensest tarif eder: Kendi kendine ensest ya da iç ensest, "Bir'in kendi eşitinden ya da başkalığından çıkabilmesi için mantıksal olarak gereklidir;"

---

hürü olarak sunulduğundan hastanın, zihinsel sakatlığa yol açan psikotrop ve elektroşok dalgalarıyla tedavi edildiği Batı toplumlarıyla karşılaştırılacaktır. Daha anlamlısı Afrika'daki ve Batı'daki büyük psikozların –intihar– karşılaştırmalı geçiş evresidir: Dakar'da 1962 yılında 100 bin kişi için 0,78 idi, Nijerya'da 1961 yılında yine 100 bin kişi için 1'den azdı; oysa ki Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri için ortalama oran, aynı dönemde, yine 100 bin kişi için 17'ydi; yani yirmi kere daha yüksek. I. Sow, *Les Structures anthropologiques de la folie en Afrique noire*, a.g.e.

[26] H. Collomb; aktaran Sow, *Les Structures anthropologiques de la folie en Afrique noire*, a.g.e.

[27] Griaule, *Dieu d'eau*, a.g.e.

[28] Vladimir Grigorieff, *Mythologies du monde entier*, Marabout, 1986.

Gaia, Toprak örneği Yunan mitolojisinde ünlüdür; Gaia, başlangıçtaki kaostan çıktıktan sonra, erkek müdahalesi olmadan oğlu Uranos'u doğurur. Bunun ardından ana oğul arasındaki esas ensest gelir: Gaia'nın durumunda olduğu gibi toprak-ana ile birleşen oğul. Gaia, oğlu Uranos ile birleşip Titanları ve Titanidesleri doğurmuştur. Son olarak da, kuşakların doğması için gerekli olan ikizler arası ensest. Bu, Mısır krallığında görülen durumdur; firavun eğer kız kardeşiyle evliyse meşruluğu kabul görür.

Fakat, düzensizliğin, yani Afrika dinlerine göre iffetsizliğin teorik taşıyıcısı olan ensest, çağdaş Batı'da bizim yüklediğimiz anlamlardan genellikle farklı nüanslar içerir. "Genellikle, yasaklanmış olan şeyin cinsel edim değil, sadece aynı kabileden insanlar ya da akrabalar arasındaki evlilik olması dikkate değerdir."[29] Cinselliğin ancak toplumsal edim olarak değeri vardır, özel edim olarak anlamsızdır. Batı'nın özel cinselliğe yüklediği yasaklar sistemi yoktur. Batı'da mastürbasyonların ve zinaların suçortağı Şeytan'ın Afrika'da hiç anlamı yoktur. Turnbull, aynı kabiledeki oğlan çocukları arasındaki cinsel ilişkinin hiç sorun yaratmadığını gözlemlediğini aktarır.[30] Başka gözlemciler de, ilk bakışta özellikle kozmik düzen için tehlikeli gözüken bir cinsellik türü olan eşcinselliğin ritüelleşmesine uzun incelemeler ayırmışlardır.[31] Örneğin Gineli Bandalarda açıkça eşcinsel nitelikli davranışlar herkesin önünde cereyan eder.[32] Eşitlikçi gelenekli Doğu Afrika (Sudan, Kenya) topluluğu olan Masailerde birçok kadına sahip olmak aynı yaş düzeyindeki insanların, kafalarından bir yasak fikri geçmeden eşlerini birbirlerine vermelerini sağlar.

---

[29] Cazeneuve, *Sociologie du rite*, a.g.e.

[30] Turnbull, *The Mountain People*, a.g.e.

[31] John A. Barnes, *African Models in the Guinea Highlands*, Man, LXII, 2, 5-9.

[32] Angelo ve Alfredo Castiglioni, *Adams Schwarze Kinder*, Schweizer Verlaghauss AG, Zürih, 1977.

Böyle bir tavır elbette şaşırtır, çünkü Batılı normlara göre eşcinsellik kozmik düzeni tehdit eden tipik davranışlardan biri olarak kabul edilmelidir. Oysa durum, iki nedenden dolayı böyle değildir. Önce, Afrika mitolojileri iki farklı cinsiyetin tek bir kişide varlığını kabul ederler: Dogonların "tarihçisi" Ogotemmeli, "*Nommo*... her çocuğa iki farklı cinsiyetin ruhunu verir," der. Sünnetin oğlan çocuğunu, "kertenkele"nin (penis başını örten deri) alınmasıyla kadın ruhundan kurtarıp kurtarmadığı sorulduğunda şu cevabı verir: "Hayır, eksilmiş bir kadın ruhu olan gölgesini hâlâ korumaktadır."[33]

Dahası, Afrika kültürlerinin Batı kültürleriyle aynı "organik" ya da biyolojik cinsellik temsilleri yoktur: Örneğin Yukarı-Kongo'nun Azandeleri "ceninin elemanlarının bir kerede bırakılmadığına, yumurtalığın birkaç güne yayılan art arda döllenmesine bağlı olduğuna" inanırlar.[34] Mısırlılara göre bir soyun kesinliği ancak annenin bilinmesine bağlıdır, bu nedenle firavun ancak kız kardeşiyle simgesel olarak evlenirse meşru kabul edilir, çünkü kendi soyundan gelenlere bu meşruluğu aktaracak olan sadece kız kardeştir.

Demek ki, eşcinselliğin "doğa karşıtı cinsellik" olarak ya da zinanın kutsal bir yasanın ihlali olarak görülmesine Afrika dinlerinde yer yoktur; en azından Hıristiyanlığın ya da İslamın izini taşımayan ve bir Şeytan'la bir arada olmayanlarda bu yoktur. Her iki davranışında ritüelleştirilmesi, bir çatışmayı, toplumsal ve kozmik düzeni tehdit eden bir çatışmayı ortadan kaldıracak ve sınırlı, fakat gerçek (ve eşcinsellik durumunda genel olarak yeniyetmelikle sınırlı)[35] ya da top-

---

[33] Griaule, *Dieu d'eau*, a.g.e.

[34] Harold, Reynolds, *Notes on the Azande Tribe of the Congo*'dan aktaran Lévy-Bruhl, *La Mentalité primitive*, Presses Universitaires de France, 1922.

[35] İlkel denen toplumlarda eşcinselliğin ritüelleştirilmesi ancak çok geç olarak – özellikle yetmişli yıllardan itibaren – ve kısmen incelenmiştir. Benim bildiğim kadarıyla, kuşkusuz cinselliğin bir yanını genel olarak utanç verici gören geçen yüzyılın ve bu yüzyıl başının etnologlarının ünü nedeniyle özellikle Ma-

lum için önemli olmayan bir cinsellik biçimini topluma dahil edecek biçimde tamamen Afrikalılara özgü bir iradeden kaynaklanır. .

Bizim Batılı ve ikili kavramlardan oluşan –*a*'nın *b* olamayacağı– mantık sistemimiz Afrika'nın düşünce tarzını anlamamızı olanaksız kılar. Bu düşünce tarzına göre, *a* kuşkusuz *b* değildir, fakat eşzamanlı olarak ondan ayrılamaz, tıpkı nicemsel mekanikte ışığın hem cisimciklerden hem de dalgalardan oluşuyor olması gibi – çatışkısal düşünce. Senegal ve Nijer ırmaklarının yukarı yakasında yaşayan ve suyun yaşamlarında önemli bir yer işgal ettiği Bambaralarda da şu kozmogoni anlatılır: Boşluğun sesinde olan Glan ya da sesin boşluğu, Dya'yı meydana getirmek için ikiye katlandıktan sonra, bunların birleşmeleri titreşimleri meydana getirdi; bu titreşimlerin içinde yaratılmamış şeylerin işaretleri yüzüyordu. Glan-Dya kendi iradesini ya da "düşünme-davranma"yı, Yo'yu o zaman yaydı. Yo, bütün yaratılışı düzenledi, "düşünen-davranan" insan henüz ayırt edilmiyordu. Eril bir tanrı olan Yeryüzü, Pemba gökyüzü Faro'dan canlandırıcı, bereketli suyu aldı[36] ("doğal" ikicinsiyetliliğin diğer durumu).

Bu kozmogoninin çeşitlemelerinden birinde Pemba, "kadın-dişi-

---

lezya'da incelenmiştir. Örneğin 1930'da, Trobriandların eşcinselliği utanç verici ve aptallara ait bir etkinlik gördükleri konusunda güvence verdikten sonra Malinowski, aşikâr bir kararsızlıkla olsa da, eşcinselliğe "geleneğin izin verdiği"ni ve "bu nedenle oldukça yaygın" olduğunu yazar. (*La Vie sexuelle des sauvages du nord-ouest de la Mélanésie*, Petite Bibliothèque Payot, 1970.)

[36] A.g.e. Sırası gelmişken belirtelim, Yo kavramı Soyinka ile birlikte, eski dinler konusunda, Carl Jung'da görüldüğü gibi, Avrupalının küçümseyici ve hakaret edici bazı söylemlerinin saçmalığını göstermeye teşvik eder: "İlkel mantık bilincin genişlik ve yoğunluk olarak daha az gelişmesiyle uygar mantıktan ayrılır. Düşünme, isteme, vs. gibi işlevler henüz farklılaşmış değildir ve [ilkel insan] iradenin kronik düşkünlük durumu nedeniyle her türlü bilinçli irade çabasından uzaktır, bir şeyi sadece düşledi mi yoksa gerçekten denedi mi, bunu bilmek neredeyse olanaksızdır." Jung ve Kerenyi, *Introduction à la science de la mythologie*. Örneğin III. Reich Almanya'sında düşünce ile istemenin ayrı olup olmadığını Jung'a sormak gerekirdi.

lik" Muso Koroni'yi tasarlar, onu eşi yapar ve bitkilerle hayvanlar doğar. Fakat, gücünü yaymak amacıyla Pemba, insanlığın bütün kadınlarıyla birleşmek ister ve kadınların salgısı yetmediğinden kadınların ve erkeklerin kanını da ister. Böylece insan yaratıklarını kötüye kullanır, karşılığında onlara ateşi verir. İnsanlar çökmeye başlarlar ve onları, "kanlı ve ikiz meyve" olan domatesi vererek kurtaran ise gökyüzü Faro olur, diye aktarır Grigorieff. Bunun üzerine Pemba ve Faro kavgaya tutuşurlar, Pemba yenilir ve insanlığa karşı kin duyar: İnsanlar ölümlü olur. Fakat Faro dünyada düzeni egemen kılar ve düzeni korumakla cinleri görevlendirir.

Bu çatışma uzlaşmaz ilkelerin, Yeryüzü ile Gökyüzünün çatışmasıdır ve Pemba'nın cinsel ölçüsüzlüğü olmasaydı etik özellik taşımayacaktı. Oysa ölçülülük teması birçok Afrika dininde egemendir: Yorubalardaki bir mit, yıldırım tanrısı, aynı zamanda da Oyo şehri tiranı Sango'nun, iktidarını kötüye kullandığı gerekçesiyle karşıtlarınca intihara mecbur bırakıldığını anlatır. Bu konuda, aşırılıkları cezalandırmakla görevli Yunan tanrıçası Nemesis nasıl hatırlanmaz?

Yine Grigorieff'in aktardığı bu mitin başka bir çeşitlemesinde Osiris miti açıkça görülür. Gökyüzündeki iki yumurta önce iki ikiz çift getirdi, erkekler, sırasıyla Pemba ve Faro idi, yani Yeryüzü ve Gökyüzü. Vaktinden önce doğan Pemba yaratılışa hakim olma projesi tasarladı ve ilk plasentanın bir bölümüne sahip oldu, bu da Yeryüzü haline geldi, fakat kuru ve kısırdı. Bunun üzerine Pemba gökyüzüne çıkmak ve plasentanın geri kalanını oradan almak, sonra ikiz kız kardeşiyle birleşmek istedi. Tanrı, ikiz kız kardeşi diğer çifte emanet ederek ve plasentanın geri kalanını güneş haline getirerek Pemba'nın tasarısını bozdu. Yine de Pemba, gökyüzünden sekiz erkek tohum çalmayı başardı ve onları toprak-anaya ekti, yani ensest bir ilişki söz konusuydu, çünkü bu toprak ana plasentasından çıkmıştı. Toprak kısır olmasına rağmen tohumlar yeşerdi ve çeşit çeşit darı meydana

geldi. Bununla birlikte Faro iğdiş edildi ve onun organından ağaçlar doğdu. Fakat Tanrı, Faro'yu gökyüzünde insan biçiminde diriltti, sonra onu bir gemiyle yeryüzüne indirdi...

Bu ikinci çeşitleme de birincisi kadar çatışkılıdır, fakat Pemba-Faro karşıtlığının çözümünden yine de düzen doğar. Burada, evrensel bir dini kavram görülür. Bu, kurban yoluyla, söz konusu durumda Faro'nun kurban edilmesiyle düzenin yeniden oluşturulmasıdır. Pemba, Seth'i ve Faro da Osiris'i çağrıştırır; Osiris'in de kolları ve bacakları koparılmış ve gökyüzüne götürülmüştür. Fakat Pemba, Bambara mitolojisinde, Mısır mitolojisinde Seth'in tanımlandığından daha kötücül bir güç olarak tanımlanmamıştır. Afrika dinlerinde Şeytan yoksa, bunun nedeni çatışmaların denge içinde çözümlenmiş olmasıdır.

Ayrıca, hiçbir Afrika dini dünyanın esrarını birbiriyle bağdaşmaz iki varlığa bölmemiştir: Yorubalarda Obaluaiye de denen Shopona çiçek hastalığının tanrısıdır ve nehir tanrıçaları Oshun ve Oya ve kâhinlik tanrısı Ifa'nın (Atlantik'in öte yakasında, Brezilya'nın vodu ayinlerinde de rastlanır) yanında yer alır. Boşimanların tanrısı, kadın-toprağı ve kocası erkek-gökyüzünü, ardından gözler olan yıldızları, kadın-ayı ve hayvanları yarattıktan sonra, bütün insanların atası olan erkek-aslanı yaratarak yaratılışı tamamladı; yaratılış tamamlandığından Şeytan'ın karşı-iktidarına gerek yoktu.

Kenya kabilesi olan[37] Wahungwe Makoni'lerin bir yaratılış mitinde Ay'ı temsil eden ilk insan Mwuetsi yaşadığı gölün dibinde sıkılır ve toprağın üzerinde yaşamak ister. Oraya gönderilir, yine sıkılır, fakat geri dönemez. Tanrı onu ölümlü olduğu konusunda uyarır ve bir eş verir: Sabah Yıldızı Massassi. Mwuetsi ve Massassi birleşirler ve otları, çalıları ve ağaçları meydana getirirler, mutlu yaşarlar. Fakat bu mutluluk Massassi'nin ölümüyle son bulur. Mwuetsi sıkıntısını

[37] Leo Frobenius ve Douglas Fox, *African Genesis, L'Univers fantastiques des mythes*, a.g.e.

yeniden Yaratıcı'ya haykırır. Her zaman ilgi gösteren Yaratıcı ona Gece Yıldızı Morongo'yu gönderir. Yeni çift birleşir ve ilk gece tavukları, inekleri ve keçileri doğururlar; ikinci gece antilopları ve sürü hayvanlarını doğururlar; üçüncü gece kız ve erkek çocukları doğururlar. Yaratılış tamamlanmıştır, fakat Mwuetsi böyle düşünmez ve tanrı iradesine karşı çıkarak Morongo ile yeniden çiftleşir. Bu kez eşi leoparları, aslanları, yılanları ve akrepleri doğurur ve sonunda dev bir engerek olan Mamba doğar. Bundan ders almayan Mwuetsi, Morongo'yla yeniden çiftleşir. Bu kez Morongo'nun oğlu ve kocası, yılan yatağından çıkar ve Mwuetsi'yi kalçasından ısırır. Ciddi şekilde hasta düşen Mwuetsi, kendi kızlarıyla ensest yaparak doğurduğu halkının kralı olduğundan, topluluk tarafından ölüme mahkûm edilir. Burada yılan dengenin simgesel koruyucusundan başka bir şey değildir.

Afrika kültürlerinin isyanı kozmik düzene bir tehdit olarak kabul ettiklerini yukarda gördük. Bunu sezdikleri ya da denedikleri için değil: Zambiya'nın Bantularında, ilk erkeğin ilk kadından doğumu mitinde bu durum alaycı bir biçimde görülür: "Başlangıçta, Tanrı toprakta iki delik açtı. Birinden erkek, diğerinden kadın çıktı. Tanrı onlara bir yandan toprağı kazmalarını ve darı ekmelerini emreder, diğer yandan da darılarını pişirecekleri bir ev inşa etmelerini emreder. Fakat erkek ve kadın, Tanrı'nın emrine uymak yerine, elde ettikleri darıyı çiğ yerler ve ev inşa etmek yerine ormanda otururlar. Bunun üzerine Tanrı maymunları çağırır ve onlara da aynı emri verir. Maymunlar emre titizlikle uyarlar. Tanrı çok hoşnut kalır ve kuyruklarını keserek şöyle der: "İnsan haline gelin!" Sonra da, onlardan kestiği bu kuyruğu erkeğe ve kadına ekleyerek, "Maymun olun!" der.[38]

Nijerya'da yaşayan Nüp'lerdeki konuşan kafatası mitinin gösterdiği gibi Afrika mitolojilerinin mizahı gönüllü olarak uyguladıkları

[38] Grigorieff, *Mythologies du monde entier*, a.g.e.

doğrudur: Yolu üzerinde bir insan kafatası bulan bir avcı şaka olsun diye sorar: "Seni kim buraya getirdi?" Ve kafatası takırdayarak yanıtlar: "Söz!"[39] Çünkü, gerçekten de, söz dünyanın düzenini altüst edebilir.

Örneğin Zerdüştçülüğün Şeytan mitini gerçekten yarattığı İran'da görüldüğü gibi Afrikalı politik iktidarların bu dinleri etik doktrinlere yöneltmek için niçin ve nasıl değiştirmediklerini öğrenmek kalıyor geriye. Çağdaş Afrika'da bu soru saçma değildir, çünkü Hıristiyan ve Müslüman din adamlarının politik roller üstlendikleri görülmüştür. Fakat eski Afrika'da birçok nedenden dolayı yanlış temellenmiş bir sorundur. İlk olarak, Afrika dinlerinin kendi kültürlerinin yansısı oldukları –çünkü bu kültürlere sıkı sıkıya bağlıdırlar– konusundaki görüşümüz kesinse, bu dinlerle onları yaratan ülkeler arasındaki bağlar hakkında son derece ince bağlara sahip olunur. Gana, Songhai ya da Zimbabwe'deki eski Afrika krallıklarının, belli bir mitleştirmeye yakın olan, yakın dönem tarihleştirmeleri, İran'da ya da Mezopotamya'da olduğu gibi din adamları topluluğunun eskiden Afrika'da da oluşup oluşmadığını öğrenmemizi sağlamaz; Afrika'da ulus-devlet asla olmadığından bu zaten kuşkulu bir varsayımdır. Sömürgeciliğin ithal ettiği, sömürgecilik sonrasında da varlığını sürdüren bu kavram belki, oluşmuş bir din adamları topluluğunun ortaya çıkmasını gerçekten de desteklemiştir. Yine İran'da görüldüğü gibi, bu topluluk iktidarını sürdürmek ve güçlendirmek için belki de dinsel bir etik dayatmıştır. Fakat Afrikalılar –sömürgecilik öncesi tarihleri hakkında bilinen pek az şey bunu rahat rahat kanıtlar– büyük göçmenlerdi ve göçler bir devlet kurmanın engelidir.

Ayrıca, ulus-devlet Afrika'nın ruhuna sadece yabancı değil, aynı zamanda karşıttır, çünkü sömürgecilik öncesi Afrika, kavimlerden

[39] Alexander Eliot, Mircea Eliade, Joseph Campbell, Detlef I. Lauf ve Emil Bührer, *L'Univers fantastique des mythes*, Presses de la Connaissance, Paris, 1976.

oluşuyordu ve kavimleri tanımlamayı sağlayan şey, farklı dinlerdi. Demek ki, baskın kavrayış, kavimsel-dinsel bir kavramlaştırmaydı. Modernlik-öncesi tarihlerinde olduğu gibi kavimler krallıklardı, kralın devlete ihtiyacı yoktu ve din adamlarının da devletin bir bölümünde yer almaya ihtiyaçları yoktu. Kavimler kabilelerden, kâhinlerden, büyücülerden, *medicine men*'den oluşuyordu ve başka rahipler dinsel bir evrensel otoritenin oluşumu için kaçınılmaz alanı asla bulamadılar.

Üçüncü ve son olarak, bizzat din adamları kavramı maddi ve manevi olan arasındaki ayrımdan kaynaklanır; bu ayrımın Afrika'ya uygulanması olanaksızdır. Yunanların mirası olan bu kartezyen kategoriler Afrika'da geçerli değildir. Bütün dünya, mandanın boynuzundan karıncaya ve akasyadan demircinin çivisine kadar tanrısal güçlerle "dolu" olduğundan, elle tutulur nesneler de görülmez ruhlar kadar tinseldir.

"Varlıklardan çok
Nesneleri dinle.
Ateşin sesi işitilir,
Suyun sesini dinle,
Dinle rüzgârda
Hıçkıran çalılığı,
Ataların soluğudur bu.
Ölenler asla gitmediler,
Aydınlanan gölgede onlar
Ve yoğunlaşan gölgede,
Ölüler yerin altında değil,
Titreyen ağaçta,
İnildeyen odunda,
Akan suda
Uyuklayan suda,

Kulübede, kalabalık içinde onlar,
Ölüler ölü değil."

Şair Birago Diop, kıtanın en güzel şiirlerinden birinde işte böyle yazar.[40] Bu dizeler sık sık "fetişizm"le ve "mantık-öncesi çocuksuluk"la suçlanan bir kıtanın tinselliğini kanıtlar.

Böyle bir sistemde, kâhinin ve büyücünün işlevleri belirliyse (büyük kolektif ritüelleri duyurmak ve genellikle tedavi amaçlı küçük özel ritüelleri üstlenmek), önemli durumlarda kral da kâhine danışıyorsa, kâhin, ideolojik gücü olmayan bir aracıdan başka bir şey değildir. Ne kâhin ne de büyücü bir kilise ya da bir dogma oluşturabilir. Onların "zorunlu aracılık rolü, kutsallık alanı zaten ortadan kaldırılamaz bir şekilde herkese açık olmasaydı, kendilerine korkunç bir güç sağlamış olurlardı."

"Belirli bir coğrafi ya da toplumsal alanda, hiç kimse özel bir otoriteden yararlanamaz ve hiçbir tin –sonuç olarak hiçbir rahip– etki gücü tekelinin kendinde olduğunu ileri süremez; birinin yasakladığı bir şeyi bir diğeri her zaman bozabilir."[41] Demek ki Afrika'da (Hıristiyanlaşmamış ve İslamlaşmamış Afrika anlaşılmalıdır) gerektiğinde mutlak bir İyilik ve Kötülük ilan etmeyi sağlayacak hiçbir mutlak dinsel iktidar yoktur. Ayrıca Afrika dinlerinin tümü özellikle yaşamın kutlanması olgusuna dayanır; bu da boynuzlu ve kıllı bir Şeytan'a yer bırakmaz.

Kozmosun parçası olan Afrika insanı, Bütün'ün olduğu kadar Bir'in de parçasıdır. Arada hiçbir kopukluk yoktur, hiçbir leke onu kirletmez. Tanrılarla ilişkilerinde ancak hata yapabilir, asla günah –ilk ya da kişisel– yoktur; bilmediği bir kavramdır bu. Elde edeceği

---

[40] Birago Diop, *Souffles, leurres et lueurs*, Présence Africaine, 1960.

[41] Emmanuel Terray, "Örgütlenme, kurallar ve güçler: Kara Afrika," *Atlas Universalis des religions*, a.g.e.

bir selamet yoktur, çünkü onun selameti dahil olduğu evrendeki tanrıların selametidir. Bu açıdan Afrikalı Yunanlının kardeşidir; ne melektir, ne şeytan. Ölümlü olarak, tanrısallığın bir parçasıdır. Tanrısal olarak, antilopların, aslanların ve yılanların kardeşidir. Son uykusu, toprağın gecesinde güzel kokularla, meyvelerle ve kaplan kükremeleriyle doludur.

12.
KUZEY AMERİKA YERLİLERİ YA DA ANAVATAN

Nülk'ün örnek hikâyesi üzerine – Kuzey Amerika yerlilerinin çeşitliliği ve kültürleri üzerine – Onları insanlık alanından çıkarmak için Avrupalıların, öncelikle bir ruhları olduğuna karşı çıkma girişimleri üzerine – İnsanlarla doğa arasında evrensel kardeşliğin yerlilere özgü kavramı üzerine – *Orenda* ya da mistik güç üzerine – Doğanın ve doğaötesinin karışık rezervi olarak dünya ve bu dünyaya gösterilmesi gereken saygı üzerine – Yerli dinlerinde bir Şeytan'ın var olmasının olanaksızlığı üzerine.

Başka şeylerin yanı sıra, aşağıdaki mit sayesinde Kuzey Amerika yerlilerinin zihniyetini doğrudan kavrayabiliriz. Bu, Nülk denen genç bir erkek çocuğun hikâyesidir. Nülk, kız kardeşi Manona ile birlikte göl kıyısına gezmeye gelir. Oyun olsun diye, gölün üstüne sarkan vahşi sarmaşığa asılır. "Muhteşem bir şey bu, gel sen de sallan," diye haykırır. Manona da kardeşinin yaptığını yapar. Sarmaşık kopar ve suya düşer. Tam düştüğü yerde, suların cini Göl İnsanı bulunmaktadır, kızı yakalar ve bütün tanrılar gibi çok güzel olduğundan onu baştan çıkarır. Evlenirler. Fakat Nülk bir türlü teselli bulmaz. Her gün göl kıyısında ağlar. Kız kardeşi ortaya çıkar, ağlayıp sızlamamasını diler, çünkü o artık Göl İnsanının eşidir ve yeryüzüne geri dönemez.

Genç oğlan teselli bulmaz. Oruç tutar ve kız kardeşinin serbest kalması için dua eder. Oruç onu öyle arındırmıştır ki, insanların kokusuna tahammül edemez. Bir akşam bir manitu[1] belirir ve üzüntüsünün nedenini sorar; ve öğrenince, kız kardeşini kendisinin de kurtaramayacağı söyler. Fakat Nülk oruç tutmaya ve dua etmeye devam eder. Onaltı günün sonunda düşünde bir savaşçı görür. O, gökgürültüsü tanrısıdır. Bu tanrı, yardıma hazır olduğunu söyler. Göl kıyısına gitmesini, güzel bir karaağaç kesmesini ve bundan bir kano yapmasını söyler. Bu kano onu, iki ağacın arasında kurulu yüksek bir çadırın bulunduğu yere götürecektir. Bu geyik-insanın çadırıdır, o genç çocuğu turna-insana gönderecek, o da kunduz-insana gönderecektir.

---

[1] Düşte ortaya çıkan, evrensel büyülü ruhtan yayılan koruyucu doğaüstü güç. Aynı Manitu'ya sahip insanlar asla tartışmıyorlar, savaşmıyorlardı; aynı Manitu'ya sahip bir erkekle bir kadın evlenemiyordu.

Genç çocuk bu ruhlarla elbirliği eder, onlar da gökgürültüsü-tanrının desteğiyle yardım etmeye karar verirler. Gökgürültüsü tanrısı şiddetli bir fırtına koparır, şimşekler suların dibindeki Göl İnsanı'nı rahatsız eder. Göl de hareketlenir. Göl İnsanı karısından yardım etmesini ister, o da yardım eder. Kadının yardımı olmadan başarılamayacağından büyülü girişim başarısız kalmıştır. Nülk gözyaşlarına boğulur. Doğaüstü müttefikleri Manona'yı göl haline getirirler ve Nülk de bu gölün ortasında küçük bir ada olur, böylece bir daha birbirlerinden ayrılmazlar.[2]

İnsan varlığının doğa ruhlarıyla, gökgürültüsüyle, geyikle, turnayla, kunduzla doğal ittifakı, zor durumdaki insan karşısında bu ruhların iyiliği, dilekleri ancak insanların çabalarıyla yerine getiren bu ruhların güçlerinin sınırları, kabul ritüelleri (ancak sıkı bir oruçtan ve tekrarlanan arınma banyolarından sonra manituyla ilişki kurulabilir), Kötülüğün sınırlı varlığı, aynı zamanda da sevgi ve sadakat; her şey vardır burda. Eğer istenirse Avrupalı, Kuzey Amerika yerlileriyle kolaylıkla uyuşabilir. Mitlerdeki şiir bizim ortaçağımızın ve romantizmimizin şiirinden aşağı kalmaz. Fakat, gereğinden geniş topraklar üzerinde uyum içinde yaşayan yarı çıplak bu insanlar, ilerleme adına topraklarını talep eden Batılılara can sıkıcı gelir.

Günümüzde, Kuzey Amerika yerlileri üzerine yazmayı hüzün verici kılan budur. Takelma'lar, Coos'lar, Atsuwegiler, Mikasuki'ler, Histchiti'ler gibi birçok kabile geçen yüzyıldan bu yana kaybolmuştur. Chateaubriand'ın pek sevdiği Natchezler, Tunikalar ya da Tonkawalar ise bir anıdan başka bir şey değildir. Wappolar, Chasta-Costalar, Mattoleler, Yukilerden birkaç yıl önce onlu sayılarla ifade edilecek insan kalmıştı, eğer hâlâ varlarsa daha kalabalık değillerdir. Koruma altındaki bölgeler genellikle hüzün vericidir. Kanada'daki kabi-

[2] H.R. Rieder, "Manona et son petit frère, mythe des Indiens Renards ou Mekwakihag du Wisconsin," *Le Folklore des Peaux-Rouges*, Payot, 1976.

leler hâlâ kalabalık ve kültürleri ülkede hâlâ mevcut gözükse de (özellikle Alberta'da ve Ingiliz Kolombiyası'nda) başlangıçtaki Amerikan uygarlığı hızla yok olma yolundadır. Çevre ve de kültürel tecrit bu uygarlığı hızla aşındırmıştır. Bundan geriye kalan şey giderek daha fazla "müzelik" olmaktadır.

Yine de Batılılarca en fazla mitleştirilmiş topluluk Amerika yerlileridir. 1970'e doğru, Ermenonville çölünde bir "yerli" köyünü ziyaret ettiğimi hatırlıyorum. Tek bir İngilizce sözcük konuşamadıkları gibi, bir Çeroke ya da Komançe diyalekti de bilmeyen Parslilerden, Auvergnat'lılardan, Picard'lılardan oluşuyordu. Bunlar, "porug" giysisi giymişlerdi, haftasonları, kenar mahalle aksanıyla "squaw"lar eşliğinde "wigwam"larda yaşıyorlardı, ayaklarında elde dikilmiş gerçek makosenler vardı ve oklarla, Tanrı bilir neyi, avlamayı deniyorlardı. Fakat, Versailles'ın ve Avrupa'daki diğer sarayların "Türk" ya da "Çin" işlemeleri bir yana, Kızılderililer Soluk Benizlilerin hayal gücünde kıyaslanamaz bir itibar görmüştür.

Öncelikle tamamen kuşku verici bir itibar: Buffon, asla görmemiş olmasına rağmen, Amerika'da "yozlaşmış bir soy"un bulunduğuna emindi. Thomas Jefferson kendini onların savunmasını yapmak zorunda hissetse de, 1818 yılında şöyle yazıyordu:

"Atalarının sözümona yüce bilgeliğine ilişkin boş inançlara dayalı yüceltilmesi ve güzel şeyleri bulmak için ileriye değil, geriye bakmaları gerektiği şeklindeki saçma fikir değilse, onları bugünkü barbarlık ve sefalet durumuna bağlayan nedir?"[3]

Gerçekten de, Amerika yerlileri Beyazları her zaman öfkelendirmiştir; Batı'yı oluşturan bütün değerlere, Hıristiyanlığa ve yazıya

[3] Akt.: *Native American Testimony*. Peter Nabokov yönetiminde Viking Press, New York, 1992'de yayınlanan *A Chronicle of Indian-White Relations from Prophecy to the Present* altbaşlıklı belge koleksiyonu.

(çünkü yerlilerde yazılı gelenek yoktur, günümüzde bulunan metinler etnograflarca derlenmiştir) meydan okuma olarak kabul etmişlerdir. Bunlar, Kötülük Ruhu'nu tanımadıklarına göre, kuşkusuz ahlaksız insanlardı. Hatta: 17. yüzyılda, R.P. Savinien, yerli kadınların çocuklarına gösterdikleri şefkatin "uygar kadınlarınkinden hiç de aşağı kalmadığını..." kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu kabülde şaşırtıcı bir kıyaslama vardır. Bu şefkat erkeklerde de görülür: "Siuların şefi Ehah-sa-pe (Kara Kaya), güzelliği ve mütevazılığıyla herkesin hayranlığını toplayan kızını kaybettiğinde bir türlü teselli bulmaz. Kızının fotoğrafını bir beyaz adamda gördüğünde, karşılığında on atını verir."[4]

Batı'nın değer yargısındaki bu özel yazgı, kuşkusuz, sinema tarafından, özellikle Amerikan sineması tarafından güçlendirilmiştir. Bu sinema, yerli insanı kafa derisi yüzmekten başka bir şey düşünmeyen "vahşi" olarak göstererek yerli topraklarına Beyazların el koymasını haklı göstererek işe başlamış,[5] sonra yakın zamanda onu, "atalardan kalma," dokunaklı, ama işe yaramaz bir bilginin sahibi, arkaik biri olarak betimleyerek yerini belirsiz bir duygusallığa bırakmıştır. Yerli gerçeğinden kaçmanın sayısız yolu! Çünkü başlangıçta, Amerika "Yerlileri," ünlü Kızılderililer, ne kadar kabileye sahip olmuşlarsa,o kadar kültüre, yani kolektif kimliğe sahip olmuşlardır: Sadece Kuzey Amerika'da yüz kırkyedi! James Koyu Algonkinlerini ve Saskatchewan Sekanilerini, California Yokutlarını ve Oklahoma Pawneelerini aynı kefeye koymak Peul'ları Zulularla ya da Bretonları Osetlerle özdeşleştirmek anlamına gelir. Aynı dili konuşmazlar![6] Aralarında savaşırlar! Örneğin geniş bir kabile olan Tilkiler Ayı Adımı kabilesi tarafından

---

[4] René Thévenin ve Paul Coze, *Mœurs et histoire des Indiens d'Amerique du Nord*, Payot, 1928.

[5] Fakat, kafa derisi yüzmek Yerlilerin bir icadı değildir ve Yerliler Beyazlar'ın gelişinden sonra kafa derisi yüzmeye başlamıştır

[6] Gerçekten de, beş grup halinde (Eskimo ve Aleutiyen, Algonkin Wakashan, Naden, Penutiyen ve Hokan Siuan) ellisekiz dilbilim ailesi sayılır.

neredeyse tamamen imha edilmiştir.

Amerika yerlilerinin –sadece Kuzey Amerika değil– ortak kökenleri elbette Asya'dır. Bu nedenle, etnik olarak "mongoloidler" terimiyle belirtilirler. Yine de buz tutmuş Bering Boğazı'ndan yürüyerek geçerek Asya'dan Amerika'ya göç etmeleri yaklaşık otuzbeş bin yıl sürmüştür (1985'lere kadar öğretilmekte ısrar edildiği gibi oniki bin yıl değil[7]). Yani, birbirlerinden ayrışmak için yeterince zamanları olmuştur, çünkü antropolojik açıdan homojenlik göstermezler ve ilk göç dalgalarıyla gelen dolikosefal, yani uzun kafataslı oldukları, ardından gelenlerin brakisefal, yani yuvarlak kafataslı oldukları bilinmektedir.[8] Demek ki, Amerika kıtasına ilk gelenlerin kendi mitlerini ve dinlerini oluşturacak zamanları olmuştu.

Tamamen farklılaşmış kültürler inşa etme zamanları da olmuştur: Ormanlardaki yerliler, diye yazar Rieder, Hollywood sinemacılarının pek sevdikleri, çayırlarda yaşayanlardan daha romantik ve daha barışçıydılar (düşman üzerindeki zafer, yaralı bir dostu düşmandan kaçırmaktan ibaretti). Sanatları da tamamen farklıydı: Genel olarak, ormandakilerin sanatı süslemeliydi, çayırdakilerinki ise geometrikti.[9]

Başka kültürlerle ilişkileri olmadığından kapalı düşünce sistemleri kuracak zamanları da oldu. Bunları değiştirme ihtiyacı duymadılar, çünkü toprakları geçimlerini sağlayacak kadar genişti. Ülke büyük ve av bakımından zengindi ve kendileri görece olarak az sayıdaydı.

---

[7] Brezilya'da, Piedra Furada kazı-kentinde, Fransız-Brezilyalı bir arkeoloji heyeti tarafından otuziüç bin yıl önce oturulan alanların keşfedilmesi, son buzlanmadan, yani oniki bin yıldan önce yerleşim olmadığına dair klasik tezleri tamamen altüst etmiştir. Karbon 14 tarihlemeleri, Amerikan arkeolojisinin bazı bölümlerinin haklı olarak düşmanlığını çekmiştir. Yine de "göçmenler"in izledikleri yolları ve aşamaları daha kesinlikle belirtmeyi sağlayacak, başka eski alanlar bulmak gerekmektedir.

[8] "North American Indian," *Encyclopaedia Britannica*.

[9] Rieder, *Le Folklore des Peaux-Rouges*, a.g.e.

Lévy-Bruhl, *İlkel Zihniyet*'te, Kuzey Amerika'nın doğusundaki Yerlilerle rahiplerin ilk ilişkileri konusunda, XVII. yüzyılda çıkmış olan *Cizvitlerin İlişkileri* adlı eserden bu bölümü aktarır: "İrokuaların tek bir Tanrı'nın hakikatine ve imana inanan Çinliler ve uygarlaşmış diğer halklar gibi akıl yürütemediklerini kabul etmek gerekir... İrokua asla aklıyla davranmaz. Cisimlere ilişkin kavradığı ilk şey, onu aydınlatan meşaledir. Teolojinin, en güçlü ruhları ikna etmek için kullanma alışkanlığında olduğu inandırıcılık motifleri burada hiç dinlenmez, en büyük hakikatlerimiz yalan olarak nitelenir. Genellikle sadece görülen şeye inanılır."[10]

Yerlilere ilişkin Batı'nın tüm tavrını açığa çıkaran, olağanüstü söylev! Gerçekten de, Yerlilerin sadece gördükleri şeye inandıklarını öne sürmek tamamen yanlıştır. Bu onları, olgunlaşmamış anlamıyla pozitivist yapar: "Kuzey Amerika'nın Hidatsa Yerlileri," diye yazar daha sonra Frazer,[11] "her doğal cismin kendi ruhu ya da belki daha kesin olarak kendi gölgesi olduğuna inanırlar. Bu gölgelere saygı borçludurlar, fakat hepsine aynı derecede değil. Örneğin Yukarı Missouri vadisindeki en büyük ağaç olan kavak gölgesinin bir zekâya sahip olduğu kabul edilir. Bu zekâ, kurallar içinde incelendiğinde, yaptıkları bazı işlerde Yerlilere yardımcı olabilir; fakat çalılıkların ya da çayırların ruhu pek önemli değildir."

Görüldüğü gibi –ve XVII. yüzyıl Cizvitlerinin ileri sürdüklerinin tersine– Yerliler görünür olmayan varlıklara inanmışlardır; var olanlar belki hâlâ inanmaktadırlar. Fakat, hiç kuşkusuz bu misyonerler, (doğmamış olan) etnoloji bakımından donanımlı değillerdi ve Teslis'e inanan Hıristiyanlar yetiştirmeyi de pek beceremiyorlardı. Halkların

---

[10] Lucien Lévy-Bruhl, *La Mentalité primitive*, P.U.F., 1922.

[11] Sir James George Frazer, *The Golden Bough*, MacMillan, Londra, 1922. Frazer'e göre Hidatsalar Yukarı-Tennessee'dedirler; *Encyclopaedia Britannica*'ya göre Kuzey Dakota eyaletinde yer alırlar.

entelektüel kapasitelerini değerlendirmede evrensel ölçüleri Katolik dininin dogmalarına inanmaktı. Yine de, Lévy-Bruhl'ün aktardığı gibi, misyonerler onları akıl yürütme yeteneği olmayanlar olarak yargıladıktan sonra, örneğin Grönlandlılar hakkında, "aptalca olmayan bir basitlik ve akıl yürütme sanatına sahip olmayan bir iyi niyet özellik olarak görülebilir," demek zorunda kalmışlardır.[12] Sırası gelmişken, akıl yürütme kapasitesi olmayan iyi niyetin ne olduğu sorulabilir, fakat bu tartışma bu sayfaların amacını çok aşar. Bu çözümsüz paradoksta işin özü, o dönemde –Yerliler, akıl yoluyla kavranması en olanaksız kavram olan Tanrı kavramını kavrayamadıklarından– Yerlilerin akıl yürütme yeteneği olmadığını kanıtlamaktı.

Afrikalılar, Okyanusyalılar, Asyalılar, Keltler, Yunanlılar, Romalılar ve başka birçokları gibi Kuzey Amerika Yerlileri de ruhlardan ya da "gölgeler"den çok daha kesin "bir şeye" inanıyorlardı: yukarda adı geçen kavimlerinkine benzeyen, sözcüğün tam anlamıyla tanrılara. Misyonerlerin ortaya attıkları karmakarışık bir imalat olan ünlü "Büyük Ruh"a değil tabii. Arizona Hopilerinde Muyingwu filizlenme tanrısıydı; kız kardeşi Tupawong-Tumsi gerileten (yaprakları düşüren) bir tanrıçaydı; Masa'u sis, ateş ve ölüm tanrısıydı;[13] Virginia Yerlileri'nin Ahone'si[14] insanlara aldırış etmeyecek kadar yüce bir tanrıysa, Apaçilerin ve Navahoların Koyote'sinin kim olduğu çok bellidir; o, bugünkü dünya ortaya çıkabilsin diye deniz canavarı Tieholdtsodi'nin evlatlarından evreni kurtaran kahraman *trickster*'dir.[15]

---

[12] O dönemde "sağduyu" "doğru yargı yeteneği" (Robert Sözlüğü) anlamına geliyordu ve yine Robert'e göre "yargılamak" daha 1538 yılında "aklın, bilincin yargısına tabi tutmak" anlamına geliyordu.

[13] Claude Lévi-Strauss, Fransız Akademisi üyesi, "Üç Hopi Tanrısı," *Paroles données*, Plon, 1984.

[14] Manfred Lurker, *Lexikon der Götter und Dämonen*, Alfred Krämer Verlag, Stuttgart, 1984. Belki, Sauk and Fox'lar ya da Shawnee'ler.

[15] A.g.e.

Söz edilen uygarlıklarda olduğu gibi, tanrıların iki görevi olabilir ve bu görevler bir kabileden diğerine değişebilir: Yukarda adı geçen ve kahraman olarak kabul edilen Koyote, Orta California'nın Mayduları tarafından tanrıların karşıtı (düşmanı değil) olarak görülür. Yerlilerin birleşik bir dinleri olmasa da, başlangıçtaki Amerikan ulusunun çeşitliliğine bakıldığında bunun önemi yoktur, Paiute, Mono, Pima Yuma ve diğer New Mexico kabilelerinin Püsküllü Büyük Yılan'ı (Meksika'nın Tüylü Yılan'ının tek değişik hali) gibi bazı tanrılara ortak olarak inanıyorlardı: Cehennemde oturan, hayvanların, bitkilerin ve genel olarak yeryüzünde yaşayan her şeyin efendisi olan Püsküllü Büyük Yılan zengin kılabiliyordu, fakat dostluğu tehlikeliydi.[16]

Kuşkusuz, Yerlilerin dinlerinde, bütün dünya dinlerinde bolca rastlanan ve bazı kötülüklerden sorumlu olan bu tür kötü ruhlar vardı: Yerliler esas olarak, ne kendi özgürlüklerine ne de tesadüfe inanıyorlardı, açıklanamayan ya da açıklanamamış şeyin "hata"sını bir iblisin üzerine atıyorlardı; o, tek başına, ormanların yeşillikleri arasında ve ovaların sık çalıları arasında kaybolmuş oluyordu. Örneğin Siu mitolojisindeki canavar Iya, insanları ve hayvanları yer ya da sakat bırakır kimi zaman bir kasırga biçimini alır ve çok pis kokulu nefesi hastalık yayar.[17]

Fakat bu tür iblis, Yerli buluşu değildir; başka uygarlıklardan birçok topluluk başka biçimler ve başka adlar altında onu tasarlamışlardır. Hint'teki Tamillerin yabanıl ve leş yiyen, geceleyin ölülerin kanını emen Pey'lerinin dengidir; adından da anlaşılacağı gibi, hasat zamanı, öğleleri ortaya çıkan, insanları delirten, kafalarını ve kollarını bir budama bıçağıyla uçuran ya da hortum fırtınası biçiminde beliren Sırpların Psezpolnica'sının ("Öğle Kadını") benzeridir; ateşten bir insan biçiminde görülen Batı Slavlarının Srat'ı; kötülüklerini saçmak

[16] A.g.e.
[17] A.g.e.

için yılan, yılanbalığı ya da yabandomuzu biçiminde ortaya çıkan Yeni Britanya'daki Gazelle yarımadasındaki Kaia'lar benzeridir...

Çünkü, dünya başlangıçtan beri herkes için iyi ruhların olduğu kadar kötü ruhların da bulunduğu bir yerdir. Ancak iyiler kimi zaman kötü olabilir, kötüler de iyi; doğaüstü güçlerin sırrıdır bu. Hopiler büyük kuraklıklar sırasında yağmuru çağırdıklarında, korkunç çıngıraklı yılanları deliklerinden çıkaracaklar ve onları büyük bir toprak kavanozda toplayıp, önlerinde büyülü sözler edeceklerdir. Çünkü bu yılanlar yağmur yağdıran tanrıların habercileridir. Yağmur Dansı şarkılarla ve davullarla başlar ve dansçılar, vücutları simgesel resimlerle kaplı rahiplerin önderliğinde yılanların hareketlerini taklit eder. "Bunun üzerine büyücüler kutsal kavanoza yaklaşır, tamamen profesyonel bir maharetle yılanları tutarlar ve ısırılmadan onları dişlerinin arasında taşırlar!"[18]

Batı uygarlıklarında Kötülüğün simgesi olan yılan, gerçekten de Yerlilerde, Yeryüzü Güçlerinin simgesidir ve Yunanlıların dediği gibi, insanın barış içinde yaşayabileceği yeraltı güçlerinin simgesidir. Bir yılan-antilop seremonisinin anlatıldığı şu çarpıcı hikâye buna tanıklık eder:

"Topluluğun bütün üyeleri daire olup oturdular, diz dize bağdaş kurmuşlardı. İçlerinden biri küpleri açtı, yılanları kuma bıraktı, o sırada yumuşak ve ağır bir şarkı başladı. Her çeşit yılan vardı; çeşit çeşit çıngıraklı yılanlar, koşucu yılanlar, boa yılanları. İçlerinden altmışı toprağın üzerinde birbirine dolaştı. Şarkı onları hareketlendiriyordu, önce bir yöne, sonra öbür yöne gidiyorlardı; hiç kımıldamayan ve şarkı söylemeye devam eden insanlara bakıyorlardı... Sarı, büyük bir çıngıraklı yılan gözlerini kapamış şarkı söyleyen yaşlı bir adama doğru yöneldi, bacaklarına tırmandı ve uyumak için pantolo-

[18] Thévenin ve Coze, *Mœurs et histoire des Indiens d'Amérique du Nord*, a.g.e.

nunun önüne kıvrıldı..." Bu hikâyeyi aktaran Amerikalı, sanılanın tersine yılanların dişlerinin sökülmediğini ve zehir keselerinin boşaltılmadığını söyler... Yine de bir önlem alınmıştır. Yılan Kabilesi'nin bütün üyeleri *çu'kngа* (yılana-karşı-önlem) denen bir karışım içerler. Bu karışım losyon olarak da işe yarar, yılan avına çıkmadan önce ellerini bununla ovuştururlar.[19]

Çünkü Yerli, atalarının kutsal topraklarında, güven içinde, evrensel kardeşliğin parçası olduğu duygusuyla, Yunanlılarla kıyaslanabilecek bir adımla yürür. Bu kardeşlik büyülü bir biçim alabilir. Melanezya'da *mana* biçimi altında belirtilen ve İrokuaların *orenda* diye adlandırdıkları gibi. "*Orenda*," diye yazar Mauss, "güçtür, mistik güçtür. Doğada *orenda*'sız, daha doğrusu, *orenda*'sı olmayan hiçbir canlı varlık yoktur. Tanrılar, ruhlar, insanlar *orenda*'yla donanmışlardır. Fırtına gibi doğal olayları bu olayların *orenda*'sı meydana getirir."[20]

---

[19] Frank Waters, *Le Livre du Hopi - Histoire, mythe et rites des Indiens Hopis*, Payot, 1963.

[20] Marcel Mauss, *Sociologie et anthropologie*, Quadrige/Presses Universitaires de France, 1950. Dar dilbilimsel bakış açısından, *orenda*'nın, tam anlamıyla, Mauss'un belirttiği gibi, "dua ve şarkı" anlamına geldiği ister istemez görülür. Bu onu özel olarak Latince oratio'ya yaklaştırır. Oysa ki, Yerli dilleri Hint-Avrupa dil grubuna dahil değildir. Benim yararlandığım yeni baskının girişinde Claude Lévi-Strauss, "*mana* benzeri kavramları... bütün sonlu düşüncelerin köleliği olan (aynı zamanda da tüm sanatın, tüm şiirin, tüm mitik ve estetik buluşun hizmetinde olan), *kararsız göstergeler*" olarak tanımlar. Bu "kararsız" karakter "Mauss'un gün ışığına çıkardığı ve etnologları şaşırtmış olan, bu kavrama bağlı ve görünüşte çözülemez çatışkıları: güç ve eylem; nitelik ve durum; aynı anda ad, sıfat, fiil; soyut ve somut; her yerde mevcut ve yerel olanı" açıklar. Lévi-Strauss'un "Mauss düşüncesine kesinlikle bağlı" olarak sunduğu bu özet, daha genel nitelikte iki gözlemi gerektirir: Birincisi, Yerlilerin bile, mistik deneyim hariç, bilinemez olarak tanımladıkları *mana* kavramını Batı'nın bilimsel zihniyetinin ve özellikle Mauss'un pozitivizminin sıradan kategorilerine indirgenmesinin aşikâr olanaksızlığı. Lévi-Strauss, Mauss'un formülünü aktarır: "Öncelikle, kategorilerin en mümkün kataloğunu çıkarmak gerekir." İkinci gözlem, *mana*'nın dinsel bir kavram olduğu ve Batı'nın baskın dini olan Hıristiyanlığın aynı tür çatışkılar içerdiğidir, çünkü Tanrı, Oğul ve

Evrensel sevgi ruhunun temelidir o. "Ağustos böceğine *mısırın olgunlaştırıcısı* denir, çünkü sıcak günlerde şarkı söyler, sıcaklığı getiren, mısırın yetişmesini sağlayan odur."[21]

Oysa bu kardeşlik ve yaydığı *orenda* hayvanlara yayılır ve Gros Ventre bir bizonu parçaladığında kemiklerini kırmamaya özen gösterir, çünkü hayvanın dirilmesini sağlayacak olanın iskeleti olduğuna emindir: Bir başka dünyada değil, ama bu dünyada. Amerikan çayırlarında bu yüzyıl başında hâlâ görülebilen bizon kafataslarının titizlikle düzenlenmiş olmasının nedeni budur:[22] Çiftçinin yediği meyvelerin çekirdeğini serpmesi gibi Yerli de sağlam kemikleri serper...

İngiliz şair Longfellow'a ünlü şiiri "Hiawatha'nın Şarkısı"nı esinleyecek olan, mısırın kökenine ilişkin Ojibway mitinin kanıtladığı gibi, bütün dünya, doğaüstü ile doğanın sıkı sıkıya dokunduğu bir yaşam haznesidir. Bu mite göre, bir yeniyetme topluluğa kabul edilmesi için gereken ritüel orucunu tutar, bu oruç sırasında kendi manitu'sunu görmesi gerekmektedir. Bu oruç onu zayıflatır. Üçüncü gün, genç delikanlı uzanmışken, gökyüzünden yakışıklı bir genç adamın indiğini görür, üstünde yeşil ve sarı görkemli giysiler vardır. Bu göksel yaratık onu dövüşe davet eder ve delikanlı zayıf düşmüş olmasına rağmen meydan okumayı kabul eder. Yarışmadan çekileceğini ilan etmek yerine ölmeye kararlıdır. Göksel yaratık ertesi gün tekrar gelir, yine meydan okur, bu böyle devam eder ve her seferinde delikanlı ka-

---

Kutsal Ruh'un aynı varlığın parçası olduklarını –ki bu, ilk olarak, Yaratıcı ile yaratısını özdeşleştirmek anlamına gelir– ileri sürer. Oysa şimdiye kadar kimse Hıristiyanlığı büyülü bir düşünce olarak tanımlamamıştı. Bu arada belirtelim ki, çağdaş bilim de çatışkılardan muaf değildir, ve nicemsel mekanik de, tamamen farklı bir dile rağmen, "mantıksal" çelişkiler içerir; tıpkı bir kedinin (Schrödinger'in ünlü kedisinin) hem canlı hem ölü olabileceği gibi, bir taneciğin de hem değinmi dalgalı hem de bir yere yerleşmiş cisimcik olabileceği gibi.

[21] A.g.e.

[22] Frazer, *The Golden Bough*, a.g.e.

rarını bildirir, sonunda doğaüstü haberci delikanlının cesareti sayesinde ilahi güçlerin lütfuna layık görüldüğünü bildirir ve şöyle der: "Yarın seninle son kez dövüşmeye geleceğim. Kazanırsan beni soy, yere fırlat, toprağı çapala, yumuşat ve beni oraya göm. İşini bitirdiğinde, beni rahat bırak, ara sıra kötü otları temizlemek için mezarıma gel, ayda bir kere mezarıma taze toprak at." Delikanlı söyleneni yapar. Yaz sonu, bir gece, mezarın olduğu yerde, topraktan uzun ve sevimli, altın saçlı ve bol yapraklı bir bitkinin bittiğini görür: Bu, insanlığın dostu mısırdır,[23] doğaüstü öz bitki dünyasına geçmiştir. Gökten gelen yakışıklı genç adamın *orenda*'sıyla delikanlınınki karışınca mısır meydana gelmiştir.

Baştan çıkarmak, tehdit etmek, zincire bağlamak için kullanılabilecek bir güç kavramı, ne İrokuaların ne de Yerlilerin tekelindedir: Siular buna *mahopa*, Omaha'lar *nube*, Dakota'lar *waban*, Şoşon'lar *pokunt* derler. Biz burada *orenda* diyelim. Yerli Amerikan topluluklarının hepsi adsız bir ruhun sürekli varlığına inanırlar. Bu ruhun gücüne ve işlevine saygı göstermek zorunludur. İngiliz James Lovelock'un "Gaia" hipotezinde XX. yüzyılın sonunda bilimsel zihniyetin ortaya çıkaracağı kavram da budur: Bitki, insanın ölçüsüz faaliyetlerinin tehditi altındaki uyumlu bir sistem, bütün olarak canlı bir varlık olarak kabul edilmelidir.[24]

Evrensel kardeşliği dokuyan doğanın *orenda*'larıyla çevrili Yerli, dünyanın tek bir Tanrı ile tek bir Şeytan arasındaki uzlaşmazlığın hedefi olabileceğini ve anlaşmazlık konusunun sadece kendisi olabileceğini düşünemezdi ve zaten düşünmemiştir. Bu insan-merkezcilik, bü-

[23] Joseph Campbell'in *Primitive Mythology - The Masks of God*, Viking Penguin Inc, New York, 1959, eserinde yeniden ele alınan bu mit, 1820'li yıllarda Amerikan hükümetinin bir görevlisi olan Henry Rowe Schoolcraft tarafından derlenmiştir.

[24] James Lovelock, *Gaia*, Fransızca çevirisi Robert Laffont, 1991.

tüm kabileler dahil olmak üzere, Kuzey Amerika yerlilerinin düşüncesine tamamen yabancıdır. Yerli, insan olarak tekilliğinin bilincinde olsa da kendini, bitkiler dahil tüm doğanın kardeşi olarak hisseder. Yahudilerde, Hıristiyanlarda ya da Müslümanlarda olduğu gibi Tanrı ile Şeytan arasındaki çatışma Yerli için söz konusu olsaydı kunduzların, söğütlerin ve bulutların da işin içinde olmaları gerekirdi.

Fakat genel yargılar üstün gelmiştir. Batılıya göre, Yerli "aşağı" bir varlıktır, çünkü ne bizim Tanrı'mıza ne de Şeytan'ımıza inanması için bir nedeni vardır. Yüzyıllar boyunca, sözümona bir etnoloji, olsa olsa kurtuluşları için Hıristiyan olmaya layık "vahşi putperest" kavramını dayatmıştır. 1922'de Mauss şöyle yazıyordu: "Bu büyülü güç-ortam kavramının bilinen örneklerinin enderliği, bunun evrensel olduğundan kuşkulandırmamalıdır. Gerçekten de biz, bu tür olaylar hakkında pek bilgili değiliz; İrokuaları üç yüzyıldan beri tanıyoruz fakat sadece bir yıldır *orenda*'ya dikkat ediyoruz."[25] Yetmiş yıl sonra ne bizim genel kavrayışımız ne de Kuzey Amerika Yerlileri'nin yazgısı ciddi olarak değişti. Batılı için, Yerliler bir Büyük Ruh'a inanmakta tamamen haklıdırlar; Büyük Ruh kavramı, dinlerin, yine tamamen uydurma bir kavram olan Tanrı-Şeytan ikilemine doğru doğal evriminin "ilkel" bir habercisiydi. Fakat, kararlaştırıldığı üzere, Yerlilerin "canlıcı" olması gerekti.

Tuhaf bir biçimde, Hıristiyan teoloji terimleriyle Tanrıcılığa çok benzeyen Kuzey Amerika Yerlileri'nin görünürdeki "canlıcılığı" Tektanrıcılığın hiç de düşmanı değildi. Bu onun en şaşırtıcı, aynı zamanda da en az bilinen yanıydı: Kuzey Amerika Yerlileri tek bir Şeytan tasarlayamazlar, fakat tek bir Tanrı'yı mükemmel biçimde tasarlarlar. Örneğin Sioulara göre, simgesi bizon olan Güneş-Tanrı Wi, yürekli ve dürüst insanların koruyucusu, her şeye kadir en üst tanrıydı. Çarpıcı

[25] Mauss, *Sociologie et anthropologie*, a.g.e.

nokta, kızı Whope'nin Siulara barış çubuğu getirmek için bir gün yeryüzüne indiğidir. Bu tanrısallığın başka yorumlarında Wi, daha üstteki bir tanrı olan, tanrıların tanrısı Wakan Tanka'nın dört tezahüründen biridir.[26]

Tektanrıcılığa bu eğilim, Güney Amerika Yerlileri için olduğu kadar Kuzey Amerika Yerlileri için de yumuşatılmalıdır. Gerçekten de, Kuzey Amerika Yerlilerinin Kolomb'tan çok önce Avrupalı ziyaretçiler kabul edip etmediklerini sormak için ciddi nedenler olduğu gibi – Vinland'a ayak basan Vikingler, örneğin bunun kanıtıdır– bu beyaz ziyaretçilerin Yerli inançlarıyla kaynaşan bir Hıristiyanlığın tohumlarını da beraberlerinde getirip getirmediklerini de sormak gerekir.

Hopilerin kayıp beyaz kardeşi Pahana miti bunun kanıtıdır. Bu mit, Mayaların sakallı beyaz tanrısı Kukulcan'a ve Azteklerde ve Tolteklerdeki Kuetzalkoatl'a yakındır. Şubat 1540'ta, İspanyol sömürgeci Francisco Vasquez de Coronado'nun askerleri Hopi köylerine, yani Arizona'ya vardıklarında uzun süreden beri bekleniyorlardı, çünkü Pahana'nın dönüşü bekleniyordu. "Her yıl Oraibi'de, Soyal'ın son günü, Ayı kabilesi tarafından saklanan iki metre uzunluğundaki bir sopanın üstüne atılan çentikle dönüş anı belirleniyordu. Hopiler ona nerede rastlayacaklarını biliyorlardı: Eğer kararlaştırılan tarihte gelecekse Üçüncü Yayla'nın eteğinde, *Sikya'wa* (Sarı Kaya) patikası boyunda; beş, on, onbeş ya da yirmi yıl gecikirse *Chokuwa* (Sivri Kaya), *Nahoyungvasa* (Kesişen Yollar) patikası boyunca. Sopa işaretlerle doluydu, Pahana yirmi yıl gecikmişti." Nihayet geldi; o, Perdo de Tovar adlı bir İspanyoldu, Hopilerin gördükleri ilk beyaz.[27]

Fakat, bazı Yerli kültürlerinin tektanrıcılığa yer yer görülen eğilimleri ve ruhun dirilişine olan inançları, yabancı kökenli ve Yerli

---

[26] A.g.e.

[27] Waters, *Le Livre du Hopi*, a.g.e. Kolomb-öncesi beyaz tanrı mitinin daha ayrıntılı bir çözümlemesi için 13. bölüme bakınız.

dinlerinde yeniden kaynaştırılmış olsa da, Hıristiyan bir tektanrıcılığın doğal bir hazırlığını oluşturdukları sonucunu çıkarmayı sağlamaz. Gerçekten de, bu tektanrıcılığın temel bir unsuru eksiktir; bu da Şeytan'a ilişkin Hıristiyan düşünüşün ayrılmaz parçası olan ilk günah kavramıdır. Yerli mitlerinin içerdikleri çekirdek halindeki kozmolojilerde, yeryüzünde yaşamın doğmasıyla sonuçlanan doğaüstü güçler arasındaki çatışmalar, hep masum olan insanı ilgilendiren sonuçlara varmaz, yani insana Kötülük getirmez. Örneğin dünyanın başlangıcında Kötülük güçleriyle dövüşmek için yeryüzünde ortaya çıkan ve savaşçıların koruyucu tanrısı olan yarı-tanrı Kitschikawano asla İyiliğin cisimleşmesi değildir: cesaretin yüceltilmiş bir temsilidir, ancak Kitschikawano asla İyiliği temsil edenlere özgü sadeliğe sahip değildir. Kahkahalarla gülmesinden anlaşılan şey neşeli olduğudur.[28]

Başlangıçta, der dünyanın yaratılışına ilişkin Apaçi miti, bugün dünyanın bulunduğu yerde karanlıklardan, sudan ve siklondan başka bir şey yoktu. İnsan yoktu. Yalnızca maskeli tanrılar olan Hatcin'ler vardı. Yeryüzü bir çöldü; ne balık vardı ne de başka bir yaratık. Fakat Hatcin'ler her şeyin yapıldığı malzemeye sahiptiler. Önce dünyayı, cehennemleri, ardından gökyüzünü yarattılar. Yeryüzünü kadın biçiminde yarattılar ve ona Ana dediler. Sonra gökyüzünü erkek biçiminde yaptılar ve ona Baba dediler. Böylece o yeryüzüne doğru eğildi. Kara Hatcin kilden bir hayvan yaptı ve ona şöyle dedi: "Görelim bakalım dört ayağının üstünde nasıl yürüyeceksin." Tüm diğer hayvanlar ondan türediler. O dönemde bütün hayvanlar, Apaçi dil ailesine ait Jicarilla dilini konuşuyorlardı. Kara Hatcin elini uzattı, elinden yağmur düştü, yağmuru toprak ve çamurla karıştırdı, bir kuş yaptı ve kuşu soldan sağa döndürecek biçimde havaya fırlattı. Kuşun başı döndü ve kendini kaybetmiş dönerken gökyüzünde sayısız başka kuş,

[28] Lurker, *Lexikon der Götter und Dämonen*, a.g.e.

kartallar, atmacalar, baykuşlar ve serçeler gördü. Kendine geldiğinde kuşlar gerçekten oradaydı.

Bunun üzerine hayvanlar sıkıldılar ve Kara Hatcin'den insan yaratmasını istediler ve insan yaratıldığında ona bir eş verilmesini istediler ve böylece kadın yaratıldı.

Oysa bütün bunlar cehennemlerde olup bitiyordu ve o zaman ne Güneş vardı ne Ay. Kara Hatcin ve Beyaz Hatcin heybelerinden küçük bir Güneşle küçük bir Ay çıkardılar ve onları büyüttüler, sonra gökyüzüne fırlattılar. Bu yıldızların görüntüsü insanları büyüledi, bunlar arasında çok sayıda şaman vardı ve şamanlar, Güneş'i ve Ay'ı kendilerinin yarattığını ileri sürdüler; hatta iki göksel cismi kimin yarattığını tartıştılar, bu, Hatcin'leri sinirlendirdi: Güneş ve Ay'ın kaybolmasını sağladılar. "Şimdi," dediler şamanlara, "bakın bakalım Güneş'i ve Ay'ı geri getirebiliyor musunuz!"

Şamanlar tüm becerilerini gösterdiler; buhar oldular, kendi yerlerinde sadece gözlerini bıraktılar, okları ve bütün ağaçları yuttular, fakat iki yıldızı bir türlü geri getiremediler. Birçok başka sınamadan sonra Hatcin'ler nihayet Güneş'i ve Ay'ı gökyüzüne geri getirmeyi kabul ettiler.[29]

Böyle bir kozmogonide elbette Kötülük Ruhu'nun izine rastlanmaz; şamanların böbürlenmeleri hariç. İlk Günah'tan da iz yoktur. Yerli mitolojilerinde Kötülük ruhları varsa eğer, bunlar parazitlerdir, yoksa evrenin temel unsurları değildirler. Kelt mitolojilerindeki Loki'nin akrabaları, daima zalimce oyunlar oynayan *trickster*'lerdir.[30]

Büyük Tavşan, Üstat Adatavşanı, Mavi Alakarga, Yaşlı Adam, Karga ve elbette Coyote; Avrupalı misyonerler ve etnologlar, bizim ortaçağdaki Tilki'nizin akrabası bu kurnaz kişiliklerde Şeytan'ın bir ha-

[29] Rieder, *Le Folklore des Peaux-Rouges*, a.g.e.

[30] Bkz. s. 196.

bercisini görme eğilimine direnememişlerdir; Yerli bir Şeytan kuşkusuz, fakat yine de Şeytan; çünkü Şeytan olmadan nasıl yaşanır? Fakat, başlangıç olarak, o bir tanrı değildir: bir tür üstün-şamandır.[31] "Onu bir akşam bir dağın tepesinde dururken ve güneye doğru bakarken ... hayal edebiliriz," diye yazar Campbell. "Ve durduğu yerden uzakta bir ışık gördüğünü sanır. Önce ne gördüğünü bilmeyerek, kâhinlik yoluyla, bunun ateş olduğunu anladı. Bunun üzerine, bu şaşılacak şeyi insanlığın iyiliği için edinmeye karar vererek, bir çete kurdu; Tilki, Kurt, Antilop, tüm hızlı koşucular onunla birlikte gelir. Uzağa, çok uzağa doğru yol aldıktan sonra Ateş İnsanları'nın evine vardılar, onlara şunu bildirdiler: 'Sizi ziyaret etmeye, dans etmeye, oyun oynamaya ve bahis tutuşmaya geldik.' Onurlarına danslı bir gece düzenlemek için hazırlıklar yapıldı."

"Coyote kendisine, yere kadar inen sedir ağacının uzun saçaklarıyla reçineli sarı çam ağacı yongalarından yapılmış bir başlık hazırladı. İlk önce Ateş İnsanları dans ettiler, ateş güçsüzdü. Sonra Coyote ve adamları ateşin etrafında dans etmeye başladılar ve ateşi görememekten yakındılar. Ateş İnsanları daha büyük bir ateş yaktılar ve Coyote dört kez daha şikâyet etti, sonunda Ateş İnsanları gökyüzüne çıkan bir ateş yaktılar. Coyote'un adamları bunun üzerine çok terlediklerini bahane edip hava almak için dışarı çıktılar ve kaçmaya hazırlandılar, ateşin yanında Coyote'den başka kimse kalmamıştı. Coyote başlığı ateş alıncaya kadar deli gibi sendeleyerek dans etti. Başlık ateş alınca korkmuş gibi yaparak Ateş İnsanları'ndan başlığını söndürmelerini istedi. Karşılık olarak, ateşin bu kadar yakınında dans etmemesini söylediler. Fakat bunun üzerine, çıkışa yaklaştığında tüm başlığına alev aldırtı ve koşarak uzaklaştı. Ateş İnsanları onu takip ettiler, bunun üzerine başlığını Antilop'a verdi, o da ileri atıldı ve başlığı bir

[31] Campbell, *Primitive Mythology - The Masks of God*, a.g.e.

diğer koşucuya verdi, böylece başlık elden ele geçti. Ateş İnsanları hayvanları bir bir öldürdüler, az kalsın Coyote'yi yakalıyorlardı ki, o bir ağacın arkasına saklanıp ağacı ateşe verdi. Böylece insanlık o zamandan beri ağaçtan çubuklarla ateş yakar."[32]

Aynı şema, diye belirtir Campbell, Britanya Kolombiyası'ndaki Thompson Nehri Yerlileri'nde, Georgie'deki Creeklerde, Chilkotinlerde, çok daha sonraları Thompson nehrinin kuzeyinde, Kaskalarda, Athabascaların bir kabilesinde farklı biçimlerde karşımıza çıkar. Creeklerde Coyote'nin rolünü üstlenen Üstat Adatavşanı'dır, Kaska'larda bir Ateş Taşı'nı, yani bir sileks taşını kıskançça koruyan Ayı'dır ve sonunda küçük bir kuş bu taşı çalar.[33] Trickster Ateş'le tamamen özdeşleşmiştir. Hıristiyan mitolojileri (başka türlü nasıl adlandırılabilir?) onu Şeytan'la eş tutarlar fakat o, Ateş Hırsızı'dır, uzun süre boyunca Hint-Avrupa mitolojilerine ait olduğu sanılan kişiliktir. Oysa o insanlığın iyiliği için çalışır. Eğer o Şeytan'sa, Şeytan kavramını tümüyle gözden geçirmek gerekir. Ya da Prometheus'un Şeytan olduğuna karar vermek gerekir. Ve her isyanın şeytansı olduğuna... Fransız Devrimi de zaten böyle nitelenmiştir.

İşte, Yerlilerin Şeytanı'nda görülmek istenen kişi: Prometheus. Altı ya da sekiz bin kilometre mesafeden bizim Yerliler aynı miti üretmişlerdir, fakat ne zaman belli değil. Belki Yunanlılardan önce, belki aynı zamanda, önemi yok. Fakat tek çakışma bu değildir. Amerika Yerlisi de Yunanlılar gibi, Kelt ve Okyanusyalı gibi özgürdür. O, bütün insanların en özgürüydü kesinlikle: Kanosu ve yayıyla, dostları ve şerefiyle yaşadı. Amerika Birleşik Devletleri'nin güneyinde, yerli köyleri vardı. Fakat, olağanüstü ve asla ortaya çıkmamış olgu, büyük Yerli sitelerinin asla olmadığıdır. Yerlilerin politik teorisi asla olmadı, Yerli ulusunun merkezi iktidarı asla olmadı, Yerli imparatorluğu

[32] A.g.e.
[33] A.g.e.

asla olmadı ve şefler olduysa da tiranlar asla olmadı. İnsanlık tarihindeki bu çılgın istisna dikkate değer.

Yerli'nin tanrıları ve mitleri –ki bunlar asla yeterince çok bulunmayabilir– yaratıcılarının yansısıdır; Yerli'nin imgesinden başka bir şey değildir ve bu imgeler özgürlüğün imgeleriydi. Yerli'nin, Günah köleliğini ya da bir Büyük Yalancı'yı, yani bir Büyük Düşman'ı tasarlaması için hiçbir nedeni olamazdı. Aslında kaderin cilvesi, Büyük Yalancı, topraklarına ve ardından anlaşmalarına tecavüz eden Beyaz Adam oldu. Bir Amerikalı, Helen Maria Hunt Jackson, 1881 yılında bunu bir kitapta söylemeye cesaret etti; kitabın adı yeterlidir: *Bir Şerefsizlik Yüzyılı*. Kini tersine çevirmek için çok geç.

XIX. yüzyılda *Overland Mail*'in sadece Pasifik yoluyla değil, aynı zamanda Colorado, Montana, Idaho, Nevada, Oregon'daki Yerli toprakları boyunca da getirdiği göçmen dalgalarının Yerlilerin sevgisini kazanamayacağı kesindir: Genelikle serserilerden[34] oluşan bu Avrupalılar yerleşmek istiyorlardı ve ne buhar makinesi ne de taş evin bulunduğu geniş toprakları Kızılderililere bırakmak onlar için söz konusu değildi. Yani, en iyi durumda, bu toprakları, geçerli olan Saint-Simoncu ideolojiye uygun olarak ve birçok durumda da kazanç ve vurgun içgüdüsüne uygun olarak kötü bir şekilde kullanırlar.

Fakat bu korsan mantığı, Yerlilerin birçok kez maruz kaldıkları acımasız vahşiliği açıklayamaz. Batı savaşının sonunun ve Çeyenlerin şefi Dull Knife'ın son yenilgisinin, ardından da 1879 yılında, Apaçilere karşı savaşın tarihi okunduğunda insan şaşırtmadan edemez: Soykırım ve insanlığa karşı suç kavramları tarihte sistematik olarak uy-

[34] Amerika kolonilerinde başlangıçtan itibaren İngilizler yer almıştır; tıpkı Avusturalya'yı doldurmaları gibi. "Bunlar çürümeye ya da serseriliğe mahkûm erkek ve kadın hırsızlar, ursuzlardır... Burada hissettikleri zorunlulukları orada hissetmeyen yasadışı insanlar çetesi eşkıyalığa başlarlar." XVII. yüzyılda Amerika'nın sömürgeleştirilmesi hakkında, Thévenin ve Coze, *Mœurs et histoire des Indiens d'Amérique du Nord*, a.g.e.

gulansaydı, sistematik olarak Yerlilerin büyük bölümüne soykırım uygulayan Amerikan ordusunun seçkin tabakasını alçaklıkla suçlamak gerekirdi. 1870'li yıllarda Arizona ve Yeni Meksiko'da yirmi bin kadar Apaçi vardı. "1875 yılında, en fazla yedi bindiler ve 1890 sayımında sadece birkaç yüz Apaçi bulunmuştur," diye yazar Thévenin ve Coze.[35] Beyaz kolonilerin Kızılderililere duyduğu kin kültürel olduğu kadar dinseldir. Beyaz Adam için Şeytan'ı olmayan bir insan Şeytan'ın kendisidir.

Ama bu durumda Şeytan'ın gerçekte kim olduğu şüphe götürmez.

[35] A.g.e.

13.

KUETZALKOATL MUAMMASI, TÜYLÜ YILAN VE AĞLAYAN TANRI

Amerika Yerlilerinin uygarlıkları hakkındaki cehaletimiz üzerine – Kökenlerinin çok eski olması üzerine ve Fransız arkeologlarının keşiflerinin yol açtığı öfke üzerine – Olmekler üzerine, çift anlamlı tanrıları ve ölümü küçümsemeleri üzerine – Mayalar üzerine, bizim Şeytan'ımızın taslağı, gerçekten kötücül bir tanrı fikri üzerine – Teokratik devletlerinin İran ve Mezopotamya'daki teokratik devletlerle benzerliği üzerine ve Maya dininin bu dinlerle paylaştığı günah ve tövbenin anlamı üzerine – Toltekler ve Aztekler – IS VIII. yüzyılda denizler ötesinden gelen ve Güneş'e giden beyaz tanrı, Kukulkan ve Viracocha da denen Kuetzalkoatl üzerine – Peru'da İnka hakimiyeti üzerine ve Peru'ya varan ilk İspanyol keşişlerini şaşırtan, İnka dini ile Hıristiyanlık arasındaki tuhaf benzerlikler üzerine – Haç simgesi üzerine, İnkaların tuhaf Ağlayan Tanrı'sı üzerine ve Amerika'nın Kolomb-öncesi Hıristiyanlaştırılma girişimi hipotezi üzerine.

1519 ilkbaharında, diye anlatır Fransisken *keşiş* Fray Bernardino de Sahagun, Ispanyol paralı asker ve serüvenci Hernan Cortes, silahlı on ya da on iki gemilik bir filonun başında Yucatan Meksika yarımadasının kuzey sahiline ayak bastı. Kayıklara dolan Yerliler berrak sulara inip, daha sonra Sahagun'a belirtecekleri gibi garip bir şekilde soluk bu insanüstü varlıklara kucak dolusu çiçekler, renkli tüylerle süslü kumaşlar ve mücevherler götürdüler. Yerliler tanrıları bekliyorlardı, armağanlarını kendilerine Şeytan'ı getiren ve köleden ve altından başka bir şey aramayan barbarlara verdiklerini fark etmediler.

Kısa sürede kanlı bir hal alacak olan Cortes'in yolculuğu –çünkü uyduruk bir bahaneyle Cholula'da üç bin yerliyi katletmişti– Aztek Imparatorluğu'nun başkenti Tenochtitlan'a kadar sürdü. Katolik Majesteleri'nin temsilcisi orada Imparator Montezuma'yla karşılaştı. Ispanyollar görkeme ayak bastılar, ortasında Texoco Gölü'nün bulunduğu çiçekler içinde dev bir göl kenti, kanallarla bölünmüş, kıyılardan göle su üstündeki patika yollarla bağlanan, bizzat Cortes'in deyişiyle, tüm Avrupa şehirlerinden daha güzel bir şehir. Bir tek pazar meydanı tüm Salamanka şehrinden iki kez daha büyüktü. Bir su kemeri tepelerdeki bir kaynaktan Tenochtitlan'ın ortasına dek su getiriyordu. Bu batılı yerlilerin Venedik'inde yarı çıplak, mücevherler ve renkli peştemallarla süslü, yalınayak insanlar vardı. Bu, Sahagun'a göre, "büyülü bir görüntü gibi"ydi.

Başlarında Cortes olmak üzere Ispanyollar, çıplak ayak, başları parlak saçlarla süslü, temiz tenli Montezuma ve iki yüz senyörden ibaret erkanıyla orada karşılaştılar. Çünkü Ispanyollar, suyun bollu-

ğuna rağmen, ne yıkanıyorlar ne de üstlerini değiştiriyorlardı, zırhları ve silahlarıyla yatıyorlardı. Oysa ki Tenochtitlan sakinleri İmparatorları gibi her akşam yıkanıyordu.

Kıyamet günü karşılaşması: Bu cennetvari çiçekler ve lüks, uğursuz bir yaratığın, katillerin getirdiği Şeytan'a, Hıristiyanların Hıristiyan olduğunu sandıkları Şeytan'a vaat edilmişti.

1975 yılında, Meksika'ya yaptığım ikinci yolculuğumun başlangıcında, o döneme kadar okuduklarıma dayanarak iki dünya arasındaki bu trajik karşılaşmayı zihnimde canlandırıyordum. Mexico City yakınındaki Xochimilco'ya gitmeye karar verdim, yeni açılan metroya bir göz atmak istiyordum. Lüks son istasyona vardığımda tramvaya binmek, yani yeryüzünün gerçeğine geri dönmek gerekiyordu. Tramvay, bana bitmez tükenmez gelen bir süre boyunca art arda gecekonduların önünden geçti; duraklarda binen yolcuların çamur içindeki ayakları genellikle çıplaktı, neşenin izi olmayan yüzleri derin düşünceler içindeydi, bu durum beni daha fazla bunaltıyordu.

Yolculuklarda sık sık başıma geldiği gibi, kendimi, kitaplarda derlenmiş resimlerden çok uzakta buldum. Şunu düşündüm: Sahagun'un hayal meyal gördüğü cennet gerçekten var mıydı? Çünkü Hıristiyanlığın şöyle bir yaldızladığı ve Latin gelenekleriyle örttüğü Meksika'nın antik dinleri karanlıklarda kalmıştı. Gerçekten de böyle olduklarını daha sonra keşfedecektim. Turist rehberlerinin ticari iyimserlikle, Meksika'daki Fransızların İmparator Maximilien'in trajik serüveniyle son bulan kısa süreli varlığını anımsatan *mariachi* denen sokak orkestralarının neşeli uyumlarının sokaklarında kahkahalarla çınladığı bahçe-şehir diye tarif ettikleri Xochimilco'ya vardığımda, yılanyastığı demetleri önünde oturan ve çok az olan müşterilere kurt gibi gözlerle bakan çiçekçilere göz bile atamadım. Ateş gibi sıcak havada sözümona evlilerin kaçak bir ezgisini arayacak cesaretim de yoktu ve taksiyle Mexico City'ye geri döndüm. Oldukça bunaldığı-

mı itiraf etmeliyim.

Asla bir turist olmadığımdan ya da sadece birkaç saatliğine turistlik yaptığımdan pek fazla anım yok. Meksika'ya yolcu olarak gittim; bir yolcu Xochimilco'nun düş kırıklığına katlanmak zorunda değildir. Fakat ben katlandım ve bu, tam da Meksika'nın beni ilgilendirmeye başladığı an oldu. Baldırlarıma kadar iğrenç çamurlar içinde geçirdiğim bir geceye ve Palenque'de susuz bir hana katlandığım için kendimi yeterince çilekeş buldum; Campeche'in perişanlığına ve günlük yiyecek olarak bir torba fındıkla Puebla'da aç geçen bir başka geceye (çünkü akşam öyle geç gelmiştim ki restoranlar kapalıydı) katlandım ve turistlerin hiçbir zaman uğramadığı yollar ve köylerde karşılaştığım Meksikalılarda gördüğüm umutsuzluk havasının nedenini merak ettim. Bu tipler, Fransa'da dendiği gibi, Şeytan'ı genellikle yeryüzüne indirenlerdendir.

Uzun hikâye! Orta ve Güney Amerika yerlilerinin, Avrupa-merkezcilerin "Kolomb-öncesi," ardından da "Latin" dedikleri ve tarihçilerle etnologlar tarafından "Amerika yerlileri" (nitelik belirtici sözcükleri karıştırdığım için özür dilerim) uygarlıkları olarak nitelenen, California'nın, Arizona'nın, New Mexico'nun ve Teksas'ın güney sınırlarında ve Ateş Ülkesi'nde başlayan uygarlıklar Batılılar için görünüşte bildik yerlerdir. Yolculuklar, sergiler ve medya sayesinde Maya, Aztek, Inka sanatlarıyla ilişkiler artmıştır. Yeniliklere en açık sanatseverler, kimi zaman dokunaklı bir gerçekçiliğe, biçimlerdeki yeniliğe ve özellikle egzotizme bağlı biçimlerin kesin dilbilgisini, biçimsel inceliği fazlasıyla tadarlar. Yine de, Büyük Yüzyıl Fransızlarının Doğu sanat yapıtlarına, ardından gelen hanedanın Çin sanatına gönüllerini kaptırmaları ve bu çılgınlığı miras alan İngilizlerin, örneğin Brighton'daki kraliyet pavyonundaki ilginç üsluplu bir yarasayı Çin yapımı sanmaları gibi, bu sanata da değer biçildi: Çünkü bu "farklı"ydı, "egzotik"ti. Boucher'nin ve Brighton'un Çin hayranlarının

Çin'le gerçek ilişkisi bizim yollardaki motellerimizin ortaçağ "han"larıyla ilişkisi kadardı ancak. Hepsini sahte bir şekilde hayal gücümüzde yeniden oluşturduk. Sahtekârlığa devam ediyoruz.

Gerçekten de birçok durumda, gördüğümüz nesnelerin ve anıtların anlamını bilmiyoruz. Roma, Yunan, Mısır sanatlarına yüzyılar boyunca alışmış olduğumuzdan, pek fazla yanılgıya düşmeden, en azından bir Horus'u bir Anubis'ten, bir Venüs'ü bir Minerva'dan ya da bir Hermes'i bir Zeus'tan ayırt edebiliriz. Tlaloc ya da Viracocha'ya gelince, bunu pek ayırt edemeyiz; sadece bir uzman bunu başarabilir. Birçok durumda, en iyi uzmanlar, meçhul kalıntılar üzerinde ikonolojik spekülasyonlarla yetinmişlerdir. Olmek kültürüyle Zapotek kültürü arasında bir üsluba sahip Oaxaca anıt taşları üzerinde yüzlerini buruşturmuş, sakallı ve iğdiş edildikleri belli bu esrarengiz kişiler kimlerdir? Gerçekten de, Kolomb-öncesi sanatta sakallı kişiler istisnaidir. Oysa eski Güney Amerika sanatının ortaya attığı sayısız sorudan biri budur. Diğerleri daha ilerde görülecektir.

Bu uygarlıkların kendilerine yaklaşılmasına pek izin vermediğini kabul etmek gerekir. Mexico City yakınlarındaki tapınaklar şehri Teotihuacan'a ya da yaklaşık beş bin metre yükseklikte, uçurum eteklerindeki yorucu bir yolculuğun sonunda Machu Picchu harabelerine ulaşan yolcu şaşkınlığın ve ısrarlama "büyülenme"nin ötesinde özellikle sıkıntı hisseder. Şunu itiraf etmeliyim ki, benim için, yetmişli yıllarda sık sık görülen Kolomb-öncesi sanat örneklerinin yoğunluğu ölçüsünde büyülenme genellikle güçtür: Mexico'daki şaşırtıcı antropoloji müzesinden Palenque'e, Palenque'ten Uxmal'a, Uxmal'dan San Jose de Costa Rica'daki Altın Müzesi'ne, bu müzeden Bolivya'daki La Paz Müzesi'ne, sonra Tiahuanaco'ya kadar her yerde yüzünü buruşturmuş, acımasız, canavar yüzlü sayısız insan görülür. Yine de buralardaki eserler simgecilikle en dolu, dolayısıyla en anlamlı eserler arasındadır. Batılı için en çekici parçalar, oldukça incelikli çocuk ya da

yetişkin yüzleri, gündelik yaşamdan insanlar, grotesk ya da fallik çanak çömlek, hayvanlar, kısacası, sanatçıların gözlem ya da ifade yeteneğini kanıtlayan şeyler, ne yazık ki, bunları üreten kültürler hakkında çok az şey söylerler. Acınacak egzotizm eğilimine ve Avrupalıya kesin olarak yabancı bir dünyanın reddine karşı durabilmek için kimi zaman insanın kendini zorlaması gerekir.

Genellikle iyi yürekli ve bilgili rehberlere ve yukarda söylediğim rahatsızlığa rağmen, yolcu, Teotihuacan'daki Güneş ve Ay tapınaklarını (ünlü arkeolog Leopoldo Batres tarafından hayranlık verici tarzda onarılmışlardır), Machu Picchu'da, titanların inşa ettiği mozaik olduğu söylenebilecek devasa kütlelerine rağmen çok iyi düzenlenmiş granit bloklar yığınından oluşan, anlamı çözülemeyen Güzellik Duvarı'nın inşa edilmesindeki nedeni anlamakta güçlük çeker. Sıradan "güzellik" kavramları geçerli değildir; başka bir kültürel değiş tokuş değeri edinmek gerekir. Fakat hangisi?

1980'li on yılların sonuna doğru arkeologlarımız ve antropologlarımız "Kolomb-öncesi" büyük uygarlıkların iç yüzünü keşfetmişler gibi gözüküyorlardı. Uzun bir çalışma sonucu görüşlerini zenginleştirmiş olan bazıları kestirip atmaya oldukça yatkındılar. Çok daha eski bir yerleşimin işaretlerine rağmen, onlara göre, Amerika kıtasında insan, İÖ yaklaşık oniki bin yılında ortaya çıkmışı ve uygarlıklarıyla dinleri üzerine resimli güzel kitaplar yazacak kadar yeterince şey biliyorlardı. Bunların açıkça yalanlanması şok yarattı: Niède Guidon ve Georgette Delibrias'ın 1986 yılında Brezilya'da yaptığı keşifler Amerika kıtasında ilk insanın İÖ otuzüç ya da otuzbeş bin yıl önce ortaya çıktığını kanıtladı. Amerikan arkeoloji okulu ve başkaları, bu "Fransız" keşiflerini küçümseyerek reddetmeye başladılar. Karbon 14 tarihlemeleri Fransızların keşiflerini doğrulamaktadır; günümüzde bunlar, belli bir şaşkınlık içerisinde, kabul görmektedir (özellikle Amerikalılarca).

Bu keşiflerin rahatsızlık yaratmasının nedeni, yaklaşık kırk bin yıl önce ortaya çıktığı sanılan Cro-Magnon insanının, esrarengiz Ceneviz Colomb'unun Çin olduğunu sandığı bu toprakları fethetmek için Bering Boğazı'nın donmuş alanlarını yalınayak geçtiğinde hâlâ görece yeniyetme olduğunu belirtmesidir. Dahası var! Henüz pek zayıf olan başka işaretler söz konusu yerleşimin çok daha eski tarihli olduğunu belirtmektedir: Yetmiş bin yıl önceki Wisconsin buzul dönemine kadar uzanmaktadır.[1] Bu durumda, Amerika kıtasına ilk yerleşenler, henüz ortaya çıkmamış olan Cro-Magnon insan değil, Neandertal insandır. Sorunun özü yavaş yavaş eşelenmeye başlanmıştır.

Bir başka muamma: Peki, Amerika kıtasına kimler geldi? Bu konuda da görüş kesindi: Asyalılar. Amerika Yerlileri'nin Mongoloid olduğu ileri sürülüyordu. Kuşkusuz, büyük bölümü Mongoloid'dir. Fakat daha sonra, Güney Pasifik'in Amerika kıyılarına, farklı kaynaktan gelen Okyanusyalıların çıkmış olabileceği varsayımını –varsayımdan başka bir şey değildir– kabul etmek gerekti. Dahası, Meksika'nın Olmek döneminde, özellikle La Venta ve Tres Zapotes'deki bazı anıtsal başlar dikkate alındığında, bunların, basık burunları ve kalın dudaklarıyla tartışılmaz biçimde Afrikalı başlar oldukları fikrine karşı koymak güçtür. Demek ki, IX. yüzyılda Vikinglerin, Yeni Dünya yakınlarında, Vinland, "bağ toprakları" denen topraklarda (Vikingler oradan frenküzümü getirmişlerdir) küçük koloniler kurmaya gitmelerinden çok önce, Amerika kıtası ve özellikle güneyi, dünyanın en azından iki bölümünden, Okyanusya ve Afrika'dan insanların ziyaretine büyük bir olasılıkla uğramış ve onların etkisi altında kalmıştır.

Ayrıca, 1976 yılında Venezuela'da yüzlerce Roma parasının bulunduğu bir hazine keşfedilmiştir. Bu paraların en yakın tarihlisi İS IV.

---

[1] C.A. Burland, *Les Peuples du Soleil*, Tallandier, 1978. Guidon ve Delibrias'ın Brezilya'daki keşiflerinden çok önce, Orta Amerika'da, Valsequillo ve Puebla'da yirmi bin yıldan eski insan yerleşim yeri kalıntıları bulunmuştur.

yüzyıla kadar geliyordu; Meksika'da, Veracruz eyaletindeki bir mezarda, 1967 yılında, Romalılara ait bir Venüs heykeli ve İngiliz Kolombiyası'nda, İÖ XII. yüzyıla uzandığı sanılan bakırdan Çin paraları bulunmuştur; bu keşifler üzerinde elbette görüş birliği yoktur; yine de günümüzde en tartışmasız olanı, Meksika'da, XII. yüzyıldan kalma bir mezarda keşfedilmiş olan, İS III. yüzyıla ait bir Roma başıdır.[2]

Bunun anlamı, Akdeniz'den gelen denizcilerin Güney Amerika'nın doğu sahillerini biliyor olmalarıdır. Oraya, bilinmeyen bir Akdeniz kültürünün, belki Roma, belki de Doğu kültürünün unsurlarını getirmiş olduklarıdır. Günümüze kadar hiçbir çalışma Yunan dili ile Azteklerin konuştukları Nahuatl dili arasındaki çok özel ve çok sıkı etimolojik akrabalığı tatmin edici biçimde açıklayamamıştır: Örneğin Nahuatl dilinde tanrı anlamına gelen *teo*'yla (Teotihuacan, "tanrıların ortaya çıktıkları şehir"dir) aynı anlama gelen Yunanca *theos*; gökyüzünü taşıyan Yunan tanrısı Atlas'la, Aztek adının kökenini olduğuna inanılan ve "gökyüzü" anlamına gelen Aztlan... Dolayısıyla, "Atlantis" adının kökeni araştırılabilir: Mitik bir ülke olan Aztlan'dan mı gelmektedir, yoksa gerçekten de Atlantik'e kadar uzanan Atlas dağlarından mı?...

Bu unsurlar ve bu sorular alışılmış bilgiyi pek değiştirmedi. Amerika'nın Colomb'dan önce Vikingler tarafından, büyük bir olasılıkla İrlandalı Brendan tarafından keşfedildiği kabul edilir, fakat hepsi bu. Bu tür alanlarda kesinlikler tehlikelidir. Yukarda sözü geçen ve önemli *kalıntılarına sahip* olduğumuz Orta Amerika uygarlıklarının ilkini oluşturan Olmekler, Meksika'da, Veracruz bölgesinde, İÖ 1250'ye doğru ortaya çıkmışlardır. Önemli astronomlardır, ilk

---

[2] R. Heine-Geldern, "A Roman Find from Pre-Columbian Mexico," Anthropology Journal of Canada, 5, 20-22. Çevrildiği kitap: *Anzeiger des philosophische-historische Klasse der Oesterreischischen Akademie der Wissenschaften*, s. 98, 117-119, 1961.

yazılı takvimi Amerika'ya onlar getirmiştir, son derece ilginç bir sanatları vardır. İÖ 600 yılına doğru kaybolmuşlardır ve haklarında hemen hemen hiçbir şey bilmemektedir.

"Olmekler nereden gelmektedir? Kanal sistemlerinin kökeni neresidir? Takvimlerinin oluşumu için kaç kuşak gerekmiştir?"[3] Sır!

En azından otuz beş bin yıl –ve belki de iki misli– önce ilk insanın yerleştiği bir kıta hakkında ancak çağımızdan üç bin yıl öncesini bilmekteyiz. Yani, Orta ve Güney Amerika Yerlilerinin uygarlıkları üzerine XX. yüzyıl sonunda edinilmiş fikirler, gelecekteki arkeolojik keşifler sonucu birden bire değişebilir. Dahası, dinleri hakkında pek az şey bilmekteyiz. Ortadoğu, Akdeniz ya da Hıristiyan etkileri altında oluştuklarını düşünmek ciddiyetten uzaktır. Şeytan'ın kökenlerini orada aramak, Şeytan olmanın ta kendisidir!

Sır öyle şaşırtıcıdır ki, Orta ve Güney Amerika'ya, az da olsa, kuzey yoluyla Asya'dan gelen Mongoloid göçmenler yerleşmiştir. Fakat Navaholları ya da Ojibwayları çok küçük bir çabayla "anlayabildiğimiz" halde, Olmekler, Toltekler, Aztekler ve Mayalar genellikle anlaşılmazdır. Tarihlerinin büyük parçası bilinmemektedir ya da gözden geçirilmemiştir. Örneğin Meksika'nun kuzeybatısında tecrit oldukları düşünülen Tolteklerin X. ve XI. yüzyıllarda Yucatan'ın neredeyse tümünü fethettikleri –Amerikancıların 1970'te bile "abartılı" olarak niteledikleri önerme– ancak seksenli yıllarda anlaşılmıştır. Üç bin yıl

[3] Burland, *Les Peuples du Soleil*, a.g.e. Onaltı yıl sonra, uzmanların Olmekler hakkındaki görüşleri biraz gelişti. *Research & Exploration* dergisinin 1992 ilkbahar sayısında yayınlanan *The Olmec Legacy* başlıklı bir incelemede Urbana'daki Illinois Üniversitesi'nde antropoloji profesörü olan David C. Grove şöyle demektedir: "Orta Amerika'nın ilk anıtsal taş sanatının yaratıcısı Olmekler (İÖ 1150'den 500'e) uzmanlarca, çağdaşları toplumlardan daha ileri, fakat son derece muammalı kabul edildiler." Ancak, yazar, tarihlerinin ve kültürlerinin bazı yönlerini aydınlatsa da, bu önemli kültürün ortadan kaybolma nedenleri ve kökenleri hakkında varsayımlardan öteye gidemediğimizi kabul eder.

önceki Mısır ve Mezopotamya üzerine bildiklerimiz bin yıl önceki Latin denen Amerika hakkında bildiklerimizden çok daha fazladır.

Şaşkınlığımız sadece arkeolojik veri yetersizliğiyle değil, dahası, Orta ve Güney Amerika Yerlileri'nin, Kuzey'deki Yerlilerden kesin farklı olarak, kalıcı izler bırakmış olmalarıyla da açıklanır: tapınaklar, piramitler, taş ve kil mimariler, alçak-kabartmalar, freskolar, tapınma ve gündelik yaşam nesneleri ve metinler... Oysa bir kültür bu üretim aşamasına ancak hem maddi zenginlikler hem de gündelik anlamda bir tarih, yani kendinin bilincine ve yerleşikliğe bağlı bir bellek biriktirmişse erişir. Yani, karmaşık bir hale geldiğinde erişir. Tarihçi V.G. Childe'ın gözleminin uzantısıdır bu. Childe'a göre, yazı, bir toplulugun hacmi ve zenginlikleri "ciddi bir kütle"ye eriştiğinde ortaya çıkar: Bu durumda, hesap yapmak ve bir numaralama sistemi keşfetmek gerekir. Rakamlardan sonra yazı ortaya çıkar. Yazı kullanılır hale geldiğinde düşünceler incelik kazanır. İşte Orta ve Güney Amerika Yerlileri'nin durumu budur.

Amerika kültürleri nasıl oluşmuştur? Önceki toplulukların etkisi ne olmuştur? Yine sır! Meksika'da yaşayanlar arasında tanıdığımız en eski topluluk olan Olmeklerin İÖ II. bin yılın ortalarına doğru ortaya çıktıklarını,[1] Maya uygarlığının İS III. yüzyıla doğru yayıldığını ve XVI. yüzyıl ortasından biraz sonra yok olduğunu ileri sürebiliriz. Diocletien zamanında başlayan Maya uygarlığı, Soustelle'in belirttiği gibi, II. Philippe'le son bulmuştur.

Kuzey Amerika'daki "akrabaları"nın çoğu ayı, bizon avlarken ve yarı-göçebe, çadır altında, ihtiyaçlarını gidermek için göç ederek yaşarken, Güneydekiler taş yontuyorlardı; mimarlık ve tarımı, sulamayı, astronomiyi öğrenmişlerdi; güneş tutulmasını doğrudan güneşe

[1] Burland, *Les Peuples du Soleil*, a.g.e. Varsayım, Mexico'dan pek uzak olmayan Tlatilco'daki, Olmeklerin özelliği olan tarzın ayırt edici izlerini taşıdığı sanılan çömlek biçimlerinin evrimine dayanır.

bakarak değil, parlatılmış obsidiyen aynalarla bakarak gözlemleyecek kadar teknik açıdan gelişmişlerdi. Politik bir sistemleri, babadan oğula geçen bir aristokrasileri, askeri bir kast ve bütün devletler gibi kendi topraklarına ilişkin emelleri vardı. Dine yabancı olan kimse için Kuzey Amerika kabileleri sonuçta homojen bir mozaik oluştururken, bu aynı kişi bilir ki, Olmek Maya'dan farklıdır, Maya da Aztek'ten ve İnka'dan farklıdır. Çünkü Orta ve Güney Amerika kültürleri tamamen ayrıdır. Bugünkü Amerika Birleşik Devletleri'nin güneyinde farklı dinler vardı.

Tüm bunları biliyoruz, ancak inançlarının içeriğini bilmiyoruz ya da eksik olarak biliyoruz.

Görünüşte "ilkel" olan dinleri iki farklı bölgeden ibaret bir kozmolojiye dayanıyordu. Bu bölgelerden biri, Yeryüzü'nün yüzeyinin temsil ettiği insanların bölgesi, diğeri ise, bazıları gökyüzünde, bazıları da yeraltı dünyasında, yani –bunun uzantısı olarak– cehennem dediğimiz yerde bulunan doğaüstü güçlerin bölgesidir. İlk olarak, Meksikalıların en eskisi olan Olmekleri ele alırsak, yeryüzü dünyası topraktan ve sudan oluşmuştur ve bu temsili, en eski denizde yüzen değişik türde timsahlarla simgeliyorlardı. Bu timsah, daha sonra, bereket tanrısı olacaktır. Su, bir balıkla, elbette köpekbalığıyla simgelenmişti ve arkeolojik kazılarda hakiki köpekbalığı dişlerinin bulunmuş olması, bu tanrının kurban törenlerinin bir parçası olduğunu gösteriyor gibidir. Olmeklerin kısıtlı ve hayvan-biçimli panteonunun üçüncü kutsal hayvanı yılan, egemen sınıfların sembolüydü.

Dolayısıyla Olmeklerin kanlı törenleri olduğu sanılmaktadır.[5] Yaşamın geçici doğası hakkında kaba bir felsefeye sahip oldukları da ileri sürülebilir: Kralları öldüğünde, tebaları onların hükümranlığına

[5] Grove, *The Olmec Legacy*, a.g.e.; R.A. Joyce, R. Edging, K. Lorenz ve S.D. Gillespie, *Olmec Bloodletting: an Iconographic Study, Sixth Palenque Round Table*, University of Oklahoma Press, 1986.

bağlı olan heykelleri törensel olarak parçalıyorlar ve La Venta'da, San Lorenzo'da ve Tres Zapotes'de bulunan anıtsal başlarını yeniden yontmak için gövdelerinin anıtsal heykellerini yeniden yapıyorlardı.[6] Bunların olası iblisleri hakkında hiçbir şey bilinmemektedir; en fazla, kurban törenlerinin tanrıların öfkesini yatıştırmak amacına yönelik olduğu ve bu tanrıların hem İyiliğe hem de Kötülüğe yatkın iki yanlı tanrılar olduğunu düşünebiliriz.

Olmeklerin nereden geldiklerini bilmediğimiz gibi nasıl yok olduklarını da bilmiyoruz. İÖ IV. yüzyıla doğru aniden ortadan yok olmuşlardır. Onların ardından, etkisi bütün Orta Amerika'ya uzanan, Veracruz'daki Totonaklar ve Oaxaca'daki Zapotek'ler gibi komşu hakları ele geçiren müthiş site-devlet olan Teotihuacan uygarlığı gelmiştir. Teotihuacan, Meksika kültürünün beşiğiydi. Ancak hakkında pek bir şey bilinmemektedir, çünkü Teotihuacan yazısından örneğe sahip değiliz. Kesinlikle bir yazısı vardı, "fakat kullanılan kâğıt ya da deri, resimli ya da diğer belgeler zaman içinde yok olmuştur."[7] Yine de sanat eserleri dünya görüşlerini ana hatlarıyla belirtmektedir: Teotihuacan'ın Tetitla bölgesinde bulunmuş olan "Yeryüzü Cenneti" adlı freskoda, ruhlara benzeyen yaratıklar kelebeklerle dans etmektedir: Bu kültürün insanlarını ölümün pek korkutmadığını gösteren, öte dünyaya ilişkin düşsel güzellikte görüntü. Çıkan sonuç: İnsan yaşamını pek değerli görmüyorlardı; insan kurban etmeler Teotihuacan'da kuraldı; kurbanın bedeninden kalbi çıkarılıyor ve büyük bir olasılıkla bir bereket, yağmur ya da benzer bir tanrıya sunuluyordu. Sabah yıldızıyla simgelenen ve Kuetzalkoatl'ın habercisi olan başka bir tanrı, kanlı kurbanları reddetmiş ve sadece çiçekler ve meyveler kabul etmiştir. Ama bu barışçı görüntü pek evrensel değildir, çünkü Guatemala Pi-

---

[6] J.B. Porter, *Olmec Colossal heads as recarved thrones, Anthropology and Aesthetic*, s. 17-18, 23-29, 1989.

[7] Burland, *Les Peuples du Soleil*, a.g.e.

pillerinde ona insan kalbi kurban edilmektedir.

Teotihuacan dininin bir İyilik'le bir Kötülük arasında –iyilik yapan bir Tanrı'yla onun karşıtı bir Şeytan– ikiye bölündüğü düşünülmek istenmiştir. Gerçekten de burada iktidar askeri bir teokrasinin yönetimindeydi. Bu yönetimin şeması, Dumézil'in savaşçı-rahip-çiftçi üçlemesini bozar: "Teotihuacan tanrıları tarım tanrılarıydı, fakat silah taşıyorlardı ve kimi zaman savaşçı havaları vardı.... Din adamları hiyerarşisi aslında askeri bir hiyerarşiydi."[8] Ne varki, bu hiyerarşi de, insanın ancak kurbanlar yardımıyla kendi yararına etkileyebileceği tanrıların ikili karakteri kavramına dayanıyor gibiydi. Diğer birçok uygarlıkta, özellikle Hint'te, gördüğümüz gibi aynı tanrı, mutlu ya da mutsuz olmasına bağlı olarak iyi ya da kötü olabiliyordu.

Olmek uygarlığı gibi Teotihuacan da İS VI. yüzyılda, nedeni tam olarak bilinmeden aniden yok oldu. Varsayımlardan biri, Teotihuacan'ın, ticaret yollarını kesmiş olan köleleri Pipil ya da Totonak kabilelerinin isyanının ardından yok olduğudur. Fakat bu, tarihsel temeli olmayan bir varsayımdır. Günümüzde Colomb-öncesi uygarlıkların tarihi, dinleri hakkında bildiğimiz şeyler gibi eksiktir.

Maya uygarlığı da kendinden öncekiler gibi aniden ortaya çıktı. Bu uygarlığın klasik dönemi hakkında Soustelle, "öyle ani [gibidir ki] bir tür kendiliğinden kuşağa, *ex nihilo* yaratılışa inanası geliyor insanın,"[9] diye yazar. Uzman, bunun bir görüş yanılgısı olduğunu belirtir: Mayalar konusunda, gerçekten de, Olmekler ve Teotihuacan konusunda sahip olduğumuzdan kesinlikle çok daha fazla bilgiye sahibizdir. Olmeklerin bulunduğu bölgede Maya-öncesi bir topluluğun bulunduğunu, Olmekler geldiğinde bunun iki gruba bölündüğünü, gruplardan birinin kuzeye, diğerinin güneye doğru gittiğini ve güne-

[8] A.g.e.

[9] Jacques Soustelle, *Les Mayas*, Flammarion, 1982. Ünlü Meksika uzmanı.

ye giden grubun Mayaların kökenini oluşturduğunu bilmekteyiz. Mayalar gökten aniden düşmemişlerdir.

Mayaların dinlerini çözümlemek için, onlardan önceki uygarlıklar hakkında olduğumuzdan daha donanımlı olmamızı sağlayan Maya anıt, heykel, fresko, nesne ve elyazmaları vardır.[10] Chumayel'li *Chilam Balam*'ın ya da "Jaguar Peygamber"in Kitabı, dört ağaç yardımıyla gök kubbeyi taşıdıkları düşünülen ikincil tanrılar olan *Bacab'ların Dinsel Törenleri* ve özellikle, Soustelle'in "dünya dinsel edebiyatının zirvelerinden biri" olarak nitelediği *Popol Vuh*; İspanyolların fethinden kısa süre sonra kaleme alınan bu eserler bize oldukça bilgi sunmaktadır. Ancak, "daha donanımlı" olmamız, Maya dininin tutarlı bir tarihini çıkarabileceğimiz anlamına gelmez: Bunun nedeni, öncelikle, Mayaların çöküşüne tarihlenen eldeki belgelerin önceki yüzyıllar hakkında bilgi vermemesidir. Diğer neden, Avrupa etkisinin bu yazılı metinleri –bunların Latince olduğunu unutmamak gerekir– değiştirip değiştirmediği sorusudur. Bir diğer neden, kendileriyle birlikte Mayalara yabancı tanrılar getirmiş ya da Maya tanrılarının adlarını değiştirmiş olan, özellikle Toltek Meksikalılarının istilasına bağlı olarak Mayalar üzerindeki yabancı etkisinin açık işaretlerinin bulunmasıdır. Örneğin yağmur tanrısı Chac'ın yerine tanrı Metzaboc geçmiştir. Maya dininin Toltekli işgalcilerin dininin etkisiyle derinlemesine değip değişmediği bilinmemektedir. Aslında, Maya uygarlığında daha geç bir aşama olan Yucatan'daki Maya dinini bilmekteyiz.

Yine de Mayalar hakkında, uygarlıklarının Colomb-öncesi uygarlıklar arasında en parlağı, en zengini olduğunu kavrayacak kadar bilgiye sahibiz. *Encyclopaedia Universalis*'deki "Maya" maddesinin girişinde, "modern bir antropoloji uzmanının 'yeni dünyanın Yunanları' dediği Mayalar... çok önemli bir entelektüel ve sanatsal düzeye eriş-

[10] A.g.e.

mişlerdir," diye yazar. Ne yazık ki, bu gerçek, altın ve kibir sarhoşu Hıristiyan Avrupa, bu uygarlığı yağmaladıktan ve sanki şeytansı, "barbar" olarak nitelenen anıt ve sanat eserlerini kapışmak için orman yasalarını uyguladıktan sonra, yani Amerika'nın Colomb tarafından keşfinden dört yüzyıl sonra anlaşılmıştır. Maya uygarlığı, XIX. yüzyılda, Amerikalı diplomat John L. Stephens, Meksika ve Guatemala'daki keşiflerinin açıklamalı hikâyesini yayımlayınca gerçekten keşfedildi. Geniş bir dikme taş üzerinde hoş yüzlü bir delikanlının, tanrı Kuetzalkoatl'ın simgesi olan yaşam kuşunun üstüne konmuş haçı, içedoğuş gibi, sonsuza dek seyre daldığı Palenque mahzeninden, Copan'daki taşkın ve barok, yontulmuş kütlelere varıncaya kadar, Avrupalıların gelişinden önceki Amerikan imgeleminin engin zenginliği karşısında büyülenilmiştir. Haç elbette düşler içinde bırakmıştır. Bunun ne olduğu ilerde görülecektir.

Fakat bu arada o kadar çok veri kaybolmuştur ki!

Ne var ki, geçmişin tarım uygarlıklarında olduğu gibi, panteonda egemen olan üç tanrının üçünün de görünümü bereket tanrısı gibidir: Bunlar, Güneş tanrısı Kinich Ahau ("Efendi Kinich"), yağmur tanrısı Chac ve mısırdır. Bunları, dokuz yeraltı ve karanlıklar tanrısı izler – çünkü ölüler ülkesi vardır– ve onüç de gün tanrısı gelir –çünkü yeryüzünün üstünde duran gökler vardır. İlk dokuz tanrıyı ölüm tanrısı Cizin yönetir. Cizin, bölgede sık görülen depremlerin ve salgın hastalıkların tanrısıdır. İkinci grup tanrıyı "İguana'nın Evi," evrenin yaratıcısı, "dişleri dökülmüş ve yüzü kırışmış," Güneş'le özdeşleşen "büyük tanrı" İtzamma yönetir.[11] Dokumacıların efendisi İx Chebel Yax'ın eşi olan bu İtzamma, öteki tanrılar olmasaydı tektanrıcılığa doğru bir sapmayı belirtebilecek olan "Bir-Tanrı," Hunab Ku biçimin-

[11] A.g.e. Maya panteonu hakkındaki bilgilerimiz Dresde Kodeksi'nden kaynaklanır. Teolojiyi ele alan ve bilgi bakımından zengin olması gereken Paris'teki Peresianus Kodeksi, sonuçlar çıkarmaya elvermeyecek kadar eksiktir.

de Yucatan Mayalarında ortaya çıkacaktır. Bütün tanrılar hem tek hem de –dört yöne uygun olarak– dört katlı gibidir, bunlar hem iyilik hem de kötülük yapan tanrılardır.[12]

Bu son nokta, esas olarak, Cizin'i Şeytan'ın habercisi olarak gören tüm yorumları ortadan kaldırır. Etleri dökülmüş, iskelet gibi bir kişi olarak temsil edilen Ölüm tanrısına, yine kötülük yapan bir türdeşi olan "Ölüm Efendi," Yum Cimil –Vodu mitolojisinde,[13] can çekişen hasta peşinde köy köy dolaşan kötücül Baron Cumartesi'nin uzaktan habercisi– eşlik eder ya da onunla özdeştir. Bu arada belirtelim ki, mit, Pasifik'teki Trobriand'ların mitiyle şaşırtıcı bir benzerlik gösterir.[14]

Ancak özellikle şunu unutmamak gerekir: Mayalara göre Kötülük, dünyanın başka birçok dininde, örneğin Vedacılıkta olduğu gibi sadece çift karakterli tanrıların öfkesinden değil, Yum Cimil gibi gerçekten kötücül tanrılardan kaynaklanır. Kuşkusuz, Cizin bir tür şeytan değildir, çünkü tam bir tanrıdır. İnsanlara karşı kötü davrandığı kesindir, fakat yaratıcı İtzamma'nın karşıtı hiç değildir. Bizim Şeytan'ımızın Maya dinindeki taslağıdır: Hakiki bir tanrı olmasına rağmen, Hıristiyan şeytanı gibi cehennemde, yani yeraltında kalır ve esas olarak kötüdür. Bizim Şeytan'ın gerçekten kardeşi olması için eksik olan şey, Şeytan'ı niteleyen isyankâr ruhun onda olmamasıdır. O aslında, Zerdüşt dinindeki Ahriman'ın ve Mezopotamya cinlerinin ak-

---

[12] "Mayan Religion," *Encyclopaedia Britannica*, 1980.

[13] Bilindiği gibi Afrika kökenli olan birçok Vodu mitinin, İspanyol işgali sırasında hâlâ mevcut olan Karaip mitleriyle, Karaip'lerin kökü kazınırken karışmış olması mümkündür. 1493 yılında Colomb'un "Hint toprakları"na doğru yaptığı ikinci yolculuğa katılan keşiş Ramon Pané'nin "Yerlilerin Eski Tarihiyle İlişki"si bu duruma tanıklık eder. Eski Hispaniola, bugünkü Haiti üzerine olan bu rapor 1571 yılında Venedik'te yayınlanmıştır ve Fransızcası ilk kez André Ughetto'nun çevirisinde yer alır: Edition La Différence, Les Voies du Sud koleksiyonu, 1992.

[14] Bkz. s. 34

rabasıdır, fakat bunların gözü dönmüş statüsüne erişmemiştir. Her durumda, Yucatan'daki bu Maya krallığı diktatörlüğünden kovulmuş değildir. İki okyanus arasında tecrit olmuş olan, gerçek kültürel ilişkileri olmayan Maya rahipleri Şeytan'ı kavramlaştırmamışlarsa da kavramlaştırmaya yakındılar

Çünkü Maya toplumunun yapısı, tıpkı eski İran ve Mezopotamya toplumu gibi aristokratiktir. Aynı zamanda teokratiktir, çünkü bu toplumu yönetenler rahipler ve rahip-krallardır ve bin yılına doğru, köylü isyanlarının ardından Maya toplumunun ilk çöküşüne yol açan bunlardır. Köhnemiş din adamları, Maya imparatorluğunu altüst eden bu "köylü isyanları"na direnecek durumda değillerdi; Maya uygarlığının en parlak dönemi olan klasik denen dönem böylece son bulur; Uxmal ve Chichen-Itza gibi görkemli şehirler terk edilir. Yine de isyancılar bağımsızlık kazanamadılar, çünkü yabancı bir kabile olan İtzalar Mayalara yeni bir askeri tiranlık ve insan kurban etme geleneği dayattılar.[15]

Colomb-öncesi Amerika'da askeri ve dinsel kastların yönetimindeki tiranların bu sürekliliği orta Amerika dinlerinin en korkunç yüzlerinden birini açıklar: Sadece insan kurban etme değil, aynı zamanda Amerika yerlilerinin içinde yaşadıkları sonsuz ve boğucu suçluluk duygusu. Gerçekten de Mayalardaki kefaret törenlerinin önemi ve aşırılıkları insanı etkiler. Soustelle bir heykelde gördüğü sahneyi aktarır: Bir kadın bir rahibin önünde diz çökmüştür, rahip tüylerden oluşan bir bayrak sallar, kadının dilini dikenlerle dolu bir iple delmektedir. İnsanlar sadece dillerini değil, kulaklarını ve baldırlarını da kesiyorlardı. "Cin" kovmanın hedeflendiği bu törenler Mezopotamya'daki dinin emrettiklerini hatırlatır. Bu da şaşırtıcı değildir, çünkü Meksika

[15] İtzalar da, kuşkusuz Orta Amerika'daki verimlilik kültlerinden kaynaklanan fallik kültler ve erotik törenler getirmişlerdir. ("Mayan Religion," *Encyclopaedia Britannica*, a.g.e.)

toplumları da birer tiranlıktı.

Mayalarda insan kurban etmeler, örneğin Olmeklerden daha az rastlanır gözükse de, hiç yok değildir. Jaguarlar Tapınağı'ndakiler ve Savaşçılar Tapınağı'ndakiler gibi sayısız alçak-kabartma ve fresko, onların gelenekleri hakkında kuşku bırakmaz: Elleri kolları görevliler tarafından tutulan, sunağa bağlı insanlar, öte yanda rahip elindeki bıçağı sallamaktadır, bu bıçakla göğüslerini açacak, kalplerini çıkaracaktır. Tüm bunlar, Mayaların bu tür katliamın büyük yandaşı Aztek-lere imrenecekleri bir şey olmadığını gösterir. Oysa herhangi bir kimse için kendini sakatlamaya ya da kurban etmeye itaat etmek mümkün değildi.

Domuzlar gibi parçalanmış, sakatlanmış kanlı bedenleri ve etleri sık aralıklarla seyreden toplulukların ruh halinin nasıl olduğunu insan kendine sorabilir. XX. yüzyılın Batılı insanı olarak, onların merhamet yetenekleri hakkında kuşku duymaya hakkımız vardır. Fakat bu, Maya kültürünün yaşamı küçümsemesini küçümsemektir. Bu kültür, intihar edenlere mutlu bir sonsuzluk vaat eder ve hatta onlara, gözleri kapalı, asılmış biri olarak temsil edilen bir tanrıça adamıştır. Ölüm hiçbir şeydir, yaşam da. Burada, bizim "olağanüstü" XX. yüzyılımızın bazı politik rejimlerinin temel nihilizmini uğursuzca hatırlatan bir yazgıcılık vardır: Müteveffa Stalinci SSCB'nin onaltı milyon ölüsü, III. Reich'ın altı milyon ölüsü, Kızıl Khmerlerin iki milyon, otomobilin keşfinden bu yana trafik kazalarının on milyon ölüsü.

Mezopotamya'da olduğu gibi, dinsel dehşetten kurtulmak pek mümkün değildi. Maya toplumu, gerçekten de, çok katı, tamamen hiyerarşik biçimde yapılanmıştı ve orada yaşam, toplumsal merdivenin en tepesinden en altına kadar kesin kuralların buyruğu altındaydı. Örneğin askeri operasyonlarla görevli başkomutan, der Soustelle, "tabulardan örülü bir ağla çevriliydi: Üç yıl için seçilen komutan, bu süre içerisinde bir kadınla birlikte olamaz, et yiyemez, sarhoş olamazdı.

Mısır dışında, ancak balık ve iguana yiyebilirdi. Kullandığı kap kacak evdeki diğer eşyalardan ayrıydı..."[16] Neredeyse bir rahip gibi! Tapınakların ve dinsel törenlerin sayısından tahmin edilebileceği gibi, çok kalabalık bir sınıfa dağılmış papazlık babadan oğula geçiyordu. Yani, Maya toplumu çok güçlü biçimde otoriterdi ve bütün otoriter ve dahası askeri toplumlarda olduğu gibi Kötülük mitleri ve kötülüğü pişmanlık yoluyla yenme gerekliliği söz konusuydu.

Bu toplulukların Hıristiyanlığı görece kolay benimsemeleri daha iyi anlaşılır. İsa'yı Güneş-Tanrı Kuetzalkoatl ya da Kukulcan'la ve Bakire Meryem'i Ay'la özdeşleştirdiler ve Haç'ı da yararlı yağmurların simgesi yaptılar.[17] Günahı biliyorlardı! Pişmanlığı da!

Dahası, Kuetzalkoatl vardı. Garip kişilik! Önce onu yerli yerine oturtalım.

İspanyollar Colomb'un izinden gittiklerinde sadece Maya dinini keşfetmekle kalmadılar, sonraki uygarlıkların dinleriyle de karşılaştılar. Aynı Meksika tablosunda belirsiz bir dönemde, kökenleri yine bilinmeyen, önemli kültürler meydana getirmiş iki topluluk ortaya çıktı: Toltekler ve Aztekler. Toltekler VIII. yüzyıla doğru ortaya çıkmış olmalıdır; büyük bir olasılık; ya öncesi? Bilinmiyor. Tolteklerin dinlerinin kaynaklarını bilmiyoruz. Bir krallık kurmadan önce göçebe oldukları varsayılmıştır. Ancak bu açıklama orta Amerika uzmanlarını bütünüyle tatmin etmez kuşkusuz.

Bununla birlikte bize bu VIII. yüzyıl tarihi kalmıştır. Bu tarihi nereden biliyoruz? Tarihin, bir mitin ironisinden, astronominin zaman içine yerleştirmeye olanak tanıdığı bir mitten. Bu, dünyanın yaratılışı epizodudur. Olmeklerin "vejetaryen" tanrısı Kuetzalkoatl, yani ünlü Tüylü Yılan, Toltek krallarının hanedanını kurmak için yeryüzünde

[16] Soustelle, *Les Mayas*, a.g.e.

[17] "Mayan Religion," *Encyclopaedia Britannica*, a.g.e.

ortaya çıkmıştır. Çünkü, krallar için, tanrısal bir köken bulmak tuhaf bir evrensel meraktı. Kuetzalkoatl yakışıklı bir delikanlıydı, Tollan kralıydı, insan kurban etmeyi yasaklayan iyiliksever bir tanrıydı. Devasa bir penisi olan Kuetzalkoatl, aynı zamanda tanrıça olan bir prensese âşıktı, bu prenses ona canlılık veriyordu; ve Kuetzalkoatl, belki "pülk" belki de "peyolt" gibi bir uyuşturucu kullandığından cinsel organını ve prensesi kötüye kullanır. Aklı başına gelince, yaptığının farkına varır, pişman olur ve yılan derilerinden bir salla denize açılır. Güneş, salı yakar ve Kuetzalkoatl'ın kalbi gökyüzüne çıkıp orada bizim Venüs diye adlandırdığımız gezegen halini alır. Mitin bir başka çeşitlemesinde, deniz kıyısına varan Kuetzalkoatl bir odun yığınının üstüne çıkar ve orada kendini yakar ve kalbi bu şekilde gökyüzüne yükselir. Bu olay, bir güneş tutulmasıyla aynı zamanda meydana gelir.[18] Güneş tutulmaları, zamanı saptanabilecek olaylardandır.

Dahası, modern tarihçiler burada özellikle ilginç bir işaret görürler: Venüs'ün yükselişiyle güneş tutulmasının eşzamanlılığı. Bu olay çok enderdir. İngiliz gözlemci Hurstmonceux olayın 16 Temmuz 790'da meydana geldiğini ortaya çıkardı.[19] Demek ki, Toltek hanedanı o gün kurulmuştu. Yaşam Soluğu da, Rüzgâr Tanrısı da denen Sabah Yıldızı'nın yeryüzünden görüldüğü gün o gündür.

---

[18] Kuetzalkoatl miti ile Herakles miti arasındaki olağanüstü benzerlik üzerinde durmamak olmaz. Kuetzalkoatl da Herakles gibi cehenneme inmiştir, onun da yanında ikiz kardeşi Xolotl vardır, gönüllü olarak odun yığınına çıkmış ve yine Herakles gibi gökyüzüne yükselmiş ve adını göksel bir cisme vermiştir: Kuetzalkoatl Venüs'e, Herakles kendi adını taşıyan takımyıldıza. Herakles adının etimolojisine göre bu adın "büyük penisi olan kimse" anlamına geldiği, Kuetzalkoatl'ın durumunun da böyle olduğu görülecektir. Özel durum, Kuetzalkoatl'ın sakallı tasvir edilmiş olmasıdır. Bu durum, Toltek ve Aztek dininde tek olmasa da tamamen istisnaidir. Bilindiği gibi, Akdeniz'de Herakles'in bazı özellikleri ve maceraları, özellikle istisnai gücü ve cehenneme inişi, sayısız Hıristiyan merkezde İsa'ya atfedilmiştir. Fakat Kuetzalkoatl kişiliğinin olası başka kökenleri daha ilerde (42. not) görülecektir.

[19] Burland, *Les Peuples du Soleil*, a.g.e.

Gördüğümüz gibi bu tanrı, soluksuz kalmış göğüslerden kanlar içindeki kalplerin sökülüp çıkarıldığını görmekten bıkmış etnolog ya da tarihçileri bilinçsizce harekete geçiren barış isteğini tatmin etmiştir. Çünkü Kuetzalkoatl, yukarda söylediğimiz gibi, bu korkunç şeylerden tiksinir.[20] İlginç olan şey, Tolteklerin Kuetzalkoatl kişiliğini Azteklere bırakmış olduğudur. Kuetzalkoatl'ın amansız bir düşmanı vardı: Tezkatlipoka.

Tezkatlipoka'nın hikâyesi Kuetzalkoatl'ınkiyle şaşırtıcı benzerlikler taşır: O da yakışıklı bir gençtir (şu farkla ki, tek ayağını bir timsah yemiş, yerine obsidiyen bir ayna konmuştu), Kuetzalkoatl gibi onun da güzel bir penisi vardı. Tollan pazarında çırılçıplak dolaşıyordu (efsane ise, tuhaf biçimde, Huaxtek taciri kılığında, der) ve Toltek'in başkenti Tollan'ın prensesi, penisini görünce aşık olur; hasta düşer ve bu yakışıklı gençle evlenmek için babasından izin alır. Bir başka çeşitlemede Tezkatlipoka, Tollan kralını *pülk* ile sarhoş eder ve kızını baştan çıkarır. Sonuçta, ondan bir oğlu olur. Çocuk, büyülü bir gün olan Dokuz Rüzgârlar günü doğar. Tezkatlipoka bir Tollan prensinin babası olduktan sonra Toltek krallığına nifak tohumları eker, öyle ki Kuetzalkoatl orada kalmayı reddeder ve Tollan'ı terk eder. Tezkatlipoka insan kurban etmeyi yeniden uygulatır. Tezkatlipoka'ya adanmış büyük bayram sırasında onun onuruna genç, yakışıklı bir delikanlı, kalbi sökülüp alınarak kurban edilir.

Gerçekten de, Tezkatlipoka, Kuetzalkoatl'ın olumsuz yansısıdır:

---

[20]Bu arada şunu belirtmek yerinde olur ki, yanlış bilgilenmiş oldukları kadar yanlış da esinlenmiş ve İspanyol fethinin vahşiliklerini meşrulaştırmayı uman zihinlerin yaydığı efsaneyle bunu noktalamak yerinde olur. Bu efsaneye göre Azteklер düzenli olarak katliam yapıyorlardı ve yaklaşık yirmibin kişiyi –niçin her pazar olmasın?– katletmişlerdi. Oysa bu dönemde tek bir katliam olmuştur, o da 1479 ya da 1480 yılında Aztek kralı Ahuitzotl'un tutsaklarının katledilmesidir. Bu katliam Meksika topluluğunun dehşetine ve Tezcoco senyörü Nezahualpilli'nin protestolarına yol açtı. (Burland, *Les Peuples du Soleil*, s. 87)

Her ikisi de, büyük penisleriyle, genç ve yakışıklıdır. Her ikisi de prensesleri baştan çıkarırlar. Biri insan kurban etmeye karşıdır, diğeri bundan yanadır. Biri iyilik yapar, diğeri kötülük. Tezkatlipoka, bir anlamda, tanrı Kuetzalkoatl'ın "Şeytan"ıdır.

Gerçekte, buradaki ikilik, İyilik ile Kötülük arasındaki dinsel karşıtlıktan çok başka bir simgeselliği temsil eder. Kuetzalkoatl, en azından "vejetaryen" yorumunda, dinin tarımsal tanrılara dayandığı Teotihuacan uygarlığının tartışmasız tanrısıydı.[21] Bu tanrılar da, Kuetzalkoatl gibi, insan kanı "istememiş" gözükür. Daha sonra, VIII. yüzyılda, Kuetzalkoatl'ın Toltek krallık hanedanını kurmasından kısa süre önce, Teotihuacan gücünü kaybetti. Dini de yok oldu, çünkü din yaşamında yabancı bir tanrı olan Xipe Totec'in ortaya çıktığı görüldü, ona insan kurban ediliyordu. Kuetzalkoatl panteondan yok olmadı; fakat yeni bir rakibi ortaya çıktı. IX. yüzyılda, savaşçı bir halk olan Toltekler bölgeyi ele geçirdiler, yeni bir başkent olan Tollan'ı kurdular ve kendileriyle birlikte Yıldızlı Gece tanrısı Tezkatlipoka'yı getirdiler. Tüm bu yüzyıl boyunca, Toltek imparatorluğunun dini Kuetzalkoatl ile Tezkatlipoka arasındaki nüfuz savaşıyla bölündü. Kuetzalkoatl sonunda üstünlüğünü bu şekilde kaybetti ve Tollan'ı terk etti.[22] Dinsel mit, gerçek tarihsel olayların sadık bir yansısıdır; bunun daha

---

[21] Palenque gibi bazı Maya merkezlerinde de, başka tarım tanrılarının yanı sıra, mısır bitkisinin üsluplaştırılmasından türeyen yapraklı haç biçimindeki bir mısır tanrısına tapılıyordu. Yine de, Kuetzalkoatl'ın "vejetaryen" karakterinin, bu tanrıya tapınan bütün Amerika yerlilerinin merkezlerinde saygı gördüğü ve dahası tarım tanrılarına tapınmanın insan kurban etmeyi yasakladığı sonucu çıkarmaktan sakınmak gerekir. Jensen, "kanlı kurban etmeler tarımcı halkların özelliğidir," der (XXX).

[22] "Aztec Religion," *Encyclopaedia Britannica*, 1980. Tezkatlipoka'yı Hıristiyan Şeytan'ıyla özdeşleştirmeye yönelik Katolik misyonerlerin çabalarına rağmen, Yeni İspanya yerlilerinin bu "kaplama"yı reddettiklerini belirtmek gerekir. Bu nokta, aşağıdaki incelemede bol ayrıntıyla ele alınmıştır: Serge Gruzinski, Antoinette Molinié-Fioravzuti, Carmen Salazar ve Jean-Michel Sallman, *Visions indiennes, visions baroques*, P.U.F., 1992.

çarpıcı bir örneği bulunamaz. Mitin etik bir içeriği yoktur. Kuetzalkoatl iyilik değildir, Tezkatlipoka da Kötülük değildir. Bunlar, farklı kültürlerden doğmuş karşıt mitlerin simgeleridir. Bu durum nasıl anlaşılmalıdır?

Colomb-öncesi bütün toplumlar gibi, Toltekler ve ardından gelen Aztekler de savaşçıydılar. Savaş, hayatta kalmanın olmazsa olmaz koşuluydu ve askeri zaferi sağlayan tanrılar kurbanların kanını istiyorlardı. Kuetzalkoatl'ın zaferi önce Xipe Totec'in, sonra da Tezkatlipoka'nın yenilgisi demekti. Oysa bu düşünülecek bir şey değildi. Sadece kanlı insan kurban etmeler rakip ya da komşu kabileleri korkutuyordu. Sunakları insan kurban ederek besleyecek savaşlar olmadığında Toltekler bir "Çiçekler Savaşı"nı kutluyorlardı. Bu isim aldatıcıdır, çünkü yapılan turnuvalar sonunda yenilenler öldürülüyordu. 1440 yılında ünlü Aztek imparatoru Montezuma bu geleneği canlandırmıştır. Savaşlar için "esas" olarak kabul eden insan kurban etmeyi reddden Kuetzalkoatl'ın garipliği buradan kaynaklanır.

Toplumsal ve politik kısıtlamaların maskesi olan bu dinsel gelenek Tezkatlipoka'nın zaferinde bir kez daha görülür. Daha güneyde de durum aynıdır. Peki ya Kuetzalkoatl'ın durumunda? Kuetzalkoatl'ın sonuçta bir Avrupalı, hatta Hıristiyan bir Avrupalı olup olmadığını insanın kendine sorması için yeterli nedenler olduğu ilerde görülecektir. Çünkü o, Amerika yerlilerinin tarihinin bizim için karanlık olan geri kalan kısmını örten sis perdelerinin ortasında yeniden karşımıza çıkacaktır.

Kuzey ve Güney Amerika'nın dev karınlarını birleştiren bir tür incebağırsak olan Orta Amerika uygarlıkları hakkında bildiklerimiz, Meksika hakkında bildiğimizden daha fazla değildir. Modern politikanın bir dizi devlete böldüğü Guatemala, Honduras, Belize, Nikaragua, Costa Rica ve Panama, Kuzeyli gringoların haksız müdahalelerine içten içe başkaldıran, birbirlerinden yapay olarak ayrılmış bu Orta

Amerika, sonuçta tanımlanamayacak kadar eski bir tarihe sahiptir. Bugün bildiğimiz kadarıyla, İÖ birinci bin yıldan itibaren, kimileri kuzeye kimileri güneye doğru giden, yolda birbirlerine rastlayan, kuşkusuz her buldukları fırsatta birbirlerini boğazlayan, sonra tecavüzler ve barışçıl düğünlerle genlerini birleştiren, bir süre barış yapan, daha sonra tekrar savaşa tutuşan ve bunları Avrupalılar gelinceye kadar aralıksız sürdüren toplulukların tarihidir bu. Avrupalı arkeoloğun çözebildiği tek gündelik şey, mısır, altın ve özellikle bıktıracak kadar altındı. En fazla bilinen şey, örneğin Kolombiya'daki bir kabile olan Chibcha'ların, bir zamanlar, daha Kolombiya'ya Kolombiya denmezken, bölgede belli bir hegemonya kurmayı denedikleridir. Bu hegemonya kısa süreli olmuştur.

Sayısız zevkten, mütevazı başarılardan, safdil ya da çılgınca düşlerden, gündelik yaşamlardan, katliamlardan bize pek bir şey kalmamıştır.

Colomb'un yanındakilerin tanıklığına göre –bu, tabii ki gecikmiş, ancak kimi bilgiler sunan tek tanıklıktı– bu insanların çıplak yaşadıklarını, kadınların büyük şenlikler sırasında pübisilerinin üzerinde yeşil bir taş taşıdıklarını, sonra birliklerini okşadıklarını bilmekteyiz.[23] Bu halklara ve onların kültürlerini yeniden inşa etmeye çabalayan çağdaş bilginlere borçlu olduğumuz derin saygıyla, bunlar sıradan egzotik, pitoresk olarak tanımlanabilir.

Güney Amerika'daki en büyük uygarlık olan İnka uygarlığının görüldüğü Meksika'nın güneyindeki, özellikle Peru'daki din hakkında sanatsal tasvirlerden başka bir şey bilmemekteyiz: Jaguar, timsah, maymun kafalı tanrılar. Elbette ilkel tanrılardır bunlar. Bunlara da insan kurban ediliyordu mutlaka; kimileri kanlı kimileri kansız. Chibcha'lar, kurbanlarını kanlı biçimde kurban etmediklerinde güne-

[23] Burland, *Les Peuples du Soleil*, a.g.e.

şin altında, açlıktan, susuzluktan ölmeye bırakıyorlardı. Çünkü onların tanrıları da çift karakterli gibiydi ve Olmekler, Mayalar, Aztekler ve birçok uygarlık gibi İnkalar da bu tanrıları, memnun edildiklerinde iyilik yapabilen, aksi takdirde kötülük yapabilen tanrılar olarak tasvir ediyorlardı. Güneşin altında ölmeye terk edilen zavallılar tanrıların köpekleriydi.[24] Bu açıdan, 1200 yılına doğru Mochica'lara ve Chimu'lara boyun eğdiren Kuzey halkı İnkalar da farklı değillerdir.

Yüzyıllar boyunca tasvir ettiğimiz haliyle Şeytan, belirli bir tanrıda temsil edilmeye ihtiyaç duymuyordu: Bütün tanrılarda mevcuttu, yani her yerdeydi. Bu tasım yoluyla, hiçbir yerde olduğunu söylemek değildir: Diğer birçok ilkel dinde olduğu gibi, Buda'ya ve Lao-tzu'ya kadar her yerde ortaya çıkabilirdi. Ünlü bir Aztek deyişi, "İnanmıyoruz, korkuyoruz!" diyordu. Kierkegaard'a da atfedilebilecek bu deyiş tüm Colomb-öncesi Amerika'ya atfedilebilir. Amerika yerlilerinin diğer uygarlıkları gibi İnka yerlileri de jaguar tanrıya kutsal *–huaca–* olduğu için değil, ondan korktukları için saygı gösteriyorlardı.[25] Meksikalılarda olduğu gibi İnkalarda da korku ve titreme! Tıpkı Mezopotamyalılar gibi!

Yine de bu kapalı teolojik ve toplumsal sistemin parçalanışı, Peru'daki İnka döneminde meydana gelecektir. Altın delisi ve gözü dönmüş bir İspanyol serüvencisi, günümüzde "paralı asker" denenlerden Francisco Pizarro'nun, korkularından donlarına işeyen yüzaltmış maceraperestin başında, bir taşra şehri olan Cajamarca'nın meydanında, seksenbin kişilik ordusuyla Cuzco yolunda konaklamış İmparator

[24] Victor von Hagen, *The Desert Kingdoms of Peru*, Weidenfeld&Nicolson, Londra, 1964. Fransızca çevirisinin adı, *İnkalardan Önce Peru*'dur, Editions France-Empire, 1979. Bu önemli incelemede Von Hagen, Yunan tanrılarıyla dostça geçinen yandaşlarını "dikey tanrılar"la, yani proletaryanın doğal aşağılanma eğilimini kurban eden erişilmez tanrılarla karşı karşıya getiriyordu.

[25] "Inca Religion," *Encyclopaedia Britannica*, 1980.

Atahualpa'nın bulunduğu sayvana doğru ilerleyişi, Kasım 1532'de meydana gelen ve İnka din adamlarının öngördükleri Beşinci Felaket'le son buldu. Dominiken rahibi Vicente de Valverde İnka'ya bir din kitabı uzattı; İnka kitabın dokusuna hayran kaldı, ama İnkalar okuma bilmiyorlardı (yazıları yoktu, onlar hakkında pek az şey bilinmemizin nedeni de budur).[26] Atahualpa kitabı yere attı. Bunun üzerine Pizarro'nun suçortağı Dominiken rahibi uludu: "Haydi Hıristiyanlar! Tanrı'nın kitabını yere atan bu düşman köpeklere saldırın!" Bir top güllesi fırlatıldı ve Atahualpa'nın ordusu şaşkınlıktan dona kaldı. Katliam başladı. İki saat içinde altı yedi bin silahsız İnka öldürüldü ve Atahualpa esir alındı. Ertesi yılın 26 Temmuz'unda, o zamanlar İspanya'da uygulanan *garrote* geleneğine uygun olarak iple boğuldu; boğulmadan önce zorla Hıristiyan yapılmıştı. Pizarro, fidye verildikten sonra Atahualpa'nın serbest bırakılacağına dair ciddiyetle yemin etmişti. Fidye verildi; fakat iyi bir Hıristiyan olan Pizarro kendini bir "imansız"a verilmiş sözü tutmaktan muaf görmüştü.

Dünyadaki tüm Kötülük'ün taşıyıcısı, ayrı bir kişilik olarak Şeytan, saçma bir şekilde boynuzlu olarak temsil edilen –oysa ki boynuzlar, Batı'nın son derece aç olduğu gücün ve verimliliğin simgesiydi– bu kişilik, İran ve Mezopotamya müneccimlerinin zekâsının ürünü olarak yirmi iki yüzyıl önce kafadan uydurma yaratılmış bu canavar, Peru'ya tam da bu sırada tüm görkemiyle girdi. İnka dininde Viracocha denen, fakat Güneş'i temsil etmenin ötesinde, eskiden olduğu gibi dünyaların, ilk erkek ve kadının da yaratıcısı olarak kalan, Chimu'ların ve Mochica'ların büyük tanrısı Pachacamac, insanların belleğinden silindi. İnka İmparatorluğu çöktü ve altınını Beyazlar yediler.

---

[26] Tarihleri ve olayları saptamada İnkaların kullandıkları tek sistem uzamları sınırlı sicimler üzerinde bulunan düğümlerden oluşuyordu; bu simgesel bilginin son sahipleri olan Kipu-kamayok'ların İspanyol fethinden sonra yok olmasının ardından çözülmesi olanaksız olan bir sistemdi bu.

İnkalar Kötülük'ün çoğalmasından ve her yerde bulunmasından korkmuşlardı, çünkü her yerde, bu Kötülük'ün kaynağı olan tanrıların gazabına uğruyorlardı. Tek fark, Hıristiyanların onu tek olarak tanımlamasıydı, fakat her yerde olmasından onlar da endişe ediyordu. Bu ortak yön özel bir dikkati hak eder, çünkü burada eşsiz Kuetzalkoatl'ın ayırıcı özelliği ortaya çıkar.

Fanatik din adamlarının sıkı fıkı oldukları İspanyol zorba askerler çetesinin tamahkârlığı ve sadece fethetme isteğinin yok ettiği İnka dini günümüzde birkaç tarihçi, melankolik Güney Amerikalı aydınlar ve tanrı ile insanın karanlık ilişkilerini araştıranlar dışında bilinmemektedir. İnka dini, işgalcileri (başka ne denebilir ki), ilgilendikleri kadarıyla, pek ürkütmemiştir ve Dominiken rahibi Valverde, Pizarro ve adamlarının bu kadar insanı İsa'nın yardımıyla katlettiğini hemen ilan edebilmiştir. Fethe gelenler, bu denli yabancı olan bu uygarlık karşısında birazcık olsun "Hıristiyan" iyilikseverliği ve açık fikirliliği göstermiş olsalardı, İnkaların, kendilerinden önceki Mochica'lar ve Chimu'lar gibi, herkesin bir "koruyucu meleği," bir *Hoki*'si, bir gölgesi, dostluk ve danışmanlık yapan bir "ruh"u olduğunu düşündüklerini görerek etkilenebilirlerdi.[27] Fethedilen "vahşi"lerin de onlar gibi dünyaların ve insanların yaratıcısı yüce bir tanrıya inandıklarını görselerdi de, kuşkusuz, ilgilenirlerdi. Titicaca Gölü kıyılarındaki Mochica'ların kutsal şehri Tiahuanaco'nun kalıntılarında bugüne dek ayakta duran Güneş Kapısı'nı süsleyen korkunç ve gizemli yüksek-kabartmada[28] bulunan bu tanrının, kendi tanrıları gibi, niçin

[27] V. von Hagen, *The Desert Kingdoms of Peru*, a.g.e.

[28] Roberto Magni ve Enrico Guidoni, *Inca* (Fernand Nathan, 1977) adlı eserde şöyle yazarlar: "And'ların en ünlü anıtı Güneş Kapısı dev bir kapı görünümünde tek bir bloktan oluşur (yükseklik 2,73 m. genişlik 3, 84 m. derinlik 0.5 m.). Kapı Tiahuanaco'daki *kalasasaya*'nın içinde bulunur ve büyük bir olasılıkla tapınmayla ilgili bir işlevi vardı. Önyüzün yukarı bölümü, baştaban dahil, dikdörtgen ayaklar üzerine sıkı sıkıya dayan bir alçak-kabartma tara-

gözyaşı döken bir figür olduğunu kendilerine sorarlardı. Çünkü gözü yaşlı bu tanrı şaşırtıcıdır. Amerika yerlilerinin panteonunda bunun başka bir örneği yoktur.

Bu arada belirtelim ki, bu benzerlikler Peru halklarının hakiki Hıristiyanlaştırılmasına zararlı olabilirdi: Günümüze kadar bunca yüzyıldan, kilise, vaaz ve tehditten sonra, İnkaların soyundan gelen altı yedi milyon kişi Tanrı'nın Güneş olduğuna hâlâ inanmaktadır ve Bakire Meryem'e dua ettiklerinde, onu din değiştirmiş Mayalar gibi Ay'la değil, tanrıça Toprak'la özdeşleştirmektedirler. Aziz Jacques'ı, Santiago, gökgürültüsü ve yağmur tanrısı Apu İllapu olarak kabul etmektedirler ve Hıristiyan bayramları İnka bayramları ile çakıştırılmıştır; tıpkı, başka yerlerde, genç bitki tanrılarının yeniden doğuşunun kutlandığı gün olan kış dönümünün İsa'nın doğum gününe dönüştürülmesi gibi. Bir zamanlar Ay Bakireleri, Hıristiyan rahibelerine gösterilen saygıyı görüyorlardı; Peder Calancha onlar hakkında şöyle yazıyordu: "Bizim rahibelerimiz gibiler."[29] Bu, 1532 yılında, Pizarro'nun teğmeni Hernando do Soto'nun içlerinden beş yüzüne tecavüz etmesini engellemedi.[30]

Hıristiyanlıkla İnka dini arasındaki bunca benzerlik, Peru'nun ilk Avrupalı işgalcilerinin kafasını oldukça karıştırmıştır. Bunların İnka kadınlarından doğan melezlerin de kafasını karıştırmıştır. İspanyol fethiyle birlikte gelmiş ya da sonrasında doğmuş Hıristiyanlar, Amerika yerlilerinin dinleri hakkında fazla bilgileri olmasa da, ağlayan tanrı kültü onları bile etkilemeye yetmiştir. 1534 yılında doğan melez Felipe Guaman Poma de Ayala buna öyle önem verdi ki, İspanya

---

lından hemen hemen tümüyle örtülür." Tiahuanaco'daki başka birçok insanbiçimli tasvirde olduğu gibi, eşi benzeri olmayan ağlayan tanrının görüldüğü bu alçak kabartma günümüze kadar kesin olarak yorumlanamamıştır.

[29] V. von Hagen, *The Desert Kingdoms of Peru*, a.g.e.

[30] Diego Trujillo, aktaran V. von Hagen, *The Desert Kingdoms of Peru*, a.g.e.

kralına bin iki yüz sayfadan uzun bir mektup gönderdi. Mektupta Poma'nın İnkaların uygarlığını ve inançlarını betimlemek için yaptığı dört yüz resim vardı.[31] Bir başka ünlü melez, Garcilaso de La Vega 1609 yılında İnka bakış açısıyla anlatılan bir Peru tarihi kaleme aldı.[32] Kuşkusuz ikisi de, o dönemde söylenen ve Peru'nun gerçek tarihine benzemeyen şeyler dışında pek bir şey bilmiyorlardı. XVI. yüzyılın bazı başka yazarları İnkaların Nuh'un kayıp torunları oldukları efsanesini doğrulamayı denediler. Gerçek böyle olsaydı Hıristiyanlar, bu sapkın Yahudileri dine döndürmekte kendi açılarından haklı olacaklardı.[33]

Fakat o dönemin bir diğer İspanyol yazarı Pedro Cieza de Leon, öyle ilginç bir noktayı ortaya çıkardı ki bütün hesaplar altüst oldu: Ayacucho yakınlarındaki Pacayccasa Vadisi'ndeki Huaron şehrini ziyaret ederken, şehrin adının, "Vinaque [olduğunu aktarır]. Büyük ve çok eski binalar vardır. Bunların çok uzun zamandan beri mevcut oldukları viran hallerinden bellidir. Çevredeki yerlilere bu eski binayı kimin inşa ettiğini sorduğumda, bana verdikleri cevap, yine sakallı, başka beyazların İnkaların egemenliğinden çok önceleri gelmiş ve yerleşmiş oldukları'ydı. Bu eski yapı ve krallıktaki diğer yapılar bana İnkaların inşa etmiş oldukları binalar gibi gelmedi. Bu bina kare şeklindedir, oysa ki İnkalarınki ince uzundur."[34]

İnkaların Peru'ya gelişleri İS 1200'lere doğrudur,[35] Huaron'deki

---

[31] Felipe Guaman Poma de Ayala, *Nueva cronica y buen gobierno*, yayına hazırlayan Alain Poznansky, New York, 1944.

[32] Garcilaso de La Vega, El Inca denir, *Los commentarios reales de los Incas*, yayına hazırlayan Alain Gheerbrant, 1961.

[33] A.g.e.

[34] Pedro Cieza de Leon, *The Incas*, çeviren Harriet de Onis, yayına hazırlayan Victor W. von Hagen, University of Oklahama Press, Oklahama, 1959.

[35] Olup bitenlerin daha iyi anlaşılması için, kısaca, Peru'da birbirini izlemiş olan uygarlıkları sayalım:

merkezin İnkaların ataları tarafından inşa edilmiş olduğu ve dolayısıyla, Tiahuanaco dönemine denk düştüğü hemen varsayılabilir. Gerçekten de, İnkalardan önce gelen iki halktan biri İÖ III. yüzyıl ile İS X. yüzyıl arasındaki Mochica'lar ile X. ve XV. yüzyıl arasında Chimu'lardır. Ama, ikisi de beyaz ve sakallı değillerdi; Amerika yerlileri sanatının insan tasvirlerinde sakal hiçbir yerde yoktur. Dahası, ne Mochica'lar ne Chimu'lar İnkalarla aynı bölgede hüküm sürmüşlerdir. Cieza'da yerlilerin gördüğü Beyazların Huaron'nin inşası sırasında, yani Tiahuanaco döneminde –1000 yılı ile İnkaların ortaya çıkış dönemi olan XIII. yüzyıl başı dönem; ki, İnkalardan önce geldiklerini öne sürüyorlardı– orada olamayacaklarının bir diğer kanıtıdır bu.

Peru'da Beyazların Colomb'dan yaklaşık üç yüzyıl önce, Andların yüksek platolarında varlığı fikri öyle çılgıncadır ki, efsanelerin imgelemi ve folklorun sisleri belli olduğu anda hemen reddedilmelidir. Ama bu özelliğe bir başkası eklenir ve iki ortak özellik bir sorun haline gelirler; gerçekten de yine Cieza, Huari'den çok daha güneyde, Titicaca Gölü'nün güney sahilinden yirmi kilometre mesafede, La Paz'a yakın olan, yani Bolivya'daki Tiahuanaco'ya yaptığı ziyareti anlatırken şöyle der:

"Juan Varagas'ın *encomienda*'sındaki yerlilere, Juan Varagas'ın huzurunda bu binaların İnkalar döneminde yapılıp yapılmadığını sordum. Gülmeye başladılar ve insanın İnkalar döneminden çok önce olduğunu tekrarladılar, fakat kimin yaptırdığını söyleyemediler. Atala-

---

Chavin de Huantar. İÖ 1200-400 (İÖ 700'den İS I. yüzyıla kadar Paracas kıyı bölgesinde varlık sürdürdüler).
Nazca. Güney Peru'da İS I. yüzyıldan IX. yüzyıla kadar.
Mochica. İÖ III. yüzyılda ya da İS I. yüzyıldan X. yüzyıla kıyı bölgelerinde ve Trujillo'nun kuzey ve güney vadisinde.
Chimu. XI. yüzyıldan XV. yüzyıla (1461) aynı bölgelerde.
Tiahuanaco. XI. yüzyıldan XIV. yüzyıl başına yüksek yaylalarda.
İnka. 1200'den itibaren, önce kuzey ve güneyde, İspanyol fethine kadar.
Kaynaklar: "Inca Religion," *Encyclopaedia Britannica*, a.g.e.

rından duydukları, oradaki her şeyin bir gecede yapıldığıydı. Titicaca Gölü üzerinde sakallı adamların görüldüğünü ve bu adamların Vinaque'daki binayı inşa ettiklerini de söylediklerinden, İnkalardan önce, nerden geldiği bilinmeyen bir halkın olabileceğini ve bunları yapmış olduklarını, fakat yerliler karşısında çok az sayıda olduklarından savaşlarla yok olduklarını söyledim."[36]

Tiahuanaco'daki yapıların anında inşa edildikleri hikâyesi dikkate alınmasa da, Vinaque denen Huaron'deki tapınağı inşa etmiş olan ve Cieza'nın varsayımı gibi, belirsiz bir tarihte Titicaca Gölü üzerinde de görülmüş olan Beyaz ve sakallı adamlar hikâyesindeki ısrar dikkate değer. Yerlilerin Cieza'ya söyledikleri iki özellik bunların Avrupalı ya da Akdenizli olabileceklerini açıkça belirtmektedir. Soru ilginçtir, çünkü Eski Dünya'dan gelen yabancıların Tiahuanaco döneminde binaların esinine katkıda bulunduklarını, yani Yeni Dünya'ya Tiahuanaco uygarlığını niteleyen ve aynı zamanda onun dinamik öğesi olan ağlayan tanrı kişiliğini dahil ettiklerini varsayar.[37]

Bunlar nereden gelmiş olabilirler? Batı kıyılarından Güney Amerika'yı aştıkları düşünülebilecek olan bu denizciler, Atlantik'i, ardından Karaip Denizi'ni geçerek Orta Amerika kıyılarına, örneğin bugünkü Panama'ya gelmiş olabilirler;[38] oradan Pasifik kıyısı boyunca yürüyerek Peru'ya inmiş olabilirler; Atlantik'i geçip Güney Amerika'nın doğu kıyılarını izledikten sonra, kuzeye doğru çıkmak için Horn Bur-

[36] Cieza de Leon, *The Incas*, a.g.e.

[37] Peru sanatının en iyi uzmanlarından biri olan Wendell C. Bennet'in ifadesiyle (*Ancient Arts of the Andes*, Museum of Modern Art, New York, 1954) "Tiahuanaco'nun yayılmasındaki önemli etken örgütlü bir dindi."

[38] İspanya'ya doğru inerken Kanarya akıntısı, ardından kuzeydoğu alizesi onları sürüklemiş olabilir. Her ikisi de doğudan batıya doğru, onları Orta Amerika'ya doğru yöneltmiş olan güney ekvator akıntısına doğru hareket ederler. Olası bir geri dönüş, örneğin keşiş Brendan'ınki, Gulf Stream boyunca, ardından onları batıdan doğuya taşıyan Kuzey Atlantik sapmasıyla gerçekleşmiş olabilir.

nu'nu aşıp, Pasifik kıyısı boyunca ilerleyip Şili'ye ve Peru'ya varmış olabilirler. Bu son deniz gezisi varsayımı hemen reddedilebilir; gerçekten de, Akdeniz'den ya da Avrupa'dan gelen denizciler büyük bir olasılıkla Pasifik'teki sayısız takımadada durdurulmuşlardır. Horn Boğazı'nı geçiş bilindiği gibi tehlikelidir, ama birkaç drakkar'ın[39] bu başarıyı göstermiş olması olanaksız değildir. Gerçeğe en uygun varsayım, Orta Amerika'ya yapılmış bir çıkarma gibi gözükmektedir. Burada belirtmek gerekir ki, kırk yıl kadar önce pek hoş spekülasyonlar olarak bir yana atılan Colomb'dan önce okyanus ötesi yolculuk varsayımları, özellikle Thor Heyerdahl'ın okyanus ötesi yolculuklarından bu yana adım adım öne çıktı. Öyle ki, bütün ansiklopediler Kuzey Amerika'nın Vikinglerce keşfinden tarihsel bir olgu olarak söz etmekle kalmıyorlar, dahası, Atlantik'in İrlandalı keşiş Brendan (Brandan ya da Brendon da denir, aslında Brenaind'dir) tarafından VI. yüzyılda aşılmasını da akla yatkın kabul ediyorlar. Fenikelilerin İÖ onbeşinci yüzyılda Afrika turu yapmış olmaları da şaşırtıcı değildir.

Etimolojik benzerliklere ihtiyatla yaklaşmak gerekse de Kukulcan ile efsaneye göre yirmiyedi yaşında kalleşçe bir düelloda öldürülen yarı-Aşil, yarı-Herkül İrlandalı kahraman Cu Chulainn ya da Cuchulain (bu adın çeşitli yazılımları vardır) arasındaki belirgin yakınlığa na-

[39] Kıtalararası yolculuklar ve özellikle Eski Dünya ile Yeni Dünya arasındaki ilişkiler üzerine günümüze kadar yapılmış en kapsamlı inceleme: *Man Across the Sea*, Carroll L. Riley, J. Charles Kelley, Campbell W. Pennington ve Robert L. Rands yönetiminde yayınlanan ortak eser, University of Texas Press, Austin & London, 1971. Bilimsel kesinliğine ve Colomb ve büyük gemiciler döneminden çok önceki Atlantik-ötesi ve Pasifik-ötesi yolculuklar hakkındaki olağanüstü belge bolluğuna rağmen, Amerika'nın Colomb tarafından (sözümona resmi) "keşfi"nin beşyüzüncü-yıldönümü münasebetiyle yayınlanan pek çok araştırmanın da kanıtladığı gibi bu eser sadece birkaç uzmanca bilinmektedir. Ivan Sertima'nın *Ils y étaient avant Colomb* (Flammarion, 1981) adlı eserini de belirtelim. Kimi zaman atılgan spekülasyonlarına ve içindekiler listesinin ve endeksinin yokluğuna rağmen bu kitap pek bilinmeyen belgeler, referanslar ve ilginç tezlerle doludur.

sıl şaşılmaz? Çünkü benzerlik sadece fonetik değildir, sadece işarette değil, belirttiği kişiliktedir de: Meksikalı Kukulcan-Kuetzalkoatl, İnkalı Viracocha haline gelmiştir ve Cuchulain gibi, yeryüzüne barış getirmeyi denedikten sonra genç yaşta ölmüş bir kahramandır. Brendan ne anlatmış olabilir? Yerlileri baştan çıkarmak ve hayal güçlerini kamçılamak için Cuchulain ile İsa'nın kişiliğini tek bir kişilikte mi birleştirmiştir? Kendisini de Cuchulain ile İsa'nın birleştiği bir kişilik olarak mı sunmuştur? Çünkü, Kukulcan'ın efsanesinde İsa'nın efsanesinden yadsınamaz izler vardır. Kukulcan cehenneme köpek başlı arkadaşı Xolotl'la birlikte inmiş, oradan ölülerin kemiklerini toplayıp onları canlandırmak istemiştir...

Avrupalı "misyonerlerin" karaya ayak basması hangi dönemde gerçekleşmiş olabilir? Yerlilerin anlatılarına ve her durumda, Tiahuanaco dönemi tasvirlerinde ağlayan tanrı resimlerinin ortaya çıkış tarihine göre, İS 600 ve 1200 arasındadır. Beyazların, büyük bir olasılıkla İrlandalıların karaya ayak basmasını, uygun bir tarih olan VIII. yüzyıl olarak belirlemek için birçok neden vardır. 600 ile 1200 arasında Hıristiyanlık tüm Avrupa'da egemendir.

Bu beyaz insanlar Huaron'deki tapınağın inşasına katılmışlar mıdır, Tiahuanaco'da ve başka birçok yerde tasvirine rastlanan ağlayan tanrı kültünü onlar mı getirmiştir? And arkeolojisinin bugünkü durumunda Huaron'nin en eski yerleşim yeri olduğu varsayımının dayanağı yoktur: ilk olarak inşa edilen Tiahuanaco'dur; onun etkisi And sıradağlarının tüm batı eteği boyunca, Bolivya'ya ve belki Şili'ye kadar uzanır ve Huaron bunun etkisini taşır.[40] Beyaz ve sakallı da olsalar,

[40] Tiahuanaco'nun inşasının kesin tarihi bilinmemektedir. Gerçekten muamma dolu olan bu yerin incelenmesine hayatını adamış olan arkeolog Arthur Posnansky, bu bölge üzerine yazdığı anıtsal eserde Tiahuanaco'nun binlerce yıl önce inşa edilmiş olduğunu ileri sürdüğünde, kuşkusuz, mistik bir başdönmesi içindeydi. Kalasasaya tapınağının efrizleri üzerine bazı yorumlara dayanarak bunun İÖ XV. bin yıla kadar uzandığını bile ileri sürmüştür. Amerika

Tiahuanaco uygarlığının önemli binalarının ister bir ister bin gecede yapılmasına esin olmuş ya da başında bulunmuş yabancı bir grup varsayımı katışıksız bir fantezi ürünü olarak görülmektedir.

Geriye, kesin olan üç olgu kalmaktadır: Ağlayan tanrı figürü yalnızca Tiahuanaco uygarlığında görülmektedir; bu uygarlığın yayılması başlangıçta dinsel kökenlidir; ve Cieza'nın derlediği yerli anlatıları bu tanrıyı Tiahuanaco uygarlığına bağlamaktadır. Yerlilerin anısını kuşaktan kuşağa aktardıkları Batılılar Hıristiyanlardan başkası olamaz ve Tiahuanaco'nun yayılmasına neden olmuş ağlayan tanrı[41] İsa'nın Amerika yerlilerince yapılmış bir çeşitlemesinden başka bir şey değildir. Ya bir Beyaz, Hıristiyan ve sakallı (ve büyük bir penisi olan) biri Kelt ya da Hıristiyan kahramanı olarak ortaya çıkmıştır ya da her ikisi birden.

Amerika kıtasının Colomb-öncesi kısmen ön-Hıristiyanlaştırılma-

---

kıtasının İÖ XII. bin yıldan çok önce işgal edilmiş olduğunu, yakın dönemdeki arkeolojik keşiflerden çok önce hissetme övüncü kuşkusuz Posnansky'ye aittir, fakat bir gerçekliği ihmal etmiş gibidir: XV. ya da X. bin yılda insanlığın Amerika kıtasında dünyanın başka hiçbir yerinde olmayan bir gelişme evresine ve mimari dehaya sahip olduğunu düşünmek için hiç neden yoktu. Tiahuanaco'nun son derece cesur birçok varsayıma yol açtığı doğrudur. Bunlardan biri, bir başka arkeolog olan H.S. Bellamy'nin varsayımıdır. Buna göre, Güneş Kapısı bin yıllar önce var olmuş olan ikinci bir Ay'ın (bu, ayrıca, Alman Hoerbiger'in varsayımıdır) varlığına tanıklık etmektedir. Daniel Ruzo'nun varsayımına göre, Lima'nın doğusunda, yaklaşık dört bin metre yükseklikteki Marcahuasi yaylasındaki heykeller "aşırı bir antik çağ"dır. Tiahuanaco hakkında ileri sürülen teorilerin bir panoraması Marjorie von Harten'in incelemesinde ele alınmıştır: "Religion and Culture in the Ancient Americas," "Systematics," *The Journal of the Institute for Comparative Study of History, Philosophy and Sciences*, no 1, Haziran 1963, Kingston-upon-Thames. Tiahuanaco'nun gerçek muammalarına rağmen, daha geniş bilgi edininceye kadar, inşaat tarihini VII. ve XI. yüzyıllar arasına yerleştirmek temkinli bir tavır gözükür.

[41] Victor.W. von Hagen, *The Desert Kingdoms of Peru*, a.g.e. (VI. *The Coquests, presumed road of the Tiahuanaco invasion of the Peruvian valleys*); ayrıca bkz. Roberto Magni ve Enrico Guidoni, Inca, Fernand Nathan, 1977, a.g.e.

sı varsayımı, Tüylü Yılan Kuetzalkoatl'ın ve onunla özdeşleşen Mayalı Kukulcan'ın ve –bizi ilgilendiren budur– İnkaların Viracocha'sının Hıristiyan bir din adamıyla özdeşleştirilmesi nedenleriyle güçlenmiştir. Bunun Meksika'da bilge, insan kurban etmeye düşman bir hükümdar olduğunu ve Tezcatlipoca'nın şiddetli saldırısına uğradığını, sonunda Tollan şehrini terk etmek zorunda kalıp denize açıldığını biliyoruz. Dahası, bazı eski elyazmaları onu tamamen Avrupalı özellikleri olan soluk tenli ve sakallı biri olarak, uzun bir giysiyle tasvir ederler; bu özellik, Amerika yerlilerinde tamamen istisnaidir ve önemli nokta, birçok kez haç simgesiyle birliktedir.[42]

Bu varsayım korunmak isteniyorsa unutulmaması gereken şey, bu Hıristiyanlaştırmanın ancak kısmi olduğu ve yüzyıllar sonra yeniden gündeme geleceği gibi And dinlerince ortadan kaldırıldığıdır. Tiahuanaco mitolojisine ağlayan tanrının tuhaf imgesi dahil edilmiş olmasına rağmen, Kuetzalkoatl-Kukulcan-Viracocha-İsa bağdaştırmacılığı Güney Amerika'ya Şeytan'ı uydurmaya yetmez. Pişmanlık ruhu İnkalarda varlığını sürdürdü; daha sonra bu tıpkı Mayalarda, ardından Azteklerde olduğu gibi, acı çeken tanrı tarafından güçlendirildi. Ancak, bilmediğimiz nedenlerle Şeytan fikri bir yana atıldı.

Belki, İspanyol misyonerlerinden çok önce Amerika yerlilerine sunulduğu gibi, görünür dilbilimsel engellerin üstünde, Hıristiyan dini Andlardaki krallara ve büyük rahiplere tehlikeli gelmiştir. Gerçekten de, Hıristiyanlığın ahirette kişisel kurtuluş ilkesi toplulukları onların etkisinden koparabilirdi. Dolayısıyla iktidarları tehlikedeydi. Ortado-

[42] B.C. Hedrick, Gainesville'deki Florida Üniversitesi'nden, "Quetzalcoatl, European or Indigene?" *Man Across the Sea*, a.g.e.

ğu'da Şeytan'ı yaratmış olan bu politik iktidar burada, Hıristiyan Batı'nın kitlesel olarak gelişine kadar buna şiddetle karşı çıkmıştır.

Şeytan'a çocukların kurban edilmesi bundan sonradır.[43]

[43] Bkz. s. 305.

14.
İSRAİL
YA DA
GÖKSEL HİZMETKÂR
CİNLERDEN MODERN ŞEYTANA

Yaratılış'ta yılanın muğlak kişiliği üzerine – Tanrı'nın kendi yarattığına duyduğu öfke üzerine – Yaratılış'ın Mezopotamya mitlerindeki yaratıcıların mitleriyle sıkı benzerliği üzerine – Cehennemde değil, meleklerle birlikte Göksel Konsey'de oturan Şeytan ile Tanrı arasında Meseller Kitabı'nda geçen dostça ve şaşırtıcı konuşma üzerine – "Sessizlik ve unutuş toprağı" Şeol'un bulunduğu eski Yahudilikte Cehennem'in şaşırtıcı yokluğu üzerine – Essenlilerin katkıda bulundukları Eski Ahid'le Yeni Ahid arasındaki metinlerde, özellikle Enoş Kitabı'nda Tanrı'nın düşmanı olarak Şeytan'ın gecikmiş ortaya çıkışı üzerine – Essenliler üzerinde Mezopotamya dinlerinin etkisi ve İÖ II. yüzyıldan itibaren kötücül Şeytan'ın artan varlığı üzerine.

Biz Batılıların, her türden Hıristiyanın, Yahudinin, kısacası Yahudi-Hıristiyanların resmi tarihi bir kayıpla başlar. İncil'in hayaline ve parlak tozlarına uzanan bir kayıp. Ya da en azından Yahudiler hakkındaki anlatıya; çünkü bizim Kitaplarımızın ilki o dönemde İbrani denen Yahudilerce yazılmıştır. O dönemde yaklaşık on bin kişiye yönelik olan bu taşralı anlatı yirmibeş yüzyılda dünya turu yaptı. Yeryüzünde ortaya çıkan yüzlerce uygarlık, önceki sayfalarda kısmen anımsatıldığı gibi, Yaratılış'ın birçok anlatısını üretmiştir. Gerçekten de insanın en derin kaygısı kendine kökenler yaratmaktır. Bu kökenleri bilmediği zaman da uydurmuştur. İnsanlık yüzyıllar boyu kendini olduğu gibi kabul etmeyi bilmedi. Böylece, Milton'un *Kayıp Cennet*'inde başlatılan bir tür kozmik romantizmden kaynaklanan tersine dönmüş bir züppelikle Darwin, primatlarda soylu kentler bulabileceğine inanmıştır.[1] Konu dışına çıktığım için bağışlayın.

---

[1] En diri inançlarımızdan birinin bu soykütük tarihinde, cılızı çıkmış ideolojilere uygun düşmeyen Darwin yanlısı ve karşıtı inatçı söylemler karşısında büyüyen bir bezginliği ifade etmek için koşullar ne elverişlidir, ne de elverişsizdir. Artık çok açıktır ki maymundan "inmiyoruz," ancak maymun ve biz, sapma aşamalarından geçerek, ortak bir kökten kaynaklanıyoruz. Gerçekten de, tüm çağdaş biyoloji, evrimin adım adım ve topyekün gerçekleştiğine tanıklık eden "eksik halkalar"ı, örneğin sürüngenlerle kuşlar arasında bir geçişi temsil eden bir arkeopteriksi, sonsuza dek aramanın boşuna olduğunu kanıtlar. Böyle bir durumda; sürüngen özelliğine daha az, uçan hayvan özelliğine daha çok sahip arkeopteriksten gelen çok sayıda şey bulmamız gerekirdi. Hiçbir paleontolog bunu, daha önce hayal etmişse bile artık etmemektedir. Bu yüzyıl sonunda türlerin genetik mütasyonla türedikleri kabul edilmiştir; bu mutasyonlar yukarıda belirtilen sapmalardır, yani tek bir özellik ya da sınırlı sayıda özellik –kuşkusuz bunlar genetik bir mutasyona an

Demek ki, Saul'un Roma'ya gelişinden bu yana, Batı dünyasını yönetmiş olan, Eski Ahid'e göre tarihimizdir. İnsanlığın tanıdığı tek gerçek imparatorluk olan –çünkü İskender'inki ancak onun yaşam süresince sürmüştür– Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden, XX. yüzyıl başında modern tarih ve etnolojinin doğuşuna kadar dikkate değer bir başka tarihi olduğunu sanmıyorum.

Gerçekten de, kitaplar olmasa insan belleği zayıftır; bu nedenle İskenderiye Kütüphanesi'nin yakılmasından Katolik Engizisyonu'na, Katolik Engizisyonu'ndan Hitler'e kadar kitap yakılmıştır. Bu yüzyıldan önce doğmuş olası okurlar için, XX. yüzyılın ortasına kadar Brazzaville'den Dublin'e, Brest'ten Brest-Litovsk'a, Goa'dan Los Angeles'e, Sidney'den Ateş Ülkesi'ne kadar, tiran II. Nabukodonosor'un soyundan gelen tiranın öfkesinden kaçan onbinlerce İbrani için yazılmış olan Tekvin'den başka Yaratılış hikâyesi yoktur.

Şeytan'ın kurbanları olduğumuzu bu şekilde öğrendik, hayır, buna inandık.

Nasıl mı? İlkokuldan beri bize anlatıldı ki, atalarımız olan Adem ile Havva sıradan zevklerin bulunduğu Yeryüzü Cenneti'nde oturuyorlardı. Her türlü paradoksal gerçekliğin olduğu bir yer; hem Doğulu hem de Rousseau'cu; Yaşlı Bruegel'in hayranlık verici hayal gücüne göre, örneğin panterlerle kuzuların yan yana yaşadıkları bir yer; demek ki panterler otoburmuş, yani bunlar bizim tanıdığımız panterler değilmiş. Doğu bu tür hikâyelere her zaman bayılmıştır ve Cennet

---

dayanıksız olanlardır– içeren mutasyonlardır. Örneğin kanıtlandığı gibi, insanın el ve ayakları, talidomidin neden olduğu fetüs yapı bozukluklarıdır. Bir balık aniden insan haline gelemeyeceği gibi tersi de mümkün değildir: Bu, "evre"den geçmeden devamı gelen en yakın türdür. Bir deha habercisi olan Darwin'in basitleştirmeleri, yine de, Tanrı'nın yedinci gündeki dinlenmeden çok sonra Yaratılış'a devam etmekten bitkin düştüğünü ileri süren saptanımcıların okuyup üflemelerinden hâlâ daha geçerlidir. Sonuç olarak, konu, sanıldığından daha elverişlidir, çünkü ileriki sayfalar, tam da, Tekvin'in tekvinini ele almaktadır.

(Aden) bir İbrani buluşu değildir: Aden sözcüğü Sümerlerden geliyordu ve İÖ III.-II. yüzyıllara uzanıyordu; Akad dilinde yine "cennet" demek olan *edenu*'dan türemiştir.[2] Bu yer, görüldüğü kadarıyla ne İbranilere aittir ne de tüm zamanlara, çünkü arkeologlar Tekvin'deki edenu'yu sulayan tek bir koldan kaynağını alan "dört ırmak"ın, yani Pişon, Gihon, Hidekel ve Perat'ın Basra Körfezi'ne döküldüğünü düşünürler.[3] Bunlar bugünkü Dicle ve Fırat ile iki ana kolları olmalıdır. Kısacası, Cennet, eskiden Irak'ta olmalıydı. Bu fikir günümüzde şaşırtıcı gelebilir, ancak bunun önemi yoktur; yukarda gördüğümüz gibi Irak XX. yüzyıl sonunda oynadığı rolü geçmişte de oynamıştır.

Adem ile Havva masumdu, daha sonra –çocukluğumun kutsal tarihine göre– Şeytan Havva'yı baştan çıkardı, yenik düşen Havva daha sonra Adem'i de baştan çıkardı, Adem de (kuşkusuz can sıkıntısından) yenik düştü. Böylece, ünlü Yasak Meyve'yi ısırmadan önce Kötülüğün ne olduğunu bilmeyen, dolayısıyla buna karşı koyamayacak kadar donanımsız insanların Günah'ının ağırlığını sonsuza dek taşırız. Bu, hukuksal olarak desteklenemeyecek bir Günah'tır elbette, çünkü bir günah ancak durumu iyice bilerek işlenebilir, diğeri bir hatadır. Bu aynı zamanda gizli haksızlıktır da; çünkü atalarımızın günahı bizi ne ilgilendirir?

Peki, Tekvin'de "çıplak yılan" biçiminde tasvir edilmiş olan bizim Şeytan'ımız mıdır? "Bahçenin ortasındaki ağaç"ın meyvesinden yerlerse ne Adem'in ne de kendisinin öleceğini ilk kadına söyleyen bu yılan Şeytan mıdır? Hikâye açık olduğu kadar esrarlıdır da, çünkü söz konusu ağaç "İyiliğin ve Kötülüğün bilgisi" ağacıdır; dolayısıyla, İyiliği ve Kötülüğü bilmeyi yasaklayan tanrısal emrin haklılığı tartışılabilir. Tanrı'ya saygı, iyiliğin ve kötülüğün bilinmesini gerektirmez mi?

---

[2] Gaalyah Cornfeld, *Archaelogy of the Bible: Book by Book*, Harper & Row, New York, Hagerstown, San Francisco, Londra, 1976.

[3] A.g.e.

Tanrı, İyiliğin ve Kötülüğün ne olduğunun bilinmesini yasaklamış olabilir mi? Dahası, bu yılan, o zaman ölümsüz olan Havva ve eşinin ünlü meyveyi yerlerse tanrılar gibi olacaklarını söyler. Bu ünlü "Et eritis sicut Dei"dir. Ancak, ölümü Cennet'ten çıkışta tanıdıklarından, önceden zaten ölümsüz olduklarından Tanrı gibi oldukları ve bunun yılan kadar uyanık bir hayvana yakışmayacak mantıksızlıkta br söylev olduğu düşünülebilir.

Hakikat çok daha basittir. Bütün çocuklar ilkokuldan itibaren bunu keşfetmişlerdir: Adem'le Havva sevişmişlerdir, Günah buradadır. Birbirini tanımayan iki organizma, yani kadın ve erkek, yaratıp bunları sıcak bir bahçede çırılçıplak bıraktıktan sonra, kaçınılmaz günahı işlemelerini bekleyip ardından da onları alevlerle tehdit etmek anlaşılır bir şey değildir. Densizliğim bağışlansın, ancak bu konuşan yılanın müdahalesinin gerekliliği beni her zaman şaşırtmıştır. Biyolojik tamamlayıcılığın ona hiç ihtiyacı yoktu.

Kısacası, İyilik ve Kötülük ağacı bir simgedir, tıpkı bütün simgeler gibi anlamı muğlaktır, peki ama yılan da böyle midir? Bundan kuşku duyulabilir, çünkü Elohim, yani Tanrı, özellikle ona yılan olarak hitap etti: "Bunu yaptığın için, bütün sığırlardan ve bütün kır hayvanlarından daha lanetlisin; karnın üzerinde yürüyeceksin ve ömrünün bütün günlerinde toprak yiyeceksin."[4] Ve şöyle devam etti: "ve seninle kadın arasına ve senin zürriyetinle onun zürriyeti arasına düşmanlık koyacağım." Zaten başka türlü müydü? Aden bahçesinde bile yılanın zürriyeti ile insanınki arasında mesafe yok muydu? Aforoz şaşkınlık ve hatta kuşku içinde bırakır, tanrısal lanet Ortadoğu'da kısıtlı gibidir. Gerçekten de, başta Mısırlılar, sonra Hintliler, Meksikalılar ve daha başkaları yılanı kutsallaştırmıştır.

---

[4] "Tekvin," 14. *La Bible*, çeviren ve sunan André Chouraqui, Desclée de Brouwer, 1985. [Eski Ahit'ten yapılan alıntılar *Kitabı Mukaddes* adı altındaki Türkçe baskısındandır, ç.n.]

Dahası, yılan kılığına girmiş olan Şeytan ise, Cennet'te işi neydi? Bu, Tanrı'nın Kötülüğü de yarattığı ve Cennet'e sürdüğü anlamına mı gelir? Eğer böyleyse, Adem ile Havva'nın Cennet'te oturan birinin davetine uymuş olmaları nasıl eleştirilebilir?

Görüldüğü gibi mitlerin içinden çıkılması güçtür.

İncil'in bir çeşitlemesi –çünkü çok çeşitlemesi vardır– "Ve Rab Allahın yarattığı bütün kır hayvanlarının en hilekârı olan yılandı" der.[5] Fakat Tekvin, Yaratıcı'nın emrini ihlal etmeye Havva'yı ikna etmiş olan hilenin nasıl bir şey olduğunu bize söylemez. Bu yılanın kazancı neydi? Bu yılanın Rab'bın bir yaratığı olduğu, yani bizzat Tanrı'nın onu yarattığı kanıtlanmıştır. Bu durumda niçin yılanı cezalandırmamaktadır? Günümüz deyimiyle, bu nifak tohumunun başına ne gelmiştir? İncil bunu söylememektedir.

Cennet'ten kovulma, ilk çiftten gelen insanları pek etkilemişe benzememektedir. Fiziksel ve entelektüel sağlık işareti olan uzun ömürleri olağanüstüdür: Adem dokuzyüz otuz yıl yaşadı, Şit beşyüz yıl, Enoş dokuzyüz beş, Kenan sekizyüz kırk, Mahalalel sekizyüz kırk, Yared dokuz yüz altmışiki ve Metuşelah dokuzyüz altmışdokuz yaşında ölerek rekorları kırdı. Fakat daha şaşırtıcısı, Yaratıcı'nın insanların yeryüzünde yayılmasından hoşnutsuz olmasıdır: "Ve Rab gördü ki, yeryüzünde adamın kötülüğü çoktu ve her gün yüreğinin düşünceleri ve kuruntuları ancak kötü idi." Yaratıcı'nın yarattıkları karşısındaki kötü yürekliliği konusunda eğer muğlaklık varsa bir sonraki dize bu muğlaklığı yok eder: "Ve Rab yeryüzünde adamı yaptığına nadim oldu."[6] Ve şu kararı verir: "Yarattığım adamı... toprağın yüzü üzerin-

---

[5] *"The serpent was more craftly than any wild creature that the Lord God have made,"* Genesis, 3, *The New English Bible*, Oxford University Press, Cambridge University Press, 1970. Kuraki versiyonu yılanın "çıplak" olduğunu belirtir sadece; ne demek istediği anlaşılmamaktadır.

[6] Tekvin, VI; 6, *La Bible*, çeviren ve sunan André Chouraqui, a.g.e.

den sileceğim." Sadece "adamı" değil, yaratılışın geri kalanını da: "Yarattığım adamı ve hayvanları, sürünenleri ve göklerin kuşlarını toprağın yüzü üzerinden sileceğim; çünkü onları yaptığıma nadim oldum."[7] Demek ki tanrısal hayal kırıklığının bedelini tüm yaratılış öder. Hayal kırıklığı mı küskünlük mü? Şurası kesin ki, Tekvin'e göre, İlk Günah'ın bedelini olduğu gibi bu küskünlüğün yükünü de yüzyıllar boyunca tüm insanlık, sürü hayvanları, kuşlar, balıklar, boru çiçekleri, eğreltiotları çekecektir. Ve Tufan olur.

Bu, yılanın dalaveresinin sonucu mudur? Yoksa kendinden daha fazla geçim maddesi biriktiren kardeşine öfkelenen Kabil'in cinayetinin sonucu mudur? Bu durumda, örneğin gökte uçan kuşun sorumluluğu nedir? Bu konuda kimse bir şey söylememektedir. Yaratıcı, krallığının durumundan hoşnutsuz, keyfi bir despot gibi davranır. Demek ki, Kitapların Kitabı'nın birincisi Tanrı'yı öfkeli bir despot gibi göstermektedir, hatta öfkeli ve adaletsiz, bağışlama kavramına yabancı; ve hayal kırıklığına uğradığı için öfkelenerek tüm yaratılışı yok etmeye karar verir. Tufan! Sadece Nuh, Ezeli Tanrı'nın inayetine mazhar olur, ancak bu da tanrısal öfkeyi ödünlemeye yetmez. Çünkü "Ve Allahın önünde yeryüzü bozulmuştu ve yeryüzü zorbalıkla dolmuştu. Ve Allah yeryüzünü gördü ve işte, bozulmuştu; çünkü yeryüzünde bütün beşer yolunu bozmuştu." Yaratıcı, mizacındaki eksiksiz kötülük hakkındaki tüm belirsizlikleri ortadan kaldırabilmek için bu yok etmeyi ister: "ve işte, ben onları yeryüzü ile beraber yok edeceğim."[8]

Demek ki Yahudiliğin başlangıcından itibaren Kötülüğün kaynakları belirsizdir. Bununla kast edilen yazılı Yahudiliktir; çünkü İncil, Mezopotamya arkeolojisi tarafından Habiru, İbraniler adı altında bilinen halkın oluşumundan sonradır.[9]

---

[7] A.g.e., VI; 7.

[8] A.g.e., VI; 13.

[9] İbranilerin kökeni üzerine günümüze kadar tutarlı bir teori yoktur. Tutsak-

Hatta İncil çok daha sonradır, çünkü XIX. yüzyılda Karl Graf ve Julius Wellhausen'in ünlü eleştirel çözümlemelerinden (daha sonra Graf-Wellhausen teorisi adı altında bir araya getirilmiştir) beri Tekvin'in Çıkış sonrası, yani Kudüs'ün İÖ 587'de II. Nabukodonosor tarafından zaptedilmesi ve yok edilmesi, İÖ 538'e dek Babil'de Yahudilerin esir edilmesi sonrası yazılmış, farklı öğelerden oluşan bir metin olduğu kabul edilir.[10] Demek ki Tekvin Kudüs'e geri dönüşte, İÖ V. yüzyıl başında yazılmış olmalıdır.

Dahası, Tekvin'e göre Yaratıcı'nın hayal kırıklığı ile kendi yarattığı oğullarının gürültüsüne kızan Babil'in tez öfkelenen yaratıcısı Apsu arasındaki benzerlik insanı nasıl etkilemez? Ya da Tanrı Enki ve sarhoş eşi Ninmah tarafından insanlığın eğri bacaklı ve başarısız olarak yaratıldığı yaratılış hikâyesine nasıl benzemez?[11] Üç durumda da, başlangıçta keyfi bir Yaratıcı'nın başarısız kalmış ilk Yaratış'ı vardır, bu tanrısal öfkeye neden olur ve –artık söyleyebiliriz– Şeytan'a gönderilmeye ramak kalmıştır.

Demek ki, Tekvin yazarları Yaratılış yorumlarını Mezopotamya'dan almışlardır. Bu sonuç, Mezopotamya'daki Yaratılış yorumuyla

---

lara ilişkin, II. Kenan seferi sırasında (İÖ 1443) XVIII. hanedanlıktan Firavun II. Amenofis'in tuttuğu ikili listeye inanılacak olursa ve çeşitli eski metinlerdeki Apiru'ların İbraniler olduğu varsayımına göre, bunların bu ülke halklarının sınıflandırılmasında belirli bir statüleri yoktur; listedeki Şosu'lar göçebelerdir, Huru ya da Hurrit'ler yerli topluluktur, Nuhas'lar Kuzey Suriye kökenlidir, ancak İbraniler tanımlanmamıştır. Gaalyah Cornfeld'e göre (*Archaelogy of the Bible: Book by Book*, a.g.e.), kuşkusuz, belirli bir etnik grup oluşturmamaktadırlar ve tek bir coğrafi kökenleri yoktur. Yine de, firavun II. Ramses'in büyük işliklerinde çalıştırılan yabancılar arasında Apiru'ların adının geçmesi, Apiru'ların İbrim'lerle –Tekvin'deki İbranilerle– aynı olabileceği varsayımını güçlendirir.

[10] Graf-Wellhausen teorisine göre, Tekvin sürgün-sonrası kaynaklardan ve Sürgün öncesi din-dışı gelenekten yola çıkarak sürgün-sonrası yazarlarca oluşturulmuştur. Yaratılış'a ve Tufan'a gelince bunlardaki hikâyeler, Eski Ahit'tekilerden yaklaşık bin yıl eskidir.

[11] Bkz. 6. bölüm.

Tekvin'in yorumu arasındaki sıkı benzerlikle güçlenir.[12] Eski Ahit'in önemli bir bölümü Mezopotamya egemenlerinin dinleriyle temas sonucu oluşmuştur. Çünkü başka benzerlikler de vardır.

Gerçekten de, Nuh'un hikâyesi Tekvin'den çok daha eski bir Babil efsanesinde bulunur. 1965 yılında, British Museum depolarında bulunan iki tablet Tufan'a gönderme yapmaktadır ve bu tabletler Babil şehri Sipar'da, İÖ 1646-1626 arasında hüküm sürmüş olan kral Ammizaduga döneminde kazınmıştır. Burada, Yaratış'ından pişman olmuş olan Yaratıcı'nın suda boğarak yok etmeye karar verdiği görülür. Ancak, suların tanrısı Enki –adı daha önce geçmiştir– bu felaket planını Ziusudra adlı bir rahip-krala bildirir. Ziusudra da bir gemi inşa eder ve hayatta kalır. Bu kişi gerçekten yaşamıştır; Güney Babil'deki

---

[12] Metinler arasındaki benzerliklerin ötesinde, Tekvin'in Babil dönemi Yaratılış'ı ya da *Enuma Elis*'teki Yaratılış evrelerine ilişkin kronolojinin tamamen aynısını izlediğini ve hemen hemen aynı şemadan yola çıktığını Gaalyah Cornfeld belirtir (a.g.e.):

Enuma Elis
Tanrısal ruh ve kozmik madde birlikte vardır ve her ikisi de ezelidir.
Başlangıçtaki kaosta, mitolojik kişilik Tiamat karanlıklarla çevrilidir.
Işık tanrılardan gelir.
Gökkubbe yaratılmıştır.
Suyun yüzüne çıkan topraklar yaratılır.
Yıldızlar yaratılır.
İnsan yaratılır.
Tanrılar dinlenir ve Yaratılış'ı kutlarlar.

Tekvin
Tanrısal ruh ve kozmik madde birlikte vardır ve her ikisi de ezelidir.
Yeryüzü, uçurumların karanlıklarla kaplı olduğu ıssız bir uzamdır.
Işık yaratılır.
Gökkubbe yaratılır.
Suyun üstüne çıkan topraklar yaratılır.
Yıldızlar yaratılır.
İnsan yaratılır.
Tanrı dinlenir ve yedinci günü kutsar.

bir şehrin, Şuruppak'ın, İÖ 2900 yılına doğru kralıdır.[13] Kral Ziusudra Nuh'a çok benzer; tek fark, iki gemisinin olmasıdır...

Peki, Yahudiler kendi Şeytan yorumlarını nereden almışlardır? Çünkü Şeytan diye adlandırılmamış olsa da Cennet'teki yılan Şeytan'ın bir taslağıdır. Babil destanı Gılgamış'ta, bir baştan çıkarma bölümü vardır ve buradaki terimler Tekvin'de Adem'in Havva tarafından baştan çıkarılmasını özellikle hatırlatır: Tanrıça İştar'ın cazibesine kapılan Enkidu kendini "bilgelik ve büyük bir bilgi"yle donanmış bulur. İştar'ın sevgilisine yönelttiği sözler, yılanın, "Allah gibi olacaksınız" cümlesiyle şaşırtıcı bir benzerlik içindedir. İştar şöyle der: "Sen bilgesin, Enkidu, bir tanrı gibisin." Fakat İştar, Babil dininde, özellikle bir Kötülük ruhuyla özdeşleştirilmiş olmaktan uzaktır; kuşkusuz baştan çıkarıcı bir tanrıçadır, çılgın ve kimi zaman acımasızdır, ancak Kötülüğü temsil etmez.

Tekvin'in özgünlüğü Şeytan'ın habercisi olan bu yılanı keşfetmiş olmaktır. Peki Şeytan başlangıçtan itibaren var mıydı? İlk bakışta Tanrı'nın Kabil'i azarlamasının düşündürdüğü şey budur. Kabil ilk mahsulünden elde ettiklerini Tanrı'ya sunduğunda Tanrı, bilinmeyen bir nedenle, bağışı kabul etmez:

> *"Eğer iyi davranırsan o yükseltilmeyecek mi?*
> *ve eğer iyi davranmazsan, günah kapıda pusuya yatmıştır;*
> *ve onun istediği sensin."*[14]

Fakat aslında dünyanın her yerinde, özellikle Ortadoğu'da bolca

---

[13] W.G. Lambert ve A.R. Millard, *Atrahasis: The Babylonian Story of the Flood* (Londra, 1970), E. Solberger, *The Babylonian. Legend of the Flood* (3. baskı, Londra, 1971); aktaran Paul Johnson, *A History of the Jews*, Harper & Row Publishers, 1988.

[14] *New English Bible*'a göre (Tekvin IV; 7) yazarın çevirisi. Kuraki versiyonu oldukça farklıdır: *"Davranışın ya düzeltirsin ya da düzeltmezsin; açıklıkta [kapı] günah pusuya yatmış; istediği sensin onun. Sen yönet onu."*

rastlanan kim olduğu belli olmayan basit bir cin söz konusudur; bu, bizim Şeytan'ımız değildir. Bunun kanıtı, Meseller Kitabı'nda bu Şeytan hakkında söylenenlerden anlaşılmaktadır:

"Ve Allah oğulları Rabbin önünde kendilerini takdim etmeye geldikleri gün vaki oldu ki, onların arasında Şeytan da geldi. Ve Rab Şeytana dedi: Nereden geliyorsun? Ve Şeytan Rabbe cevap verip dedi: Dünyada dolaşmaktan, ve orada gezinmekten. Ve Rab Şeytana dedi: Kulum Eyuba iyice baktın mı? Çünkü dünyada onun gibisi yok; kâmil ve doğru adam..."[15]

Göksel konseyde Şeytan'ın varlığına şaşırmamak güç; Şeytan burada açıkça yer alıyor, dahası Tanrı'nın yakını olarak. Bu, Şeytan'ın aşağı bir tanrı olarak, fakat yine de tanrı olarak görülmesidir. Burada, Vedacılıktan türeyen dinleri ve örneğin tricker Loki'yi çağrıştırır:[16] Tanrı'nın onayıyla Şeytan bu zavallı Eyüp'ü sınamak için kafasını karıştıracaktır, fakat sonuçta her şey yoluna girecektir. Nihayetinde Şeytan tanrısal istençlerin aletidir. Bu istençler, paradoksal biçimde, Eyüp'ün görüldüğü kadar erdemli olup olmadığını öğrenmeyi hedeflemektedir.

Demek ki Şeytan gözden düşmüş melek, ağzı salyalı isyancı, Tanrı'nın yeminli düşmanı değildir. Bu, aynı zamanda, peygamber Mikaya'nın İsrail kralı Ahab'a anlattığı hikâyeden edinilen izlenimdir. Gerçekten de bu kral Aramanlara karşı savaşa girişir. "Yaklaşık dört yüz kişi" olan (çok fazla peygamber!) peygamberlerine danışır ve Mikaya ortaya çıkar. Mikaya savaşa ve Ahab'a şiddetle karşı çıkar, Ahab da peygambere kötü davranır. Fakat Mikaya ısrar eder; bir rüya görmüştür:

"Rabbı tahtı üzerinde oturmakta, ve bütün gökler ordusunu onun yanın-

[15] *The New English Bible*, a.g.e., *The Book of Job*, I; 6-12. Bu versiyon da Kuraki versiyonundan farklıdır.

[16] Bkz. s.

da, sağında ve solunda durmakta iken gördüm. Ve Rab dedi: Ramot-gileada çıksın da düşsün diye Ahabı kim kandıracak? Kimi böyle kimi şöyle dedi. Ve bir ruh çıkıp Rabbın önünde durdu, ve dedi: Ben onu kandırırım. Ve Rab ona dedi: Ne ile? Ve dedi: Ben çıkarım, ve bütün peygamberlerinin ağzında yalancı bir ruh olurum."[17]

Eyüp'ün hikâyesindeki Kışkırtıcı'nınkine benzer bir konuşma. Mikaya'nın yürekliliği bir işe yaramaz: Peygamberlerin başı Sedecias (Sidkyahu Ben Kena'ana) onu tokatlar, ardından kral onu hapse atar. Demek ki Tanrı Ahab'ın yenilmesi niyetini gerçekleştirmiştir ve bunu da bu esrarengiz Yalan Ruhu sayesinde başarmıştır. Olağanüstü macera! Çünkü, sayısız peygambere yalan söyletebilmek için dört yüz kez çoğalabilen bu Ruh, bizim tanıdığımız Şeytan'dan başkası değildir! Onu bir kez daha Göksel Konsey'de, Tanrı'nın niyetlerini yerine getirmekle görevli olarak görmekteyiz! Onu tanıyoruz; sadece Babillilerin değil, Mısırlıların ruhlarının da kardeşidir o.

Gerçekten de, hemen hemen aynı hikâyeyi eski bir Mısır hkâyesinde görmekteyiz: Bir generali savaşa göndermek isteyen Osiris, ona ruhları gönderir:

"İki cin onun içine girdiler ve o anda kalbi şenliği unuttu. 'Yaşam adına, kardeşlerim, savaşmak istiyorum!'"[18]

Yahudi Tanrısı kuşkusuz Osiris'in kurnazlığından esinlenmiştir. Ancak, gördük ki, mitler gibi tanrısal kurnazlıklar da dinden dine geçmektedir, ne Yahudilik ne de Eski Ahit bu tür alıntılardan muaf değildir. Bu iblisvari Ruh'un Tanrı'nın müttefiki olduğunu İşaya Kitabı'nda da görmekteyiz. Mısır'la ilgili tanrısal lanetin taşıyıcısı kehanette Tanrı'nın kabile başkanlarına "kafalarını karıştıran bir ruh"

---

[17] Krallar I, XXII; 21-22.

[18] Brescani, *Der Kampf um den Panzer des Inaros*, aktaran Bernard Teyssèdre, *Naissance du Diable*, Albin Michel, 1985.

gönderdiği duyurulur. Bunun üzerine, Mısır, "kendi kusmuklarına basan bir sarhoş gibi" sendeleyecektir.[19]

İÖ VIII-VI. yüzyıllar arasında yazılmış olan İşaya Kitabı'nda Yahudiliğin ne Şeytan'ı ne de cinleri Tanrı'nın düşmanları olarak değil, daha çok, onun hizmetkârları olarak temsil ettikleri bir kez daha kanıtlanır. Durumu daha anlaşılır kılmak için bir örnek daha verelim:

"Ve Abimelek üç yıl İsraile reis oldu. Ve Allah Abimelek'le Şekem erleri arasına kötü bir ruh gönderdi..."[20]

Şekemler, gerçekten de, yalancı ve namussuz insanlardır, Yerubabel'in yetmiş çocuğunu katletmişlerdir ve bir kölenin oğlu olan Abimelek'i kral seçmişlerdir. Tanrısal dalaverenin korkunç etkileri olmuştur: Sadece Şekem, büyüden yararlanan, yıkıntıları verimsizleştirmek için onlara tuz serpen Abimelek tarafından ortadan kaldırılmakla kalmamış, dahası prensin kendisi de bir kadının eliyle öldürülmüştür, tanrısal alçaklık!

Görüldüğü gibi, iblis görevlileri Yahova'nın intikamlarını kesin olarak yerine getirmektedirler. Kişisel amaçlı vasat ve sefih işlere kendilerini vermediklerinde iblisler göksel kâhyalardır. Yani, Şeytan Tanrı'nin hem müttefiki hem de hizmetkârıdır.

Fakat, I. Tarihler'de durum başka türlüdür: Şeytan yeniden ortaya çıkar, bu kez Davud'a bahtsız bir karar vahyeder, bir sayım yapmayı emreder; oysa bu sayım vebaya yol açacaktır. Şöyle denmiştir:

"Ve Şeytan İsraile karşı kalktı ve İsrail saymak için Davudu tahrik etti."[21]

Tarihler, Helenistik dönemin başlangıcıdır, yani İÖ III. yüzyıl. Demek ki Şeytan, yaklaşık iki yüzyıl içinde nitelik değiştirir; artık

---

[19] İşaya Kitabı, XIX; 14-15.

[20] Hakimler, IX; 22-57.

[21] Tarihler I, XXI; 1. *New English Bible* ve Kuraki yorumlan aynıdır.

Tanrı'yla işbirliği yapmamakta, kendi hesabına çalışmaktadır. Yaklaşık iki yüzyıl sonra Tanrı Konseyi'nin eski üyesi yine statü değiştirmiştir: Essenliler tarafından Kumran'da, İÖ II. yüzyılın ikinci yarısı civarında yazılmış iki Ahid arası metin olan Jübileler Kitabı'nın ileri sürdüğü gibi, yok olmaya mahkumdur: Zamanın Sonu'nda, yani kırkdokuz Jübile sonunda ne Şeytan olacaktı ne de herhangi bir kötülük ve İsrail ülkesi sonsuza dek temizlenmiş kalacaktı.[22] O dönemde, Ferisiler dünyaya altıbin yıllık bir süre veriyorlardı; daha temkinli olan Kilise Babaları, süreyi bu dünyanın Yaratılış'ından itibaren yedi bin yıla çıkarmışlardı. Ne yazık ki, kozmoloji bu tarihleri değiştirmiştir, Şeytan benim yaşıtlarımın belleğinde daima yerini korumuştur.

İbranilerin Şeytan fikri, Tekvin'in yazılış tarihleri arasında, yani yaklaşık olarak İÖ VI. yüzyılla İS I. yüzyıl arasında değişir. Bu olgu önceden ortaya çıkarılmıştır: Şeytanlar Yahudiliği İÖ 150 ile 300 arasında işgal etmişlerdir.[23] Eski Ahit'te görece az sayıda şeytan vardır: Bunlar, ölüm cini Mevet, Çocuk hırsızı Lilith, veba cini Reshev, genel olarak hastalıkların cini Dever, cinlerin yardımcısı Belial, çöller cini ve İsa'yı baştan çıkarmış olan Azazel; gördüğümüz gibi rolü muğlak olsa da, dilerseniz Şeytan'ı da bunlara ekleyebiliriz. Yahudi halkının büyük bölümünün uzun süre kölelik altında yaşadığı Babil'e kıyasla bu zayıf bir dökümdür: Babil Pandemonion'u önemli ölçüde daha gelişkindir ve şeytanlara ilişkin daha ayrıntılı bir döküm içerir. Belki, topraklarına geri dönen İbranileri şaşırtmıştır. Ya da en baştaki kötülük şeytanından, üremedeki düzensizlik şeytanına kadar tüm bu şeytanların kimliklerini bilmeleri halinde kesinlikle aşırı bir önem vermekten çekinmişlerdir. Bu nedenle sadece birkaçını akıllarında tut-

[22] Şenlikler, L; 5, *La Bible, écrits intertestimantaires*, Gallimard, La Pléiade koleksiyonu, 1987.

[23] J. Trachtenberg, *The Devil and the Jews*, Philadelphia, 1943; Paul Johnson, *A History of the Jews*, a.g.e.

muşlardır.

Peki, Yahudilerde Cehennem yok mudur? Şaşırtıcı gerçek, olmadığıdır: Ölülerin gittiği Şeol bizim Cehennemimizle kıyaslanacak bir Cehennem değildir: Burası, bir "sessizlik ve unutma toprağı"dır... ölen bütün insanlar oraya gitmektedir, "kıvamsızlıktan ve boşluktan oluşur: karanlık ve toz onun özellikleridir."[24] Bu, "dönüşü olmayan ülke"dir. Bu terim de Mezopotamyalılardan ödünç alınmıştır; tıpkı bu yerin tanımının Asur-Babillilerin Arallu'sunda yazılı olması gibi. Bu, Eyüp Kitabı'na göre, iyi ya da kötü, kral ya da köle "bütün canlıların buluşması"dır.[25] Ne Cennet ne de Cehennem vardır; tıpkı Hıristiyanlığın daha geç keşfi olan Araf gibi.

Ruhun ölümsüzlüğü düşüncesi bugünkü haliyle Eski Ahit'te yer almaz, yer alsa da formüle edilmemiştir. Çok daha sonra, İÖ II. yüzyılda, ölülerin dirilmesinden söz eden İbrani İncili'nde ortaya çıkacaktır.

Eski Ahit'in Şeytan karşısında Yahudi ilgisizliğini değilse de serinkanlılığını Eyüp kitabı kadar ortaya koyan bir başka bölümü Saul'un Endor'daki cinci kadını ziyareti bölümüdür. Bu ziyaret bölümü olağanüstü bir şiir ve simgecilik içerir (Samuel I, 28; 1-25). Filistinlilerin İsrail üzerine bir saldırı için birliklerini Shunem'e, sınırlara, yığdıkları dönemde başlar. Saul kendi birliklerini Gilboa'ya yığar. Sıkıntılıdır: "Ve Saul Rabden sordu, fakat Rab kendisine ne ruyalarla, ne Urimle, ne de peygamberlerle cevap vermedi." Ayrıca, öldürmek istediği Davud'la çatışması da canını sıkıyordu. Sahne Shakespearevari bir yoğunluktaydı ya da Shakespeare'in en güzel sahnelerinin Samuel Kitabı'ndaki hikâyeyi çağrıştıran yoğunlukta olduğunu söylemek belki daha doğrudur.

---

[24] Robert Martin-Achard, "İsrail'de Ölülerin Durumu," *Le Monde de la Bible*, no 78.

[25] Eyüb Kitabı, XXX; 23, *The New English Bible*, a.g.e.

Samuel ölmüştür ve Saul, der hikâye, uyarı olarak, "cincileri ve bakıcıları memleketten kaldırmıştı. Bu bağlamda, sürgün cezası, Eski Ahit'in hiçbir yerinde yer almayan ölüler yoluyla gelecekten haber veren falcılara ya da medyullara danışmanın yasaklanmasından değil, açıkça, Samuel'in hayaletinin dirildiğini gören Saul'un korkusundan kaynaklanmıştır. Bununla birlikte, hizmetkârlarına şöyle buyurur: "Benim için bir cinci kadın arayın, ve ona gidip ondan sorayım." Demek ki, "cincileri ve bakıcıları" sürgüne göndermeye bizzat kendi karar vermiş olmasına rağmen, Tanrı'nın onun yararına olan niyetlerine ilişkin bilgi verebilecek bir cinci aramaktadır. Oysa sadece Samuel'in ruhu bu niyetleri bilebilir. Demek ki, tam da cincileri sürgüne gönderecek kadar korktuğu kişinin ruhunu çağırması gerekir. Karmaşık ve sıkıntılı bir karakterin şaşırtıcı gerçeklikteki portresidir bu; Davud'a âşık olmasına rağmen mızrağıyla onu delik deşik etmeyi deneyen ve en çok korktuğu şey olan Samuel'in hayaletiyle yüz yüze gelmeye kararlı adamın portresidir. Hizmetkârları Endor'da böyle bir kadın olduğu haberini getirirler. Bunun üzerine kral kılık değiştirir ve iki hizmetkârıyla birlikte onu görmeye gider.

Endor'a gece gider, cinci kadın onu kabul ettiğinde söyleyeceği insanın ruhunu çağırmasını ister. Kadın Saul'un cincileri ve bakıcıları sürgüne gönderdiğini söyler, çünkü karşısındakinin kim olduğunu bilmemektedir, fakat Saul ona Tanrı adına dokunulmazlık vaat eder. Cnci kadın ruh çağırır ve Samuel'in hayaleti ortaya çıkıp, Filistinlilere karşı savaşını baştan kaybettiğini, üç oğlunu savaşta kaybedeceğini Saul'a bildirir. Saul yenilir ve hikâyenin devamı hayaletin kehanetlerini doğrular.

Oysa ortaçağ Avrupa terminolojisine göre ruh-büyücü, yani Şeytan'la pazarlık yapan ve sonsuz lanete mahkûm kişinin medyumluk mesleği kesinlikle şeytansı bir meslek değildir. Tam tersine bu, dolaylı olarak Tanrı'nın sesidir. Tanrı, Samuel'in hayaleti aracılığıyla

bile "büyücü" sesiyle dile gelir. Endor "medyum"u pagan antikçağın kâhin kadınlarına benzer. Tanrı'nın aletidir.

Eski Ahit'in yansıttığı Yahudi tavrı konusunda kimi kuşkular varsa da (karşıt bir ideoloji yansıtan sonraki kitaplardan farklı olarak burada "Eski"-Eski Ahit demek gerekir) Samuel Kitabı'nın yukardaki ayetleri bunları yok etmiş olmalıdır. Gerçekten de şunu okuruz orada: "Ve Rabbin ruhu Saul'dan ayrıldı ve Rab tarafından kötü bir ruh onu üzüyordu." (16; 14) Hiçbir anlam belirsizliği yoktur, bu "Rab tarafından kötü bir ruh"tur. "Kötü ruh" ne demektir? Bu kesin olarak bir cindir. Demek ki cinler Tanrı'nın niyetlerinin parçasıdır; tıpkı Eyüp Kitabı'nda, tanrısal iradenin hizmetinde olan Şeytan gibi. Bu bir çeviriyazı hatası değildir, çünkü bu ifade aşağıdaki ayetlerde de iki kez tekrarlanır. Hizmetkârları Saul'a şöyle derler: "İşte şimdi, Allah tarafından kötü bir ruh seni üzüyor. Efendimiz karşısında olan kullarına emretsin, iyi çenk çalan bir adam arasınlar; ve vaki olacak ki, Allah tarafından senin üzerine kötü ruh geldiği zaman eliyle çalar ve sen iyi olursun." (16; 16-17) Bu çenkçi Davud olacaktır. O, Tanrı'nın kötü ruhu hükümranın başını derde soktuğunda Saul'u teselli eder.

Demek ki Tanrı, Eski Ahit'te, hem İyilik hem de Kötülük'tür. Şeytan onun hizmetkârından başka biri değildir ve Yeni Ahit'te bu kadar güçlü bir şekilde yer alan çatışma Eski Ahit'te asla görülmez. Yeni Ahit'te Şeytan daima Tanrı'nın düşmanı olarak ortaya çıkar ve Göklerin Kralı'nın karşıtı olarak "Bu Dünyanın Prensi"dir. Yüce iradeye teslimiyetinde "Eski-Eski" Ahit teolojisi evrende tek bir kutup kabul eder ve Şeytan'ın tek rolü Yaratıcı'nın iradeleriyle uyum içinde olmaktır. Şeytan, Kötülük müdür? Hayır, Tanrı iradesinin gerektirdiği ıstıraptır o. Yeni Ahit'te olan cinlerle ilgili bölümler Eski Ahit'te asla görülmez.

Her durumda, Yunanların eşdeğer sözcük olan *diabolos* sözcüğüyle çevirdiği Har-Shatan, yani Hasım adı –bizim Şeytan (Satan) burdan

gelmiştir– hiçbir küçümseyici anlam içermez. Şeytan, Tanrı'nın hasmı olsa da, gördüğümüz gibi hizmetkârıdır da; tanrının kaybetmesini isteyemez, çünkü bu kayıp Yaratılış'ın ve kendisinin sonu olur. Bu dünyanın da Tanrısı olan İyilik Tanrısı, dünyayı denge ilkesine göre kurmuştur ve Hasım dengenin iki teriminden biridir. Eski Yahudiliğin kuşkusuz en derin derslerinden biri olan bu hayranlık verici bilgelik dersinde Eski Ahit'in yazarları İÖ VII. ya da VI. yüzyılda, dünyanın efendisi olan ve Kötülüğe hoşgörü gösteren bir Tanrı kavramının teolojik güçlüğünü çözmüşlerdir. Bu, daha sonra Gnostiklerin içine düşecekleri güçlüktür. Gnostikler bu güçlükten yapay bir kavramla çıkacaklardır: Biri yalnızca tinsel, diğeri yalnızca maddi olan İyilik ve Kötülük'ün üstünde yer alan gerçek Yaratıcı Demiurgos. Burada Tanrı Baba ancak Kötülük'le ya da Şeytan'la eşit, ikincil bir tanrı olacaktır. Eski Ahit'te, her şeye muktedir Yaratıcı'nın İyiliği de tartışılmazdır: İkincil olan sadece Şeytan'dır.

Eski Ahit'te Tanrı ile Şeytan arasındaki ittifakın bir diğer önemli ibaresi, Musa'nın Üçüncü Kitabı olan Levililer'de görülür. Bu kitabın önemi, İncil'deki buyrukların neredeyse yarısını içermesinden kaynaklanır.

Bu kitapta görülür ki (16; 1-28); Musa'nın kardeşi olan ve Tanrı'ya kurallara uygun olmayan bir kurban sunduğu için cezalandırılan Harun'un iki oğlunun ölümünden sonra Tanrı Musa'ya görünür ve şöyle der: Harun, Yahudiler için iki teke ve bir koç alacak ve tapınağa gidecektir, orada Tanrı kefaretgâhın üzerinde belirecektir, ancak Harun belirtilen saatte orada olmalıdır, yoksa ölüm cezasına çarptırılacaktır. Tanrı'nın kurban olarak kabul ettiği tekeler ilahi bir işaretle belirtilecektir. Diğer teke Azazel'e –Şeytan'ın kendisi değilse de yardımcılarından biridir– sunulacaktır. Bir uçurumdan aşağı atılacaktır. Bu, ünlü günah keçisidir.

Genellikle karmaşık ve bulanık bir yorumla çevrili ya da gizlen-

miş olan bu bölüm Levililer'de karşılıksız bir açıklıkla sunulmuştur yine de. Tanrı, kendisine sunulan kurbanda Şeytan için de açık bir pay istemektedir.

Yeryüzü'nde var olan bazı şeytanlar, Göksel Konsey'in üyesi Şeytan'ın hizmetkârlarıyla resmi olarak özdeşleştirilemez. Ayrıca, çok ileri bir tarihe kadar, Ortadoğu'dan gelen bu şeytanlar belirsizdir. Eski Ahit'in kabul görmeyen bir yorumuna göre, büyük bir olasılıkla İÖ III. ve II. yüzyıllar arasında kaleme alınmış olan Enoş Kitabı'na göre, cinler Tanrı'ya karşı isyan etmiş melekler değildir; bunlar, ölümlülere âşık olmuş ve onlarla birleşmek için yeryüzüne inmişlerdir.[26] Bu, ölümlülerin meleklere âşık olduğu Sodom ve Gomora hikâyesinin tersidir; şu farkla ki, bu iki şehirde ölümlüler kendi cinsiyetlerinden meleklere aşık olurlar. Her iki durumda da hikâyeler, meleklerin cinsiyetsiz sayılmalarıyla şaşkınlık içinde bırakır. Bu meleklerin adları Urakabarameel, Akibeel, Tamiel, Ramuel, Danel, Azkeel, vs.'dir; şeflerinin adı Samyaza'dır.

Şehvetperest meleklerle ölümlülerin birleşmesinden "üç yüz arş yükseklikte" devler ve iblisler doğmuştur. Babalarının meleklerden

---

[26] Enoş Kitabı, 1770 yılına kadar kayıptır. İngiliz seyyah James Bruce, Nil'in kaynaklarını araştırırken Etiyopya'daki Gondar'a varır ve orada bir Etiyopya versiyonunu bulur, 1773 yılında yanında üç örnek götürür. Enoş Kitabı ilk kez 1838 yılında İngilizce versiyonuyla başpiskopos Lawrence tarafından yayımlanır. Rahip Migne *Encyclopédie théologique* adlı eserinde bunu yeniden yayımlar. Yazarlara göre, Enoş Kitabı İÖ III. ve II. yüzyıllar arasında hazırlanmıştır, bazı bölümler İÖ 40 yılına kadar uzanabilir. Önce Aramca yazılmış olmalıdır. Ben, 1975 yılında Robert Laffont yayınlarından çıkan Migne versiyonundan ve André Caquot'nun açıklamalarının yer aldığı *La Bible, écrits intertestamentaires*, a.g.e. versiyonundan yararlandım. 1991 yılında Cerf yayınlarından çıkan *Dictionnaire encyclopédique du christianisme ancien*'e göre, Enoş Kitabı, tamamen uydurma kabul edilse de, şu tarihsel önemi taşımaktadır: "Öncelikle Enoş Kitabı'nda sunulan Yahudi geleneğine göre ... uzun süre, meleklerin gökten düşüşü tensel bir günah olarak kabul edildi, devler ve iblisler de bunun meyvesiydi."

gelmiş olması bu çocukların kötücül karakterini pek kolay açıklayan bir şey değildir; ancak hikâyenin vermek istediği ders, Kötülüğün cinsel iştahtan doğduğudur. Şurası kesin ki, iblislerden biri, Levililer'deki Azazel (ya da Azazyel, çünkü yazımlar faklıdır), "insanlara kılıç, bıçak, kalkan, zırh ve ayna yapmasını öğretti; bilezik ve süs eşyası yapmasını, resmetme sanatını, kaşları boyamayı, değerli taşlar kullanmayı, her türden boyamayı öğretti, öyle ki dünya kötü oldu... Barkayal yıldızları gözetleme sanatını öğretti. Akibeel işaretleri öğretti. Tamiel astronomiyi öğretti. Asaradel Ay'ın hareketlerini öğretti."

Daha ilerde, Azazel'in kınanma nedeni keşfedilir: "Gökyüzünde olup biten her şeyi yeryüzünde açık etmiştir." Bu gerçekten de bağışlanmaz bir suçtur ve Tanrı, başmelek Rafael'i, Azazel'i sıkı sıkıya bağlamakla, taşa tutup öldürmekle, karanlıklara atmakla görevlendirmiştir ve orada ateşten kurtulmaya çalışacaktır. Yine de, belirsiz nedenlerle Azazel yazgısına meydan okumuş gibidir.

En çarpıcı nokta Levililer'in ve Eski Ahit'in tümünün sözde-Enoş tarafından görmezden gelinmiş olmasıdır. Sözde-Enoş Levililer'i okuyup okumadığı belli değildir, çünkü Tanrı'nın yok olmasını istediği bir figüre keçi sunmuş olması pek anlaşılır değildir. Eğer bu Enoş Kitabı daha önceyse –ki, öyle gözükmektedir– Azazel'in Tanrı'nın yok edici iradesine direnmiş olması da pek anlaşılır değildir. Her durumda, bu hikâye Şeytan'a yapılan bütün "Eski-Eski" Ahit referanslarla açıkça çelişmektedir. Burada, Eski Ahit teolojisi ile Enoş Kitabı'nın da aralarında yer aldığı Ahitler arası külliyat arasında kesin bir kopuş vardır.

Sözde-Enoş'un vardığı sonuçlar, kuşkusuz, bizim bugünkü sonuçlarımız değildir: Bu cinler aslında pek de kötülük yapacağa benzememektedir, çünkü –bu kitabın yazarına göre, akıl almaz nedenlerle Kötülüğün tohumunu içerir gibi gelen ayna ve boyalar bir yana– yazı ve astronomi hiç de şeytansı buluşlar değildir; yazı olmasaydı sözde-

Enoş da kitabını yazamazdı. Dahası, eğer astronomi kötücülse, aynı kitabın 71. bölümünde koruyucu melek Uriel'in niçin astronomi dersi verdiği pek anlaşılamamaktadır.

Ahitler arası bütün yazılarda olduğu gibi, Enoş Kitabı'nda da yazarlara, hayali antik düzene yabancı gelen bütün unsurlara karşı şiddetli bir öfke görülür. Bunun, Eski Ahit'in kâhinciliğinin –pek ikna edici olmayan– bir öykünmesi olmasının ötesinde genel esini eşine az rastlanır bir hoşgörüsüzlüktür, ki Eski Ahit'te bunun en ufak izine rastlanmaz. Bu, vahiy gelmiş bir peygamberin kitabı olmaktan çok aklı fikri ürkünç, hatta çılgınca masal ve anlatılarda olan, açıklama getirdiği insanlara endişe vermek isteyen bir fanatiğin kitabıdır. En ilginç nokta, Şeytan'ın günah keçisi yerine konmasıdır: Dolayısıyla, dünyada yolunda gitmeyen her şeyin yükünü o taşıyacaktır. Şeytan belki böylece o ünlü keçi haline gelmiştir.

İşin özü ortaya çıkar: İÖ III. ya da II. yüzyıla kadar Tanrı'nın tescilli düşmanı olarak Şeytan imgesi Yahudilikte yoktur. Şeytan ve cinler –bunlar arasında hiçbir tabiyet ilişkisi olmadığı gibi Şeytan da diğerlerinin şefi olarak hiçbir yerde belirtilmemiştir– hepsi Tanrı'nın hizmetkârlarıdır. Şaşırtıcı gelse de, metinler bunu kanıtlamaktadır.

Yine de, Şeytan Yahudi geleneğinde vardır ve Hıristiyanlık Şeytan'ı Yahudilikten almıştır. Tüm Yeni Ahit Şeytan'ın ve cinlerinin kötülükleriyle doludur. İsa'nın gerçekleştirdiği şeytan kovma bölümleri ve hemen hepsinde cinlenmenin açıkça hastalık nedeni olarak gösterilmesinin üzerinde durmasak da, Saul'un hikâyesinde "kötü ruhlar"ın Tanrı tarafından gönderildiğini gördük. İncil yazarları Eski Ahit'e ilişkin son derece vasat bir bilgiye sahiptirler. İçlerindeki her şeyde Essenlilerin etkisi görülür. Peki, Şeytan ne zaman, nasıl rol değiştirmiştir?

Bu değişimin habercisi akımlar Hıristiyanlıktan öncedir. Gerçekten de, cinlerin tamamen kötücül olarak, sadık dostu oldukları Tan-

rı'nın ve insanlığın düşmanı olarak ortaya çıktıkları ilk metinlerden biri Enoş Kitabı'dır. Bu, gördüğümüz gibi, görece geç bir kitaptır, kimi zaman Essenlilere ait olduğu düşünülür, büyük bir olasılıkla kısmen onlara aittir, çünkü karma bir eserdir[27] ve Gnostisizmin birçok izine rastlanır. Ne var ki, Şeytan'ın ortaya çıkışının politik bağlamını burada anmak zorunludur; bu olmadan İsa'nın rolü ve süreci başta olmak üzere, hiçbir şeyi kavrayamayız.

Yahudi metinlerinin Şeytan karşısında kararlı bir şekilde düşman bir tavır takındıkları dönem tam olarak Helenistik Yahudilik dönemine denk düşer. Daha ilerde göreceğimiz gibi Helenizm, Yahudiliği kısmen yutmak üzeredir. Peygamberlerin sonuncusu Malaki öleli uzun süre olmuştur. Mesih'in, yani İsrail'in şöhretini yeniden inşa edecek Davud'un bir ardılının ruhunun geleceğine dair umutlar yok olmuştur ve bu böyle kalmak zorunda gibidir. Umutsuzluk yerleşmiştir.

Yahudiler, Babil İmparatorluğu'nun tehditkâr karanlıklarından tam kurtulmuşlardı ki, İÖ 332'de İskender İmparatorluğu'nun hakimiyeti altında girdiler. Ardından, kahraman tarihin kumları altına gömüldüğünde ve efsane olarak yeniden dirilmesi beklenirken, Filistin, Ptolemaioslar dönemi Mısır'ındaki Helenistik İmparatorluğu'na, daha sonra da Suriye'deki Selefki krallarının imparatorluğuna dahil edilmiştir. Bağımsızlık, sonsuza kadar değilse de, uzun süre için kaybedilmiş gibidir. O dönemden itibaren ve 1949'da Filistin'de Yahudi Merkezi'nin kuruluşuna dek ve daha sonraki yıllarda, bu ülkenin Yahudileri meydan okuyamayacakları kadar büyük güçlerin silahlı gücü altında yaşayacaklardır.

Ptolemaiosların, ardından da Selefkilerin tahakkümü kuşkusuz hafifti, çünkü Yahudiler Babil'e ilk sürgünlerinden beri görülmemiş bir

[27] Caquot, a.g.e.

bağımsızlıktan yararlanırlar. Bu, imparatorlukların gölgesinde yaşamanın avantajlarından biridir: Bir tiranın onları tutsak etmesini düşünmek artık olanaksız gözükmektedir. Yüzyıllardan beri ilk kez Akdeniz meltemleri yumuşak esmektedir. Ancak Yahudilik krizdedir. Peygamberler sayesinde sürdürülen ve Musa'dan bu yana kesintiye uğramış olan Tanrı'yla diyalog sadece ezici bir sessizliğe yerini bırakmakla kalmamış, dahası esas olarak teokratik nitelikteki ulus yapıları da II. yüzyıldan itibaren çatlamıştır.

Bu çatırtılar İÖ 175'ten itibaren sürmektedir, büyük rahip Jason Kudüs'ü tamamen Helenleştirmiştir; en iğrenci de, Kudüs'ün adı, Kudüs'teki Antiokheia olarak değiştirilmiştir. Kurumlar Helenistiktir, Yahudiler, özellikle zengin olanları, son derece Helenleştirilmiştir. Yahudiliğin temel dinsel kurallarından biri olan sünnet artık uygulanmamaktadır ve birçok kişiye artık eskimiş olarak gelmektedir.[28] Jason, kendi yerine geçen Menelas adlı bir büyük rahibin kendisinden daha Helenci olduğu kanısındadır. Ardından şaşırtıcı saçmalıkta bir iç savaş, Menelas'ın aristokrat yandaşları ile Jason'un halktan gelen yandaşları arasında patlak verir. Helenleştiricilerle "aşırı-Helenleştiriciler" arasındaki boş rekabet yüzünden dökülen kanlar, Filistin efendisi ve Suriye'nin Selefki kralı IV. Antiokhus Epiphanes'i haklı olarak kızdırdı. Hükümdar kararnameyle Yahudi geleneklerini yasaklamaktan yana oldu. Bunu kesin olarak ve hatta vahşice uyguladı. Antik Yahudiliğe sadık kalan yaşlı rahip Mattatias ve oğulları, vahşi bir şekilde isyan ederler: Altı adam, pagan tanrılara kurban veren inançsız bir Yahudiyi herkesin gözü önünde öldürürler, ardından Antiokhus'un bir memurunu, Apelles adlı birini, sonra da ona eşlik eden askerleri öl-

[28] Bunun kanıtı Asmonilerin ya da Makkabilerin girişimiyle verildi. Rahip Mattatias'ın beş oğlu, Kudüs'ün mahallelerine ve kırlara yayılıp, dinsel kurallara uygun olarak, Yahudi çocuklarını doğumlarından beş gün sonra zorla sünnet ettiler.

dürürler.[29]

Böylece, Yahudilerin pagan işgalcilere karşı gizli savaşı başlar. Savaş, 70 yılında Titus'un Kudüs'ü yağmalamasıyla (ve bu, altmışbeş yıl sonra Hadrianus Kudüs'ü yok ettiğinde ve Yahudi ulusunu hemen hemen tümüyle "tasfiye ettiğinde" Yahudiliğin tamamen yok olması riskine yol açacaktır) son bulacaktır: Kesin biçimini almamış iki buçuk yüzyıllık "gerilla savaşı" ve en ünlü dönem, İsa'nın çarmıha gerilmesinin ardından gelen süreçtir. Bunlar din savaşları mıdır? Kuşkusuz evet, ama aynı zamanda da politik savaş, çünkü teokrasilerde ve teokratik dinlerde her ikisi birbirinden ayrılmaz. Makkabiler Tora'yı canlandırmak için olduğu kadar kişisel ihtirasları için de savaşıyorlardı.

Makkabilerin zaferleri gizli anlaşmalar içinde bocalayıp durur: Mirasçıları Yonatas Helenizmin cazibesine kapılacak ve Isparta ile dostluk anlaşması imzalayacaktır, ardılı Aristobulos kendi adını Philhellen, yani Helenizmin dostu olarak değiştirecektir, yine ardılı IV. Alexandros Iannaios da Yahudi kralı olarak Yunan karakterlerinin kazılı olduğu para bastıracaktır –ey sapkın! Sondan bir önceki kral II. Yohannes Hyrkanos Helen-karşıtı Essenlileri katledecektir. Bunların tümü XX. yüzyılda yeniden yorumlanacaktır, çünkü içlerinden biri tüm hanedanlığın üzerine cehennemvari bir ün atmıştır: İsa'nın öncülü olan birini, Essenlilerin liderini, son derece ünlü olduğu kadar gizemli de olan, sadece Adalet Sahibi adıyla tanınan kişiliği, vahşi bir şekilde ve belki de çarmıha gererek (bu tartışmalıdır) öldürmüştür. Asmonilerin hangisi öldürmüştür? Bu yüzyılın sonunda bu hâlâ tartışılmaktadır.[30]

---

[29] Flavius Josephe, *Antiquités judaique*, XII, s. 266 ve devamı. İngilizce versiyonu Loeb Classical Library, *Jewish Antiquities*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. & William Heinemann, Ltd., Londra, 1986.

[30] Ölü Deniz ve Essen Elyazmaları'nın en iyi uzmanlarından biri olan Vaux rahi-

Gerçekten de en önemli olay, Helenizmin kışkırtmalarına teslim olan Helen-karşıtı Makkabilerin kökeninde, kendilerine de kaynaklık eden isyan ruhunu yeniden canlandırdılar. Yahudiler artık kendilerini onlarla özdeşleştirmezler ve bu pagan işbirlikçilerini reddederler. Tepki ortaya çıkmakta gecikmez: İÖ II. yüzyılın ortasına doğru gelenekçi bir grup mümin, Tora'ya bağlı olmayan bir rejime karşı duydukları büyük öfkeyi dile getirerek çöle çekilirler; Essenliler bunlardır.[31] Onları açıkça küçümserler; aforozlar birbirini izler, çatışma ka-

---

binin, Adalet Sahibi'ni ölüme mahkûm etmekten sorumlu "Kötü Rahip"in [yani "Kötü Büyük Rahip"] hangi Asmoni olduğunu resmi olarak saptamaya arkeolojinin olanak tanımadığını söylediği 1959'dan bu yana pek bir şey değişmedi: onatas (152-143), Simon (143-134), Yohannes Hyrkanos (134-104) ya da IV. Alexandros lannaios (103-76), hatta II. Yohannes Hyrkanos (76-40) (*Archaeology and the Dead Sea Scrolls*, Oxford University Press, 1973). Bildiğimiz gibi, sondan bir önceki Asmoni, büyük rahip II. Yohannes Hyrkanos Essenlileri kıyıma uğratmıştır; mallarına el koyma emrini de o vermiştir ("Habakuk Yorumu"nun 11. notu, *La Bible, écrits intertestamentaires*, a.g.e.) ve o, Essenlilerin düşmanı "dinsiz rahip" tanımına uymaktadır (bkz. yukardaki 17. not). "Habacuc Yorumu"nun tümü bu büyük rahibi, Adalet Sahibi'nin görünüşte vahşice öldürülmesinin sorumlusu olarak belirtilmektedir. Yine de, şunu da unutmamak gerekir: a) Yine Essenlilere göre, Adalet Sahibi, Kumran'daki Essen topluluğunun kurucusu değilse de, düzenleyicisidir ve bu, II. Yohannes Hyrkanos'ın egemenliğinden çok eskiye (yaklaşık bir yüzyıl) dayanır; b) Kumran arkeolojisinin bu kez kesin bir şekilde tanıklık ettiği gibi Essenliler İÖ.II. yüzyılın ortasından itibaren topluluk halini almışlardır; yani, Vaux rahibinin belirttiği gibi büyük rahip Yonatas'ın tahta çıkış tarihi olan 152 ile yeğeni Simon'un tahta çıkış tarihi olan 143 arasında Kumran'a yerleşmiş olmalıdırlar; c) başlarında bir şef olmadan buraya yerleşmiş olamazlar; bu da, iki uzmanın, G. Vermès ile J.T. Milik'in belirttiği gibi Adalet Sahibi'ni Simon'un ya da Yonatas'ın çağdaşı yapar. Dolayısıyla, Asmoniler ailesinin bir tür geleneğidir bu, onları hakaretlere boğan bu keşişlere kin gütmektedirler.

[31] Gerçekten de mezhebin oluşumu Makkabiler hanedanının tahta çıkışına bağlıdır, yani İÖ II. yüzyıl başıdır. Kahraman Yuda Makkabi'nin oğlu Yonatas'ın büyük rahip tahtına çıkışı meşru Sadok soyunun ayağını kaydırıyordu. Bu meşru soyun son temsilcisi IV. Onias, Simon Makkabi döneminde Mısır'a sürgün edildi ve orada Leontopolis Tapınağı'nı kurdu. Yahuda'da kalan Sadok yanlıları, yani "hükümdar soyunu savunanlar" Tesniye'nin bu ihlal edili-

çınılmazdır: Kudüs'ün büyük rahibi Essenlilerin en saygın kişisini, ilahi Gnostik abidelerin yorumcusu Adalet Sahibi'ni ölüme mahkûm etti. I. yüzyılın başından itibaren (6-7 yılı) Yahudi düşünceyle sınırlı kalmadı. Romalılara, Helenizmin temsilcileri olan bu pagan yabancılara saldırmak amacıyla Galile'de silahlı gruplar oluşturuldu.

Günümüzde "köktendincilik" olarak adlandırılan bu eğilimle kıyaslanan dinsel sertliğin bu derinleşmiş koşullarında Eski Ahit'ten kopma meydana geldi ve Şeytan, Eyüb'ün Kitabı'nda gördüğümüz Göksel Meclis üyeliği statüsünü resmi olarak kaybetti. Yahudi inancı, Paul'ün getirdiği değişiklikte bile cehennemi bir hal almıştı. Pavlus, ilk havarilerin azgın muhalefetine rağmen, "İsacılığı" Roma Hıristiyanlığına dönüştürmek için Yahudi kökeninden kopardığında da bu cehennemvari halini koruyacaktır: Gerçekten de, ilk Hıristiyanlar İsa'nın dönüşünü, Bin yılı ve dünyanın sonunu öyle ateşli bir şekilde bekleyeceklerdir ki, korku dolu bir eylemsizliğe düşeceklerdir ve Pavlus kendini tepki göstermek zorunda hissedecektir.

Şeytan'ın adı ya da eşanlamlısı Babil Baal'ı Belial'ın[32] adı ne Ölü Deniz Elyazmaları'nda ne de iki Ahit arası metinler külliyatında,[33]

şine kızdılar ve hoşnutsuzluklarını belirtmek için çöle göç ettiler. Kumran topluluğu böyle doğdu. Yine de Essenlilerin çöle göçten önce var olduklarını belirtmek gerekir.

[32] Şeytan'ın diğer adı olan Belial, Babil tanrısına açık bir göndermedir. Kuşkusuz bu ad, belgelerin yazıldığı geç dönemde kullanılmamıştır. Ancak, Eski Ahit yorumlarını özgünleştirmek amacıyla bu yoruma eski bir üslup vermeye çalışan yazarların miras aldıkları eski üslupla açıklanır.

[33] Ölü Deniz elyazmaları, yani Kumran yakınlarındaki mağaralarda bulunmuş olanlarla tam anlamıyla Essenlilere ait olanlar ve iki Ahit arası yazılar –bu ifade, yazarlarının Eski Ahit'e bağlamak istedikleri ancak kilise yasalarına uygun İncil'e at olmayan yazıları (eskiden kilise tarafından kabul görmediklerini belirtmek için günümüzde "psödepigrafik" denir) belirtmek için Anglo-Amerikan deyişi– arasında genellikle ayrım yapılır. İki Ahit arası bu metinler Essenlilerden kaynaklansa da yine de Essenlilerden önceki metinleri de kapsar ve Essenlilere ait olanlar, onların yeniden yazımlarıdır. Bu konuda, *La Bible, écrits intertestamentaires*, a.g.e.'deki iki Ahit arası yazıların baskısına Marc Phi-

tanrısallıkla uzlaşmayan bir Kötülük'le özdeşleştirilmeden bir kez bile ya da daha kesin olarak söylersek, bir kereden fazla geçmez. Tüm bu alıntıları toparlamak ayrı bir kitabı gerektirir.[34] İlahiler Yazıları'nda, Kurallar Yazıları'nda, Damas Belgesi de denen Damas Ülkesi'ndeki Yeni İttifak Üzerine Belge'de, Savaş Yazıları'nda Kötülük Prensi'nin tanımları kesindir. Belial lanetlidir, Işık Prensi'nin yükselişi karşısında yok olmaya mahkûmdur; kimi zaman Aldatma Ruhu'yla ya da Karanlıklar Meleği'yle özdeşleştirilir, Düşman olarak görülür ve Tanrı'dan tamamen ayrıdır. Sancak ve boru taşımayla ilgili yazılarda (çünkü Essenliler savaşa iyi hazırlanıyorlardı) şöyle denmektedir: "Tanrı'nın öfkesi Belial'a ve onun nasibindeki istisnasız herkese karşı kudurmuştur."

Karanlıklar Prensi'ne atfedilen diğer adları –dört kez geçen Baal ya da sekiz kez geçen Mastema gibi– saymazsak, iki Ahit arası metinlerde Şeytan'a en az yirmialtı ve eşanlamlısı Belial ya da Beliar'a yetmiş gönderme vardır. Şeytan'ın aracısı kötülük meleklerinin sayısı hesapları altüst etmektedir. Burada da, adının geçtiği her yeri belirtmek ayrı bir eseri gerektirir. Birkaç örnek yeterlidir. Yahuda kralı Hizkiya tek oğlu Manasse'yi kehanetlerini açıklamak ve bilgeliğini devretmek için çağırır, peygamber İşaya, kötü melek Samael aracılığıyla, hiçbir şey yapamayacağını ve Manasse'nin Kötülüğe yenik düşeceğini duyurmak için müdahale eder. Bunun üzerine Hizkiya oğlunu öldürmeyi tasarlar, ancak İşaya onu caydırır. Aslında babasının ölümünden sonra Manasse Samael'e yenik düşer ve "babasının Tanrısı'na hizmet etmeye" son vererek "Şeytan'a, meleklerine ve güçlerine" hizmet etmeye başlar. "Manasse, Belial'e hizmet etmesi için aklını çeler, çünkü bu

---

lonenko'nun önsözüne ve André Caquot ve Marc Philonenko'nun genel girişine başvurmak gerekir.

[34] Daha ayrıntılı bilgi için Bernard Teyssèdre'in *Naissance du Diable*, a.g.e., eserinin "Kumran: Üç yüzlü karanlık" adlı VII. bölümüne başvurulabilir.

dünyanın prensi olan günah meleği, Matanbukus denen Belial'dir."[35] O dönemde Şeytan ile Belial arasında ortalığı kasıp kavuran karışıklığı ya da bunların birbiriyle özdeşleşmesini yansıtan metindir bu. Bu özdeşleşme ayrıca üçüncü esrarengiz ad olan Matanbukus'u da içerir. Bu aynı zamanda, kötü meleklerden oluşan bir gruba sahip Şeytan'ın da ilk kez ortaya çıkmasıdır.

Bir Şeytan mı vardır, birden fazla mı? Essenlilerde bu konuda bir dogma var gibi gözükmemektedir, çünkü gördüğü kehanetleri anlatan sözde-Enoş şöyle söyler: "Dördüncü sesi [Tanrı'ya övgüler yağdırdığını işittiği esrarengiz kişiliklerin sesini] Şeytanları iterken ve onların Ruhların Tanrısı'na yaklaşmalarını yasaklarken işittim..."[36] Bir kez daha, Göksel Konsey'de yer alan Şeytan'ın uzağındayız.

Ancak, bu inanç değişikliği daha karmaşık bir şeydir. Şeytan'a her zaman emreden bir Tanrı ile Nuh'un soyundan gelenler arasında ittifak oluşturmuş olan Eski Ahit metnini açıkça göz ardı eden Jübileler'in yazarı şöyle der: "Bu kutlamaların üçüncü haftasında erdemsiz cinler Nuh'un oğullarının çocuklarını baştan çıkarmaya, onları bozmaya ve yok etmeye giriştiler." Bunun üzerine, söz konusu kurbanlar, kötü ruhların güçsüz kalmaları için büyükbabalarından Tanrı huzurunda aracılık etmesini istediler. Fakat burada, işin ilginci, "Mastema ruhlarının prensi," yani Şeytan, çok adlı varlıkların en üstünü, Enoş'un "ruhlarının Efendisi" değildir; daha ilginci, bu Şeytan Tanrı'ya işbirliği önerir. Garipliğin doruk noktası olarak Tanrı bunu kabul eder. Şeytan'ın savunması hoşuna gider: "Yaratıcı Tanrı, [bu ruhların] bazılarını benim önümde bırak ki sesimi işitsinler ve söylediğim her şeyi yapsınlar. Gerçekten de, eğer bana hiç kalmazsa, insanlar üzerinde irademin gücünü uygulayamam."[37] Günümüzde, Mutlak

[35] "İşaya'nın Öldürülmesi," II, *La Bible, écrits intertestamentaires*, a.g.e.

[36] I Enoch, XL, *La Bible, écrits intertestamentaires*, a.g.e.

[37] Şenlikler, X, *La Bible, écrits intertestamentaires*, a.g.e.

İyilik ile Mutlak Kötülük arasında bir anlaşma iyi karşılanmaz; yine de bu olmuştur. Bu, Tanrı ile Şeytan'ın her zaman iyi geçindikleri Eski Ahit'e kısmi bir geri dönüştür. Ancak, açıkça görülmektedir ki, Şeytan üzerine düşünceler ve Tanrı politikası, İÖ II. yüzyıldan itibaren en azından değişkendir.

Gerçekten de, iki Ahit arası ünlü bir metin olan, "Damas Belgesi" de denen "Damas Elyazması," Tanrı'nın, İttifak'a girmiş olanları Şeytan'dan koruduğunu özellikle belirtiyordu: "Bunlar ilk Ziyaret sırasında kurtarıldılar, ancak geri çekilenler kılıca teslim edildiler. İttifak'a dahil edilip de buyruklarına uymayanların yazgısı, Belial aracılığıyla kökünü kazıma amacıyla onları ziyaret ettiğinde böyle olacaktır."[38] Oysa Şeytan'ı Nuh'un torunlarına karşı kışkırtmanın hiç nedeni yoktur. Bu yeni Şeytan bir kez daha kaprisli kötücül biri halini almıştır.

İki Ahit arası metinlerin ve Kumran metinlerinin eskatolojide Şeytan'ın rolüne ilişkin tutarsızlığı ortadadır; tüm yazarlar artık onun Tanrı'nın düşmanı olduğu konusunda hemfikir olsalar da her yazar farklı bir yorum getirmektedir. Örneğin göğün yedi katını tanımlayan bir başka Essen metni, "üçüncü katta, Kıyamet gününde yolunu şaşırmış ruhların ve Beliar'dan intikam almak için oluşturulmuş ordu birliklerinin bulunduğunu" belirtir.[39] Kimi zaman Tanrı'nın niyetleriyle işbirliği yapan, kimi zaman da göksel birliklerin öfkesine muhatap olan bu Beliar karşısında insan neredeyse merhamet duyar.

Tekvin'e kadar uzanan yeni ayrıntı kadının Şeytan'ın müttefiki olmasıdır. Çünkü Essenlilerin temeldeki kadın düşmanlığı fırsat buldukça ortaya çıkar ve kadını Şeytan'ın hizmetkârı olmakla suçlar:

"Kadınlar kötüdür, çocuklarım, erkek üzerinde otoriteleri ve güçleri ol-

---

[38] "Damas Yazısı," VII; 21-VIII; 1-2, *La Bible, écrits intertestamentaires*, a.g.e.

[39] "Levi Vasiyeti," III; 3, *La Bible, écrits intertestamentaires*, a.g.e.

madığından onu kendilerine çekmek için yapmacıklıklara başvururlar... Kadın erkeği açık açık karşısına çıkarak yenemez, fahişe tavırlarıyla onu aldatır," der Tanrı'nın Meleği, iki Ahit arası bir başka metin olan "Ruben'in Vasiyeti"nde, "şehvetperestlik aklınızı çelmiyorsa, Beliar size boyun eğdiremez."[40] Bu sık rastlanır bir temadır. Bir başka "Ahit/Vasiyet"te, Simeon'unkinde de buna rastlanır: "Şehvetperestlikten uzak durun, çünkü şehvetperestlik bütün kötülüklerin anasıdır, Tanrı'dan uzaklaştırır, Beliar'a yaklaştırır."[41]

Fakat Essenlilerin evliliğe düşman oldukları, dahası, ancak fiziksel güzeliklerinden emin olduktan sonra adayların kabul edildiğini biliyoruz.[42] İki Ahit arası yazılmış bir başka metin olan "Adem ile Havva'nın Yunan Yaşamı"nda, Havva'nın Cennet'e oğlu Şit eşliğinde geldiği anlatılır (Tekvin'in bu yorumunda Havva'nın otuz oğlu olmuştur). Şit, orada bir hayvanın saldırısına uğrar. Havva hayvanı azarlar ve eziyet eder; hayvan şu karşılığı verir: "Nasıl oldu ağzın açıldı da Tanrı'nın sana yemeği yasakladığı ağacın meyvesinden yiyebildin? İşte bu yüzden bizim de [hayvanlar] doğamız değişti."[43] Burada, Cennet'ten kovulma sonrası yaşamın tüm kötülüğü ilk kadının hesabına yazılır. Daha iyisi yapılamazdı!

Demek ki, iki dönemin birleşme noktasında Yahudiliğin Büyük Krizi diye adlandırılan, Essen ideolojisinde tam olarak ifade edilen krizden yola çıkarak Şeytan, Tanrı'nın yeminli ve ezeli düşmanı olarak tanımlanmıştır. Sürgünden dönüşte her ikisi de aynı amaç için işbirliği ederlerken, çağımıza yaklaştıkça birbirlerini sonsuza dek la-

---

[40] "Ruben Vasiyeti," IV-V, *La Bible, écrits intertestamentaires*, a.g.e.

[41] "Simeon Vasiyeti," V; 3, *La Bible, écrits intertestamentaires*, a.g.e.

[42] Bu ilginç ve pek bilinmeyen nokta sadece John Allegro tarafından belirtilmiştir: *The Dead Sea Scrolls: A Reappraisal*, ve benim tarafımdan *Les Sources*, dipnot 31'de yeniden ele alınmıştır.

[43] "Adem ile Havva'nın Yunan Yaşamı," X-XI, *La Bible, écrits intertestamentaires*, a.g.e.

netlemeye koyulurlar. Bu evrim, Essen Yahudiliğinin derinliklerinden dalga dalga yayılan –neredeyse bir kabarma denebilir– mutlak ikicilik teolojisi olan Gnostisizm akımını doğrudan yansıtmaktadır. Maddi olan her şey kötüdür ve her türlü erdem tinseldir. Dünyanın Tanrı ile Şeytan arasında paylaşılması tamamlanmıştır.

Bu ikicilik bir Yahudi yaratısı mıdır? Yahudiler arasında ortaya çıkmış olsa da bir Yahudi keşfi değildir, çünkü ilk önce İÖ VI. yüzyılda Mazdacılık tarafından formüle edilmiştir: Zerdüşt sonrası İranlılarda evren iki temel kutup etrafında örgütleniyordu. Tanrı-Ahura Mazda ve Ahriman-Şeytan; her ikisi de birbirlerinden aynı oranda tiksinirler. Bu durumda, Yahudiliğin, sapa yollar aracılığıyla Mazdacılığın etkisine maruz kaldığı varsayılabilir mi? Bu bir gerçektir ve olgular bunu kanıtlamaktadır: Tutsaklığın yakıcı aşağılamasına rağmen Yahudiler, Keyhüsrev'den itibaren İranlılardan bir "kutsal kişi" ya da "mesih"[44] şeklinde lütufkâr bir anıyı korumuşlardır. Pers ve Med toplulukları Babil'i işgal ettiklerinde Yahudiler orada tutsaktılar ve onları Babil'deki çoktanrıcı paganların hükümranlığından kurtardılar. Tanrı Marduk'un altından heykelini döktüren, sonra Babil rahiplerini katleden Darius daha iyisini yapmış oldu. Darius'un ardından gelen Artakserkses Yahudilere daha da iyi davrandı; örneğin Kudüs tapınağı ve duvarları onun döneminde, İÖ 445'te yeniden inşa edildi ve Ezra yine onun sayesinde hem Kudüs hem de Yahuda'nın şefi ilan edildi. Yahudilere göre Persler kalıtımsal olarak iyilikseverdir.

Yahudilerin Perslere (ve müttefikleri Medlere) gösterdiği itibarın politik nedenleri de vardır: Babil'i bağımlılığa zorlayanlar Perslerdir. Keyhüsrev Yahudilerin Filistin'e dönmesine izin verdiğinde içlerinden çoğunun ve "belki çoğunluğunun Babil'de kalmayı tercih ettikleri"[45] kimi zaman unutulmaktadır.

---

[44] Roman Ghirshman, *L'Iran, des origines à l'islam*, Payot, 1951.

Demek ki Yahudilerin Mazdacılığı tanıyacak bol zamanları oldu[46] ve örneğin başlangıçtaki Mazdacılığın ne olduğu üzerine aydınlatıcı bazı açıklamaları *Babil Talmudu* sayesinde ediniyoruz. Yahudiliğin Mazdacılığa borçları birden çok yazar tarafından kabul edilmiştir: "Samilerin ölümden sonra yaşama olan eski inançları Persler tarafından ölümsüzlüğe kadar vardırılmıştır; Yahudi doktrinlerine girmiştir ve bu basamaklardan geçerek Zerdüştçülük Hıristiyan teolojisine kadar erişmiştir."[47] Başka dinler gibi Yahudilik de çok daha eski olan, ancak Mazdacılık biçimi altında Zerdüşt tarafından yenilenen Vedacılıktan kaynağını almıştır.

Dört yüzyıl sonra Yahudi-Pers bağları silinmemiştir. İÖ 53 yılında Parthlar Romalılara yürekler acısı Carres yenilgisini yaşattıklarında "Filistin Yahudileri, Şam Nabatinleri, çöl Arapları ve Palmyralılar gibi Romalılara düşman Batılı Samiler umut dolu gözlerini Pers'e doğru çevirdiler..."[48]

Yahudilerin Persler karşısındaki bu sempatisi tamamen doğrulanmıştır: İnançları Pers dini karşısında özel bir hoşgörüye yöneltiyordu onları, çünkü Zerdüşt reformundan bu yana özellikle tektanrıcı olan dünyadaki diğer tek din oydu. Bu nedenle onu özel bir dikkatle incelediler ve melek denen bu göksel yaratıklar fikrini onlardan aldılar.[49]

---

[45] Paul Johnson, *A History of the Jews*, a.g.e., s. 85.

[46] Clarisse Herrenschmidt, "Mazdeizm," *Le Grand Atlas des religions, Encyclopaedia Universalis*, 1988. Yazar bu metnin incelenmesinin hâlâ tamamlanmadığını belirtir.

[47] Romain Ghirshman, *L'Iran, des origines à l'islam*, a.g.e., s. 199.

[48] A.g.e., s. 244. Yaklaşık yirmi yüzyıl sonra, görünüşte çok farklı bir bağlamda, İsrail devletinin İran karşısındaki tavrı geleneğe sadık kalmaktadır.

[49] Bu varlıkların ilk tanımı *Avesta*'da yapılmış olan, İyilik Ruhları'nın (daha doğrusu "koruyucu" ruhların) ya da Ahura Mazda'nın etrafında dönen –bkz. bölüm 6– ve Enoş I, XX'de farklı değişkeler ve adlar alan bir hiyerarşi içinde örgütlenmiş *Ameşaspend*'in tanımıdır. Doğu dinlerinin Yahudilik üzerindeki etkisi antropoloji tarafından açıklandığı gibi, tutucu eğilimli bir haham olan,

"İsrail düşüncesiyle aynı sıfatla, reforma uğramış olan Mazdacılık ibadet ile bireysel ahlaki yaşam arasında sıkı bağlar oluşturma övüncüne sahipti."[50]

Ahura Mazda'nın adının –"Hakikat-Adalet"– tekrarı gibi gözüken Essen mezhebinin liderinin adını oluşturan terimler –"Adalet Sahibi"– kaynaklarına dönmeye çabalayan ve Helenleştirici, "işbirlikçi" din adamlarını dehşetle reddeden bir Yahudiliğin son atılımı olan Essencilikte, Mazdacılığın Yahudiliğe dönüşümünün işaretlerini görme girişimini güçlendirir.[51] Yahudiler Mezopotamya'dan Tekvin şemasını almışlardır, Tanrı-Şeytan ikiciliğini de oradan ödünç almış olabilirler.

Bu hem meşru hem de tehlikeli bir girişimdir, çünkü Mazdacılık ile Essen Yahudiliği arasında temel bir farklılık vardır; ve bu da Yahudiliğin kıyamet gününe ilişkin düşünceleredir. Mazdacılara göre evren, içkin bir tanrısallık –kozmik Zaman ya da Zurvan– içinde kapalıydı, bu tanrısallık Tanrı-Ahura Mazda ile Şeytan-Ahriman karşıtlıklarını uzlaştırıyordu. Oysa Zurvan ezeli ve hareketsizdi. Tersine, Essenlilere göre Zaman'ın sonu yakındı; İÖ 31 yılında görüldüğü gibi. O yıl bir deprem Yahuda'yı sarstığında otuzbin kişi ölmüş, Kumran'daki binalar zarar görmüş ve yangın çıkmıştı: Essenliler çöle

---

kimi yankılar yaratan *The Savage in Judaism* (Indiana University Press, 1990) eserinin yazarı, Stanford Üniversitesi antropoloji profesörü Howard Eilberg-Schwartz'ın çalışmalarıyla da açıklanmıştır. Eilberg-Schwartz'a göre, örneğin sünnetin kökeni Doğu'nun bereket törenlerine kadar uzanır ve geleneksel olarak buna verilen simgesel anlam "Tekvin"in hatalı bir yorumundan kaynaklanır. Bu konu bu kitabın kapsamını aştığından, Eilberg-Schwartz'ın eserine başvurmaya yönelttiğim için okur beni bağışlasın.

[50] Maurice Meuleau ve Luce Piétri, "Dünya ve Tarihi," c. I, *Le Monde antique et les débuts du Moyen Age*, Robert Laffont-Bouquins, s. 140.

[51] Kumran yazılarında Mazdacı teolojinin bir yansısını görmenin nedenlerini parlak bir şekilde açıklayan *Naissance du Diable* (a.g.e.) eserinde Bernard Teyssèdre bu girişimi sürdürür

kaçtılar,[52] Mahşer Günü'nün pek yakında olduğuna inanıyorlardı. Essenliler dünyanın sonunu artan bir sıkıntı ve inançla beklediler. Persler bunu asla düşünmediler.

Tanrı'nın düşmanı Şeytan'ın Mazdacılıktan ödünç alındığı açıktır. Bu, yukarda verilen örneklerden anlaşılacağı gibi, başlangıçtaki Yahudiliğe yabancı bir kavramdır. Ancak, Yahudi halkının kimliği tehlikeye girdiği andan itibaren, önce askeri tahakkümlerle, ardından Roma işgalinden kaynaklanan Helenizm gibi kültürel sızmalarla birlikte ortaya çıkmıştır. Terk edilmişlik duygusunda yer alır; Yahudiler ulus olarak özerkliklerini yeniden kazanmaktan umutlarını kesmişlerdir ve Essenliler kendilerini halklarının son namuslu kişileri ve Tora'nın ve Yahudi erdeminin tek mirasçıları olarak kabul etmektedirler. Şeytan'ın bu ödünç alınması politik nedenlerle meydana gelmiştir.

Bu dönemde düşmanı açıkça belirlemek ve damgalamak gerekiyordu. O, Yahudilerin, seçilmiş halkın ve dolayısıyla Tanrı'nın düşmanıydı. Essenliler Mazdacıların Şeytan'ına bunun üzerine başvurdular, ama çelişik bir biçimde onu Ahriman diye değil Mezopotamya'daki adıyla andılar: Ugaritik Bel ya da Baal'dan türeyen Belial. Ve kolaylıkla anlaşılır: Kudüs'te büyük tapınağı olan biridir bu; öyle büyük bir tapınak ki, Yehu, bu tanrıya inananları oraya çağırdığında, "gelmeyen tek bir kişi kalmadı."[53] Sıkıntının ağırlığı altında, Babillilerin eski Yaratıcısı, döllenme, bereket, yıldırım ve savaşçılar tanrısı, böylece, Kumran keşişlerinin bedduasına uğrar.

"Lanet olsun Belial'a
Düşmanlık planı için,
Utanılacak hizmeti için.

---

[52] Yine de, Essenliler bir süre sonra Kumran'a dönmüşlerdir. Bkz. R. de Vaux, *Archaelogy and the Dead Sea Scrolls*, a.g.e.

[53] Krallar II, X; 21, *The New English Bible*, a.g.e.

Namussuz planları için etrafındaki bütün ruhlara lanet olsun,
Lekeli, alçakça hizmetleri için,
Çünkü onlar karanlığın hizmetindeler."[54]

İşte Şeytan'ın kökeni ve Pers! Keyhüsrev tarafından Babillilerden kurtarılan Yahudiler yine de nefret ettikleri düşmanlarının dinsel etkisinden kurtulamadılar. Zemin hazır olmasaydı Zerdüşt İran'ının Şeytan'ı Ölü Deniz'e bu kadar kolay yerleşemezdi. Bu zemin genel olarak Mezopotamyalılar ve özel olarak Babilliler tarafından hazırlanmıştı. Yahudiler Mezopotamyalılardan yalnızca Tekvin ve On Emir'in şemasını ödünç almamışlardır; pişmanlığın ayrılmaz parçası olan Günah kavramı ve –Mezopotamyalılarda ciddi bir şekilde var olan– Kadın'ın Şeytan'la özdeşleştirilmesi de bu etkilenmenin sonuçlarıdır.

Hiçbir insan kendi alçaklığına asla inanmamıştır, bunu açıklamak için de başkalarını suçlar. Babil'de tutsak olan Yahudiler, aşağılık düzeyine indirilen kralın tebalarıyla aynı koşuldaydılar. Farklı inançlarda da olsalar acı içindeki toplulukta kardeşlik bağları doğar. Mezopotamya'daki tebaların alçaklıkları Yaratılış'a kadar uzanıyordu. Yahudiler sürgün gibi bir dış nedene başvuruyorlardı, ama bu utancın asıl nedeni her ikisi için de Günah'tı. Yahudiler özgürlüklerini kaybetmişlerse, bunun nedeni, peygamberlerin ileri sürdükleri gibi Kadir-i Mutlak Tanrı'yı hayal kırıklığına uğrattıkları ve İttifak'ı tek taraflı olarak bozdukları içindir. Onlar kurbandı. Şeytan'ın kurbanı değillerse, kimin kurbanı olabilirlerdi? İranlılar tarafından Babil'den kurtarıldıklarından İran tanrılarının kendi tanrılarıyla akraba ya da kendi tek tanrılarına uygun olduğunu düşündüler, çünkü *Elohim* dilbilimsel bir saçmalıktır: *Eloha*'nın[55] çoğuludur, oysa ki Yahudiler tek bir Tanrı'nın

[54] "Savaş Yazıları," 1Q M, XIII; 3-5.

[55] Gün gibi ortada olduğu için herkesin gözünden kaçan bu dilbilimsel gerçek, Edgar Allan Poe'nun "Çalınan Mektup"ta hayranlık verici bir biçimde açıkladığı bu paradoks, André Cherpillod'un bir metninden alınmıştır: *Les Dieux*

varlığını vaaz ediyorlardı.

Demek ki İran etkisi dostluğa bağlıydı. Bu insanlar tek Tanrı'nın, kendi Ahura Mazda'larının oğluna, Mitra'ya –"sözleşme"– Yahudi umutlarına çok yakın bir adı vermişler; İttifak'ı Yahudilerden önce değilse bile, onlarla aynı zamanda tasarlamışlardır. "Sözleşme" denen bu tanrı gelecek yüzyıllarda barış vaat etmiştir. O, bir tür Mesih'tir, yeni İttifak'ın habercisidir. Yahudiler İranlılardan bütün kötülüklerin ortak paydası Kötülük'ü, Ahriman'ı nasıl almamış olabilirlerdi ki?

Mezopotamya etkisi ise nefretten kaynaklanıyordu. Bu nefret kadına atfedilen simgesel rollere kadar uzanır. Kadın, Mezopotamya mitolojisinde büyüleyici İştar adıyla donatılmış olsa da, tanrıça olarak bile bir cadalozdan başka bir şey değildir; en korkunç silah olan beyinle gücü artmış bir vajinadır ve başta Gılgamış olmak üzere saf, soylu ve güzel erkekleri sürekli hırpalamaktadır. Eski Ahit'te ve özellikle Tufaklık'tan sonra, paralel olarak, kadının gözden düştüğü ve iki Ahit arası yazılarda neredeyse tamamen yok olduğu görülür; bu metinlerde kadın neredeyse doğanın hatası düzeyine indirilmiştir.[56] Mitracılık, erkekler arasındaki kardeşliği ve sadakati övüp kadınları dışladığından Mezopotamya'daki kadın düşmanlığı kolaylıkla kabul görmüştür. Geriye Tekvin'i yazmak ve bütün Günah'ı Havva'nın hesabına kaydetmek kalır.

---

d'Israël, F-72570, Courgenard. Yazar burada, Sami dillerini bilen herkesin gördüğü gerçekliği kanıtlar. Elohim biçimi bir çoğuldur ve Tekvin'in (I; 3) ayeti, *"Wayyomer elohim yéhi or wahyehi-or"* şöyle okunmalıdır: "Tanrılar ışık olsun dediler ve ışık oldu." B. Lang'ın *Yahvé seul–Origine et figure du monothéisme biblique, Concilium*, 197, 35-64, Yahudi tektanrıcılığının Çıkış'tan önce olduğunu düşündürtecek nedenler ileri sürer.

[56] Judith'in ünlü kişiliği için, yine de bir istisna yapılmalıdır. O, Nabukodonosor döneminde yer alan yurtsever bir eser olan *Judith Kitabı*'nın "Eski-Eski" Ahit (Ahitler arası değil; dolayısıyla, Essen etkisine yabancı) yorumunda yer almaz. *Judith Kitabı*, Eski Ahit'in birçok kitabında görülen Yahudi kadın kahramanlığının son yüceltilmesi olabilir.

Günah, pişmanlık, kadın düşmanlığı, Şeytan; Yahudilik Doğu'dan çok şey almıştır. Essenlilerin öncelleri, sonra da İsa'nın müritleri Yahudiliği orada bulacaklardır. Şeytan'a uzun yaşamı konusunda güvence verilmiştir. Tabii ikibin yıl insanlık tarihinde uzun bir süre olarak görülürse...

15.
İLK KİLİSEDE ŞEYTAN YA DA NEDEN-SONUÇ BELİRSİZLİĞİ

İsa'nın çölde baştan çıkarılması hikâyesindeki çelişkilere dair - Eski Ahit'te olmayan "cinlenme" durumlarının Yeni Ahit'teki şaşırtıcı artışına dair - Farklı ve çelişkili Şeytan yorumlarına dair, kökenine ve Kilise Babaları'nca getirilen nihai amaçlarına dair - İlk Hıristiyanlıkta bir meleğin, Şeytan'ın ortaya çıkışından önce Kötülüğe yenik düşme biçimlerine ilişkin hiçbir açıklama olmamasına dair - Şeytan konusundaki çeşitli teorilere, sapkınlara ve ilk Hıristiyanların tartışmalarına dair ve kilisenin ilk dört yüzyılında bunlara çare bulmaya çalışan konsillere ve güç ilişkilerine dair.

"O zaman İsa, İblis tarafından denenmek üzere, Ruh tarafından çöle sevkedildi," der Matta (4; 1-10). *"Ve kırk gün kırk gece oruç tuttuktan sonra acıktı. Ve Ayartıcı gelip ona dedi: Eğer sen Allahın Oğlu isen, söyle, bu taşlar ekmek olsun. İsa da cevap verip dedi: 'İnsan yalnız ekmekle yaşamaz, fakat Allahın ağzından çıkan her bir sözle yaşar,' diye yazılmıştır. O zaman İblis onu mukaddes şehre götürdü, ve mabedin kulesi üzerine koyup kendisine dedi: Eğer sen Allahın Oğlu isen, kendini aşağı at; çünkü yazılmıştır: 'Meleklerine senin için emredecek;' ve, 'Ayağını bir taşa çarpmıyasın diye, Elleri üzerinde seni taşıyacaklar.'*

İsa ona dedi: 'Sen Allahın Rabbi denemiyeceksin,' diye de yazılmıştır. İblis İsayı çok yüksek bir dağa da götürdü ve ona dünyanın bütün ülkelerini ve onların izzetini gösterdi; ve İblis ona dedi: Eğer yere kapanıp bana tapınırsan, bütün bu şeyleri sana veririm. O zaman İsa ona dedi: Çekil, Şeytan, çünkü: 'Rab Allahına tapınacak, ve yalnız ona kulluk edeceksin,' diye yazılmıştır."

Nihayet tüm özellikleriyle ortada olan Şeytan'la, bizim şeytanımızla bu ünlü karşılaşma insanı birden kuşkuda bırakır. Karşılaşma, İsa'nın vaftizi olan tamamen çelişik bir törenin ardından gerçekleşir. Oysa Yahudiler, tamamen Essenlilere özgü bir kural olan vaftizi uygulamıyorlardı. Bu, İsa'yı daha başlangıçta bir Essenli olarak sunmak demektir, oysa ki Essenlilerin adı, bilindiği gibi, Yeni Ahit'te hiç geçmez. Ayrıca Essen vaftizi ilk günahın kefaretine yönelikti ve en azından modern teolojiye göre ilk günahtan muaf olarak kendi kendine gebe kalmış bir kadından Kutsal Ruh'un doğurttuğu İsa'ya uygulandığında en iyi yorumla gereksiz, daha kötüsü hakarettir.

Özetleyici İncillerde yer almayan, İsa'nın çölde bulunuş nedeni bi-

linmemektedir. Çünkü Matta'ya göre, Kışkırtı orucun ardından gelmiştir; oysa ki, Markos'a ve Luka'ya göre, oruç sırasında gelmiştir. Yuhanna bundan hiç söz etmemektedir. Kısacası Yuhanna'da yer almayan bu üç bölümlü kışkırtıdan sadece Markos ve Luka söz etmektedir.

Bu hikâyede daha baştan üç sorun vardır. Birincisi, İsa'nın Ruh tarafından, elbette Kutsal Ruh tarafından sınanmasıdır. Gerçekten de bu Ruh, Markos'un kısa anlatısında (1; 1-12) İsa'nın vaftizi sırasında bir güvercin biçimini alır ve daha sonra İsa'yı çöle gönderir. Karşılaşma, özellikle Eyüp'ün sınanmasını anımsatır; görülen o ki Tanrı, Kutsal Ruh aracılığıyla, kendi Oğlu için bir sınama hazırlamıştır. Tanrısallığı bu sınamaya maruz bırakmanın yasak olduğunu İsa'nın kendisi hatırlatır. Sanki Tanrı kendi Oğlu'nun tanrısallığından emin değilmiş ya da bu tanrısallığın onu kışkırtmadan koruyacağından kuşkudaymış gibi gerçekleşir her şey.

İkinci sorun Şeytan'ın cahilliğidir. Şeytan'ın söyledikleri onun İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğunu bildiğini gösterir. Ama Şeytan, İsa'nın da kendisini tanıdığını bildiği halde, budalaca davranarak onu ayartmaya çalışır. Düşman karşımıza, sözcüğün tam anlamıyla bir gerizekalı olarak çıkar.

Üçüncü sorun, Müritleri İsa'nın tanrısallığına gösterdiği mucizeler sayesinde inanmışlardır. Şeytan da buna inanmıştır, ama İsa kendisini ayartıcıdan ciddi olarak kurtaracak bir mucize göstermeyi reddeder. İsa daha sonra başka vesileler dolayısıyla aynı Şeytan'a karşı mucizevi güçlerine başvurmakta tereddüt etmeyeceğinden bu reddetme anlaşılmazdır.

Bundan çıkan sonuç, çöldeki bu üç bölümlü anlatının acemice ve anlaşılmaz olduğudur; ve Şeytan'ın kişiliğini Tanrı'nın düşmanı olarak yeni kimliği altında sunmaktan ibarettir.

Modern teologlar bu anlatıların özgünlüğünü reddetmektedir: Bultmann, "İsa ile Şeytan arasındaki diyalog haham tartışmalarını

yansıtır," değerlendirmesini yapmaktadır. "Her seferinde Kutsal Kitaplar'dan bir alıntıyla cevap verilen üç bölümlü bu tür bir tartışma," birçok haham metninde görülür. Örneğin bunlardan birinde bir haham iblislerin prensiyle tartışmaktadır; bir diğerinde, "İbrahim'in efsanevi Yahudisinden," diye devam eder Bultmann, "Nimrod'u alevlerden kurtarma karşılığında Şeytan kendisine tapınılmasını ister." Bu anlatı başka ne kanıtlamak istemektedir? "Dünyevi İsa'nın, insan olmasına rağmen Mesih olduğunu mu? Ancak kışkırtıların özellikle Mesihvari olmaması bu fikrin aleyhindedir."[1] Sonuç olarak, Şeytan'la bu çatışma hikâyesinin, "Marduk'un Ejderha'yla mücadelesinin benzeri bir mit" olup olmadığını bilmek olanaksızdır, sonucunu çıkarır Bultmann. Yani bir kez daha, Mezopotamya mitolojisinden yapılan bir alıntıyla karşı karşıyayız.

Demek ki, bu hikâye, yabancı bir mitten esinlenmiş gecikmiş bir tema üzerinde yapılmış bir uydurmacadır. Esin ürünü edebi bir yaratı bile değildir. Ancak arka planda Essen etkisinin izini taşır.

Essenliler hakkındaki bilgimizin özünü bize veren metinler olan ve zaten pek az sayıdaki Ölü Deniz Elyazmaları'nın yayımlanmaya başladığı XX. yüzyılın son otuz yılına kadar, Hıristiyanlığın İsa'yla birlikte doğduğuna inanılıyordu. Sonra, gizli bir Essen olan Vaftizci Yahya'nın rolünün doğruladığı İsa'nın öğretisi ile Essenlilerin öğretisi arasındaki açık bağlar bu inancı adım adım değiştirdi. Vaftiz töreni gerçekliğin mührüydü.

Belirtmek gerekir ki İsa, Ölü Deniz üzerindeki büyük Essen merkezi Kumran'da çilecilerinin öğretisini izlemiştir, daha sonra bundan az çok kopmuştur. Oysa Essenliler, önceki bölümde görüldüğü gibi, geç Yahudilik üzerinde Mezopotamya mitlerinin etkisini maddileştirmişlerdir. Ayrıca Mezopotamya'da bir mezhepleri vardı: Elkasaitler;

[1] Rudolf Bultmann, *L'Histoire de la tradition synoptique*, Le Seuil, 1973.

Aziz Vaftizci Yahya'nın Hıristiyanları da bunlardan türemiştir (bunları daha sonra ele alacağız). Dolayısıyla Hıristiyanlığa aktarılacak olan "Eski-Eski" Ahit Yahudiliğinki değil, Essenlilerin Şeytan'ıdır. İnciller –ve sadece dört kitap değil, istisnasız tümü– Essenlilerin temel düşüncelerinden birini alacaktır. Bu düşünceye göre sonuçta Şeytan'la mücadele ederek Tanrı'nın krallığının yükselişi, yani Zamanın Sonu ya da Kıyamet hızlandırılacaktır.

Aslında İsa'nın tüm vekillik görevi boyunca yaptığı tek şey, adı ne olursa olsun, Şeytan, Baalzebub, Azaziel'in planlarını bozmaktır. İnsanları sürekli olarak Şeytan'ın hizmetkârı "cin"lerden[2] kurtarır ve müritlerine öğreteceği uygulama da budur: "O günde birçokları bana: Ya Rab, ya Rab, biz senin isminle peygamberlik etmedik mi? ve senin isminle cinleri çıkarmadık mı?... diyecekler."[3] Bu cin çıkarma hikâyeleri İncilleri öylesine süslemektedir ki, sonunda, Filistin'de cin çarpmış bu kadar çok kişi olup olmadığını insan kendine sormak zorunda kalır. "Ve akşamleyin, cine tutulmuş birçok adamı kendisine getirdiler. Ve o, bir sözle ruhları çıkardı ve hastaların hepsini iyi etti..."[4]

Eski Ahit'te bilinmeyen yeni bir gösteri biçimi ortaya çıkar: Şiddetli cin çarpmalar. Örneğin Kefernahum cinlisindeki cin[5] İsa'yı gördüğünde haykırmaya başlar ve İsa'nın buyruğu üzerine cinliyi terk etmeden önce onu yere fırlatır. Filipili adamın oğlunun durumu da böyledir, o da çocukluğundan beri iffetsiz bir ruh tarafından rahatsız ediliyordu, ağzından salyalar akıyor ve yerlerde yuvarlanıyordu.[6]

---

[2] Matta'nın, Luka'nın ve Markos'un birbirleriyle yarışırcasına aktardıkları bu cin çıkarmalardan Yuhanna'nın niçin hiç söz etmediği sürekli sorulacaktır.

[3] Matta, 7; 22.

[4] Matta, 8; 16. Luka, 4; 40-41.

[5] Luka, 4; 31-37.

[6] Markos, 9; 14-27.

Markos İncili'nde hikâye süslenmiştir: Kefernahum cinlisi sık sık mezarlıklara gider ve onu kimse zaptedememektedir. Zavallı adam kendi kendini taşlarla yaralar.[7] İsa'yı gördüğünde ona doğru yönelir ve uluyarak ayaklarına kapanır: "Bizden sana ne, ey Nasıralı İsa?" Bu sözler, Markos'un anlayışına göre, Şeytan'ın rahatsızlığını ifade ediyor gibidir, ama bu sözleri Şeytan'ın kişiliğiyle bağdaşmamaktadır. Bu, yüzde doksanı kadın olan onbinlerce insanın büyücülük suçlamasıyla yakıldığı yüzlerce yıldan sonra, XIX. yüzyıl sonunda Clérambault ve Charcot tarafından kabul edilecek klinik histerinin başlangıcıdır.

Dahası, ilk kez, Şeytan hastalıkla özdeşleştirilmiştir; İnciller Şeytan'ı "ahlaksız ruh" olarak kabul ederler ve "o şehirlerden birindeki" cüzzamlı adam İsa'nın kendisini iyileştirmesini ister. "Ya Rab, eğer istersen beni temizleyebilirsin,"[8] der. İman yoluyla iyileştirilen kör Bartimeus'un hikâyesi de aynıdır.[9] Aynı şema felç ve eklem hastalıkları gibi birçok hastalıkta da tekrarlanır. "Oğul, günahların bağışlandı," der İsa felçli hastaya ve adam ayağa kalkar ve yürür.[10] Omurilik sorunlarından dolayı kambur yürüyen Galile'deki romatizmalı adamın durumu da böyledir: "Onsekiz yıldan beri kendisinde hastalık ruhu olan bir kadın," der Luka.[11] Hastalık, buna neden olan cinin görüntüsüdür; dilsiz bir cinin ele geçirdiği dilsiz insanın hikâyesi gi-

---

[7] Markos, 5; 1-13. XIII. yüzyıldan itibaren, taşkın hareketler yapan deliler "cinli" kabul edilecek ve iğrenç koşullarda kapatılacaklardır.

[8] Luka, 5; 12-13. Bir suçluluk duygusunun özelliği olan bu davranış cezalandırılmayı, Yargı'yı ve Kıyamet'i bekleyen tüm bir halkın kolektif nevrozunun, İsa'nın döneminde halkında hangi noktaya vardığını göstermektedir.

[9] Markos, 10; 46-52.

[10] Luka, 5; 21. Markos, 2; 4-5.

[11] Luka, 13; 10-13. Yuhanna, İsa'nın gerçekleştirdiği mucizevi tedavileri anlatırken, özetleyici İncillerin sanki "imzası" olan cin çıkarmaları bu tedavilere asla atfetmemektedir. Yuhanna, çöldeki kışkırtmalardan da söz etmemektedir. İblisin adı sadece bir kez geçmektedir, o da, İsa'nın geleceği bilerek havarilerinden birini adını vermeden suçladığı sahnedir: "İçinizden biri iblistir."

bi.[12] Bu da bir başlangıçtır, XX. yüzyılın başlangıcına kadar sürecek olan hastalık ile iğrençliğin özdeşleştirilmesidir. Bu yine, her hastalığa özel bir iblisin neden olduğu Mezopotamya batılinançlarına bir geri dönüştür.

Matta tarafından İsa'ya atfedilen sözlerde de Mezopotamya inançlarına bu geri dönüş görülür: "Fakat murdar ruh insandan çıktığı zaman, rahat arayarak kurak yerlerden geçer, ama aradığı rahatı bulamaz. O zaman: Çıkmış olduğum evime döneyim, der; ve gelince, onu boş, süpürülmüş ve süslenmiş bulur. O zaman gider, kendisinden daha kötü başka yedi ruhu yanına alır ve oraya girip otururlar, ve o adamın son hali ilkinden daha kötü olur."[13]

Üçüncü yenilik olarak Şeytan'ın davranışları giderek anlamsızlaşmıştır. Böylece küçük bir kız çocuğunu, Suriyeli Fenikeli kızı ele geçireceği gibi,[14] Filipili adamın oğlunu ya da mezarlıklar delisini de görünür bir nedeni olmadan ele geçirecektir. Eski Ahit'te Şeytan'ın davranışlarının nedeni vardır, ancak Yeni Ahit'te Şeytan, Okyanusya ve Avusturalya'daki cinler gibi davranır: Her şeyi yapar; Filistin'de I. yüzyıldaki cehennemvari sıkıntının yarattığı mantıksal gerilemenin açık işareti: Herkes, kudurmuş bir köpek kadar denetimsiz bir Şeytan'ın tehdidi altında olduğuna inanır.

Dördüncü yenilik, yine Eski Ahit'te bulunmayan düşsel şeytansılıktır. İsa, mezarlıklar delisinden bir dizi cin çıkardı. Bunlar, küçük tepeden geçen büyük bir domuz sürüsüne girmek istediklerini İsa'ya söylerler. Benzersiz bir ifade bu, çünkü Yahudiler domuz yetiştirmez; demek ki simgesel bir ibaredir. "Bizi domuzlara gönder, içlerine gi-

---

[12] Luka, 11; 14.

[13] Matta, 12; 43-45. İsa'nın diğer sözlerinden biçim ve içerik olarak farkına dikkat çeken Bultmann bu pasajı, "Hıristiyan özelliklerden tamamen yoksun" bulur ve bir Yahudi geleneğine ait olduğunu düşünür.

[14] Markos, 7; 24-30.

relim," diye ısrar ederler. Daha olağanüstü olanı İsa'nın cinlerin domuzların içine girmesine izin vermiş olmasıdır. Bunun üzerine, kuşkusuz sayıklamalar içindeki zavallı hayvanlar tepenin yamacından inerler ve bir gölde boğulmaya giderler. Bu da saçma bir hikâyedir, çünkü bilge ve iyi İsa'nın, üstelik, gelecek yüzyıllardaki müritlerinin zevkle yiyecekleri Tanrı yaratığı hayvanlara böyle bir bela vermesinin hiçbir nedeni yoktur. Bu da tamamen Yahudilere özgü bir hikâyedir,[15] çünkü o dönemde domuz etini sadece Yahudiler pis kabul ediyorlardı.

Kuşkusuz İsa'nın gerçek sözlerinin hangisi olduğu asla bilinmez; çünkü açıktır ki, ilk İsa cemaati bunları kendi istediği anlamda, yazıcılar aracılığıyla aktarmıştır. Yine de, İsa'nın ele geçirilmesinden kısa süre önce, zeytin ağaçları bahçesinde, "murdar ruhlar"a ve diğer Mezopotamya kalıntılarına referansları terk edip, söylemlerinde ilk kez Eski Ahit'teki Şeytan kavramına geri dönmesi şaşırtıcıdır.

"Simun, Simun, işte, buğday gibi kalburlamak için Şeytan [Satan] sizi is-

---

[15] Luka, 8; 26-33. Markos, 5; 1-13. Kilisenin kabul etmediği İncillerin düşmanlığına kısmen neden olmuş olan, ancak kilise yasalarına uygun İncillerde "tanrı kelâmı" olarak kabul edilen fabl tarzıdır. Bultmann, Markos'un anlatısı hakkında, "cinlerin domuzların içine girmesi popüler bir temaya denk düşer," diye belirtir. "Kötülük, genellikle yer bulduklan varlıklara gönderilmiştir. Domuzlar, cinli hayvanlar olarak kabul edilir. Fransızcada damla hastalığına verilen emir buradan kaynaklanır: "Domuzlara git, acılarımdan kurtar beni!" Bultmann, Luka'nın anlatısı hakkında şöyle yazar: "Burada, gülünç bir hikâyenin İsa'ya atfedildiğinden kuşku yoktur." (*L'Histoire de la tradition synoptique*, a.g.e.) Bultmann'ın andığı yorumculardan biri olan Bauerfeind, bu kıssadan hissenin anlatıcısı için iblisin Mesih'in düşmanı rolünü oynadığını ve bu anlamda bu hikâyenin İsa'nın mesihliğini varsaydığını ortaya çıkarır. Bir başka yorumcu olan Haenchen, İsa'nın onun üzerinde etkide bulunmak için İblis'in adını anmasını "anlamsız" kabul eder. Yine de, bu safdil kıssadan hisse, sorgulamadan ve bol keseden yazan olumlu bir yorumcuya esin kaynağı olmuştur. Albert Schweitzer şöyle yazmıştır: "İsa'nın bilincinde, cinlilerin iyileştirilmesi Tanrı Krallığı'nın esrarına dahildir." (*Le Secret historique de la vie de Jésus*, Albin Michel, 1961.)

tedi..."[16]

Bu, "birinci Eski Ahit" diye adlandırılan kitaptaki ve özellikle Eyüp Kitabı'ndaki Şeytan'a doğrudan bir göndermedir.[17] Şeytan'a [Satan] yapılan gönderme, onun görev değiştirmiş olmasını içerir; ve tabii, bu görev değişikliğinin nedeni Tanrı'dır. Şeytan artık, ordan oraya dolaşan köpekler gibi, murdar ve değişken ruhlar sürüsünün başı değildir; bir kez daha, İlahi Bilge Tanrı'nın insanları sınamakta kullandığı bir yamak, tanrısal iradenin sadık bir uygulayıcısıdır. Bu, Essenlileri biçimsel olarak yalanlayan bir Şeytan görüntüsüdür, ama yine de kilise yasalarına uygun İncillerde görülen tek örnektir. Bundan çıkarılması gereken sonuç, İsa'nın, Tanrı'nın ve insanlığın düşmanı Şeytan kavramından vazgeçmiş olduğu mudur? Yoksa, Eski Ahit'teki Şeytan ile Essenlilerin Şeytan'ı arasındaki farkları bilen, okumuş yazmış, zeki bir Yunanlı olan Luka, İsa'nın ağzından, onu Essenlilerin etkisinden uzaklaştıracak sözler mi çıkarmıştır? Ben kendi adıma ikinci varsayımdan yanayım.

İsa'nın muammalı gidişinin ardından[18] Şeytan, bir anlamda, bir vahdet devrine girer. Resullerin İşleri'ndeki Hananya'nın mülkünün satılmasına ilişkin hayal ürünü bölümde, Petrus, Şeytan'ı Tanrı'yla hiçbir bağı olmayan, bir Kötülük Ruhu olarak anar. Gerçekten de, satıştan elde ettiği paranın bir bölümünü saklamış olan Hananya'yı Petrus şöyle paylar: "Ey Hananya, niçin Şeytan senin yüreğini doldurdu

---

[16] Luka, 22; 31. Şeytan'a yapılan bu gönderme, kilisenin kabul etmediği metinlerdeki tek ibaredir. Yuhanna, tamamen Gnostik bir kavram olan "bu dünyanın Prensi"ne bir kez göndermede bulunur: "Artık sizinle çok şeyler konuşmayacağım; çünkü bu dünyanın reisi geliyor." (14; 30.)

[17] Bkz. Bölüm 14.

[18] Matta'ya göre Galile'de, Luka'ya göre Beytanya'daki karşılaşmadan ve Yuhanna'ya göre Taberiye'deki yemekten sonra (Markos'taki Uruç bölümü gecikmiş olduğu açıkça belli bir ektir) İsa, yeryüzündedir ama gerçekten de İncil hikâyelerinden kaybolur, nereye gittiği bilinmez.

da Ruhülkudüse yalan söyleyip tarlanın değerinden bir kısmını kendine ayırdın?"[19] Bunun üzerine Hananya öldü. Oysa Petrus'un suçlaması tamamen temelsizdir, çünkü Hananya kimseye yalan söylememişti, Ruhülkudüs cemaatin mallarının ortaklaşmasına asla müdahale etmemişti ve Şeytan'ın bu işle hiçbir ilişkisi yoktu.

Ancak, İsa'nın adına cinlileri kurtarmayı deneyen Yahudilerin cin çıkarma bölümlerinde, İncillerdeki "murdar ruhlar"ın yeniden ortaya çıktığı görülür. Başkâhin Skeva'nın yedi oğlunun –tarihte bunlardan söz edilmez[20]– hepsi de cin çıkarıcıydı, cin çarpmış birinde bulunan bu ruhlardan birini çıkarmak zorundaydılar.[21] Şaşırtıcı biçimde haberli olan ruh, cevap verir: "İsayı tanırım, Pavlus'u da bilirim; ya siz kimlersiniz?"

Burada, "yenilik"lerden haberdar olan ve Pavlus'un varlığını bilen ve tıpkı bakterilerin vasat bir doktorla iyi bir doktoru ayırt edebilmesi gibi, gerçek cin çıkarmaları sahtelerinden esrarengiz biçimde ayırt edebilen bu kurnaz kötü ruhlarla, cinbilimin kısmen parodik bir bölümü, İskenderiye batılınancı bölümü başlamaktadır. Yedi cin çıkarıcı bölümü tüm cinbilimi gülünç kılmaya yeter. Kuşkusuz, Doğu dinleri İranlılardan ödünç alınan Ahriman'ın büyük çöküşünü ve Babillilerden ödünç alınan korkunç cinleri ele alırlar. Ancak, Pavlus'u bir sahtekâr ve sapkın olarak kabul eden Kudüs papalık konseyi ile İsa öğretisinin evrensel ve Romalı bir bakış açısı arasında bölünmüş

---

[19] Resullerin İşleri, 5; 3-12. Resullerin İşleri'nin yazarı Luka'nın anlatısında, kendi parasının "zimmete geçirilmesi"nde Hananya'nın suçortağı olan karısı da üç saat sonra Petrus tarafından azarlanır ve o da ölür.

[20] 37 yılından, başkâhinlerin artık olmadığı 70 yılına kadar bu rahiplerin listesinde ne bu ad ne de buna yakın bir ad vardır (bkz. Joachim Jeremias, *Jérusalem au temps de Jésus*, Cerf, 1967). İnanılmayacak bir şey olduğu açıkça ortada olan bu başkâhin Skeva ve cin çıkarıcı yedi oğlu, Luka'nın başka bir uydurmacasıdır kesinlikle.

[21] Resullerin İşleri, 19; 13-17.

olan Luka'dan da Pavlus'tan da daha fazlası beklenemezdi. Bunların görevleri Şeytan'a yeni bir rol atfetmek değildir. Luka bir derleyicidir ve Pavlus'un asla parlak bir teolojik keşfi olmamıştır. Yeni bir kozmogoninin tehlikeli macerasına atılmadan, Eski Ahit'i uyarlamak ve İsa öğretisine ilişkin bildiği pek az şeyi Doğu Akdeniz'in Helenleştirilmiş halklarına uyarlamak da onu yeterince meşgul etmiştir. Saul, Şeytan'ın adını pek az anacaktır; "ahlaksız"[22] cinsel suçlar işleyen adamı ona havale ettiğinde ya da özel bir bayağılık krizinde bağışlamak konusunda şöyle demiştir: "Ta ki Şeytan tarafından mağdur edilmeyelim."[23] Saul'un Şeytan'ının, insanları sınamakla görevli Tanrı'nın işbirlikçisi mi, yoksa Tanrı'nın yeminli düşmanı mı olduğunu asla bilemeyiz.

Kilise Babaları'na kadar elbette bu bilinemedi. Yani, başta, Hıristiyanlığı öğreten ilk müritler olmak üzere, piskoposlara ve IV. yüzyıldan itibaren İznik Konsili'nde bir araya gelen piskoposlara kadar...[24]

Kilise Babaları sorunu ele almak zorundaydılar, çünkü tek bir Kötülük olduğundan, bunun soykütüğünü bulmak gerekir. Şeytan'ın karanlık güçlerin başı, "yaratıcısının elinden katışıksız çıkmış bir yaratık, göksel hiyerarşinin en yüksek mertebelerinden birini işgal eden bir melek" olduğunu ileri sürmekle işe başladılar.[25] Tamamen Doğulu ve hatta İran'a ait bir fikir olan bu düşünce Eyüp Kitabı'nda sözü geçen "Göksel Konsey"e yansır ve bu Şeytan diğer üyeler arasında görünüşte telaş yaratmadan yer alır. Bu melek, Kilise Babaları'na göre, Tanrı'lara karşı isyan edecek ve daha aşağı düzeydeki melekleri isyana teşvik edecektir.

---

[22] Korintoslulara Birinci Mektup, 5; 5.

[23] Korintoslulara İkinci Mektup, 2; 11.

[24] *Dictionnaire encyclopédique du christianisme ancien*, Cerf, 1990.

[25] François Bonifas, *Histoire des dogmes de l'Eglise chrétienne*, Fischbacher, 1886.

Demek ki burada, olumsuz bir melekler hiyerarşisi vardır. Çünkü, Kilise Babaları, açıkça, Pavlus'un hiyerarşisine gönderme yapmaktadırlar. Bu hiyerarşi, yukardan aşağıya doğru üç mertebeyi içerir: Başmelekler, üç kanatlı yüksek sınıftan melekler ve kerubiler. Bu hiyerarşiyi yöneten en yüksek bir melek vardır; Clemens bunu sadece Melek, αγγελοζ diye adlandırır. Tüm bunlar, görünmez Tanrı ile maddi varlık arasındaki aracıları çoğaltmanın yollarıdır.

O zamandan beri çözülmemiş olan ilk sorun şudur: Kötü meleklerin düşmesinin nedeni nedir? Kötülük mü? Ama bu durumda Kötülük Şeytan'dan önce var olmuştur ve bu durumda sorumlu Şeytan olamaz. Korkunç ikilem, çünkü Şeytan Kötülüğün yaratıcısı değilse, kim yaratmıştır? Kilise Babaları'ndan biri olan Tatien, kuşkusuz tuzağın farkına vararak yandaşlarının düşüncesinden ayrılır ve Şeytan'ın gökten düşüşünü insanın düşüşünden sonraya yerleştirir. Böylece, sorunu çözmeden yerini değiştirmiş olur, "çünkü, Şeytan'ın kendisi ahlaki olarak düşmüş değilse insanı nasıl düşürebilir?"[26] Bu durumda, nüanslara saplanıp kalan, vicdani durumları inceleyen bir teolojiye [kazuistik] varılır. Gerçekten de, İrenaeus, Şeytan'ın düşüşünü insanın yaratılışı ile düşüşü arasındaki bir yere yerleştirir.[27]

Bu da sorunu çözmez, çünkü Şeytan'ı düşürmüş olan Kötülüğün kaynağı hâlâ belirsiz kalır. IV. yüzyılda, İmparator Constantinus'un danışmanı Lactantius, sorunun sınırlarını çizmeye çalışır ve Şeytan'ın düşüşüne insanı değil Oğul'u, Logos'u kıskanmasının neden olduğunu ileri sürer. Oğul, gerçekten de, ilk doğandı, Tanrı'dan sonra en güçlüydü: Şeytan, bu yaratıklar arasında ikinci sırada geliyordu. "Oğul'un üstünlüğünü kıskandı ve ondan kurtulmak için Tanrı'ya karşı isyan etti, bu yüzden de gökyüzünden kovuldu."[28] Lactantius, bura-

[26] A.g.e.
[27] A.g.e.
[28] A.g.e.

da, dünyanın ışık ile karanlık arasında bölünmesi şeklindeki Gnostik tezinden çok uzakta değildir, çünkü "Tanrı'nın yaratıcı iradesi iki karşıt ruh istedi, biri iyilik ilkesi, diğeri kötülük ilkesi," diye ileri sürer.[29] Yani Tanrı artık yalnızca iyi Tanrı değildir, İyi'nin ve Kötü'nün ötesinde bir Demiurgos'la özdeşleştirilmiştir; bu da tamamen Gnostik bir kavramdır. Demek ki Lactantius sözde Barnabas'tan, deyim yerindeyse, "daha öteye" gider. Barnabas, "iki yol"u birbirinden ayırır: yollardan birine bekçi olarak ışığın taşıyıcısı Tanrı melekleri dikilmiştir, diğerine Şeytan'ın melekleri."[30] Bu Barnabas'a göre, Tanrı ile Şeytan rekabet halindedir, ama Lactantius'a göre her ikisi de bir Büyük Tanrı'ya bağlıdırlar.

Yine de bu sorun karanlıkta kalır, çünkü Şeytan bütün zamanlarda var olmuşsa ve dünyanın yaratılışıyla aynı yaştaysa Şeytan'ın düşüşü varsayımını devreye sokmaya gerek yoktur. Bu durumda Eski Ahit'i reddetmeden Eyüp Kitabı'nın başlangıcını nasıl anlamak gerekir: Söz konusu konsey, İyiliğin temsilcilerini olduğu kadar Kötülüğün temsilcilerini de mi içermiştir? Peki bu durumda, Şeytan'ı, son faaliyetleri hakkında sorguya çeken Tanrı hangisidir? İyi'nin ve Kötü'nün üstünde tahta kurulmuş olan Demiurgos mudur, yoksa İyi Tanrı mıdır? Eyüp Kitabı bunun İyi Tanrı olduğunu açıkça belirtir; bu durumda, İyi Tanrı'nın Şeytan'la anlaşma yaptığı nasıl hayal edilebilir? Yoksa, bundan çıkarılması gereken Tanrı ile Şeytan'ın eşit oldukları mıdır?

Başka Kilise Babaları da başka çözümler ileri sürerler: Kötü melekler tensel açgözlülüğe teslim oldukları için düşmüşlerdir. Bu açık-

---

[29] "Lactantius," *Dictionnaire encyclopédique du christianisme ancien*, a.g.e.

[30] Barnabas'ın Mektubu, XVII; 1, *Les Pères apostoliques-Ecrits de la primitive Eglise*, Le Seuil, 1980. 1859 yılında, Sinaitikus Kodeks'iyle birlikte, tam haliyle bulunan bu metin ilk kilisede çok rağbet gördü ve Origenes ve İskenderiyeli Clemens onu kilisenin kabul ettiği metinler arasında saydılar; ancak bu metin, kesinlikle Saul'un dostu olan Barnabas'a ait değildir, Hadrianus'un tapınağı yeniden inşa ettirmesinden sonra yazılmış olması mümkündür.

lama da öncekiler gibi ikna edici olmaktan uzaktır, çünkü teolojiye göre sefahat, kıskançlık ve kibir Kötülük Ruhu'ndan kaynaklanır ve bir kez daha sorun, bu kötülüğün ne zaman ortaya çıktığıdır. Bazıları, iblislerin insan kadınlarını düşüşlerinden sonra arzuladıklarını ileri sürerken, başkaları ise tersine, arzulamanın düşüşten önce ve düşüşün nedeni olduğunu ileri sürerler.

Tartışma on yıllar boyunca pek ilerlememiştir ve sözde Enoş'un Essenci fikrine varılır:[31] Her durumda cinler ölümlülerle yatmıştır ve onların birleşmelerinden devler doğmuştur.[32] Bunlar mitleşirken Kilise Babaları'mız da cinlerin tanımına girişirler: Bedenleri insanlarınkinden daha uçucu, meleklerinkinden daha kaba bir maddedendir. III. yüzyılda ilk kilisenin ünlü yorumcularından biri olan Origenes, bunların "karanlık ve gizemli" olduklarını ileri sürmüştür; bu doğaldır, çünkü ruhun melekler ve cinler tarafından karşılanması tasvirinde, bunların ışığı temsil ettiği pek düşünülemezdi.

Origenes cinlerin, insani olayları olduğu kadar yıldızlarla ilgili olayları da bildiğini yazmıştır. Bu, astrolojinin hem doğrulanması hem de mahkûm edilmesidir: Bu düşünce böyle bir ilişkinin var olduğunu içerdiğinden bir doğrulamadır; ve bu düşünce astrologların esin kaynağının cinler olduğunu söylediğinden aynı zamanda bir mahkûm etmedir de. Yine de Origenes mayınlı arazide dolaşmaktadır, çünkü mahşer gününde İblis'in ve lanetlilerin kurtulacağını[33] belirtmektedir. Bu, korkunç bir tezdir, çünkü Şeytan'a karşı girişilen tüm mücadelelerin boşuna olduğunu ileri sürer. İskenderiyeli Clemens'e, Justin ve Irenaeus'a göre olduğu gibi Origenes'e göre de cinler mahşer günü inanç değiştirecektir. "Karanlık'ın [Şeytan] yolu ... ezeli bir

[31] Bkz. 14. bölüm.

[32] Bonifas, *Histoire des dogmes de l'Eglise chrétienne*, a.g.e.

[33] *Dictionnaire encyclopédique du christianisme ancien*, a.g.e.

ölümün ve cezanın yoludur,"[34] diye yazan Barnabas'ın düşüncesiyle tamamen çelişik bir düşüncedir bu.

Papalık pederleri ilginç bir şekilde ilk üç yüzyıl boyunca cinler ile Şeytan arasında, Şeytan ile melekleri arasında ayrım yapmış gözükürler. "Cinlerin doğası üzerine hemen hemen hiçbir şey söylemezler," Ignatius hariç, örneğin o cinleri "bedensiz" olarak kabul eder.[35] Onlara farklı alanlar mı tahsis etmektedir? Kimse bunu bilmez, ancak Kilise Babaları'nın düşüncelerinde görülen bulanıklık, "kötü cinlerin prensi"nin yılan olduğunu söyleyen Justin'de de görülür. Eğer iyi cinler varsa, onları belirtmemektedir.

En şaşırtıcı düşünce, IV. yüzyılda, Büyük Basileios'un kardeşi, Aziz Gregorius da denen Nysse'li Gregorius'un fikridir. Buna göre, Tanrı, Şeytan konusunda bir kurnazlık yapmıştır. Şeytan, ilk günahtan dolayı insanlar üzerinde haklar edinmiştir. Sonra, "bir tür anlaşma yapılmıştır, buna göre, Tanrı insanlara karşılık İsa'yı sunmuştur ve Şeytan hemen kabul etmiştir, çünkü İsa kadar saf, aziz bir varlığa sahip olmanın tüm insanlara sahip olmaktan daha değerli olduğunu düşünür."[36] İnsan hayal gördüğünü sanır, ama Nysse'li Gregorius'un dediği budur: Tanrı, kurnazlık yaparak, İsa'yı Şeytan'a kurban etmiştir. Ama İsa'nın ölümü tanrısallığını kanıtlamış ve korkan Şeytan geri çekilmiştir. Demek ki Şeytan ilahi bir tuzağın kurbanıdır.

Tanrı'nın bir kurnazlığı şeklindeki bu saçma varsayım o dönemde belli bir kabul görmüştür, çünkü Şeytan'ı oltaya tutulmuş bir balık olarak betimleyen Ambrosius, Büyük Leon ve Büyük Gregorius da bu varsayımı kullanmışlardır. Bu varsayım, Şeytan'ın, Tanrı'nın kendisi olan Tanrı'nın Oğlu'nu fidye olarak kabul etmesini anlaşılmaz bulan

---

[34] Barnabas'ın Mektubu, a.g.e.

[35] "Kilise Babaları'na göre Cin," *Dictionnaire de théologie catholique*, Letouzey & Ané, 1924.

[36] Bonifas, *Histoire des dogmes de l'Eglise chrétienne*, a.g.e.

Gregorius Naziansos tarafından IV. yüzyılda reddedilecektir. Yine de, Gregorius Naziansos da öncelleri gibi, ne Şeytan'ın kökeni hakkında ne de İsa'nın insanlığı kurtarması hakkında tek söz etmemiştir.

Görüldüğü gibi Kilise Babaları mantıksal bir ikilem içindedirler: Şeytan Kötülüğün nedeni midir, sonucu mudur? Geçen yüzyıllar tatmin edici çözümü getirmemiştir, doğrulanma olanağı olmayan bir kavram üzerinde tartışıklarından bu da sonuçta normaldir. IV. yüzyıldan itibaren tartışma Şeytan'ın kökeniyle değil, rolüyle ilgilidir ve buradan kaynaklanır. II. yüzyılda, Asur kökenli ve Yunan eğitimli Tatien'in, nedenini açıklamadan ve günahlarının doğasını belirtmeden bazı meleklerin kötü bir hal aldıklarını söylediğinden bu yana[37] ilerleme kaydedilmemiştir. Aslında yüzyıllar boyunca, tartışma Tanrı'nın rolünü giderek daha fazla ortaya çıkarmak ve Şeytan'ın ontolojisinin sınırlarını çizmeye yöneliktir.

Ancak bu yeni olgu ek bir sorun getirmektedir: Tanrı, insanlığı Şeytan'ın yemi olmaya bırakacak mıdır, yoksa sonsuz iyiliğiyle insanlara acıyacak ve Yargı'sını ortadan kaldıracak mıdır? Bu sonuncu varsayım, IV. yüzyılda, İskenderiye okulundan Helenist olan Athanasious'un (Constantinus'la bozuşmuştur, öncelikle haksız yere, rahip Arsene'in öldürülmesinden sorumlu tutulmuştur, ikinci olarak da Roma'nın Mısır buğdayıyla beslenmesini kesintiye uğratmaya kalkışmakla suçlanmıştır[38]) savunduğu varsayımdır. Kuşkusuz, Athanasious'un önermeleri, ilk kilisenin tarihinde ilk kez, Şeytan'ı ikinci planda silerken Tanrı'yı ve insanı yüz yüze bırakır. Şeytan'ın hayali kişiliğinden oluşan bu cehennem makinesi, –artık böyle diyebiliriz– Essen doktrinlerinin doğuşundan itibaren kurulmuş olan ve insanla Yaratıcı'nın ilişkilerini alabildiğine karmaşıklaştıran bu makine nihayet teolojiden izin istemiş gibidir. İnsan özgürlüğü kavramına bulan-

[37] "Oratio versus Graecos," not 7.

[38] "Athanasious," *Dictionnaire encyclopédique du christianisme ancien*, a.g.e.

mış olan tamamen Helenistik bir zihniyet içinde Athanasious Şeytan'ı işten atmışa benzemektedir.

Ancak bu tatilin kesin olduğuna inanmak, halk inançlarının ve düşman dinlerin dinamikleri olmadan ve daha da önemlisi, ilk kilisenin bağrında gelişen karşıt akımlar olmadan hesap yapmak anlamına gelir. Çünkü henüz ne dogma vardır ne doktrin; sadece Pavlus öğretisinden türeyen bir inançlar çekirdeği, bir inançlar derlemesi vardır. Rahipler, piskoposlar ve elbette Kilise Babaları buna belli bir tutarlılık vermeye çalışmakta, her biri bir yana çekmektedir.

Dahası, dalkavukça kurnazlık değilse de çekince zorunludur. Gerçekten de, o dönem uygar Batı dünyasının büyük bölümünü kapsayan Roma imparatorluğu dönemidir. İmparatorluğun başına ilk kez bir Hıristiyanı 312 yılında yerleştiren Büyük Constantinus tarafından paganlığın terk edilmesine kadar İsa'nın müritleri diledikleri gibi davranamıyorlardı; sürekli zulme uğruyorlardı; hatta Constantinus'un inanç değiştirmesinden sonra bile rakibi ve ortağı Sezar Licinius 321 yılında Hıristiyanlara karşı kıyımlara yeniden başlayacaktır.[39] Piskoposlar, başka dinler ve dinsel akımlar karşısında çok açık provokasyonlara ya da başka dinlerin tanrılarına iblis muamelesi yapamazlardı; çünkü imparatorun dostlarına ya da imparatorluk politikasına yararlı cemaatlere saldırmış olurlardı. Hıristiyanlık devlet dini olarak

[39] Constantinus'un imparatorluk tahtına çıkmasına elbette bir dipnottan fazlasını ayırmak gerekir, çünkü başından geçen karmaşık olayların, imparatorluğun paylaşılmasının karmaşık çalkantılarında payı vardır. Burada, şu olayları hatırlamak yeterlidir. I. Constantinus ile hangi bir kadının gayrimeşru oğlu olan Constantinus, 308 yılından itibaren "Augustus'un Oğlu" sıfatını, yani imparatorluk prensi sıfatını Maximianus Daia ile paylaştı; o sırada Licinius, Batı Eyaletlerinin Sezar'ı sıfatını taşıyordu. Maximianus'un ölümü üzerine Constantinus, Augustus sıfatını talep etti; orduları, asaleten imparator olan ancak 308 yılındaki Carnuntum kongresinden bu yana zımni olarak tahttan inmiş Maxentius'unkini bozguna uğrattığından bunu dayatacak güçteydi. 323 yılında, rakibi, imparator ortağı Licinius'u yendikten sonra Constantinus hem Roma hem de Bizans'taki iki mevkiye yerleşti.

ilan edildiğinde imparatorun resmi koruması piskoposların karşılaştığı güçlükleri ortadan kaldırmayacaktır, çünkü Constantinus teolojik tartışmalarda çözümleyici olma hakkını haksız yere gaspetmiş olup, örneğin yukarda adı geçen Athanasious'u sürgüne gönderecektir.

Hıristiyanlaşmamış cemaatler Hıristiyanlık düşünceleriyle yavaş yavaş tanıştıklarından ve Hıristiyan cemaatleri geliştiğinden, yeni Hıristiyan olanlarla Hıristiyan olmayanlar arasındaki gerilimler Pavlus'un ilk vaazlarından itibaren az çok yumuşatılmış olsa da, inançsızlar imana gelmek için kilise kapılarına yığılmamışlardır. Constantinus'un zaferine kadar Hıristiyanlar İmparatorluk'ta yabancı olarak kalırlar. Vaizler, sık sık kalabalıklar tarafından sövülmüş, hırpalanmış ve bazen de katledilmişlerdir.

Bu güç koşullarda, doğmakta olan Hıristiyanlığın ilk rakibi çok aktif olan Yahudiliktir. Roma kilisesinin kurucusu Pavlus bilinen düşmanlığını ifade etmiştir: Bir Yahudi kolonisi içeren "ne bir tek Yunan şehri vardır, ne de bir tek Barbar halkı" diye yazar Josephius. Bu Akdenizli Yahudiliğine, esas olarak Doğulu olan Essencilik sızamamıştır ve bu Yahudilik Eski Ahit'in verilerine sadık kalmıştır. Bu Yahudilik için Şeytan çok belirgin bir kişilik değildir, bunun nedeni Yahudilerin İnsanlığın Kurtuluşu kavramını dikkate almamış olmalarıdır. Ancak Hıristiyanlık, İnsanlığın Kurtuluşu olmadan bir hiçtir; ve gördüğümüz gibi bu kavram da Şeytan'ın rolünü büyük ölçüde değiştirmiştir. Dolayısıyla Kilise Babaları için, Şeytan'ı yeniden tanımlayarak da olsa, Yahudilikten kesin olarak ayrılmak zorunludur. Yahudilik inancı yayılmaya devam ettikçe ve Hıristiyanların yaptığı gibi Yabancıları kendi dinlerine döndürdükçe bu görev de acil bir görev haline gelir. Bazı aristokratlar, "tam inanç değiştirmeye kadar varırlar, sünnet olma bunun işaretidir."[10] Bunu da, sünneti suç sayan imparatorluk

[10] Marcel Simon, *La Civilisation de l'Antiquité et le christianisme*, Arthaud, 1972.

yasalarına rağmen yaparlar.

İkinci rakip, en azından Constantinus'un tahta çıkışına kadar devlet dini olarak yüzyıllardır tüm Akdeniz halklarının yabancısı olmayan Roma ve Helen dinidir. Hıristiyanlığın her iki rakibi de İnsanlığın Kurtuluşu gibi kavramlara hiçbir gönderme yapmaz ve gördüğümüz gibi Şeytan fikri onlara tamamen yabancıdır. Dahası, birbirlerine komşu olan iki din, inananlara Hıristiyanlığın rekabet edemeyeceği ahlaki ve entelektüel bir rahatlık sunar: İlk Günah'ın getirdiği insanın alçaltılmasını ve bundan kaynaklanan varoluş sıkıntısını da dayatmazlar. Değer verdikleri erdemlerin günlük hayatta uygulaması yoktur, yalnızca felsefi temelleri vardır.

Kilise Babaları ve örneğin doğuştan Atinalı ve geç Hıristiyanlardan İskenderiyeli Clemens tüm bu gerçeklerin bilincindeydi. "Şeytansı" Origenes'in haksız yere hocası kabul edilen II. yüzyılın bu Kilise Babası,[41] bunun üzerine, olağanüstü bir retorik alıştırmasına atılır; bu çaba, Yunan felsefesini "İsa'ya götüren yol" olarak sunar. İster istemez Helenist olan Clemens'e göre, "günah, Tanrı Sözü'nün ve Logos'un insana kattığı sağlıklı düşünceye karşıt olan şeydir."[42] Mantık yoluyla Hıristiyan olunmasını isteyen ve inanca pek önem vermeyen şaşkınlık verici kaçamak söz! İşte, günahın kökeni olan ve anlamsızlıkla iç içe giren Şeytan. Clemens'in buna çok kızdığı görülür. "Dayanak noktalarının büyük bölümü Platon'dur, diğer yarısı İsa'nın sözlerine gönderme yapar."[43] Saf ve neredeyse dokunaklı bir küstahlıkla Homeros'u sessizliğe mahkûm ettiğini varsayar. Şairin dizelerini aktarır:

"... *Ares ile sarı bukleli Afrodit'in aşkından söz ederek,*

---

[41] İlk kilise onu çok değerli göreceğinden "ermiş" ve "aziz" sıfatlarını verecektir (XVIII. yüzyılda Papa XIV. Benedictus onu ermişler listesinden çıkaracaktır).

[42] Simon, *La Civilisation de l'Antiquité et le christianisme*, a.g.e.

[43] "Clément d'Alexandrie," *Dictionnaire encyclopédique du christianisme ancien*, a.g.e.

Hephaistos'un mağaralarında gizlice nasıl buluştuklarını anlatarak;
Ona verdiği armağanlar ve utançla kuşatılmış Hephaistos'un yatağı ve seviştikleri yer..."

"Kes sesini Homeros!" diye haykırır İskenderiyeli. "Güzellik yoktur bu dizelerde; zinayı öğütlemektedir. Zinadan söz edildiğini duymak bile istemiyoruz."[44] Putkırıcılıkla ilk kez karşılaşmıyoruz, çünkü Tatien Yunan filozoflarını zaten saçmalamakla suçlamıştı ve Kartacalı Tertullianus felsefeden iğrenmeyi işitilmedik zirvelere taşıyacaktır; ama Clemens'in her zaman hoşgörülen Yunan felsefesinin Homeros ve diğer şairlerden vazgeçilebileceği şeklindeki fikrine ancak gülünebilir. Sonuçta, Yunanların onu dinlemeye devam ediyor olmasına da şaşılabilir. Önemli değil; Clemens'te ilginç olan şey, diğer dinlerin tanrılarını aforoz eden ilk Kilise Babası olmasıdır. Sibylla kehanetlerine imada bulunarak, "kehanet kelamı, milletlerin bütün tanrılarının iblislerin görüntüsü olduklarını söyler."[45] Bu, tanıdık terimlerle bir aldatmaca olarak adlandırılabilecek olan şeydir, çünkü Şeytan'ın ne olduğuna kendi aralarında karar veremeyen Kilise Babaları, başkaları için onun kimliğini değiştirmekle yetinirler: O, Zeus, Jüpiter, Baal, Ahura Mazda'dır... İlk yüzyıllar boyunca Hıristiyanlar kendi hayal dünyalarında İsa'nın çeşitli Yunan-Roma tanrılarıyla, Apollon, Herakles, hatta Dionysos'la özdeşleşmelerine izin verdikleri ölçüde bu beceri daha da yanıltıcıdır. "Herkül figürü etrafında ... kurtarıcı tanrısallık olarak Christioloji ile belli benzerlikler gösteren hakiki bir Herakleiolojinin oluştuğu görülür."[46]

Dionysos da Hıristiyanların fetihçi retoriğine özel olarak katılır;

---

[44] "Exhortation to the Greeks," IV, *Clement of Alexandria*, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, Mass&William Heinemann, Londra, 1982. Yazarın Fransızcaya çevirisi.

[45] A.g.e.

[46] Simon, *La Civilisation de l'Antiquité et le christianisme*, a.g.e.

o da Herakles gibi gözden çıkarılmış bir yarı-tanrıdır, ama dahası bir yaşam simgesidir ve Mainadlar tarafından kol bacaklarının koparılması ezeli bir yeniden doğuşun başlangıcıdır. Dionysos mysterionlarının ve Eleusis yaşamın ve doğayla mistik bir birleşmenin kutlanması olması ve ne Kötülüğe ne de Şeytan'a yer vermemeleri önemli değildir; bunlar kurtarıcı İsa'nın gelişini hazırlayan kavramlar haline getirilirler. Orpheus'a gelince, gördüğümüz gibi o, cehennemleri daha önce ziyaret ettiği için İsa'nın otantik habercisi olur.[47] Bunda şaşılacak bir şey yoktur, çünkü Orpheus, iki Yahudiliği de, "Eski-Eski" Ahit ve Essen Yahudiliğini de çok etkileyen ve İsa mitinin yaratılışına katkıda bulunan aynı Asyalı kaynaklardan gelir. Hıristiyanlar, Yunan-Roma dinlerinde istisnai bir boşluk bulacaklardır ve bu dinler onlara bir anlamda izin belgesi olarak hizmet edecektir.

Gerçekten de, II. yüzyılın başından itibaren Hıristiyanlığı yayma çabaları öyle başarılıydı ki, Hıristiyanlık düşmanlarının öfkesini arttırdı ve kıyımlar yeniden başladı. Aslında Constantinus'un tahta çıkışına kadar dalga dalga devam eden bu kıyımlar asla tamamen yok olmadı. İmparatorluk içindeki din adamlarını yalnızca Romalı tanrılara kurban vermeye zorlayan, yoksa sürgünle tehdit eden ve Hıristiyanlığa tapınmayı ölüm cezasıyla cezalandıran 257 tarihli Roma fermanını izleyen kıyım gibi bazıları çok vahşiceydi.

İskenderiyeli Clemens'in yaptığı gibi, vaızları ve retorik alıştırmaları için Yunan-Roma dinsel temalarından yararlanan ilk Helen Hıristiyanlık yayıcıları eski bir geleneği sürdürmekten başka bir şey yapmamışlardır; bu gelenek *interpretatio graeca*'dır. Bu, yerli halka yeni tanrılar dayatmak yerine farklı adlar ve görünümler altında kendi tanrılarına tapmasına izin veriyordu. Yunan ya da Yunan-Roma tanrılarının başka tanrılara tapmış olan topluluklar tarafından benimsen-

[47] Bkz. 8. bölüm.

mesini açıklayan bu gelenek günümüzde şaşırtıcı gelir; örneğin bir yandan Jüpiter ile Zeus ve diğer yandan, Şam'daki fırtına ve yağmur tanrısı Baal Hadad arasındaki ya da Herakles ve Nergal, Hera ve Astarte, Afrodit ve Al-Uzza, Dionysos ve Dusares arasındaki kaynaşmalar gibi.[48] Yerel tanrıların Yunan ya da Roma adları almaları karşılığında benimsenmiş ve uyarlanmış olan Yunan ve Roma tanrıları da yerel isim ve özellikler almışlardır.

Bu tanrı alışverişi ve Hıristiyanlıktan önceki tanrıların kendi içlerinde değiştirilebilir olması, Hıristiyanlığın imparatorluk eyaletlerindeki başarısı anlaşılmak isteniyorsa önemlidir. Bu durum antik dinlerin genellikle ihmal edilen bir özelliğidir: Gerçekten de, İÖ ve İS'ki yüzyıllarda halklar tanrılarının evrensel olduğuna ve sadece adlarının ve ikincil özelliklerinin diğerlerinden farklı olduğuna inanıyorlardı. Örneğin Roma halkına hiç tartışmasız en yabancı tanrıça olan Mısır tanrıçası İsis'e tapınmayı Roma'nın kolaylıkla benimsemesi gibi bu tanrılara tapmayı benimsediler. Gerçekten de İsis, anne ve kadın olarak Demeter'le, Afrodit'le, Artemis'le, Persephone'yle, Atinalılar için Atena'yla, Frigyalılar için Kybele'yle, Giritliler için Artemis Dyctinna'yla özdeşti.[49] Benzer şekilde İsa da sadece Herakles'le değil, Apollon ve Dionysos'la da özdeşleştirildi. Bu bağdaştırmacılığın en ünlü örneklerinden biri, Vatikan Müze'sindeki III. yüzyıl heykelidir. Bu heykelde İsa, omuzlarının üzerinde bir keçiyle Çoban Apollon'un geleneksel çizgileri altında toy bir delikanlı olarak tasvir edilir.

Interpretatio graeca örtüsünün altında kendini Yunan din ve felsefesinin uzantısı ve tamamlanışı olarak sunan Hıristiyanlık tasvirleri, Helenistik kitle tarafından kolayca kabul görmüştür. Ancak Hıristiyanlık yayıcılarının daha uzun süre başları derttedir, çünkü Helen düşüncesi vaaz vermeye gittikleri her yere, Herkül Sütunları'ndan

[48] Maurice Sartre, *L'Orient romain*, Le Seuil, 1991.

[49] A.g.e.

Pontus'a kadar yayılmıştı ve bilindiği gibi Helen düşüncesi Şeytan fikrine isyandır.

Yalnızca Şeytan'la bağdaşacak bir teori düzenlemenin değil, dahası, herkes tarafından kabul görecek bir teori düzenlemenin güçlüğü de buradan kaynaklanır. Hıristiyan misyonerleri vaaz vermek için uzağa gittikçe bu güçlük de arttı. Gerçekten de, III. yüzyılın sonunda bütün Küçük Asya Hıristiyanlaştırılmıştı ve Ermenistan, Bithynia, Frigya, Pisidia gibi bazı bölgeler ve eski Kartaca toprakları büyük bölümüyle Hıristiyandı. Ancak tüm Yunan'da ve hemen hemen tüm İtalya'da da Hıristiyanlar vardı. Akitanya havzası Hıristiyanlaşma yolundaydı ve yalnızca İspanya'nın küçük bir bölümü İncil yayıcıları tarafından ziyaret edilmemişti. Nihayet, Belçika'da, Germanya'da ve İngiltere'nin bazı bölgelerinde de, Londra'da, Canterbury'de, York'da Hıristiyanlar vardı.

Yani misyonerler dinlerinde Şeytan olmayan Kelt topluluklarını eğitmek zorunda kaldılar.[50] İsa'nın öğretisini yaymak söz konusu olduğunda, eser belki de güç ve genellikle de tehlikeli olmasına rağmen her zaman göz kamaştırıcıydı; çünkü İsa'nın öğretisinin dinamiği karşı konulmazdı, ancak Şeytan'a söz konusu olduğunda sorun başka açıdan çetindi.

Dahası, özellikle Doğu'da, İÖ VI. yüzyıldan beri sıkı sıkıya nüfuz etmiş olan ve Hıristiyanlıkla benzerlikleri nedeniyle paradoksal bir güçlük gösteren Mitracılıkla çatışmak gerekiyordu. Tek bir Tanrı, bir Şeytan ve bizzat Tanrı'dan kaynaklanan bir kişilik olan Mitra; bunlar ön-Hıristiyanlığa şaşırtıcı ölçüde benziyorlardı. Burada tehlike, doğmakta olan Hıristiyanlığın özüne yönelikti gerçekten de, çünkü Mitracı ikicilik Yahudiler arasında, özellikle Essenlilerde son derece yer etmiş bir akım yaratmıştı. Bu akım zamanla Hıristiyanlıkta da görüle-

[50] Bkz. 7. bölüm.

cekti: Gnostisizm.

Demek ki en büyük tehlikeyi teşkil eden, en azından Yunan-Roma biçimindeki[51] Mitracılık değildir; Doğu Roma'da buna ender olarak tapılıyordu, erkekler ve özellikle askerler tapıyordu, askerler imparatorluğun en ücra köşelerine kadar yayılmış olsalar da durum böyleydi. Bu, Hıristiyanlığa çok yakın olmasına rağmen ondan tamamen farklı olan Gnostisizm'di. Çok karmaşık bir doktrin olan Gnostisizme göre Kötülük, yaşamdaki her canlıda ve her maddi şeyde mevcuttu.[52] Kötülük ve Şeytan her dönemde var olmuşlardı: Başlangıçta, "ışık ve karanlıklar vardı ve ikisinin arasında da Ruh."

Kötülüğün ve tek Şeytan'ın bu türden tanınması, birçok nedenden dolayı ortodoks Hıristiyanların işine asla yaramazdı. Birinci neden, elbette, İyiliğin Tanrısı'na, Tanrı Baba'ya ikincil bir rol vermesidir. İkinci neden, doğrudan birinci nedenden kaynaklanıyordu: Maddi dünyayı Şeytan'ın imparatorluğu olarak gösteren Gnostisizm, Tanrı'nın Oğlu'nun İsa biçiminde cisimleşmesinin önemini yadsıyordu.[53]

---

[51] "Yunan-Roma Mitra'sının, İranlı atasıyla akrabalık bağı kesin olsa da oldukça uzak bir ilişkisi vardır," diye yazar Sartre (*L'Orient romain*, a.g.e.), başka yazarların da adını anarak.

[52] "Gnose-gnosticisme," *Dictionnaire encyclopédique du christianisme ancien*, a.g.e.

[53] Gnos ve Gnostisizm üzerine çok sayıda mükemmel eser vardır. Bunların en önemlileri H. Leisegang'ın *La Gnose* (Petite Bibliothèque Payot, 1951), R.M. Grant'ın *La Gnose et les origines chrétiennes*, a.g.e., 1964 ve H. Ch. Puech, *En quête de la gnose*, 2 cilt, (Gallimard, 1978)'dir. Her biri, önemli bir olgu olan Gnostisizme kişisel bir bakış getirir. Gnostisizm, öncelikle Kilise Babaları tarafından, Helenizmin Hıristiyan düşüncesini kirletmesi olarak görüldü. Örneğin Grant, Gnostisizm'de, 70-135 felaketlerinin (Kudüs'ün art arda imha edilmesinin) neden olduğu Yahudi sıkıntısının ifadesini görür. Bu yorumun kuşkusuz temelleri vardır, ancak Yahudilerin sıkıntısının Gnostik öğretileri yaratmaktan çok bunların daha fazla kabul görmesini sağladığını söyleyebiliriz, çünkü bu öğretilerin çok daha eskiye dayandıkları ortadadır. Diğer yandan Leisegang ise, Mısır, Yunan ve Ortadoğu (Küçük Asya) kaynaklarını gün ışığına çıkararak çözümlemeyi derinleştirir. Asya kaynakları olasılığından bile söz eder. Fakat, II. yüzyılda Gnostisizmin çürütülmesine kaktıda bulunmuş

İsa, ya bizzat bu cisimleşme yoluyla Kötülüğün alanına giriyordu ya da cisimleşmemiş olmalıydı. Daha kötüsü, Şeytan dünyanın sonuna kadar galip gelmiş oluyordu, çünkü hepimiz Kötülüğün yaratıklarıyız.

Dahası, yukarda adı geçen, Tatien gibi bazı Hıristiyanlık savunucusu Kilise Babaları Gnostisizmden etkilenmişlerdir,[54] bu bireysel bir yanılgıydı. Ancak daha da kötüsü, Yuhanna İncili gibi bazı İnciller (sayıları dörtten fazladır, Papa Gelasius'un kararı henüz ilan edilmemiştir) özellikle Gnostik bazı yan anlamlar içeriyorlardı. Örneğin İsa, bu İncil'de şöyle demektedir: "Artık sizinle çok şeyler konuşmayacağım, çünkü bu dünyanın reisi geliyor."[55] Demek ki İsa Şeytan'ın bu dünyanın efendisi olduğunu kabul etmektedir ve demek ki Gnostiklerin dedikleri doğrudur! Bilindiği gibi, Yuhanna İncili, Papa Gelasius'un sansürünün satırından pek az kaçabilmiştir.

Aslında sapkın düşünürlerin en güçlüsü ve hiç kuşkusuz Gnostiklerin en ilginci olan Markion, II. yüzyılda, İsa'nın gerçek anlamda cisimleşmesinin meydana gelmediğini, yalnızca cisimleşme benzeri bir şeyin meydana geldiğini, yani çarmıha gerilmenin Tanrı'nın gövdesine erişmediğini belirtir. Gnostisizm sistemleri çok karmaşık ve çeşitlidir ve Carpocrade, Basilieides, Valentinus gibi bu düşüncelerin

---

önemli yazarlardan biri olan Irenaeus'un bir tanımından etkilenmemek oldukça güçtür. Gerçekten de, Irenaeus'a göre, Tanrı'nın doğrudan ve sezgisel bilgisi olan, bir anlamda aydınlanma demek olan Gnos, "iç insanın kurtuluşunu getirir" ve Marcel Simon'un (a.g.e.) deyişiyle, "insanı kendi gerçek yazgısına teslim etmek için kendinden kurtarır, hissedilir olanın hapishanesinden kurtarır." Oysa bunlar, Budizmin de hedefleridir ve bence, İskender'in lÖ IV. yüzyılda Yunan'a dönüşüyle gelen Budist doktrinlerin etkisi bugüne kadar ihmal edilmiş ya da her durumda önesenmemiştir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Hint'in ilk Hıristiyanlık üzerindeki etkisini belirtmiş ender yazarlar arasında Hippolyte vardır.

[54] "Tatien," *Dictionnaire encyclopédique du christianisme ancien*, a.g.e.

[55] Yuhanna, 14; 30-31.

yaratıcıları kendi içlerinde farklılık taşıdıkları için burada bir Gnostisizm sentezi sunmak olanaksızdır. Gnostik mezheplerin çokluğu dolayısıyla –Simoncular, Menandroscular, Satorniciler, Basilidliler, Nkolaidler, Stratonikler ya da Fibionikler, Sekondiyenler, Sokratesçiler, Zaccheenler, Koddien Borboritler, Barbelitler, Karpokratlar, Serentyenler ya da Merentyenler, Nazarenler, Ebionitler, Valentienler– keşiflerini, ayrıntılarını sıralamak oylumlu bir ansiklopedi gerektirir. Açık ve net olan bir durum vardır: Çok kısa süre içinde Gnostisizm, Pavlus müritlerine "putperestlik"ten çok daha tehlikeli bir düşman olarak görüldü, çünkü Hıristiyanlıkla aynı yataktan doğuyordu.

Roma kilisesinin kurucusu Pavlus Gnostiklerin saldırılarına çanak tuttuğundan tehlike daha da büyüktür. Tanrı'nın İsa'yı bize günahkâr doğamıza benzer bir biçimde gönderdiğini kabul etmiş olması en büyük "gaf" değil midir?[56] Yani, İsa'nın günahla lekeli olduğunu kabul etmiştir! Yani, İsa'nın Şeytan'ın avı olduğunu kabul etmiştir! Kurtarıcı'ya cinsel ilişki olmadan gebe kalındığı fikrini geçersiz kılmıştır! Onun tanrısal doğasını ortadan kaldırmıştır! Bu fikri Basileides tekrar benimsediğinde İskenderiyeli Clemens'in kızgın bağırıp çağırmaları anlaşılır! Ancak Pavlus'un metinleri Gnostiklerin kurnazlıklarına başka açık kapılar bırakıyordu: Çünkü, "ne ten ne de kan Tanrı'nın krallığından miras alacaktır,"[57] diyerek teni ezeli lanetlemeye mahkûm etmiş olan da oydu.

V. yüzyıla doğru Gnostisizm, Kilise Babaları'na soğuk terler döktürdü: Gnostisizm kabul edilmiş olsaydı eğer, onun Şeytan'ı tedavisi mümkün olmayan bir hastalık olacak ve günah ve kurtuluş kavramları hiçbir işe yaramayacaktı. İsa'nın Samarya'da görmeye gittiği Büyücü Simon başta olmak üzere, Dositheos, Menandreos, Apollonius

[56] Romalılara Mektup, 8; 3.

[57] Korintoslulara Birinci Mektup, 15; 50.

Tyanaeus; hepsi Gnostik olan mesihlerin o dönemdeki şaşırtıcı bolluğu karşısında ilk kilisenin önemli güçleri seferber oldu. Başlangıçta müttefik olarak görülenler –örneğin II. yüzyılda, Roma'nın ezeli düşmanı olan ve Hıristiyanlardan yana kabul edilen Bar Kohba– kendilerini gerçek Mesih olarak sunup daha acımasız bir kinle onların peşine düşünce bu seferberlik daha da arttı. Filistin'deki Hıristiyanlar, İsa'yı reddedip lanetleyinceye dek iğrenç işkencelere maruz kaldılar. Örneğin İsa'yı mesih ilan etmiş olan Vaftizci Yahya'nın müritleri olan Sabiiler acımasız düşmanlar olarak görüldüler. Hem de kalıcı düşmandılar! Simon'un müritleri III. yüzyılda hâlâ güçlüydüler ve Vaftizci Yahya'nın müritleri XX. yüzyılın başına kadar ayakta kalmışlardır.

Ateşli çürütmeler başarılı oldu ve o dönemin birçok ismi ve metni bize İrenaeus, Hippolyte, Epiphanios sayesinde ulaştı ve Hıristiyanların onların öğretisine göz atmaları ya da kulak vermeleri yasaklandı. Laodikeia, İskenderiye, Efes, Dyrakkhion'da büyük bir öfkeyle kötü yazılar yazıldı, Gnostik vebayı yenilgiye uğratmak için retorik ve kazuistik hazineler harcandı. Yaklaşık beş yüzyıl süren bu ayıklama etkili oldu, çünkü sonunda Gnostisizm can verdi. Sonsuza kadar unutulacaktı ki, 1945 yılında Mısır'da tesadüfen tüm Gnostik kütüphane bulundu, yani sansürden kurtulmuş olan ve Hıristiyanlığın kaynaklarının öğrenilmesinde Ölü Deniz Elyazmaları'yla aynı önem düzeyinde olan altmış kadar kitap.

"Gnostisizm üstün gelmiş olsaydı," diye yazar Marcel Simon,[58] "bağdaştırımacılık içinde sulandırılmış olan Hıristiyanlığın orijinalliği sona ererdi." Çünkü, ilk kiliseye göre, işin kötüsü, Gnostiklerin kendilerini gizlemiş olmalarıdır: Asla onlara eziyet edilmedi, çünkü imparatorluk dinlerine çok yakındılar. Bu sayede Hıristiyanlara göğüs germe fırsatları oldu.

[58] *La Civilisation de l'Antiquité et le christianisme*, a.g.e.

Gnostik veba Kilise'nin tek sorunu değildi: Dinden ayrılanlar ve sapkınlar da yayıldılar. İlk önemli ayrılma, Antakya okulunda eğitim görmüş İskenderiyeli bir rahip olan Arius'tu. IV. yüzyıl başında, İsa'nın doğası üzerine piskoposuyla tartışmaya girdi. İskenderiye'den kovulunca tüm Doğu Akdeniz havzasında, kendini ortodoks olarak tanımlayan Hıristiyanlık hakkında korkunç düşünceler ileri sürdü. Arius'a göre, madem ki, Eski Ahit'te İsa'nın var olmadığı bir dönem vardır, o halde İsa, Baba'dan sonradır. Baba da onu hiçlikten yola çıkarak yaratmıştır; eğer o Tanrı'ysa, ikincil nitelikli bir tanrıdır. Oğul, Baba'nın tek yaratığıdır ve "yaratılışın tüm geri kalanı, Baba'nın iradesiyle Oğul'un doğrudan eseridir."[59] Bu bakış açısıyla heterodoks Hıristiyanlığın güçlükle inşa edilmiş tüm Hıristiyan teolojisini yeniden inşa etmek gerekir. Başka sonuçların yanı sıra Şeytan da kısmen ortadan kaybolacaktır, çünkü o da gökyüzünün diğer yaratıkları gibi İsa'nın bir yaratısıdır.

Heyecanın nedeni anlaşılır. Constantinus, 325 yılında İznik Konsili'ni toplantıya çağırarak tepkisini gösterdi (Bu Doğulu ve açıkçası Bizanslı tartışmalar Batılı Hıristiyanlara bıktırıcı geldiğinden pek ilgi göstermiyorlardı). Bizans'ı rahatsız eden şey, Şeytan'ın yeni kimliği kadar, Arius'a göre ikinci planda bir kişilik olan İsa'nın da yeni kimliğiydi. Sonuçta, İsa'nın doğasının her tartışma konusu edilişinde Şeytan'ınki de gözden geçiriliyordu.

İsa'yı, yetenekleri dolayısıyla Tanrı'nın Oğlu olarak kabul edilmiş basit bir insanoğlu olarak gören ve Roma'da Bizanslı Theodotos'un ortaya attığı fikir olan Adopsiyanizm gibi başka sapkın akımlar da doğuyordu.[60] Theodotos'a göre, İsa, bu şekilde kabul edildikten sonra

[59] "Arius, arianisme," *Dictionnaire encyclopédique du christianisme ancien*, a.g.e.

[60] III. yüzyılda Adopsiyanizmden türeyen bir akım da evrenin düzenini tartışma konusu eder: Sabelliusçuluk. Libyalı olduğu sanılan rahip Sabellius'tan yola çıkarak bu şekilde adlandırılan bu sözde kipsel Adopsiyanizm Orige-

mucizeler göstermeye başlamıştır. İncil'e yapılan göndermeler de bu teoriyi desteklemektedir. Özellikle Matta: "İnsan Oğlu'nu çekiştiren affedilecek, Kutsal Ruh'u çekiştiren affedilmeyecektir," (XII; 32) ve Yuhanna: "Durum böyleyse, beni öldürmeye karar vermişsiniz, beni, hakikati söyleyen bir insanı." (VIII; 40). Oysa bu sapkınlık uzun ömürlüydü. Bizanslı Theodotos'un bir öğrencisi olan, Bankacı denen diğer Bizanslı Theodotos'un devam ettirdiği bu sapkınlık İV. yüzyılın ortasına dek sürdü. Şeytan'ın statüsüyle ilgili sonuçlar ortadadır: İnsanın kurtuluşu teması en azından her zaman desteklenmiş olsa da ciddi ölçüde zayıflamıştır ve insanlık ilk günlerdeki gibi Şeytan'ın nüfuzu altında bulunmaktadır.

Ebiyoncu sapkınlığın durumu da böyledir.[61] Adopsiyanizmle birçok ortak yönü vardır. Pavlus'un öğretisini kesinlikle reddeden Ebiyonculara göre İsa yalnızca bir insandı. İnsanlığın kurtuluşu üzerine

---

nes'in teorisine karşı çıkar. Bu teoriye göre üç töz vardı: Her üçü de tanrısal olan Baba, Oğul ve Kutsal Ruh. Gerçekten de, der Sabelliusçular, bu teoriye göre, işkenceye ve çarmıha gerilmenin utanç vericiliğine maruz kalmış olan İsa'nın tanrısal özü olmalıdır; oysa bu kabul edilemez bir şeydir. Dolayısıyla, kimi zaman Oğul'da, kimi zaman Kutsal Ruh'ta beliren tek bir töz, Tanrı'nın tözü olmalıdır. Baba ve Oğul, tek bir Varlığın farklı kiplerinden başka bir şey değildir. Referans: *Dictionnaire encyclopédique du christianisme ancien*, ve Simon, *L'Antiquité et le christianisme ancien*, a.g.e.

[61] Bazı iddiaların tersine bu sözcük, sapkın bir mezhep kurucusu kabul edilen ve Ebion denen birine ait hiç değildir, çünkü İbranicede "ruh yoksulu," yani aptal anlamına gelen bir sözcükden türer. Salamine'li Epiphanios, Ebioncu sapkın mezhebinin doğuşunu, Parth bölgelerinde doğan Elkasait denen bir hareketin etkisine bağlar; bu açıklama günümüzde tartışmalıdır (başka metinlerin yanı sıra *Dictionnaire encyclopédique du christianisme ancien*'e göre). Belki de ikinci kez incelemeye değer, çünkü Elkasait hareketi, Parth krallığından değil, Parth nüfuzuna girmiş olan Babil'den kaynaklanan bir Essen hareketinden başka bir şey değildir. 220 yılında, Apameia'lı Alkibiades Roma'ya Elkasaitlerin bildirgesi olan Helxai Kitabı'nı getirdiğinde ortaya çıktı. Origenes de yirmi yıl sonra, başkanlarından biri Caesarea'ya geldiğinde, Elkasaitlerden söz eder (Eusebius, *Histoire ecclésiastique*, VI, 38, The Loeb Classical Library, a.g.e.).

Pavluscu anlayışları hiç dikkate alınıyordu.

Saldırılara ve aforozlara inatla karşı koyarak ayakta duran I. yüzyıldaki hareketlerden biri de İsa'nın mutlak rakibi olan Simon'un müritleriydi. Essenli Dositheos'un öğrencisi Simon, "Tanrı'nın mutlak gücü"nün cisimleşmesi olarak kabul edildi. Öğrencileri İsa'nın çilesinin bir yanılsamadan ibaret olduğunu savundular. Simon'un gelişi peygamberlerin sözlerini geçersiz kılıyordu; çünkü bu peygamberlere, Tanrı'nın gerçek niyetini bilmeyen ve insanlığı köleleştirmek isteyen melekler vahiy getiriyordu.[62] Bu karmaşık doktrindeki eksiklikler nedeniyle şeytan kavramı belirsizleşir, çünkü yine İnsanlığın Kurtuluşu yoktur ve Simon'un kişiliğinde zafer kazanan bir Tanrı'nın niyetlerini hiçbir Şeytan bozamaz.

Elkasaitlerden,[63] yani bir Mandeizmden türeyen, yani yine Gnostik –Mandeizm sözcüğü Gnostik anlamına gelen *mandaje*'den gelir– Yarı-Hıristiyan ve yine de Hıristiyanlık-karşıtı bir Babil mezhebi olan Sabiiler de belirtilebilir mi? Bu olağanüstü akım kaynağını Mezopotamya ve İran Huzistanı'ndaki Sami dinlerinden alır. Çünkü Essencilik Mazdacı kaynaklarını buradan almıştır, Sabiiler ise ikici Essenlilerdir; vaftiz uygularlar ve dünyanın İyi ile Kötü arasında bölündüğüne sonuna kadar inanırlar: Işık dünyası tanrısal varlıklarla karanlıklar dünyası dişi kötülük ruhuyla doludur.

Başka güçlüklerle uğraşan ilk kilise için, Vaftizci Yahya Hıristiyanları da denen Sabiiler büyük bir sorun oluşturmayabilirdi. Ne var ki, Vaftizci Yahya İsa'yı vaftiz eden kişiydi; bu başkafir İsa'ya elçiler göndererek söyle demiştir: "Sen gerçekten bizim beklediğimiz kimse

---

[62] Büyücü Simon'un teolojisini iki kaynaktan, Irenaeus ("Adversus haereses," I, 16, 1) ve sadık bir Simoncu belge olan *Apophasis megala*'da, yani Büyük Bildiri'de büyük bir olasılıkla tümünü aktaran Hippolyte sayesinde bilmekteyiz. Irenaeus'un Simonculuk tanımı ikinci elden bir tanım gibi gözükmektedir ve sonraki kaynakları yansıtır.

[63] Bkz. 61. dipnot.

misin, yoksa başkası mı var?" İsa'yı mesih olarak kabul etmeyen Sabiilere göre o Tanrı'nın Oğlu değildi ve Yahudilerin Tanrısı Adonai kötü yürekli bir Tanrı'ydı.[64] İnciller bunu kanıtlamak için vardır! Adonai'nin kötü bir Tanrı olduğu kabul edilirse Sabiilerin Şeytan'ının nasıl olacağı merak edilebilir. Ya Şeytan'larının dişi olmasını nasıl yorumlayacağız?

Doğu Hıristiyanlarının, bir Parth prensi ile bir Yahudi-Hıristiyanın oğlu olan Mani'nin doktrini –bu doktrin de Mazdacılıktan kaynaklanır– Maniciliğe duydukları hayranlığı da ekleyelim. Deyim yerindeyse bu da bir bağdaştırmacılıktır. Maniciler Buda'yı, Zerdüşt'ü ve İsa'yı tek bir doktrinde birleştirmek istediklerinden Zerdüştçü Vedacılıkla Yahudi-Hıristiyanlık arasındaki bir bağdaştırmacılıktır. İlk bakışta, Manicilik, Zerdüşt'ün öğretisinde olduğu gibi dünyanın aydınlıkla karanlık arasındaki eski bölünmesini yeni bir biçim altında sunmaktan başka bir şey yapmamıştır. Ne var ki burada, Mani, büyülü ve şiirsel bir destan eklemiştir; Aydınlığın Karanlık güçlerine karşı isyanını.

Yüz karası bir çarmıhta işkence görerek çırılçıplak ölüme mahkûm edilmiş olanın Tanrı'nın Oğlu olduğunu kabul etmeyi reddeden herkes Maniciliğe dahil oldu. Bu belki de görkemli bir girişimdi. Sonunda üç büyük Doğu dinini birleştiriyordu. Eğer Manicilik zafer kazanmış olsaydı hem İsa'ya hem de Buda'ya tapılabilecekti kuşkusuz. Fakat şimdiden ufukta odun yığınları tutuşuyordu. Mani işkenceler içinde can verdi, onun uzaktan öğrencileri olan Albililer, Katharlar, Bogomiller ıstırap ve alevler içinde onun peşinden gideceklerdi. Çünkü, her şeye rağmen İsa'nın da demiş olduğu ve Manicilerin de öğrettiği gibi, Şeytan'ın bu dünyanın Prensi olmasına hoşgörü gösterilemezdi.

---

[64] *Encyclopaedia Britannica*, 1960 ve "Mandésme, mandéen," *Dictionnaire encyclopédique du christianisme ancien*, a.g.e.

Zaten, genç kiliseler paylaşımdan korkarlar, Hıristiyanlık da bir istisna değildir. Markioncu sapkınlıktan beter olan Manicilik kilisenin tüm gücünü seferber etti.

Konsiller, imparatorluk ve piskoposluk otoritesinin ağırlığıyla yanılgıları cezalandıracaktır. Romalıların arenalarında can verdikten sonra, Hıristiyanlar, Tanrı'ya ve Şeytan'a Kilise Babaları'nın tahsis ettiği bölgelerden başka bölgeler atfettikleri için başka Hıristiyanların arenalarıyla tanışacaklardır.

Bu arada, bu Şeytan'ın nereden geldiğini, neden mi sonuç mu olduğunu kimse söyleyememiştir. Bu, Kötü Ruh'un esinlediği yanlış bir soru değil midir? Çünkü bu soru mantığın ürünüdür ve Kilise Babaları'ndan, özellikle de Tertullianus'tan bu yana herkes, felsefenin Şeytan işi olduğunu bilmektedir ya da bildiğini sanmaktadır.

Gece oluyordu.

16.

BATI'NIN BÜYÜK GECESİ: ORTAÇAĞ'DAN FRANSIZ DEVRİMİNE

Yine Konsillere dair – Şeytan'ın şeytansı bir fikrini öğretmiş olduğundan kuşku duyulan Priscillianus adlı bir piskoposun öldürülmesi üzerine – Dinsel kıyımlar ve özellikle ticari kaynak olarak kabul edilen engizisyona dair – Sapkınların yakıldığı odun yığınlarına dair Aziz Ioanneş Chrysostomos'un hoşnutsuzluğu üzerine – Engizisyoncuların çılgınlıkları ve Kathar tehdidi üzerine – Cinli olma ve şeytana tapma suçlaması üzerine girişilen sayısız katliama dair – Yahudilerin Şeytan'ın destekçisi olarak adlandırılması üzerine – Şeytan ve sonuçları üzerine bütünlüklü bir doktrin yokluğuna dair – Salem büyücüleri üzerine – Engizisyon'un Napolyon tarafından kaldırılması ve Bourbonların Engizisyon'u yeniden kurmak için sonuçsuz çabalarına dair.

Şeytan, Hıristiyanlığın ilk dörtyüz yılından özel bir statüyle çıkmıştı: Şeytan vardı, ama ne kim olduğu ne de niçin doğduğu gerçekten biliniyordu. Felsefi terimlerle, varoluşunun özünden önce geldiği söylenebilir. Birçok otoritenin Şeytan hakkında bir fikri vardı, ancak ortak bir düşünce, kısacası, bir Şeytan teorisi yoktu.

Konsiller bu eksikliği tamamlamayı deneyeceklerdir. İlk konsil olan İznik Konsili sorunu dolaylı olarak ele alır. Çünkü Şeytan'ın kim olduğu bilinmiyorsa, bu durumda Şeytan'ın kim olmadığı bilinmeye çalışılmalıdır. Özellikle Konsil'in örgütleyicisi Constantinus için önemli olan teorileri ayıklamak ve özellikle kendini imparatoru ilan ettiği Hıristiyanlığın her yöne dağılmamasıyla ve sonunda Musa dinine varmamasıyla ilgilenmektir. Bu özellikle disipliner bir toplantıydı. Temel hedef, sonuç olarak tehlikeli bir Şeytan kavramı dayatan Arianusçuluğu dışlamaktı. "Doğurulmuş, yapılmamış" terimleriyle özetlenen Baba ile Oğul'un eştözlülüğü düşüncesiyle tartışmaya son verildiğinde, tanıklara imzalatıldı. Arianusçuluğun babası Arius ve iki piskopos, İkinci Ptolemais ve Marmarisli Theonas tartışma nüshalarını imzalamayı reddettiler.[1] Bu kişiler aforoz edildi ve kapanış şölenine davet edilmediler. Genç kilise, Şeytan'ın İsa yaratısı olmadığına karar vermişti.

Ancak, bu kötücül güç teması üzerine süslemeler yapmaya devam eden hayalgüçlerini durdurmak için çok daha fazlası gerekiyordu. Sonunda bu güce, iki yüzyıl sonra yeniden çare bulunması gereken bo-

[1] "Arius-Arianisme," *Dictionnaire encyclopédique du christianisme ancien*, a.g.e.

yutlar verildi. "Laik bir eğitim almış,"[2] daha sonra piskopos olan Priscillianus, IV. yüzyılın son çeyreğinde, çok sofu, çok çileci bir doktrini vaaz etmeye başladı; bu öyle çileci bir doktrindi ki, yerel piskoposlar bundan hoşlanmadılar. Onların ileri sürdüğüne göre, Priscillianus çabasını çok ileri götürmüştü ve Şeytan'ın korkunç güçlerini göstererek dinleyicilerini korkutuyordu. Şunu da söylemek gerekir ki, bu da, Doğu kökenli bir sapkınlığın kusuruydu: Tüm insanlığın lanetli olduğunu kabul eden ve evliliği, et ve şarap tüketilmesini reddeden Enkratizm. Dolayısıyla Priscillianus, Enkratist olmakla suçlandı ve 384 yılında Bordeaux Konsili'nden sonra Priscillianus, görüşlerini benimsemiş olan bir kadın, Euchrotia ve dört yol arkadaşı, kara büyü suçlamasıyla canlı canlı yakıldılar (kimi zaman ileri sürüldüğü gibi kafaları uçurulmadı). Bu vahşi infaza, imparator Magnus Maximus'a sözleri geçen piskoposlar Meridalı Hydatius ve Ossonubalı Ithacius'un kışkırtmasıyla karar verildi.[3] Priscillianus'un astrolojiyle uğraştığı doğrudur, fakat o dönemde buna kim aldırır! Ancak kili-

[2] "Priscillien-Priscillianisme," a.g.e. Bu eser ilginç bir şekilde ve "önemli bir değer" yüklüyor olmakla birlikte, Priscillianus'un Avila piskoposu seçildiğinden söz etmemektedir.

[3] Magnus Maximus'un tarihi, Aşağı-İmparatorluk'un çalkantıları açısından tipiktir. O, Doğu'nun imparatorlarından biri olan I. Theodosius'a birçok seferde eşlik etmiş olan bir İspanyol subayıydı. Birliklerin sıkıldıkları Bretagne'a atandığında bu birlikler tarafından Bretagne İmparatoru ilan edildi. Daha sonra Galya'ya gitti, orada Theodosius'un taşra valisi düzeyine indirdiği eski Doğu İmparatoru Gratianus'u, tuhaflıkları ve gülünçlükleri nedeniyle devirdi. Theodosius ona Augustus imparatorluk sıfatını vererek ve Galya, İspanya ve Bretagne'ın tek imparatoru yapmak zorunda kaldı. Katolik din adamlarının bazı eserleri onu Priscillianus'un öldürülmesinin tek sorumlusu olarak gösterirler ve dahası "ikiyüzlü" diye adlandırırlar. Ancak gerçek çok farklıdır; öncelikle Maximus tam yetkiye sahip bir imparatordu ve etrafından din adamlarından oluşan danışmanlar ve piskoposlar vardı. Maximus'un, piskoposların desteği olmadan Bordeaux Konsili'ni toplayamayacak olması bunun kanıtıdır. Daha sonra konsil, piskopos Cauchon'un kötü öncelleri olan Ossonubalı Ithacius ve Meridalı Hydatius'un girişimiyle toplandı. Dolayısıyla, Priscillianus'un öldürülmesinde başsorumluluk kilisenindir.

se şeytansı hayalleri beslemeye ve her yerde Kötülük görmeye özellikle devam ediyordu. Sapkın varsayılan bu kişilerin ölüme mahkûm edilmesi ortaçağdaki ve engizisyonun ortadan kaldırılmasına kadar, sonraki yüzyıllardaki iğrenç büyücülük davalarının öncüllerini oluşturdu.

Priscillianizmin kurucusuyla birlikte ölmesi gerekirdi. İşin tuhafı, "Priscillianizm" diye bir şey asla var olmadı, din şehidinin teolojisi tamamen ortodokstu: Bu iğrenç korkuluğu uydurmuş olan kilisenin kendisiydi.[4] Priscillianus, ölümünden sonra, yandaşları tarafından önce şehitlik mertebesiyle şereflendirildi, daha sonra V. yüzyılda varlığını hâlâ sürdüren sözde-öğretisi (asla böyle bir şey vaaz etmemişti) yayıldı.

400 yılında, Priscillianus'un öldürülmesinden onbeş yıl sonra Toledo Konsili bunu çürütmeyi denedi. Ancak ortada çürütülecek hiçbir şey yoktu; suçlama dosyasına konacak tek bir çeviri hatasına rastlandı. Priscillianus, Yunanca αγεννητος, yani *agenitos*'u *innascibilis*,[5] yani "doğumu olmamış olan"ı,[6] "doğumsuz," "doğumu olanaksız" olarak çevirmişti. Bunun sonucunda, kuşaklar boyunca yandaşları odun yığınlarında öldüler! "Priscillianizm"den yine de varlığını sürdürdü. Aziz Jean de la Croix'nın ve Azize Avilalı Theresa'nın kanıtladığı gibi, Priscillianus'un piskoposluk yaptığı İspanya, mistisizme, tenin ve sevginin reddine uygundu. 563 yılında Galiçya'da toplanan ikinci

---

[4] Priscillianus'un olduğu varsayılan Enkratizm doktrini çeşitli konsillerin sürdürdüğü bir masaldır ve günümüze kadar devam etmiştir. 1889 yılında G. Schepps, Priscillianus'un oniki yazısını keşfederek teolojisinin tümüyle ortodoks olduğunu kanıtlamıştır. Priscillianus kilisenin ham hayallerinin kurbanıydı. Bkz. E.C. Babut, *Priscillien et le priscillianisme*, Paris, 1909.

[5] "Priscillian," *Encyclopaedia Britannica*, 1962.

[6] A. Bailly'nin Yunanca-Fransızca sözlüğüne (Hachette) göre (bu dipnot, kötü niyetli cehaletleriyle büyük yanılgıya düşen bazı din adamlarının dikkatinedir.)

konsil olan Braga Konsili'nde, iki piskoposun kötü niyetiyle dikilen bu korkuluğun boynunun vurulmasına kesin olarak karar verildi. 8. din kuralına göre, "İblis, yeryüzüne bazı şeyler getirdiğinden, Priscillianus'un öğrettiği gibi, gökgürültüsünü, şimşekleri, fırtınaları ve kuraklığı onun yaptığına kim inanırsa aforoz edilir."

Priscillianus böyle bir şey öğütlememişti. Söz konusu olan, gerçekte, inananları biraz fazla korkutmaya başlayan Şeytan imgesinin gücünü azaltmaktır. 12. din kuralının çürütmesi bunun kanıtıdır: "Her kim ki, Mani'nin ve Priscillianus'un ileri sürdüğü gibi, insan bedeninin oluşumunun ve kadının bağrındaki gebeliğin İblis işi olduğunu söyler ve bundan yola çıkarak, tenin yeniden dirilişine inanmaz, aforoz edilmelidir." Mani böyle bir şey söylememiştir, önsel çürütmedir bu.

Uzun büyücü avı mevsimi açılmıştı. Melek Lucifer'in şeytanlaştırılmasının nedenini henüz hiçbir teolog açıklamamıştı, ancak insan üzerine yasa koymaya devam ediliyordu. Origenes'i çürütmek için toplanan Konstantinopolis Konsili'nde[7] piskoposlar cinbilime yeni bir açıklık getirdiler. Gerçekten de, 6. yasa şunu ileri sürüyordu: "Her kim ki, 'iki tür cin vardır, biri insanların canlarını kapsar, diğeri son derece düşkün ruhları; ve akla uygun tüm varlıkların içinde, tanrısal aşkta ve tanrısal seyirde kesinlikle sarsılmaz olan tek bir ruh vardır. Bu ruh; bütün düşünen varlıkların kralı İsa olmuştur ve Gökyüzü'nde, Yeryüzü'nde, Gökyüzü ile Yeryüzü arasında var olan bütün cisimleri yaratmıştır ve dünya, bu anlamıyla, kendinden daha yaşlı olan ve kendiliklerinden var olan elementlerden, yani ıslak ve kurudan, sıcak ve soğuktan... oluşmuştur,' derse aforoz edilir."[8] Kısacası, cinlerin tek ve biricik türü vardır ve bu arada belirtilmelidir ki dün-

[7] Bkz. bölüm 15.

[8] C.J. Hefele, *Histoire des conciles*, Letouzey & Ané, 1908, ikinc bölüm, s. 1192-1193.

yayı yaratmış olan İsa değildir.

Yaklaşık yedi yüzyıl sonra da pek ileri gidilmemişti; on ikinci piskoposlar meclisinde, dördüncü Laterano Konsili'nde, 1215 yılında toplanan piskoposlar 1. yasa maddesi olarak şunu ilan ediyorlardı: "Şeytan ve cinler de Tanrı tarafından yaratılmıştır; ancak yaratılışları sırasında kötü değillerdi; kendi hataları yüzünden kötü olmuşlardır ve o zamandan bu yana insanları kışkırtmakla meşguldürler."[9] Şeytan'ın ve cinlerin niçin kötü olduklarına dair tek sözcük yok. Tanrı'nın, kötü ruhları ya da Şeytan'ı kötü sıfatlı anmadığını kanıtlayan Eski Ahit'teki sayısız bölümün düşündürttüğü şey üzerine de tek sözcük yok. Ancak bu yine de kilisenin bu konu hakkındaki ilk resmi tavır alışıdır.

Kuşkusuz, bu, Şeytan'a önemli bir güç atfetmeye devam eden ruhları teskin etmiyordu. Çünkü yalnızca meçhul hastalıklar ve cinlenmeler değil, doğalbilimler de Şeytan'a atfediliyordu. Mekanik saatin kaşifi, keşiş Gerbert d'Aurillac papalık tahtına çıktığında ve II. Sylvestre olduğunda bile, Kötücüllükle işbirliği içinde olduğu kulaktan kulağa fısıldanmaya devam etti. Saati icat etmek, düşünülebilecek bir şey miydi? Zaten, engizisyon, onun ölümüne kadar, bilimlerden nefret ettiğini açıklamıştı; engizisyonun Galileo dışında Descartes ve Buffon'u da rahatsız ettiği genellikle unutulmaktadır.

Teologlar, örneğin Şeytan'ın kurtuluşu mümkün müdür gibi, skolastiğin incelikli noktalarını tartışırlarken, Batı dünyası Şeytan'ın Zamanı diye adlandırılabilecek yoğun ve iğrenç bir karanlığa giriyordu; büyücülerin gerçek anlamda vahşi bir sabbat, paradoksal olarak, mücadele etme iddiasında olanların sürdürdükleri, Şeytan'ın gerçekliğinde kısmen hayvansı ve patalojik bir inançtı. Böylece, Tanrı adına işlenen, yani mutlak küfür içinde ve papalığın kutsamasıyla işlenen, in-

[9] A.g.e. s. 1324.

sanlık tarihinin tanıdığı en uzun cinayet dalgalarından biri işlemeye başlamaktadır. Bu, engizisyonun kaldırılmasına kadar sürecektir. Yani, ateş püsküren aptallığın, fanatizmden ve kazancın çekiciliğinden esin alan rezillik dolu çılgınlığın onbeş yüzyılı, hayvansı kinlerin, takınaklı öfkelerin onbeş yüzyılı sürecektir.

Her yerde Şeytan görülmektedir. Katedrallerin sundurmalarına ve kilise kürsülerinin eteğine yontulmuştur. Her zaman aynıdır; bir Pan vücudu, keçi kıçı, insan gövdesi, sefih bir göz ve sürtük bir el. Gnostik mistisizm ile ahlaksızlıklar arasında parçalanmış bu dönemde açık bir cinsellik takıntısı. Elbette cehennemin kükürt kokusu üzerine sinmişti ve kuyruğu da ayakkabıları gibi çatallıydı (böylelikle Musa'nın yasasına göre büyük ölçüde yenilebilir bir hayvan olarak sınıflandırılır). VII. yüzyıldan bir kilise ve devlet adamı, düşünceleri çabuk yayılan okumuş biri olan, bazıları tarafından "ortaçağın kurucusu" olarak nitelenen –bu, iki açıdan şüpheli bir sıfattır– Sevillalı İsidoro, kadınlara aralıksız orgazm sağlayabilen "çok uçucu göksel cisimlerden oluşan" şehvetperest düşmüş melekler ve zina işleyen, uykuda kadınların koynuna giren erkek şeytanlar halindeki cinlerin son derece çeşitli olduğuna inanıyordu. Bohemyalı Dusien'leri bu erkek şeytanlarla, hatta dişi şeytanlarla sürekli olarak şeytansı aşklar yaşamakla suçluyordu.[10]

Sevillalı İsidoro'nun bu inancının Aziz Augustinus'u izlemekten başka bir şey olmadığı doğrudur. Augustinus, kendi itiraflarına göre, pişmanlık duymuş bir çapkındır; Augustinus, *Tanrı Devleti*'nde, kadınlarla sevişen erkek şeytanların varlığını onaylıyor ve bunları ormanda yetişen tanrısallıklar olarak görüyordu. Helenlerden kalan eski inancı sürdüren Augustinus, tanrı Pan'ı, orman perilerini ve diğer nemfaları, erkek ve dişi şeytanlar haline getirmişti. Burada Gnosti-

[10] "Etymologies," VIII; 2, Lindsay, Oxford, 1911.

sizmin kokusu vardır ve bazıları bunu sezmiştir, çünkü Augustinus doğayı Kötülük'le özdeşleştirmektedir, ancak sonuçta, Augustinus'la tartışmaya girişilmemiştir. "Erkek ve dişi cinler o kadar çok şey yapmışlardır ki, saygısız davranılmadan inkâr edilemezler,"[11] der. Sevillalı İsidoro kuşkusuz bu saygısızlığı göstermemiştir. Fakat onlarca yüzyıl sonra, daha özgür bir ortamda yaşayan Thomas Aquinas da bu cinsel cinlerin varlığını doğruladı.

İnsanlara önemli bir yasak getirildiğinde, bu ilişkinin engellediğine ikna olanlar da vardır. Ünlü cinlerle şehvet ilişkisine girmiş olduğuna kendini ikna etmiş olan duyarlı ruhlar da eksik olmamıştır. Otuz yıl boyunca bir azize olarak kabul edilmiş olan Kordoba rahibesi Madeleine de la Croix itirafında (kutsallaştırmanın sırrı böylelikle gerçekten ihlal edilmiş oldu), "oniki yaşından bu yana erkek şeytanlar Balban ve Patonio'yla birleştiğini ve hatta 'keçi bacakları, insan gövdesi ve kır tanrısı yüzüyle' gözüken korkunç bir iffetsizlik ciniyle de birleştiğini" söyledi.[12] Yani rahibe, zayıf ruhlu ve bedenen erken gelişmiş ve ihtiraslı biriydi. Balban ve Patonio; doğaüstü âşıklarının adlarını nasıl öğrenmişti peki?

En fantastik dedikodular Hıristiyan Avrupa'nın bir ucundan diğerine yayıldı. Genç kızların erkek şeytanların tecavüzüne uğraması hikâyeleri ve bu erkek şeytanların bedenlerinin abartılı tanımları en gözde olanlarıydı: Kimilerine göre, sırtları yoktu, kimilerine göre de, canavar doğuruyorlardı. Ama her zaman değil: "Kabil'in, Büyük İskender'in, Platon'un, bir peri olan Melüzin'in, Luther'in ve tüm Hun milletinin"[13] erkek ya da dişi şeytanların çocukları oldukları kabul ediliyordu. Bu çılgınca, öfkeli saçmalık yüzyıllar boyu sürdü. Papalar, kardinaller, teologlar, keşişler, müminler ve köylüler, herkes bu

[11] Augustin, *La Citta di Dio*, XV; 23, Nuova Biblioteca Agostiniana, Roma, 1965.
[12] Roland Villeneuve, *Dictionnaire du Diable*, Pierre Bordas & Fils, 1989.
[13] A.g.e.

saçmalıklara katıldı. *Robinson Crusoe*'nin babası Daniel Defoe'nin kendi ismini koymaya cesaret edemediği nefis bir eser olan *Şeytan'ın Tarihi*'nde XVIII. yüzyılın ortasında geçen bir fabl anlatılır. Bu fabla göre, Cromwell, Koruyucu adını verdiği Şeytan'la bir anlaşma imzalamıştır, ancak Şeytan kralla anlaşmayı reddettiğinde bu durum Cromwell'i öyle öfkelendirir ki, "dalak kangreninden ölür."[14]

Dışkıların ve çöplüklerin pis kokusundan başka, hiçbir büyük Avrupa şehrinde lağım olmadığından, Batı hayali kükürt miyasmaları içinde yaşadı. Ne yazık ki, benzer saçmalıklar insanı odun yığınları üzerinde yanmaya götürebilirdi.

Batıl inancın dokunaçlarını Fransız Devrimi kesmeye başlayıncaya kadar ortalığı kırıp geçiren şeytansı deliliğin en ünlü ve gizemli kurbanlarından biri Jean d'Arc oldu. Kızoğlankız denen Jean d'Arc'ı yargılayan korkunç komedideki mahkemenin başyargıcı ve kilisenin temsilcisi Beauvais piskoposu Pierre Cauchon onu büyüyle suçladı:

"Kızoğlankız denen, yalancı, zararlı, halkı kışkırtan, kâhin, batılinançlı, Tanrı'ya küfreden, kibirli, İsa'nın inancına uymayan, tafracı, putperest, vahşi, sefih, şeytanların himayesindeki, dönek, dinden ayrılmış ve sapkın Jean."

"Şeytanların himayesindeki;" işte, İngilizlerin ve kilisenin uşaklığını yapan mahkemenin, tıpkı Priscillianus'u mahkûm etmiş olan mahkeme gibi, Jean'ı odun yığınlarında yanmaya mahkûm edeceği uydurma şikâyet. "Adamotuyla ne yaptın?" diye sorar bir yargıç. Adamotu şeytansı olduğu söylenen bir köktür, darağacının dibinde, asılanlar boşalırken bittiğine inanılır. Oysa Jean'da adamotu yoktu, hiç olmamıştı ve ne olduğunu bilmiyordu. Fakat, bu mahkemeye

[14] Daniel Defoe, *Histoire du Diable*, c. II, iki cilt halinde, İngilizceden çeviri, Amsterdam, şirket yararına, 1730. Dönemin şeytansı inançlarının zeki bir alayı söz konusudur. İşin ilginç yanı bu eserin yeni baskısı hiç yapılmamıştır.

uşaklık eden "sorgucu"lardan biri Jean'ın "göğüslerinin arasında bir adamotu" taşıdığını ileri sürecektir.[15]

Bu suçlama, modern zamanların en büyük kusurunu oluşturacak şeyin bariz işaretlerinden biri düzeyine çıkarılabilir: Farklılığın Şeytan'la özdeşleştirilmesi. Normal olanı aşan her şey –Jean bunu aşıyor muydu Tanrı bilir– şeytansıdır. Bu, *phtonos*'un –Yunanlılarda arzu– değişik bir biçimidir; "çok" olan her şey, çok güzel, çok iyi, çok zeki, çok cesur, çok masum olan her şey özünde şeytansıdır, böyle olmalıdır. Sıradan insan kendi sahip olduğundan daha güzel, daha büyük, daha donanımlı bir ineğe, bir domuza, bir elma ağacına ya da bir çocuğa sahip olunabileceğini düşünemez; eğer varsa, bu ancak şeytanla anlaşma sayesindedir. Demokrasinin en kötü temellerinden biri belki buradadır: Kimsenin komşusundan daha iyi bir şeye sahip olma hakkı yoktur. Bu demektir ki, Şeytan özünde son derece toplumsaldır ve köken olarak plebtir. Bu, komşunun tenceresinin kendininkinden daha dolu olmasını aklı almayan ezeli fakirlerin fantazmıdır. Bu durumda, batıl inancın her zaman popüler ve ayak takımına özgü olmasına ve kurallarının her zaman kaba saba ve en yoksul olanlar arasında başarı sağladığına niçin şaşırılır?

Ancak takıntının kökleri politikanın derinliklerindedir ve sadece Jean d'Arc örneğiyle sınırlı değildir: Örneğin Güzel Philippe, Templier tarikatinin hazinesine sahip olmak için, ustaları Jacques Molay'ı büyücülükle suçlattı ve Molay yedi yıl süren duruşmanın sonunda 18 Mart 1314'te yakıldı. Templier'lerde hiç "şeytana tapma" görülmemişti elbette, ancak suçlama çok uygundu; 1318-1326 arasında, bu

[15] Jean d'Arc davasının hukuki anlamdaki aşın tuhaflıklarının bir dökümünü yapan Pierre de Sermoise *Jeanne d'Arc et la mandragore* adlı eserinde (Nouveau regard de l'histoire, Editions du Rocher, 1982) sonuçta Jean'ın yakılmaktan kurtulmuş olmasının ve onun yerine bir başkasının, "hakiki bir büyücü"nün yakılmış olmasının olası olduğu kanısındadır. Kanıtlar akla yatkındır, ancak büyücülük suçlaması kızoğlankızı yakmak için haydi haydi yeterlidir.

tür davaları doğrulamak için XXII. Jean'ın "şeytana tapma"ya karşı en az üç mühürlü emri vardı. Bu papaya Kutsal-Ruh'un kesinlikle uğramadığını hatırlamak gerekir: "Avignon Bankacısı" denen odur, Güzel Philippe 1302 yılında Anagni'de selefi VIII. Bonafatius'u kaçırttığından beri kraliyet gücünün tehdidi karşısında titreyen bir yiyici ve ödlek. İsa ve havarilerinin yoksul olduklarını ve para kazanmanın onun öğretisine aykırı olduğunu öne süren küçük keşişleri mahkûm eden papa odur. Hıristiyanlığın başının ve müritlerinin İsa öğretisinin en seçkin düşmanları oldukları, Hıristiyanlık tarihinin o olağanüstü dönemindeyiz.

XXII. Jean'ın mührünü taşıyan emirler, şair Petrarca'nın deyişiyle "Batı'nın Babili" olan Avignon sarayının şaşkınlık verici yozlaşmasını sürdürmek ve himayesi konusunda güvence vermek için Güzel Philippe'e verdiği teminatlardan başka bir şey değildi. Çünkü Avignon'daki papalık erkanı, başta para olmak üzere, her türden yozlaşmanın sergilendiği bir yerdi. "Din adamlarının odalarına girdiğimde, önlerinde yığın yığın biriken paraları tartmak ve saymakla meşgul sarraf ve yüksek rütbeli papazlarla karşılaşıyordum," diye yazar papalığın ateşli savunucusu ve mühürdar Alvaro Prelayo.[16] Prelayo, Fransız yüksek rütbeli papazlarından birinin Petrarca'ya bildirdiği şeyi doğrulamaktadır: "Bizim iki Clemens'imiz sizin yedi Gregorius'unuzun onaramayacağı kadar kilisemizi yok etmişlerdir."[17] İki Clemens sıfat olarak beşinci ve altıncıydılar; iğrenç XXII. Jean'ın önceli olan birincisi, papalığı Avignon'a taşımaya katkısı olmuş bir kukladır.

Kraliyet iktidarı, düşmanlarını korkutmak ve haksızlıklarını doğrulatmak için Şeytan'a ihtiyaç duyuyordu ve papa bu iktidarı tatmin

---

[16] Alvaro Prelayo, *De planctu ecclesia*; aktaran Ludwig Pastor, *The History of the Popes from the Close of Middle Ages*, 6 cilt, F.I. Antrobus, Londra, 1891-1898.

[17] François Pétrarque, *Lettres sans titre*, çev. V. Dévelay, Paris, 1885; aktaran E.R. Chambertin, *The Bad Popes*, Dorset Press, New York, 1969.

etmek için kendi emirlerini sunar. Kararların alındığı yüksek düzeyde Şeytan, prenslerin karanlık ya da açık şehvet emellerini aklamaya yarayan bir propaganda kurgusuydu. Dönemin kral ya da papası Şeytan'a gerçekten hiç inanmamış olsa da, başlangıçta kendi alçaklığından korkmuştur. Şeytan plebin kullanımındaki bir korkuluktu ve acı paradoks, bu Dünyanın Prensi kurgusu gerçekten de dünyayı fethetmeye yarıyordu. Mezopotamya'da ve İran'da olduğu gibi din politik iktidarın bir aracıydı. Papalığın da o dönemde dünyevi bir iktidar olduğunu hatırlamak gerekir.

Halk ne kadar cehalet içinde, yani batılınançlar ve akıldışılık içinde tutulursa bu iktidar da o kadar kolay uygulanır. İlk yüzyıllardan itibaren, iktidarın hizmetkârı din adamlarının kehanette bulunmasına ve iktidara yakın olmak isteyen peygamberlerin saçma sapan konuşmalarına izin verilmiştir. İnancın, yani Hıristiyan inancının özünün politikleştirilmesi, Reims piskoposu, Frankların savunucusu, Therouanne, Arras ve Laon piskoposluklarının kurucusu, 496 yılında Clovis'i vaftiz etmiş olan ve "bizim" Aziz Remy'miz olan Remy'nin kara bildirgesinden daha açık hiçbir yerde görülmez:

"Takdir ediniz ki, oğlum, Fransa krallığı Tanrı tarafından, İsa'nın tek kilisesi olan Roma kilisesinin savunması için önceden seçilmişti. Bir gün, bu krallık tüm diğer krallıklar arasında büyüyecektir. Roma imparatorluğunun tüm sınırlarını kapsayacak ve dünyadaki tüm diğer krallıklarına boyun eğdirecektir; sonsuza kadar var olacaktır."[18]

Clovis'in hırslarını kışkırtma ve krallığı kilisenin emellerine boyun eğdirme arzusunun açıkça görüldüğü ihtiras dolu temkinsiz sözler. Ne yazık ki ya da ne iyi ki, bu dünyanın bütün krallıklarına asla boyun eğdirmedik, 1993 yılında Fransa dünya nüfusunun % 1.20'sini

[18] Aktaran Pierre Carnac, *Prophéties et prophètes de tous les temps*, Pygmalion, Gérard Watelet (editör), 1991.

oluşturmaktaydı. Yüksek rütbeli başka rahipler de az ya da çok esinli bu ortak uydurmalara katıldılar ve iki buçuk yüzyıl sonra Mayence başpiskoposu ve Fulda manastırının kurucusu Rabanus Maurus (780-856) Remy'den daha ileri giderek şöyle der:

"Zamanların sonuna doğru [elbette kutsal korkuları taşıyan bir tema] Frank krallarının soyundan gelen biri Roma imparatorluğu olmuş olan her yerde kendi krallığını kuracaktır. Bu insan, Fransa krallarının en büyüğü ve kendi soyunun sonuncusu olacaktır. Şerefli bir hükümranlıktan sonra, tacını ve kılıcını Zeytinlik tepesine bırakmak için Kudüs'e gidecektir. Kutsal Roma ve Hıristiyan imparatorluğu bu şekilde son bulacaktır."[19]

İşe Bakın! Kutsal Roma İmparatorluğu son bulduğundan bu yana kaç ay doğup battı, ama zaman devam ediyor. Ne önemi var, saçmalayanların bolca yeri vardı, ta ki, ilk olarak Fransız Devrimi, binlerce masumla birlikte bu zırvalayanların da boynunu uçuruncaya kadar oradan da günümüze kadar... Şaşılacak şeyler söyleyenlerin izinden giden ve ortaçağın tüm karanlık yüzyılları boyunca cinlerin, kötülüklerinin ve onlarla birlikte işlenebilecek suçların –cinler kadar hayali suçların– dökümünü yapan yasa koyucular saymakla bitmez.

Örneğin XIV. yüzyılda Katalonya, Aragon, Valencia ve Mayorka genel engizisyoncusu olan Nicolaus Eymericus adlı bir Dominiken, *Directorium Inquisitorum* ya da *Engizisyoncuların Elkitabı* adlı bir eser yayımladı. Torquemada'nın önceli Eymericus'un, cehennem makinesi olan engizisyon mahkemesinin ürettiği en korkunç canavarlardan biri olduğunu belirtmek gerekir: Engizisyoncu olarak acımasızlığı öyle bir şikâyete yol açtı ki şefleri tarafından reddedildi ve elyazmaları geri gönderildi. Elkitabının birinci bölümünde Eymericus, Şeytan'a ibadetin üç türünü tanımlar. Tapma, Şeytan'ı günlük yakarak yüceltmek ve onun huzurunda kendini kamçılatmaktan ibarettir. Ululama, cinle-

[19] A.g.e.

rin adlarını ermişlerinkiyle birlikte anmaktan ibaret tuhaf bir uygulamadır ve "çember kullanımı, aşk iksirleri, tılsımlar, muskalar ve büyülü yüzüklere başvurmak gibi ilginç uygulamalar," seksenli yıllar Fransız hukuk tartışmalarının konusu olmuştur.[20]

En üzücüsü, o dönemde benzer türden saçma sapan sözlerin yasa gücünde olmasıdır; herhangi bir ululama, tapma ya da garip gelenek ihbarı bir yaşamı yok edebilir ve odun yığınlarına götürebilirdi. Çünkü, en azından IV. yüzyıldan bu yana uygulamada olan engizisyon, resmi olarak, Papa III. Lucius ile İmparator Kızılsakal Friedrich arasındaki gizli anlaşma sayesinde 1184 yılında kurulmuştu.[21] Engizisyon mahkemesinin hizmetindeki laik kol bundan böyle sistematik olarak sapkınların ve bölücülerin üzerine çullanıyordu ve onları sürgün, mallarına el koyma, evlerinin yıkılması, aşağılanma, yurttaşlık haklarının alınması ve 1197 yılından itibaren, Aragonlu II. Pierre kararnamesi ve Papa III. Innocentius'un sert hükümleri sayesinde "ciddi" durumlarda ölümle cezalandırıyordu. Mallara el koyma hakkından sonuna kadar yararlanıldı.

Gerçekten de, 1054 yılından itibaren Doğu kiliselerinden resmi olarak ayrılmış olan Katolik Roma, evrensel yasaların koruyucusu ve yasaların ruhunun kurucusu pagan Roma'nın mirasçısı kabul edilmek

---

[20] Villeneuve, *Dictionnaire du Diable*, a.g.e. Büyülü yüzükler olayı, hatırlanacağı üzere, bunu öven bir televizyon sunucusunun yargı önüne çıkarılmasına ve mahkûm edilmesine yol açtı. Olayın önemi, dolaylı olarak, mahkemenin ilk kez ve ağır biçimde yalana dayalı reklamın ötesinde aptallık suçunu da cezalandırmasıdır.

[21] *Encyclopaedia Britannica*'nın 1960 baskısının "engizisyon" maddesi, engizisyonun XIII. yüzyılda ortaya çıktığını söylemenin doğru olmadığını belirtir; engizisyonun kurumları, yukarda bahsi geçen ve çok sayıda kilise adamının kınamasına yol açmış olan Priscillianus'un öldürülmesinin de kanıtladığı gibi, en azından IV. yüzyıldan itibaren adım adım oluşmuştur. "X. yüzyılın sonundan XII. yüzyılın başına kadar Fransa'da, İtalya'da, İmparatorluk'ta ve İngiltere'de yakılarak ya da gırtlaklanarak çok sayıda sapkın öldürülmüştür."

ister. Bu nedenle, politik iktidara ve paranın iktidarına ihtiyacı vardı.

Engizisyonun resmen kurulmasına ve ölüm cezasının dahil edilmesine götüren adım adım sertleşmenin nedeni açıktır: Tüm Avrupa'da, tanrısal hak ve dinsel kutsallık ayini üzerinde kurulmuş kilise ve tacın ittifakı, birinin düşmanının kaçınılmaz olarak diğerinin de düşmanı olacağı şekildeydi. Tüm bölünmeler ve sapkınlıklar papalık iktidarını tehdit ettiğinden, aynı zamanda Hıristiyan kral ve prenslerin tacını da tehdit ediyordu. Böylece, X. yüzyıldan XII. yüzyıla, engizisyonun gayretleriyle "büyücüler"in mahkûm ve infaz edilmeleri sadece din adamlarının ihbarlarının sonucu değildir, genellikle din adamlarının arzularının önüne geçen prenslerin ihbarları da vardır. Bu kararlarda ne iman ne de merhamet ağır basıyordu, çünkü şunu belirtmek gerekir ki, erkek ve kadın "büyücüler"in, dinsel bölücü ve sapkınların cezalandırılmasına ölüm cezasının dahil edilişi, "bir sapkını öldürmek, yeryüzünde kefareti olmayan bir suç işlemek olur,"[22] diye bildirmiş olan Aziz Ioannes Chrysostomos'un fikrine kökten karşı çıkmaktı.

Fakat o zaman bir Altın Ağız'ın (Chrysostomos) fikrine kulak asılmıyordu. Ufukta ciddi bir tehlike görülüyordu ve bu, prenslerin ve yüksek rütbeli rahiplerin kalbine korku saldı. Engizisyon, bu tehlikeye karşı kurulmuş iktidarları uyarmanın tek aracı oldu. Bu tehlike Katharlardı.

Kathar (Yunanca καθαροζ, *katharos*, katışıksız; gerçekten de Katharlar kendilerini katışıksız kabul ederler), kilisenin ilk beş yüz yıl boyunca kurtulmaya çalıştığı eski kâbus olan Gnostisizmin kısmen değişikliğe uğramış hortlamasıydı. Katharlara göre, gerçekten de, Şeytan hem bir tanrıydı hem de (İsa'nın da önceden adlandırmış olduğu gibi) bu dünyanın prensi. Arzudan ölüme kadar tüm dünyevi şey-

[22] A.g.e.

ler onun hükümranlığına tabidir ve Dünya, insanın İsa'nın krallığına –burası da (yine İsa'nın demiş olduğu gibi) bu dünyada değildir– girinceye kadar günahlarının kefaretini ödediği gerçek Araf'tır. Ancak insan buraya eğer, ölümünden önce, "yeni Adem" olarak –İsa böyleydi (İsa'nın sık sık dediği gibi, İnsan Oğlu)– yeniden yaratılmamışsa giremez. Eğer insan bu şekilde yeniden yaratılmamışsa, yeni bir reenkarnasyondan ve yeni bir yaşam döngüsünden geçmek zorundadır. İsa, yaşamın soluğuydu ve Katharların kendilerine dedikleri gibi, İyi İnsanlar kendilerini onun elçisi olarak tanımlıyorlardı.

Burada, tüm bu temaları çok iyi bilen ve uzun süreden beri hilelerin dökümünü yapmış olan kiliseyi çok kızdıran şeyler vardı: Teolojide bu, Tanrı'nın insanda cisimleşmesini reddetmek anlamına geliyordu, yani kurumlaşmış Hıristiyanlığa meydan okuyordu. Gerçekten de Katharlar, kilisenin gözünde ilk günahı İsa adına satın aldığı düşünülen vaftizi reddediyorlardı ve ruh vaftizini ya da *consolamentum*'u, yalnızca İsa'nın gerçekleştirebileceğini ileri sürdükleri ölü vaftizini kabul ediyorlardı. Daha kötüsü, Katharlar paralel kilise olarak örgütlenmişlerdi, çünkü gruplarının seçkinlerinin temsil ettiği Mükemmeller, onlar için dua etmelerini istediklerinde önlerinde diz çökmeleri emredilen İnananlar'ı denetleyen gayet düzenli rahiplerdi. Gerçekten de, Kutsal Ruh'u kabul etmiş olduklarından ve Tanrı'nın lütfu tarafından belirtilmiş olduklarından sadece mükemmeller Tanrı'yı tanıyorlardı ve bu nedenle O'na dua etme izinleri vardı.

Demek ki Katharlar piskoposluk iktidarını tehlikeye düşürüyorlardı. Olay teoloji tartışmalarıyla başlıyordu, önce politik düşüncelere ve bir süre sonra da mali düşüncelere varıyordu.

Vaftiz olmayı reddetmekle yetinmeyen Katharlar, mayasız ekmek takdisi sırasında ekmekle şarabın İsa'nın kanına ve etine dönüşmesi dogmasını da reddediyorlardı: Kutsal ekmeği paylaşıyorlardı, ama simgesel olarak, çünkü İsa'nın bedeninin orada mevcut olduğuna

inanmıyorlardı. Ve en yüksek provokasyon: Katolik vaftiz duasının - çok uzaktan dengi olan Feragat töreni sırasında inanan sadece Şeytan'ı ve cinler kortejini değil, "zalimlerin fahişesi kilise"yi de reddetmeliydi.[21] Az farkla sokak kızı muamelesi yapılan kilise öfkeyle karşı çıktı. Fakat rövanşı almadan önce uzun süre sabretmesi gerekti, çünkü "İyi İnsanlar"ın kötü olduğuna bütün Hıristiyanlar ikna olmamıştı.

Katharcılık nereden kaynaklanıyordu? Hemen hemen kesin olarak Trakya'daki Bogomillerden, yani Bulgaristan'dan kaynaklanıyordu. Katharların, eşcinsel bir yananlamla "bulgarlar" diye adlandırılmasının nedeni budur, hakkını fazlasıyla vermek için, doğaya karşı suç işlemekle de suçlanıyorlardı. Fakat, Bosna'da ve Balkanların diğer bölgelerinde de onlara rastlanıyordu ve hareketleri, Bogomile adlı bir Rus papazının kışkırtmasıyla, X. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştı. Gerçekten de, bu papaza göre ne kilise kurumu ne de öğretisi halkın ihtiyacına cevap veriyordu. Neydi bu ihtiyaçlar? Eski ve içinden çıkılması güç soru, çünkü o zamandan beri görülmüştür ki, çok sayıda insan kendi kişisel amaçları için halka sığınmaktadır. Kuşkusuz Bogomile hırslı biriydi. Ancak, altınlarına ve saray törenlerine gömülmüş olan Bizans kilisesi de şatafatı, kibiri ve incelikli üslubuyla Bulgarları sinirlendiriyordu.

Özellikle Bulgarlar Bizanslılardan tiksiniyorlardı; Bizans imparatoru, "Bulgar katili" II. Basileios, 1018 yılında Bulgarların ilk krallıklarını vahşice köle etmişti. Bogomile isyanı aslında politik bir isyanın ifadesiydi, çünkü Bizans ruhani iktidarı olduğu kadar cismani iktidarı da temsil ediyordu. Bogomile Katharcılığının ortaya çıkışı hemen hemen Bulgar krallığının düşüşüyle aynı zamana denk gelir. Bir kez daha, Şeytan'ın politik bir rol edindiği görülecektir, çünkü Bizans'ın düşmanı olan Bulgarlar otomatik olarak papanın, ardından da

[21] Borislav Primov, *Les Bougres - Histoire du pope Bogomile et de ses adeptes*, Payot, 1975.

Tanrı'nın düşmanı oluyorlardı!

Gnostisizmin Balkanlardaki gürültü patırtısına Batı kilisesi pek aldırmıyordu; tehdit altında değildi ve bu hamleyi karşılayanlar Bizans kilisesinin vekilleri oldu. Karşılıkları tahmin edilebilirdi: Bogomiller incelikten yoksun bir şekilde, Şeytan'ın destekçileri olmakla suçlandılar.

Bogomillere horgörüyle *fundagiagit*, yani heybe taşıyıcısı ya da heybeci, *torbacı*,[24] başka deyişle geçim sıkıntısı çeken kimse muamelesi yapan keşiş Euthymios Zigabenos, XI. yüzyılda, Bogomile sapkınlığının ortasında, Konstantinopolis'ten şöyle yazar: "Hıristiyanların ruhlarını yanıltmak, onları Tanrı'nın ellerinden koparıp almak ve kendi babaları olan Şeytan'ın ellerine teslim etmek amacıyla tüm Bizans devletini arşınlıyorlar ve güneşin altındaki bütün Hıristiyanlarla ilişkiye giriyorlar." Ayrıca: "*Fundagiagit*'ler, Şeytan'a gizlice hizmet eden hakiki imansızlardır." Euthymios, "Tanrı'ya iftirada ve ihanette her şeyi geride bırakan bulaşıcı sapkınlığı" şiddetle ifşa etmektedir. Bir başka Bizanslı yazar olan Rahip Cosmas[25] da lanetlemelere katılır: "Dış görünüş itibarıyla sapkınlar koyuna benzerler: Yumuşak, mütevazı, sessiz. İkiyüzlü bir oruçtan dolayı benizleri atmıştır. Tek bir söz etmezler, seslerini yükseltmeye cesaret edemezler, dikkat çekmezler ve yabancıların bakışından sakınırlar ... ama içlerinde kurttturlar, vahşi hayvandırlar."[26] Sahici oruç tutanlarla sahte oruç tutanlar nasıl ayırt edilir; Cosmas bunu söylememektedir.

Bununla birlikte Bogomillerin sayısı imparatorluk içinde her yerde artıyordu ve imparator Aleksios Komnesos sert davranmaya karar verdi; 1111 yılında, Bogomillerin başı olan Basileios adlı keşişi, "Şeytan'ın başsatrabı"nı masasına davet etti; şölen salonuyla diğer oda

[24] A.g.e.

[25] Yaklaşık beş yüzyıl önceki Keşiş Cosmas'la karıştırmayın.

[26] Aktaran Primov.

arasında bir perde vardı. İflah olmaz bir geveze olan Basileios, imparatorluk masasında vaaz vermekten geri kalmadı. Vaazını bitirdiğinde perde açıldı ve "tüm kilise kurulu, tüm askeri şefler ve tüm senato" ortaya çıktı.[27] Sapkın anında yargılandı, sonra da yakılmaya mahkûm edildi. Fakat odun alevleri sapkınlığı söndürmedi.

Gerçekten de Bogomiller Balkanların geri kalanında, Hırvatistan'da, Dalmaçya'da, Bosna'da, Batı Avrupa'da, nihayet Kiev Krallığı'nda yayılmaya başladıklarında Bizanslılar sıkıntı içindeydiler. Bir kez daha, "Şeytan"ın fetihlerini destekleyen şey politik nedenler oldu. Gerçekten de, Kiril ve Methodius tarafından getirilmiş olan Slav dilindeki dinsel eğitime saygı gösterildiği XI. yüzyıla kadar bölgede görece bir barış hüküm sürüyordu. Sonra, 923-926 yıllarında papa X. Jean kilisenin eski düşünü gerçekleştirmeye karar verdi: Ayinin Latince ya da Yunanca yapılmasının zorunlu kılınması. Diline bağlı halk isyan etti, ancak kilise otoritesini arttırdı: 1061 yılında, Hırvatistan'da Split Konsili'nde, yalnızca ayinlerin özellikle bu iki dilde kutlanmasına karar verilmekle kalınmadı, dahası, hiçbir Slav, din adamı olarak görevlendirilmedi. Slav kökenli din adamlarının görev yaptığı kiliseler kapatıldı, artık bunlar ayin yönetmiyordu. Bu durum büyük üzüntü yarattı.

Böylece Batı'da, Roma'nın otoriter soluğu hem odun yığınlarını hem de Bogomil sapkınlarını canlandırdı. Yani, Şeytan yok edilmek istendikçe güçlendiriliyordu.

Bu arada Bogomiller Fransa'ya varmışlardı. Orada onlara Katharlar dendiği gibi, Albililer de deniyordu, çünkü esas olarak Albi civarında yoğunlaşmışlardı. Hareketleri uluslararasılaşmıştı ve giderek daha yoğun ilişki ağları oluşturuyorlardı. 1167 yılında, Toulouse yakınlarında Saint-Félix-de-Caraman "Konsili"ni topladılar. Toulou-

[27] Anne Komnesos'un anlatısı, a.g.e.

se'daki Kathar kilisesi Konstantinopolis'ten gelen "papa" Nikita'yı davet etmişti. Fransa kilisesi "piskoposu" Robert de Spernoné, Lombardia "piskoposu" Marco, Albi "piskoposu" Sicard Tselareri, Carcassone "piskoposu" Gérard Mertserille, Ararens "piskoposu" Raymond de Casalis yanlarında heyetleriyle oradaydı.[28]

1054 yılından beri Doğu kiliselerinden ayrı olan Roma kilisesi için bu olay çok ciddiydi. Çünkü bu "konsil," Dragovista'da, Melnikva'da, Dalmaçya'da, Bosna'da, Hersek'te, Lombardia'da ve Fransa'da Roma kiliseleri olarak örgütlenmiş olan çeşitli Kathar kiliselerinin güçlerini arttırıyordu. Yani, Katharlar, biri Roma'da diğeri (daha doğrusu diğerleri) Doğu'da olan iki kilise arasında dünyanın paylaşılması şemasından tamamen farklı bir model getiriyorlardı. Kartları karıştırıyor, politik ve mali ilişkileri altüst ediyorlardı. Roma'yı zayıflatmakla tehdit ediyorlardı.[29] Tehlike, zaman içinde artıyordu. "Şeytan"ın gölgesi, papalığa tabi gözüken bu topraklarda büyüyordu. Roma'nın mirasçısı Roma sertleşiyordu.

1012 ile 1020 yılları arasında Katharlar Limousin'de ortaya çıktıklarında piskoposlar, sapkınlığa karşı mücadelelerinde politik iktidarın işbirliğini elde etmeye çalışmışlardı. Fakat, boşuna: Katharlar sadece Akitanya dükü olan IX. Guillaume'un kişisel korumasından de-

---

[28] Primov, *Les Bougres*, a.g.e. Bazı "piskoposlar"a "papa" Nikita'nın *consolamentum*'uyla resmi nitelik verilirken diğerlerine papazlık verildi. Tırnakları ben koydum; alay olsun diye değil, ancak Roma kilisesinin papa ve piskoposlarıyla karıştırılmasınlar diye.

[29] "Papa" Nikita'nın yönettiği saf Bogomil akımı ile çok daha kesin bir ikicilik fikrini yayan ve bir başka "papa"nın, Petrak ya da Petar'ın yönetiminde olan Paulcu "sapkın" akım –Lombardia'da bulunan bu hareketin Garatus adlı bir "piskoposu" ya da "karşı-piskoposu" vardı– arasındaki gizli çatışma nedeniyle Kathar hareketi de bölünmelerin tehdidi altındaydı. "Ortodoks" hareketin, sonunda, Barthelemios adlı bir "karşı-papa"sı oldu. Primov, *Les Bougres*, a.g.e. Katharcılığın, Roma'nın tepkisi olmasaydı da ikiye, hatta üçe bölünebileceği düşünülebilir

ğil, güneydeki soyluların desteğinden de yararlanıyorlardı. Dahası, "İyi İnsanlar"a halk çok değer veriyordu. Halk onları koruyor ve meşru din adamlarının eleştirilerine ve şeytanlıkla suçlamalarına kulaklarını tıkıyordu. Bir yüzyıl sonra, 1119'da, Toulouse Konsili, Katharcılığa karşı mücadelesinde Katolik iktidara yardım etmesi için din dışı iktidara resmen emir verdi. Bu çaba da boşunaydı.

Provence'ın Romalı Katolik piskoposları, usülsüz güçlerine karşı çıktıkları papa III. Innocentius'un vekillerinin emirlerine uymayı reddettiklerinde Roma'nın tepkisi onlara da yöneldi. Papanın elçisi bile öldürüldü. Nihayet 1209 yılında Roma, Katharcılığa karşı haçlı seferinde Cisterciumların itaat etmesini sağlayabildi. Tehdit altındaki Hıristiyanlığın şeflerinin içleri rahattı: Papanın resmi elçisi olan Kuzey birliklerinin başına atanmış olan Citeaux rahibi Arnaud-Amaury 1209 yılında Béziers'yi ele geçirdiğinde Katolikleri sapkınlardan ayırt etmek için ne yapacağı kendisine soruldu; yanıtı şu oldu: "Hepsini öldürün, Tanrı kendininkileri tanıyacaktır."[30] Şeytan'a karşı savaşta katiller böyle doğdu.

Arnaud-Amaury çok iyi koku almakla övünmüyordu. Ama, pişmanlık duymuş bir Kathar olan, Dominiken ve Fransa'nın ilk engizisyoncusu, "sapkınların balyozu" lakaplı Hödük Robert bununla övünüyordu. Bu adam gerçekten de sapkınları konuşma tarzlarından ve jestlerinden tanımakla övünüyordu.[31] Hödük Robert bugün unutulmuş olsa da 1239 yılında Champagne'da, Mont-Aimé Manastırı'nı yakmıştır. Yangında, "başpiskopos"larının *consolamentum*'unu aldıktan sonra canlı canlı yanan yüzseksen Kathar can vermiştir. Bu marifeti önemsenmemiş olmalı ki, kariyerini, tarikatının Paris'teki manastırında bahçıvan olarak tamamladı.

---

[30] Jeffrey Richards, *Sex, Dissidence and Damnation - Minority Groups in the Middle Ages*, Routledge, Londra ve New York, 1991.

[31] A.g.e.

Başlayan savaş şiddetliydi. Fransa'nın Katolik kuzeyi Albilili güneye karşı savaşıyordu. İki aristokrasi arasındaki bir tür anlaşma başlangıcı olan 1229 yılındaki Paris Anlaşması'na rağmen, engizisyonun işlediği cinayetlere ve krallık görevlilerinin yardımıyla 1245 yılında hazırlanan Montségur kalesindeki odun yığınlarına rağmen (iki yüz Kathar canlı canlı yakıldı), 1235 yılındaki Narbonne Konsili'ne rağmen ve işkenceyi hakikati elde etmenin resmi yolu olarak kurumlaştıran ve sadece Katharlara sempatilerinden kuşku duyulduğu için insanları aforoz eden IV. Innocentius'un *Ad extirpanda* papalık fermanına (IV. Alexandre tarafından yenilenmiştir) rağmen, Bulgaristan'dan gelen "Şeytan"ın derisi sağlamdı. Katharcılık, Fransa'da ancak XIV. yüzyılda, son Kathar piskoposu 1326 yılında Carcassonne'da canlı canlı yakıldığında gücünü kaybetti. Son İtalyan meslektaşı da beş yıl sonra odun yığınlarında onun peşinden gitti. Ancak Katharcılığın sonu, kendisiyle birlikte taşra kültürünü de sona erdiriyordu. Gaddar bedel, ama sonuncusu değil: Güney Amerika'nın yerli dinleri iki yüzyıldan daha az bir süre sonra aynı yazgıya mahkûm olacaklardı.

Şeytan'ın politik bir kişilik olduğu bir kez daha kanıtlanmıştır. Gerçekten de Katharların savundukları şeyler arasında, uzlaştırıcılık rolü olduğu sanılan konsilde tartışılmayacak hiçbir şey yoktu. Temel düşünceleri olan, Şeytan'ın bu dünyanın prensi olduğu fikri bizzat İsa'nın sözleriyle kanıtlanmıştı. Kilise iktidarlarının kolaylıkla Şeytan'la özdeşleştirdiği Katharların ortaya çıkışları bile yalnızca politik nedenlerle –Bizans ile Bulgaristan arasındaki savaş ve Bizanslıların politik olarak lanetlenmesi– kışkırtılmıştı ve Latince ile Yunancanın kilisenin tek dili olarak dayatılmasıyla güçlendirilmişti; bu konuma II. Vatikan Konsili XX. yüzyılda tekrar gelecektir.

Böyle mutlu bir son, engizisyonu Şeytan'a karşı mücadelesinde sebatlı olmaya teşvik etmekten başka sonuç veremezdi. Ve bu sonuçtan da yoksun kalmadı. Gerçekten de, Kathar tehdidi bunu canlı bir şekil-

de göstermişti: Roma Katolik öğretisinin her türden tartışılması kilisenin dünyevi gücünü ve dayanaklarını, yani Avrupa krallıklarını tehlikeye atıyordu. "Aslan" VIII. Louis, Albililere karşı savaş sürdürmüş, Avignon, Arles ve Tarascon'u ele geçirmiş ve isyan etmiş şehirlerin bağlılığını kabul etmek üzere Languedoc'a gelmiş olan bu kral, üstüne üstlük hapishanelerin bakımı görevini de üstlenmiş olan (ancak bu mali sorumluluğu 1229 yılında Toulouse Konsili'ne yıkmayı deneyecek olan) engizisyonculara para yardımı yapacaktır. Avrupa, yüzyıllar boyunca kısmi bir teokrasiye gömüldü, kilise iktidarları ile krallık iktidarları sıkı sıkıya iç içe girmişlerdi.

Engizisyondan daha fazla yüreklendirmiş olan şey, yukarda belirtildiği gibi işkencelerden elde edilen mali kârdı: Bir suçlu Katharcılığa ve daha sonra büyücülüğe inandığında, ölüme mahkûm edilsin edilmesin mallarına kilise el koyuluyordu. Albililere uygulanan işkenceler böylece bir altın madeni gibi görüldüler. Ancak kimi zaman engizisyoncuların açgözlülüğü öyle çılgınca oluyordu ki ulusal ekonomiyi tehdit ediyordu; İspanya'da, örneğin Mağribilere, Yahudilere, vodulara, Menandrosçulara, oğlancılara, Basileidesçilere, zina yapanlara, Carpocradeçılara, simyacılara, Ademcilere, Tanrı'ya küfredenlere, kadın tavlayanlara ve diğer büyücülere karşı işkenceler dolayısıyla el konulan mallar yerel ekonomileri yıkıma sürükledi: Bir günden diğerine tüm bir aile dilencilik yapmak zorunda kalabiliyordu ve el konulan ticari faaliyet "aforoz nedeniyle" yeniden başlayamıyordu. Bu kötüye kullanmalar öyle bir noktaya geldi ki, Charles Quint'in danışmanları ve *Cortes*'ler isyan ettiler: Engizisyoncuların sabit biçimde ücretlendirilmelerini birçok kez talep ettiler. Ancak bu, "lanetliler"in sırtından arpalık elde etmeyi tercih eden kilisenin işine hiç gelmiyordu.[32] Çünkü Şeytan, verimli bir ticari fondu ve böylece engi-

[32]"Inquisition," *Encyclopaedia Britannica*, 1960.

zisyon mahkemesi tarihin en geniş rüşvet alma operasyonlarından birini sürdürmüş oluyordu.

Her çeşit totalitaristin ve karanlıkçının hâlâ düşünü gördüğü bu "güzel" ortaçağda adaletsizlik süreklilik kazanmıştı. Büyücülükle suçlananların sivil avukatları, kendilerine kalmış olan Roma hukuku ilkelerine dayanarak, dünyevi otoritelerin dosyalara ulaşma hakkının olmasına itiraz ettiklerinde devre dışı bırakıldılar. Teorik olarak İspanya'da, örneğin yüksek mahkeme, yani Suprema, suçlunun, engizisyon mahkemesi üyeleri arasından birini ya da bu mahkemenin tanıdığı birini avukat olarak seçmesine izin veriyordu; gerçekte, suçlunun hiç tercih hakkı yoktu, avukatı mahkeme atıyordu. Suçlunun hiçbir tanık çağırma hakkı da yoktu ve avukatla görüşmesi engizisyoncunun ve bir sekreterin nezaretinde olmak zorundaydı. Ancak, tüm Avrupa'da, engizisyon davalarında, papanın tek başına seçtiği engizisyoncuların gücü keyfiydi ve piskoposlar bile bir şey yapamazdı.[33] Tarihte ilk kez, papalar bile işkenceye ve adaletsiz infaza izin verdiğinden engizisyoncular her şeyi yapabilirdi. Hitler ve Stalin yargılamalarını lanetleyen günümüz söylemleri engizisyonun bunun mükemmel bir örneğini verdiğini unutmaktadırlar. Ne Gestapo, ne Gepeu-NKVD-KGB yeni bir şey icat etmiş değillerdir.

Engzisyoncuların sıklıkla öldürülmüş olmasına şaşırmamalı.

Bu arada, skolastikler Şeytan ve cinler hakkında birbirleriyle yarışırcasına tartışıyor, tahminlerde bulunuyor, varsayımlar ileri sürüyor ve spekülasyonlarda bulunuyorlardı. Yves de Chartres cinlerin kuşlardan çok daha hızlı olduklarını ileri sürüyordu ve Hildebert du Mans *Tractatus theologicus*'unda, Chartreux mezhebinin kurucusu Aziz Bruno'nun öğrettiği gibi, Şeytan'ın gökyüzünde ya da yeryüzünde de-

[33] "Skolastiklere ve Sonradan Gelen Teologlara Göre İblis," *Dictionnaire de théologie catholique*, A. Vacant ve E. Mangenot yönetiminde başlandı ve E. Ammann yönetiminde devam edildi, Letouzey & Ané, 1924.

gil, havada olduğunu[34] doğruluyordu! Tuhaf bir düşünce, çünkü Kötülüğü o zaman bilinen dört unsur olan su, hava, toprak ve ateşten birine dahil ediyordu; ama tek tuhaf düşünce bu değildir. Örneğin Autunlu Honore *Liber duodecim quaestionibus*'ta Şeytan'ın peşinden gitmiş meleklerin sayısına ilişkin şaşırtıcı bir değerlendirmede bulunur. Meleklerin yarısı mı? Üçte biri mi? Onda biri mi? Yalnızca dokuz melek sınıfı kabul ettiğinden her sınıftan yalnızca birkaçının düşmüş olduğu sonucu çıkarır.[35] "Kötü meleklerin düşüşünden önce, meleklerin sayısı tam değildi," değerlendirmesini yapan Aziz Anselmus bu fikri yeniden ele alacaktır. Henüz mevcut olmayan istatistikten görünüşte habersiz olan Autunlu Honore yeryüzündeki demografik dağılım sorusunu sormuyordu: Gerçekten de, yeryüzü nüfusu geometrik olarak arttığından, eğer her zaman aynı sayıda cin varsa, bunların daha çok işi olur ve dolayısıyla insanlar daha az kışkırtılır... Tabii, cinlerin kendi aralarında çiftleşme yetenekleri yoksa! Ama bu durumda, doğum oranı neydi?

Deutz rahibi Rupert ilginç bir fikir öne sürdü: Tanrı, başka meleklere örnek olsun diye Şeytan'a pişman olması için zaman vermişti, ama Şeytan bunu dikkate almamıştı. Rupert, Şeytan'ın, "cehenneme değil, aşağı gökyüzü olan havaya" düşmüş olduğu şeklindeki tuhaf düşünceyi yeniden ele aldı.[36] Abaelardus daha cesur davrandı: Merhameti Şeytan'a atfetti, ki bu en azından şaşırtıcıydı ve "1141 yılında mahkûm edilen yazılarından onaltıncısında iblisin doğrudan müdahalesini yadsıyordu ve işlevini doğa güçlerinin, elementlerin ve bitkilerin kullanımıyla sınırlıyordu."[37] Lahanalardaki ve bitki özlerindeki Şeytan fikrinin sansürcüleri rahatsız ettiği anlaşılmaktadır.

---

[34] A.g.e.
[35] A.g.e.
[36] A.g.e.
[37] A.g.e.

Kendisinden önce gelenlerin yargısını yeniden ele alan Pierre de Poitiers, Şeytan'ın Son Yargı'nın ardından cehenneme gideceğini, şimdilik havada olduğunu yeniden söyleyecektir. Konu hakkındaki düşünceleri çeşitlendiren Paris piskoposu Auvergneli Guillaume, cinlerin, sözün kısası, aptal olduklarını ("cinlerin başının kendini beğenmişliğini, zekânın bulanıklığıyla açıklamaktadır"[38]), çok acı çektiklerini ve kendi aralarında sürekli dalaştıklarını söyler. Aziz Bonaventura, Lucifer'in düşüşünü güzelliğinin farkına varmasıyla açıklar. Bu düşünce, önceki bütün tanımları yalanlamaktadır; onlara göre Lucifer çirkin, kıllı, boynuzlu ve pis kokulu bir hayvandı.

Ünlü Dominiken Magnus Albertus'a göre, cinler havada uçmaktadırlar ve insanları baştan çıkaran erkek ve dişi şeytanlar bir gerçekliktir. Öğrencisi'lu Thomas Aquinas'ın görüşü de, *Somme theologique*'de böyleydi: Cinler Cehennem'de oturuyor olabilirler, ancak Son Yargı Günü'ne kadar, kimi zaman erkek kimi zaman da dişi şeytan biçiminde havada gezineceklerdir. Onların kendini göstereceklerini anlamak mı gerekir? Ancak, erkek ve dişi şeytanlar noktasında Thomas Aquinas birçok skolastikten ve teologtan farkıydı: Erkek ve dişi şeytanlar üreyemezlerdi. Genel olarak cinler hakkında kişisel bir bakış açısı öğretiyordu ve Abaelardus'un cinlere gösterdiği merhamete düş-

[38] Şeytan dogması yoktur, ama Konsil çözümlerinden çıkarılan ve hepsi de sapkın doktrinlerin çürütülmesinden oluşan ya da Origenes ve Origenesçilerden itibaren –ruhgöçü ya da reenkarnasyon teorisi de dahil; tıpkı Tanrı'nın müstakbel krallığında Şeytan'ın ve kötü ruhların nihai kurtuluşu gibi– sapkınlıktan çıkarılabilecek noktalar vardır. Şeytan'ın mevcut haliyle, yani kötü olarak yaratıldığını savunan –bu fikir Kötülüğü Tanrı'nın yarattığı anlamına gelir– Manici ve Priscillianci denen doktrinler de mahkûm edilmiştir. IV. Latran Konsili Albi versiyonundaki Manici doktrinlerin dönüşünü de mahkûm etmiştir. 1869'da toplanan Vatikan konsili Şeytan ve cinlerin tinselliği üzerine hiçbir fikir getirmediği gibi, düşüşlerinin tarihi hakkında da hiçbir şey ileri sürmemiştir. Önceki yüzyılların iğrenç aşırılıklarından sonra çağdaş kilise Athanasious'un öğretisine geri dönmüş gibidir; bu öğretiye göre önemli olan şey, insanın Şeytan'la değil, Tanrı'yla ilişkisidir.

mese de pek uzak değildi: Birçok cin yapabileceği her kötülüğü yapmıyordu; ama, kötülük içinde piştiklerinden hiçbir iyilik de yapmıyorlardı. Öncekiler gibi, Thomas Aquinas da kurgularını, tehlikeli olsa bile en ince ayrıntılarına kadar sürdürüyordu: Dişi bir cin bir erkeğin spermini aldığından bir şey doğuracaksa eğer bu bir dev olacaktır. Ayrıca Thomas Aquinas, Şeytan'ı ve cinleri tinsel varlıklar olarak temsil etme eğilimindeydi, ancak bu kişisel bir bakış açısıydı, çünkü ondan sonra kardinal Cajetanus fazla başarı gösteremese de, cinlerin cismani varlıklar olduklarını söyledi.

Aslında ve ilk yüzyıllardan beri, Şeytan ve cinler üzerine bütünlüklü bir doktrin oluşturmak olanaksızdı. Şeytan'ı Gökten düşürmüş olan günahın, arzunun, tensel isteklerin ya da kibrin doğası bilinmiyordu; dış görünüşünün güzel mi çirkin mi olduğu bilinmiyordu; Şeytan'ın düştüğü Yaratılış anının güneşin ve insanların yaratılışından önce mi sonra mı olduğu bilinmiyordu; Şeytan tamamen tinsel miydi yoksa incelikli bir şekilde maddi, hatta tamamen cismani miydi bilinmiyordu. Nerede oturduğu bilinmiyordu; özünde kötü mü yoksa merhametli mi olduğu bilinmiyordu; –bazılarının dediği gibi– son derece zeki biri mi, vasat bir zekâda ya da aptal mı olduğu bilinmiyordu; kıyamet gününde tanrısal bağışlanmaya uğramaya layık olup olmadığı bilinmiyordu. Temel bir sorun olan bu son nokta çok tartışılmıştır. Aziz Jerome gibi kimileri Şeytan ve cinlerin ıslah edilebilir olduğunu ileri sürerken, Autunlu Honore gibi diğerleri onların bağışlanamaz olduğunu düşünüyorlardı. Kurtuluşları ancak Kelam'ın kavranılmaz ölümüyle olabilirdi. Şeytan'ın boyun eğdiği Kötülük'ün önceden varlığı sorunu ise çözümsüzlüğünü koruyordu.

İmgelemin ve ince fikirlerin bu bolluğu günümüzde bize şaşırtıcı gelebilir; ama o dönemin takıntısı dindi ve ortalıkta yığınla tarikat müridi vardı. Yalnızca Katharlar yoktu; kadınlarıyla birlikte çıplak yaşayan Ademcilerden, Tanrı erdeminin cisimleşmesi olan ilk pey-

gamber Melkisedek'in göklere çıkardığı Melkisedekçilere ve ondördüncü Ay'da Paskalya'yı kutlamak gerektiğini ileri süren Tessaradeskaditlere kadar sayısız türden takipçileri de vardı. Kilise adamları elbette bunlara bir şey borçlu değillerdi.

Şeytan üzerine düşüncelerin tek bağlantı noktaları, Roma kilisesinin savaş halinde olduğu sapkınlıklar ve bölünmelerden sağlanmıştı. Böylece, bütün bilginler Isa'nın Cisimleşmesi ve günahkârların Kurtuluşu ile çatışan iki temel düşünceyi reddettiler: Maddi dünya Şeytan'ın tekelinde değildi ve onu İsa yaratmamıştı. Ama paradoksal olarak, kilise Şeytan üzerinde konumunu belirlemek üzere asla müdahale etmedi; sorumluluğu din bilginlerine bıraktı.[39]

Akılcılaştırıcı yapılarına rağmen bu zihinsel kuruntular Dogonlarınkinden, Yoruba ya da Inuitlerinkinden farklı değildi: Mantıksal saçmalıklar yapıyorlardı, çünkü hiçbir papaz ya da teolog erkek ya da dişi bir şeytan görmemişti. Bunlar da etnolojiden derlenen her şey kadar şiirseldi. Şaşırtıcı doğaları mantıksızlıklarından değil, sonuçla-

[39] Gerçekten de bu şeytan çılgınlığı esas olarak Roma kilisesine bağlı ülkelerin durumudur. Dogmaları olmayan ancak sadece ilkeler dayatan Doğu kiliseleri, başlangıçtan itibaren Şeytan karşısında çok daha sakınımlı bir tutum benimsemişlerdir. IV. yüzyıl yazarı olan İskenderiyeli Kör Didymus'un düşünceleri tekrar benimsenmiştir. Bu fikre göre, "kötü olan şey arzu değil, belli bir arzudur" (*Fragmenta in proverbia*, 11; 7). Ortodoksluğa göre çöller, Luka'nın öğretisine bağlı olarak (11; 24 ve 7; 23) cinlerin özel alanları olmasına rağmen, keşişlerin prestiji topluluk halinde yaşayan rahiplerinkinden her zaman daha fazlaydı, çünkü "çilecilik atleti" olan keşişler, "dayanılmaz bir koku" çıkardıklarına emin oldukları Şeytan'la ve cinlerle daha sık olarak boy ölçüşürler. Doğu monarşisinin Batı kadar düşünceye dayalı mistisizme bulaşmadığını belirtmek gerekir, çünkü "Doğu mistiği, sanrılar görmeye karşıdır ve her türlü düşünceye dalmanın hayali bir şey olduğunu ... iblisin tuzağı olduğunu ileri sürer," zihinsel olan şey, "tanrısallığı figürler ve biçimler içinde sınırlandırma" yanılsaması içinde bozulur (Paul Evdokimov, *L'orthodoxie*, Delachaux & Niestle, Neuchâtel, 1955). Fransa'daki ortodoks Yunan kilisesinden metropolit Meletios'un onayladığı *Ortodoks Bir Grup Hıristiyanın Hazırladığı Aileler için Din Kitabı* (Cerf, 1979) her iki Ahit'te görülen kavramlardan pek farklı değildir ve yeni bir yorum getirmezler

rından kaynaklanmaktadır.

Gerçekten de, yüzyıllar boyunca, Batı düşüncesi[40] Kötülüğün yayılmasından değil, şeytansı batılınançların yaydığı kanlı dumanlardan dolayı pis kokuyordu. Ortaçağda engizisyonun yol açtığı şeytan takıntısı, patoloji ve zekâ geriliğinin işitilmemiş doruğuna erişti. Büyücüler envanterini hazırlayan *Le Cabinet du Roy de France*, 72 cin prensinin ve onlara bağlı 7.405.920 cinin varlığını saptamıştır: 6 tane cin tümeni vardı; bunların her biri 666 bölükten oluşan 66 birlik içeriyordu; bir bölükte 6.666 cin vardı, yani toplam olarak 1.758.064.176 cin.[41] Demek ki çok sayıda düşmüş melek varmış! Günümüzde bile Amerikan polisi Şeytan'dan gerçek bir varlık olarak söz etmeye devam etmektedir!

Ortaçağdan itibaren, Şeytan üzerine tüm zırvalara inanıldı ve bu zırvalıklar ne kadar çılgıncaysa o kadar çok dinleyici buldular. Böylelikle bir büyücünün bir balta sapından süt sağabileceğine, büyücülerin İsa gibi su üzerinde yürüyebildiklerine, görünmez olabildiklerine, gizlice evlere girebildiklerine inanıldı; bunları yaparken şu şeytansı duayı okuyorlardı:

"Athal, Bathel, Nothe, Jhoram, Asey, Cleyungit, Gabellin, Semeney, Mencheno, Bal, Labenenten, Nero, Meclap, Helateroy, Palcin, Timgimiel, Plegas, Peneme, Fruora, Hean, Ha, Arama, Avira, Ayla, Seye, Peremies, Seney, Levesso, Huay, Baruchalu, Acuth, Tural, Buchard, Caratim, per misericordiam abibit ego mortale perficiat qua hoc opus invisibiliter ire possim."[42]

Her yerde büyücüler vardı; özellikle çirkin kadınlar büyücüydü. Entrikaları, Şeytan başkanlığında yaptıkları toplantılar ve elbette sefa-

[40] Grillot de Givry, *Witchcraft, Magic & Alchemy*, Dover Publications, Inc. New York, 1971.

[41] A.g.e.

[42] *Marteau des sorcières*, a.g.e.

hat âlemleri –çünkü zevk alarak sevişmek kuşkusuz Kötülüğün mümkün olduğunu gösteriyordu– tanımlanıyordu. Dönemin en karanlık düşünürlerinden ve her ikisi de Dominiken olan, İnstitoris[43] denen Henry Kraemer ve Jacques Sprenger bu konuda dönemin çok satan kitabını yayınladılar (1486'dan 1669 yılına kadar Strasburg, Spire, Nuremberg, Cologne, Paris, Lyon, Venedik, Frankfurt, Friburg-um-Brisgau'da otuz dört baskı yaptı ve kitap hâlâ dolaşımdadır!), ünlü *Malleus Maleficorum* ya da *Büyücülerin Çekici*. Bu, kuşkusuz engizsyoncuların ilk elkitabı değildi, çünkü daha önce gördüğümüz gibi Eymericus bir tane yazmıştı. Ancak örneklerinin bolluğu ve anlamsızlığa uygulanmış olan görünürdeki sağduyusu nedeniyle bu, en yaygını olmuştur. Bu kitaptan öğreniyoruz ki, "cin bedeni ele geçirebilir, ama ruhu değil," çünkü cinin meleksi özü insan özüne karışamaz[44] vs.

Şaşırtıcı çelişki: Baştan çıkarıcıların prensi her zaman korkunç olarak betimlenmiştir; erkek ve özellikle dişi hizmetkârları itici çirkinliktedir. Daniel Defoe, bu konuyla alay etmektedir: "... Belki de büyücüler, Efendileri'nin korkunç yüzünden korkmamak için son derece çirkin olmak ihtiyacı içindedirler... Ünlü İngiliz büyücü ve kadın peygamberimiz Shipton Ana'nın görünümü hayal edilebilecek en çirkin yüz değilse eğer, portresinde kendi dezavantajına iyi resmedilmiştir.."[45]

Cin takıntısı, Batı zihniyetini kuşkusuz en zehirli biçimde karanlı-

---

[43] İkisinden birincisi, karanlık bir nezaketsizlik nedeniyle meslek yaşamına son vermiş olmalıdır: Dul bir kadından para ve mücevher "ödünç alınış" olduğundan 1482 yılında engizisyonun genel başkanı ona ödemesini buyurdu. Ustaca bir şaşırtmayla İnstitoris, Basel Konsili'nin yeniden toplanmasını isteyen bir başka Dominiken ile tartışmaya girmiş olan Papa IV. Sixtus'un savunmasına koşar. Engizisyoncu bu şekilde aklandı (Amand Danet, *Marteau des sorcières*'in "Giriş"i, Plon, 1973.)

[44] Defoe, *Histoire du Diable*, a.g.e., c. II.

[45] Grillot de Givry, *Witchraft, Magic & Alchemy*, a.g.e.

ğa boğuşturur ve ressamların, müzisyenlerin, yazarların bu ortamda ayakta kalmak için akıllarını yeterince başlarında tutabilmiş olmaları bir mucizedir. Ancak daha kötüsü, Albililerin katledilmesinden çok sonra dünyayı kana boyamış olmasıdır.

İşte binlerce örnek arasından bazıları. 1582 yılında Coulommiers'de, Abel de La Rue idam edildi, çünkü Spanyel köpeği kılığına girmiş Şeytan'la anlaşma yapmış ve komşularını güçsüz düşürmüştü. 1591 yılında Leonarde Chastenet, seksen yaşında canlı canlı yakıldı, çünkü büyü yapmış, şeytanın toplantılarına katılmış ve onunla çiftleşmişti. Dahası 1611 yılında, Magdaleine de Mandols adlı bir rahibeyi büyülemekle suçlanan rahip Gaufridy, bir şeytan toplantısına katıldığını "itiraf etti" ve ceza olarak canlı canlı yakıldı. İtalya'da, bir başka rahip Benedetto Benda da seksen yaşında canlı canlı yakıldı, çünkü evinde Hermeline adlı dişi bir cini barındırdığını ve onu kendisiyle birlikte her yere götürdüğünü itiraf etmişti. Hermeline kuşkusuz dişi bir şeytandı, çünkü Bizans'tan beri herkes bilmekteydi ki meleklerin cinsiyetleri yoktu. Çocukları yakmaktan da geri kalınmadı; onbir yaşında ölüme mahkûm edilen Catherine Naguille bunun örneğidir.[46]

19 Ağustos 1692 yılında Massachusetts'te, Martha Carrier adlı bir kadının asıldığı iç karartıcı "Salem büyücüleri" olayı bilinmektedir. Kadının büyücü olduğuna dair "kanıt," Phoebe Chandler adlı komşusunun, Martha Carrier'le kavgasından sonra hayvanlarının "garip bir hastalık"tan acı çektiklerini söylemesi oldu. Martha Carrier kendi öz kızı tarafından da suçlandı; kız mahkemede annesinin bir kara kedi olduğunu ileri sürdü! Martha Carrier Şeytan takıntısının neden olduğu canice işkence vakalarından biridir: Gerçekten de Haziran-Eylül 1692 yılları arasında ondört kadın ve beş erkek Salem'de büyücü oldukları gerekçesiyle asıldılar, biri de öldürülünceye kadar işkence

[46] Villeneuve, *Dictionnaire du Diable*, a.g.e.

gördü. 1669 yılında, İsveç'teki Mora'da seksenbeş kişi canlı canlı yakıldı, çünkü üç yüz çocuğu "baştan çıkarmışlar" ve şeytan ayini yaptıkları söylenen Blokula Dağı'na çıkarmışlardır. IX. Charles'ın bir soruşturma komisyonunun topladığı "tanıklıklar"ın hukuksal değeri üzerinde kuşku duyulabilir: Birçok "büyücü," "cinlere çocuk sunduklarını, cin eşliğinde çiftleştiklerini, her tür büyü yaptıklarını ve son yargı günü kendilerini korumak üzere taştan bir ev inşa etmeyi denediklerini ..." itiraf ettiler. "Ardından, onbeş yeniyetme yakıldı ..."[47]

İşkencecilerin sözümona Tanrı aşkı kısa sürede kendini ele verecektir, çünkü bu canice şeytanlık olaylarında Şeytan'ın ele geçirdikleri kilise engizisyoncularından başkaları değildir. Gerçekten de böyleydi; sadece sapkınlara değil, Katolik olmayan dünyanın geri kalanına ve özellikle Yahudilere karşı kinleri vardı. Daha XII. yüzyılda Oxford başdiyakosu Walter Map, Katharların Şeytan'ı nasıl çağırdıklarını anlatıyordu, çünkü Katoliklere göre onların Şeytan çağırdıkları kesindi.

"Gecenin ilk nöbetine doğru... her aile kendi sinagogunda sessizce bekler; o sırada, ortalarından sarkan bir sicimden şaşırtıcı boyutlarda bir kara kedi iner. Onu görünce ışıkları yakarlar ve ilahileri belirgin bir biçimde değil, dişleri kenetli olarak sessizce mırıldanırlar ve efendilerini gördükleri yere yaklaşırlar, ona dokunmaya çalışırlar, onu bulduklarında kucaklarlar."[48]

İşte işin iç yüzü: Katharlar Yahudiydiler, çünkü sinagoglarda toplanıyorlardı (tersi de doğrudur). İncelikli yön değiştirme. Lekeleme genellikle bir dedikoduyla başlıyordu: 1480 yılında, Avila yakınındaki köy olan Guardia'da "Yahudiler üç ya da dört yaşlarında bir çocuğu kaçırmışlar, onu tokatlayarak, kırbaçlayarak ve dikenlerden yapılma

---

[47] Walter Map, *De Nugis Curialium*, 1181-1192, aktaran Richards *Sex, Dissidence and Damnation*, a.g.e.

[48] Richard Lebeau, "1492: Hoşgörüsüzlüğün Altın Çağı," *Impact-médecin*, 10 Nisan 1992.

bir taç takarak çarmıha gerilmiş İsa'ya benzetmişlerdir."[49] Daha sonra, kalbini çıkararak kurban etmişlerdir. Engizisyon yeni bir alan bulmuştur: Yahudilerin faaliyetleri. 1485'ten 1501'e kadar Toledo'da ikiyüz elli Yahudi yakıldı; 1490'a kadar, Amerika'nın keşfinden iki yıl önce, iki bini yakıldı ve onbeş bini din değiştirmeye zorlandı.[50] Yahudiler, eşcinseller, Katharlar Şeytan'ın hizmetinde olan büyücülerdi!

Engizisyon davaları sırasında elde edilmiş tüm itiraflar şaşırtabilir. Bazıları –kilise kullanımına izin verdiğinden– kesin olarak işkenceyle elde edilmiştir. Günümüzde, bizim mütevazı polis karakollarımızda engizisyoncuların eskiden kullandıkları işkence araçlarıyla – metal tıkaç, su işkencesi, ayaklık[51] ve başka canavarlıklar– elde edilenden çok daha fazlası elde edilir. Yine de başka itiraflar kendiliğinden gibidir. İşe yarıyorlar mıydı? Şeytanla çiftleşmiş insanlar var mıydı? Bu yüzyılın başına kadar bazı Katolik otoriteler "şeytansı"ların, yani cinlilerin tartışılmaz bir gerçek olduğuna inanıyorlardı[52] ve zımnen, onların itiraflarından hiç kuşku duymuyorlardı. Oysa kilise-

---

[49] Brigitte Leroy, Pau Üniversitesi'nde profesör, aktaran Lebeau.

[50] A.g.e

[51] Metal tıkaç, armut şeklinde metalden bir aletti. Zorla ağza sokuluyordu; genellikle dişler kırılıyordu. Bir vida aracılığıyla aletin kenarları açılıyordu. Böylece çene kemikleri, konuşmaya hazır olduğunu başıyla ya da elleriyle işaret edinceye kadar ayrılıyordu. Su işkencesinde zanlı sımsıkı bağlanır ve bir huni yardımıyla sindirim borusuna zorla su dökülür. Ayaklığa gelince, bu, zanlının kol ve bacaklarından birinin kapatıldığı bir mengeneydi ve kan damarları çatlayıncaya kadar sıkıştırılıyordu; ancak kemikler de kırılıyordu. Bu inceliklerin engizisyonun "merhametli" emirleriyle saptanmıştı: Zanlıya işkence edilebilirdi, ancak ölüme yol açmamalıydı.

[52] 1924 yılında yazılan *Dictionnaire de théologie catholique*, a.g.e. şöyle belirtir: "Günümüzde, tıp biliminin ve bağlı bilimlerin ilerlemesi adına ruhlarına cin girmiş insanların varlığı reddedilmeye çalışılmaktadır. Bu insanların tuhaf durumları özel anormal etkilerle, özel olarak sinir hastalıklarıyla görülmek istenmiştir... Cisimsel organları ve bir insan varlığının tinsel yeteneklerini elde etmek için Tanrı'nın cine verdiği izin kimi zaman, cin çarpmışların işledikleri bazı ciddi günahların, özellikle tensel günahların cezalandırılmasıdır."

nin açıklamaları, kişisel olduğu kadar kolektif de olan bir tavsiye niteliğindeki doğrulanmış psikolojik bir olguyu pek dikkate alıyor gözükmüyordu. Tüm tarih boyunca ve yakın dönemde, otomobil ve televizyon çağında Fransa'da bu durum görüldü: Kolektif histeri durumları, şeytansı tehlike ve işkence fantazmlarıyla birlikte güpegündüz, en ufak bir şeytansı belirti olmadan, dinsel teşvik olmadan, Orléans ya da Calais gibi şehirlerde meydana gelebilir.[53] Gerçek ya da hayali bir tehlike karşısında, bir gerilim döneminde, insanlar varolmayan bir hastalığa tutulduklarına inanabilirler ya da defalarca önerilmiş korkunç bir edimi gerçekleştirdiklerine inanabilirler; özellikle herhangi bir nedenle bir suçluluk duygusu taşıyorlarsa...

Bu tür psikozlar için genellikle bir çıkış noktası vardır. "Salem büyücüleri" olayında, trajediden üç yüzyıl sonra yapılan tarihsel bir araştırma açıklayıcı birçok durumu gün ışığına çıkarmıştır. 1691-1692 kışı boyunca, Salem'de, birçok genç kız rahip Parris'in mutfağında sık sık bir araya geliyorlardı. Orada, Antiller'den gelen bir kölenin, Tituba'nın anlattığı Vodu hikâyeleri dinliyorlardı; bu bile kendi gözlerinde bir suçtu. Geleceği görmeye çalışıyorlardı, örneğin kocalarının kim olacağını öğrenmek için soğuk suya fırlatılan bir yumurtanın beyazının aldığı biçimi inceliyorlardı. Ailevi ve dinsel emirlere bu tür karşı çıkmaların ardından bu kızlarda aşırı bir sinir

[53] Yetmişli yıllarda ortalığı kırıp geçiren "Orléans dedikodusu" denen ünlü olayda, şehirdeki Yahudi bir çizmecinin kadın müşterilerine en baştan çıkarıcı çizmeleri denettiği ileri sürülmektedir. Bu çizmelerin tabanında güçlü bir uyku ilacına bulanmış sivri bir uç varmış. Böylece uyuyan kadın müşteri beyaz kadın ticareti yapılan bir merkeze götürülüyormuş. Gaston Leroux'ya yakışır bu Rocambolvari uydurmacada en ufak bir gerçeklik izi bulunmamıştır. Ekim 1992'de güçlü bir biçimde ortaya çıkan "Calais dedikodusu"nun konusu, bir, ardından da iki genç çocuğun canice katıllarının deşilmesidir. Polis seferber olmuş ve söz konusu lisede alışılmamış önlemler almak zorunda kalmıştır. Herkesi ayağa kaldıran bu yutturmacada da hakikat izine rastlanmamıştır.

gerginliği oluyor, bazıları sinir krizleri geçiriyor, hatta kasılıp kalıyordu. Bu durum, dört ayak üstünde yürüyerek havlayan kız gibi, kimi zaman deli saçmalığına dönüşüyordu. Aileler bu durumdan korkuyordu. "Cin çarpmış" olan kızlara onları kimin çarptığı sorulduğunda üç isim veriyorlardı: Başta, Antilli Tituba'nın ismi, Sarah Good adlı küfür edip duran dilenci bir kadının ismi ve ikinci kocasıyla düğünden önce birlikte yaşamak gibi affedilmez bir günah işlemiş olan bir kadının ismi. Üç bahtsız kadın hapsedildi, şeytanın ruhlarını ele geçirmiş olduğu ileri sürüldü ve cehennem makinesi çalıştırıldı.[54]

Kilise ve engizisyon Şeytan'ın varlığını ve bütün inananlar için kilisenin buyruklarına kesin olarak uyma gerekliliğini kanıtlamak için bu histeri belirtilerini sömürdü. Engizisyonun sonundan çok sonra da böyle oldu.

Fransa'da 1789 Devrimi'yle büyük ölçüde hırpalanan engizisyon Avrupa'nın geri kalanında yıllarca varlığını sürdürdü. Fakat nihai darbe, 1808 yılında Madrid'e girdikten sonra engizisyonu feshetme kararı alan Joseph Bonaparte tarafından indirildi. 1813 yılında *Cortes*'ler engizisyonun İspanyol Anayasası'yla bağdaşmadığını ilan eden olağanüstü bir meclis topladılar. Roma bunu derhal protesto etti ve 1814 yılında sürgünden dönen VII. Ferdinand'a engizisyonu yeniden kurdurttu. Ancak, haklı olarak mülklerinden yoksun bırakılmış olan İspanyol engizisyonu –insanları canlı canlı yakmaya en eğilimlisi olduğundan en korkunç engizisyonlardan biri olanı– çok zayıf düşmüştü. Papa 1816 yılında, entelektüel seçkinlerin ve eğitimli burjuvaların mahkûm ettiği en sevdiği aygıtı kaybetmemek için işkenceyi kaldırdı; ancak çok geçti. İspanya'da 1820 liberal devriminin ardından engizisyon yeniden ortadan kaldırıldı, sonra Fransız askeri seferi sırasında (Bourbonlar engizisyonun her zaman ateşli savunucularıydı)

[54] Laura Shapiro, "The Lesson of Salem," *Newsweek*, 7 Eylül 1992.

Angouleme Dükü yeniden uygulamaya koydu ve nihayet 1820 yılında Kraliçe Christine tarafından kesin olarak ortadan kaldırıldı. En ünlü engizisyon başının adı Tomas de Torquemada'ydı (1420-1498); tarihin en kötü yürekli katillerinden biri; modern Heydrich ve Himmler'lerin öncüsü olan Torquemada'nın adı haksızlığın eşanlamlısı olacaktır. O, aynı zamanda ülkenin de bir düşmanıydı, çünkü, onun sultaşı nedeniyle tüm halk kaçmıştı. Engizisyon tamamen gözden düşmüştü.

Alçaklığın tarihinin en karanlık bölümlerinden biri kapanıyordu. Ancak Şeytan yine de yenilmemişti.

17.
İSLAM
VE
DEVLET GÖREVLİSİ ŞEYTAN

Günümüzde İslam ve çeşitliliğine dair – İslam öncesi Arabistan'a dair – Muhammed'e yönelik cin çarpmışlık suçlamalarına dair – Peygamberin Kuran'da Şeytan'dan yaptığı alıntılara dair – Müslüman olmayan herkese yönelik iblislik suçlamasına dair – "İslam" anlamına gelen "teslimiyet" sözcüğüne ve "bireyselliğin" savunusu olarak iblisliğe dair – Eski Ahit'in İslam üzerindeki etkilerine dair – İslamın politik özelliklerine, ağır başlı etiğine, dayanışma ve cömertlik övgüsüne dair – Muhammed'in projesinde kesin ve basit bir etiğin gerekliliğine dair – İslam ümmetinin doğumundan sonra devletler yaratan İslamın politik rolü ve peygamberin federasyon kurucu dehasına dair.

Bütün ansiklopediler İslamın Arabistan'da, yani Arap Yarımadası'nda doğduğunu yazar. Coğrafya dikkate alınırsa bu doğrudur, tarih dikkate alınırsa belirsizdir. Çünkü tarihsel olarak Arabistan, özellikle VII. yüzyılda İslamın doğuşu sırasında, hem kültürler açısından hem de dinler açısından homojen bir varlık olmaktan uzak olduğu gibi daha önceki yüzyıllarda da hiç değildi. İslam, kendinden önceki dünyalardan etkilenmekten geri kalmamıştır. Hâlâ da etkilenmektedir.

Ben, o dönemde tek İslami üniversiteye sahip olan Müslüman bir ülkede, Mısır'da doğdum ve gençliğimi geçirdim. Bu üniversite, El Ezher Üniversitesi'ydi. Arapça bildiğimden, ileri geri sallanarak caminin uzayıp giden kırmızı halıları üzerinde bağdaş kurmuş öğrencilere Kuran öğreten şeyhleri dinledim. İslamın iki temel kolu olan *Sünni* –Yol– ile *Şii* –Ali'nin mezhebi– arasındaki farkı bana hemen öğrettiler. Müslümanlarla sık sık görüşmelerim, Kuran'ı yorumlayan dört sünni okulunu –Hanefi, Maliki, Şafi, Hanbeli– anlamam için bana temel bilgileri sağladı. Sonra, yolculuklar ve okumalar beni İslamın iki büyük akımının çeşitli dallarına yöneltti. "Assassin" [Fransızcada "katil"] sözcüğünü bize miras bıraktıktan sonra günümüzde kaybolmuş olan renkli "haşhaşenler" ya da haşhaş içicileri, Dürziler, İsmaililer, Oniki İmamcılar ya da Etnaşariyyeler, Zeydiler, Karmatiler, Fatimiler; bunların hepsi Şiilikten türemiştir. Dahası, her inananın halife seçilebileceğini savunan "hariciler;" insan edimlerini yargılamayı Tanrı'nın ayrıcalığı olarak gören Mürciler; insanın özgürlüğüne vurgu yapan ve Tanrı'ya herhangi bir özellik atfetmeyi reddeden, neredeyse yok olmuş olan Kadiriyyeciler, Mutezileler; kutsal bir savaşta

ya da cihatta ölmenin cennete gitmenin garantisi olduğuna inanan "Vahabiler," İrfaniye mistikleri olan sufileri, ünlü dönen dervişleri de bağırlarında taşıyan Celaleddin Rumi'nin, yani Mevlana'nın öğrencisi olan Bektaşiler; Filistin'de Carmel Dağı'nda gömülü olan Bahaullah'ın öğrencileri Behailer ya da Bahailer, ki bunların temsilcilerine Yeni Zelanda'da, Auckland'da bile rastladım; Srinagar'daki İsa'nın mezarının bekçileri olan, Pencaplı Ahmediyeler...

Cuma namazına çağıran *müezzin*'lerin çağrılarını yıllarca işittim. Günümüzde hoparlörlerden yayılan bu dinsel ezgileri işiten uzman Müslümanlar müezzinin yeteneğini cümlelerinin eksiksiz dokusundan, gazel yeteneğinden, sesinin katışıksızlığından, uzun bir alıştırmanın meyvesi olan diksiyon düzgünlüğünden ölçüyorlardı. Bu müezzinlere, belli bir heyecanla, Java'daki ilk cuma günüm sırasında, korkunç bir volkan olan Krakatoa volkanının kalıntılarını ziyaret etmek için güney sahilindeki bir plajın üstünden şafak vaktinde uçarken rastladım; tıpkı İstanbul'da ve Beyrut'ta olduğu gibi. Vurgu her yerde aynıydı. Ama insanların davranışları farklıydı. Dinler yolculuk eder; kültürler, her zaman değil.

Geleneğe göre, Peygamber İslamın yetmişüç mezhep kapsadığını ve sonunda sadece bir tane kalacağını ileri sürmüştür. Yalnızca benim bildiklerim bile beni şaşırtmaya yeter; kimi zaman, İslam üzerine bazı Batılı söylevler karşısında sinirlenir ya da bıkkınlık gösteririm. Yekpare bir bütün olarak sunulan İslam, yaşanış biçimiyle, Cezayir'den Kuala Lumpur'a, Tahran'dan Akra'ya kadar sonsuz değişiklik gösterir. Değişmeyen tek şey İslam karşısındaki cahilliktir.

Dünyanın geri kalanının, Avrupa, Hint ve Çin'in tarihi yüzyıllardan beri bilinmekteyken, Arabistan'ın tarihi, petrol araştırmalarına paralel olarak otuzlu yıllarda girişilen arkeolojik kazı kampanyaları vesilesiyle –örneğin bir Wendell Philips– belli bir netlikle ortaya çıkmaya başlamıştır. Suriye çölü Hama'dan başlayan ve Kızıldeniz ile

Basra Körfezi arasında ilerleyip Hint Okyanusu'na kadar uzanan bu küçük kıtanın, Dahna, "Issız Bölge" adına fazlasıyla layık olan Rubül-Hali geniş alanları ya da Necd'in büyük bölümleri hâlâ yeterince bilinmemektedir. 1992 yılında arkeologlar Umman'da efsanevi bir kent olan ve buhur ticaretinin büyük merkezlerinden biri olan Ubar'ın kalıntılarını bulmuşlardır.

Mısırlılar, Romalılar, Yunanlılar, Etiyopyalılar, Fenikeliler, Yahudiler buradan geçmişler ve her biri kendi izlerini bırakarak kimi zaman oraya nüfuz etmişlerdir. Asyalılar da gelmişlerdir, çünkü Akdeniz dünyasıyla Asya, ardından da Yarımada ile Asya arasındaki mücevher, mercan, inci, baharat, ıtırlı bitki, ipek, cam eşya, hayvan ticareti nedeniyle, en azından İÖ birinci bin yıldan bu yana bu bölgede yollar yapılmıştı. İkinci bin yılın başından beri bu ticaretlerin tanığı olan Mezopotamya kralları deniz yoluyla Hint'ten filler ve maymunlar getirtiyorlardı.[1] Doğu, kolaylıkla hayal edildiği gibi asla bir çöl olmamıştı. Hatta bölge tanrılarla, krallarla, iblislerle doluydu. Şeytan'ın soykütüğü Arabistan'da parça parçadır.

Arabistan'da birçok kültür var olmuştur ve bunların neredeyse tümü ortalama Avrupalının bilgisinin tamamen dışındadır:[2] Kökenleri

---

[1] H.W.F. Saggs, *Civilization Before Greece and Rome*, Yale University Press, New Haven ve Londra, 1989.

[2] Vahab Ibn Munnabih ve El-Hassan Ibn Ahmed ve Hamdani gibi tarihçiler Güney Arabistan'ın tarihini ancak XX. yüzyılda incelemeye başladılar. Bu bilgiyi hatırlatan Neil Asher Silbermann'dır: *Between Past and Present - Archaeology, Ideology and Nationalism in the Modern Middle-East*, Henry Holt & Co., New York, 1989. Aramco petrol araştırmalarının ve arkeolojik olarak el değmemiş topraklara erişme olanaklarının teşvik ettiği, T.E. Lawrence'ın macerasının Batı'da neden olduğu Arap dünyasına ilginin yeniden canlanması sayesinde az sayıda uzmanın bildiği bu tarih bundan böyle çok yavaş ortaya çıkacaktır. Milliyetçi gurur seksenli yıllara kadar bu araştırmaları engelleyecektir. Ünlü Saba Melikesi "Belkıs Tapınağı"nda, Marib'te sürdürülen American Foundation for the Study of Man'in 1951-1952 kazı kampanyası Kuzey Yemen'deki devrim tarafından, hem itiraf edilmiş politik nedenlerle (yeni re-

İÖ II. bin yıla kadar uzanan Mineen krallığı,[3] Süleyman'ın ünü dillere destan gözdesi, İÖ 950'ye doğru kralı ziyaret etmiş olan Saba Melikesi'nin hüküm sürdüğü Sabiiler, İÖ 115'e doğru Sabiilerin yerine geçmiş olan Himyeriler ve Gassan ve Kinda krallığından Hiritler. Dilleri Sami dili olduğundan,[4] yarımadada oturanların Sami soyundan geldikleri, dinlerinin de Sami olduğu sonucu çıkarılır. Bu nokta daha az kesindir.

Mineenlerin panteonunda yüz kadar tanrı vardır; bunlar hakkında hemen hemen hiçbir şey bilmemekteyiz. Babil Şamaş'ından doğrudan kaynaklanan Güneş, Sams –Arapçadaki *shams*– bir tanrıçadır ve Venüs yıldızının tanrısı Attar erkektir; dişi olan Babil İştar'ının ve eşi benzeri görülmemiş değişimlere uğrayacak olan Babil Astaroth'unun Mineen çeşitlemesidir. Gerçekten de, bir yandan, Yunan'da aşk tanrıçası Astarte olacaktır ve tarih-öncesi dönemlerin büyük bereket tanrıçasının soyuna layık olarak, tapınaklarda yapılan kutsal fahişeliklere başkanlık edecektir. Diğer yandan, ortaçağın Hıristiyan geleneği onda Şeytan'ın ortaya çıktığına inanmaktadır, çünkü birçok cinbilim kitaplarının ona verdiği isim budur.

Astaroth bir pagan tanrı da olsa, yaşlı Kral Süleyman yine ona layık olduğu yeri verir, çünkü "babası Davud'un yüreği Allahı Rab ile bütün olduğu gibi onun [Süleyman] yüreği bütün değildi," ve "Saydalıların ilahesi Astarti'nin ardınca gider"[5] (aslında Astaroth, As-

---

jim Marksisti) hem de itiraf edilmemiş dinsel nedenlerle sert bir biçimde engellenmiştir. Dahası, Muhammed'den önce yarımadada yaşayan toplulukların ne hepsinin "Arap" –oldukça muğlak bir terimdir bu– ne de tektanrıcı olduğunu belirtmek dürüstlük olur. Dinler tarihini işleyen birçok yazarın Doğu'nun eski tarihini hiç bilmediklerini saptamak şaşırtıcı değildir.

[3] Bu ad Yunan kökenlidir. Mineen Krallığı Ma'in ya da Ma'an adları altında da tanınır.

[4] "Semitic Languages," *Encyclopaedia Britannica*, 1960.

[5] Krallar I, 16; 5.

tarti'nin çoğuludur, çünkü bu tanrıça çokbiçimli olabilir). Bir başka İsrail kralı, Yoşiya, onun için Zeytinlikler Dağı'nda bir tapınak inşa ettirecektir; Moabların tanrısı Kemoş'a ve "Ammonitlerin mekruh şeyi"[6] Milkom'a inşa ettirmiş olduğu gibi. Oysa ki kendisi kısmen Yehova'ya sadık kalır. Göründüğü kadarıyla, İsrail'in bu iki kralı, aşk ve bereket tanrıçasını herhangi bir Şeytan'la özdeşleştirmekte kimi güçlükler çekiyorlardı.

Habeşistan'a ithal edilen Attar, göklerin tanrısı Astarti olacaktır.[7] O bir aşk ve bereket tanrıçası değil midir? Bu kesinliği ayrıntılı olarak belirtmek gerekir, çünkü Bybloslu Philon, onun krallığına tanıklık etmek için, başında boğa boynuzlarıyla temsil edildiğini söyler. Fakat o bir Sami midir? Eski dinler tarihinin bir belirsizliği daha, çünkü başındaki boynuzlarla Mısırlı Hathor'u doğrudan doğruya çağrıştırır; Hathor da boğa boynuzlarıyla temsil edilen bereket tanrıçasıdır ve boynuzların arasında Ay bulunmaktadır. Oysa Hathor, Sabiilerden (lÖ 715) söz eden en eski yazılardan en azından bin yıl kadar önce var olmuştur. Dolayısıyla, İslamdan önce yarımadadaki tanrıların bazılarının Mısırlı olduğu fikri ihmal edilemez. Gerçekten de yarımada çok fazla etkiyi içine almıştır; bu durum, bir kavşak için normaldir. Örneğin bu etkiyle Büyük Tanrı'sına *Rahman*, bağışlayıcı, sıfatını vermiştir; bu sıfat, Yahudi etkisini güçlü biçimde çağrıştırır.[8] Gerçekten de, gördüğümüz gibi,[9] 15 VI. yüzyılda Kızıldeniz üzerinde bir Yahudi sitesi vardı. Yahudilik, her durumda, yarımadada varlığını güçlü biçimde hissettiren bir dindi; Medine'de, Yemen'de, Suriye'de önemli Yahudi cemaatlerinin haham ları ve okullarıyla birlikte var ol-

---

[6] Krallar II, XXIII; 13.

[7] Manfred Lurker, *Lexikon der Götter und Dämonen*, Alfred Kramer Verlag, Stuttgart, 1984.

[8] "Sabaeans," *Encyclopaedia Britannica*, 1960.

[9] Bkz. 11. bölüm.

duğunu biliyoruz. Yahudi etkisinin Saba Krallığı'na bile eriştiğine Kuran'ın 2. suresinin 62. ayeti tanıklık eder:

"Şüphesiz, iman edenler(le) Yahudiler, Hıristiyanlar [Nasıriler] ve Sabiiler..."[10]

Nasıriler, Hıristiyanlık yanlısı bir mezhep olan Mandeciler ya da başka bir deyişle "Aziz Vaftizci Yahya Hıristiyanları" olabilir. Fakat, daha ilerde göreceğimiz nedenlerle bunlar, aynı zamanda, yarımadada adlandırıldıkları gibi, İsa'nın öğrencileriydi. Mekke ile Yemen arasındaki Najran vahasında da, örneğin özellikle mevcuttular. 524-525 yıllarında çok sayıda Hıristiyan burada şehit edilmiştir. Aynı ayette Nasırilerin ardından Sabiilerin adının anılması büyük bir olasılıkla rastlantı değildir; Saba Krallığı'nın sakinleri onlar değil midir? Adaşlıkları böyle düşünmeye yol açmaktadır, ancak Saba sakinleri birçok dine tapıyorlardı, dolayısıyla Peygamber'in hangisini ima ettiği anlaşılmamaktadır. İmalarında her zaman kesin olan Muhammed aynı mezhebi iki farklı adla anmadığından bunlar, yukarda belirtilen ve *Subba* ya da tam olarak Sabiiler de denen Mandeciler ya da Vaftizci Yahya Hıristiyanları olabilirler.[11] İsa'yı Hermes-Merkür'ün değişmiş

[10] Burada yararlandığım Kuran yorumu André Chouraqui'ninkidir (Robert Laffont, 1990), Régis Blanchère'in yorumuyla birlikte, orijinal metne en yakın olan bu iki yorumdur. Bu ayete ilişkin notta Chouraqui bu ayetin "günümüzde bulunmayan Sabiilerin dini de dahil olmak üzere dört tektanrıcı dinin de selamete götürdüğünü [yazar]. Allah'a ve onun vahiy yoluyla gelen Kelam'ına katılanlar esinliler vatanını oluşturur." Yine Chouraqui şöyle yazar: Sabiilerin kimliği "yorumcular tarafından tartışma konusudur. Bu dini, Musul ve Huran bölgesinde, yıldızlara tapan ve Yahudilik ile Mazdacılıktan türemiş bir din olarak görürler."

[11] Vaftizci Yahya adlandırması aldatıcıdır, çünkü Mandeciler Hıristiyanlık karşıtıdır; özellikle İznik Konsili sonrasında böyle olmuşlardır ve "Bizanslı" diye adlandırdıkları ve sahte-Mesih olarak kabul ettikleri Mesih İsa'yı, *Eshu msiha* kabul etmezler. Hakiki İsa'nın adı Anush'tur ve o da diğeri gibi "Pilatus zamanında" dünyaya gelmiştir. Hakiki İsa'nın yerine mumyasının çarmıha gerildiği şeklindeki Müslüman temasının Mandeci düşünceye yabancı olmadığı

bir hali ve yedi aldatıcı gezegenden birinin cisimleşmesi olarak kabul eden, yarımada çöllerinde yolunu şaşırmış sapkınlar... Yarımada, bir din ihtiyacının musallat olduğu, ancak kendilerine uygun, yani düşlerine uygun bir din peşindeki, farkında olmadan bölücü, sapkın ve marjinallerle dolup taşar.

Ancak İslamiyeti yayanlar, Zerdüşt'e tapanların, Mazdacıların ve kuşkusuz başka dinlere inananların da Mekke'de yaşama hakkı olduğunu kabul ederler. Nesturi Hıristiyanların varlığı da dışlanamaz. Mekke ve her durumda yarımadanın bütünü, bütün büyük ticari kavşaklar gibi, antik ve yakın dönem dinlerinin bir sahnesi gibiydi; seraplar ülkesinde, Doğu ve Batı tanrılarının korkunç bir araya gelişi olarak her türden mezhep ve bölünme de vardı.

Çünkü nerede kilise varsa orada bölünme de vardır ve VI. yüzyılda, Hıristiyanlığın yayılmasıyla her yana kiliseler serpilmişti: Libya Garamalılarında olduğu gibi Pontus Hyrcanienlerinde, Kuzey'in Gotlarında, Aksum'lu Habeşlerde, Yukarı Nil'in Nübyelilerinde ve Asya'nın Hunlarında. Dolayısıyla, İncillerin Pers, Bulgar, Fenike, Hint ve diğer dillere çevirileri vardı. Her Hıristiyan merkez, yerel inançları özümsemişti; Roma ve Bizans'tan ne kadar uzaksa bunları o kadar daha fazla özümsüyordu, kimi zaman Kartaca'dan Sebastopolis'e, yetmiş başpiskoposluğun öğretisinden ayrılıyorlar, sapkınlığa kadar varıyorlardı.

En erken 567'de, en geç 579'de, kimilerine göre 571'de, Mekke'de Muhammed[12] doğdu; Abdullah ile Amina'nın oğluydu. Bunlar, Mek-

---

varsayılabilir. Gnostik, üstatları Vaftizci Yahya'ya sadık olan ve onun anısına düzenli olarak ve törensel biçimde, Vaftizci Yahya'nın Ürdün'de yapmış olduğu gibi akar suyla abdest alan Mandecilerin Essenlilerle yakınlıkları vardır. Yine de genellikle pek kültürlü olmayan insanlar söz konusudur. Çünkü örneğin Yahudilerle Hıristiyanlar arasında kendilerini açıkça belli etmezler.

[12] Cezayir'den Cakarta'ya kadar bütün Arapların adlandırdığı gibi bu adla çağırmayı tercih ettim. "Mahomet" adı biraz fazla Türk kökenli gibi gelmekte-

ke'de iktidarı paylaşan birçok kabileden oluşan Kureyş aşiretindendiler. Muhammed, karısı hamileyken ölmüş olan babasını tanımayacaktır. Annesini de uzun süre tanımayacaktır, çünkü o da Muhammed altı yaşındayken ölür. Tek oğul olmanın güçlüğüne öksüz olmak da eklenir. Geleneğe göre, çocuk çölün temiz havasından güç bulsun diye, göçebe bir kabileden bir sütanneye emanet edilir. Sütannenin korumasında uzun süre kalmaz, çünkü büyük babası Abdülmuttalip onu evlat edinir. Onu da uzun süre görmeyecektir, çünkü büyük baba sekseniki yaşındadır ve Muhammed'i evlat edindikten iki yıl sonra, Muhammed sekiz yaşındayken ölür.

Muhammed bir kez daha evlat edinilir; bu kez amcası olan zengin ve çok yolculuk yapan Ebu Talip tarafından. Ebu Talip kimi zaman Suriye'ye gitmektedir ve zaman zaman Muhammed'i de beraberinde götürür. Genç çocuğun gördüğü ilk yabancı şehir Bosra'dır. Burasının büyük bir ticaret merkezi olması pek mümkün olmayan, Kızıldeniz'in güneydoğusundaki mütevazı El-Busayra köyü değil, daha çok –Roma adlandırmasına göre– Bostra ya da –Arapça adlandırmaya göre– Bozrah, Eski Ahit'te[13] adı geçen Botsiaya olması olasıdır; 106 yılında Trajanus burayı yeniden inşa ettirmiş, 222 yılında Alexandros Severus döneminde zengin Roma kolonisi, ardından Arap kökenli II. Philippe döneminde metropol, sonra da Constantinus döneminde bir piskoposluğun ikametgâhı olmuştur. Müstakbel peygamber bu şehri

---

dir. Şunu da belirtmeliyim ki, 1974 yılında *Mahomet, le créateur de l'islam* adlı kısa bir incelemeyi yazar adı belirtmeden yayımladım ("Génie du monde" dizisi, Tallandier). Bu eserde, dizinin yöneticisi Jacques Kohlmann'ın ısrarları üzerine Avrupa'da genel olarak kullanılan yazılışı benimsedim, çünkü Muhammed adı Peygamber'in ismini kendiliğinden çağrıştırmaz. İncelikli bir İslam uzmanı olan Maxime Rodinson'un tavrı da kısmen böyledir. İncelemesine Mahomet adını vermiş fakat metninde, fonetik yazılıma da uygun biçim olan Muhammed Peygamber'i kullanmıştır.

[13] Makkabiler, 5; 26. Moab'a karşı beddualarında Yeremya tarafından aforoz edilmiş şehirdir (48; 24).

keşfettiğinde orada bir bazilika dikiliydi. Fakat yalnızca bazilikayı görmekle kalmadı, gördüğü tek şey bolluk da değildi: Erken gelişmiş bir yeniyetmenin duyarlılığıyla, bir dünya temsil sistemine –Bizans iktidarınınkine– bağlı iktidarın olağanüstü çekiciliklerini hissetti. Çünkü o dönemde Bizans inancın beşiğiydi ve inanç Bizans gücünün garantisidir. Çocuk nasıl olur da hayran kalmazdı? Kuşkusuz o da bolluk içinde bir şehirden geliyordu, ancak büyük bir Bizans ticaret merkeziyle karşılaştırıldığında onun geldiği yer basit bir küçük kasabaydı. Çünkü Kureyşliler Romalılardan olağanüstü tapınaklar inşa etme sanatını miras almamışlardı, dünya sistemleri yoktu, uyumsuz inançlardan başka bir şeyleri yoktu. İnanç dünyayı yeniden oluşturabilirdi. Dinledi ve baktı, kuşkusuz gücün sırrının peşindeydi.

XI.-X. yüzyıl Iraklı tarihçi ve teolog El Tabarri, Ebu Talip ile Muhammed'in ücra bir yerde kaldıklarını anlatır (burası elbette bir münzevi barınağıdır, kısmen ormanın içindeki bir sığınaktır). Orada bir keşiş yaşıyordu, kuşkusuz Bağdaştırmacı biriydi Bahira. Bir ağacın dallarının delikanlıya gölge yapmak için eğildiklerini belirten Bahira, onu Tanrı'nın Elçisi, *Resulullah* olarak belirten ilk kişi oldu. Delikanlıyı inceleyip, omuzları arasında "peygamberlik mührü"nü bulmuş olan da odur; bu belki sinirsel bir tümördür, büyük bir olasılıkla da zararsız bir yağ bezesidir. Bu anektod, kuşkusuz hakikat payını ve süsleme özelliğini içermektedir.

Muhammed hangi Şeytan'ı bilebilirdi ki? Tanıdığı bir Şeytan var mıydı? Eğitimi ve gelişimi hakkında hiçbir şey bilmemekteyiz, ancak kendi kabilesinin eğitiminden başka bir şey olamaz; Perslilerin Ahriman'ını işitti mi bilmiyoruz ya da kötülük ruhlarına ilişkin bilgisi Babil dinlerinden gelme cinlerle mi –çöl rüzgârında kötülüklerini üfleyen ifritlerle– sınırlıydı yoksa Yahudi Şeytanı'ndan bağdaştırmacılık yoluyla türemiş ve "Eski-Eski" Ahit'teki saygın Rakip rolünde kalan bir biçimle mi sınırlıydı... bunu bilemeyiz. Ancak kendisine anlatı-

lanları fazlasıyla dinlediği kesindir.

"Andolsun ki biz, onların: 'Bunu [vahiy ürünü öğreti] kendisine ancak bir beşer öğretmektedir' dediklerini biliyoruz."

der Kuran'ın XVI. suresinin 103. ayeti, rakiplerinin eleştirilerini yansıtarak.

"Ve dediler ki: 'Bu, geçmişlerin uydurduğu masallardır, bir başkasına yazdırmış olup kendisine sabah akşam okunmaktadır."

der, daha ciddi başka eleştirileri yansıtan[14] XXV. surenin 5. ayeti. Bu eleştiriler; Muhammed'in vahyini Hıristiyanlardan ya da Yahudilerden, "başka bir halkın insanları"ndan edindiklerini öne sürerler. Bazıları ise Kuran'ı yarattığını tartışmaya kadar ileri gidecek, kitabın bir Hıristiyan tarafından, Aish adlı bir keşiş ya da bir haham tarafından yazılmış olduğunu ileri süreceklerdir.[15] Muhammed çok dinlemiştir ve ona çok itiraz edilmiştir. İtirazlar arasında, XXV. sure, 8. ayetin ortaya koyduğu gibi, "büyülenmiş" olduğu suçlaması görülür. Bu itirazda ısrar edilmiş olmalıdır, çünkü daha ileriki bir surede de (XVII, 47) görülür: "Siz büyülenmiş bir adamdan başkasına uymuyorsunuz." Gerçekten de, Muhammed öğretisini yaymaya başladığında alaylarla karşılaşmıştı. İlk düşmanları olan Mahzum ve Ebu Cehil'le birlik olan Kureyş kabileleri onun hakkında "halüsinasyon görüyor, belki de *kâhinler*, büyücüler, şairler gibi, aşağı düzeyden bir cin ruhuna girmiş,"[16] diyorlardı. Gerçekten de, ataların inancından caydıran bir öğretiye güçlü bir direniş vardı.

Bu ayetler temelinde, çok sayıda yazar Muhammed'in Yahudi-Hıristiyan bir öğretinin etkisinde kaldığını ileri sürdüler; durum böy-

---

[14] Chouraki'nin belirttiğine göre.

[15] 10. ayet; 38'e Chouraqui'nin yorumu: "O mu uydurdu?"

[16] Maxime Rodinson, *Mahomet*, Le Seuil, 1961.

leyse, bu akla yatkın fakat en geniş araştırmayla bile doğrulanamaz bir şeydir ve İslami Şeytan kavramını etkilemiş olsa bile bu öğreti kesinlikle Yeni Ahitsel bir öğretidir, çünkü İncil-i Şerif gibi Kuran da Eski Ahit'in tersine, Şeytan'ı Yaratıcı'nın hizmetkârı olarak değil, yeminli düşmanı olarak tanımlar:

"Öyleyse Kur'an okuduğun zaman, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın."[17]

Muhammed'in, Yahudilerden adını almış olduğu *Şeytan*, "kovulmuş" olmuştur. Şaşırtıcı imge: Kötü Şeytan, gerçekten de, melekler tarafından bir akanyıldızlar yağmuruyla sürekli olarak kovulur! Bütün Kuran'da bir kez farklı bir adı vardır: Malik.[18] Bu ad Kenanların Molek'ine bir göndermedir. Muhammed'in, dinleyicilerinden "Şeytanlar'ın destekçileri"ne[19] direnmelerini istediği surede olduğu gibi, kimi zaman tekil kimi zaman birden çok. VII. surenin 30. ayetinden esinlenen Müslüman bir akım, Mutezileler, Şeytan'ı tüm bozulmaların babası olarak görecektir.[20]

Kuran, kozmoloji önermez. On kez göndermede bulunulan *Cennât-ı Adn*, Eden Bahçesi gibi, esas olarak Yahudilikten alınmış olan önceden bilinen mitler temeli üzerinde, kendini doğrudan bir vahiy olarak sunar.[21] Bahçe, basitçe, Cehennem'in karşıtıdır. Tufan da Tekvin'dekine benzer biçimde belirtilmiştir. Şu farkla ki, Nuh'un gemisi bir filikadır ve karaya oturduğu dağ Diyarbakır'da, Yukarı Cizre'de bulunmaktadır. Sodom ve Gomorra hikâyesi aynı şekilde aktarılmıştır. Eski Ahit'te geçen isimlere Kuran'da sıkça rastlanır: Noe,

---

[17] Kuran, XVI; 98. [Kuran'dan alıntılar Türkçe'deki Ali Bulaç yorumundandır. –ç.n.]

[18] Kuran, XLIII; 77. Bu ad ayrıca Kral'ı da belirtir.

[19] Kuran, VI; 121. Chouraqui'ye göre, cinlerin bu destekçileri Mekke'de faaliyette bulunan Zerdüştçüler olmalıdır.

[20] Kuran, VII; 30.

[21] Özellikle 45, 46 ve 62. sureler.

Abraham, Moiz, Isaak, Jacob Arapçalaştırılarak Nuh, İbrahim, Musa, İshak, Yakup olurlar. Eden Bahçesi'ndeki kışkırtma Tekvin'dekine uygundur; tek farkı Havva'nın bulunmamasıdır. Şeytan doğrudan Adem'e hitap eder:

"[Ey Adem,]Sana sonsuzluk ağacını ve yok olmayacak bir mülkü haber vereyim mi?"[22]

III. surede Muhammed Tevrat'ı zımni olarak kabul eder ve Tanrı Yasası olarak görür. Tek Tanrı'dan söz eden, karşılığında da tek Şeytan'dan söz eder. Muhammed Zerdüşt'ün yolunu tam olarak izler. Zerdüşt, yaptığı reformda, Ahura Mazda'yla eş tutulan tanrıları aniden kötülük cini düzeyine indirdi: Muhammed'in Şeytan'ı kabilesinin eski tanrılarıyla, putperestlerin tanrılarıyla özdeşleştirilecektir.

Kuran'da, Şeytan ve kötülük cinleri hakkında, örneğin Ahitler-arası edebiyatta bolca bulunan bu hikâyelerden hiçbiri yoktur. Ne ölümlülerle sevişmişlerdir, ne de devler, canavarlar, ünlü insanlar doğurmuşlardır. Muhammed onlara hiyerarşi, dil ya da niyet biçmez. Onlar betimlenmemiştir, ne güzeldirler ne çirkin, ne hayvandırlar ne bitki, cehennemden başka yerleri yoktur. En fazla, Tanrı'nın kötülük cinlerini de yarattığını söyleyen Hıristiyan sapkınlığından yapılmış bir alıntı vardır.[23] Şeytan ve olası birlikleri Allah'ın ve meleklerinin düşmanıdır. Zaten bunların varlıkları Kuran'da görece olarak gizlidir. Dünyanın olumsuz görünümünü çağrıştırırken genellikle Cehennem'in adı geçer; ama bu ad kuşkusuz "Bahçe"den, yani Cennet'ten daha az geçer. Eski Ahit'teki Eden'in dört ırmakla sulanması gibi Bahçe de saf su, süt, şarap (bu, Kuran'ın alkollü içecekler karşısındaki hoşgörüsünü de bu arada doğrular) ve bal ırmaklarıyla sulanır. Bize çocuksu gelecek bir biçimde, yeryüzü nimetleriyle, hurilerle ve "ka-

[22]Kuran, XX; 120.
[23]Kuran, XXXVII; 158

dehler, ibrikler ve oluk oluk taşan kupalar" taşıyan "ölümsüz güzel delikanlılar"la doludur...

Cehennem Kuran'da, Yeni Ahit tasvirlerine uygun olarak görülür: Ruhların, korkunç işkencelere maruz kalmasalar da acı çektikleri yer, Eski Ahit'teki yer değil, deyim yerindeyse modern Cehennem'dir, çünkü Mazdacılıktan kaynaklanır. Burada, "Allah'ın azabı" diye adlandırılır.[24] Kuran'ın yirmi yedi bölümünde Cehennem ateşinin ezeli olduğu belirtilmiştir. Burası, Yeni Ahit'te olduğu gibi, Allah iyilerle kötüler arasında ayrım yaptıktan sonra lanetlilerin gidecekleri yerdir; iyiler "Bahçe"ye, kötüler "aptalların korkunç ikametgâhına" gidecektir.[25]

Bu sonuncu ibare, Şeytan'ın düşüşüne ilişkin ahitler arası yorumları yakından çağrıştırır: Şeytan kendi kibri yüzünden düşmüştür. "Aptallar" tam olarak kibirlilerdir, yani Muhammed ve öncellerinin aktardığı biçimiyle Allah kelamına direnenlerdir. Hıristiyanlığın da benimsemiş olduğu, ahitler arası bir kavram olan, Kötülüğün temel nedenini Muhammed de olduğu gibi almıştır: Bu, bireyin bireylik özlemidir. Hatta Muhammed bunu İslamın gizli temeli yapmıştır. Varolma arzusu esas olarak şeytansıdır.

Önemli nokta burasıdır: Dinlerin uzun tarihinin başka hiçbir döneminde bu tarihin temel anahtarı bu kadar açık ortaya çıkmamıştır; Şeytan'ın varlığına inanç bireyin yadsınmasından kaynaklanır. Bu, Helenist Pavlus'un mirasçısı Hıristiyanların asla açıkça ifade etmedikleri şeydir; bunun nedeni, böyle bir şeyin büyük olasılıkla Helenistik dünyayı dehşete düşüreceği gerçeğidir. Allah'ın çıkarı için kendinden feragat etmeyen kimse bir "aptal"dır ve Şeytan'ın kölesidir.

Bu Şeytan yorumu İslamı, Katolik Hıristiyanlığın kardeşi bir din

---

[24] Kuran, VI; 40.

[25] Kuran, 39; 72 ve 40; 27.

haline getirir: Her ikisi de, günümüze kadar, yapay farklılıklarla, Fransız Devrimi'nden miras alınan ve romantizmde zirveye ulaşan bireyciliği aynı kesinlikle mahkûm ederler. İslam ve Hıristiyan filozoflarının ortak temeli, kadir-i mutlak tanrı karşısında bireyin indirgenmesi, hatta yok sayılmasıdır. Bu temel, başka olguların yanı sıra, Tanrı'ya katlanılmaz meydan okuma olan bilim karşısında Hıristiyanlığın eski tiksintisini ve İslamın da bir o kadar eski ilgisizliğini açıklar. Daha İÖ II. yüzyılda göksel cisimlerin hareketlerini çözdüklerini iddia edenler karşısında Enoş Kitabı'nın kınamaları bunun habercisiydi.

Bilinen dünyanın bir haritası üzerinde, ortaçağdan XVIII. yüzyıl sonuna kadar büyük bilimsel keşiflerin yapıldığı noktalar coğrafi olarak bölüştürülürse, bunların çoğunun Protestan ülkelerde yapılmış olduğu ortaya çıkar. Kutsal Metinler'in yorumunda ve Yaratıcı ile yaratılan üzerine akıl sır ermez diyalogda Tanrı karşısında bireyi tecrit eden Protestanlık bireyi yüceltti. Ona özgürlük duygusunu da verdi. Katolik dünyasında, saati icat ettiği için, II. Sylvain gibi bir papanın bile Şeytan'la işbirliği yapmış olmasından kuşkulanılırken, Protestan dünyasında bilimsel icatlar, Tanrı'nın mucitleri karşısındaki lütfu olarak görülüyordu: Dünyanın Efendisi, evrenin sırlarından çok küçük bir bölümü pay ederek bazı insanları tercih ettiğini belirtiyordu. Stockholm'da Descartes laik bir azizdi, Paris'te engizisyon onunla biraz fazla ilgilenmeye başlıyordu (İsveç'e sürgününün nedeni bu oldu), Roma'da ise tehlikeli bir laikti. Engizisyon'un bir Galileo karşısındaki öfkesi ve Galileo'nun işin içinden sıyrılmak için giriştiği hileler böylelikle anlaşılır. Bağların ve zeytinliklerin engellerinden başka, Roma'nın Yahudi ve Mason yaratısı olmakla suçladığı Gotik üslup engelinden başka keşiflerin engeli de böylece yaratılmış oldu. İslam da, Katolik dünyası gibi, bilimler tarihine pek az katılabildi.

Muhammed'in öğretisi sadeliğiyle dikkat çeker: Yarımada kabilele-

rinin –tek Tanrı'ya gönderme yapmadan– geleneğine son derece yakın bir etik olarak kendini gösterir. Sadaka zorunluluğu ile birlikte cömertlik erdemlerin başında yer alır ve Tanrı'ya kurban sunmanın yeni bir biçimini temsil eder[26] ve Hıristiyan yardımseverliğine son derece benzer. Çölün pintiliğine bağlı göçebeler olan yarımada halklarında bu erdemin çok eski olduğu kesindir, fakat Muhammed döneminde büyük tüccarların zenginleşmesinin bu pintiliği unutturması olasıdır; Muhammed'in çağrısının aciliyeti buradan kaynaklanır. Dürüstlük, ılımlılık, utanç ve insana saygı tüm Kuran'da bolca övülen başka erdemlerdir. VII. yüzyıl Arap yarımadasında karmaşık Şeytan'lara kuşkusuz ihtiyaç yoktu. Bizans siteleri haline gelmiş büyük Roma sitelerinde bolca bulunan eğilimler orada bilinmiyordu. Kuran'ın çağrısı özünde son derece hümanisttir. Muhammed'in talebi, "putperest Arabın alışkın olduğu fiziksel ve askeri eğitimin ötesidir. Müslüman dünyaya dahil olmak bilgi gerektiriyordu: Vahyin, Yasa istemlerinin ve bazı derecelerden, Kuran'dan ve kutsal bir modelden izin verilmiş kararlar çıkarmayı sağlamış yöntemin istemlerinin bilinmesi."[27] Bu yöntem görünüşte basittir (ama bu basitliğin yine de karmaşık sonuçlara yol açtığı ilerde görülecektir): Her şeyin üstünde Allah'ın gücü, görkemi ve sonsuz iyiliği hüküm sürer, bunu reddetmek ya da bilmezden gelmek Cehennem'e ve Şeytan'a teslim olmaktır.

Muhammed'in tektanrıcılığı gibi, tek bir Şeytan'ın söz konusu olması da özellikle Yahudi-Hıristiyan esinlidir. Tek Şeytan mitinin –bu mitin kurucusu olan Mazdacılık hariç– yarımadanın halk ve cemaatlerinin uyguladığı başka hiçbir dinde ortaya çıkmadığını araştırmalar göstermektedir. Eğer Muhammed bunu uygulamışsa, bunun nedeni, merkezi bir iktidarın oluşması için Şeytan'ın esas olduğunun açıkça bilincinde olmasıdır. Muhammed'in hedefi zaten merkezi iktidardı:

[26] Rodinson, *Mahomet*, a.g.e.

[27] G.E. von Grunebaum, *L'Identité culturelle de l'islam*, Gallimard, 1973.

Ölümünden çok önce, Sassani ve Bizans hegemonyasının dışında olan bütün hakların büyük birleştiricisiydi ve çok sonraları Afrikalılar, Filistinler, Yemen Yahudileri ve din değiştirmiş Hıristiyanlar ya da "Gürcüler," Kabilliler, Trakyalılar, Makedonyalılar, Kürtler ve diğer Pontuslular, Gürcüler, Çerkezler, hatta Asyalılar bile İslamın ana vatanına gönderme yaparak ve uygun olmayarak "Arap" diye anılacaktır.

Dolayısıyla, Muhammed, Musa statüsünde bir peygamber olarak kendini sunar. Eski Ahit'le paralellikleri kişiliğine kadar uzanır: Kendini zımni olarak Musa'nın ardılı olarak gösterir: Sina Dağı'nın tepesinde Allah'ı görmüştür; bu dağ Musa'nın Yaratıcı'nın görkemiyle yüz yüze geldiği dağdır.[28] Onun sopası Musa'nın asasıdır.[29] O da Musa gibi, hemen hemen bütün surelerde putperestleri eleştirir. Asıl peygamber olarak kabul ettiği Musa'yla paralellik özellikle "Mensup" suresinde öne çıkar. İsmen peygamber olarak kabul edilen İsa'yla paralellik de "Süslemeler" suresinde geliştirilmiştir.

Muhammed'in İsa karşısındaki tavrı Batı'da özellikle yanlış bilinmektedir. Yahya'nın doğumunun, Müjde'nin ve ardından da İsa'nın doğumunun İncilvari tüm çeşitlemesi III. sureden sonra sözcüğü sözcüğüne aktarılmıştır. Meryem Ana'nın günahsız gebeliği dogmasını yaratacak olan Meryem'in potansiyel ilk günah sorununa keşiş Duns Scotus'un bulduğu çözümden yaklaşık yedi yüzyıl önce Muhammed, Meryem'in annesi Maria'ya, hamileyken şöyle dedirtir:

"Rabbim, karnımda olanı, ..., Sana adadım."[30]

Dolayısıyla, Tanrı'ya adanan Meryem Şeytan'ın kurbanı olamaz ve

---

[28] Chouraqui, XIX, 52 ve XX, 79. Kuran, VII; 128. Musa'nın tanınması, putperestleri Musa'nın düşmanı olarak belirten 132. ayet tarafından doğrulanır.

[29] Kuran, XX; 18; II; 60; VII; 12-107; XXVI; 32-45; XXVII; 28 ve 31.

[30] Kuran, III; 35.

dolayısıyla ilk günahtan kurtulmuştur.

Vaftizci Yahya'nın annesi, Zekeriya'nın eşinin mucizevi hamileliği de böyle kabul edilmiştir. Gerçekten de Zekeriya, melekler baba olacağını söylediklerinde şöyle haykırır:

"Rabbim, bana gerçekten ihtiyarlık ulaşmışken ve karım da kısırken nasıl bir oğlum olabilir?"[31]

Meryem'e Mesih doğuracağını haber verenler de meleklerdir:

"...Hani Melekler, dediler ki: 'Meryem, doğrusu Allah kendinden bir sözcüğü sana müjdelemektedir. Onun adı Meryem oğlu İsa Mesih'tir. O, dünyada ve ahirette 'seçkin, onurlu, saygındır' ve (Allah'a) yakın kılınanlardandır."

"Beşikte de, yetişkinliğinde de insanlarla konuşacaktır. Ve O salihlerdendir."

"Rabbim, bana bir beşer dokunmamışken, nasıl bir çocuğum olabilir?" dedi. (Fakat) Allah neyi dilerse yaratır. Bir işin olmasına karar verirse, yalnızca ona 'ol' der, o da hemen oluverir..."[32]

Özel olarak "Mesih" diye adlandırdığı İsa'ya tanıdığı alınyazısını Muhammed kendine atfetmez. Kendini ne büyük yazgıların insanı olarak ne de doğaüstü bir varlık olarak tanımlar ve Şeytan'ın avı olmaya yatkın olduğunu itiraf eder. Ünlü "Şeytan Ayetleri" buna tanıklık etmektedir.[33] Sonuç olarak, Muhammed Roma Hıristiyanlığından iki

---

[31] Kuran, III; 40.

[32] Kuran, III; 45-47.

[33] İslam öncesi Arabistan'daki tanrıçalan, heykel biçiminde, birincisi bir kadın heykeli, ikincisi bir ağaç heykeli ve üçüncü bir taş heykeli (büyük bir olasılıkla bir havataşı) biçiminde temsil edilen al-Lât, al-'Uzza ve Manât'ı gözler önüne sermek isteyerek Şeytan'ın etkisi altında bunun övgüsünü yapar. Şöyle başlar:

"Al-Lât'ı ve Al-'Uzza'yı gördünüz mü
Ve Manât'yı, üçüncüsünü, diğerini?"

noktada ayrılır: İsa'nın insan olarak meydana çıkması ve gerçekten çarmıha gerilmesi. Yukarda gördüğümüz gibi bazı Hıristiyanlar bu noktaya varıp dayanmışlar ve sapkın akımlar arasında yer almışlardır.

Bu durumda, Muhammed'in özgün katkısının ne olduğu ve başlangıçta karşılaştığı vahşi düşmanlığın ve daha sonra, öğretisinin çarpıcı başarısının nedenleri nedir diye sorulabilir. Çünkü, Napolyon'un gözler önüne serdiği gibi, "Muhammed'de sıra dışı olan şey, on yıl içinde gezegenin yarısını fethetmiş olmasıdır; oysa ki, Hıristiyanlığın yerleşmesi için üç yüz yıl gerekmişti."[34] Yahudiliğe ve Hıristiyanlığa son derece yakın vahiy kaynaklı bir öğretiyi vaaz ederken her ikisini de reddetmiştir. Elbette bu iki dinin Muhammed üzerinde büyük etkisi vardı ve ona hayli destek olmuşlardı. Bu ikili red hakkında Muhammed'in öne sürdükleri bilinmektedir: Her iki din de, peygamberlerinin erdemine rağmen, kendilerine gelen vahyi yanlış yaymışlardır.

O dönemde dünyanın nasıl olduğunu burada belirtmekte yarar var. Yakın ve Ortadoğu'da, Akdeniz'de iki büyük din egemendi: Biri, Fırat'tan İndus'a kadar uzanan Sassanilerin Pers İmparatorluğu'nun dini olan Mazdacılıktır. Diğeri, İspanya'nın güney ucundan Ermenis-

---

Şeytansı esinle şöyle yazar:

"Bunlar Yüce Kuşlar'dır

Ve kuşkusuz onlar için şefaat dilenmiştir."

Tabarri'nin aktardığına göre, Kureyşliler bu ayetleri işittiklerinde çok sevindiler ve Müslüman olan olmayan, hepsi, secdeye vardı. Ama daha sonra başmelek Muhammed'e Şeytan tarafından aldatıldığını bildirdi. Bunun üzerine Muhammed son iki dizeyi düzeltti ve onların yerine şunları koydu:

"Erkek (evlat) sizin, dişi O'nun mu?

Eğer böyleyse, bu, çarpık bir paylaşma." (LIII; 20-21)

Burada söz konusu olmayan *Şeytan Ayetleri* adlı eserin konusu –aşırı ve saygısız genellemelerle– bu yanılgıdan kaynaklanmıştır.

[34] General Gourgaud, *Journal II.*

tan'a, Büyük Suriye'ye ve Mısır'a uzanan, Karadeniz'in doğu kıyısında küçük bir iç toprak olan Lazistan'la birlikte Bizans İmparatorluğu'nun dinidir. İki imparatorluk bitişiktir: Bizans'ın kontrolü altındaki sınırların hemen ötesinde Sassanilerden başka Persarmeniyenlerin, Lahmilerin ve Gassanilerin krallıkları başlar. Büyük ticari merkezler açısından zengin olan Arap yarımadası bu iki imparatorluk tarafından elbette ihmal edilmemiştir. Örneğin Pers İmparatorluğu Güney Arabistan'ı, Yemen'i, Hadramut'u kendi iktidarı altında tutuyordu ve gücünü Doğu Arabistan'a kadar yayıyordu; Bizans kuzeyi, Sina'yı, Filistin'i, Ürdün, Suriye ve Lübnan'a denk düşen toprakları elinde bulunduruyordu. Fakat, sonuçta, bu dış topraklardaki yaşam biçimleri imparatorlukların sınırları içindeki yaşam biçimleriyle aynı değildir. Bunun nedeni coğrafya ve esas olarak kabilelere dayalı yapılardır. Bizans'ta ve Pers'te şehirleşme uzun süreden beri kabileleri büyülemiş ve emmişti. Yarımadada bu kadar çok dinin dirsek teması içinde olmasının nedenlerinden biri de budur; oysa ki özellikle Bizans'ta Hıristiyanlık Constantinus döneminden beri devlet dinidir ve yabancı dinler iyi karşılanmaz.

Muhammed'in bakış açısıyla en çarpıcı olgu, hiç kuşkusuz, iki imparatorluktaki dinlerin tektanrılı olmasıdır. Dünya artık tektanrıcılığa aittir ve o dönemde harekete geçirdiği askeri ve ticari güçler hâlâ varlığını sürdüren çoktanrılı birkaç dinin sahip olduğu güçlere göre çok daha büyüktür. Muhammed'in, deve sırtındaki yolculuklarındaki saatler süren düşünmeleri sırasında uygarlıkların tektanrıcılığa doğru yöneldiğini anladığını ileri sürmek, dehasına saldırıldığı anlamına gelmez. İslami gelenekte adı geçen esrarengiz tektanrıcı keşişler olan *hanifler*'le karşılaşmaları sayesinde kuşkusuz bunu anlamıştır.

Bunlar genellikle daldıkları tefekkürde kendilerini kaybetmiş keşişler olarak hayal edilir; belirsiz bir Kelam peşlerini bırakmaz, çoğu zaman meczupturlar. Muhammed'i Tanrı'nın elçisi olarak gören keşiş

Bahira bunlardan biridir. Mitra, İsa, Musa ve kuşkusuz Buda hakkında ayrım yapmadan söz edişleriyle tanıyabiliriz onları. Özürnsemiş oldukları tektanrılı dinler olan Mazdacılık, Yahudilik gibi çevrelerindeki dinlerden etkilenmiş ya da onlarla dolup taşmıştır. Fakat, Gnostik, Nesturi, Kantheen efsaneleri, gelenekleri, sapmaları da kendi içlerinde taşırlar; tüm bünlara İsa'yı Mitra'yla ya da Herakles'le özdeşleştiren kendi yorumları eklenmiştir ve farklı renklerden küçük kareler yardımıyla Pantocrator'un resmini birleştiren Ravenna sanatçıları gibi, ordan burdan topladıkları parçalardan birleştirdikleri tek Tanrı için dua ederler. Hurma ve balla beslenen, en ufak mumu bile bir mucize için elinde tutan, kimi zaman kısmen okuması yazması olan bu İslamın ulaklarıdır: Yüksek bir tinsellik ihtiyacı duyarlar.

Bir an önce söylemeliyim ki bu, elbette bir spekülasyondur, fakat bana öyle geliyor ki, dünyanın Allah'ın işaretleriyle dolu olduğunu söyleyen Kuran'ın birçok yerinde bunun doğrulandığı görülebilir. Dünya gerçekten de bu işaretlerle doluydu.

Tanrı'nın bu yeni adının kaynağı nedir, bilinmemektedir. Mandecilerin, yukarda görüldüğü gibi Muhammed'in mahkûm ettiği bu Sabalıların ya da Sabiilerin yabancıların "sahte tanrı"sını *Alaha* diye çağırmaları –kendi hakiki Tanrıları "Büyük Mana"dır– çarpıcıdır.[35] Al Aha, Aramcada yalnızca "Tanrı" anlamına gelir. Al Aha'nın reddi, kuşkusuz sözcüğün etimolojisiyle açıklanamaz; Al Alaha'nın bir başka mezhebin tanrısı olmasıyla açıklanması gerekir; fakat bu mezhebin hangisi olduğu bilinmemektedir. Muhammed'in "Tanrı" adının basitliğinden etkilenmiş olduğu söylenebilir. Yani, bir kez daha, tek bir Tanrı.

Muhammed'in öğretisine gösterilen direniş kolaylıkla anlaşılır:

[35] N. Siouffi, *Etudes sur la religion des Soubbas ou Sabéens, leurs dogmes, leurs mœurs*, Paris, 1880. Siouffi Bağdat'da Fransa konsolosuydu ve Mandeciler üzerine bilgilerin büyük bölümü bize ondan ulaşmıştır.

Geleneklerin düzenini altüst etmektedir: "Pagan Arap toplumsal bir kurala uymalıdır. Bu kural, başka şeylerin yanı sıra, onun bir dizi tanrısallıkla ilişkisini düzenliyordu, fakat dinsel törenlerden, dinsel kurallardan kaynaklanan sorunların pek önemi yoktur," diye yazar Von Grunebaum.[36] Muhammed yüksek bir tinsellik düzeyi ve yeni etik gereklilikler getiriyordu, bunlar alışılmış dinsel hoşgörüyü rahatsız ediyordu. Bir bilinçlenme, yeni dogmaların bilinmesini de dayatıyordu.

Peki, o halde, İslam, Napolyon'un gözlemlediği gibi, nasıl oldu da zafer kazandı, hem de çok çabuk zafer kazandı? Çünkü, Muhammed'in 11 Ocak 629 yılında, yani Hicret'in 8. yılının Ramazan ayının 20'si, perşembe günü Mekke'yi askeri olarak ele geçirmesi ile ikinci askeri zafer olan Halife Ömer'in Şam'a girişi arasında uzun bir zaferler dizisinin başlangıcı, 637 yılında Ktesifon'da Perslerin yenilgiye uğratılması, 639'da Musul'un fethi, aynı yıl Amr ibnül As tarafından Mısır'ın zaptı, Bizanslıların İskenderiye'yi boşaltması, Kabil, Buhara ve Semerkant'ın 661-675 arasında fethi, 713 yılında Rodrigo'nun Vizigot krallığının düşüşü; bir yüzyıldan kısa süre geçti. O dönemin dünyasının iki büyük imparatorluğundan biri olan Pers İmparatorluğu'nun dinden dönenlerin saldırılarıyla çökmesi için bir yüzyıldan kısa süre gerekti; bu dönmeler birkaç on yıl önce, kavurucu çöllerden kervanlarını geçirmekten başka bir şey düşünmüyorlardı. İslam kuru, kıraç bir toprağı harap eden bir alev gibi Doğu'yu ardından da Batı'yı kor gibi kavurdu.

Çünkü, yine kısa sürede diğer büyük imparatorluk olan ve olağanüstü bir isim olan Doğu Roma İmparatorluğu ismini hep taşıyan Bizans İmparatorluğu da zarar görür; bu arada, barbarların saldırılarıyla zaten zarar görmüş olan Batı İmparatorluğu da İspanya gibi geniş

[36] Grunebaum, *L'Identité culturelle de l'islam*, a.g.e.

topraklarını Müslümanlara kaptırır. 732 yılında, Muhammed'in ölümünden tam bir yüzyıl sonra, Poitier'de, Charles Martel adlı bir saray başhademesi Islami emperyalizmi durduracak darbeyi vurur: Değerli komutan Abdurrahman komutasındaki Arap birliklerini yenilgiye uğratır. O zamana kadar, zaferlerin altın dalgası Araplardı. Ancak Islami destan çoktan doruk noktasına erişmişti; düşüşe geçmeden önce yedi yüzyıl daha dorukta kalacaktır.

O zamana kadar şaşırtıcı bir atılım göstermişti. Bu nedenlerin birincisi, VII. yüzyılın ilk ve önemli on yıllarında, Arabistan yarımadası halklarının mali olarak zenginleşmesidir. Mitracılığın, Yahudiliğin yaşama hakkına sahip oldukları İmparatorluk Roma'sı örneğinde gördüğümüz gibi, yaşam düzeyinin yükselmesinin ardından entelektüel emellerde artış görülür. Uyuşuk paganlıklar ve doğası bozulmuş sapkınlıklar yerel ritüellerden bıkmış, refah içindeki tüccarlar sınıfına yetmiyordu. Zamanla iyice bunalan bu sınıflar komşu dinler olan Bizans ve Sassani imparatorluğunun dinlerinin görkemli örneğinden de acı çekiyorlardı. Bu açıdan Kureyşlilerin Muhammed'in son öğrencilerine karşı savaşı artçı bir savaştı.

Kuşkusuz ilk Müslümanlar iki büyük imparatorluğun gücünü ve zayıflıklarını ölçmüşlerdir. İslamın Bizanslılara yönelttiği hayranlık ve küçumseme karışımı, IX. yüzyıl Arap yazarı Cahiz'in şu satırlarında canlı biçimde yansır:

"Bizanslılarla [Rum] *ilgilendiğimizde onların doktor, filozof ve astronom olduklarını gördük. Müziğin ilkelerine aşinaydılar, [Roma] ölçülerini hazırlayabiliyorlar, kitap dünyasını biliyorlar. Mükemmel ressamlar onlar... Başkalarınınkinden farklı bir mimarileri var. Başka hiç kimsenin yapamadığı kadar güzel heykel ve yapı yapabiliyorlar... Güzelliğe [duyusuna] sahip olduklarına kuşku yok, aritmetiği, astrolojiyi, kaligrafiyi biliyorlar, cesurlar ve çok çeşitli alanlarda büyük yeteneklere sahipler. Zenciler ve benzeri halklar pek ze-*

ki değildir, çünkü bu yetenekler onlardan uzaktır."[37]

Islam oluştuktan sonra bile Müslümanlar Bizans'a hayran olmaya devam ettiler. Peki, en yakın din olmasına karşın niçin Bizans'ın dinini benimsemediler? Cahiz, daha sonra bunun bir açıklamasını vermektedir.

"Tüm bunlara rağmen, tıpkı bir lambanın yağa, fitile ve yağdanlığa ihtiyacı olması gibi, ikisi gizli, biri görünür olmak üzere üç tanrının var olduğuna inanırlar. [Onların bakış açısında] tanrıların tözü de böyledir. Yaratılmış birinin yaratıcı olduğunu, bir kölenin efendi olduğunu, yeni yaratılmış bir varlığın başlangıçtan itibaren yaratılmamış bir varlık haline geldiğini ileri sürerler... Başlarına gelen şeyin önemli olmadığını düşünürler ve ancak Tanrı'lan açısıdan değer taşıyan eylemleriyle övünmezler. Özürleri kabahatlerinden büyüktür!"

Tektanrıcılıklarına en çok saldıran, demek ki, Teslis ve Tanrı'nın Isa'da cisimlenmesi dogmalarıydı. Yine de, Bizans onları büyülemeye devam ediyordu. İslam atılımının ilk yüzyıllarında çok sayıda Hıristiyana ve Yahudiye din değiştirttiğinden ikinci dereceden yurttaş olarak kabul edilen, aralarında sapkın ve dışlanmış Hıristiyanların ve Yahudilerin yer aldığı uyuşuk kimseler bile bu büyülenmeyi paylaşıyorlardı. Bizans'ın görkem ve gücünden dışlanmış olarak, karşılarına çıkan baştan çıkarmaya nasıl duyarlı olmazlardı? İslamla birlikte Bizans'a rakip bir gücün yaratılmasına katkıda bulunabileceklerdi. Yanılmıyorlardı.

Düşmanın bu baştan çıkarması garip gelebilir. Havarilik günü-

[37] El Cahiz, "Kitab al Akhbar" (Yenilikler Kitabı), Franz Rosenthal, *The Classical Heritage in Islam*, Routledge & Kegan Paul Ltd., Londra, 1975. El-Cahiz denen Ebu Osman Amr Bin Bahr el-Cahiz ilk Arap denemecisidir ve klasik Arap edebiyatının en ünlü yazarlarından biridir. Mutezil, yani Havarilerin mezhep grubunun üyesidir, kendi mezhebini kurmuştur.

müzde anlaşılmaz gelmektedir. Ancak, sanayi çağının bolluğuna erişeli birkaç on yıl olan ve başka yerlerin başdöndürücülüğüne yakalanmış, XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başı Avrupa burjuvazilerinin egzotizm zevkine yaklaşılırsa bu durum daha iyi anlaşılacaktır. Goncourt Kardeşler'in ortaya attığı Japonculuğun yerini "ilkel" kültürlerden hoşlanma aldı. Fransa'da, sömürge sergileri Afrika ve Okyanusya modalarını getirdi. Almanya'da, eski Bismarck takımadaları olan Papua-Yeni Gine sanatının keşfi bir şok dalgasına yol açtı ve Brücke'nin, ardından da Blaue Reiter'in Alman dışavurumculuğuna neden oldu. Sergey Diaghilev'in Rus baletlerinin, ardından Afrika sanatının ve cazın, daha sonra da Uzakdoğu mistisizminin (başkalarının yanı sıra, mistisizm uzmanı Gurdjieff tarafından fanteziyle yorumlandı) Paris'teki ünü, bu yüzyılın ilk yarısında, Bovary'ciliğin ifadesinden başka bir şey değildir. Ulusal değerlere, yani kriz yıllarının ulusalcılığına geri dönüşten sonra, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, refah geri geldiğinde, yabancı dinlere, özellikle California yoluyla geri dönmüş olan Budizm, Hinduizm, Çin ve Japon dinlerine duyulan iştahta bir canlanma görüldü.

Islamın ilk yüzyıllarının havarileri başka türlü değillerdi. Yeni bir dinin altın kum ve gençliğiyle dolu olan fatihlerin dinlerini benimsiyorlardı.

Ulusların devletlere evrimi dinlerin tek bir Tanrı etrafında kaçınılmaz olarak merkezileşmesine yol açtı. On iki yüzyıl sonra, geleneksel olarak ilahi yasanın hiç sevilmeyen krallığıyla özdeşleşen Hıristiyanlık karşısındaki derin tiksintilerine rağmen 1789 devrimcileri, Tanrı adının yerine "en yüce varlık"ı koyan –ki, tamamen aynı anlama gelir– basit bir dilbilimsel işlemle, aynı yolu izlediler. Etik ve kamusal ahlakı aşan, içkin bir tanrısallık ilkesinden vazgeçmek bizzat devletin temelini tehlikeye atmaktı: Felsefeyi bilmezlikten gelecek kadar üstünkörü bilen Fransız Devrimi'nin önderleri kendilerini riske

atmadılar. Kuşkusuz onlara da bir Şeytan gerekiyordu ve bu da o güne kadarkiler oldu.

Muhammed'in politik yönüne saygı göstermek ona hakaret etmek değildir: Zaferlerinin tarihi bunu genişçe kanıtlamaktadır. Tarihçi için vahiy buradadır; ikili bir karakter taşır; hem mistik esini içerir hem de politik bilinçlenmeyi. Sezgi, Muhammed'e göre, büyük bir olasılıkla akıldan önce gelir. Mistik ve şehit, aziz Müslüman Hallacı Mansur'un heyecan verici dizelerini hatırlatır. VII. kaside olan "Ruhun Yükselişi" şöyle başlar:

"Bakışım, bilimin gözüyle birlikte, düşünüşümün katışıksız sırrını ortaya çıkardı; bilincimden bir Işık fışkırdı, aklın alabileceği her düşünceden daha ince, ve düşünce denizimin dalgaları altına daldım, tıpkı bir ok gibi aralarından kayarak."[38]

Muhammed'in bir dinle birlikte bir ulus da yarattığı ve bu ulusun da devletlere yol açtığı en çok tekrarlanan gerçekliktir. İslam olmasaydı bu olamazdı.

Totaliter teokrasilerin ilki olan Zerdüşt dininde olduğu gibi, Şeytan devlet memuru oluyordu. O da, İslami Yasa'nın güvencesiydi. Her kim ki İslamın dışında kendine yol ararsa Şeytan'ın pençelerine düşer.

Bundan böyle, din savaşları kaçınılmazdı. Bu savaşlar önlenemedi. Başlangıçta bunlara Haçlı Seferleri dendi.

---

[38] Hallac Mansur, *Divan*, çeviren ve sunan Louis Massignon, Cahier du Sud, 1955. [Bu notun devamı Hallac adının yazımıyla ilgili Batı dillerindeki fonetik tartışmalara yönelik olduğundan alınmamıştır. –ç.n.]

18.

MODERN ZAMANLAR VE TEMBELLİĞİN, NEFRETİN VE NİHİLİZMİN TANRISI

Şeytan adına işlenen hakiki ve sahte suçlara dair – Amerikan polisinin alarmına dair – Satanizmin kültürü istilası ve politik anlamına dair – Şeytan'ın temsil ettiği nihilizme dair – Şeytan'ın kışkırttığı nefrete ve kökenlerine dair – Şeytan'ın Batı'nın üzerindeki gölgesine dair.

XX. yüzyılın fırtınalarıyla, insanı maddi doğanın göbeğine dahil eden atom çekirdeğinin parçalanmasının titreşimleriyle, ardından nükleer kaynaşmayla, başlangıçtaki iki temel hücreden itibaren canlıya müdahaleyi sağlayan genetik ilerlemelerle, temel günahların en baş döndürücüsünü un ufak eden cinsel devrimle, aralıksız olarak kamp değiştirten devrim ve karşı-devrimlerle sarsılan, hertz dalgalarının aralıksız olarak havaya sinmesiyle, radyo, televizyon, kablosuz telefonla sağır olan ve yönelimini yitiren, giderek yaygınlaşan elektromanyetik alanlarla hırpalanan Şeytan –ki, ortaçağın ve sonraki yüzyılların Hıristiyan yazarları göklerde yaşadığını söylüyorlardı– can vermek zorunda kaldı.

Bazılarına ve şeytan avcılarının en beklenmedikleri olan Amerikan polislerine göre ise hâlâ yaşamaktadır. 1989 yılında, Idaho eyaletindeki bir polis görevlisi olan Lary Jones, düzenli olarak yazdığı *File 18 Newsletter*'da şöyle diyordu:

"Doğaüstü tarafından, kötücül varlıklar, felsefeler ya da ilkeler tarafından yönetilen ya da denetlenen suçlularla karşı karşıya gelen polisin geleneksel aygıtları etkili değildir. Bir polis karanlıklar prensiyle ya da ekibiyle karşılaştığında yanında bir 'Şeytan sopası' ve de kullanabileceği tüm zırh ve tinsel yardım malzemeleri olmalıdır... Hıristiyan polis memurları şeytansı suçlara karşı mücadelenin vurucu gücü olmak için yeterince donanımlıdırlar."[1]

---

[1] Robert D. Hicks, *In Pursuit of Satan-The Police and the Occult*, Prometheus Books, Buffalo, New York, 1991.

Amerikan polisinin bir bölümü için "Satanistler," yani Şeytan'a tapanlar, kuşaklardan beri ibadetlerini gizlice sürdüren, bakımevlerinden çocuk çalan, katleden, kaçıran ve tecavüz eden aile üyelerinden oluşur. Satanist ibadetin "uzmanları"na göre, yasadışı, uluslararası, ciddi biçimde örgütlü, hiyerarşik olarak oluşmuş bu şebeke yılda elli bin kişinin katledilmesinden sorumludurlar. Çok sayıda bebek ritüel cinayetler için Satanist aileler tarafından özel olarak yetiştirilmiştir. Uzman polislere göre, cinayetler cinayet işleyenlerin enerjisini "zenginleştiren" temel güçleri serbest bırakıyordu.

Çehov'un dediği gibi, "hiçbir şey değişmemiştir." Özellikle, Salem büyücüleri ve engizisyon davalarının karanlık günlerinden bu yana. Fakat yine de Şeytan, inananların ruhunda fazlasıyla değişmiştir ve hatta inanmayanlarınkinden daha fazla. Böylece, Amerikan polisini endişelendiren bir alt düzey Satanizmin ortaya çıktığı görülmektedir.

Örneğin çocuk pornografisi, yukarda belirtilen Amerikan polislerine göre, Satanizmin bir biçimidir. Bu amaçla, çocuklar bazı bakımevlerine teslim edildiklerinde Satanistler onları özel uçaklara bindirip ibadet alanlarına götürüyorlardı. Orada çocuklar zorla tabutlara yatırılıyor, tabutlar da çukurlara indiriliyordu. Daha sonra, hazır bulunanlar tabutların üzerlerine toprak atıyordu, ardından şeytan seremonilerinin başrahibi onları mezarlarından çıkarıyor ve onlara tecavüz ediyordu. Daha sonra çocuklar tekrar bakım evlerine götürülüyorlardı.

Bu akıl almaz ve iğrenç zırvalıklar sakat beyinlerin ürünü olmalıdır. Hiç de değil; bunlar Amerikan polisi tarafından, örneğin Virginia eyaletinde, Petersburg'da, 13 Eylül 1988'de düzenlenen ritüel suçlar üzerine seminerde söylenmektedir. Dolayısıyla bunların bir başka sakat beyin tarafından üretildiğine inanılabilir; bu da değil, bunları tecrübeli bir Amerikan polis görevlisinin, Robert D. Hicks'in bazı meslektaşlarının kaygısı üzerine yazdığı *Şeytan'ın Peşinde* adlı ince eserin-

den aldım. Eserin yayıncısı Prometheus Books, her türden karanlıkçılığa karşı mücadeleyi amaç edinmiş, rasyonalist bir Amerikan örgütüne dahil. Bu kuruluş *The Skeptical Enquirer* adlı aylık bir dergi yayımlıyor ve dergi, her çeşit karanlık yanlısının ve zayıf kişiliklerin savundukları ateşli aptallıkları sistematik ve bilimsel olarak ifşa ediyor. *Science&Vie*'nin yardımcı editörü olarak birçok kez *Skeptical Enquirer*'in editörleriyle işbirliği olanağım oldu. Özellikle; Turin Kefeni konusunda Paul Kurtz'la ve bilimsel Satanizmin beklenmedik biçimi olan "suyun belleği" konusunda James Randi ile...

Şeytan'ın var olduğuna inanmak için bir neden varsa bu, hepsi polis görevlisi olsa da, "şeytan ibadetleri uzmanları"nın hikâyeleri olacaktır (fakat polislerin uygar olan ya da olmayan insanlar arasından seçildiği ve yurttaşlarla aynı kusurları paylaştıkları doğrudur). Gerçekten de bu hikâyeler tamamen sapkın cinsel takıntıları yansıtır. Çünkü çocukların tecavüz edilmek, hatta öldürülmek için şeytana tapılan yerlere düzenli olarak taşındıklarını, bu korkunç seremonilerden sağ kalanların zamanında bakımevlerine geri götürüldüklerini ve bir şey demediklerini ileri sürmek için gerçeklik duygusunu gerçekten kaybetmiş olmak gerekir. Çocuğunu vaktinden önce almaya giden ve onu bulamayınca telaşa düşen tek bir anne bile olmamış mıdır? Çocuğunu toprağa bulanmış ve korkudan benzi atmış bulunca şaşıran hiçbir anne de mi olmamıştır? Kendisine kötü davranıldığı için ve bakımevi yöneticileri bir tabutta yatmaya zorladığı ve oradan yalnızca tecavüz edilmek için çıkarıldığı için şikâyette bulunan ve bakımevine dönmek istemeyen hiçbir çocuk olmamış mıdır? Çocuğu kaybolduğu için şikâyette bulunan hiçbir anne yok mudur? Art arda on çocuğa tecavüz edebilen bu "başrahip" kimdir? Amerika, Gilles de Rais'nin kötü kopyalarıyla mı doludur?

Bundan çıkacak sonuç bazı Amerikan polis şeflerinin zihinsel olarak rahatsız oldukları ve onları psikiyatrik bir tedaviye tabi kılmak

ya da erken emekli etmek olabilir. Dosya böylelikle kapanır. Ama olay bu kadar basit değildir: Yukarda yansısını gördüğümüz çılgınca sistematizasyona rağmen bu Satanizm ve çocuk tecavüzü olaylarında bir hakikat temeli vardır. Eleştirilmesi gereken şey polisin ifade ediş biçimidir, çünkü bu, Satanistlerin inancını güçlendirmekten başka bir işe yaramayan Şeytan'ın varlığı gerçeğini onaylamaya yöneliktir. Fakat, Amerikan polisi de başkalarından daha rahatsız değildir: Yeni Meksiko'daki Albuquerque'li emekli bir polis çavuşu olan Paul Jasler, "Cinli" adlı bir rock and roll şarkısından etkilenen onüç yaşındaki bir erkek çocuğun kendisinin şeytanın müridi olduğuna inandığını aktarır. Daha sonra, Şeytan'ın kendisine vahiyde bulunduğuna inanır: Çocuğun annesinin sevgilisi öldürülmelidir, onu öldürecek olan da küçük çocuktur. Ve yumurcak, cinayet işlemeden duyduğu tiksintiyle, elbette uydurma olan şeytanın emri arasında ikiye bölünmüştür. "İster inanın ister inanmayın, durum böyle,"[2] der Jasler. Bu vakalar öyle yaygınlaşmıştır ki üç Amerikalı sosyolog bu konuyla ilgili bir araştırma yapmışlardır.[3] Sorunun öneminden dolayı başka bilimsel araştırmalar da bu konuya adanmıştır.

U.S. Department of Health and Human Services (Sağlık ve Yardım İşleri Servisi) 1988 yılında bin erkek çocuktan 1,1'inin ve bin kız çocuktan 3,9'unun, yani toplam olarak 155 300 çocuğun –önemli bir rakamdır– gerçekten de cinsel tacize maruz kaldığını belirtmektedir. Daha da endişe verici olan bu vakaların sayısının 1986'da 1980'deki rakamın üç katı olduğudur. Şuna üzülmek gerekir ki, bu rakamlar büyük bir olasılıkla yalnızca ABD'ye özgü değildir. Çocuklara tecavüz dünyada pek bilinmemektedir; Fransa, Almanya, İngiltere ve diğer Avrupa devletlerindeki çocuk tecavüz oranlarını bilmiyoruz. Zaman

---

[2] "Satan," *Life*, Haziran 1989.

[3] David Finkelhor, Linda M. Willams ve Nanci Burns, *Nursery Crimes: Sexual Abuse in Day Care*, Sage, Beverly Hills, Ca., 1988.

zaman, son derece iğrenç böyle bir olay vesilesiyle bu suçlar üzerindeki perde aniden ve kısa süre için kalkmakta, tahmini rakamlar ileri sürülmekte, ardından tiksinilen konu genel teselliye yerini bırakmaktadır. Oğlancı yayınlar ağının varlığı bilinmektedir, çocuklar üzerinde bu tür şeyler yapan dengesiz kişilerin varlığı da bilinmektedir. Yine de Şeytan'ın burada hiç yeri yoktur.

Ancak Amerika Birleşik Devletleri'ne özgü olan şey pedofili ve pederastinin[4] şeytan ibadetleriyle sürdürüldüğünün kabul edilmesidir. Bu ibadetlerden sağ kurtulan biri olan Marti Johnston, on yıl boyunca törensel olarak cinsel tacize maruz kaldığını, sonunda ibadette bulunanların ilgisini çekecek yaşı geçince, iki Satanist toplulukta rahibe mertebesine, ardından da başrahibe mertebesine çıkarıldığını kamuoyu önünde açıklamıştır. Sözcüğü sözcüğüne şöyle demiştir:

"Teksas'ta, Harris Country bölgesinden kaçırılmış sekiz yaşındaki küçük bir kız çocuğunun kurban edilmesine tanık oldum."

Marti Johnston cinayeti ayrıntılarıyla anlatmış, küçük kıza uyuşturucu verildiğini, gözleri dehşetten açılmış olarak, başka çocukların gözü önünde katledildiğini açıklamıştır.[5] Marti Johnston'un anlattığı şeyi gerçekten görüp görmediğini söylemek çok güçtür. Altıbin ikiyüz yirmibeş kişinin yaşadığı küçük bir Teksas şehri olan Tomball civarındaki yaklaşık beş yüz kilometre içinde yüz kadar Satanist grup olduğunu ileri sürmesi daha da şaşırtıcıdır. Soğukkanlılıkla işlenen bir cinayetin tanığı olarak polis tarafından aranınca, Satanistlerin de

---

[4] Burada bu terimleri aşağıdaki anlamlarıyla kullanıyorum: "Pedofili" çok küçük çocuklarla cinsel ilişki yan anlamını içerdiğinden özellikle suç teşkil eder. "Pederasti" etimolojik ve geleneksel olarak her iki cinsiyetten, cinsel olgunluğa erişmiş olmasına karşın medeni olarak erişkin sayılmayan küçüklerle cinsel ilişkiyi içerir.

[5] Bill Disessa, "Tale of Child's Ritual Slaying, Vexes Lawmen," *Houston Chronicle*, 6 Mart 1989, aktaran Hicks, a.g.e.

peşinde olduklarını, daha fazla şey söylerse susturacaklarını ileri sürerek ortadan kaybolmuştur. Bu kişinin, hoşlanılmayan sefahat âlemlerini çok abartmış yalancılık hastası olması olasıdır.

Aynı türden başka tanıklar ortaya çıkmıştır. Örneğin bir Joan Christianson da aynı türden başka olaylar aktarmıştır, anlatımları öyle vahşicedir ki meraklılarının Hicks'in kitabına bakmalarını tavsiye ederim. Christianson, görmüş olduklarını kamuya açıkladıktan sonra on bin yedi yüz altmış telefon tehdidi aldığını belirtir; bu rakam, Satanistlerin gerçekliğinin ve sayısının varsayımsal kanıtıdır. Telefonların sayısındaki kesinlik biraz kuşkuda bırakmaktadır. Dört ya da beş çocuğa hamile bırakıldığını ve daha sonra bunların kalplerinin yendiğini ileri süren kadının anlatılarına ne kadar değer vereceğini insan bilememektedir. 1988 yılında Geraldo Rivera'nın yayınıyla ortaya çıkan "Gloria" ve "Chery" olayları vardır. Chery'ye, daha sonra bir Satanist olan kendi babası tarafından kurban edilecek bir bebek doğurması için, bir kadın doğumcu huzurunda on iki yaşında tecavüz edilmiştir.

Burada canavarlığın ya da saflığın ya da her ikisinin birden sınırlarına erişilir ve ABD'nin ne tıp bilincinin olduğu ne de yüzlerce, hatta binlerce Satanist insanın bilinç aydınlığına erişme olasılığının olduğu çılgınlığa kapılmış bir ülke olduğu sonucu çıkar. Çünkü sonuçta burası yaşamak için çalışan, her gün komşularıyla, işverenleri, işçileri ve müşterileriyle yan yana yaşayan ve annelerin çocuklarını devrilmiş haçlara gömmek yerine onlara süt emzirdikleri ve kız ve erkek çocukların iğrenç ve ölümcül seremonilerde tecavüze uğramak yerine üstüne titrendiği normal bir yaşamın sürdüğü bir ülkedir.

Psikiyatrinin ve psikolojinin en yüzeysel bilgisi, bu alçaklıkları işleyen kafadan sakatların ya da en azından birkaçının zaman zaman yaptıklarına ve gördüklerine isyan edeceğini düşündürür. Bu işlere bulaşmış yüzlerce belki de binlerce kişinin içinde suç ortaklarını iti-

raf eden ya da sözümona Satanist ağlarını parçalayan birkaç kişinin bile olmamasına inanmak son derece güçtür. Yine bu psikiyatri ve psikoloji kavramları, Charcot'un isteriklerini anımsatan bu psikotik, sapık kadınların aktardıkları delilik hikâyeleri üzerine en ciddi kuşkuları yöneltmekten geri kalmaz. Çünkü bu kadınlardan bazıları bir sinir krizinden ötekine düşmüşlerdir ve kara ayinlere ve ölüsevicilik ve yamyamlık seremonilerine sözümona katıldıktan sonra bugün "yeniden Hıristiyan" (*Christ reborn*) olarak kendilerini takdim etmektedirler. Bu "Hıristiyan kadınlar" kendilerine bir efendi bulmak için Şeytan'dan İsa'ya geçmişlerdir. Psikiyatride yoksun olduğu kadar kafası da karışık kişilik temeli üzerinde yükselen büyük duygusal istikrarsızlıklardan (değişkenlikler) söz edilir.

Başka deyişle, Satanistlerin dinsel inançları, inanç değiştirmiş olsalar da şüphelidir ve anlattıkları hikâyelerin çoğu inanılır gibi değildir.

Burada çok yeni olan pek bir şey yoktur: Fransa, önceki yüzyıllarda, çocukların kurban edilmeleri mitlerinin yol açtığı toplumsal patlamalara tanık olmuştur. 1750 yılında Paris, polisin düzenlediği çocuk kaçırmalar üzerine tanıklıklar nedeniyle isyanlara sahne olur. Bastille ile Tuileries arasındaki en yoksul mahallelerde kanlı bir şiddetle ortalık kasıp kavrulur ve delice bir vahşilikle Labbé adlı masum bir assubayı öldürürler ve cesedini tümgeneral ya da polis şefi Nicolas-René Berryer'in konutunun önüne atarlar. Hakikat şuydu ki, "küstah, sert ve kaba" bir kişilik olan Berryer, gerçekte, polisi sokakları serserilerden, dilencilerden ve özellikle yoksul çocuklardan "temizlemek"le görevlendirmişti ve bunlar aylar, kimi zaman da yıllar boyunca yoksullar evine kapatılmışlardı. Ancak tutuklanmalar halk arasında XV. Louis'ye atfediliyordu ve mit bu noktada ortaya çıkıyordu: Kral ya da yakınlarından biri ciddi bir hastalıktan kurtulmak için çocuk kanıyla banyo yapmak zorunda olduğundan çocukların kurban

edildiklerine inanıldı.[6] Yine kanın kurtarıcılığı miti!

Kör despotların emriyle çocuk kurban etme mitleri özellikle toplumsal kriz dönemlerinde ortaya çıkıyor gözükmektedir. Çok daha ünlü bir mit olan, sözümona Büyük Herodes tarafından düzenlenen Filistin'deki yeni doğan çocukların katliamı mitinin Hıristiyanların tam bir uydurması olduğunu daha önce gördük. Şeytana tapmayla ilgili Amerikan mitolojilerinin ortaya çıkardığı şey, kesin olarak kolektif zihniyet krizidir.

Yine de, 1750 isyanlarında şeytana tapmadan söz edilmemiştir. Bunun nedeni Fransız kolektif zihniyetinin buna ilgisiz olması değildir: Yaklaşık üç çeyrek yüzyıl önce ilgisiz olmadığını göstermiştir. Gerçekten de, XIV. Louis'nin cinsel taciz, şeytana tapma, zehirleme suçlamalarını soruşturmak üzere 1679 yılında oluşturduğu ve mevki sahibi kişilere, din adamlarına yönelik gizli komisyon şeytan takınağının eski ve köklü olduğunu gösterir. Bulaşıcı takınağın ulaştığı boyutları belirten bir ayrıntı: Kralın atadığı mahkemenin bulunduğu ve ateşte yakılma cezasının verildiği, Kötü Huylular Mahkemesi de denen yargı yeri, kara ayin yapılan yerler gibi siyahla kaplıydı. İşkence görenin işkenceci tarafından, sanığın savcı tarafından ezeli taklidi: Şeytan'a kim inanırsa inansın aynıdır. Brinvilliers, Voisin, Vigoureux, Rahip Guibourg gibi yüksek mevkiden birkaç cadaloz ve sapık, şeytana tapan, bozguncu, komplocu, iktidar, para, cinsellik ve miras tutkununun yanı sıra, Fransız soyluluğunun büyük bir bölümü de bu uğursuz yere sürüklenmiştir. Bunlar mahkûm edilmişlerdir.

Ancak Poisons Olayı öyle tuhaftır ki, 1682'den sonra, öğrendikleri şeylerden kuşkusuz korkuya kapılmış olan XIV. Louis, arşivlerin

---

[6] Arlette Farge ve Jacques Revel, *The Vanishing Children of Paris: Rumor and Politics Before the French Revolution*, Harvard University Press, 1992. Bu kitabın, okumuş olduğum Amerikan baskısından alıntı yaptığım için okurun bağışlamasını diliyorum.

ve dava belgelerinin büyük bölümünü yaktırmıştır. Adalete uygun olarak yargılamak gerekseydi kara ya da kızıl soyluların büyük bölümünü cellat kütüğüne ya da darağacına yollamak gerekirdi. Bunun üzerine XIV. Louis bilgece "bir örnek vermek"le yetindi ve suçluların görünürde en aptal ve en sapkın olanlarını cellada gönderdi. Geri kalanı, krallık iradesiyle "dedikodu" olarak duyuruldu. Kuşkusuz raporların çoğu dedikoduydu. Bir insanın komşusuna yapabileceği alçaklıkların sınırı yoktur, Isa bunun ilk tanığı kuşkusuz değildi. Dosyası polis müdürlüğünün "kara kaplı defter"ine girmiş olan, XX. yüzyılın hiçbir şanlı kişisi, olağanüstü saygısızlıkla bir o kadar olağanüstü anlamda düşmanca buluşların incelikli karışımıyla polis katiplerinin kayıt tutmaları karşısında şaşkınlığa düşmemezlik edemez.

Aslında yukarda belirtilen iğrençliklerin meydana geldiği varsayılan çağdaş Amerikan eyaletlerinin polisleri, çocuk kayıpları hakkında bilgileri olmadıklarını bildirdiler. Her yıl kaybolan elli bin çocuk dikkati çekmeliydi. Yine, Amerikan soruşturma gazeteciliğinin onurunu oluşturan sıkı soruşturmalar, Satanistlerin dehşetlerinin sözümona tanıklarının bazı ilişkilerine yöneliktir.[7] Sonuç kesindi: Bunlar, şeytana tapma törenlerine inanmaya fazlasıyla hazır olan kamuoyunu aldatmaya yönelik uydurmalardır. 1987'de, otuzaltı bakımevinde yürütülen polis soruşturmalarındaki bir hazırlık raporu doksanbir kişiyi suçluyordu; yirmibir kişi suç oluşturan davranış nedeniyle gerçekten mahküm edildi, ancak ne Şeytan'a ne de şeytana tapmaya hiçbir gönderme yoktu.[8]

---

[7] Lauren Wilson, Lauren Stratford takma adıyla *Satan's Underground* adlı bir kitap yayınladı. Bu kitapta burada belirtilenler kadar iğrenç hikâyeler anlatıyordu ve Gretchen ve Bob Passatino ve Jon Trott tarafından uydurmacılık ve Hıristiyan derneklerinin saflığını kötüye kullanmakla suçlandı. Aynı türden iğrençliklerin sözümona tanığı olan, *Michelle Remembers*'ın yazarı Michelle Smith'in durumu da böyledir. Bu durumu aktaran Hicks'tir.

[8] Hicks, *In Pursuit of Satan*, a.g.e.

Başka deyişle, etrafında gürültü ve zırvalık koparılan küçük bir gerçek suçlular halkası vardı. Şeytan buna ancak bahane olur.

Yine de bir gerçek vardır: Burada, Kötülüğün gerçek uygulamasına yöneltebilecek fantazmlara yol açan kötülüğün keşfinin sapkın alanına girilmiştir. Öykünmeli patoloji psikolojinin bir olgusudur ve bir davranış şemasının sunumu zayıf ruhlara kendini dayatır; ve davranış ne kadar kınanırsa o kadar güçlü olarak kendini dayatır; örneğin kadın ya da erkek kahramanın intihar ettiği televizyon dizilerinin ardından gelen ihtihar salgınları buradan kaynaklanır.[9]

Amerika Birleşik Devletleri tarihinin en korkunç canisi, gerçek adı David Berkowitz olan "Son of Sam" Queens semtindeki bir dizi kadın katlinin sorumlusudur ve cinayetler bu semtte korku salar ve aylarca dillerden düşmez. Berkowitz New York polisine yazdığı bir mektupta şöyle der: "Ben Beelzebub canavarıyım, koca Behemouth'um [sic]." Elbette tam anlamıyla kafadan sakat olan bu kişi "Beelzebub," Behemoth ya da Şeytan'ın diğer ünlü adlarını bilmeseydi bu cinayetleri işlemeyecek miydi diye sorulabilir; ancak Şeytan'a ilişkin marazi saplantısının canice davranışını temellendirdiği de düşünülebilir. Bu iğrenç sapkın Satan-Beelzebub-Behemoth diye birinin var olduğunu tesadüfen okumuş ve bu isimlerin ne anlama geldiğini bilmediğinden, bu karşı-iktidarları temsil ettiği sanısına kapılmış. Aşağılanan ve ha-

---

[9] Patomimi bu patolojinin biçimlerinden biridir: Bu, "bir hastalığın, bir sakatlığın ya da bir arazın mitomanyak yeniden üretimidir." Bu terim, Fransız doktor Georges Dieulafoy tarafından 1908 tarihinde önerilmiş ve doktorun isteği üzerine yazar Paul Bourget tarafından kullanılmıştır. Bazı uzmanlar çarmıha gerilmiş İsa'nın beş yarasının benzeri yara izlerinde bir tür patomimi görürler. Gizlice kışkırtılan hastalığın amacı çevredeki insanların dikkatini çekmek, tepkilerini yönlendirmek ve çabalarını başarısızlığa uğratmaktır. Dolayısıyla bu bir tür paranoyak ve histerik narsisizm biçimidir. Norbert Sillamy, *Dictionnaire de psychologie*, 2 cilt, Bordas, 1987. Benim tezim, tamamen patolojik eserler olan *Rosemary'nin Bebeği* gibi başarılı filmlerin Satanizmi taklit dalgaları başlattığıdır.

karete uğrayanların yazgısını belirleyen bu olmuştur: Yukarda belirttiğimiz, Jean Rouch'un hayranlık uyandırıcı etnografik filmi *Çılgın Efendiler*'de yüzyıllar süren İngiliz sömürgeciliğine ve küstahlığına öfkelenen Ganalılar büyülü seremonilerde özellikle "şeytana tapma" edimine karar verirler: Kurban edilmiş bir köpeği yerler, köpek İngilizlerin "kutsal hayvanı"dır, Tropiklerde soluksuz kalan şişman kadınların kıvır kıvır tüylü süs köpeğidir, Siyahların kokusundan hayvanca nefret duygusuyla yetiştirilmiş bir kaniştir. Çünkü, ben bizzat yaşadım, köpeklerin "Araplar" için Beyaz düşmanlığının izini taşıdığı Mısır'da hayvan ırkçılığı Batılı geleneğiydi.

Bu noktada şeytana tapma kriminolojinin alanını aşarak sosyolojinin alanına girer. İkinci düzeyine de bu noktada erişir.

Gerçekten de Şeytan yenilmişlerin kahramanıdır. Yönetmen Roman Polansky'nin eşi, aktrist Sharon Tate ve cinayet gecesi onunla birlikte Los Angeles'teki Cielo Drive villasında bulunanların tarifsiz iğrençlikteki katlinin açıkladığı şey yenilenlerin yenenlere duydukları kindir, Yunanlıların çok korktukları *phtonos*'un dirilişidir. Sharon Tate genç, güzel, ünlü, her yerde kabul gören, başarılı bir yönetmenle evli biridir: Charles Manson adlı bir kaçık, gurusu olduğu bir avuç öfkeli insanla birlikte villaya baskın yapar ve hiçbir neden olmadan oradaki herkesi katlederler, daha sonra kurbanların kanına buladıkları parmaklarıyla duvarlara nefret dolu sözler yazarlar. Manson müebbet hapis yattığı cezaevinde "şeytana tapma" komedisini sürdürür.

Bu bölüme ayrılmış alanın aktaramayacağı kadar çok sayıda olan bu olaylarda Şeytan miti yalnızca pornografiye, doğrudan psikiyatrik kapatılmaya mahküm edilebilecek birey ya da gruplar için her türden sapkınlık ve sadizm edimlerine bahanedir. Gerçekten de, şeytana tapma yalana dayalı fantazmların dayanağından başka bir şey değildir. Örneğin kilise mensuplarından birine cinsel tacizde bulunmakla suçlanan Virginialı bir papaz Şeytan'ın etkisini öne sürer. Kilise mensu-

bu kadın, bir çocuğun kurban edilmesine ve yamyamlar gibi yenmesine tanıklık ettiğini anlatır; bu son derece klasik bir fantazmdır. Oldukça ileri götürülen polis soruşturması hiçbir kurban etmenin olmadığını ve kadının papaz nezdinde değer görmek için zırvalıklar uydurduğunu ortaya çıkarır; papaz daha sonra onun cinsel itkilerine safça boyun eğmiştir. Kısacası Satanizm, sevişme arzusuyla dolu iki yalancılık hastasına davranışları için bir taslak sunmuştur.

Ancak bunlar önemsiz olaylardır: Son of Sam vakasında gördüğümüz gibi Şeytan özellikle yenilmiş olanın korkusunun ifadesidir.

Aslında egemenliği çok daha geniş olan ve en azından ilk bakışta sapkın cinsel takınaklara değil, bir tür "ters din"e, hakiki bir Şeytan ibadetine bağlı gözüken bir şeytana tapma vardır. Bu ibadet, daha doğrusu ibadetler –çünkü birden çok vardır– hiyerarşileri, ayin rahipleri, kiliseleri, sunakları, mumları (siyah, elbette), amblemleri ve her şeyleriyle bir din görünümündedirler. Bunlar sözde-felsefi uslamlamalara dayanırlar ve eski dinsel usüllere yapılan, belirsiz ve genellikle açıkça yanlış referanslarla doludurlar. Beelzebuth, Astaroth ya da Lucifer'e eski dinlerde Kötülük tanrısı olarak değil, sadece tanrı olarak tapıldığını bu ibadetlerin yandaşlarının bilmedikleri açıkça ortadadır. California'da bu mezheplerden birinin yandaşlarıyla tartışma fırsatım oldu, fakat, Einstein'ın dediği gibi bir önyargıyı parçalamak atomu parçalamaktan daha güçtür.

Batı'nın ve elbette dünyanın en ünlü Satanistlerinden biri bir Amerikalıdır; adı Anton La Vey'dir. Uzun boylu, zayıf, kırkını geçmiş, siyahlar içinde ve üst dudağı ince bir bıyıkla süslü La Vey, Gounod'un *Faust* temsilindeki geleneksel Mephistopheles'in kişiliğini şaşılacak ölçüde çağrıştırır. 1966 yılında "Şeytan Kilisesi"ni kurmuştur. Kitabı, *Şeytan İncil'i*,[10] ciddi bir yayıncılık başarısıdır. Kitapta, "Şeytana

[10] *The Satanic Bible*, Avon Books, New York, 1969.

tapma, tamamen öz-merkezli ve kendini ödüllendirici dinden bir sapmadır," der. Bu tanımı anlamamış olsam da, kitabın bilgiç üslubunda cinselliğin taşkın uygulanışının doğrulanmasının kokusunu alıyorum. La Vey'in bulanık düzyazısı, "devrimci" ve yüce ideoloji haline getirilen bir genelev ve âlem zihniyeti yansıtıyor gibi gelmektedir bana.

La Vey, *Büyücünün Elkitabı*'nı ve *Şeytana Tapmanın Ritüelleri*'ni[11] de yayımlamıştır; bunlar da belli bir başarı kazanmışlardır. Her şeytana tapma olayı ortaya çıktığında medya tarafından sorgulanan La Vey, şaşırtıcı sözler söyleyebilir: "Kitaplarımın ve genel olarak Satanizmin rağbet görmesi," diye açıklamıştır, "Amerika'nın kesin bir değişim gerekliliğinin sonucudur. *Zeitgeist* [Amerikan dilinde eski Almanca, "zamanın ruhu" anlamına gelir] bu ülkede, televizyonun gerçekten yeni din olduğu yeni bir toplum yaratmak üzeredir. Televizyonun yapabileceklerine rağmen, eksik bir şeyler vardır. Satanizm de bu boşluğu doldurmaktadır. Dolayısıyla, ister olumlu olsun ister olumsuz, bir toplumsal değişimde bana güvenilmelidir. Geçmişte Katolikler Protestanlar tarafından şeytan olarak kabul edildiler; Protestanlar, Katolikler için şeytandılar. Yahudiler, her ikisi açısından da şeytandılar. Beyaz insan Çin'linin gözünde şeytandı. Peki ama aslında kimin kötü olduğunu kim söyleyebilir?"[12]

La Vey'in açıklamalarının içeriği felsefi olarak boştur, sosyolojik olarak yoksuldur ve tarihsel olarak bahtsız talidomid çocuklar kadar miyoptur: Bayağılık rüzgârlarının şişirdiği biçimsiz bir balonu anımsatır. La Vey, içi boş açıklamalarında Şeytan'ın kökeni sorununu bir kez olsun ele almamaktadır. Ancak o bir habercidir: Öncelikle, uzun süre boyunca "geleceğin laboratuvarı" olarak kabul edilen ülke üzerinde ve şimdi de, bilimsel dünyanın bazı sektörleri de dahil olmak üzere Batı dünyasının tümü üzerinde dalga dalga yayılan çılgın

[11] *The Satanic Rituals*, Avon Books, New York, 1972.

[12] "Satan," *Life*, Haziran 1989.

usdışılık dalgasının habercisidir. İkinci olarak, bu yüzyılın başından itibaren, sanattan epistemolojiye kadar tüm alanları kırıp geçiren sıfır altı derecedeki nihilizmin habercisidir.[13] Bu sonuç olarak, La Vey'in kitaplarının başarısının da doğruladığı gibi, kamuoyunun şeytana tapma gereksinimini açıkça ifade etmektedir. Marksizm, sonuçta, yoğunlaşmayı başaramayan zihinler için can sıkıcıdır ve inanç yayma çabası disiplin gerektirir, ancak şeytana tapma, La Vey'in dediği gibi, en azından "ödüllendiricidir" ve herkes istediği gibi uygulayabilir.

Başta Şeytan olmak üzere, şeytana tapmanın ilk günahın ortadan kaldırılmasını talep etmeye varması olağanüstü ve hatta "inanılmaz" paradoks ve kuşkulu kavramların kullanılmasındaki kaçınılmaz kafa karışıklığının işaretidir. İlk günahın sorumlusu sadece emekçilerin kurtarıcısı olarak değil, cinselliğin kurtarıcısı olarak da sunulmuştur! Marcuse, Orphikçi Eros'un ilk günahın izlerini azalttığını yazıyordu![14] Bu arada, tamamen anti-erotik bir kahraman olduğu için

---

[13] Belli başlı ilgililerin çıkardıkları rezalet karşılığında, bu moda sisteminin satraplarını, sanattaki bu nihilizmin belirtilerini *La Messe de saint Picasso* (Robert Laffont, 1990) adlı eserde sergiledim. Eser dolayısıyla, Picasso "müzesi" karşısında çılgınca el kol hareketlerine maruz kaldım, bildiriler dağıtıldı, Fransız düşüncesinin "organları"ndaki tüccarların satılık kalemşörlerinin sarf ettikleri küfürlerin lafını bile etmiyorum. "Modern" (ve hatta, ey sözün mucizesi!, "postmodern") sanatın günümüzdeki iflası ve betimleyici addaki –F.I.A.C.– örgütün düzenli olarak salgıladığı irinler benim beddualarımın temelsiz olmadığının kanıtıdır. Epistemoloji alanında, *Science&Vie* dergisinde, kendini haklı olarak, ama kuşkusuz tesadüfen "epistemolojinin dadaisti" olarak tanımlayan Paul Feyerabend adlı birinin *Akla Veda* kitabına yönelik eleştirim yine hak ettiğim küfür ve entrika payını almama neden olmuştur. Feyerabend mantığın gereksiz olduğunu, aslında bilimin var olmadığını ve "dünyayı fazlasıyla zehirlediğini" düşünmektedir. Picasso'nun, soytarı Daniel-Henry Kahnweiler'den ardıllarına ve dalkavuklarına kadar adları sayılamayacak kadar çok kişinin, tüccarların ve kamuoyunun "şeytansı" halüsinasyonlarının değişik bir biçimi olduğunu düşünmekten pek uzak değilim. Feyerabend'e gelince, onu bir gün örneğin bir Amerikan-Kore ya da İran-Sırp Satanistler mezhebinde görürsem şaşırmam.

[14] Herbert Marcuse, *Eros et civilisation*, Edition de Minuit, 1963. Altmışlı yıllarda

ortaçağ Hıristiyanlığı tarafından benimsenen Orpheus mitinin gerçeği hakkındaki cehaleti de belirtmiş olalım!

Şeytan kilisesi türünün tek örneği değildir elbette; Set Tapınağı'nı da belirtmek gerekir. Bunun da kuruluş ilkesi Şeytan kilisesininki kadar yanlıştır, çünkü bu Mısır tanrısı Seth'tir ve Seth'in Yahudi-Hıristiyan Şeytan'ıyla hiçbir zaman özdeşleştirilemeyeceğini görmüştük. Yetmişli yıllarda California'ya yaptığım yolculuklar sırasında birçok Satanist mezhep tanıdım ve zorlama gülünçlüğü ve ezoterik iddialı anlaşılmaz dili, Kabala'ya referansları, uydurma olduğunu herkesin bildiği *Necronomicon* adlı kitaba ve ünlü soytarı gurdjieff'e bağlılıkları ne yazık ki bana tiksinti verdi. Onlar hakkında belgeler topladım; ortaya çıkan anlamsız, ahlaksız ve saf aptallık bana bu karmakarışık şeyler yığınını çöpe attırdı. O dönemde olası antropolojik ilgiyi bilmiyordum. Bu yüzyıl başının cinli bir kişisi olan, tanınmış Satanist, "büyücü" Aleister Crowley'e yapılan bolca gönderme nedeniyle bu karanlık saçmalıklara özellikle "ilgisiz" kaldım.[15]

Marcuse'ün adının, en yüksek fantezinin fizyolojisti, delilerden daha deli psikanalist ve kendi keşfi olan "orgon akümulatörleri" –orgon, havada dolaşan bir tür cinsel enerjidir (skolastik teolojideki cinler gibi)– adlı aygıtlar aracılığıyla cinsel devrimin üstü kapalı teorisyeni Wilhelm Reich adıyla birlikte anıldığını unutmamak gerekir. Görülmememiş türden bir Marksist olan Reich orgon enerjisi yoluyla kitleleri kurtarmayı düşünüyordu!

[15] 1875'de İngiltere'de, Leamington'da doğan Edward Alexander Crowley 1947'de oburluktan öldü. Macera ve skandal dolu yaşamı sırasında Yeats ve Somerset Maugham gibi ünlü kişilerin yakınında yer aldı. Maugham *The Magician* adlı romanına model olarak onu seçmişti. Winston Churchill'le de yakındı (Alman işgalini büyü yoluyla ortadan kaldıracak "kesin" bir çözüm önermişti; Aslan'ın tepkisi tahmin edilebilir!) 1953'de uzun uzun söyleştiğim Maugham onu "eğlendirici bir kaçık ve önemli bir bilge" olarak niteliyordu (*"entertaining and most erudite queen"*). Byron'u ve özellikle travestiliğe ve güzel oğlanlara duyduğu ilgiye kendini yakın hissettiği XVIII. yy yazarı William Beckford'u örnek alan bir estet olan Crowley "toplu aşk" deneyimleri, yani büyük ölçüde Hermetik-Mısır iddialarına dayanan eşcinsel âlemler düzenledi ve fantezi başrahibi giysileri içinde Satanist törenlere başkanlık etti. Eserinin, karanlıkçılık meraklıları üzerinde belli bir etkisi olmuştur.

ABD'de, Kanada'da, İngiltere'de bazı "büyücülük" dernekleri vardır. Bunların bazıları "beyaz"dır ve Şeytan'a tapmama garantisi verirler, sadece "Avrupa'nın Kelt halkları"nda görüldüğü gibi doğa güçlerine taparlar. Öteki "siyah" dernekler, ulusal polisin şimşeklerinden korunabilmek üzere titizlikle ayıklanmış olan, elbette yanlış yorumlanmış betimlemeler üzerinden kopya edilen Şeytan başkanlığındaki toplantılar sırasında şeytana tapıyorlardı. Bu derneklerin faaliyetlerinin ve ideolojilerinin dökümü tüm bir kitabı işgal eder; okuru bir kez daha bana bu konuda en eksiksiz –doğruyu söylemek gerekirse, tatsız– eser olarak gelen Hicks'in eserine gönderiyorum.

Gerçekten de, Rusya ve Sibirya'dan İtalya'ya, tüm Hıristiyan dünyada karanlıkçılık artmaktadır (Müslüman dünyayı iyi tanıyan biri olarak orada benzer biçimde şeytana tapma ayinlerine rastlamadım). Bu açıdan başka ülkelere özeneceğimiz pek bir şey yok: 1980 yılında, Antenne 2, "Lucifer Şahitleri"ndi düzenlenen bir kara ayini yayınladı, Castellane'da oturan Georges Bourdin adlı biri kendine Hamsah Manarah dedirtiyordu ve "Mandorom Dinleri Tapınağı"nda bir araya gelen bir mezhebi yönetiyordu. Sonunda, 27 Nisan 1991'de, başkalarının yanı sıra *Figaro*'nun da dikkatini çekti; Bourdin varlıklı biriydi: Castillon gölüne bakan otuz üç metrelik beton bir heykel diktirmişti. "Şeytan'ı ve Lucifer'i kendine bağımlı kıldığı"nı iddia ediyordu ki bu sansasyonel bir haberdi, çünkü ikisi arasında ayrım yapıyordu, "ve beş yüz elli iki milyon cinin ruhunu bozmuş *[sic]*"tu.

Tüm dünyada yayılan bütün mezheplerin abuk sabuk laflarının dökümünü burada yapmak niyetinde değilim; bu, bir gün, kamusal zihniyetin sağlığını korumak isteyen bir örgütlenmenin görevi olur; benim niyetim sadece, İÖ VI. yüzyılda Zerdüştçüler tarafından imal edilen ve öncelikle İÖ III. yüzyılın Yahudi isyancıları tarafından, ardından da Hıristiyanlar tarafından ele alınan bu mükemmel kurgunun dünyanın sözümona en gelişmiş ülkelerinde her zaman mükemmel bi-

çimde yaşadığını kanıtlamaktır. Bunlar bir kez daha, astroloji karşısında yapıldığı gibi, küçümsemeyle ele alınabilir, fakat can sıkıcı yan şu ki, bu mantıkdışı inançların kanlı sonuçları var. Çünkü patolojik bir durum olan Şeytan takıntısının neden olduğu kanlı olayların hesabı artık tutulmamaktadır. Bu, karakteristik psikiyatrik sorunlara sabit fikir olarak hizmet etmekte ve hastaları, son okudukları kitaba göre "şeytan çıkarmak"tan ya da "cinlenmek"ten söz ettiklerinde affedileceklerini sandıkları şiddetli davranışlara yöneltmektedir.

Bu kanlı sonuçların binlercesi arasından iki örnek. Rio de Janeiro'da, 1992 yılında, Marcelo Costa de Andrade adlı biri, altı ile onüç yaş arasındaki ondört çocuğu tecavüz ettikten sonra vahşice öldürmekten tutuklandı. "Tanrı Krallığı'nın evrensel kilisesi"nden bir papazın vaazıyla kafası karışmıştı. Papazın kafası da görünüşte psikopat katilinki kadar karışıktı, çünkü her türlü fiziksel eksikliği iman yetersizliğine bağlıyordu ve Andrade, kurbanlarını Şeytan'ın elinden kurtarmak amacıyla "göğe göndermeyi" düşünmüştü. Bu arada belirtelim ki, "Tanrı Krallığı'nın evrensel kilisesi" Rio eyaletinde ruhların selameti için faaliyet gösteren yaklaşık beş yüz "rahip"ten oluşan "Pantkotist" bir mezhepti.

1989'da, yine Amerika Birleşik Devletleri Meksika sınırına yakın Matamoros şehrinde işlenen bir dizi ritüel cinayetle derinden sarsıldı. Uyuşturucu kaçakçılığıyla ilgili sıradan bir soruşturma sırasında Meksika polisi onüç cesedi gün ışığına çıkardı; bunlar, Şeytan'a Hıristiyanca inancın zehirlediği kişilerin kalıntılarıydı. Bu cinayetleri işleyen kişi şeytana tapan bir mezhebin üyesiydi ve taş devrine bile yakışmayan bu kurban etmelerle Şeytan'ın lütfunu sağlayabileceğine inanıyordu. Texas eyaleti savcısı Jim Mattox, "cinayetlerin dünyaya karşı bir kalkan olduğuna inanıyorlardı. Bu, dinsel bir çılgınlıktı."[16]

[16] "Satan," *Life*, a.g.e.

diyecekti. Katliam yerlerinde insan cesetleriyle birlikte bulunan hayvan cesetleri bunun kanıtıdır. Kısa süre önce, çocuklar üzerinde uygulanan gerçek cinsel taciz vakalarından ve ardından genç bir oğlanın Missouri'de, Joplin yakınlarında katlinden daha fazla kamuoyunu sarstı.

Önemli ayrıntı: Matamoros cinayetine katılanlardan bazıları tutuklanmalarından sonra, 1987 yılında gösterilen *The Believers* (Müminler) filmindeki ritüel bir cinayet sahnesinden etkilenmiş olduklarını açıkladılar. Fakat, *Rosemary'nin Bebeği*'nden *The Exorcist*'e kadar, *Suspiria* gibi değersiz yapıtlar ya da *Alien* dizisi gibi sözde-fütürist kurgular da dahil, –*Batman* ya da *Terminatör* gibi şiddetli aptallıklardan hiç söz etmesek de– Şeytan'ı, cinlenmeyi, şeytanatapmayı ve diğer saçmalıkları işleyen sinema yapıtlarının listesi uzundur. Amerikalı eleştirmen Robert Hughes, Deccal kişiliğinin çizgi romanlara ve ardından sinemaya Batman, Superman, Captain Marvel olarak hizmet ettiğini düşünmektedir. Amerikan alt-kültürü bu tür başka şeyler de üretmiştir, bizzat Mani'yi titretecek bir Manicilikteki, Spiderman (ve Spiderwoman), Catwoman ve antropoidler gibi beş para etmez maceralar tüm dünyada milyonlarca insan tarafından iştahla tüketilmiştir.

Kurgusal eserlerin cinayetleri teşvik ettiği, buna karşılık cinayetlerin de başka kurgusal eserlere esin kaynağı olduğunun ek kanıtlarıdır bunlar. Böylece yeni bir ortaçağın karanlıklarına giriyoruz; sözde-Şeytan Rüşdi'nin ölüme mahkûm edilmesi yalnızca bir giriştir. Çünkü bundan böyle, tanrılarının gerçekliklerini tartışma konusu edenlere karşı koyacak olanlar, şeytanatapanlar hep olacaktır.

Olay yalnızca dinsel midir? Buna inanmak son derece güçtür. 1991 yılında Gallup Organization'un *U.S.&World Report* adlı Amerikan haftalık dergisi için yaptığı bir araştırma,[17] cennete ve cehenneme

[17] "Hell's sober comeback", *U.S. News&World Report*, 25 Mart 1991.

inananların sayısının 1952'den 1990'a kadar artmaya devam ettiğini gösteriyordu: Cennete inananların sayısı % 72'den % 78'e, cehenneme inananların sayısı % 58'den % 60'a çıkmıştır. Çok iyi. Ama aynı araştırma, düzenli olarak ayine giden Amerikalıların %83'ünün üzerinden yalnızca % 3'ünün cehenneme gitme riskine inandıklarını gösteriyordu (ibadet yapmayanların % 7'sine karşılık; bu paradoks daha ilerde ele alınacaktır). Cehenneme gitme riskleri olduğuna en fazla inananlar % 5'le erkeklerdir; kadınlarda aynı oran % 3'tür. Cehenneme gitme riskleri olduğuna inanmaya en eğilimliler % 5'le Katoliklerdir, en az eğilimliler % 3'le Evangelistlerdir.

Bunun anlamı, "cehennem başkaları içindir." Ya da Şeytan, başkasıdır. Sartre'ın *Gizli Oturum*'undaki ünlü deyişi aktarabiliriz: "Cehennem, başkalarıdır." İnananların büyük kısmının kendilerine dair mükemmel bir yargıları vardır: Cehenneme gitme riskleri çok azdır.

İlginç paradoks: Amerikan ateistlerinin % 46'sı cennete, % 36'sı cehenneme inanıyordu. Bu durum, ateistlerin ateizmi hakkında yeterince şey söylemektedir. Daha da ilginci, ateistlerin % 61'i cennete gitme olasılığına inanmaktadır ve % 9'u cehenneme gidebilecekleri olasılığı üzerinde durmaktadır. Oysa bu oran inananların iki mislidir. Yani ateistler kendilerini, inananlardan iki misli suçlu hissetmektedir. Ya da daha kesin bir deyişle, Kıyamet günü Bireysel Yargı'da suçlu ruhları ele geçirecek Şeytan'a inanç teorik olarak en katı ruhlara bile nüfuz etmiştir.

Hiroşima'nın ve Alman kamplarının çöp yakma makinelerinin dumanları cehenneminkileri sönük bırakmışken bu rakamlar daha da şaşırtıcıdır. Chicago Üniversitesi, Divinity profesör olan Martin Marty'nin inandığı gibi, "cehennem ortadan kayboldu ama kimse farkında değil."[18] Anlaşılacağı gibi, yanılgı ciddidir.

[18] A.g.e.

Gerçekten de tamamen teolojik açıdan görüşler, Roma kilisesinden Anglikan kilisesine, Evangelist'ten Ortodoks'a, vaftizci'ye, Melkit'e, Maronit'e, Ortodoks Kıpti'ye, Katolik Kıpti'ye, Katolik Ermeni'ye, Ortodoks Ermeni'ye kadar değişse de, cuma günü et yiyen işçi ile tecavüz ettikten sonra çocuğu öldüren katil aynı kazada öldüklerinde yazgılarının ortak olacağına hâlâ inanan pek az insan olsa da, Roma Katolik ortodoksluğuna göre Şeytan takıntısı bilinçlerde yer etmeye devam etmektedir.

Öyle gözüküyor ki, Satanistler ve Şeytan inancını yaymaya devam eden otoriteler, bir Kötülük tanrısı felsefi olarak sadece yıkımı temsil edebileceğinden, tanım olarak, hem yıkıcı hem de öz-kıyımcı bir tapınmanın saçmalığını algılayamamaktadırlar; dahası, Şeytan inancını yaymanın sosyo-politik kökenlerini de anlayamamaktadırlar. Yalnızca inananları, zenginleri, Beyazları, güçlüleri koruyan bir tanrının zaferinin intikamını sonuçta alacak olan bir karşı-tanrıya, dar kafaları ve inatlarıyla, halktan gelen geniş bir talep sağlamaktadırlar.

Max Weber'in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* kitabındaki, zengin insanlar Tanrı'dan yararlanmış olanlardır şeklindeki saptaması Amerika sınırlarını aşmıştır: Batı'nın tümüne uzanmaktadır. 1920'den itibaren Weber, Protestan dünyanın içine kapandığı seçeneği açıkça tanımlamaktadır: "Ahiret kurtuluşu arayışı," diye yazmaktadır, "Katoliklikte olduğu gibi, iyi ürünleri adım adım ambarlamakla oluşmaz, Tanrı'nın seçilmiş kulu olmakla lanetli biri olmak seçeneği karşısında her an bulunan bir bilincin sistematik sınavıyla (*Selbskontrolle*) olur."[19] Dayanılmaz gerilim: Sonuçta, inançlı kişi isyan eder, tıpkı Şeytan gibi ve onun kollarına atılır! Kapitalizm düşmanlarının dolaylı yanıtı bilinmektedir: "Ayağa kalkın, yeryüzünün lanetlileri!" Şeytan, Karl Marx'ın dengi olan ve Şeytan'ın ezeli gençliğiyle karşılaştırıldı-

[19] Max Weber, *L'Ethique protestante et l'esprit du capitalisme*, Plon, 1964.

ğında kesinlikle arkaik kaçan yeni Spartaküs olmuştur. Herbert Marcuse'ün dediği gibi, "hayal gücü türle ve 'arkaik' geçmişle birlik içindeki tümlüklü bireyin talebini savunur."[20]

Aslında günümüzün şeytan takıntısı yalnızca karanlıkçılığın, batılı inancın ve sıradan aptallığın yansısı değil, adaletsizliği sürdüren bir düzene ve çalışmaya karşı bir isyanın da yansısıdır. Çağdaş İtalyan filozof Giovanni Papini'nin[21] dediği gibi, Şeytan tersiz ekmeği temsil eder ve çölde İsa'yı kışkırtmak isterken taşları ekmeğe dönüştürmesi rastlantı değildir. Şeytan spekülasyon, uyuşturucu ticareti, kaçakçılık, fahişelik ve basit hırsızlık yoluyla kolay kazancın Tanrısı'dır. Dolayısıyla, bazı çağdaş tavırlarda görüleceği gibi, en alt düzeyde, tembelliğin, sahtenin, baştan savmanın, kültürsüzlüğün ve provokatörün tanrısıdır. Yarın ne yapacaklarını ve müşterek bahislerde kazanmanın sırrını öğrenmek için astrologlarına danışan bakanların ve başkanların gizli tanrısıdır O. Haksız kâr elde etmek için yasadışı yollara başvuran işadamlarının tanrısıdır O.

Weber de bunu öngörmüştü: "... Bir iş dolayısıyla 'ödev'ini yerine getirme fikri artık yaşamımızı yönetmektedir... Mesleki [ödevin] 'yerine gelmesi' en yüksek manevi ve kültürel değerlere bağlanmadığında... birey, genellikle, onu doğrulamayı reddeder."[22]

Bu akım içinde, Şeytan da en yüksek düzeyde sistematik yapısökümünün, alayın, "Hiçlik"in esinleyicisi olmuştur, aklın ortadan kalktığını ilan eden filozoflar ve yeteneğin yetenek yokluğundan aşağı olduğunu ilan eden estetler sadece bir provokasyon yarattıklarını ileri sürerek, bu yüz buruşturma altında kendi hakikatlerini gözler önüne sererek bir bisiklet tekerleğinin Atika sanatının bir başyapıtına eşdeğer

[20] Marcuse, *Eros et civilisation*, a.g.e.

[21] Giovanni Papini, "Il diavolo e il pane senza sudore," *Il Diavolo*, yeni baskı Arnoldo Mondadori Editore, Milano, 1985.

[22] Weber, a.g.e.

olduğunu, kaydedilen kapı gıcırtılarının Beethoven'in bir kuatoruna eş olduğunu söylerler. Hatta boş bir tuval bir Veronez kadar güzeldir. Dolayısıyla Şeytan nihilizmin tanrısıdır, umutsuzluğun tanrısıdır.

Satanizmin kültürü ele geçirmeye başlaması yeni değildir. Ünlü kişilerin elleriyle şehirlerimize de girmiştir. Şiirin en ünlü dehalarından biri olan Charles Baudelaire bunlardan ilkini, "Şeytan Duaları"nı yazmıştır:

Sen, ey en âlimi ve en güzeli meleklerin,
Övülmekten mahrum tanrı, hıyanet ettiği kaderin,
Ey Şeytan, acı benim uzun sefaletime

Ey kendine haksızlık edilen sürgün Devletli,
Yenildikçe her zaman doğrulursun daha kuvvetli,

.....

Babalığı o insanların ki kara öfke anında
Dünya cennetinden kovdu Allah Baba,
Ey Şeytan, acı benim uzun sefaletime![23]

Baudelaire'in, isyan ederken bile Tanrı'yı kayınpederi Albay Aupick'le ya da dönemin bir burjuvasıyla karıştırdığı düşünülemeyeceğine göre bunun bir gösteri olduğu söylenebilir. Şeytan hakkında en sık tekrarlanan kurnazlığı borçlu olduğumuz şefkatli Baudelaire. Çünkü, *Paris Sıkıntısı*'nda, "Şeytan'ın en büyük kurnazlığı var olmadığına inandırmasıdır" safsatasını üçüncü bir kişiden aktardığını ileri sürer. Fakat bu ona aittir! İkiyüzlü okur, benzeri, kardeşi onun maskesi düşmüştür! Ancak gösteri onun için yeterince aşırı olmadığından daha da ileri gider:

[23] *Elem Çiçekleri*, Charles Büudelaire, çev. Vasfi Mahir Kocatürk, Buluş Yayınları, Ankara, 1957.

"Saygı ve övgü sana, Şeytan, yüksekliklerinde göğün
Hakimiyet sürdün ve derinliklerinde cehennemin
Mağlup olmuş, sessizce dalıyorsun hülyaya!"

O dönemde bu, kuşkusuz, yeryüzünün en aptal burjuvazisine saldırmaktan, enayileri coşturmaktan ve başkalarını gülümsetmekten başka işe yaramazdı. Bu dönem, başta Emma Bovary olmak üzere hassas ruhların boğuldukları dönemdi. Arthur Rimbaud yaklaşık otuz yıl sonra "Cehennemde Bir Mevsim" geçirmeye gidecek ve Mallarmé şöyle haykıracaktır:

"Gökyüzü ölü. – Sana doğru koşuyorum! Ey madde,
Mutlu insanlar sürüsünün yattığı
Yatağı paylaşmış olan, acılar içindeki bu adama
Acımasız İdeal'in ve Günah'ın Unutkanlığını ihsan et."

Mallarmé'nin, Zola'yı kuşkusuz öfke içinde bırakan bir kurgu olan "insanların mutlu sürü hayvanı"nı tanıdığından kuşku duyulabilir. Fakat sonuçta şair *"cafcaflı boşluğun işe yaramaz biblosu,"* değildir ve ses tonu bellidir. Diğer yandan *Maldoror Şarkıları*'nda, Sado-Şeytansı vahşiliklerle donanmış küfürler eden Lautréamont'un sahte kontu Ducasse'ı Huysmans şeytanlaştırıyordu:

"Karayel köknarlar arasında eserken Yaratıcı karanlıklar içindeki kapısını açtı ve bir oğlancı girdi içeri."

Etkili sonuç. Söylemek gerekir ki, moda, filozofların en sıkıcısının yerini alan bir pornografla başlamıştı: Donatien de Sade; safahat âlemleriyle örülü yaşamının, yazılarına bir hakikat kokusu verdiği düşkün aristokrat. Gerçeküstücülüğün "papaları"nın ya da moda "rahipleri"nin şu tür tanımlarda değerli ne bulabileceklerini insan kendine sormaktadır: "Haçları, Kutsal Bakire'nin ve Ezeli Baba'nın resimle-

rini parçaladı, kutsal emanetlere işedi ve hepsini yaktı."[24] Homeros'a, Aiskhylos'a, Shakespeare'e buraya varmak için mi sahip olundu? "Kötülüğün büyüleyiciliği" gibi basit nedenler öne sürülse de, Sade düşünürlerimizi karanlık nedenlerle meşgul etti ve etmeye devam ediyor.

Kötülüğün Napolili olması gibi, hastalığın da Fransız olmasının pek önemi yok! Fransızlar kadar canları sıkılan İngilizler de "gotik" romanı icat ettiler. İblislerin cirit attığı şatolar, kayıp ruhların inilti-lerinin işitildiği zindanlar, şehvet düşkünü keşişler, dolunayda uluyan âşıklara teslim edilmiş klorozlu genç kızlar; tüm XIX. yüzyıl İngiltere'sine Şeytan takınak olmuştur: Mary Shelley'in *Frankenstein*'ı 1818'de yayınlandığında kamuoyu dehşete doymamıştı, Bram Stoker'in *Dracula*'sı 1897 yılında yayınlandı; her ikisi de bilinen kalıcı başarıya erişti. Almanya da "Faust"uyla geri kalmaz. Rusya, arsenikten ve Prens Yusupov'un tabanca kurşunundan etkilenmeyen Gregor Efimovitch Rasputin'le "gerçek" Şeytan'ına sahip olacaktır. Ardından, başta Lenin denen kurtarıcı Ulyanov, Çeka'nın kurucusu dört dörtlük polis Jerzinski, Stalin denen papaz eskisi Vissarionoviç olmak üzere başkaları geldi. Şeytan'ın tam bir meslektaşı! Amerika Birleşik Devletleri'nde Poe, Şeytan'ın sırasıyla "Kızıl Ölüm," "Tuhaflık Meleği" ve nihayet "Sessizlik"te ("Dinle, der Şeytan, elini başıma koyarak, sözünü ettiğim ülke Libya'nın tehlikeli bir bölgesidir, Zaire Irmağı kıyıları üzerindedir...") kendi maskesini taktığı alkolik bir hayal gücünün cehennemlerini yapmacıklı bir tarzda keşfeder. Melville, efsanevi kaptanı Ahab'ı, Kötülüğü, Moby Dick adlı efsanevi beyaz balinayı aramaya yollar. Ve Conrad'ın tüm eseri Düşüş üzerine bitmez tükenmez bir soruşturmanın hikâyesi olacaktır; *Karanlığın Yüreğinde*'nin kaçakçı Kurz'un, ölüm döşeğinde, "Dehşet! Dehşet!" diye hırladığı ünlü bölümünde bile bu soruşturma son bulmaz.

---

[24] 1991 yılında hazırlanan bir dizinin İncil kâğıtlarına basmayı uygun gördüğü ifrazatlardan yalnızca bir bölümü!

Herkes en aşırı poz kesişiyle, grotesk el kol hareketleriyle, boğuk bir ses tonundan destek alan edepsiz ve kötücül sözlerle, çatık kaşlarla, beddualar ve gürültü patırtılarla bu yolda ilerledi, herkes kendi şeytanını ortaya attı, ta ki "reklam" tarafından ele geçirilinceye kadar; ve, (baştan çıkaran) "Fausta" çikolatası ve bir şeytanın bile yüreğini ısıtan! "Termojen" astarları satmak için gazetelerde ve şehirlerin duvarlarında şeytanların ve şeytançıkların çoğaldığı görüldü. Petrolle çalışan ocakların adı bile "şeytan"dı! Hatta refakatçi gemilerinin adı da "şeytan"dı! "Cinselliğin işaretleriyle bedenden cin çıkarma stratejisi" dediği "cinsel devrim"in ikiyüzlülüğünü açığa çıkardıktan sonra Baudrillard'ın haklı olarak dediği gibi "herkes kendi görüntüsünü arıyor."[25] Breton'un gülünç diktasının uzak yankısı: "Güzellik ya çırpıntılı olacaktır ya da güzellik olmayacaktır." Bu durumda, Charcot'nun bütün isterikleri güzel miydi? Fakat bir "yeni filozof" (eskilere ne oldu peki?) daha kesin konuşur: "İyilik için reklam yalancı değildir: O, yalan için yapılan bir reklamdır."[26] Başka deyişle, samimiyet ancak Şeytan içindir.

Avrupa'nın tüm edebi, sanatsal ve müzikal üretimi kendisini özgürleştiren bir Şeytan takıntısıyla hareketlenmişti. Neden özgürleştiriyordu? Dar kafalı bir dinden, cansız ve despotik politik iktidarlardan, sıkıntıdan, kuşkusuz, ama özellikle gündelik sıkıntıdan. Gündelik sıkıntı, Tanrı'nın akıl almaz acımasızlığıyla insanların başına musallat ettiği en iğrenç felakettir! Kuşkusuz sahte ama daha zehirleyici cinlenme sürüyordu: "Sympathy for the Devil"i söyleyen Rolling Stones değilse, yeryüzünün bir lanetlisine, "Opera'daki Hayalet"e yardım elini uzatan Elton John oluyordu. Paris, Londra ya da New York'ta şeytansı "tags"lara rastlamadan iki adım atılmıyordu: *"Satan f... you*

[25] Jean Baudrillard, *La Transparence du Mal-Essai sur les phénomènes extrêmes*, Galilée, 1990.

[26] André Glucksmann, *Le XIe Commandement*, Flammarion, 1991.

each night" ya da "Nique ta mère;" Fransa'da bir Kültür Bakanı'nın şahsında Fransa hükümetinin yasakladığı ensest önerisi.

Demek ki Şeytan, sanayi çağının bütün Faust'larının, en yoksullarından en zenginlerine kadar, suçortağıdır. Papini'nin alaycı bir dille yazdığı gibi, "tamamen yeni bir ışık altında ortaya çıkar: İnsanın... kurtarıcısı olarak. Tanrısal yasalara karşı çıkmanın ötesinde, insanoğlunu Günah'ın sonuçlarından en azından birinden kurtarmak ister. Şeytan, tinsel kurtarıcının yanı sıra, maddi kurtarıcı olarak, insanın dostu olarak ortaya çıkar." Gerçek şeytanataparlık buradadır: California'daki mezheplerin maskaralıkları değil, seçkinlerinkidir.

1905 yılında Paul Lafargue'ın *Tembellik Hakkı* yorumcularından biri tarafından şöyle özetleniyordu: "... Adem'de kişileşen insan Cennet'ten kovulduğunda Tanrı tarafından lanetlenip ekmeğini alnının teriyle kazanmaya mahkûm edilmemiş miydi? Demek ki çalışma bir lanettir ve cennet mutluluğunda hakim olan şey tembelliktir..."[27]

Rollerin eşi bulunmaz bir ters yüz edilmesi: Şeytan, Zerdüştçü rahiplerin düşlediği mutlak iktidarın savunucusu olarak doğduktan sonra mükemmel bir toplum-karşıtı fail, çalışmayı lanetleyen biri halini almıştır. Hıristiyan teolojilerinin temel dayanağıyken varlığıyla demokrasilerin mezar kazıcısı haline gelmiştir ve Cicero'nun iki bin yıl önce (batılinanç konusunda) yazdığı gibi, totalitarizmlerin öncüsüdür. Bu nedenle bu kadar çok dostu vardır.

Şeytan'ın varlığına inancı tektanrıcı dinlerin getirdiğini düşünür-

[27] Maurice Dommanget, Giriş, *Le Droit à la paresse*, FM/Petite Collection Maspero, 1972. Karl Marx'ın damadı Lafargue ünlü yergisine şöyle başlar: "Bay Thiers, 1849 tarihli ilköğretim komisyonunda şöyle diyordu: 'Din adamlarının mutlak etkisini belirtmek istiyorum, çünkü insana bu dünyada, bir başka felsefenin söylediği gibi "zevk almak" için değil, acı çekmek için var olduğunu öğreten doğru felsefeyi yaymak için onlara güveniyorum.' Bay Thiers, burjuva sınıfının ahlakını vahşi bencillik ve dar kafalılıkla simgeliyordu." O dönemde işçi sınıfının köleleştirilmesinde din adamlarının oynadığı rolü Lafargue iyi belirtmiştir.

sek bu inancın onların kontrolünde olduğu sanılabilir. Fakat, popüler düzeyde oluşmakta olan Şeytan mitolojisi her türden örgütlü dinin kontrolün dışındadır. Halk imgelemi, hangisi olursa olsun her türlü kilisedən daha güçlüdür. Şeytan'ın kişiliğini yaratmış olan ve bu mitolojide çağdaş filozoflara nöbeti devretmiş olan dinler çırak durumundadırlar. Antimateryalist ve tinselci olduklarından anti-Marksist olan dinler, geçmişte totalitarizmin aracı günümüzde de devrimin habercisi olan, esas olarak nihilist, en temelde pagan mitin sürdürücüsüdürler.

Demek istediğim, Şeytan mitini geliştiren dinler üstünde durdukları kurt yeniği dalı, toplumsal düzenin dalını kesmek üzeredirler.

Şeytan'ın, cin çarpmışların gerçekliğine, her türden şeytanatapan, şeytançıkaran ve doğa-ötesine inanan kişi tarafından bolca –ve sevgiyle– anlatılan normal-ötesi olgulara inanmamalı mıyız? Oysa şunu söylemek gerekir ki, Şeytan'a inanmanın temel nedeni cin çarpma olaylarından ibarettir ve bu vakalar histeri durumlarına çok benzemektedir; bunun açıklaması, eğer bunlara değer vermek mümkünse, Charcot'nun başarısıydı. Her şey buradadır: Davranış bozukluklarının habercileri, bilinç kaybı, "soytarılık" adı altında canlı biçimde betimlenen (sinematografik tavırlara pek uygun) yüz buruşturmalar, "hastanın hoş ya da güç, erotik ya da şiddetli sahneleri taklit ettiği" tutkulu tavırlar, donuk duruşlar.[28] En iyi psikiyatrlarla birlikte tekrar etmek gerekir ki, "şeytan çarpmalar" histeri krizlerinin ifadesinden başka bir şey değildir. Ilave kanıt: Eğitimsiz kişilerde, çocuklarda ve yeniyetmelerde meydana gelir. Şeytan çarpmanın en ufak bir gerçekliği varsa niçin devlet görevlilerine, ünlü yazarlara, televizyon sunucularına olmadığını, yalnızca vasat bir entelektüel ve psikolojik düzeydeki insanların başına geldiğini sormak gerekir. Belki de Şeytan yalnız-

[28] Sillamy, *Dictionnaire de psychologie*, a.g.e.

ca geri zekâlılara saldıran gülünç bir düşmandır.

Kuşkusuz, Luther Şeytan'ı gördüğünü sanmıştır ve suratına bir mürekkep hokkası fırlatmıştır. Fakat bu elbette bir şeytan çarpma vakası değildir; daha çok bir halüsinasyona benzemektedir. Çünkü, zekâsını, engin teolojik ve felsefi eserini asla tartışma konusu etmeden, Luther'in heyecanlı ve düş gören, genellikle çok gergin bir kişilik olduğu bellidir. Bazı takınakların hülasinasyon yarattığı psikiyatrinin kabul ettiği bir durumdur. Bu halüsinasyonlar bireysel olabildiği gibi toplu da olabilirler.

Geriye, doğaüstü kalmaktadır. Maddi olmayan güçler belirebilir mi? Eğer belirebilirlerse bunlar kötü güçler midir? Bu konu çok sayıda eserde ele alınmıştır. Bunlardan hiçbiri maddi olmayan güçlerin gerçekliğini kesin olarak belirtmeyi sağlayamaz. Tarihte iyilik ya da kötülük güçlerinin müdahalesinin tek bir somut kanıtı bugüne kadar olmamıştır. Tarihin en büyük deneyleri doğaüstüne başvurmadan açıklanır. Gizemli olguların gerçekliğine ilişkin tanıklıkların hemen hemen tamamının tek tek bireyleri ya da az sayıda kişiyi ilgilendiriyor olması bir olgudur.

Bu sayfaların başında söylediğim gibi, bazı iyi niyetli kişiler, Alman kamplarının Şeytan işi olduğunu ortaya çıkardıklarını sandılar. Karanlık ve büyük bir olasılıkla utanç verici bir akıl yürütmeyle Hıristiyanlar, Tanrı'nın günahkâr uluslara ve özellikle Yahudilere sırt çevirdiğini ve onları Şeytan'a teslim ettiğini düşündüler. 1941 yılında, III. Reich Almanyası'ndaki, Yahudileri olduğu kadar Hıristiyanları da etkileyen kıyımlardan Amerika Birleşik Devletleri geniş ölçüde haberdarken, Henry Ford, Charles Lindbergh, açıkça Yahudi-karşıtı olan *Christian Front* ya da Hıristiyan Cephe'nin esinleyicisi P. Coughlin, New York'taki Calvaire Vaftizci kilisesi rahibi William Ward Ayer ve başkaları Nazilerin Yahudi-karşıtı politikalarını açıkça kutluyorlardı. Öyle ki, *The Churchman* dergisinin bir başyazısı onları şahsen ihbar

ediyordu. "Lindbergh'in Yahudi-karşıtı kabalığına" üzülüyor ve birçok Hıristiyanın Yahudi-karşıtlığını ortaya sererek "Hıristiyanlar adına hakkı" onlardan geri alıyordu.[29]

Çünkü Batı, İncilci Matta'nın, İsa'nın mahkûmiyetinin öcünü Pilatus'tan almak için Yahudilerin ağzına yerleştirdiği, "Kanı bizim ve çocuklarımızın üzerine dökülsün," şeklindeki aslen şeytansı, nefret taşıyan ve alçakça uydurulmuş sözleri belleğinden atmayı başaramamaktadır. Politik tutsakların, eşcinsellerin, çingenelerin yok edildiği ölüm kamplarının Tanrı'nın intikamını temsil ettiğine inanmak, XX. yüzyıl belleğinin hatırlayabileceği en hayvanca, en küstah kinin ifadesidir. Bu, Yahudi olmayan Gulag ölülerine, Afrika'daki İbolar ve Ik ölülerine, zihinsel özürlü bir ideoloji adına ve bugün Birleşmiş Milletler tarafından koruyan bir caninin, Pol Pot'un katlettirdiği Kamboçyalılara en büyük hakarettir. Şeytan'ın tüm bunlarla ilişkisi yoktur, Tanrı'nın da: Bu, bir gerçeği yakaladığına inanan insanın aptallığıdır. Belki hepimiz Budist olsaydık tüm bu katliamlar işlenmezdi.

Ben bu satırları bitirirken Şeytan'ın gölgesi Avrupa'nın üzerinde yeniden ortaya çıkmaktadır. 1992 sonuna ait bir kamuoyu yoklaması, üç Alman'dan birinin Nazizim'de "iyi bir yan" bulduğunu, Almanların % 4'ünün Yahudilerin başına gelenin kendi hataları olduğuna inandığını, bir başka kamuoyu araştırması İtalyanların yaklaşık % 10'unun Shoah'ın bir uydurma olduğuna inandıklarını ve içlerinden yaklaşık üçte birinin İtalyan Yahudilerinin İtalyan olmadıklarına inandıklarını ortaya koyuyordu.[30] Hiçbir şey öğrenmemiş miyiz? Bu şekilde düşünce belirtenler, ekolojist, sosyalist, komünist, kapitalist, eşcinsel ya da liberal oldukları için yarın kendilerinin de kıyıma uğrayabileceğinden

---

[29] Aktaran Robert W. Ross, *So it Was True - The American Protestant Press and the Nazi Persecutions of the Jews*, University of Minnesota Press, 1980.

[30] "Anti-Semitism in Italy Rings True to Echoes in Europe - 1 in 3 Germans See a Nazi Good Side," *International Herald Tribune*, 7-8 Kasım 1992.

kuşku duymuyorlar mı? Her insanın düşmanı tarafından anında şeytan muamelesi görebileceğinden kuşku duymuyorlar mı?

İnsan varlığı kendi tarihinden sorumludur ve tarih boyunca din adamının haksız yere karıştığı her olay, Haçlı Seferleri'nden bu yana, istisnasız felaketle sonuçlanmıştır. "İnsan ancak kendi kendini aldatabilir," diye yazıyordu Emerson. Tanrı'nın zor yoluyla savunulabileceğine inanan insan seller gibi kan akıttı, yani Şeytan görevi gördü ve bağışlayıcılık ve yaşam tanrısına derinlemesine saldırdı. Benim en derin inancım bütün din savaşlarının son derece şeytansı olduğudur; bütün tekelciliklerin şeytansı olduğudur. İnancım, Şeytan'a inanmanın son derece şeytansı olduğudur.

Yirmialtı yüzyıl önce, iktidara susamış İranlı rahipler tarafından oluşturulmuş varolmayan bir tanrısallık koşullarında yaşıyoruz. Şeytan ortamında yaşıyoruz. Yazgımız bu mu? Hayali canavarın bizi ciddi olarak yutmasına izin verecek miyiz?

19.
SONUÇ
YERİNE BİRKAÇ DÜŞÜNCE

Tarih, kişisel duyguları yasaklamaz. Bu yolun sonunda kişisel düşüncemi özetlememe izin verilmesini istiyorum.

İÖ VI. yüzyılda, kaba ve çoktanrıcı bir aristokrasiye karşı ayaklanan İranlı bir rahip olan Zerdüşt'ün uydurduğu, iktidara susamış başka rahiplerin benimsedikleri ve dünyanın diğer yarısında asla olmayan bir üstünlüğe terfi etmiş olan Şeytan, ardından ortadan kaybolabilirdi. Çok büyük kötülük de olmazdı: Batı'nın, felsefesinin tohumlarını ödünç aldığı Yunan, yasaların ruhunu esinleyen Roma ve özgürlük ve fetih zevkini miras aldığı Keltler; hiçbir uygarlık Şeytan'ı bilmiyordu. Yine de bu uygarlıklar bizim ideallerimizde parıldamaya devam ediyorlardı.

Mısırlılar, Hindular, Caynacılar, Budistler, Şintocular, Orta Amerika halkları, Okyanusyalılar; hiçbiri Tanrı'nın düşmanı olan bu anlamsız kurguyu, Tanrı'ya küfür olarak kabul ettiğim bu kurguyu asla bilmiyorlardı.

Savunucuları bende her zaman belli bir başkaldırı şüphesi uyandırmış olan belirsiz bir kavram olan "Yahudi-Hıristiyan mirası," Şeytan'ın bize Yahudilerden miras kaldığını ileri sürmektedir. Yani, Yahudi İsa'dan miras kaldığını söylemektedirler. Bu iddiaların yanlışlığını kanıtladığımı umuyorum: Yahudiliğin kuşkusuz kaynağı olan Eski Ahit hiçbir zaman Şeytan'a Hıristiyanlığın atfettiği yeri vermemiştir: Eyüp Kitabı'ndan beri biliyoruz ki, Şeytan, Düşüş'ten itibaren, Tanrı'nın hizmetkârıdır. Gökyüzünde, melekler meclisinde yer alır ve bu konuda, metinlerin hiçbir ısrarı, hiçbir belirsizlik gölgesi yoktur. Şeytan'ın Tanrı'nın Düşmanı olarak yeni rolünü dayatması için İÖ III. yüzyılın sonuna doğru Ortadoğu'nun hareketlilik ve etkisinin bazı Yahudi mezheplerine –kuşkusuz Yahudi halkının tümüne değil– aniden

nüfuz etmesi gerekti. Bu yeni rol dağılımının ilk ortaya çıktığı yer "Enoş Kitabı"dır. Bu, Eski Ahit'e dahil olmayan bir kitaptır ve en azından kısmen Essenliler tarafından yazıldığı bilinmektedir. Oysa İsa Essendir. Böylece, İranlı Şeytan Essenliler tarafından, ardından Hıristiyanlık tarafından Akdeniz kıyılarına ulaştı. Yüzyıllar onun yararına geçti; batılınançlılar için vazgeçilmez oldu.

Önceki sayfalarda gözden geçirilen bütün dinlerden beşi çağdaş dünyaya egemendir: Hıristiyanlık, Yahudilik, İslam, Hinduizm ve Budizm. Nüfus itibarıyla baskın olan üç din Hristiyanlık, İslam ve Hinduizmdir; yani ikisi tektanrılı, biri çoktanrılı din. Batı dünyasının tümü Hıristiyandır ya da daha doğrusu, ekonomizm takınağı içinde olan ve başka insanla duygudaşlık, herkesin içinde bulunan Tanrı'ya saygı gibi dinin evrensel büyük değerlerini artık hatırlamayan bir uygarlıkla ilişki içinde özü ve dili yıllar içinde aşınmış Hıristiyanlıklara bağlıdır.

Oysa ortaçağdan bu yana, yani iki büyük tektanrılı dinin zaferinden bu yana Batı dünyası, Yunanlılar, Romalılar, Mısırlılar döneminde asla karşılaşmadıkları kadar çok katliama tanık oldu. Ağaç meyveleriyle ölçülür, diyordu İsa. Wassy'nin ve Saint-Barthelemios'un, Yerlilerin katledilmesinin ve bitip tükenmek bilmeyen Yahudi kıyımlarının, engizisyonun sayısız odun yığınlarının ve ölüm kamplarının verdiği meyveler hakkında ne düşünebiliriz? Çünkü bu kamplar doğrudan doğruya, yüzyıllardan beri Şeytan'la özdeşleştirilen Yahudi nefretinden kaynaklanırlar.

1945'teki kanlı barış bir yanılsamaydı: İdeolojik bir savaş ortamındayız, egemen olan iki tektanrılı din tehdit altındaymış gibi davranıyor ve bir başka çağın yasaklarını çoğaltıyorlar. Yani, vaazlarına harfi harfine uymayan her şeyi Şeytan'a bağlıyorlar. Bu yasakların bir çoğunun gülünçlüğünü ve hatalarını boş yere göstermeye çalıştım: Örneğin Muhammed, Tanrı'nın sevgili kullarının cennette içeceklerini

söylemesine rağmen İslamın alkol içmeyi yasaklaması; *Yeni Din Dersi Kitabı*'nın tütün içmeyi kötülemeye kalkışması, oysa ki bu ne eskatolojiden ne de Yaratıcı'nın kendi yaratısına verdiği bağımsızlık ilkesinden kaynaklanır. Tanrı'nın niyetlerinden söz ederken, diğer yandan da astrolojiyi mahkûm eden bir elkitabıyla alay etmek çok kolaydır! Ama, her iki tektanrıcılı dinin kadını, Yaratılış'ın işe yaramaz bir ürünü olarak göstermesinden rahatsızlık duyulabilir. Kadınlara papazlık verilmesine izin veren İngiltere kilisesinin din işleri kurulunun kararının yol açtığı gürültü patırtı sırasında buna tanık olduk ve kadınların araba kullanmasına bile izin olmayan Suudi Arabistan gibi İslami ülkelerin en çatık kaşlılarında her gün görüyoruz. Muhammed araba kullanmayı nerede yasaklamıştır? Çamaşır makinesi kullanmak niçin yasak değildir?

Böylece İslam ortaçağ tavırlarından destek aldı; bu durum, İslamın modern uygarlığa kaçınılmaz eklemlenişini daha sert kılacaktır. Aynı şekilde, Katolik kilisenin yandaşları her on yıldan on yıla giderek azalmaktadır; öyle ki, örneğin Fransa'da vaftiz edilen nüfusun % 10'undan azına kadar varır (oranlar Avrupa'nın geri kalanında daha iyi değildir).

Oysa bunlar, Şeytan'ın varlığını öğreten iki temel dindir. Anlaşılacağı gibi bunlar Mutlak Kötülük'e inançlarıyla kendilerini zehirliyorlardı. İslam, çağdaş dünyadan kendini ayırıyor, özellikle Mutlak Kötülük'ün sürekli olarak bulunduğuna inandığı ve yalnızca teknoloji ve ürünler ithal ettiği Batı'dan kendini ayırıyor. Hıristiyanlık, her türden doğum kontrolünü yasakladığı Güney Amerika'daki Hıristiyan topluluklara hayali bir umut bağlayarak can çekişiyor; böylece Roma kaybettiği yandaşları Atlantik-ötesinden kazanır! Acımasız hayal! Yirmi yıldan beri Güney Amerika'da saldırgan ve asi bir din adamları sınıfı oluştu ve iktisadi ve demografik gerçekler üzerinde aforozların etkisi, yağmur yağdırmak için geçmişte yapılan Kızılderili dansların-

dan daha fazla değildir.

Dinin etkisini yitirmesinin kötü bir şey olmadığını, çünkü Şeytan fikrinin de etkisini yitirmesini beraberinde getirdiğini düşünen kimseye gerçeğin çok başka olduğunu söylemek gerekir: Bu düşüş, Hıristiyanlık yanlısı mezheplerin yayılmasını başlattı, bunların yaydıkları vahşi fikirler kurbanlar bulmaya, yani hakikati buldukları yanılsamasıyla kandırılmış yoldan çıkmış kişiler bulmaya devam ediyor. Başka deyişle, fiili fanatikler buluyorlar.

Son derece daha ciddi olan şey, dine daha bağlı, daha fazla ibadet ediyor olsak da, eskiden Hıristiyan olan Batı'daki, kilisenin kültürel nüfuzunu ve Maniciliğin her şeyi niteleme kaçıklığını koruduk. Geçmiş yüzyıllardan tek farklılık olan Şeytan fantazmına bu kölece bağlılık, fantazmın yaratıcılarının öngördüklerinden başka politik amaçlara hizmet eder. Fakat, şeytansı hayvan her zaman ve hiç olmadığı kadar politiktir. Çağdaş Almanya'da Yahudiler, Türkler, Çingeneler karşısındaki Nazi aptallığının ve hayvanca vahşetin dirilmesi, III. Reich nostaljisi içindeki hödüklerinin dirilttikleri din savaşlarının eski ve bulaşıcı alışkanlığından başka bir şeye varmaz. İç karartıcı 1992 yılı boyunca, Yugoslavya ateşi içinde Hıristiyanların Müslümanları katletmesi de böyledir. Geçmiş yüzyıllardaki Protestanların Papa'ya inananlara karşı kininin kalıntısı olan Britanya'nın Kuzey İrlanda'da kalma inadı da böyledir. Ermeni ve Azeri katliamları da böyledir, Yukarı Karabağ'daki Hıristiyan bölgeleriyle ilgili diğer din savaşları da böyledir. İsrail ile diğer Arap ülkeleri arasındaki bitmez tükenmez düşmanlık da böyledir. Başka topraklarda, esas olarak Budist olan Sri-Lanka'da tutunabilmek için Hindu ve Müslüman Tamulların öfkeli kararlılığı, bağımsız kabul ettikleri topraklarda kendi dinlerini dayatma istekleri de böyledir. Bütün çatışma odaklarında bu Şeytan'ın gölgesinin ışıldadığı görülür; oysa ki bu Şeytan ikibin altıyüz yıl önce İranlı rahiplerin hayal gücünde varolmuştu yalnızca!

Yaratıcı'nın değil de Düşmanı'nın daha belirgin bir tanımını yapan ve Boynuzlu'ya siyah mumlar yakmayı asla ihmal etmeyen, fakat Tanrı ve İsa adına bağış toplama fikri asla akıllarına gelmeyen, kendilerini "inanan" olarak niteleyen, ama ibadet de yapmayan yukarda anlatılan Satanist kaçıklar gibi, eğer gerçekten Tanrı'ya inanılmıyorsa, her zaman Şeytan'a inanılıyordur. Kendinin uygar olduğuna inanan Batı'nın her gün hakiki, gerçek bir Satanizmi tartışması, açgözlülükleri, küçük tavırları içinde kurban ettiğini göstermek için gündelik yaşamın tüm bir psikopatolojisi gerekir. Aynı psikopatoloji belki bizde Kötülük takıntısı olarak ortaya çıkar ve paranoya olarak adlandırılan bazı zihinsel bulanıklıklar geliştirir.

Çocukluktan ve yüzyıllardan beri bilinçaltına yerleşmiş batılınançlı bu altyapılarda hangi politika ve altyapı haklı olabilir? Ve hangi eğitim? 1908 ve 1909'da Fransa'da, piskoposlar laik okulu "şeytansı" olarak nitelediler ve papazlar laik ders kitaplarını yakmak için aileleri dolaştılar (aktaran Jacques Ozouf, *Biz, Öğretmenler*). 1929 yılında, *Divini illius magistri* papalık genelgesinde Papa XI. Pius Katolik çocukların laik okula gitmesini yasakladı. Ve özel okula ilişkin yakın dönemdeki gürültü patırtılar kafaların yarım yüzyılda değişmediğini gösteriyor.[1] *Yeni Din Dersi Kitabı*'nda vahiy biçiminde şöyle deniyordu: "Dinsel özgürlük hakkı kendinde ne sınırsız olabilir ne de pozitivist ya da natüralist biçimde düşünülmüş bir 'kamu düzeni' adına sınırlandırılabilir." Ve ekliyorlar: " 'Uygun sınırlar' her toplumsal durum için politik ihtiyatla belirlenmelidir."[2] Demek ki, bazıları için, Şeytan'ın var-

[1] Dahası var! 1880 yılında, genç kızlara ortaöğrenimin hakkı veren Camille See yasasının oylanması sırasında, Hıristiyan sağının yayın organı *Le Gaulois*, bu tür öğrenimden geçmiş zavallı genç kızlar için intihar ya da fahişelikten başka gelecek görmüyordu! (Aktaran Mona Ozouf, *l'Ecole de la France, essai sur la Révolution, l'utopie et l'enseignement*, Gallimard, 1984).

[2] *Yeni Din Dersi Kitabı*'nın 2357. maddesi eşcinselliği "doğa yasasına aykırı" olarak niteliyordu.

lığını öğretmek eskiden olduğu gibi zorunludur.

Sonuçta, kötücül olduğu kadar gülünç de olan bir kurguyu savunmada bu kadar ısrar niçin? Hiçbir işe yaramadığını herkesin bildiği, Şeytan'a ya da cinlere, büyüye ya da büyücülüğe başvurmayı *Yeni Din Dersi Kitabı*'nın yasaklamaktaki ısrarı (2113 ve 2116. maddeler) niçin? Şeytan'ı ve yandaşlarını harekete geçirme olanağına ruhuyla ve bilinciyle inanan bir kilise mensubu var mıdır? Bir başka dönemin bu buyruklarını yönlendiren şey Kötülük takıntısı mıdır? Tam tersine. Tektanrılı üç din, ceza ve medeni yasalar karşısında toplumsal işlevlerini bırakmışlardır: Cinayet, hırsızlık ve hatta zina günümüzde yasa tarafından çok net biçimde cezalandırılmaktadır. Bizim "ileri" demokrasilerimizde bile zina hukuksal bir ceza olarak ciddi mali ve dahası ahlaki sonuçlara yol açar. Yalan yere yemin, yanlışlıkla bile, Batı'da pek tutulmamaktadır ve arzuyu, Şeytan korkusuyla önlenmeye çalışılan günah kabûl etmek, günümüzde muhataba saldırı olarak kabul edilmektedir. Tanrıtanımazlığın ve çoktanrıcılığın mahkûm edilmesine (2110. ve 2112. maddeler) gelince, bu, Hıristiyanlığı savunma bahanesiyle, örneğin Hindu olma özgürlüğüne temel bir saldırı oluşturur.

Geriye farklılıktan duyulan nefret ve cinsellik kalır. Bu, tektanrılı dinler tarafından Şeytan'a atfedilen gerçek alandır. Birincisi, dünyanın tarihi kadar eskidir: Sonuç itibarıyla Adem kadından tiksinmiştir, çünkü kadın farklıydı ve o dönemden bu yana insanlık yabancıdan nefret etmeye devam etmektedir, hem de ilk bakışta nedensiz yere, yalnızca yabancı olduğu için. Fakat açıktır ki, bireyi bu kine karşı korumaktan uzak olan tektanrılı dinler görüldüğü gibi bu kini korumakta ve güçlendirmektedir. Merhamet görevi yabancıdan nefrete dönüşmüştür. Oysa aynı kafada olmayan herkes yabancıdır.

Bu açıdan, Şeytan'ın savunması uzun sürmüş, gerekçe kabul edilmemiştir. Tektanrılı dinler bizi Şeytan'ın kinine karşı korumamakta-

dır. Cinselliğin yasaklanması, daha çok Şeytan'ın sistemine bağlıdır.

Çünkü tektanrılı üç din de özünde aynıdır: Yeryüzü bir gözyaşı vadisidir ve bu dünyadaki tek amacımız sadece ahiret mutluluğumuzu hazırlamakla sınırlıdır. Gördüğümüz gibi, Günah'ı bulanlar, Mezopotamyalılar ömür boyu tövbe ile ahlaki olarak kendini cezalandırmayı birbirine karıştırıyorlardı (gerçekte Şiiler her yıl Aşure ayında acımasız bir bayram kutlamaktadırlar. En ateşli inananlar bedenleri çıplak bir halde kendilerini kırbaçlamaktadırlar, fiziksel olarak ve kanlı bir şekilde, bunu da bizim ortaçağ işkence aletlerimizin bir türü olan uçları çengelli, üç düğümlü kırbaçlar yardımıyla yapmaktadırlar). Cennetin bu dünyada başlayabileceğini ileri sürdüğünden, bütün zevk alma uygulamaları bastırılmalıdır. Böyle bir uygulama öte dünyaya küfürdür.

Ama hangi zevk? Güzel yemek zevki artık geçerli değildir, çağımız diet tutkunudur ve günlük beslenme zaten günah yerine geçmektedir (Batı'daki şehir nüfusunun hemen hemen tümü fırsat buldukça sandviçe yönelir). Eğlenceye yani! Görsel din büyük bayram seyirlerinin yerine geçmiştir ve Abu Dabi hariç, bir televizyon dizisi seyrediliyor diye Cehennem'e gidileceğine pek inanılmamaktadır. Geriye cinsellik kalıyor! Cinsellik, işte Şeytan'ın varlığının nihai ve hakiki nesnesi!

Hıristiyanlarda, kendi deyişiyle eciş bücüş biri olan Pavlus'dan beri bilinmektedir ki, cinsel organların kullanımına ancak evlilik çerçevesinde izin verilmiştir ve dahası zevk almamak koşuluyla. Sonuçta bunun bilinmesi gerekmektedir, kiliselerin en büyük kaygısı cinsel edimi denetlemek ve meşru biçimlere kadar sınıflandırmaktı. Geçmişte denetlemek çok zahmetli değildi; bir yandan, bugünkü büyük metropollerin anonimliği yoktu, diğer yandan doğa açık saçıklıklara, yani hamileliğe uzun vadede bir yaptırım öngörmüştü. Evlilik dışı hamilelik geçmişte karanlık bir maceraydı ve paraya mal oluyordu.

Dolayısıyla genç kızlar engellenebiliyordu; mastürbasyon yapan erkek çocuklara gelince, mastürbasyonun deli ve sağır ettiğini ve erken ölüm getirdiğini söylemek yetiyordu. Aslında, deniyordu, mastürbasyon yapan kimse dişi bir şeytanla çiftleşmiş olur ve çok tehlikeli bir hastalığa tutulur! 1930'lu yıllara doğru, "zenciler"le ve "ilkeller"le alay edilirken, gençliğin zihni bilgiççe bir tonla vaaz edilen bu türden zırvalarla bulandırıldı. Gençliğimde, nesnel bilgi örtüsü altında, mastürbasyonun ciğer ve kalp hastalıklarına neden olduğunu ve güçsüzlüğe yol açtığını yeterince işittim! Şeytan zevkti elbette, çünkü bu dünyanın prensiydi ve yeryüzünde orgazmı teşvik ediyordu.

Doğum kontrol haplarının ortaya çıkışı olayların akışını kesinlikle değiştirdi ve bundan böyle (incelenmeye değer bir konudur) hapların yaygınlaşması kiliselere gitme sıklığında azalmayla çakıştı. 28 Aralık 1968'de, Neuwirth yasasıyla, Şeytan, adı artık kaygı verici bir şekilde Corydon ve "Ahlaksızlık Ruhu"ydu, yeni bir ad edindi ve 19-nor-progesterone dendi. Hâlâ aynı yerdeyiz ve gezgin papalarımız, tehdit edici bir demografik patlamaya yakalanmış topluluklara, tıpkı mastürbasyon ve eşcinsellik gibi, hapın da bir günah olduğunu (kürtajdan söz bile etmeyelim) hatırlatıp duruyorlar. Yakın dönemde ahlaki ve dinsel otoritelerimizin prezervatife karşı yürüttükleri inatçı kampanyayı gördük. Bu tür söylemlerin dünya nüfusunun artış oranları karşısında bir anlamları olup olmadığını sormak insanın hakkıdır. Bugünkü tempoyla, açlığın birçok yerde salgın boyutlarında kırıp geçirdiği bir gezegenin üzerinde oniki milyar insan olacağız. Tabii eğer, nüfusun büyük çoğunluğu Şeytan'ı Şeytan'a havale ettiğinden, hap evrensel yerleşme hakkı edinmezse (1990 yılında tüm dünyada yüz onüç milyon kadın hap alıyordu)!

İşte bu nedenle Şeytan hayatta kalmaktadır; tıpkı, birkaç on yıl önce diktatörlerin güçlükle yaşayan kadavralarının hayatta kalması gibi. Bu, cinselliği gemlemeye yarayan bostan korkuluğudur. Tanrı

Düşmanı'nın olağanüstü yozlaşması! Doğulu kökenlerinde, masal ürünü bu canavar, epik kavgalar içinde evrendeki önceliği Yaratıcı ile tartışmaya cesaret etmişti; ama artık yaşlı, küçük bir şehvetperestten başka bir şey değildir. Genelevlere karşı savaşan Marthe Richard gibi, rahiplerden, hahamlardan ve mollalardan oluşan geniş gövde Şeytan mitinin zincirlerinden çılgınca boşanmasını engellemeye girişmişlerdir! Bu mücadelelerin yararı ölçülebilir: Bunlar, bütün Avrupa şehirlerinde, fahişeliğe ayrılmış geniş mahallelerdir, hem de ne fahişelik! Lautrec ve Zola'nın pek sevdiği genelevlerin yanında pansiyon kalırlar! Mağaza zincirleri her yerde kötülüğe karşı kolaylıkla reçete olarak hizmet eden videolar önermektedirler. Ama bu arada, *Yeni Din Dersi Kitabı*'nın uyarılarında özellikle eksik olan uyuşturucu ve şiddet, metropollerimizi küçük Beyrut'larla kuşatmaktadır. Asıl Şeytan buradır, ama aldıran kim!

Kötülük kavramı olmadan mı yaşamak gerekir? Yunanlılar ve Budistler bunun bir ütopya olmadığının tanığıdır. Tanrı, Şeytan'dan çekinmeden, bize paylaştırdığı saygınlık içinde sevilebilir. Şeytan'ın sürdürdüğü savaş kan dökmekten başka bir işe yaramamış, en hayvani eğilimlerimizi coşturmuştur. Jean d'Arc'ı yaktırmıştır, filozofları yaktırmıştır, "büyücüler"i yaktırmıştır, Protestanları yaktırmıştır, Yerlileri yaktırmıştır, Yahudileri yaktırmıştır. Kolaylıkla ölçülebilir: Hayvan'a teslim olmuş saldırıların açık ve sürekli yenilgisi toplumlarımızı, filozoflardan sokak serserilerine kadar kemiren bu müstehcen fantazmın tehlikelerini hiç değiştirmez. Antik Yunan'da yaşasaydı Hitler'in bir fesatçı olacağından kim kuşku duyabilir?

Fakat bu, Nietzsche'nin dediği gibi, öyle bir dönemdi ki, "hiçbir tanrı bir diğerinin inkârı olmadığı gibi, bir diğerine küfür de etmez!"

DİZİN

A

ABAELARDUS Petrus, 477, 478
Abdera (Trakya), 235
ABDURRAHMAN, 511
ABDÜLMUTTALİP (Muhammed'in babası), 497
Abidos (Mısır), 277
ABİMELEK, Şekem kralı, 395
Actium, savaş, 270
AÇTAR (Arap Tanrısı), 163
Ad extirpanda, IV. Innocentius mührü, 474
ADEM (ilk insan), 141, 166, 385, 386, 387, 388, 392, 412, 468, 479, 501, 541, 553
Adem ile Havva'nın Yunan Yaşamı, iki ahit arası metin, 412
Ademciler, mezhep, 475, 479
ADONAI (Tanrı adı), 451
ADRASTOS, mistik Argos kralı, 224
Adulis, Zula (Habeşistan), 299
AENEAS (Troyalı kahraman), 249, 250, 252
Aeneis, Vergilius, 248, 266
AESHMA (Mazda cini), 140
AFACAN TİLL, 200, 205
Afganistan, 129, 242
AFRODİT (Yunan aşk tanrıçası), 151, 163, 219, 228, 439, 442
AGAMEMNON, efsanevi Argos kralı, 221
AGHORA (Hindu tanrısı), 89
AGNİ (Veda ateş tanrısı), 71, 86, 198, 201
AHAB, İsrail kralı, 393, 394
AHMOSİS I, firavun, 274, 277
AHONE (Virginia yerlilerinin tanrısı), 332
AHRİMAN (Veda, ardından da Mazda kötülük tanrısı), 131, 140, 141, 142, 143, 147, 173, 199, 205, 257, 362, 413, 415, 416, 418, 430, 498
AHURA MAZDA (İran Veda tanrısı), 130, 131, 133, 135, 138, 139, 140, 142, 147, 150, 151, 413, 414, 415, 418, 440, 501
AISH (keşiş), 499
AISKHYLOS, 218, 223, 238, 539
AKAMANIŞ (Pers hanedanı), 129, 133, 146, 148, 151
Akhaia (Yunan), 236
AKHENATON (AMENHOTEP IV), firavun, 273, 274, 275, 276, 278, 279, 280, 282, 283, 284
AKİBEEL (melek), 401, 402
AKOMAN (Mazda tanrısı), 140
AKSOBHYA (Buda'nın adı), 80
Aksum (Habeşistan), 298, 299, 300, 496
ALAMANLAR, halk, 209
Alberta (Kanada), 328
ALBERTUS MAGNUS (Dominiken), 478
ALBİLİLER, bkz. Katharlar, 451
ALEKSİOS I. KOMNESOS, 470
ALEXANDRE IV, papa, 474
ALEXANDROS IV İANNAİOS, Kudüs başrahibi, 406
ALEXANDROS SEVERUS (Roma imparatoru), 497
ALGONKİNLER, halk (Kanada), 329
Ali Kuş (İran), 125

Alien, film, 533
ALKMENE, Mykenelilerin efsanevi prensesi, 219
Altın Dal, Sir James Frazer, 53, 179
Altın Post, 123
AMAR-UTUK (Sümer tanrısı), 161
AMATERASU-O-Mİ-KAMİ (Şintoların güneş tanrıçası), 82, 116, 117
AMBROSİUS (Kilise Babası), 435
AMENOFİS I., firavun, 277
AMENOFİS II., firavun, 278, 390
AMENOFİS III., firavun, 274, 276, 278
AMENOFİS IV., firavun, 274, 276, 278, 283
Ameşaspend (Mazdacıların ölümsüz ruhları), 414
AMİNE (Muhammed'in annesi), 496
AMİTABHA (Buda'nın adı), 80, 112
AMMİZADUGA, Sipar Kralı, 391
AMMONİTLER, Sami halkı, 494
AMOGASİDDHİ (Buda'nın adı), 80
AMON (Mısır tanrısı), 276, 278, 280, 282, 283, 284
AMPHITRYON, efsanevi Tiryns kralı, 220
Anabasis, Ksenophon'un eseri, 17, 138
Anadolu, 122, 126, 178, 217, 218, 252
Anagni (İtalya), 463
ANAHİTA (Veda tanrısı), 147
ANGAMİ, Naga kabilesi, 58
ANGILLAR, halk, 208, 209
ANGLOSAKSONLAR, 184, 209, 210, 274
ANNUNAKİ'LER (Mezopotamya aşağı panteonu), 164
ANSELMUS aziz, 477
Antiokheia, 152, 405
ANTIOKHUS IV EPIPHANES, Selefki Kralı, 405
ANTIOPE, 219
ANTOINE Aziz, 92
ANTOINE PADOVALI Aziz, 50
ANU (Babil gökyüzü tanrısı), 160, 161, 164, 165, 173
ANUBİS (Mısır tanrısı), 227, 351
ANULALAR, halk (Avusturalya), 48
APAÇİLER, halk (New Mexico), 332, 340, 344, 345
APOLLON (Yunan ışık tanrısı), 150, 151, 194, 195, 218, 219, 224, 228, 236, 239, 254, 270, 287, 440, 442
APOLLONİUS TYANAEUS, 234, 447
APOPİS (Mısır yılanı), 288, 289
APSU (Babil su tanrısı), 162, 167, 176, 178, 390
APU İLLAPU (İnka tanrısı), 374
Apulia, 209, 249, 250, 271
Arabistan, yarımada, 157, 163, 299, 300, 489, 490, 491, 492, 506, 508, 511
Arallu (Mezopotamya cehennemi), 397
Aramca (dil), 129, 401, 509
Ardenne, 187
ARENDT Hannah, 15
ARES (Yunan savaş tanrısı), 194, 200, 219, 439
ARGONAUTLAR, 123
ARIANE, 253
Arık Ülke Budizmi, 112
ARİLER, halk, 68, 69, 71, 74, 75, 99, 128, 132, 189, 221, 310
ARİSTOBULOS PHİLHELLEN, Kudüs başrahibi, 406
ARİSTOTELES, 223, 232, 233
ARİUS, 448, 454
Arles, 475

Arlesli Tarasque (canavar), 19, 213
ARNAUD-AMAURY, Citeaux rahibi, 473
Arslan-Taş (Mezopotamya), 177
ARTASERKSES II, Pers kralı, 147, 150, 413
ARTEMİS (Yunan tanrıçası), 225, 228, 442
ARTEMİS DYCTİNNA (Girit tanrıçası), 442
AS Amr ibnül, 510
ASARADEL (melek), 402
ASARHADDON, Mezopotamya kralı, 178
Asgard (Kuzey Olympos'u), 199
ASMODAİOS (cin), 140
Assam (Hindistan), 23, 53, 57
ASTAROTH (Babil tanrısı), 493, 527
ASTARTİ (Babil panteonundan), 493, 494
asû, Babil rahipleri, 174
asura'lar (Veda karşı tanrıları), 69
ASURBANİPAL, Asur kralı, 155, 167, 178, 179
AŞOKA (Hint imparatoru), 111
AŞİL (*Homeros'un kahramanı*), 220, 378
aşipu'lar (Mezopotamya büyücü rahipleri), 174
Aşure (Şii bayramı), 554
ATAHUALPA, İnka imparatoru, 372
Ateş Hırsızı, 343
Ateş İnsanları (Apaçilerin mitik figürleri), 342, 343
ATHANASIOUS (İskenderiyeli Helenist), 436, 437, 438, 478
ATHENA (Yunan tanrıçası), 215, 219, 220, 221, 228, 303
Atina, 123, 131, 215, 217, 219, 222, 224, 235, 236, 238, 253, 267, 439, 442
Atlantik, okyanus, 297, 319, 354, 377, 378, 550
Atlantis, 354
ATLAS (dev), 354
Atlas, dağ, 354
ATSUWEGİLER, halk (Kuzey Amerika), 327
ATTAR (Mineen tanrısı), 493, 494
Attika, 177, 214, 217, 231, 236
ATUA-METUA (Paskalya tanrısı), 40
ATUM (Mısır tanrısı), 276, 280, 289, 292
Atum ile Oiris Arasında Söyleşi, Mısır metni, 292
AUGUSTINUS Aziz, 459, 460
Auschwitz, 15
AUTUNLU HONORE, 477, 479
Auvergne, 187
AUVERGNELİ GUILLAUME, Paris piskoposu, 478
AVALOKİTESVARA (Buda'nın biçimlerinden), 112
Avesta, İran derlemesi, 124, 133, 134, 135, 138, 140, 141, 147, 414
Avignon, 463, 475
AVİLALI TEREZA, azize, 33, 105
Avusturalya yerlileri, 32, 46, 49
Ayasofya, bazilika (İstanbul), 212
AYER William Ward, 543
AYI ADIMI, halk (Kuzey Amerika), 329
Aynaroz Dağı (Yunanistan), 105
AYNULAR, halk (Japonya), 118
AZANDELER, halk (Yukarı Kongo), 316
AZAZEL (Mazdacılıkta, daha sonra da İncil'de cin), 141, 396, 400, 402
AZKEEL (melek), 401

AZTEKLER, halk (Meksika), 11, 261, 339, 347, 354, 355, 364, 365, 367, 369, 371, 381
Aztlan (Aztek gökyüzü), 354

B

BAAL (Asur tanrısı), 286, 408, 409, 416, 440, 442
Baalbek (Lübnan), 299
BAALZEBUB, 10, 13, 50, 425
Babil, 127, 129, 137, 138, 147, 150, 151, 154, 155, 156, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 167, 172, 173, 174, 175, 179, 237, 390, 391, 392, 394, 396, 397, 404, 408, 413, 414, 416, 417, 430, 449, 450, 463, 493, 498
Babil Talmudu, 414
Bacab'ların Dinsel Törenleri (Maya), 360
BACCHUS (Roma tanrısı), 251, 254
BAHAULLAH, 491
BAHN Paul, 38, 39
BAILLY Anatole, 225, 456
BAİLA'LAR, halk (Afrika), 310
BAHİRA, keşiş, 498, 509
Bakkhalar, Aiskhylos, 238
Baktriane, 129, 135, 175
BALDER (Kelt tanrısı), 197, 199
BAMBARALAR, halk (Senegal ve Nijerya), 317, 319
BANDALAR, halk (Gine), 315
BANDVA (Zerdüşt'ün düşmanı), 136
Banju Wangi (Java), 65
BANTULAR, halk (Zambiya), 300, 320
Bar Kohba, 447
BARDİYA (GAUMATA denen Persli sahtekâr), 146
BARDİYA (Kambyses'in kardeşi), 146
BARKAYAL (melek), 402
BARON CUMARTESİ (Vodu tanrısı), 362
BARTİMEUS (kör), 426
BASEDOW HERBERT, 47
BASILEIOS (Bogomil keşiş), 470, 471
BASILEIOS BÜYÜK (Kilise Babası), 435
BASILEIOS II., Bizans imparatoru, 469
BASILIEIDES (gnostik), 445
Basra Körfezi, 122, 129, 154, 175, 178, 386, 492
BASUMBWA, halk (Afrika), 312
BATAKLAR, halk (Sumatra), 32
Batı Pasifik Argonotları, B. Malinowski, 41
Batman, film, 533
BATRES Leopoldo, 352
BAUDELAIRE Charles, 22, 24, 537
BAUDRILLARD Jean, 540
Bavyera, 30, 64
BEETHOVEN Ludwig van -, 537
Bektaşiler, 491
BELİAL (Şeytan'ın adlarından), 396, 408, 409, 410, 411, 416
Belize, 369
BERENİKE, 271
Bergama büyük sunağı, 212
Bering Boğazı, 65, 184, 330, 353
BERKOWITZ David, 525
BERNAL Martin, 303
BERNAND André, 225, 226, 232
BEYAZ TARA (Tibet ana tanrıça), 112
BHAGA (İran Veda tanrısı), 132
Bhradaranyaka (Upanişad), 87
Bingo-fudoki, Şinto metni, 117
Birmanya, 14, 53, 58, 111
Biz, Öğretmenler, Jacques Ozouf, 552

BİZANSLI HERAKLİTLER, 215
Blaue Reiter, hareket, 513
BOGOMİLE, Ortodoks papazı, 469
Bogomiller, 451, 469, 470, 471
boğa kültü, 126
Bolivya, 351, 376, 379
BONAFATIUS VIII., papa, 463
BONAVENTURA aziz, 478
Bordeaux Konsili, 455
Bosna, 469, 471, 472
BOŞİMANLAR, halk (Kalahari), 298, 319
BOTHA (Fransız arkeolog), 177
BOTTÉRO JEAN, 156, 158, 160, 170, 171
BOUGAINVILLE Louis Antoine de, 24
BOURBONLAR, hanedan, 453, 487
BOURDIN Georges, 531
BOURGET Paul, 76, 525
Bourgogne, 187
BOYANCÉ Pierre, 247, 250, 251, 253, 260, 262, 263, 268, 269
BOYER Régis, 208, 210
Bozrah, 497
Braga Konsili (563), 457
Brahmancılık, 84, 85, 86, 87, 136
BRECHT Bertolt, 169
BRENDAN (İrlandalı gemici), 354, 377, 378, 379
Bretagne, 187, 455
BRETON Andre, 540
BRİCRİU (efsanevi Kelt şefi), 203, 204, 205
BRİHASPATİ (Veda tanrısı), 71
British Museum (Londra), 166, 216, 391
BRUEGEL Yaşlı, 385
BRUNO aziz, 476
Brücke, Alman dışavurumcu hareketi, 513
BUDA, 63, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 96, 97, 107, 108, 112, 114, 120, 149, 194, 195, 248, 274, 371, 451, 509
Budizm, Budist, 63, 64, 81, 82, 83, 84, 93, 98, 107, 112, 113, 114, 445, 544, 548, 551, 556
Buhara, 510
BULTMANN Rudolf, 423, 424, 427, 428
BUSH George, 14
Büyücülerin Çekici, H. Kraemer ve J. Sprenger, 482
Büyücünün Elkitabı, A. La Vey, 528
BÜYÜK İSKENDER, Makedonya Kralı, 129, 159, 175, 178, 189, 216, 223, 385
Byblos (Fenike), 293
BYBLOSLU PHILON, 494

C

CACUS (Roma cini), 257
CAHİZ EL, 511, 512
Cajamarca (Peru), 371
CAJETANUS kardinal Tommaso de VIO, 479
California, 113, 329, 333, 350, 513, 527, 530, 541
CAMPBELL Joseph, 66, 69, 85, 169, 312, 321, 337, 342, 343, 378
Campeche (Meksika), 350
Capitolium (Roma), 257, 269
Carcassone, 472
CARCOPINO Jerome, 258, 260, 261, 264, 265, 270
Carmanie, 129
CARMENTIS (Roma tanrıçası), 264
CARPOCRADE (gnostik), 445

CASALIS Raymond de, Ararens kathar "piskoposu", 472
CATO yaşlı, 253
CAURİ (Tibet cini), 96
Caynacılık, 67, 76, 77, 78, 84, 93, 548
Cehennemde Bir Mevsim, Arthur Rimbaud, 538
CERES (Latin tanrısı), 251, 253
CERNUNNOS (Kelt tanrısı), 194, 195
Cezayir, 491, 496
Cezayir İslami Selamet Cephesi, 8
CHAC (Maya yağmur tanrısı), 360
CHARCOT Jean Martin, 426, 522, 540, 542
CHARLES MARTEL, 511
CHASTA-COSTALAR, halk (Kuzey Amerika), 327
CHATEAUBRIAND François Reré, vikont, 327
CHILDE V.G., 356
CHIRAC Jacques, 14
CHİBCA'LAR, halk (Kolombiya), 370
Chilam Balam (Maya), 360
CHİLKOTİNLER, halk (Kanada), 343
CHİMU'LAR, halk (Peru), 371, 372, 373, 376
Choiseul, ada (Pasifik), 45
CHRISTIANSON Joan, 521
Christian Front (ABD), 543
CHRISTINE, İspanya kraliçesi, 488
Churchman, The, dergi (ABD), 543
CICERO, 247, 258, 266, 541
Cistercium, tarikat, 473
CİZİN (Maya ölüm tanrısı), 361, 362
Cizvitlerin İlişkileri, (Kuzey Amerika üzerine, 18. yy), 331
CLAUDIUS, Roma imparatoru, 258
CLEMENS V., papa, 463
CLEMENS VI., papa, 463
CLEMENS İSKENDERİYELİ (Kilise babası), 434, 439, 440, 441, 446
CONRAD Joseph, 297, 539
CONSTANTİNUS, Roma imparatoru, 148, 432, 436, 437, 438, 439, 441, 448, 454, 497, 508
COOK Kaptan James, 39, 61
Cook'un Seyahatine Ek, Diderot, 25
CORONADO Francisco Vasquez de, 339
CORTES Hernan, 348
Cortes, İspanyol parlementosu, 475, 487
COSMAS RAHİP (Bizanslı yazar), 470
Costa Rica, 351, 369
COYOTE. *Bkz. Koyote*
COZE Paul, 329, 334, 344, 345
CREEKLER, halk (Georgia, ABD), 343
CROM CRUACH (Kelt tanrısı), 195, 196
Cro-Magnon insanı, 28, 35, 303, 353
CROMWELL Olivier, 461
Crotone (İtalya), 262
CUCHULAINN (Kelt kahramanı), 191, 192, 205
CUPİD (Roma tanrısı), 90

Ç

Çatalhöyük (Türkiye), 30, 126, 193
ÇEÇENLER, halk (Kafkasya), 204
ÇEHOV Anton, 517
ÇERKEZLER, halk (Kafkasya), 204, 305, 505
ÇEYENLER, halk (Kuzey Amerika), 344
Çılgın Efendiler, Jean Rouch'un filmi, 296, 526
Çou, Çin hanedanı, 100

ÇUKÇELER, halk (Sibirya), 119
Çukur Mezarlar kültürü (İtalya), 249

D

DAÇYALILAR, halk, 175, 218
daeva'lar (Veda tanrıları), 69, 130, 140, 142, 147
daimonlar (Yunan), 18, 225, 231, 232, 233
DAMKİNA (Babil tanrıçası), 160, 164
DANEL (melek), 401
Danimarka, 198, 209
DANU (büyük Kelt tanrıçası), 193
DARİUS I., Pers kralı, 121, 128, 137, 142, 146, 147, 149, 150, 151, 207, 299, 413
DARWIN Charles, 384, 385
DAVIS Edward, 37
DAVUD, İsrail kralı, 395, 397, 398, 399, 404, 493
DAYAKLAR, halk (Borneo), 49
De defectu oraculorum, Plutarkhos, 232
De superstitio, Seneca, 256
DEFOE Daniel, 21, 461, 482
DEİOKES (Med kralı), 129
Delphoi, 217, 223, 236
DEMETER (Yunan tanrıçası), 236, 238, 239, 442
DEMETRİOS (Yunan kiniği), 223
Demiurgos (Gnostik kavram), 131, 167, 234, 400, 433
DEMONAKS (Yunan kiniği), 223
DEMOSTHENES, 238
Deniz Kazasından Kurtulan Adam, Mısır metni, 292
DESCARTES Rene, 458, 503
Deus Fidius (Roma), 264
Devlet, Platon, 223, 229, 231, 266
dharma (Brahman dinsel yasası), 87, 96, 111, 114
DIDEROT Denis, 25
DION CHRYSOSTOMOS, 133
DIOP BIRAGO, 323
Dicle, ırmak, 129, 154, 157, 298, 303, 386
DİDİGWARİ (İk tanrısı), 311
DİDO, Kartaca kraliçesi, 250
Dies irae, 170
Dinsel İnançlar ve Fikirler Tarihi, Mircea Eliade, 30
Dinsel Yaşamın Temel Biçimleri, Emile Durkheim, 35
Divini illius magistri, Pius XI'in papalık genelgesi, 552
DİMME (Sümer tanrıçası), 172, 173
DİNKALAR, halk (Sudan), 306, 307
DİODOROS SİCİLYALI, 186, 205, 239, 241
DİOGENES, 223, 224
DİOMEDES, Argos kralı, 18, 220
DİONYSOS (Yunan tanrısı), 90, 91, 228, 230, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 254, 440, 441, 442
DOGONLAR, halk (Mali), 44, 302, 313, 316, 480
DOMITIANUS, Roma imparatoru, 269
DORLAR, halk (Yunan), 218
DOSITHEOS, 446, 450
Dracula, B. Stoker, 539
Dragovista, 472
DRAUGR (Kelt ruhu), 194
DRAVİDLER, halk (Hint), 68, 69
DULL KNIFE, Çeyen şef, 344
DUMÉZİL Georges, 36, 71, 128, 132, 133, 139, 144, 145, 152, 179, 196, 197, 198, 200, 201, 203, 204, 207, 242, 250, 251, 253, 254, 260, 359

DUMUZİ (Babil tanrısı), 237
DUNS SCOTUS IONNES, 505
Dur Şarrukin (Mezopotamya), 177
DURKHEIM Emile, 35, 60
Düzyazı Edda'lar, 191
Dyrakkhion, 447

E

EA (Babil su tanrısı), 160, 164, 165
Ebu Cehil, 499
Ebu Dabi, 554
EBU TALİP (Muhammed'in amcası), 497, 498
Edimlerimiz Peşimizden Gelir, Paul Bourget, 76
Efes, 447
EH-AH-SA-PE, Siu şefi, 329
EINSTEIN Albert, 527
Ekbatana, 137
ELIADE Mircea, 30, 31, 74, 98, 99, 101, 126, 135, 136, 138, 144, 167, 169, 199, 201, 202, 203, 207, 237, 239, 241, 282, 321
Elkasait, Mezopotamya Essen mezhebi, 424, 449, 450
EMERSON Ralph Waldo, 545
Emilia, 250
Encyclopaedia Britannica, 37, 39, 58, 77, 82, 85, 102, 103, 104, 105, 111, 112, 131, 135, 143, 150, 156, 157, 166, 170, 171, 172, 187, 217, 240, 253, 278, 279, 286, 288, 300, 310, 330, 331, 362, 363, 365, 368, 371, 376, 451, 456, 466, 475, 493, 494
Encyclopaedia Universalis, 77, 127, 144, 215, 240, 255, 360, 414
Engizisyon, 385, 453, 465, 466, 467, 475, 482, 485, 487, 488, 503
ENKİ (Sümer su tanrısı), 155, 160, 163, 168, 169, 390, 391, 392
ENKİDU (Sümer kahramanı), 155, 392
ENLİL (Babil yeryüzü tanrısı), 160, 164, 165, 170, 173
ENNIUS (Romalı yazar), 263
ENOŞ (İncil'deki ilk peygamberlerden), 388
Enoş Kitabı, 251, 383, 401, 402, 403, 404, 503, 549
Enuma Eliş (Babil Yaratılış şiiri), 162
Eolie, adalar. *Bkz. Lipari, adalar*
EOLİSLER, halk (Yunan), 218
EPİMETHEUS (Pandora'nın kocası), 220
EPİPHANİOS aziz, 447
ERATOSTHENES, 35
Ereç (Mezopotamya), 157, 161, 164
EREŞKİGAL (Babil cehennem tanrıçası), 164, 165, 166, 173
Eridu (Mezopotamya), 164
Ermenonville, çöl, 328
EROS (Yunan tanrısı), 241, 529
ershemma'lar (Sümer dinsel şarkıları), 170
Eski Ahit, 161, 387, 390, 391, 394, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 408, 410, 411, 418, 421, 425, 427, 428, 429, 431, 433, 438, 448, 458, 489, 497, 500, 501, 502, 505, 548, 549
Eski-Eski Ahit, 162, 399, 402, 418, 425, 441, 498
Essenliler, mezhep, 213, 383, 396, 403, 404, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 415, 416, 419, 422, 424, 425, 429, 443, 450, 496, 549
eşcinsellik, 52, 284, 315, 316, 317, 469, 485, 530, 544, 552, 555

Etiyopya. *Bkz Habeşistan*
Etolya, 217
ETRÜSKLER, halk, 185, 193, 252, 253, 271
Euboia, ada (Yunanistan), 217
EUROPA, 219
EURYDİKE, 240
EURİPİDES, 218, 220, 222, 224
EUTHYMİOS ZİGABENOS (Bizanslı keşiş), 470
Eutyphron, Platon, 230
EYMERICUS NICOLAUS, 465, 482
Eyüp Kitabı, 397, 399, 429, 431, 433, 548

F

Faust, Ch. Gounod'un operası, 527
Faust, Goethe, 539
FENİKELİLER, halk, 155, 216, 378, 492
FENRİR (Kelt kurdu), 196, 197, 198, 199
FERİSİLER, 396
Feroe adaları, 198
Feroe Sagası, Kelt hikâyeleri, 208
Fırat, ırmak, 129, 154, 157, 158, 164, 277, 303, 386, 507
fides (Roma kavramı), 269
Fiji adaları, 26, 45
FİLİPUS (havari), 152
Filistinliler, 397, 398
Finlandiya, 122
FİNTAN (Kelt kahramanı), 188
FLAVİUS JOSEPHUS, 17, 406
FLENLEY John, 38, 39
FORD Henry, 543
Frankenstein, M. Shelley, 539
FRANKLAR, halk, 209, 464
FRAZER Sir James, 50, 53, 179, 180, 181, 235, 331, 336
FREUD Sigmund, 168, 275, 283
FRİGG (Kelt tanrıçası), 199
Frigya, 218, 237, 238, 242, 252, 442, 443
FROBENIUS Leo, 298, 319
FULVIA (Antonius'un karısı), 258
FULVIUS NOBILIOR (Romalı yazar), 263
Fusaro, göl (İtalya), 266

G

GAİA (Yunan yeryüzü), 315
Galatia, 190
GAMA Vasco de, 297
GANDİ Mahatma, 85
GANYMEDES, Troya prensesi, 219
Gassan ve Kinda, krallık (Arabistan), 493
GATHALAR, Zerdüştçü ilahiler, 121, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 143, 144
GAURİ (Tibet cini), 96
GEORGE Stefan, 216
GEORGIOS aziz, 33, 80, 287, 305
GETLER, Trakya halkı, 175
GHASMARİ (Tibet cini), 97
GIBBON Edward, 300
GIDE André, 296
GILGAMIŞ (Sümer kahramanı), 155, 156, 161, 165, 392, 418
Gılgamış Destanı, 155, 156, 165
Girit, 90, 216, 218, 236, 237, 442
Gizli Oturum, J.-P. Sartre, 534
Gnostikler, 88, 263, 400, 445, 446, 447
GNOSTİSİZM, 124, 142, 231, 232, 233, 234, 267, 404, 413, 444, 445, 446, 447, 460, 467, 470

Gobi Çölü, 64, 98
GOETHE, 216
GOLYAT (dev), 19
GONCOURT Edmond ve Jules de -, 513
GOOD Sarah, 487
Gorbaçov Mikhail, 16
Gorgias, Platon, 266
GORGO, 18
Göl İnsanı (Amerika yerlilerinin cinsi), 326
GRAF Karl, 390
Graf-Wellhausen teorisi, 390
GREGORIUS BÜYÜK, papa, 435
GREGORIUS III., papa, 298
GREGORİUS NAZİANSOS (Kilise babası), 436
GRETA GARBO, 274
GRIAULE Marcel, 302, 314, 316
Grönland, 332
Guatemala, 358, 361, 369
Guernesey, ada, 190
GUIBOURG rahip, 523
GUILLAUME IX., Akitanya dükü, 472
Guran (İran), 125
GURDJIEFF Georges, 513
Güneş Kapısı (Tiahuanaco), 373, 380
Güzellik Duvarı (Machu Pichu), 352

H

Habeş Kitabı, 298
Habeşistan, 298, 494
Habeşler, 496
Habiru. *Bkz. İbrani*
Hacılar (Türkiye), 30
HADES (Yunan tanrısı), 226, 239
Hadramut (Yemen), 508
HADRİANUS, Roma imparatoru, 406, 433
HALİKARNASSOSLU DIONYSIOS, 252, 253, 254
HALLACI MANSUR, 514
HAMMURABİ Yasaları, 159, 162
HAMMURABİ, Babil kralı, 159
HANANYA, 429
Harappa (İndus uygarlığı), 67, 69, 85
HARMACHİS (Yunan Horus'u), 286
HARUN (Musa'nın kardeşi), 400
HATCİN (Apaçilerin maskeli tanrıları), 340, 341
HATHOR (Mısır bereket tanrısı), 126, 280, 281, 494
HAVVA (ilk kadın), 166, 184, 198, 385, 386, 387, 388, 392, 412, 418, 501
Hayalet Afrika, M. Leiris, 296
HEIDEGGER Martin, 15, 72, 73, 84
HEKATE (Yunan tanrıçası), 225, 228
HEL (Kelt tanrıçası), 196
HELİOS (Yunan tanrısı), 194
Heliopolis, 276, 278, 283
HEPHAİSTOS (Yunan tanrısı), 200, 219, 440
HERA (Yunan tanrıçası), 219, 236, 237
HERAKLES (Yunan kahramanı), 18, 203, 218, 220, 223, 366, 440, 441, 442, 509
HERAKLES, Euripides, 220
HERAKLEİOS (Yunan kiniği), 223
HERAKLEİTOS, 234
HERBERT Jean, 115, 118
HERİMDALL (Kelt tanrısı), 199
Herkül. *Bkz. Herakles*
HERMES (Yunan tanrısı), 151, 194, 197, 203, 205, 219, 225, 226, 351, 495
HERODES AGRİPPA II, Khalkis kralı,

17, 271
HERODES ANTİPAS, Galile valisi, 190
HERODES BÜYÜK, Yahudilerin kralı, 523
HERODOTOS, 129, 138, 151, 159, 216, 238, 250, 252
HERON İSKENDERİYELİ, 31, 35
Hersek, 472
HESİODOS, 219, 241
Hesychastes (Aynaroz Dağı'nda), 105
HEYDRICH Reinhardt, 488
HEYERDAHL Thor, 38, 39, 378
HICKS Robert D., 516, 517, 520, 521, 524, 531
HILDEBERT DU MANS, 476
HIMMLER Heinrich, 488
Hi Brazil, efsanevi Kelt adası, 190
HİDATSALAR, halk (Missouri), 331
Hierakonpolis (Mısır), 285
HİKSOSLULAR, halk (Mısır), 277
HİMYERİLER, halk (Arabistan), 493
HİRANYAGARBA (Veda tanrısı), 71
HİRİTLER, halk (Arabistan), 493
Hiroşima, 21, 534
HİSTCHİTİ, halk (Kuzey Amerika), 327
HİTLER Adolf, 15, 16, 21, 246, 385, 476, 556
HİZKİYA (Yahuda kralı), 409
HMONLAR, halk (Güneydoğu Asya), 111
Hoki (İnka koruyucu meleği), 373
Hokkaido (Japonya), 118
HOMEROS, 22, 156, 215, 216, 299, 439, 440, 539
homo sapiens, 303
homo sapiens sapiens, 37, 99, 303
Honduras, 369
Hong Kong, 65, 120
Honolulu, 24
HOPİLER, halk (Arizona), 332, 334, 339
Horn Burnu, 378
HORUS (Mısır tanrısı), 276, 279, 280, 281, 282, 285, 286, 287, 289, 351
HÖLDERLİN, 216
Huaron (Peru), 375, 376, 377, 379
HUBERT Aziz, 50, 195
HUGHES Robert, 533
HUGO Victor, 266
HUMEYNİ Ayetullah, 8, 12, 13
HUNAB KU (Maya tanrısı), 361
HUXLEY Aldous, 10
HUYSMANS J. K., 538
HYDATİUS, Merida piskoposu, 455
Hymettos, dağ (Yunanistan), 242

I

INNOCENTIUS III., papa, 466, 473
INNOCENTIUS IV., papa, 474
Irak. *Bkz. Mezopotamya*
Irala Adası (Pasifik), 23, 53, 54, 57
Isis ve Osiris Hakkında, Plutarkhos, 232, 291
ITHACIUS, Ossonuba piskoposu, 455

İ

İBOLAR, halk (Nijerya), 544
İBRAHİM, Aksum kralı, 300
İBRANİLER, halk, 150, 157, 161, 226, 386, 389, 390, 396
İBİSİN, Ur kralı, 176
İGİGİ'LER (Mezopotamya üst panteonu), 164
İlk Günah, 113, 166, 173, 181, 240, 291, 311, 341, 389, 439
İlkel Zihniyet, Lévy-Bruhl, 32, 331

İLLYRİANLAR, halk (Balkanlar), 218
İlyada, Homeros, 201, 220, 221
İMPORCİTOR (Roma tanrısı), 249
İNDRA (Veda tanrısı), 69, 72, 124, 132, 139, 140, 144
İNDRA-VAYOU (Mazda cini), 140
İndus. *Bkz. Harappa*
İNGUŞLAR, halk (Kafkasya), 204
İNKALAR, halk (Peru), 347, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 381
İNNİNA (Babil tanrıçası), 160, 161, 164
İNSİTOR (Roma tanrısı), 249
İNUİTLER (Eskimolar), 480
İOANNES CHRYSOSTOMOS aziz, 453, 467
İONİALILAR, halk (Yunan), 218
İRENAEUS (Kilise Babası), 432, 434, 445, 447, 450
İROKUALAR, halk (Kanada), 331, 335, 337, 338
İSA, HAZRETİ, 9, 16, 17, 51, 66, 78, 111, 131, 134, 138, 151, 161, 212, 248, 270, 365, 366, 373, 374, 379, 380, 381, 396, 403, 404, 406, 408, 419, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 435, 436, 437, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 454, 457, 458, 461, 463, 464, 467, 468, 474, 480, 481, 485, 491, 495, 501, 505, 506, 507, 509, 512, 522, 524, 525, 536, 544, 548, 549, 552
İsin (Mezopotamya), 170
İSİS (Mısır tanrıçası), 280, 285, 286, 290, 292, 293, 442
İskandinavya, 122, 198
İSKANDİNAVLAR (Keltler), 187
İskenderiye, 152, 206, 215, 430, 447, 448, 510
İskenderiye kilisesi, 298
İskenderiye Kütüphanesi, 385
İSKİTLER, halk, 129, 130, 175, 201
İsrail, 283, 393, 395, 396, 397, 404, 414, 415, 494, 551
İstanbul, 212, 491
İsveç, 33, 198, 209, 484, 503
İsviçre, 187
İŞAYA (peygamber), 409
İŞTAR, Sabah Yıldızı (Sümer tanrıçası), 163, 165, 392, 418, 493
İşaya Kitabı, 394, 395
İTZALAR, halk (Meksika), 363
İTZAMMA (Maya büyük tanrısı), 361, 362
İX CHEBEL YAX (Maya tanrıçası), 361
İYA (Siu mitolojisinde bir canavar), 333
İZANAGİ (Şintocu cin), 116
İZANAMİ (Şintocu cin), 116
İzlanda, 191, 198
İznik Konsili (325), 31, 431, 448, 454, 495

J

Jaconde, L. de Vinci'nin tablosu, 212
Janseniusçuluk, 88
JANUS (Roma tanrısı), 254
JASLER Paul, 519
JASON, Kudüs başrahibi, 405
Java, 65, 111, 491
JEAN D'ARC, 14, 461, 462, 556
JEAN DE LA CROIX aziz, 456
JEAN X., papa, 471
JEAN XXII., papa, 463
JEH (Mazda cini), 140
JULIANUS APOSTATA, Roma

imparatoru, 224
JUNON (Roma tanrıçası), 251, 257
JUVENAL, 259, 265, 266
JUVENTUS (Roma tanrısı), 254
Jübileler Kitabı, 396, 410
JÜPİTER (Roma tanrısı), 251, 253, 257, 260, 264, 265, 269, 440, 442
JÜPİTER (yıldız), 161
JÜTLER, Germen halkı, 208, 209

K

KABİL, 27
Kalahari, çöl, 298
KALİ (Hindu tanrıça), 89, 90
Kalkedon (Kadıköy) Konsili (451), 111
KAMA (Hindu tanrı), 90
Kamboçya, 17, 21, 111, 544
KAMBYSES, Pers kralı, 145, 146, 150
kami (Şintocu cinler), 116
KANT IMMANUEL, 78
KARAGÖZ, mitik Türk figürü, 205
Karamsarın Diyaloğu, Asur metni, 169
Karanlığın Yüreği, J. Conrad, 297, 539
Karnak (Mısır), 177, 276, 278
KASKALAR, halk (Kuzey Amerika), 343
Kassit, krallık (günümüzde Irak), 129
Katharlar, 451, 467, 468, 469, 471, 472, 474, 479, 484, 485
Kayıp Cennet, John Milton, 384
Kefalonya (Yunanistan), 217
Kefernahum, 425, 426
KELTLER, 74, 125, 151, 169, 181, 183, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 200, 201, 203, 205, 207, 208, 209, 210, 332, 548
KEMOŞ (Moab tanrısı), 494
KENAN, 388
KENANLAR, halk, 500
KERBEROS, 18
KEYHÜSREV II., Büyük Pers imparatoru, 128, 145, 147, 148, 150, 413, 417
Khaironeia (Yunanistan), 234
KHONSU (Mısır tanrısı), 280
KHOPRİ (Mısır tanrısı), 291
KIERKEGAARD Soren, 371
KIPLING Rudyard, 297
Kızıl Khmerler, 17, 364
Kiev, imparatorluk, 210, 471
KİKUYULAR, halk (Kenya), 310
KİLİBOB (Yeni Gine ruhu), 45
Kilise Babaları, 143, 396, 421, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 444, 445, 446, 452
KİNGU (Mezopotamya başcini), 166, 167
KİRDİLER, halk (Kamerun), 302
KİRİL, filozof, aziz, 471
KİRİRİŞNA (Elam tanrıçası), 126, 127
kishub'lar (Sümer dinsel şarkıları), 170
Kiş (Mezopotamya), 157, 164
KLYTEMNESTRA, 220
KNİDOSLULAR, halk (Küçük Asya), 218
Kojiki, Şintocu metin, 117
Kolkhis (Girit), 123
Konfüçyüsçülük, 95, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 120
Kongo Yolculuğu, A. Gide, 296
Konstantinopolis, 470, 472
Konstantinopolis Konsili (543), 457
Korinthos, 215, 217, 236
KORYAKLAR, halk (Sibirya), 103, 119
KOYOTE (Amerika yerlilerinin mitik kişisi), 332, 333

Krallar Vadisi (Mısır), 277
KRAVÇENKO Victor, 15
KSENOKRATES (Yunan filozof), 232
KSENOPHON, 17, 18, 138
KSERKSES, Pers kralı, 147
Ktesifon Savaşı (637), 510
Kudüs, 141, 150, 152, 159, 390, 405, 406, 408, 413, 416, 430, 444, 465
KUETZALKOATL (Meksika tanrısı), 339, 347, 358, 361, 365, 366, 367, 368, 369, 373, 379, 381
KUKULKAN (Maya tanrısı), 339, 347, 365, 379, 381
KUMALAR, halk (Yeni Gine), 45
KUMARA (Hindu tanrısı), 90
Kumran, Essen cemaati, 396, 407, 408, 409, 411, 415, 416, 424
kuppuru (Babil cin çıkarması), 174
KUREYŞLİLER (Arap kabilesi), 497, 498, 499, 507, 511
Kurgan insanları, 122, 123
KUROSAWA Akira, 100
KYAKSARES, Med kralı, 137
KYBELE (tanrıça), 199, 217, 442
Kyklades, ada (Yunanistan), 217

L

La Paz (Bolivya), 351, 376
LA VEY Anton, 527, 528, 529
LACTANTIUS, 432, 433
LAFARGUE Paul, 541
LAMAŞTU (Asur'un dişi şeytanı), 172
LANG Andrew, 46, 306
Languedoc, 475
Laodikeia (Frigya), 447
Laokoon ve Oğulları, heykel grubu, 212
LAO-TZU, 102, 105, 106, 107, 108, 112, 371
Larsa (Mezopotamya), 161, 170
Laterano Konsili, 50, 458
LATİNLER, halk, 250, 253, 271
LAUTRÉAMONT (Isidore DUCASSE), 538
LAVERNA (Roma tanrıçası), 254
LAVINIA (Aeneas'ın eşi), 250
LE PEN Jean-Marie, 14
LEDA, 219
LEIRIS Michelle, 20, 296
Leinster Kitabı, anonim (XI. yy), 196
LENGUALAR, halk (Gran Chaco), 33
LEON I. BÜYÜK, papa, 435
Lespugue Venüs'ü, 30
LEVIATHEN (Mazdacı cin), 141
LÉVI-STRAUSS Claude, 32, 34, 60, 181, 281, 332, 335
LÉVY-BRUHL Lucien, 32, 33, 34, 60, 316, 331, 332
LIBERA, 253
LILITH, 141, 166, 396
LINDBERGH Charles, 543, 544
Liber duodecim quaestionibus, Autunlu Honore, 477
Libya, 129, 277, 448, 496, 539
Lidya (Anadolu), 252
Liguria, 250
Limousin, 472
Lipari, adalar, 218
LODAGAALAR, halk (Gana), 310
lokayata (Vedacı materyalizm), 76
LOKİ (Kelt Tanrısı), 183, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 341, 393
Lombardia, 250, 472
LON NOL Mareşal, 17
Londra, 180, 443, 540
LONGFELLOW Henry Wadsworth, 336

Los Angeles, 24, 25, 123, 180, 385, 526
Loudun Şeytanları, Aldous Huxley, 10, 70, 139
LOUIS VIII Aslan, Fransa kralı, 475
LOUIS XIV. Fransa kralı, 214, 246, 523, 524
LOUIS XV Fransa kralı, 522
LOVELOCK James, 337
LUCRETIUS, 266
LUCİFER, 10, 13, 71, 236, 457, 478, 527, 531
Lucifer Şahitleri, Fransız mezhebi, 531
LUCY (ön-hominien), 302
LUG (Kelt tanrısı), 193
LUKA (havari), 423, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 480
Luksor (Mısır), 278
LURKER Manfred, 160, 166, 172, 194, 196, 197, 198, 199, 251, 332, 340, 494
LUTHER MARTINUS, 10, 460, 543
Lyon, 180, 193
Lyonesse, efsanevi Kelt adası, 190

M

MAAT (Mısır tanrıçası), 313
Macaristan, 210
MACHIAVELLI, 181
MADELEINE DE LA CROIX Kordoba rahibesi, 460
MAFİT (Yeni Gine ruhu), 45
Mahabharata, Hint şiiri, 201
MAHALALEL, 388
maitri (Budist duygudaşlık), 83
MAKEMAKE (Paskalya tanrısı), 40
Makkabiler, 405, 406, 407, 497
Maklu'lar, Akad metinleri, 173
MALAKİ (peygamber), 404
Maldoror Şarkıları, Lautréamont, 538
MALINOWSKI Bronislaw, 20, 23, 24, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 51, 168, 180, 317
MALİK (İslami şeytan), 490, 500
Malindi (Doğu Afrika), 297
MALLARME Stéphane, 538
MALLOWAN (Amerikalı arkeolog), 177
MALRAUX André, 16
MANASSE (Hizkiya'nın oğlu), 409
Mandorom Dinleri Tapınağı, Fransız mezhebi, 531
MANİ, 121, 142, 451, 457, 533
Manîcilik, 14, 131, 259, 267, 451, 452, 478, 533, 551
MANSON Charles, 526
MANUP (Yeni Gine ruhu), 45
MAO ZEDUNG, 17
MAORİLER, halk (Yeni Zelanda), 27, 32, 34
MARA ya da PAPİMANT (Budist "kötülük ruhu"), 63, 78, 79, 80, 81
MARALAR, halk (Avusturalya), 48
MARCHAIS Georges, 14
MARCO, Lombardiya kathar "piskoposu", 472
MARCUSE Herbert, 529, 530, 536
MARDUK (Babil'in koruyucu tanrısı), 161, 163, 166, 167, 168, 413, 424
MARDUK-ŞUMU-USUR, 178
MARKİON (gnostik), 445
MARKOS (havari), 423, 425, 426, 427, 428, 429
MARS (Roma tanrısı), 218, 235, 251
MARSYAS (satir), 218
MARTY Martin, 534
MARX Karl, 144, 535, 541

MASAİLER, halk (Sudan, Kenya), 315
MASSAGETLER, İskit halkı, 175
MASSASSİ (Wahungwe Makonilerin tanrısı), 319
MASTEMA (Şeytan'ın adlarından), 409, 410
MATANBUKUS (Şeytan'ın adlarından), 410
MATTA (havari), 405, 422, 423, 425, 427, 429, 449, 544
MATTATİAS (Makkabilerin rahibi), 405
MATTİVAZA (Mitanni kralı), 124
MATTOLELER, halk (Kuzey Amerika), 327
MAUGHAM Somerset, 24, 530
MAUSS Marcel, 60, 335, 338
MAXIMUS MAGNUS, Roma imparatoru, 455
MAYALAR, halk (Meksika), 39, 261, 339, 347, 355, 359, 360, 362, 363, 364, 371, 374, 381
MAYDULAR, halk (California), 333
MEAD Margaret, 24
Medine, 494
MEDLER, halk (İran), 127, 128, 129, 159, 413
Mejbrat, halk (Yeni Gine), 45
Mekke, 299, 495, 496, 497, 500, 510
MELKİSEDEK (İncil'deki ilk peygamberlerden), 480
MELKİSEDEKÇİLER, mezhep, 480
Melnikva, 472
MELVILLE Herman, 539
MENANDREOS, 446
MENELAS, Kudüs başrahibi, 405
Menfis (Mısır), 177, 277
MERESGER (Mısır tanrıçası), 290
MERTSERILLE Gérald, Carcassone kathar "piskoposu", 472
MERYEM (Bakire), 111, 365, 374, 505, 506
Messenia (Yunanistan), 217
METHODIUS aziz, 471
MÉTRAUX Alfred, 38, 40, 181
METUŞELAH (İncil'deki ilk peygamberlerden), 388
METZABOC (Maya tanrısı), 360
MEVET (İncil'de bir cin), 396
MEVLANA (Celaleddin Rumi), 491
Mezopotamya, 153, 154, 156, 157, 158, 160, 161, 162, 163, 164, 166, 167, 169, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 283, 321, 347, 356, 362, 363, 364, 371, 372, 383, 389, 390, 391, 397, 415, 416, 417, 418, 424, 427, 428, 450, 464, 492, 554
MICHELANGELO, 272
MINOIS Georges, 266
Mısır Ölüler Kitabı, 289, 293
MİÇİZANE Suguwara, 117, 118
MİDGARD (Kelt yılanı), 196, 198
MİKAYA (Peygamber), 393, 394
MİLKOM (Ammonit tanrısı), 494
MİLTON John, 384
Mineen Krallığı (Arabistan), 493
MİNERVA (Roma tanrıçası), 251, 257, 351
Minotauros, 214
MİNUNGARA (Avusturalya ruhları), 48
MİTRA (Veda tanrısı), 69, 124, 130, 131, 132, 139, 140, 141, 143, 144, 147, 251, 418, 443, 444, 509
Mitracılık, 418, 443, 444, 511
MOABLAR, halk, 494, 497
MOCHİCA'LAR, halk (Peru), 371, 372, 373, 376

MOLAY Jacques, 462
MOLÉ M., 144
MOLEK, 500
MOLIÈRE, 169
MOMMSEN Theodor, 192, 254, 258, 260, 264, 268
MONO, halk (New Mexico), 333
MONTEZUMA, Aztek imparatoru, 348, 369
MORET ALEXANDRE, 291
MORONGO (Wahungwe Makoni tanrısı), 320
MOZART Wolfgang Amadeus, 11
MUHAMMED HAZRETİ, 489, 493, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 514, 549, 550
MUHTEŞEM TARQUINIUS, Roma kralı, 259
mulukwausi (Trobriand büyücüleri), 42, 43, 44
MUMPANİ (Avusturalya ruhu), 48
Munhata (Filistin), 30
Muralug Adası (Torres Boğazı), 53
MUSA, 159, 178, 263, 271, 275, 283, 400, 405, 454, 459, 501, 505, 509
MUSPELL (Kelt tanrısı), 197
MUSSOLİNİ Benito, 246
MUSSUSSU (Babil canavar yılanı), 161
Musul'un fethi (639), 510
Mutluluk Adası, efsanevi Kelt adası, 156
MUYİNGWU (Hopi tanrısı), 332
MWUETSİ (Wahungwe Makonilerin ilk insanı), 319, 320
Mykene, 215, 216, 217, 218, 237
mysterionlar (Yunan), 71, 236, 238, 239, 441

N

NABU (Borsippa ateş tanrısı), 163
NABUKADNEZAR II., Pers imparatoru, 137
NABUKODONOSOR II, Babil kralı, 159, 385, 390, 418
NAGALAR, halk (Assam, Hint), 23, 53, 57, 58, 59
Nahualt (Aztek dili), 354
NAMTAR (Babil cini), 165, 173
NANNA (Kelt tanrıçası), 199
NAPOLYON I, imparator, 246, 453, 507, 510
NARAYANA (Hinndu tanrısı), 86
Narbonne Konsili, 474
Nart Uryzmaeg ve Uaerp ve Aeldar, Nart hikâyesi, 204
NARTLAR, halk, 204, 205
NASATYA, ikizler (Veda tanrıları), 69, 132, 139, 140, 144
NASREDDİN HOCA, 205
NATCHEZLER, halk (Kuzey Amerika), 327
NAVAHOLAR, halk (Arizona), 332, 355
Neandertal insan, 28, 35, 303, 353
Necronomicon, 530
NEFERTİTİ, Mısır kraliçesi, 274, 284
NEFERTUM (Mısır tanrısı), 290
NEİTH (Mısır demiurgosu), 282, 288
NEMESİS (Yunan tanrıçası), 318
Nemrud (Mezopotamya), 177
NEPHTYS (Mısır tanrıçası), 280
NERGAL (Babil tanrısı), 164, 165, 166, 173, 442
Nergal ve Ereşkigal, Babil şiiri, 165
NERON (Roma imparatoru), 247, 248, 270, 271

Nesturiler, 111, 496, 509
NICOLAUS CUSANUS, 105
NIETZSCHE Friedrich, 267, 556
NİÇİREN (Japon keşişi), 115
Nikaragua, 369
NİMROD (İncil kişisi), 424
NİNLİL (Babil tanrıçası), 160, 164
Ninova, 155, 156, 157, 176, 177, 178, 179
NİNTUD (Babil ana tanrıçası), 160, 161, 164
NİNURTA (Mezopotamya tanrısı), 163
Nippur (Mezopotamya), 161, 164
nirvana, 78
Normandiya, 187, 209
Northumberland, 209
NUH (İncil'deki ilk peygamberlerden), 71, 188, 375, 389, 390, 391, 392, 410, 411, 500, 501
NUSKU (Mezopotamya tanrısı), 163
NUT (Mısır tanrıçası), 292, 294
Nübye, 145, 277, 303
NYSSE'Lİ GREGORIUS (Kilise Babası), 435

O

OATES (Amerikalı arkeolog), 177
OBALUAİYE. *Bkz. Shopona*
OBARATOR (Roma tanrısı), 249
OCCATOR (Roma tanrısı), 249
OCTAVİANUS (Actium savaşı), 270
ODİN (Kelt tanrısı), 197, 198, 199, 200
Odysseia, Homeros, 201
OENOMAOS (Yunan trajiği), 224
OFFENBACH Jacques, 219
OİDİPUS, 168, 223
OJİBWAYLAR, halk (Kuzey Amerika), 336, 355
Okyanusya, 23, 36, 37, 44, 45, 49, 50, 51, 53, 55, 57, 59, 60, 61, 67, 126, 163, 174, 184, 332, 343, 353, 427, 513, 548
OLMEKLER, halk (Meksika), 347, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 364, 365, 371
Olympos, 192, 199, 200, 211, 213, 219, 232, 237, 242, 260, 267
On Emir, 159, 162, 283, 417
Onbinler, Ksenophon, 17
ONESIKRITOS (Yunan kiniği), 223
Oniki Sezar'ın Yaşamı, Suetone, 60
OPS (Roma tanrısı), 254
orenda (İrokua mistik gücü), 325, 335, 336, 337, 338
ORESTES, 220
ORMAZD (Mazda tanrısı), 131, 141
ORPHEUS, 236, 237, 239, 240, 241, 242, 441, 530
Orphikçilik, 124, 211, 231, 240, 241, 242, 267, 529
OSETLER, halk (Kafkasya), 130, 201, 204, 329
OSHUN (Yoruba tanrıçası), 319
OSİRİS (Mısır tanrısı), 237, 277, 280, 282, 285, 286, 287, 289, 290, 291, 292, 293, 318, 319, 394
OSTROGOTLAR, halk, 209
Otuzlar Konsili, 50
OVİDİUS, 263
OYA (Yoruba tanrıçası), 319
OZOUF Jacques, 552

Ö

Ölü Deniz Elyazmaları, 408, 424, 447
Ölü Yakma kültürü, 249
Ölüler Okyanusu, 156
ÖMER, halife, 510

P

PACHACAMAC (Peru tanrısı), 372
PAİUTE, halk (New Mexico), 333
PAKHET (Mısır'ın aslan tanrıçalarından), 280
Palenque (New Mexico), 20, 350, 351, 357, 361, 368
PAN (tanrı), 11, 40, 42, 46, 55, 56, 69, 99, 111, 160, 195, 201, 220, 272, 277, 278, 362, 369, 377, 394, 396, 459, 509, 532
Panama, 369, 377
PANDORA, 42, 220
Pandora'nın kutusu, 220
Papua-Yeni Gine, 26, 45, 52, 53, 513
PARRIS rahip, 486
PARTHLAR, halk (İran), 129, 414
Pasifik, okyanus, 24, 25, 26, 27, 39, 41, 48, 50, 290, 303, 344, 353, 362, 377, 378
Paskalya Adası, 23, 37, 38, 39, 41, 81
PASTEUR Louis, 21, 290
PAWNEELER, halk (Oklahoma), 329
PAZUZU (Asur cini), 172
Peloponez, 217
Peloponez Savaşı, Thucydides, 215
PEMBA (Bambara "Yeryüzü"), 317, 318, 319
PERİKLES, 214
PERSEPHONE, 225, 442
Persepolis, 137
PERSEUS, 18, 80
PERSLER, halk, 127, 218, 413, 414, 416, 510
Peru, 37, 38, 347, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 380
PETRARCA, 463
PETRONE, 259, 265
PETRUS (havari), 152, 429, 430
Pettavathu (hortlak hikâyeleri), Budist metin, 82
PHAENOS, 219
Phaidon, Platon, 229, 231, 266, 267
PHIDIAS, 223
phtonos (haset, Yunanca), 227, 232, 462, 526
PICASSO Pablo, 16, 30, 529
PIERRE DE POITIERS, 478
PIERRE II., Aragon kralı, 466
PINOCHET Augusto, 14
PIUS XI., papa, 552
PIZARRO Francisco, 371, 372, 373, 374
PİCTLER, halk (İskoçya), 192
Piedra Furada (Brezilya), 184, 330
Piemonte, 250
pietas (Roma kavramı), 268, 269
PİMA YUMA, halk (New Mexico), 333
PİNDUPİ, halk (Avusturalya), 49
PİPİLLER, halk (Guatemala), 359
PİTJENTARA, halk (Avusturalya), 49
PLATON, 78, 133, 211, 223, 225, 229, 230, 231, 232, 233, 241, 266, 267, 439, 460
PLINIUS Genç, 133
PLINIUS Yaşlı, 205
PLOTİNUS, 105
PLUTARKHOS, 133, 232, 233, 234, 235, 262, 263, 291
PLUTON (Yunan tanrısı), 225, 226, 228, 238, 239
PLUTOS (Pluton'un oğlu), 239
Po Ovası, 187, 250
POE Edgar Allan, 417, 539
Poisons Olayı (Fransa), 523
Poitier savaşı, 511
POL POT, 14, 21, 544

POLANSKİ Roman, 526
POLICHINELLE, 183, 200, 205
Polonya, 210
POLYBIOS, 269
POLYPHEMOS (dev), 204
PONTIUS PILATUS, 270, 495, 544
Popol Vuh, Maya kutsal kitabı, 360
Port Moresby (Papua-Yeni Gine), 20, 26, 27, 45
POSEIDON (Yunan tanrısı), 219, 235, 236
POUSSIN Nicolas, 216
PRACAPATİ (Veda tanrısı), 71, 86
PRAMOHA (Tibet cini), 97
PRASUPATİ (Hindu tanrısı), 89
PRELAYO Alvaro, 463
PRİSCİLLİANUS, 453, 455, 456, 457, 461, 466
PROMETHEUS, 123, 219, 220, 343, 516, 518
PROSERPINA (Roma tanrıçası), 195
Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, Max Weber, 535
PROTO-KELTLER, halk, 187, 188, 190, 191, 192, 218
PSEZPOLNİCA ("Öğle Kadını"), Sırp cini, 333
PTAH (Mısır tanrısı), 277, 283, 290
PTOLEMAIOSLAR, Mısır hanedanı, 404
PUKKASİ (Tibet cini), 97
PURUŞA (Hindu tanrısı), 86
PURUSASPA (Zerdüşt'ün babası), 135
PYTHAGORAS, 262
Pythagoras, Ovidius, 263
Pythagorasçı, 230, 231, 241, 262, 263, 267, 269, 270

Q

Qin krallığı (Çin IV-III.yy), 106
QİNG, Çin hanedanı, 54
QUİNTUS PETİLİUS, 262
QUİRİNUS (Roma tanrısı), 251

R

RA (Mısır güneş tanrısı), 166, 276, 278, 279, 282, 288, 290, 291
RABANUS MAURUS Mayence başpiskoposu, 465
Racasthan (Hindistan), 75
RACİNE Jean, 216
RADHVA, 86
RAFAEL (başmelek), 402
Ragnarök, Germen mitolojisinde kıyamet, 197, 202
RAHAB (Mazda cini), 141
RAIS Gilles de, 518
RAMA, prens, 65
RAMAKRİŞNA (Hindu teolog), 90
RAMANUCA (Hindu düşünür), 86, 87, 88
RAMUEL (melek), 401
Rapa Nui, 38
RASPUTİN Gregor Efimovitch, 539
RATNASAMBHAVA (Buda'nın adı), 80
Ravenna, 509
REMUS (Latin kahramanı), 252
REMY, Reims piskoposu, 464, 465
REPARATOR (Roma tanrısı), 249
RESHEV (İncil'deki cin), 396
RICHARD Marthe, 556
RICHELIEU Armand Jean du PLESSIS, kardinal dük, 278
RICHIER Ligier, 293
RIEDER H.R., 327, 330, 341
RIMBAUD Arthur, 538
RIVERA Geraldo, 521

Rigveda, İran Vedacılığının kutsal kitapları, 69, 128, 130
ROBIGO (Roma cini), 257
Robinson Crusoe, Daniel Defoe, 21, 461
ROCARD Michel, 14
Rodezya, 298
RODINSON Maxime, 497, 499, 504
RODRİGO, Vizigot kralı, 510
ROGGEVEEN Jacob, 37
ROHEIM Geza, 46, 47, 48, 49
ROLLING STONES, rock grubu, 540
ROMILLY Jacqueline de, 231
ROMULUS (Roma kralı), 247, 251, 252, 262, 263
RONGO (Paskalya tanrısı), 40
Roqueperteuse Tapınağı, 191
Rosemary'nin Bebeği, film, 533
ROUCH Jean, 296, 526
ROUSSEAU Jean-Jacques, 25, 309, 385
ROUX Georges, 157, 160, 177, 218
Rönesans, 212, 214, 246
RUANUKU (Paskalya tanrısı), 40
Ruben'in Vasiyeti, iki ahit arası metin, 412
Rubül-Hali (Arabistan), 492
RUDRA (Veda tanrısı), 89
Rumi, 491
RUPERT, Deutz rahibi, 477
Rusya, 122, 126, 189, 190, 531, 539
RÜŞDİ Salman, 533

S

Saba Krallığı, 495
SABA MELİKESİ, 493
SABALILAR ya da SABİİLER, 493, 494, 495
SABALILAR ya da SABİİLER (Vaftizci Yahya'nın öğrencileri), 450, 451, 495, 509
SABAZIOS, 237
SABİNLER, halk (İtalya), 250, 251, 271
SADE Donatien Alphonse François, marki, 538
SAHAGUN Bernardino de, 348, 349
Sahra, çöl, 289, 297, 298
Saint-Barthelemios katliamı (1572), 549
Saint-Clair-sur-Epte Anlaşması (911), 209
Saint-Félix-de-Caraman, Kathar "Konsili" (1167), 471
SAKSONLAR, halk, 208, 209
SAKTİ (Hindu tanrıçası), 91
Sakticilik, 85, 91, 92
Sakya Krallığı (Hint), 78
SAMAEL, 409
Samhain, Kelt bayramı, 194
SAMİLER, halk, 118, 157, 162, 172, 176, 299, 307, 414
Samkhya (Hindu felsefe okulu), 90
SAMNİTLER, halk (İtalya), 250
SAMUEL (Peygamber), 397, 398, 399
Samuel Kitabı, 397
SAMYAZA (melek), 401
SANGO (Yoruba tanrısı), 318
Sanskritçe, 83, 123, 128, 134, 201
Sarasvati, efsanevi bölge (Hint), 75
Saraybosna, 21
SARGON, Asur kralı, 177, 178
Sarmata, adalar (Pasifik), 53
SARMATLAR, halk (İran), 129, 175
SARTRE Jean-Paul, 15, 16, 444, 534
SASSANİLER, Pers hanedanı, 505, 507, 508, 511
satori (Japon Zen'inde aydınlanma),

114
SATURNUS (Roma tanrısı), 254
SAURVA (Mazda cini), 140
SAVINIEN R.P., 329
Savoie, 187
SAVONAROLE Jerome, 253
SCHOPENHAUER Arthur, 78
SEDEKİAS (peygamber), 159, 394
SÉE Camille, 552
SEKANİLER, halk (Saskatchewan), 329
SEKETH (Mısır timsahı), 287
SEKHMET (Mısır'ın aslan tanrıçalarından), 280, 290
SELEFKİLER- Suriye hanedanı, 151, 175, 404, 405
SELKİS (Mısır tanrıçası), 290
SEMELE, 236, 253
Semerkant, 510
SENECA, 248, 256, 258
SENNAKHERİB, Asur kralı, 155, 176, 177
Sepik kültü (Yeni Gine), 45
Set Tapınağı, Amerikan mezhebi, 530
SETH (Mısır tanrısı), 78, 166, 273, 282, 285, 286, 288, 292, 319, 530
Seylan, 64, 65, 80, 81, 93, 111
SEZAR Julius, 195, 206
SHAKESPEARE William, 397, 539
Sharuhen (Filistin), 277
SHAW George Bernard, 119, 332
SHELLEY Mary, 539
Shetland adaları, 209
SHOPONA (Yoruba tanrısı), 319
SIMON Marcel, 438, 445, 447
Sibirya, 64, 66, 98, 99, 103, 531
Sicilya, 209, 226, 239, 250
SİDURİ SABİTU (Sümer tanrısı), 156
SİF (Kelt tanrıçası), 199, 200
Simeon'un Vasiyeti, iki ahit arası metin, 412
SİMON BÜYÜCÜ, 446, 450
SİMO-RAPAO (Yami tanrısı), 55
Sina Çölü, 508
Sina Dağı, 505
SİNHAMUKA (Tibet cini), 97
SİRGALAMUKHA (Tibet cini), 97
SİULAR, halk (Kuzey Amerika), 329, 337, 338, 339
SİWA (Yeni Gine'de ruh), 45
Siyam, 111
SKEVA, Kudüs başkâhini (efsanevi), 430
SLEİPNİR (Canavar Kelt atı), 196, 199
SMASANİ (Tibet cini), 97
SOBEK (Mısır tanrısı), 282, 290
Sodom ve Gomorra, 213, 500
Sogdiane (İran), 129
SOKARİS (Mısır tanrısı), 277, 291
SOKRATES, 18, 91, 223, 225, 229, 230, 446
Solomon adaları, 45
soma (bir kızılderili bitkisi), 70, 71, 138, 141
Somme theologique, Thomas Aquinas, 478
SOPHOKLES, 218, 223, 225, 239
SOTO Hernando de, 374
SOUSTELLE Jacques, 356, 359, 360, 363, 364, 365
SOW I., 309
SOYINKA Wole, 308, 317
Spend Nask, Avestalardan, 134
SPERNONÉ Robert de, 472
SPİTAMA, İran kabilesi, 135
Split Konsili, 471
Sporades, ada (Yunanistan), 217
SPRENGER Jacques, 482

SRAOSA ("İran ülkesi kralı"), 132, 133
SRAT (Slav cini), 333
Srinagar (Hint), 491
STALİN, 15, 16, 144, 364, 476, 539
STATULINUS (Roma tanrısı), 254
STEPHENS John Lloyd, 361
STEVENSON, Robert Louis, 26
STOKER Bram, 539
STRABON, 186, 194
STRAUSS Richard, 165
STREHLOW Carl, 49
STURLUSON Snorri, 191
Stymphale, göl kuşu, 18
Su Tanrısı, M. Griaule, 302, 313
Sudan, 277, 304, 305, 306, 311, 315
SUETONE, 60, 247
SUJİN, Japon imparatoru, 118
Sumatra, 32, 80, 111
superstitio (Roma), 245, 255
SURTUR (Kelt tanrısı), 197, 198
SURYA (Veda tanrısı), 71
SUSANO-WO (Şintocu tanrı), 116, 117
Suspiria, film, 533
Sutta Pitaka, Budist metin, 82
Suudi Arabistan, 550
SÜLEYMAN, İsrail kralı, 493
Sümerler, 157, 158, 160, 162, 163, 172, 386
Svetasvarata, Upanişad, 90
SYRDON (Efsanevi Narte), 183, 204, 205

Ş

ŞAMAŞ (Sami güneş tanrısı), 163, 493
Şampiyonun Payı, Kelt hikâyesi, 203
ŞANKARA (Hindu teolog), 85, 87
Şeol (Yahudi cehennemi), 383, 397
Şeytan Kilisesi, 527
Şeytan İncil'i, A. La Vey, 527
Şeytan'ın Tarihi, Daniel Defoe, 21, 461
Şeytana Tapmanın Ritüelleri, A. La Vey, 528
ŞİLLUKLAR, halk (Sudan), 306
ŞİT (Adem ile Havva'nın oğlu), 388, 412.
ŞİVA (Hindu yıkım tanrısı), 63, 87, 89, 90, 91
Şivacılık, 85, 89, 91
ŞOŞONLAR, halk (Kuzey Amerika), 337
ŞOMU, Japon imparatoru, 82
Şölen, Platon, 231
ŞUPPİLULİUMA, Hitit kralı, 124
Şurpu, Akad metni, 173
Şuruppak (Mezopotamya), 157, 392

T

TABARRİ EL (Arap tarihçi), 498
tabu, 173
TACİTUS, 192, 247, 264, 270, 271
TAKELMA, halk (Kuzey Amerika), 327
TALLENSİLER, halk (Gana), 310
TAMİEL (melek), 401, 402
TAMİLLER, halk (Hint), 333
T'ANG, Çin hanedanı, 113
Tanrı Devleti, Aziz Augustinus, 459
Tantracılık, 85, 92
Taoculuk, 67, 95, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 111, 112, 113, 120
TAO-SHENG (Budist keşiş), 114
TARAKA (Hindu cini), 90
Tarascon, 475
Tassili kaya resimleri (Sahra Çölü), 298

TATARLAR, halk, 204
TATE Sharon, 526
TATIEN (Kilise Babası), 432, 436, 440, 445
TAURU (Mazda tanrısı), 140, 178
tauva'u (Trobriand cinleri), 42, 43
Teb (Mısır), 177, 178, 276, 278
Tekvin, 51, 307, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 396, 411, 412, 415, 417, 418, 500, 501
Tell Halaf, 30
Tembellik Hakkı, P. Lafargue, 541
Templier tarikatı, 462
Tenochtitlan (Meksika), 348, 349
Teotihuacan (Meksika), 351, 352, 354, 358, 359, 368
TERMINUS (Roma tanrısı), 254
Terminatör, film, 533
TERTULLİANUS, 440, 452
Teselya, 190, 216, 217
teslis, 87, 124, 139, 147, 275
Tesniye, 88, 407
Tessaradeskaditler, Hıristiyan mezhebi, 480
TEYYSSÈDRE Bernard, 162, 394, 409, 415
TEZKATLİPOKA (Meksika tanrısı), 367, 368, 369
THATCHER Margaret, 14
Thebai (Yunanistan), 217, 222, 223, 236
Theogonia, Hesiodos, 241
Theravada (Budist ekol), 81
THESEUS, 214, 220, 222, 224
THÉVENIN René, 329, 334, 344, 345
THOMAS AQUINAS, 460, 478, 479
THOR (Kelt tanrısı), 38, 39, 197, 198, 199, 200, 203, 378
THOTH (Mısır tanrısı), 226, 227, 280
THUCYDİDES, 215
TIBERIUS, Roma imparatoru, 270
TIEHOLDTSODI (Apaçi ve Navaho canavarı), 332
TIRESIAS (kâhin), 223
Tİ ya da ŞANG Tİ (Çin tanrısı), 99
Tiahuanaco (Peru), 38, 39, 351, 373, 374, 376, 377, 379, 380, 381
TİAMAT (Babil tanrıçası), 162, 167, 391
Tibet, 57, 58, 64, 81, 82, 95, 96, 97, 112, 158
Tibet Ölüler Kitabı, 96, 97
T'İEN (Çin tanrısı), 100
T'ien-tai (Çin Budist mezhebi), 113
Til-Barslip (Mezopotamya), 177
TİLKİLER, halk (Kuzey Amerika), 329
Timaios, Platon, 230
Timbuktu, 297
Titanidesler, 315
Titanlar, 18, 236, 237, 240, 315
Titicaca Gölü (Peru), 373, 376, 377
TİTUBA (Salem kölesi), 486
TİTUS (Roma imparatoru), 251, 271, 406
TLALOC (Meksika tanrısı), 351
TNEONAS, Marmara piskoposu, 454
tokway (Trobriand cinleri), 42
Toledo Konsili, 456
TOLTEKLER, halk (Meksika), 339, 347, 355, 365, 367, 368, 369
TONKAWALAR, halk (Kuzey Amerika), 327
Tora, 406, 407, 416
TORQUEMADA Thomas de, 465, 488
TOTONAKLAR, halk (Meksika), 358
Toulouse Konsili, 473, 475
TOULOUSE-LAUTREC Henri de, 556
TOVAR Pedro de, 339

Tractatus theologicus, Hildebert du Mans, 476
TRAJANUS (Roma imparatoru), 497
Trakya, 90, 190, 218, 235, 236, 237, 238, 242, 469, 505
TRAKYA-FRİGYALILAR, halk, 218
TRAUNECKER Claude, 276, 280, 282, 287, 289, 290
Trimurti (Hindu teslisi), 87, 90
TSELARERI Sicard, Albi kathar "piskoposu", 472
Tukultininurta (Mezopotamya), 177
TUMU (Mısır tanrısı), 291
TUNİKALAR, halk (Kuzey Amerika), 327
TUPAWONG-TUMSİ (Hopi tanrıçası), 332
TURNBULL Colin M., 311, 315
TUTANKHAMON, firavun, 275
TUTMOSİS I., firavun, 277
TUTMOSİS II., firavun, 278
TUTMOSİS III., firavun, 278
TUTMOSİS IV., firavun, 278
Türkiye, 190, 252
Türkmenistan, 129
Tüylü Yılan. *Bkz. Kuetzalkoatl*
TYR (Kelt tanrı), 199

U

Upanişadlar, 72, 73, 76, 79, 85, 87
Uppsala, 209
UPUAUT (Mısır tanrısı), 280
UPU-LERA (Okyanusya tanrısı), 53
Ur, 157, 158, 159, 170, 175
URAKABARAMEEL (melek), 401
URANOS (Yunan gökyüzü), 315
URİEL (melek), 403
UTANAPİŞTİM (Sümer tanrısı), 156
UTU (Sümer tanrısı), 163
UTUKKU LİMNU (Sümer cini), 173
Uxmal (Meksika), 351, 363
UZZA (Arap tanrısı), 442

Ü

ÜSTAT ECKHART, 105

V

VAFTİZCİ YAHYA aziz, 424, 425, 447, 450, 495, 496, 506
VAİROKANA (Buda'nın adı), 80
Val Canonica, 195
VALENTINUS (gnostik), 445
VALVERDE VINCENTE DE, 372, 373
VANDALLAR, Germen halkı, 209
VARAGAS Juan, 376
VARDHAMANNA (Vedacılığın reformcusu), 75, 76
VAREGLER, halk (İsveç), 209
VARUNA (Veda tanrısı), 69, 86, 124, 132, 139, 144, 251
Vatikan, 265, 287, 442, 474, 478
Vatikan II, Konsili, 474
Vedalar, Hint kutsal kitapları, 63, 67, 68, 70, 72, 74, 124, 130, 144
VEJOVIS (Roma tanrısı), 257
Vendidad, Avesta kitabı, 134, 135
Venedik, 271, 348, 362, 482
VENÜS (Roma tanrıçası), 30, 251, 253, 351, 354
Venüs, gezegen, 71, 163, 366, 493
Veracruz (Meksika), 354, 358
VERCİNGETORİX, 189
VERGILIUS, 247, 248, 266, 271
VERNUS Pascal, 282, 283, 284
VERONEZ Paolo, 537
Versailles, 246, 328
VERVACTOR (Roma tanrısı), 249
VESPASİANUS, Roma imparatoru,

256, 271
VETALİ (Tibet tanrısı), 97
VİDAR (Kelt tanrısı), 198
Videha (Hindistan), 75
Videvdad, Avesta'lardan, 147
Vinaque. *Bkz. Huaron*
virtus (Roma kavramı), 269
VİKİNGLER, halk, 189, 190, 208, 209, 210, 339, 353, 354, 378
VİRACOCHA (İnka tanrısı), 347, 351, 372, 379, 381
VİRAJ (Hindu tanrısı), 86
VİRTRA (Veda karşı tanrısı), 69
VİŞNU-VİTHOBA (Hindu tanrısı), 87
VİZİGOTLAR, halk, 209, 510
Vodu, 362
VOISIN (Catherine DESHAYES), 523
Vosges, 187
VRÉGILLE peder (cizvit), 10
VYAGRİMUKHA (Tibet cini), 97

W

WAGNER Richard, 166, 267
WAHUNGWE MAKONİ'LER, halk (Kenya), 319
WAKAN TANKA (Sularda tanrıların tanrısı), 339
WAPPOLAR, halk (Kuzey Amerika), 327
Washington, 57, 246
Wassy katliamı, 14, 549
WEBER Max, 535, 536
WELLHAUSEN Julius, 390
WHOPE (Siu tanrıçası), 339
WINCKELMANN Johann Joachim, 216
Wİ (Siu tanrısı), 338
Wisconsin buzul dönemi, 353
WOU-WANG (Çou hanedanının kurucusu), 100
wu (Çin Zen'inde aydınlanma), 114
w u wei (Taocu müdahelesizlik), 104
Württemberg, 30

X

XIPE TOTEC (Meksika tanrısı), 368, 369
Xochimilco (Meksika), 349, 350
XOLOTL (Meksika tanrısı), 366, 379

Y

Yaban Düşünce, C. Lévi-Strauss, 32
Yahudi Savaşı Üstüne, F. Josephus, 17
Yahudilerin İlkçağı, F. Josephus, 17
YAKUP KÜÇÜK (havari), 152
YAKUTLAR, halk (Sibirya), 63, 66, 67
YAMİLER, halk (İrala), 23, 53, 54, 55, 56, 57, 59
Yang (eril ilke), 104
YANOMAMİ, halk (Brezilya), 180
YAO, efsanevi Çin imparatoru, 101
YARED, 388
Yasalar, Platon, 223
Yasht, Avestalardan, 134, 135
Yasna, Avesta kitabı, 134, 135
YEKOYAKİM (Yahuda kralı), 159
Yeni Ahit, 151, 190, 399, 403, 421, 422, 427, 500, 502
Yeni Din Dersi Kitabı, 550
Yeni Zelanda, 27, 32, 491
Yin (dişi ilke), 104
YMİR (Kelt devi), 197
YNGLİNGLER, Viking hanedanı, 209
YO (Bambara "düşünme-davranma"sı), 317
YOHANNES HYRKANOS (Kudüs başrahibi), 406

YOKUTLAR, halk (California), 329
YONATAS, Kudüs başrahibi, 406, 407
YORUBALAR, halk (California), 197, 203, 307, 308, 318, 319, 480
YOŞİYA, İsrail kralı, 494
YOYOTTE Jean, 282, 283, 284, 289
yoyova (Trobriand büyücüleri), 43
Yu Tao. *Bkz. İrala*
YU, efsanevi Çin imparatoru, 101
Yucatan (Meksika), 348, 355, 360, 362, 363
YUHANNA (havari), 152, 159, 423, 425, 426, 429, 445, 449
YUKİLER, halk (Kuzey Amerika), 327
YUM CİMİL (Maya tanrısı), 362
YUMU, halk (Avusturalya), 49
YUSUPOV prens, 539
YVES DE CHARTRES, 476

Z

Zagros Dağları (İran), 125, 147
ZAİRİ (Veda tanrısı, daha sonra Mazda cini), 141
Zambiya, 320
ZAPOTEKLER, halk (Meksika), 351, 358
Zawi Semi Chanidar (İran), 125
ZEKERİYA (Peygamber), 506
ZENON ELEALI, 234
ZERDÜŞT, 75, 77, 81, 93, 121, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 174, 189, 231, 253, 307, 321, 362, 413, 414, 417, 451, 496, 500, 501, 514, 531, 541, 548
Zerdüştçülük. *Bkz. Mazdacılık*
ZEUS (Yunan tanrısı), 18, 151, 157, 194, 213, 215, 217, 219, 220, 221, 228, 236, 237, 241, 253, 351, 440, 442
Zeytinlikler Dağı, 494
Zimbabwe, 298, 313, 321
ZİUSUDRA, Şuruppak rahip-kralı, 391, 392
ZOLA Emile, 538, 556
ZURVAN (Mezopotamya tanrısı), 130, 131, 415
Zurvani, Med mezhebi, 130, 131

Şeytanın Genel Tarihi

GERALD MESSADIÉ

Çağlar boyu farklı kültürlerin kötülüğü
nasıl cisimleştirdiklerini aktaran
Fransız araştırmacı yazar Gerald Messadié
okuru küçük bir dünya turuna davet ediyor:
Okyanusya'nın iki anlamlı cinlerinden
kötülükten kurtulan Hint'e; şeytanın gerçek doğum yeri
İran'dan ilk günahın ortaya çıktığı Mezopotamya'ya;
Şeytansız Keltler, Yunanlılar ve Romalılardan
Amerika yerlilerine; Afrika'dan Mısır'a; İsrail'in
modern şeytanından İslamın şeytanına, kötülüğün
binbir yüzünü tanıtan bu kitap aynı zamanda
bir kültür tarihi olma özelliğini de taşıyor.
Baudelaire'in dediği gibi: "Şeytanın en büyük hilesi
bizi var olmadığına inandırmasıdır."

ISBN 975-7942-84-7
9 789757 942849